

ISSN 2304-4756

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ

ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць
№ 3 (33) 2024

Засновник та видавець –
Харківський національний університет
внутрішніх справ
Виходить 3 рази на рік
Заснований у травні 2012 року

Харків 2024

УДК 343.2(477)(075.8)

ББК 67.9 (4УКР)305

В 45

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 5 від 27 грудня 2024 року)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О. М. Бандурка – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України, засл. юрист України, президент Кримінологічної асоціації України (Національна академія правових наук України, м. Київ, Україна) – *головний редактор*; **Ю. В. Орлов** – д-р юрид. наук, професор (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) – *заступник головного редактора*; **Є. О. Гладкова** – д-р юрид. наук, ст. дослідник (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) – *відповідальний секретар*; **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф., засл. прац. освіти України (Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна); **В. С. Батиргарєєва** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна); **О. М. Джу́жа** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна); **В. П. Смельнов** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **О. О. Житний** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **К. Б. Левченко** – д-р юрид. наук, проф. (Урядовий уповноважена з питань гендерної політики, м. Київ, Україна); **А. Марковська** – канд. юрид. наук (Університет Англія Раскін, м. Кембридж, Велика Британія); **В. І. Павликівський** – д-р юрид. наук, професор (Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна); **П. Пойман** – д-р юрид. наук, член Комітету Чеського кримінологічного товариства (Празький інститут досліджень з питань безпеки (PSSI), м. Прага, Чеська Республіка); **Є. Л. Стрельцов** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. діяч науки і техніки України, віце-президент Кримінологічної асоціації України (Південний регіональний науковий центр Національної академії правових наук України, м. Одеса, Україна); **Т. Г. Фомина** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **О. М. Храмцов** – д-р юрид. наук, професор (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **Н. П. Христинченко** – д-р юрид. наук, проф. (Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», м. Київ, Україна); **О. О. Юхно** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **І. С. Яковець** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності НАПрН України, м. Харків, Україна); **О. Н. Ярмиш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Інститут законодавства Верховної Ради України, м. Київ, Україна); **А. М. Яценко** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна).

Збірник наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України» входить до переліку наукових фахових видань України (юридичні науки, спеціальності – 081, 262), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступені доктора філософії, категорії «Б» (наказ Міністерства освіти і науки України від 20.06.2023 р. № 768).

Статті збірника висвітлюють широке коло наукових кримінологічних, кримінально-правових, кримінально-виконавчих, кримінальних процесуальних, криміналістичних, а також міждисциплінарних питань, актуальних проблем протидії злочинності, вдосконалення національного кримінального законодавства, правового регулювання, інформаційно-аналітичного й організаційно-управлінського забезпечення кримінологічної безпеки в Україні.

Для науковців, правоохоронців-практиків, здобувачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів, а також усіх, хто цікавиться проблемами реформування кримінальної юстиції.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо відповідають автори публікацій.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі в репозитарії Харківського національного університету внутрішніх справ, а також на офіційному веб-ресурсі видання (<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>).

ISSN 2304-4756

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE

BULLETIN

OF CRIMINOLOGICAL

ASSOCIATION OF UKRAINE

Collection of scientific
materials No. 3 (33) 2024

Founder and editor –
Kharkiv National University of
Internal Affairs

Published 3 times per year

Founded in May, 2012

Kharkiv 2024

UDC 343.2(477)(075.8)

BBC 67.9 (4YKP)305

B 45

*Recommended for publishing and distribution through Internet
By the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs
(minutes No. 5 dated from December 27, 2024)*

EDITORIAL BOARD:

O. M. Bandurka – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Lawyer of Ukraine, President of the Criminological Association of Ukraine (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine) – *chief editor*; **Yu. V. Orlov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine) – *deputy chief editor*; **Eu. O. Hladkova** – Doctor of Law, senior researcher (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine) – *executive secretary*; **O. M. Lytvynov** – Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine); **V. S. Batyrhareieva** – Doctor of Law, senior researcher (Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems within the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Kharkiv, Ukraine); **O. M. Dzhuzha** – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine); **V. P. Yemelianov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **O. O. Zhytnyi** – Doctor of Law, Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine); **K. B. Levchenko** – Doctor of Law, Professor (The International Women’s Right Center «La Strada – Ukraine», Kyiv, Ukraine); **A. Markovska** – PhD (Anglia Ruskin University, Cambridge, United Kingdom); **Yu. V. Orlov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **V. I. Pavlykivsky** – Doctor of Law, Professor (M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine); **P. Pojman** – PhD, Executive Board and founding member of the Czech Society of Criminology (Prague Security Studies Institute (PSSI), Prague, Czech Republic); **Ye. L. Streltsov** – Doctor of Law, Professor, corresponding member of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Worker of Science of Ukraine, Vice-President of the Criminological Association of Ukraine (Southern Regional Scientific Center of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Odesa, Ukraine); **T. H. Fomina** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **O. M. Khramtsov** – Doctor of Law, Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine); **N. P. Khrystynchenko** – Doctor of Law, Professor (Kyiv University of Intellectual Property and Law of National University «Odesa Law Academy», Kyiv, Ukraine); **O. O. Yukhno** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **I. S. Yakovets** – Doctor of Law, senior researcher (The Intellectual Property Research Institute of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Kyiv, Ukraine); **O. N. Yarmysh** – Doctor of Law, Professor, corresponding member of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Lawyer of Ukraine (Legislation Institute of the Verkhovna rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine); **A. M. Yashchenko** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine “On approval of the Procedure for the formation of the List of scientific and specialized publications of Ukraine” dated January 15, 2018 No. 32, documents confirming compliance with the requirements for assigning the appropriate category were submitted to the Ministry of Education and Culture. On June 20, 2023, by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 768, the journal was assigned the “B” category.

The articles of the collection highlight a wide range of scientific criminological, criminal, criminal executive, criminal procedural, forensic, interdisciplinary and legal issues, relevant problems of crime combating, improvement of the national criminal legislation, legal regulation, information and analytical, organizational and administration guaranteeing of counteracting crime in Ukraine, etc. The Editorial Board does not always share the authors’ opinion. The authors of publications have responsibility for authenticity of the scientific material, professional formulation, actual data, citation, proper names, geographic names, as well as the disclosure of facts, which are not for open press, etc.

E-copy of the collection is placed free of charge online on the web-site of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine of the national Ukrainian Law Academy in the section «Scientific periodicals Ukraine», as well as on the web-resource of the edition (<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>).

СТАТТЯ НОМЕРА

УДК 343.373

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.01>

Андрій Миколайович ЯЩЕНКО,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

НЕЗАКОННЕ ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ: АНАЛІЗ ОЗНАК СКЛАДУ, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ОБ'ЄКТИВНУ СТОРОНУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ТА ЇХ ВПЛИВУ НА СТУПІНЬ СУВОРОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ОБТЯЖЕННЯ

Стаття присвячена аналізу законодавчо описаних у диспозиціях ч. 1–3 ст. 201-2 КК України ознак складу незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, що характеризують об'єктивну сторону кримінального правопорушення, та з'ясуванню їх впливу на ступінь суворості кримінально-правового обтяження. Зазначено, що ознаки складу незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, що характеризують об'єктивну сторону цього кримінального правопорушення, можуть бути репрезентовані відповідними обов'язковими та факультативними ознаками. До обов'язкових ознак належать: суспільно небезпечне діяння (ч. 1 ст. 201-2 КК України); спосіб і час вчинення кримінального правопорушення (ч. 2 і 3 ст. 201-2 КК України). Факультативні ознаки представлені суспільно небезпечними наслідками та причинним зв'язком між передбаченими законом формами цього суспільно небезпечного діяння та наслідками, що настають в результаті його вчинення. Останні, хоча й не впливають на

визначення моменту закінчення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1–3 ст. 201-2 КК України, водночас мають важливе значення для індивідуалізації кримінально-правового впливу, оскільки впливають не лише на кваліфікацію вчиненого, але й на ступінь суворості кримінально-правового обтяження, тобто на вид та розмір призначеного покарання.

Ключові слова: *гуманітарна допомога, благодійні пожертви, безоплатна допомога, кваліфікація, призначення покарання, ознаки об'єктивної сторони, суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки, час, спосіб, причинний зв'язок, використання, отримання прибутку, кримінальний проступок, злочин, індивідуалізація кримінально-правового впливу, кримінально-правове обтяження.*

Постановка проблеми. В умовах, коли Україна вимушена захищати свою територіальну цілісність і недоторканість, внаслідок повномасштабного вторгнення рашистських загарбників, особливого значення набуває діяльність, пов'язана з оперативними та постійними поставками гуманітарної допомоги від небайдужих людей як з України, так і всього світу. У зв'язку із цим актуалізувались питання з удосконалення правового регулювання й правової охорони відносин у сфері обігу та використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, запобігання випадкам порушення порядку обігу та використання такої допомоги з боку недобросовісних представників волонтерського руху або інших осіб, які мають правовий статус донора, набувача або отримувача такої допомоги. Останні, переслідуючи меркантильні інтереси, підривають суспільну довіру до благодійних ініціатив та правопорядку. Тож одним із пріоритетних завдань правоохоронного сектору держави постає не просто виявлення, а якісне фіксування та досудове розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, що вочевидь сприятиме притягненню до відповідальності винних осіб, відновленню справедливості та формуванню гарантій захисту набувачів такої допомоги від можливого спричинення їм «похідної» суспільно небезпечної шкоди фізичного характеру. У цьому контексті важливого значення під час правозастосовної діяльності набувають питання, пов'язані з виявленням та фіксуванням ознак складу незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, що характеризують об'єктивну сторону кримінального правопорушення, та з'ясуванням їх впливу на ступінь суворості кримінально-правового обтяження.

Окремі питання кримінально-правової характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги розглядали О. О. Дудоров, О. М. Боднарчук, В. М. Киричко, О. В. Кришевич, Р. О. Мовчан, М. І. Хавронюк, А. В. Шевчук та ін. Здобутки згаданих авторів стали вагомим внеском у

вивчення питань пов'язаних з правовою оцінкою незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги та мають неабияке науково-пізнавальне та прикладне значення. Разом з цим слід констатувати, що подальших наукових розвідок потребує питання, пов'язане з виявленням та фіксуванням ознак складу незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, що характеризують об'єктивну сторону цього кримінального правопорушення. Як правило, встановлення таких ознак зводиться лише до виявлення та фіксування різних форм суспільно небезпечного діяння як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення. Поза увагою дослідників залишаються питання, пов'язані з аналізом інших ознак складу, що характеризують об'єктивну сторону цього кримінального правопорушення, та з'ясуванням їх впливу на ступінь суворості кримінально-правового обтяження. Викладені вище обставини, власне, й обумовлюють зацікавленість до цієї теми дослідження та її науково-практичне значення.

Метою цієї статті є аналіз законодавчо описаних у диспозиціях ч. 1–3 ст. 201-2 КК України ознак складу, незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, що характеризують об'єктивну сторону кримінального правопорушення, та з'ясування їх впливу на ступінь суворості кримінально-правового обтяження.

Виклад основного матеріалу. У теорії кримінального права усталеною є позиція, згідно з якою кримінальне правопорушення – це явище об'єктивної дійсності, яке реально вчиняється в житті людей. Натомість склад кримінального правопорушення – це наукова абстракція певного виду кримінального правопорушення, яка зводиться до сукупності ознак, що встановлені у відповідних статтях Особливої частини КК України, та характеризує об'єктивні та суб'єктивні елементи того чи іншого виду суспільно небезпечних діянь. Саме на рівні аналізу ознак складу кримінального правопорушення можливий поділ об'єкта протиправного посягання на види по «вертикалі» та по «горизонталі», визначення предмета кримінального правопорушення, потерпілого від його вчинення, різних форм суспільно небезпечного діяння, видів суспільно небезпечних наслідків, причинного зв'язку між діянням та наслідками, часу, місця, способу, знарядь та засобів його вчинення, різновидів та ознак суб'єкта кримінального правопорушення, форм та виду вини, мотивів та мети тощо¹. Тож аналіз ознак складу незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, що характеризують об'єктивну сторону цього кримінального правопорушення та їх з'ясування їх впливу на ступінь

¹ Пинаев А. А. Курс лекцій по Общей части уголовного права: книга первая «О преступлении». Харьков : Харьков юридичний, 2001. С. 63; Смельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. С. 62–63, 90–95.

суворості кримінально-правового обтяження у випадку вчинення доцільно здійснювати з урахуванням не лише безпосередньо визначених у диспозиції відповідних частин ст. 201-2 КК України ознак складу цього протиправного посягання, що характеризують його об'єктивну сторону, але й тих його відповідних ознак, які хоча й не визначені у цих диспозиціях, але вочевидь впливають з тексту закону та можуть бути оцінені, зокрема як факультативні ознаки складу, що характеризують об'єктивну сторону цього кримінального правопорушення.

Ознайомлення зі змістом ст. 201-2 КК України дозволяє дійти висновку, що до обов'язкових ознак складу незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, що характеризують об'єктивну сторону цього кримінального правопорушення, залежно від різновиду складу за ступенем суспільної небезпечності, належать: *суспільно небезпечне діяння* (ч. 1 ст. 201-2 КК України); *спосіб і час* вчинення кримінального правопорушення (ч. 2 і 3 ст. 201-2 КК України).

Суспільно небезпечне діяння вчинене з метою отримання прибутку передбачає такі форми: 1) продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги; 2) використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги; 3) укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном.

Продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги – означає будь-яку їх оплатну передачу однією особою у власність іншій особі. Використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги – це розпорядження ними у будь-який спосіб не за фактичним цільовим призначенням задля отримання прибутку або заради власного збагачення, за виключенням, з одного боку, нецільового використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або, безоплатної допомоги, яка надається у вигляді *виконання робіт чи надання послуг*, оскільки такі дії взагалі не утворюють складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, а, з іншого, – звичайного (типового) *привласнення, знищення або розтрати*, оскільки ці форми суспільно небезпечної поведінки не є розпорядженням, а становлять різновиди протиправного посягання, передбаченого ст. 191 КК України¹. З приводу укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном (товарів (предметів) гуманітарної допомоги, благодійних пожертв, безоплатної допомоги), то під останнім слід розуміти будь-які інші відмінні від попередніх двох форм поведінки особи дії, спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Спосіб вчинення незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги характеризується вказівкою в законі про те, що це посягання може бути вчинене однієї з трьох форм службовою особою з використанням *службового становища* (ч. 2 ст. 201-2 КК України), що означає реалізацію

¹ Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінально-правова заборона щодо незаконного використання гуманітарної допомоги: сумнівна законодавча новела. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип.2(98). С. 99–11, 102–103.

тих повноважень, якими службова особа наділена у зв'язку із наданою їй владою, зайняттям певної посади чи здійсненням певної службової діяльності, відповідними повноваженнями. При використанні службового становища задіюється владна компетенція службової особи, її службовий авторитет, експлуатується престиж державного органу, державного чи комунального підприємства, установи чи організації, де така особа здійснює свою службову діяльність, «підключаються» необхідні службові зв'язки та можливості, що виникають завдяки займаній посаді, здійснюється вплив на діяльність інших осіб.

Часом вчинення незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги слід вважати час дії надзвичайного або воєнного стану (ч. 3 ст. 201-2 КК України).

Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (ст. 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану»)¹.

Під *воєнним станом* слід розуміти особливий правовий режим, що вводитьися в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»)².

¹ Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>.

² Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2005 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>; Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною

Наголосимо, що законодавцем використана юридико-семантична конструкція «під час» на позначення кваліфікуючої ознаки, що пов'язується із надзвичайним або воєнним станом. На відміну від п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України, де йдеться про вчинення злочину з *використанням умов* воєнного або надзвичайного стану як обставини, що обтяжує покарання (фактично – ознака, що вказує на обстановку вчинення злочину), в контексті кваліфікуючої ознаки складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 201-2 КК України, йдеться про таку об'єктивну ознаку як *час*, протягом якого триває правовий режим надзвичайного або воєнного стану. Водночас кваліфікація дій особи за цією ознакою не виключає можливість визнання використання умов воєнного або надзвичайного стану як обставини, що обтяжуватиме покарання за вчинення аналізованого кримінального правопорушення. Відтак, при виконанні вимог п. 6 ч. 2 ст. 291 КПК України, слідчий має її (обставину використання умов воєнного або надзвичайного стану) вказувати в обвинувальному акті. Такий висновок повністю узгоджується з правовою позицією Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, висловленою у постанові від 15.01.2024 у справі № 722/594/22¹.

Кримінальний проступок, передбачений ч. 1 ст. 201-2 КК України, вважається закінченим з моменту вчинення будь-якого із зазначених у ч. 1 ст. 201-2 КК України, діянь. Тож склад цього кримінального проступку, до речі, як і злочинів, передбачених ч. 2 і 3 ст. 201-2 КК України, є формальним. Але це не означає, що в результаті вчинення незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги не настають суспільно небезпечні наслідки.

З'ясовуючи питання про *суспільно небезпечні наслідки основного складу незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги* слід виходити з того, що суспільно небезпечні наслідки будь-якого кримінального правопорушення – це та істотна шкода, яка заподіюється або може бути заподіяна об'єктам кримінально-правової охорони в результаті вчинення суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності). Інакше кажучи, наслідком (кримінальним протиправним результатом) діяння вважається передбачена кримінально-правовою нормою матеріальна або інша (нематеріальна) істотна шкода, заподіяна кримінальним правопорушенням об'єкту посягання. Важливість цієї ознаки полягає в тому, що від розміру та характеру можливої або фактично заподіяної шкоди залежить значною мірою ступінь суспільної небезпечності кримінального правопорушення², а, відтак, і ступінь суворості кримінально-

кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб. До 30-річчя Харків. нац. ун-ту внутр. справ / [І. В. Клименко, М. С. Цуцкірідзе, Ю. В. Орлов та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., члена-кор. НАПрН України В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – 2-ге вид., допов. та перероб. Харків: Право, 2024. С. 130.

¹ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15 січня 2024 року № 722/594/22; провадження № 51-3186 кмо 22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116446106>.

² Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. / Митрофанов Ігор

правового обтяження.

Доречно зазначити, що під час встановлення (визначення) суспільно небезпечних наслідків незаконного використання гуманітарної допомоги не слід припускати думки, що, скажімо, в результаті вчинення посягання, передбаченого ч. 1 ст. 201-2 КК України, заподіюється майнова шкода у значному розмірі, тобто на суму, що у триста п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Тут варто актуалізувати увагу правозастосувача на тому, що такий значний розмір характеризує не заподіяну майнову шкоду, а предмет цього посягання. Водночас не можна не звернути увагу й на те, що предмет кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1–3 ст. 201-2 КК України, може одночасно впливати на «присутність» суспільно небезпечних наслідків від цього протиправного посягання. У цьому випадку йдеться про те, що предмет цього кримінального правопорушення обумовлює неминучість настання суспільно небезпечних наслідків, але не свідчить про його ототожнення зі суспільно небезпечними наслідками.

Суспільна небезпечність незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги полягає в тому, що внаслідок вчинення протиправних дій безпідставно знижується рівень безповоротної фінансової допомоги тими отримувачами такої допомоги, які потребують такої допомоги у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, скрутним фінансовим становищем, введенням воєнного або надзвичайного стану, виникненням надзвичайної ситуації або тяжкою хворобою конкретної фізичної особи, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту.

У зв'язку з цим, такі наслідки можуть бути представлені дисбалансом між визнанням на підставі рішення спеціально уповноважених державних органів з питань гуманітарної допомоги певних предметів (майна) гуманітарною допомогою та її цільовим призначенням, що призводить до зменшення рівня соціального забезпечення незахищених верств населення, а також одночасно до економічних збитків, які зазнає держава, оскільки товари (роботи, послуги), визнані гуманітарною допомогою звільняються від оподаткування у порядку, встановленому ПК України та МК України. Скажімо, відповідно до ст. 6 Закону України «Про гуманітарну допомогу» плата за виконання митних формальностей поза місцем розташування митних органів або поза робочим часом, що встановлена МК України, не справляється при ввезенні на митну територію України товарів гуманітарної допомоги. Крім того, на підставі рішення про надання гуманітарної допомоги отримувачам гуманітарної допомоги за межами України держава забезпечує донорам України повернення податку на

додану вартість у порядку, встановленому ПК України¹.

Порядок пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2023 р. № 953 «Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану», визначає на період воєнного стану спрощений механізм визнання товарів гуманітарною допомогою, пропуску через митний кордон України та митного оформлення, отримання, надання, розподілу і контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги, що ввозиться на митну територію України, а також механізм визнання, оформлення, надання, розподілу товарів гуманітарної допомоги. Цією постановою Кабінету Міністрів України визнано такою, що втратила чинність, постанова Кабінету Міністрів України від 05.03.2022 № 202 «Деякі питання отримання, використання, обліку та звітності благодійної допомоги», якою було встановлено, що в умовах воєнного стану не поширюються встановлені законодавством вимоги щодо отримання, використання, обліку та звітності благодійної допомоги від юридичних та фізичних осіб – резидентів і нерезидентів².

До прикладу при ввезенні в Україну легкового автомобіля, який не є предметом гуманітарної допомоги, особа зобов'язана його задекларувати та сплатити необхідні платежі. Для розрахунку таких платежів істотне значення має інформація про вартість транспортного засобу та його параметри. За цими даними власне й обраховується митна вартість автомобіля, оскільки сплачується акцизний податок, мито та ПДВ. Зокрема, розрахунок акцизного податку зараз відбувається за формулою: *(ставка)*(об'єм двигуна в см3 / 1000)*(кількість повних років авто)*. Ставка залежить від типу двигуна. Якщо автомобілю більше 15 років, тоді застосовується коефіцієнт 15. Скажімо, якщо йдеться про автомобіль з дизельним двигуном об'ємом 1968 см³, який було випущено в 2015 році: *ставка=75 євро, об'єм двигуна=1,968, кількість повних років=5, тобто: 75*1,968*5=738 євро*. Для електричних легкових транспортних засобів, оснащених виключно електричними двигунами (одним чи декількома) акциз складає: 1 євро за 1 кВт ємності акумулятора. Для гібридних легкових транспортних засобів: 100 євро за 1 одиницю³.

Вищезгадане дозволяє лише гіпотетично уявити, можливий приблизний розмір суми акцизного податку, який необхідно було б сплатити при ввезенні в Україну легкових автомобілів, які за матеріалами кримінального провадження були ввезені в Україну, навпроти, як гуманітарна допомога. Таких прикладів чимало. Так, вироком Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області

¹ Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>.

² Порядок пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2023 р. № 953 «Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/953-2023-%D0%BF#n84>.

³ Митне оформлення автомобіля / Державна митна служба України. URL : <https://customs.gov.ua/mitne-oformlennia-avtomobilia>.

встановлено, що ОСОБА_4 у період часу з червня 2022 року по 28.02.2023 в зоні діяльності Волинської митниці Держмитслужби України ввезла за попередньою змовою з ОСОБА_5 на митну територію України як гуманітарну допомогу транспортні засоби, серед яких: 1) автомобіль марки MERCEDES, модель E200, 2008 року випуску, з дизельним двигуном об'ємом 2184 куб. см. та автоматичною коробкою зміни передач; 2) автомобіль марки NISSAN, модель X-TRAIL, 2003 року випуску, з дизельним двигуном об'ємом 2184 куб. см. та механічною коробкою зміни передач; 3) автомобіль марки KIA, модель SORENTO, 2003 року випуску, з дизельним двигуном об'ємом 2497 куб. см. та механічною коробкою зміни передач; 4) автомобіль марки TOYOTA, модель RAV4, 2002 року випуску, з дизельним двигуном об'ємом 1995 куб.; 5) автомобіль марки RENAULT, модель MASTER, 1999 року випуску, з дизельним двигуном об'ємом 2799 куб.; 5) автомобіль марки NISSAN, модель X-TRAIL, 2002 року випуску, з дизельним двигуном об'ємом 2184 куб.¹

Таким чином, вчиненням кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 201-2 КК України, не можуть не заподіюватися суспільно небезпечні наслідки, під якими слід розуміти повне або часткове ненадходження за цільовим призначенням гуманітарної допомоги, що призводить до зменшення рівня соціального забезпечення незахищених верств населення та підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту, що задовольняються донорами такої допомоги за власний рахунок, та одночасно до державних економічних збитків, зокрема у вигляді несплачених податків та інших платежів у випадку ввезення гуманітарної допомоги на територію України, оскільки від їх сплати донори такої допомоги звільняються.

Крім того, при оцінці ступеня суспільної небезпечності незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги слід враховувати й те, що в результаті вчинення цього протиправного посягання можуть наставати не лише основні, але і похідні суспільно небезпечні наслідки, які можуть виражатися в спричиненні тяжкої шкоди набувачам гуманітарної допомоги внаслідок ненадходження чи несвоєчасного надходження гуманітарної допомоги, наприклад, у виді тяжких захворювань або загибелі людей.

Отже, незважаючи на те, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 201-2 КК України, сконструйована у вигляді формального складу, його вчиненням все ж таки заподіюються суспільно небезпечні наслідки у вигляді істотної шкоди у різних її проявах. Вони, хоча й не впливають на визначення моменту закінчення кримінального правопорушення, але мають важливе значення для індивідуалізації кримінально-правового впливу за його вчинення, оскільки впливають не

¹ Вирок Довгинцівського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 03.07.2023 р. по справі № 211/3510/23 ; провадження № 1-кп/211/467/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111930820>.

лише на кваліфікацію вчиненого, але й на ступінь суворості кримінально-правового обтяження. Скажімо, продаж легкових автомобілів ввезених в України як гуманітарна допомога у великому розмірі, що, вочевидь, призводить до державних економічних збитків у певному розмірі, обумовлює кваліфікацію вчиненого не лише за ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 201 КК України, а в умовах дії надзвичайного або воєнного стану, власне, за ч. 3 ст. 201-2 КК України, але й призначення судом більш суворого покарання в межах санкцій ч. 2 або ч. 3 ст. 201-2 КК України (ближче до медіани відповідних санкцій або, навіть, до їх максимуму), з урахуванням загальних засад призначення покарання. Зважаючи на це, до ознак складу, що характеризують об'єктивну сторону цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 201-2 КК України, також слід відносити й *причинний зв'язок* між передбаченими законом формами цього суспільно небезпечного діяння та наслідками, що настають в результаті його вчинення.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що ознаки складу незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, що характеризують об'єктивну сторону цього кримінального правопорушення, можуть бути репрезентовані відповідними обов'язковими та факультативними ознаками. До обов'язкових ознак належать: суспільно небезпечне діяння (ч. 1 ст. 201-2 КК України); спосіб і час вчинення кримінального правопорушення (ч. 2 і 3 ст. 201-2 КК України). Факультативні ознаки представленні суспільно небезпечними наслідками та причинним зв'язком між передбаченими законом формами цього суспільно небезпечного діяння та наслідками, що настають в результаті його вчинення. Останні, хоча й не впливають на визначення моменту закінчення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1–3 ст. 201-2 КК України, водночас мають важливе значення для індивідуалізації кримінально-правового впливу, оскільки впливають не лише на кваліфікацію вчиненого, але й на ступінь суворості кримінально-правового обтяження, тобто на вид та розмір призначеного покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вирок Довгинцівського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 03.07.2023 р. по справі № 211/3510/23 ; провадження № 1-кп/211/467/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111930820>.
2. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінально-правова заборона щодо незаконного використання гуманітарної допомоги: сумнівна законодавча новела. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип.2(98). С. 99–11, 102–103.

3. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. 142 с.
4. Митне оформлення автомобіля / Державна митна служба України. URL : <https://customs.gov.ua/mitne-oformlennia-avtomobilia>.
5. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. / Митрофанов Ігор Іванович ; Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. Одеса : Фенікс, 2015. 576 с.
6. Пинаев А. А. Курс лекцій по Общей части уголовного права: книга первая «О преступлениях». Харьков : Харьков юридичний, 2001. 284 с.
7. Порядок пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2023 р. № 953 «Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/953-2023-%D0%BF#n84>.
8. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15 січня 2024 року № 722/594/22; провадження № 51-3186 кмо 22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116446106>.
9. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>.
10. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2005 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>; Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб. До 30-річчя Харків. нац. ун-ту внутр. справ / [І. В. Клименко, М. С. Цуцкірідзе, Ю. В. Орлов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., члена-кор. НАПрН України В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – 2-ге вид., допов. та перероб. Харків: Право, 2024. С. 130.
11. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2024.

Andrei M. YASHCHENKO,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ILLEGAL USE OF HUMANITARIAN AID, CHARITABLE DONATIONS OR FREE AID FOR PROFIT: ANALYSIS OF THE ELEMENTS CHARACTERISING THE OBJECTIVE SIDE OF THE CRIMINAL OFFENCE AND THEIR IMPACT ON THE DEGREE OF SEVERITY OF THE CRIMINAL LAW PENALTY

The article is devoted to the analysis of the elements of corpus delicti of illegal use of humanitarian aid, charitable donations or free-of-charge assistance

described in the dispositions of Parts 1-3 of Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine, and to the clarification of their impact on the severity of criminal legal encumbrance. It is noted that the elements of the corpus delicti of illegal use for profit of humanitarian aid, charitable donations or free-of-charge assistance which characterise the objective side of this criminal offence may be represented by the relevant mandatory and optional elements. The mandatory elements include: a socially dangerous act (part 1 of Article 201-2 of the CC of Ukraine); method and time of committing the criminal offence (parts 2 and 3 of Article 201-2 of the CC of Ukraine). Optional signs are represented by socially dangerous consequences and the causal link between the forms of this socially dangerous act provided for by law and the consequences resulting from its commission. The latter, although not affecting the determination of the moment of completion of the criminal offence under Part 1-3 of Article 201-2 of the CC of Ukraine, are important for individualisation of criminal legal influence, as they affect not only the qualification of the act, but also the degree of severity of the criminal legal burden, i.e. the type and amount of the punishment imposed.

Keywords: *humanitarian aid, charitable donations, free assistance, qualification, sentencing, objective party features, socially dangerous act, socially dangerous consequences, time, method, causal link, use of humanitarian aid, profit, formal elements of a criminal offence, criminal offence, crime, individualisation of criminal legal influence, criminal legal encumbrance.*

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

УДК 343.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.02>

Вікторія Миколаївна Біла

*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

ВЕРХОВНИЙ ГОЛОВНОКОМАНДУВАЧ КРАЇНИ-АГРЕСОРА ЯК ВІЙСЬКОВА ЦІЛЬ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ

У статті розглядається правовий статус верховного головнокомандувача країни-агресора як потенційної військової цілі, враховуючи міжнародно-правові норми та принципи ведення збройних конфліктів. Особливу увагу приділено питанням розмежування комбатантів та цивільних осіб, а також визначенню меж правомірності атак на політичних і військових лідерів в умовах війни. Аналізується кримінально-правове значення дій верховного головнокомандувача, його роль у плануванні агресії та можливі наслідки притягнення до відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Висвітлено актуальні проблеми практичного застосування цих норм у контексті сучасних воєнних конфліктів.

Ключові слова: *агресія, війна, збройний конфлікт, міжнародне гуманітарне право, комбатант, життя, право на життя, законна військова ціль, кримінальне право.*

Постановка проблеми. Кримінально-правова кваліфікація дій, пов'язаних із «ліквідацією» осіб, причетних до збройної агресії, є аспектом забезпечення справедливості та дотримання міжнародного гуманітарного

права в умовах збройних конфліктів. У контексті збройної агресії проти України, яка триває з 2014 року та значно загострилася після повномасштабного вторгнення у 2022 році, проблема правової оцінки дій, спрямованих на нейтралізацію військових та невійськових загроз, стала надзвичайно актуальною. Це питання потребує чіткого балансу між захистом державного суверенітету та територіальної цілісності і дотриманням прав людини, серед яких право на життя посідає ключове місце.

Право на життя є фундаментальним і невідчужуваним правом, гарантованим як міжнародними договорами, зокрема Загальною декларацією прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. тощо, так і Конституцією України. Крім того, навіть у найскладніших умовах збройної агресії право на життя як комбатантів, так і цивільного населення не може бути повністю ігнорованим чи обмеженим понад межами, передбаченими міжнародними угодами і національним законодавством України. У цьому контексті особливу увагу слід приділяти міжнародно-правовим принципам, які вважаються умовами допустимості застосування сил, таких як розрізнення, пропорційність, військової необхідності і недискримінація. Забезпечення цих принципів є основою для визначення законності будь-яких дій, які можуть призвести до позбавлення життя.

Захист прав комбатантів, тобто осіб, які беруть участь у збройному конфлікті з дотриманням правил ведення війни, є обов'язком держави навіть у разі їх участі у ворожих діях. Міжнародне гуманітарне право, зокрема Женевські конвенції та їхні додаткові протоколи, встановлює чіткі норми, які регламентують поведження з комбатантами, зокрема обмеження щодо атаки на них, якщо вони перестають брати участь у бойових діях через поранення, полон чи інші причини. У свою чергу, для осіб, які не є комбатантами, але можуть бути причетними до організації чи сприяння агресії, діятимуть інші правові механізми, які передбачають судовий розгляд їхньої діяльності.

Дії, спрямовані на так звану «ліквідацію» осіб, причетних до організації агресії чи скоєння воєнних злочинів проти України, мають бути регламентовані законодавством. Питання «ліквідації» таких осіб має не лише суто юридичні аспекти, але й етичні, що визначають межі застосування сили. Важливим завданням залишається визначення меж правомірності дій військових та правоохоронних органів у відповідь на злочинні дії агресора. При цьому слід уникати подвійних стандартів, дотримуючись міжнародних зобов'язань, які Україна взяла на себе як цивілізована держава.

Особливу складність становить питання кваліфікації дій у ситуаціях, коли агресор використовує тактику «гібридної» війни. Такі дії часто стирають межі між комбатантами і цивільними особами, перетворюючи останніх на засіб ведення війни. В умовах, коли агресор залучає до бойових

дій найманців, колаборантів чи інших осіб, які не мають офіційного статусу військовослужбовців, виникає необхідність у розробці нових підходів до кримінально-правової кваліфікації їхніх діянь.

Не меншим важливим аспектом є питання захисту прав цивільного населення, яке часто стає заручником ситуації. Женевські конвенції наголошують на обов'язку держави захищати цивільне населення та забезпечувати гуманітарну допомогу навіть у найскладніших умовах війни. У зв'язку з цим юридична кваліфікація будь-яких дій, спрямованих на «ліквідацію» осіб, які не є комбатантами, або не беруть участь у бойових діях має особливий запитальний контекст: чи є ця особа повністю залученою до бойових дій, чи вона забезпечує допоміжні функції, чи її дії становлять загрозу життю? Від адекватного формування відповідей на варіативи питань, що з цього контексту постають, залежатиме й належний правовий захист життя людини в умовах збройного конфлікту. А це – чи не найголовніше завдання держави, принаймні з огляду на ст. 3 Конституції України.

Таким чином, кримінально-правова кваліфікація дій, пов'язаних із «ліквідацією» осіб, які розв'язали збройну агресію причетних до збройної агресії, є основним елементом забезпечення правопорядку і верховенства права в Україні. Захист права на життя, як комбатантів, так і цивільного населення, має залишатися пріоритетом навіть в умовах воєнного стану.

Проблеми кримінально-правової охорони життя людини в умовах збройного конфлікту ставали предметом дослідницької уваги Ю. В. Бауліна, А. В. Войціховського, Ю. В. Орлова, О. М. Литвинова, О. В. Волошенюка, О. Ю. Водянікова, В. О. Навроцького, В. О. Тулякова. Втім і досі лишається нерозробленим коло специфічних питань щодо кваліфікації заподіяння смерті у порубіжних ситуаціях в контексті збройного конфлікту, що й визначає можливості для подальшого наукового пошуку.

Мета статті – визначення верховного головнокомандувача країни-агресора як допустимої (законної) чи недопустимої військової цілі, опис кримінально-правового значення положень міжнародного гуманітарного права, що встановлюють ознаки військових цілей.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, повномасштабна фаза якої бере свій відлік від 24 лютого 2024 – на території України введено воєнний стан. Особливий правовий режим вимагає дотримання певних обмежень з метою оптимізації безпеки громадян. Проте, вони жодним чином не стосуються такого фундаментального права, як невід'ємне право на життя. Захист права на життя під час дії воєнного стану регулюється нормами національного та міжнародного права.

Право на життя закріплене у ст. 3 Загальної декларації прав людини 1948 р.: «Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність»¹. Це ж право визначене у ст. 6 Міжнародного пакту про

¹ Загальна декларація прав людини 1948 р. : Міжнародний документ ООН. Декларація від

громадянські і політичні права 1966 р.: «Право на життя є невід’ємним правом кожної людини»¹. В Україні право на життя закріплене у ст. 27 Конституції України: «Кожна людина має невід’ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов’язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров’я, а також життя і здоров’я інших людей від протиправних посягань»².

На жаль, військова агресія росії ускладнила захист права на життя в умовах дії правового режиму воєнного стану. Як повідомляє Моніторингова місія ООН з прав людини, в Україні з моменту повномасштабного збройного нападу російської федерації на Україну зафіксовано щонайменше 10 тис. випадків загибелі цивільних осіб, понад 560 з яких – діти³.

До основних способів захисту права на життя в умовах воєнного стану належать адміністративна діяльність органів державної влади, діяльність громадських організацій, самозахист, подання конституційних звернень, робота правоохоронних органів, а також судовий захист і інші контрольні механізми.

Крім того, в Україні, з ініціативи Офісу Президента, Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ України та Представництва Президента в Автономній Республіці Крим, створено спеціальну веб-платформу для збору та аналізу інформації про порушення прав людини, спричинені агресією рф. Ця платформа також спрямована на накопичення доказів для захисту позиції України в Європейському суді з прав людини, Міжнародному суді ООН та Спеціальному міжнародному трибуналі із розслідування злочину агресії росії проти України, створення якого українська сторона спрямовує свої зусилля.

Міжнародне гуманітарне право визначає форми та методи захисту права на життя цивільного населення в умовах збройної агресії. Це питання детально розглядається в практиці Європейського суду з прав людини і відоме як «процедурне зобов’язання», що закріплене в ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.⁴ Ця Конвенція встановлює основні права і свободи людини, а також міжнародно-правові гарантії їхнього дотримання. Вона включає обов’язок держав проводити ефективні розслідування випадків порушення цих норм. Основним завданням міжнародного гуманітарного права є пом’якшення наслідків війни та захист прав цивільного населення під час збройних конфліктів будь-якого характеру.

Взаємозв’язок міжнародних стандартів прав людини та міжнародного

10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 05.12.2024).

¹ Міжнародний пакт про політичні і громадянські права 1966 р. : Міжнародний документ ООН. Пакт від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 05.12.2024).

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 05.12.2024).

³ Чернецька О. В., Шилінгов В. С. Міжнародні стандарти права на життя людини: проблеми забезпечення в умовах збройного конфлікту. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. Вип. 3 (16). С. 388-396.

⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. : Міжнародний документ Ради Європи. Конвенція від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 05.12.2024).

гуманітарного права особливо помітний у ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966 р. Вона передбачає, що навіть за умов надзвичайного стану держави не можуть відмовлятися від своїх зобов'язань щодо захисту права на життя та інших основоположних прав і свобод людини. Однак варто підкреслити, що дотримання міжнародного гуманітарного права покладається на відповідальність держав, які повинні їх виконувати¹.

Початок збройного конфлікту регулюється нормами міжнародного права, що визначають порядок і умови застосування сили між державами. Однак важливо розуміти, що легітимність чи нелегітимність початку конфлікту не змінює застосування норм міжнародного гуманітарного права (МГП), яке діє незалежно від обставин, що спричинили конфлікт. Ці норми покликані зберігати баланс між військовою необхідністю та гуманністю під час війни. Одними з ключових принципів МГП є розрізнення та пропорційність. Ці принципи вимагають чіткого поділу між комбатантами й цивільними, а також між військовими й цивільними об'єктами, забезпечуючи захист цивільного населення від наслідків військових дій.

Принцип розрізнення особливо важливий у сучасних умовах, коли війни часто характеризуються асиметричними бойовими діями. Відповідно до Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року, військовими цілями є ті об'єкти, які завдяки своєму розташуванню, використанню, характеру або призначенню роблять ефективний внесок у військову діяльність противника, а їхнє знищення, захоплення або нейтралізація забезпечує конкретну військову перевагу. До таких об'єктів належать склади зброї, військові бази, транспортні засоби, які використовуються для військових потреб, та інші об'єкти, що мають стратегічне значення для противника. Цивільні об'єкти, як-от житлові будинки, лікарні чи школи, не можуть бути об'єктами нападу, якщо вони не використовуються для військових цілей. Проте зміна їхнього статусу можлива, наприклад, у випадках, коли цивільна будівля використовується для розміщення військового командного пункту².

Статус осіб також відіграє вирішальну роль у визначенні законних військових цілей. Комбатантами вважаються особи, які належать до збройних сил сторони, що бере участь у конфлікті, включаючи організовані групи, які діють під командуванням відповідальних керівників і дотримуються законів і звичаїв війни. Вони мають право брати участь у бойових діях і, відповідно, стають об'єктами законного нападу³.

¹ Права людини у міжнародному праві : підручник [Бакумов О. С., Варунц Л. Д., Войціховський А. В., Гудзь Т. І. та ін.] / за заг. ред. канд. юрид. наук, доц. А. В. Войціховського. Харків : ООО «Планета-Принт», 2021. С. 112.

² Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : Міжнародний документ ООН. Протокол від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_199. (дата звернення 05.12.2024).

³ Статус комбатанта та цивільної особи, захищеної нормами міжнародного права, проаналізувала суддя ВС Надія Стефанів. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1389139/> (дата звернення: 05.12.2024).

Комбатантами можуть бути військовослужбовці регулярних армій, члени повстанських чи партизанських загонів, за умови, що вони відкрито носять зброю, мають розпізнавальні знаки та діють у рамках міжнародного права. Однак навіть серед комбатантів є винятки: військові медики та капелани, які виконують свої гуманітарні функції, залишаються під захистом МГП і не можуть бути атаковані.

Учасники недержавних збройних формувань, які беруть постійну участь у бойових діях, зазвичай втрачають захист протягом усього періоду свого членства у таких угрупованнях. Це є важливою відмінністю між регулярними військами та нерегулярними формуваннями, адже останні часто не дотримуються законів і звичаїв війни, що створює додаткові виклики для дотримання принципів МГП.

Принцип пропорційності є ще одним фундаментальним аспектом ведення бойових дій. Він вимагає уникнення надмірної шкоди цивільному населенню та інфраструктурі під час атак, навіть якщо атакуються законні військові цілі. Наприклад, знищення військової техніки, розташованої поблизу густонаселеного району, має здійснюватися з урахуванням можливих наслідків для цивільних осіб. Українські Збройні Сили, демонструючи високий рівень професійності, слідує цим принципам, уникаючи зайвих втрат серед цивільного населення та руйнувань цивільної інфраструктури¹.

Важливо зазначити, що навіть під час ведення бойових дій як комбатанти, так і цивільні особи залишаються під захистом міжнародного гуманітарного права. Це включає право на гуманне поводження, заборону тортур та інших жорстоких дій. Особливої уваги заслуговує те, що дотримання цих норм не лише захищає людяність у найскладніших обставинах, але й сприяє майбутньому відновленню миру.

Сучасні збройні конфлікти ставлять нові виклики перед МГП через зростання асиметричних воєн. Часто сторони конфлікту використовують цивільну інфраструктуру для військових цілей або ховаються серед цивільного населення, що ускладнює розмежування між законними цілями та захищеними об'єктами. У таких умовах дотримання принципів пропорційності й розмежування стає ще важливішим. Використання сучасних технологій, таких як точкові удари чи системи штучного інтелекту для ідентифікації цілей, може значно підвищити ефективність впровадження МГП і зменшити негативні наслідки для цивільного населення.

Україна є прикладом держави, яка активно імплементує міжнародне гуманітарне право в умовах сучасного конфлікту. Збройні Сили України демонструють не лише дотримання норм права, але й усвідомлення важливості збереження людяності навіть у воєнний час. Це свідчить про високий рівень професійної культури військових і готовність будувати

¹ Проблеми правового статусу комбатантів в Україні та шляхи їх вирішення. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/6473/1/236%20%202024%2003-172-179.pdf>. (дата звернення: 05.12.2024).

майбутнє, базуючись на принципах гуманності та поваги до міжнародного права.

Таким чином, законними військовими цілями є лише військові об'єкти та особи, які безпосередньо беруть участь у військових діях. Будь-які напади повинні бути спрямовані виключно на такі цілі, а завдання шкоди мирному населенню є недопустимим. Таким чином, учасники конфлікту зобов'язані ретельно дотримуватись гуманітарного права, щоб мінімізувати шкоду для цивільних осіб і цивільних об'єктів, зберігаючи чітке розмежування між комбатантами та мирним населенням¹.

Проте, виникає питання чи є президент російської федерації Володимир Путін законною військовою цілю, як головнокомандувач держави-агресора? Чи є він комбатантом, а чи цивільною особою? Чи правомірною є мета його «ліквідації» в контексті збройного конфлікту? Тема правомірності визнання президента рф законною військовою ціллю як головнокомандувача держави-агресора є актуальною в контексті сучасного міжнародного гуманітарного права та національного законодавства України. Збройний конфлікт між Україною та росією, що триває з 2014 року та особливо загострився після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, вимагає науково обґрунтованого аналізу цього питання.

Міжнародне гуманітарне право визначає, що військовими цілями можуть бути об'єкти та особи, які роблять суттєвий внесок у ведення бойових дій. Це закріплено в Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій 1949 року. Стаття 52 останнього передбачає, що знищення таких цілей має надавати конкретну і безпосередню військову перевагу². Володимир Путін, як верховний головнокомандувач збройних сил російської федерації, вкрай деструктивно (як ініціатор агресії, її загальний «модератор»), впливає на ведення агресивної війни проти України. Його роль, як можна судити з відкритих джерел інформації та ґрунтуючись на здоровому глузді, – не лише в політичному керівництві, а й у стратегічному плануванні військових дій, включаючи видачу наказів про масштабні вторгнення, удари по цивільній інфраструктурі та порушення суверенітету України.

Принципи МГП, зокрема принцип пропорційності, забезпечують нанесення ударів тільки по тих військових цілях, ліквідацію яких не викликає більших втрат серед цивільного населення. Хоча президент рф виконує і цивільні функції як глава держави, його військові функції є достатніми для того, аби вважати його «ліквідацію» такою, що здатна забезпечити пряму та безпосередню військову перевагу. Відповідно до практики міжнародних судів, особи, які мають прямий і безпосередній вплив на військові операції, можуть бути визнані легітимними цілями за

¹ Орлов Ю.В., Литвинов О.М. Проблеми кримінально-правового захисту життя комбатантів, або як подолати ефекти гуманітарного «відмивання» війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 3 (30). С. 18. URL: <https://doi.org/10.32631/vsa.2023.3.01>. (дата звернення 05.12.2024).

² Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : Міжнародний документ ООН. Протокол від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_199. (дата звернення 05.12.2024).

умов дотримання інших вимог МГП.

Важливим прикладом судової практики є справа *Targeted Killings Case* (2006 р.), повідомлення Верховного суду Ізраїлю. У цій справі суд встановив, що ліквідація осіб, які беруть участь у бойових діях, може бути правомірною за умови дотримання принципів необхідності, пропорційності та ефективності. Аналогічно, в міжнародних трибуналах колишньої Югославії та Руанди було виявлено, що військові лідери, які ухвалюють ключові рішення щодо ведення збройного конфлікту, можуть бути легітимними цілями для захисту цивільного населення від системних злочинів¹.

Ще одним яскравим прикладом слугує напад на Адольфа Гітлера під час Другої світової війни: Гітлер, як верховний головнокомандувач Третього Рейху, був законною військовою ціллю з точки зору МГП. Хоча союзники не здійснили прямих атак на Гітлера, це було пов'язано більше з військово-політичними причинами, а не з правовими обмеженнями. Показовою є і спроби позбавлення життя Саддама Хусейна. Під час операції «Буря в пустелі» (1991) та вторгнення США в Ірак (2003) Саддам Хусейн був потенційною військовою ціллю. У 2003 році США здійснили спробу авіаудару по місцю, де, ймовірно, перебував Хусейн. Удар був обґрунтований військовою необхідністю, але він не досяг успіху. Муаммар Каддафі: у 2011 році, під час збройного конфлікту в Лівії, сили НАТО завдали удару, який сприяв поваленню режиму Каддафі. Хоча Каддафі був політичним лідером, він безпосередньо керував збройними формуваннями, що робило його військовою ціллю.

Позбавлення життя Осами бен Ладена: Осама бен Ладен, як лідер терористичної організації «Аль-Каїда», був ліквідований у 2011 році в рамках військової операції США. Його статус як «незаконного комбатанта» (*unlawful combatant*) дозволяв США обґрунтувати його вбивство відповідно до норм МГП. Цей випадок демонструє, що лідери, відповідальні за організацію воєнних злочинів або терористичних актів, можуть бути законними цілями.

Ідентичним чином, за цією ж логікою міркування, слід підійти й до оцінки ролі головнокомандувача країни-агресора, імовірно винного у численних воєнних злочинах (про що в тому числі свідчить ордер на його арешт, виданий Міжнародним кримінальним судом), включаючи масове вбивство цивільних, примусове переміщення населення та руйнування цивільної інфраструктури, а також злочини геноциду, проти людяності. Ці злочини не є випадковими, а відображають системний характер агресії, керованої на найвищому рівні. Тому ліквідація Володимира Путіна, як верховного головнокомандувача, може бути обґрунтована потребою у припиненні триваючого злочину агресії, пов'язаних з ним масових воєнних

¹ Справа про цілеспрямовані вбивства (Громадський комітет проти тортур в Ізраїлі проти уряду Ізраїлю): Верховний суд Ізраїлю, НС] 769/02, грудень 2006 р. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/national-practice/public-committee-against-torture-israel-et-al-v-government-israel-et-al-supreme> (дата звернення: 05.12.2024).

злочинів, а також геноциду й злочинів проти людяності. Не виключаємо, що Путін як ініціатор агресії проти України підпадає під вказані критерії, властиві законній військовій цілі. На цій підставі імовірно він може бути підданий правомірній атаці з боку комбатантів на стороні України. При цьому слід чітко дотримуватися принципів пропорційності, розрізнення та необхідності, щоб уникнути жертв серед цивільного населення¹.

Висновки. Кримінально-правова кваліфікація дій, пов'язаних із ліквідацією осіб, причетних до збройної агресії, є важливою проблемою в контексті сучасного міжнародного гуманітарного права та національного законодавства, зокрема Кримінального кодексу України. Збройний конфлікт між російською федерацією та Україною висвітлює численні правові аспекти, які стосуються застосування сили в умовах війни. Одним із таких аспектів є правомірність ліквідації осіб, які займають високі посади в державі-агресорі, або військових командувачів, відповідальних за прийняття рішень, що призводять до порушення міжнародного права.

Згідно з міжнародним гуманітарним правом, зокрема Женевськими конвенціями 1949 року та Додатковим протоколом I, військові дії повинні здійснюватися відповідно до принципів необхідності, пропорційності та гуманності. Так, ліквідація осіб, які разом беруть участь у збройній агресії, може бути правомірною лише за умови, що вона є необхідною для досягнення законної військової мети та не ускладнюється шкодою цивільному населенню.

Володимир Путін, як глава держави та головнокомандувач збройними силами російської федерації, одночасно несе відповідальність за рішення, які призводять до агресії проти України. Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, такі особи, що мають безпосередній вплив на ведення збройної агресії, можуть бути визнані законними військовими цілями. Однак важливо зазначити, що ліквідація таких осіб повинна відбуватися у відповідності з принципом пропорційності. Проте ліквідація цивільних осіб, або осіб, які не беруть участі в бойових діях, заборонена і є порушенням міжнародного гуманітарного права.

Отже, питання правомірності ліквідації осіб, причетних до збройної агресії, зокрема таких осіб, як Володимир Путін, потребує обґрунтованого аналізу в контексті міжнародного гуманітарного права та національного кримінального законодавства. У разі ліквідації осіб, які є законними військовими цілями, наприклад, військових командувачів або осіб, що вчиняють агресію, правомірність таких дій може бути виправданою, якщо це є необхідним для досягнення військової мети та не завдає шкоди цивільним особам. Принцип військової необхідності дозволяє напади лише на ті об'єкти чи осіб, знищення яких дає явну військову перевагу. Якщо атака на Путіна могла б вплинути на здатність росії продовжувати воєнні

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 05.12.2024).

дії, це може розглядатися як така, що відповідає принципу військової необхідності. Однак ця дія має бути виправдана з точки зору досягнення військової мети, а не бути актом помсти чи терору. Тому напад на Путіна може бути обґрунтований лише в тому випадку, якщо він не призведе до непропорційних втрат серед цивільного населення. Урахування місця його перебування (наприклад, резиденцій чи офісів) є критично важливим для оцінки можливих побічних втрат. Важливо зазначити, що атака на політичного лідера, особливо за межами зони активних бойових дій, може викликати небажану дипломатичну, політичну реакцію, навіть якщо вона обґрунтована нормами МПІ. І на це також слід зважати при прийнятті відповідних рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : Міжнародний документ ООН. Протокол від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_199. (дата звернення 05.12.2024).
2. Загальна декларація прав людини 1948 р. : Міжнародний документ ООН. Декларація від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 05.12.2024).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. : Міжнародний документ Ради Європи. Конвенція від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 05.12.2024).
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 05.12.2024).
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 05.12.2024).
6. Міжнародний пакт про політичні і громадянські права 1966 р. : Міжнародний документ ООН. Пакт від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 05.12.2024).
7. Орлов Ю.В., Литвинов О.М. Проблеми кримінально-правового захисту життя комбатантів, або як подолати ефекти гуманітарного «відмивання» війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 3 (30). С. 11–25. URL: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.01> (дата звернення 05.12.2024).
8. Права людини у міжнародному праві: підручник [Бакумов О. С., Варунц Л. Д., Войціховський А. В., Гудзь Т. І. та ін.] / за заг. ред. канд. юрид. наук, доц. А. В. Войціховського. Харків : ООО «Планета- Принт», 2021. 404 с.
9. Проблеми правового статусу комбатантів в Україні та шляхи їх вирішення. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/6473/1/236%20%202024%2003-172-179.pdf>. (дата звернення: 05.12.2024).

10. Справа про цілеспрямовані вбивства (Громадський комітет проти тортур в Ізраїлі проти уряду Ізраїлю): Верховний суд Ізраїлю, HCJ 769/02, грудень 2006 р. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/national-practice/public-committee-against-torture-israel-et-al-v-government-israel-et-al-supreme> (дата звернення: 05.12.2024).

11. Статус комбатанта та цивільної особи, захищеної нормами міжнародного права, проаналізувала суддя ВС Надія Стефанів. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1389139/> (дата звернення: 05.12.2024).

12. Чернецька О. В., Шилінгов В. С. Міжнародні стандарти права на життя людини: проблеми забезпечення в умовах збройного конфлікту. *Ірпінський юридичних часопис*. 2024. Вип. 3 (16). С. 388–396.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2024

Viktoriya M. BILA,

Master's Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

SUPERHIGH COMMANDER OF THE AGRESSOR COUNTRY AS A MILITARY TARGET: DEFINITION PROBLEMS AND CRIMINAL-LEGAL SIGNIFICANCE

The article examines the legal status of the supreme commander of the aggressor country as a potential military target, taking into account international legal norms and principles of conducting armed conflicts. Particular attention is paid to the issues of distinguishing combatants and civilians, as well as determining the limits of the legality of attacks on political and military leaders in wartime. The criminal-legal significance of the actions of the supreme commander, his role in planning aggression and the possible consequences of being held accountable for violating the norms of international humanitarian law are analyzed. The current problems of practical application of these norms in the context of modern military conflicts are highlighted.

Keywords: *aggression, war, armed conflict, international humanitarian law, combatant, life, right to life, legitimate military purpose, criminal law.*

Максим Юрійович КАРИДА

(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ПОКАРАННЯ ЗА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ВЖИВАННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ

У статті розглянуто правові та практичні аспекти призначення покарання за кримінальні правопорушення у сфері незаконного вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Проаналізовано загальні і окремі спеціальні засади призначення покарання, зокрема призначення покарання в межах санкцій КК України, врахування положень Загальної частини КК України, тяжкості кримінального правопорушення, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, достатність призначеного покарання для виправлення особи та попередження вчиненню нових кримінальних правопорушень, призначення більш м'якого покарання ніж це передбачено санкціями Особливої частини КК України, призначення покарання у випадку затвердження угоди про визнання винуватості. Досліджено, які саме покарання (основні та додаткові) передбачені санкціями статей 314–317 КК України. Проаналізовано питання призначення додаткового покарання у вигляді конфіскації майна, його залежність від наявності корисливого мотиву у кримінальному правопорушенні, а також умови, за яких призначення конфіскації може бути відхилене. Огляд судової практики демонструє різноманітність підходів до призначення покарання за вказані кримінальні правопорушення залежно від обставин кримінального провадження.

Ключові слова: обмеження волі, позбавлення волі, конфіскація майна, суд, призначення покарання, загальні засади, обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, угода про визнання винуватості, особа винного, наркотичні засоби, психотропні речовини, незаконне вживання, об'єктивність, суб'єктивна думка.

Постановка проблеми. У призначенні покарання винній особі відображається каральна політика держави, яка спрямована на досягнення

певних цілей у відповідь на порушення кримінально-правових норм. Покарання, згідно із законодавством України про кримінальну відповідальність, має не лише каральний характер, але й передбачає виправлення особи та має на меті запобігання скоєнню нових кримінально-протиправних діянь як самим правопорушником, так і іншими особами.

Для забезпечення дотримання основних прав і свобод людини, Кримінальний кодекс України (далі – КК України) визначає певні засади призначення покарання. У цих засадах, окрім іншого, відображені й основні принципи, обов'язковість дотримання яких покладається на суб'єктів правозастосовної діяльності.

Теоретичні та практичні аспекти реалізації загальних засад призначення покарання, закріплених у ст. 65 КК України, а також специфічних (спеціальних) правил визначення покарання за вчинення будь-яких кримінальних правопорушень обумовлює особливості їх реалізації у відношення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у сфері незаконного вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів особам. Це зумовлено, з одного боку, різноманітністю кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів, а з іншого, – чисельними випадками призначення суттєво відмінних покарань за кримінально-протиправні діяння, вчиненими за схожих обставин.

У доктрині кримінального права проблематикою, пов'язаною із призначенням покарання за вчинення кримінальних правопорушень, займалися такі науковці: Д. С. Азаров, Р. Ш. Бабанли, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, П. С. Берзін, О. П. Горох, Т. А. Денисова, О. О. Дудоров, О. В. Євдокімова, О. О. Кваша, М. Г. Корабель, О. М. Костенко, А. С. Макаренко, В. Т. Маляренко, А. А. Музика, О. М. Омельчук, Є. О. Письменський, Т. В. Сахарук, В. О. Туляков, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, Ю. В. Шинкарьов, А. М. Яценко та інші вчені. Праці наведених вчених стали науково-теоретичною основою для нашого дослідження.

Окрім цього, доречно зазначити, що належне обґрунтування правозастосовних рішень щодо визначення ступеня караності діянь є важливим для стабільності правової системи, адже необґрунтовані рішення можуть її похитнути. Ефективне покарання має враховувати баланс між його основними цілями: карою, виправленням правопорушника та запобіганням новим кримінальним правопорушенням. Забезпечення справедливості покарання є критично важливим, оскільки несправедливість у цьому питанні суперечить меті покарання і руйнує гармонію між жорсткістю та м'якістю правових заходів. Тому, на нашу думку, видається цікавим з наукової точки зору дослідити проблематику призначення покарання в площині призначення покарання за кримінальні правопорушення пов'язані саме із незаконним вживанням наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що передбачені статтями 314–317 КК України.

Метою цієї статті є аналіз системи покарань за вчинення

кримінальних правопорушень у сфері незаконного вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів із дотриманням визначених законом загальних і спеціальних засад призначення покарання.

Виклад основного матеріалу. Призначення покарання – завершальний етап правозастосовної діяльності, на якому відповідно до ч. 1 ст. 368 КПК України суд вирішує питання: а) чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинене ним кримінальне правопорушення (п. 4); б) чи є обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання обвинуваченого, і які саме (п. 5); в) яка міра покарання має бути призначена обвинуваченому і чи повинен він її відбувати, які обов'язки слід покласти на особу в разі її звільнення від відбування покарання з випробуванням (п. 6)¹.

Статтею 65 КК України визначено загальні засади призначення покарання. Ознайомлення з її змістом дозволяє дійти висновку, що суд призначає покарання у межах санкцій Особливої частини КК України, відповідно до положень Загальної частини КК України, враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання².

Наявність такої загальної засади призначення покарання як урахування ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного й обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, зокрема, свідчить про те, що законодавець активно впроваджує низку правових принципів, зокрема законність, логічність, справедливість, особисту відповідальність, гуманізм і економію кримінально-правової репресії. Ця засада, наприклад, унеможлиблює призначення покарання судом на підставі його власного, суб'єктивного ставлення до винної особи. Суд не має права ані збільшувати, ані зменшувати розмір покарання, керуючись власними уподобаннями чи оцінками. Під час призначення покарання суд зобов'язаний враховувати особу винного та обставини кримінального провадження, але без опори на власні погляди чи симпатії. Покарання має визначатися виключно на підставі аналізу того, хто є злочинцем (які його соціальні характеристики, роль у вчиненні кримінального правопорушення, мотиви кримінальної поведінки тощо)³.

Взагалі, навіть просто звернувши увагу на загальні засади призначення покарання, без їх детального дослідження, адже для всебічного аналізу замало обсягу однієї наукової статті, можна дійти висновку, що загальні засади призначення покарання слугують в першу чергу для нівелювання суб'єктивної думки суду при призначенні винній особі покарання.

Досліджуючи поняття терміну «загальні засади призначення

¹ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 1 : Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. С. 245.

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

³ Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / А. М. Яценко, В. Б. Харченко, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Право, 2019. С. 290–291.

покарання» В. О. Туляков та А. С. Макаренко зазначають, що, попри наявність численних робіт та навчальних матеріалів, де це питання аналізується, досі немає єдиної позиції щодо їхньої правової природи. У юридичній літературі загальні засади призначення покарання зазвичай визначають як основоположні принципи, закріплені в законодавстві, яке регулює процес призначення покарання¹.

Так, на думку Р. Ш. Бабанли для позначення «загальних засад» більш доцільно використовувати термін «правила», який означає те, чим керуються у праці, поведінці, співжитті. Відповідно саме «правилами призначення покарання» слід керуватися суду при призначенні покарання особі, яка вчинила кримінальне правопорушення².

У науково-практичній літературі під поняттям «загальні засади призначення покарання» традиційно розуміють систему встановлених законом (ст. 65 КК України) і обов'язкових для суду взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою вихідних вимог (відправних правил), із яких має виходити суд при визначенні підстав, порядку та меж призначення покарання і якими він повинен керуватися, обираючи певний вид та міру покарання по кожній окремій кримінальній справі і щодо кожної конкретної особи, якій це покарання призначається³.

Статтею 51 КК України передбачено фактично чотирнадцять покарань, які можуть бути застосовані до осіб, які визнані судом винними у вчиненні кримінального правопорушення. Із цих чотирнадцяти покарань лише три покарання передбаченні санкціями досліджуваних статей КК України (ст. 314–317 КК України), а саме два основних види покарання (обмеження волі та позбавлення волі), а також одне додаткове покарання (конфіскація майна).

А. А. Музика та О. П. Горох посилаючись на інших авторів зазначають, що серед покарань, які не передбачають позбавлення волі, обмеження волі виглядає досить прогресивним. Таке покарання має значний потенціал для запобігання кримінальним правопорушенням, адже уникає негативних наслідків, характерних для позбавлення волі на певний строк⁴.

За вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів покарання у виді обмеження волі передбачено санкціями статей 315 (схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів) та 316 (незаконне публічне вживання наркотичних засобів) КК України. Беручи до уваги той факт, що нижня межа покарання санкціями

¹ Туляков В.О., Макаренко А.С. Призначення покарання. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 210–211.

² Бабанли Р. Ш. Наукові підходи до з'ясування сутності терміна «загальні засади призначення покарання». *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 290.

³ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 1 : Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. С. 246.

⁴ Музика А. А., Горох О. П. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів : монографія. Хмельницький : Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2010. С. 51.

наведених статей не визначена, то суд при призначенні винній особі покарання має керуватися положенням ч. 2 ст. ст. 61 КК України. Таким чином мінімальним строком обмеження волі буде один рік.

Аналіз практики призначення покарання за ст. 315 КК України, засвідчує таке. Вироком Чернігівського районного суду Чернігівської області від 26 квітня 2018 року ОСОБА_7 засуджено за ч. 2 ст. 315 КК України із застосуванням ст. 69 КК України до покарання у виді обмеження волі на строк 2 роки, за те, що він перебуваючи в приміщенні гаража по АДРЕСА_1, достовірно знаючи, що ОСОБА_8, є неповнолітнім, шляхом умовляння та обіцянки надати пограти мобільним телефоном, схилив останнього до вживання наркотичного засобу – каннабісу, шляхом паління через саморобний пристрій, виготовлений з двох частин полімерних пляшок¹.

Варто зауважити, що санкцією ч. 2 ст. 315 КК України не передбачено покарання у виді обмеження волі, однак у даному випадку суд на підставі ст. 69 КК України призначив покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції ч. 2 ст. 315 КК України. Ухвалою Чернігівського апеляційного суду від 06 грудня 2018 року вищевказаний вирок місцевого суду щодо ОСОБА_7 залишено без змін². Стороною обвинувачення порушено питання про скасування ухвали апеляційного суду у зв'язку з істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону і невідповідністю призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого ОСОБА_7 внаслідок м'якості та призначення нового розгляду в суді апеляційної інстанції, оскільки вважає відсутніми підстави для застосування ст. 69 КК України.

За результатами розгляду касаційної скарги прокурора Верховний Суд залишив її без задоволення, мотивувавши своє рішення таким. У кожному випадку застосування ст. 69 КК України суд зобов'язаний у своєму рішенні зазначити, які саме обставини справи або дані про особу винного він визнає такими, що істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину і впливають на пом'якшення покарання. Верховним Судом встановлено, що суд першої інстанції, призначаючи ОСОБА_7 покарання за ч. 2 ст. 315 КК України із застосуванням ст. 69 КК України, врахував характер і ступінь тяжкості вчиненого злочину, дані про особу засудженого, який раніше судимий, за місцем проживання характеризується посередньо, під час попереднього відбування покарання у виді громадських робіт зарекомендував себе позитивно, після смерті матері проживає з бабусяю, яка була його опікуном до повноліття та молодшою сестрою, і обставини, які пом'якшують покарання – щире каяття, його молодий вік та відшкодування шкоди, і обставину, що обтяжує покарання – рецидив злочину, та прийшов до висновку про те, що сукупність усіх наведених

¹ Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 26.04.2018 по справі № 738/123/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73657489>.

² Ухвала Чернігівського апеляційного суду від 06.12.2018 по справі № 738/123/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78442754>.

обставин істотно знижує ступінь суспільної небезпечності вчиненого та дає підстави для призначення покарання за ч. 2 ст. 315 КК України із застосуванням ст. 69 КК України¹.

Як вже зазначалось, найтяжчим покаранням, яке може бути застосовано у сфері незаконного вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є позбавлення волі. Вказане покарання передбачено кожною санкцією статей 314–317 КК України. Також варто звернути увагу на те, що у семи із дев'яти санкцій (статті 314–317 КК України) покарання у виді позбавлення волі є безальтернативним, що зумовлено особою суспільної небезпечністю вказаних кримінальних правопорушень. Однак суд, за наявності підстав та керуючись главою 35 розділу VI КПК України може затвердити угоду про визнання винуватості².

Наприклад, ОСОБА_6 та ОСОБА_7 перебуваючи у місці масового скупчення громадян неподалік розважального закладу «Аквапарк» і готелю «Супутник» у м. Львові за допомогою одноразового шприца ОСОБА_7 незаконно вжила наркотичний засіб «Subutex» (бупренорфін), зробивши собі ін'єкцію в пахову зону. Після цього ОСОБА_7, за попередньою згодою з ОСОБА_6, зробила ін'єкцію цього ж наркотичного засобу ОСОБА_6 у руку. Вказані дії були кваліфіковані за ч.1 ст. 316 КК України. У судове засіданні в розпорядження суду поступили угоди про визнання винуватості укладені між прокурором у кримінальному провадженні та обвинуваченими ОСОБА_7 та ОСОБА_6. Згідно умов угоди обвинувачені погодились на повне визнання своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 316 КК України та на призначення покарання у виді одного року позбавлення волі. Враховуючи обставини справи, визнання обвинуваченими вини суд дійшов висновку про можливість затвердження угод про визнання винуватості та постановлення обвинувального вироку з призначенням міри покарання, визначеної сторонами в угодах³.

Додатковим покаранням, як вже було вказано, є конфіскація майна і передбачено таке покарання лише ч. 2 ст. 317 КК України та може застосовуватись лише поряд із основним видом покарання.

Враховуючи положення КК України М. Г. Корабель та Ю. В. Шинкарьов визначають конфіскацію майна як «захід державного примусу, що застосовується до особи, визнаною винною у вчиненні тяжких та особливо тяжких корисливих злочинів, за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки і полягає в примусовому безоплатному вилученні всього або частини майна засудженого у власність держави»⁴.

В. І. Тютюгін вказує, якщо санкція передбачає конфіскацію як

¹ Постанова Верховного Суду України від 26.09.2019 по справі № 738/123/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84694401#>.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 №4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

³ Вирок Франківського районного суду м. Львова від 13.07.2021 по справі № 465/5443/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98356779>.

⁴ Корабель М. Г., Шинкарьов Ю. В. Конфіскація майна як вид кримінального покарання : монографія. Харків : Право, 2018. С. 16–17.

обов'язкове покарання, суд, як правило, зобов'язаний її застосувати, оскільки необхідність та доцільність такого заходу вже визначені законодавцем. Однак, закон передбачає виняток із цього правила: відповідно до частини 2 статті 69 КК України, суд може відмовитися від призначення додаткового покарання, передбаченого в санкції статті Особливої частини КК України як обов'язкове, за умови наявності підстав, зазначених у частині 1 статті 69 КК України. А також зазначає, що у деяких випадках суд не може призначити конфіскацію навіть тоді, коли вона передбачена санкцією статті Особливої частини КК України як обов'язкове додаткове покарання (у нашому випадку це ч. 2 ст. 317 КК України), і немає підстав для застосування ч. 2 ст. 69 КК України. Така ситуація можлива, якщо злочин, хоча й належить до тяжких або особливо тяжких, було вчинено без корисливих мотивів. У таких випадках конфіскація не може бути призначена, навіть якщо вона передбачена санкцією як обов'язкова, оскільки відсутній ключовий елемент для її застосування – корисливий характер кримінального правопорушення¹.

Про це також свідчить огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду де вказується, що додаткове покарання у вигляді конфіскації майна може бути призначене особі, яка вчинила злочин у сфері обігу наркотиків, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, лише за умови доведення корисливого мотиву. Під корисливим мотивом розуміється прагнення винного отримати матеріальні блага для себе чи інших осіб, зберегти або отримати певні майнові права, уникнути матеріальних витрат або обов'язків, чи досягти іншої матеріальної вигоди².

Висновки. Загальні засади призначення покарання визначають фундаментальні принципи, які регулюють процес призначення покарання судом. Ці засади закріплені у ст. 65 КК України спрямовані на забезпечення законності, справедливості, та запобігання суб'єктивності судових рішень. Суд зобов'язаний враховувати тяжкість кримінального правопорушення, особу винного, обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання, при цьому керуючись встановленими правилами, межами санкцій Особливої частини КК України та відповідно до положень Загальної частини КК України.

Судова практика демонструє, що при призначенні покарань необхідно детальне врахування пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, особу винного. Відступ від стандартних санкцій можливий лише за обґрунтованих підстав, а призначення додаткових покарань, як конфіскація, залежать від наявності ключових елементів (наприклад, корисливого мотиву).

Незважаючи на той факт, що існує чисельна кількість робіт провідних

¹ Тютюгін В. І. Конфіскація майна як вид покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1 (17). С. 213–226.

² Огляд судової практики ККС у складі ВС у провадженнях щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення від 02.07.2020. *Верховний Суд*. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogljad_KKS_02_07_2020.pdf.

вчених та науковців присвячена дослідженню призначення покарання ця тема ще варта уваги та вивчення, що в свою чергу буде досліджено нами в подальших публікаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабанли Р. Ш. Наукові підходи до з'ясування сутності терміна «загальні засади призначення покарання». *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 288–291.
2. Вирок Франківського районного суду м. Львова від 13.07.2021 по справі № 465/5443/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98356779>.
3. Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 26.04.2018 по справі № 738/123/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73657489>.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Корабель М. Г., Шинкарьов Ю. В. Конфіскація майна як вид кримінального покарання : монографія. Харків : Право, 2018. 176 с.
6. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / А. М. Яценко, В. Б. Харченко, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Право, 2019. 480 с.
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
8. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 1 : Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 376 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 №4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
10. Музика А. А., Горох О. П. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів : монографія. Хмельницький : Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2010. 224 с.
11. Огляд судової практики ККС у складі ВС у провадженнях щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення від 02.07.2020. Верховний Суд. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogljad_KKS_02_07_2020.pdf.
12. Постанова Верховного Суду України від 26.09.2019 по справі № 738/123/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84694401#>.

13. Туляков В. О., Макаренко А. С. Призначення покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 208–227.

14. Тютюгін В. І. Конфіскація майна як вид покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1 (17). С. 213–226.

15. Ухвала Чернігівського апеляційного суду від 06.12.2018 по справі № 738/123/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78442754>.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2024

Maksym Yu. KARIDA,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PUNISHMENT FOR COMMITTING CRIMINAL OFFENCES IN THE FIELD OF ILLEGAL USE OF DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES OR THEIR ANALOGUES

The article examines the legal and practical aspects of imposing punishment for criminal offenses in the field of illegal use of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues. The general and individual special principles of imposing punishment are analyzed, in particular, imposing punishment within the limits of the sanctions of the Criminal Code of Ukraine, in accordance with the provisions of the General Part of the Criminal Code of Ukraine, taking into account the gravity of the criminal offense, the identity of the perpetrator and the circumstances that mitigate and aggravate the punishment, the sufficiency of the imposed punishment to correct the person and prevent the commission of new criminal offenses, imposing a more lenient punishment than is provided for by the sanctions of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, approval of a plea agreement and imposing a punishment determined by the agreement. It is investigated what punishments (main and additional) are provided for by the sanctions of Articles 314–317 of the Criminal Code of Ukraine. The issue of additional punishment in the form of confiscation of property, its dependence on the presence of a mercenary motive in a criminal offense, as well as the conditions under which confiscation may be rejected are analyzed. A review of judicial practice demonstrates the diversity of approaches to imposing punishment depending on the circumstances of criminal proceedings.

Keywords: *restriction of liberty, deprivation of liberty, confiscation of property, court, imposition of punishment, general principles, circumstances that mitigate and aggravate punishment, plea agreement, identity of the guilty party, narcotic drugs, psychotropic substances, illegal use, objectivity, subjective opinion.*

Ярослав Григорович ЛИЗОГУБ,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ЩЕ РАЗ ПРО «ТРИВАЛИЙ ЧАС» У СТАТТІ 146 КК УКРАЇНИ: БУТИ ЧИ НЕ БУТИ

Статтю присвячено проблемі законодавчого визначення змісту однієї з кваліфікуючих ознак складу злочину, передбаченого ст. 146 Кримінального кодексу України. Ідеться про тривалий час, як відповідний нормативно-правовий критерій оцінки підвищеного ступеня суспільної небезпечності незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

У роботі проаналізовано як наукові підходи до розуміння тривалого часу, так і низку судових рішень. При цьому продемонстровано, що така ознака тлумачиться геть по різному, і в такий спосіб це створює реальну проблему в правильності розуміння її справжнього змісту й реального використання в ході правозастосовної діяльності.

Автором висловлено й власну думку на рахунок питання, що є під увагою, яка ґрунтується на особливостях виділення критеріїв, за допомогою яких відповідна оцінка тривалого часу набуватиме слушних і зрозумілих підстав. Наголошено, що існуючий наразі законодавчий підхід до самої лише констатації наявності аналізованої ознаки в рамках відповідної частини ст. 146 КК України не може вважатися правильним. І насамперед через суттєву сумнівність використання в кримінально-правовій нормі оцінного поняття з таким широким спектром семантичного навантаження.

Запропоновано декілька способів розв'язання проблеми, що утворилася.

Ключові слова: *тривалий час, незаконне позбавлення волі, викрадення людини.*

Постановка проблеми. Вимога щодо визначеності змісту

вітчизняного законодавства, як відомо, є одним з ключових критеріїв дотримання принципу верховенства права. Про це неодноразово наголошувалось і у висновках Європейського суду з прав людини¹, і в рішеннях Конституційного суду України².

Такий принцип закріплено в ст. 19 чинної Конституції, а його дія поширюється на всі законні та підзаконні акти в Україні. Не є виключенням у цьому сенсі й вітчизняний кримінальний кодекс, норми якого, як видається, усе ще містять положення, зміст яких не завжди задовольняє вимогу визначеності. Однією з таких норм є стаття про відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини, а положенням у ній, яке, на нашу думку, вимагає корекції, є одна з кваліфікуючих ознак, а саме вчинення злочину протягом тривалого часу. Умовно-скорочено називатимемо таку ознаку «тривалий час».

Наукова дискусія щодо «тривалого часу» як кваліфікуючої ознаки юридичного складу злочину «Незаконного позбавлення волі або викрадення людини» у вітчизняній кримінально-правовій теорії триває вже не одне десятиріччя. Її обговоренню в тому чи іншому обсязі присвячувалась увага в роботах А. В. Андрушка, В. І. Борисова, О. О. Володіної, М. К. Гнетнев, І. В. Сингаївська, З. А. Загинеї, Л. В. Кабанець, О. С. Наумової, А. С. Політової, О. І. Саско, М. І. Хавронюка, С. Д. Шапченка та деяких інших дослідників. Певні аспекти тривалого часу піддавались науковому огляду та аналізу й у деяких наших роботах³.

Проте, досліджуючи таку ознаку, майже всі вищезазначені криміналісти концентрувалися, в основному, на спробах визначення її змісту, намагались встановити межі, якими б початковий відлік тривалого часу в контексті розглядуваної норми найдоречніше засвідчувався. І майже жоден з них, за виключенням хіба що З.А. Загинеї та А.С. Політової, не піддавав критичній увазі вже самий факт перебування такої ознаки в рамках ст. 146 КК України. А, мабуть, саме з цього й слід було розпочинати дискусію, бо існування цієї ознаки в розглядуваній нормі, як видається, не тільки збільшує суб'єктивне над об'єктивним, але й певною мірою спотворює зміст кримінально-правової норми. Перша обставина є наслідком значної змістовної невизначеності тривалого часу. Друга, як видається, – пов'язана з відсутністю повноцінного логічного її зв'язку з тим, що

¹ Sunday times v. The United Kingdom, Judgement of the European Court of Human Rights (1979, Application no. 6538/74). HUDOC / European Court of Human right. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57584> (дата звернення: 09.03.2024); S.W. v. The United Kingdom, Judgement of the European Court of Human Rights (1995, Application no. 20166/92). HUDOC / European Court of Human right. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57965> (дата звернення: 19.04.2024)

² Конституційний Суд України: Рішення від 26.02.2019 №1-р/2019. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19> (дата звернення: 09.03.2024); Конституційний Суд України: Рішення від 22.09.2005 №5-рп/2005. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05> (дата звернення: 19.04.2024)

³ Лизогуб Я. Г. «Тривалий час», як оціночне поняття у статті 146 КК України. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. №6. С. 88-91; Лизогуб Я. Г. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини ст. 146 КК України): деякі проблеми кваліфікованого складу. *Право України*. 2008. №10. С. 126-129.

фактично криміналізується в ст. 146 КК України.

Метою статті є доведення факту недосконалості наразі існуючого законодавчого способу ілюстрації ознаки «тривалого часу» в ч. 2 ст. 146 КК України.

Виклад основного матеріалу. На початку обговорення, звертає на себе увагу відсутність у вітчизняному КК автентичного визначення ознаки, що розглядається. Його немає як у самій статті 146, так і в інших кримінально-правових нормах Особливої частини. А, відповідно, роз'яснення змісту тривалого часу фактично віддано «на відкуп» теорії та судовій практиці.

Подібна логіка не є новою для чинного кодексу. Але чи можна говорити про те, що в даному випадку вона також є виправданою, на нашу думку, становить принаймні дуже велике питання. Бо кількість лише наукових спроб системно детермінувати розглядувану ознаку по суті перебільшує десяток. При цьому проблема, як видається, не стільки в кількості підходів, скільки в якості, адже доктринальні намагання витлумачити розуміння тривалого часу, м'яко кажучи, характеризуються відсутністю якогось уніфікованого підходу, і, як наслідок, дуже сильно різняться. А це, своєю чергою, не просто ускладнює, але й унеможлиблює якісь конкретні висновки на рахунок тривалого часу.

Так, на думку А.С. Політової¹, з якою погоджується О.І. Саско², поняття тривалого часу, використане в ст. 146 КК України, пов'язується зі строком у понад 3 доби утримання потерпілого. До речі, підтримка зазначеному підходові висловлювалась і в деяких попередніх роботах автора цих строк³, а певною мірою, і в окремих напрацюваннях М.К. Гнетнева та І.В. Сингаївської з різницею лише в тому, що останні два автори термін утримання вимірюють не в добах, а в днях⁴.

З певними застереженнями, але вже про понад сім діб як про тривалий час у рамках ст. 146 КК України фактично зазначається у дисертаціях О.С. Наумової і О.О. Володіної. При цьому обидві авторки уточнюють, що через неоднозначний зміст тривалого часу як ознаки, що розглядається, вона повинна уточнюватись кожного разу, коли йдеться про її наявність⁵.

Диференційовано демонструє свою точку зору на рахунок тривалого часу В.І. Борисов. Учений констатує, що зміст такої ознаки «[...]

¹ Політова А. С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. К., 2007. С. 14.

² Саско О. І. Тривалий час: оціночне поняття у ст. 146 Кримінального кодексу України: *Історико-правовий часопис*. 2020. № 1 (15). С. 104.

³ Лизогуб Я.Г. «Тривалий час», як оціночне поняття у статті 146 КК України. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 6. С. 88–91.

⁴ Гнетнев М.К., Сингаєвська І.В. Про ключові аспекти кваліфікації злочинів, передбачених статтями 146 і 147 КК України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 1 (77). С. 49.

⁵ Наумова О.С. Кримінально-правова протидія злочинам проти волі особи (за статтями Розділу III Особливої частини КК України): дисертація ... кандидата юридичних наук: 12.00.08. Київ, 2017. С. 76-77.; Володіна О.О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину) : Дисертація ... кандидата юридичних наук: 12.00.08. Харків: 2003. С. 172.

визначається з урахуванням конкретного астрономічного строку, наприклад, тиждень та більше»¹. Тобто бачимо, що на відміну принаймні від двох попередніх поглядів, де зазначалось про понад сім діб, В. І. Борисов визначає мінімальну межу тривалого часу на рівні тижня, тобто семи діб. Невелика, але ж різниця! При цьому максимальні межі не детермінуються, обмежуючись коментарем про те, що це можуть бути тижні.

Про тижні, але вже як про мінімальний строк тривалого часу зазначається в роботах М. І. Хавронюка та С. Д. Шапченка. Але, якщо на думку першого вченого, це має бути принаймні два тижні², тобто мінімальну межу, по суті, видно, то за логікою другого – «тривалий час як оціночне поняття не має якихось формальних кількісних параметрів. Проте, у будь-якому разі мова може йти про тривалий час [...] коли обмеження у свободі пересування потерпілого обчислюється принаймні у тижнях»³. А за такої логікою, це може бути і два, і три, і більше тижнів.

Окремого змісту набуває підхід до розуміння тривалого часу, викладений А. В. Андрушком. Останній, не висловлюючи чітку думку щодо строків, якими характеризується ознака тривалого часу, констатує, що «тривалість незаконного позбавлення свободи є доволно умовною хоча б тому, що залежить від причини звільнення потерпілої особи»⁴. І продовжує: «Якщо звільнення такої особи відбулося з волі винного, можна чітко визначити строк, протягом якого вона незаконно утримувалась. Інша справа – коли звільнення потерпілого відбулося з незалежних від волі винного причин (наприклад, потерпілому вдалося втекти з приміщення, в якому його протиправно утримували). Скільки б ще тривало незаконне позбавлення особи свободи у таких випадках – говорити складно»⁵.

Подібна авторська герменевтика тривалості незаконного позбавлення волі виглядає не зовсім зрозумілою й доречною (принаймні в контексті питання, що є під увагою), бо не ясно яке місце у визначенні саме змісту тривалості в контексті відповідної кваліфікуючої ознаки займає диференційоване набуття свободи потерпілим – особа звільнилась самотужки чи її звільнив злочинець. Тим більше не є зрозумілим, до чого автор в подібному аналізі замислюється над тим, скільки б могло тривати утримання потерпілого в разі, якщо б він самостійно не набув звільнення. Адже хіба це має бодай якесь мінімальне кримінально-правове значення під кутом зору дослідження матерії? Якщо потерпілий вже позбувся такого собі

¹ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Т. 2 : Особлива частина. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. С. 108.

² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. С. 243.

³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С.С. Яценко. К.: А.С.К., 2005. С. 365.

⁴ Андрушко А.В. «Тривалий час» як оцінне поняття у ч. 2 ст. 146 Кримінального кодексу України : Збірка тез доповідей учасників науково-практичного круглого столу «Кримінальний кодекс України 2001 року: 20 років після прийняття» (29 квітня 2021 року) / упоряд. А.А. Стрижевська, К.П. Задоя, Д.С. Птащенко, С.Д. Шапченко. К., 2021. С. 94.

⁵ Там само. С. 94–95.

злочинного «полону», то який практичний сенс в оцінці вірогідності його можливого, але об'єктивно нездійсненого утримання в майбутньому? Певно, тут А.В. Андрушком допущена логічна помилка.

Ну й, з рештою, не зайвим, як видається, у контексті досліджуваного питання буде короткий аналіз позиції З.А. Загиней. На думку такої авторки, зміст тривалого часу слід визначати з урахуванням як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, бо «намагання [...] визначити об'єктивні критерії цієї кваліфікуючої ознаки, [...] не здійснюючи мотивування прийнятого рішення, не можна вважати обґрунтованими»¹. При цьому науковиця не сформулювала якихось конкретних мінімумів часу під кутом зору об'єктивних чинників. Більше того, підсумовуючи свої висновки в дослідженні розглядуваного питання, вона зазначила: «тривалий час як кваліфікуючу ознаку незаконного позбавлення волі або викрадення людини (ч. 2 ст. 146 КК) доцільно вилучити»².

Звісно, у кримінально-правовій теорії зустрічаються й інші підходи до розуміння змісту тривалого часу. Але у висвітленні всіх наявних позицій, як видається, немає сенсу, бо ключовим завданням такої роботи є не стільки кількісна, скільки якісна демонстрація суттєвої змістовної неоднозначності ознаки тривалого часу в ст. 146 КК України. І тому вже наведених матеріалів, на нашу думку, цілком достатньо для того, щоб переконатись і в множинності існуючих наукових поглядів, і в їх принциповій диференційованості.

Водночас зображення проблеми на тлі існування однієї лише наукової дискусії, без урахування її практичної площини (за наявності такої), як видається, було б не зовсім повноцінним. Адже самі по собі доктринальні напрацювання, здійснені відірвано від сфери правозастосування чи без урахування її особливостей, виглядали б як мінімум нікчемними, а то й узагалі безкорисними. І тому, запобігаючи такому результату, пропонуємо до розгляду декілька окремих судових рішень, які в тій чи іншій мірі засвідчують, що невизначеність тривалого часу в ст. 146 КК України – це не лише теоретична, але й, що дуже важливо, практична проблема.

Примітно, але ані Пленум, ані Велика Палата Верховного Суду не приділили належної уваги розглядуваній проблемі попри очевидну наявність останньої. І тому її вирішенням суди нижчих інстанцій зайнялись фактично самостійно. Водночас відсутність єдиної думки щодо змісту тривалого часу в кримінально-правовій теорії поряд із не напрацьованим механізмом його визначення відповідними судовими структурами, рішення яких, відповідно до закону, є обов'язковими для врахування, обумовили появу суттєвих розбіжностей у конкретних судових рішеннях. Подивимось що в підсумку відбулось.

Так, вирішуючи в справі № 415/2182/20³ питання про притягнення до

¹ Загиней З. А. Герменевтика кримінального закону України : дис. ... доктор юрид. наук : 12.00.08 / Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ, 2016. С. 349.

² Там само. С. 349.

³ Вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 18 травня 2020 року (справа

кримінальної відповідальності за ч. 3 ст. 146 КК України групи злочинців, Лисичанський міський суд Луганської області встановив, що такими особами було вчинено дії з приводу викрадення та подальшого утримання декількох потерпілих протягом тривалого часу. При цьому суд установив, що такі особи викрадалися в різний час і утримувалися протягом різного часу (так, одна утримувалася протягом 5 днів, друга – протягом 7 днів, третя – фактично протягом 8 днів – с 01 до 09 червня, а четверта – протягом майже двох місяців). Але, ухвалюючи обвинувальний вирок, суд жодним чином не висловився щодо строку утримання кожного з потерпілих на предмет відповідності ознаці «протягом тривалого часу», з урахуванням якої він інкримінував винуватим особам вищезазначене кримінальне правопорушення. Натомість суд лише формально визначився про наявність в їх діях зазначеної кваліфікуючої ознаки. Тобто, по суті, він ухвалив, що така ознака тут є, а ось що саме змусило його дійти такого висновку, і які критерії оцінки тривалості утримання він при цьому урахував, суд фактично проігнорував.

Водночас, зважаючи на те, що у вирокі судом не констатовалось, що винуватими особами в такий спосіб було вчинене одне продовжуване кримінальне правопорушення, передбачене ч. 3 ст. 146 КК України, кожен факт викрадення окремого потерпілого з подальшим його утриманням (за відсутності судової оцінки часу такого утримання на тлі висновку про інкримінування винуватим особам розглядуваної кваліфікуючої ознаки) по суті засвідчує окремий епізод кримінально-протиправної діяльності, що здійснювалась протягом тривалого часу. У тому числі й тоді, коли утримання відбувалось протягом 5 днів.

Схожу логіку інкримінування ознаки «протягом тривалого часу» у рамках ст. 146 КК України спостерігаємо й у вирокі Суворівського районного суду міста Одеси (справа 523/12042/18)¹. Так, проаналізувавши фактичні дані, суд дійшов висновку, що «[...] з 03 березня 2018 року до 12 квітня 2018 року ОСОБА_15; з 18 березня 2018 року до 12 квітня 2018 року ОСОБА_16; з 03 квітня 2018 року до 12 квітня 2018 року ОСОБА_17; з 27 березня 2018 року до 12 квітня 2018 року ОСОБА_18; кожна особа окремо, незаконно були позбавлені волі [...]». У вирокі відсутні будь-які пояснення щодо того, який саме випадок незаконного позбавлення волі з тих, що були встановлені ним, і чому, пов'язується з розглядуваною ознакою. При цьому суд констатував, що всі такі дії були вчинені протягом тривалого часу, тобто й ті, що характеризували утримання понад місяць, як у випадку з особою_15, і ті, що засвідчували тримання потерпілого протягом 25 днів, як в разі з особою_16, і ті, що втілювали 16 днів незаконного позбавлення волі, як це було з особою_18, і, нарешті, ті, що призвели до утримання у межах 9 днів, як у випадку з особою_17.

№ 415/2182/20) / Zakon Online. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89984664>.

¹ Вирок Суворівського районного суду м. Одеси від 26 грудня 2018 року (справа № 523/12042/18) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78999426>.

Майже аналогічний підхід до інкримінування розглядуваної ознаки, хоча й з трохи меншою деталізацією, спостерігаємо у вирокі все того ж Суворівського районного суду, але роком пізніше (справа № 523/17911/19)¹. Попри встановлення численних фактів незаконного позбавлення волі з диференційованими термінами утримання різних потерпілих (понад 200 осіб), суд залишив поза увагою надання кожному з таких фактів окремої оцінки під кутом зору ознаки, що розглядається, по суті лише формально підсумувавши про її наявність. При цьому мінімальний термін, протягом якого утримувався один з потерпілих – особа_51, що фігурує у вирокі, і який судом фактично було враховано як тривалий, становить 8 діб (з 29.01.2018 до 06.02.2018).

Водночас, гортаючи матеріали судової практики, можна побачити й факти ухвалення Фемідою рішень щодо віднесення до числа тривалих і значно менших термінів незаконного позбавлення волі. Так, Ізмаїльським міськрайонним судом Одеської області у справі № 500/4140/13-к постановлено обвинувальний вирок, відповідно до якого випадок протиправного тримання потерпілого фактично протягом 3 днів визначено як прояв досліджуваної ознаки. «Вказані дії, – констатується в цьому судовому рішенні, – у відношенні ОСОБА_3 здійснювались протягом тривалого часу у період з 07.09.2012 року до 10.09.2012 року»². А, наприклад, у вирокі Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська в справі № 201/12723/13-к періодом тривалого утримання людини визначено вже 2 дні. Ухвалюючи своє рішення, цей суд зауважив, що «ОСОБА_9 незаконно була позбавлена волі в період з 11.09.2013 року по 13.09.2013 року, тобто протягом тривалого часу»³.

Примітно, але подекуди як утримання протягом тривалого часу в рамках ст. 146 КК України суди розглядають навіть період, що вимірюється годинами. Так, дослідивши фактичні дані, Ізмаїльський міськрайонний суд Одеської області по справі № 500/4473/13-к⁴ назвав 11 годинне позбавлення волі потерпілого тривалим і кваліфікував дії винуватих осіб з посиланням на ч. 2 вищезазначеної кримінально-правової норми. А Вознесенський міськрайонний суд Миколаївської області в справі № 1407/3738/20125 до тривалого відніс період часу, що характеризувався

¹ Вирок Суворівського районного суду м. Одеси від 07 червня 2019 року (справа № 523/17911/19) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97510106>.

² Вирок Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 25 листопада 2013 року (справа № 500/4140/13-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/35447369>.

³ Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 24 червня 2014 року (справа № 201/12723/13-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39401646>.

⁴ Вирок Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 23 жовтня 2013 року (справа № 500/4473/13-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/35378994>.

⁵ Вирок Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 14 травня 2014 року (справа № 1407/3738/2012) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/28603621>.

лише вісьма годинами незаконного утримання.

Ще «далі» пішов Приморський районний суд м. Одеси, який притягнув до кримінальної відповідальності двох осіб за ч. 2 ст. 146 КК України в справі № 523/8553/16-к¹ кожного, зазначивши, що такі дії «суд кваліфікує за ч. 2 ст. 146 КК України як: *викрадення людини, незаконне позбавлення волі, вчинене [...] протягом тривалого часу*». При цьому у вироку зазначається, що потерпілий незаконно утримувався понад 5 годин. Але рекордсменами, у цьому контексті, напевно можна вважати два наступні судові рішення. Перше з них було ухвалено у справі № 107/3396/13-к, яку розглядав Керченський міський суд Автономної Республіки Крим, який як тривале утримання потерпілого визнав факт його тримання протягом трохи більше ніж 2х годин². А друге стосується вироку, що ухвалювався Олександрійським міськрайонним судом Кіровоградської області (справа № 398/7920/13-к), котрий дію ознаки «протягом тривалого часу» поширив на ситуацію з утриманням потерпілого протягом аж 1 (!) години.

При цьому у всіх таких судових рішеннях відсутнє належне обґрунтування підстав визнання відповідного часу утримання як тривалого. Можна навіть сказати більше, у цих вироках взагалі не було викладено обґрунтування на цей рахунок. Лише формальна констатація факту.

І в цьому сенсі подібні рішення, як з огляду на терміни, фактично визначені судами як детермінанти тривалого часу, так і відсутність відповідного цьому пояснення, викликають серйозне занепокоєння, у тому числі через можливість запозичення подібного підходу іншими судами в майбутньому. І проблема тут, як видається, не лише в порушенні процесуальних вимог чинного законодавства, яке вимагає суди обґрунтовувати свої рішення, але й у недосконалості окремих положень законодавства кримінального – зокрема у нестачі нормативно детермінованої і водночас належним чином виписаної конкретики щодо ознаки «протягом тривалого часу», передбаченої в ч. 2 ст. 146 КК України. Адже без такої конкретики, об'єктивне майже повністю нівелюється суб'єктивним. А, ураховуючи ще й відсутність єдності в підходах до розуміння тривалого часу серед науковців, герменевтична прірва, яку можна спостерігати, лише розширюється.

Дійсно, не можна не зазначити, що в літературі відстоюється думка, що тривалість (тривалий час) «не можна тлумачити [...] лише з використанням об'єктивних темпоральних критеріїв. Адже на сприйняття [...] тривалості будуть впливати чинники суб'єктивного характеру»³. При

¹ Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 23 лютого 2016 року (справа № 523/8553/16-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95099799>.

² Вирок Керченського міського суду Автономної Республіки Крим від 07 травня 2013 року (справа № 107/3396/13-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/31063294>.

³ Загинеї З. А. Герменевтика кримінального закону України : дис. ... доктор юрид. наук : 12.00.08 / Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ, 2016. С. 348.

цьому називаються, зокрема вік, захворювання особи та умови тримання¹. Але насправді все це не має жодного стосунку до розуміння такої ознаки. Безспірно, подібні обставини в кожному випадку визначатимуть певні особливості незаконного позбавлення волі, але ж не треба, водночас, як говориться, натягувати тінь на плетінь. Тим більше, що деякі з цих обставин, як-от наявність певної хвороби в потерпілого, узагалі можуть бути об'єктивно невідомими винуватому, і, відповідно, не можуть йому інкримінуватись

Більше того, частина 2 ст.146 КК України передбачає відносно визначену санкцію, у межах якої суд може регулювати суворість заходів кримінального переслідування, зокрема посилюючи відповідальність за незаконне позбавлення волі потерпілого з урахуванням обставин його літнього віку або наявності в нього певної хвороби. А відтак він не позбавлений можливостей справедливого застосування відповідного нормативного інструментарію залежно від виявлених у справі фактів, що об'єктивно засвідчуватимуть необхідність пропорційної реалізації передбачених нормою й КК у цілому заходів державного примусу.

Єдине, що на нашу думку, заслуговує окремої уваги, так це необхідність закріплення в ч.2 ст.146 КК України ознаки, що характеризувала б певні тяжкі або такі, що значно принижують гідність потерпілого умови. Останні, на нашу думку, за своїм суспільно небезпечним змістом не є рівнозначними ознакам основного юридичного складу діяння, що є під увагою, як, власне, не уособлюють вони й тривалий час. І в цій частині намагання підмінити одне поняття іншим виглядає, м'яко кажучи, сумнівним. Принаймні хоча б тому, що тяжкі чи такі, що значно принижують гідність потерпілого умови, також можуть бути як короткочасними, так і тривалими, і це повинно заслуговувати на відповідну правову регуляцію. А в рамках ч.1 ст.146 КК України подібне не виглядатиме об'єктивно можливим через відверту непропорційність зазначених умов і ознак основного складу за характером тієї небезпеки, яку вони фактично здатні обумовлювати. Утім, подібна думка, як видається, потребує окремого самостійного дослідження і зараз не піддаватиметься глибшій увазі.

Натомість повертаючись до ролі суб'єктивних критеріїв в аналізі тривалого часу, слід, мабуть, підкреслити, що ані вік потерпілого, ані наявність у нього хвороб, а так само наявність умов тримання насправді їх не уособлюють. Вони як раз є об'єктивними чинниками, хоча й притаманними не всім, а лише певним особам. При цьому суб'єктивним, як видається, доречно виглядали б лише ті, що є похідними від свідомості – спосіб і форма подання фактів винуватою особою та його захисником, зміст і характер показань свідків, оцінка обставин справи і ставлення до сторін провадження з боку суду, тощо. Вплив останніх убачається цілком вірогідним, а наслідки такого впливу – непередбачуваними.

Висновки. Зважаючи на те, що суб'єктивні чинники не є залежними

¹ Там само. С. 349.

від якихось правил чи стандартів, завжди пов'язані лише з внутрішніми якостями конкретної особи (її професійністю, відповідальністю за доручену справу, законослухняністю, чесністю, справедливістю тощо), і в такий спосіб їх вплив не може бути належно контрольованим, а розуміння об'єктивних критеріїв, у свою чергу, не відзначається наразі традиційністю чи сталістю підходів, своєчасним убачаються наступні пропозиції. Одним з варіантів виходу з ситуації, що склалася може бути доповнення ст. 146 кодексу приміткою з відповідним визначенням принаймні мінімальних критеріїв, що детермінували б тривалий час, оскільки тривале утримання повинне не тільки за змістом, але й за формою відрізнятися від нетривалого, щоб об'єктивне домінувало над суб'єктивним. І строку утримання понад три доби, як видається, тут було б цілком достатньо з різних обставин. По-перше, оцінюючи зміст ознаки, що є під увагою, слід виходити насамперед з того, що потерпілим від злочину, передбаченого ч. 2 ст. 146 КК України, є саме людина, а тому критерії, які мають підлягати оцінці, не повинні базуватися на традиційному уявленні щодо показників тривалості. На нашу думку, незаконна ізоляція фізичної особи понад 72 години внаслідок її викрадення чи власне незаконного позбавлення волі – це, без перебільшення, прояв особливого втручання в конституційні права людини на свободу, гідність, а часом, і особисту недоторканність, який не просто детермінує вкрай невластивий їй статус фактично поневоленої особи, але й засвідчує його багаточасовість! По-друге, продовження кримінально-протиправної поведінки винуватою особою понад 3 доби певно засвідчуватиме підвищену злісність її дій, і в такий спосіб якісно відрізнятиме їх від тих, що характеризують незаконне позбавлення волі на рівні основного юридичного складу. По-третє, з відсутністю потерпілого протягом вищезазначеного часу в Україні необхідно започатковується обов'язок держави втрутитись у його пошуки, що у свою чергу, обумовлює додаткове навантаження на відповідні органи. По-четверте, подібне утримання є прямою загрозою вірогідного фізичного знищення людини (зокрема, за відсутності води чи необхідних ліків). Нарешті, через 3 доби перебування потерпілого під контролем злочинця може сформувати в нього прояв Стокгольмського синдрому, небезпека якого полягає в підтримці останнім протиправних дій викрадача (утримувача) і навіть активній протидії як пошукам себе, так і своєму звільненню. При цьому в останньому випадку суттєво збільшується ризик випадкового поранення чи навіть убивства потерпілого в процесі звільнення.

Іншим варіантом вирішення зазначеної проблеми вбачається можлива законодавча зміна форми та змісту самої такої ознаки, з встановленням безпосередньо в нормі, де вона передбачена, конкретних кількісних її показників. Приміром, це може бути закріплення у відповідній частині статті певної цифри, зо засвідчуватиме відлік тривалого часу, зокрема у вигляді наступного формулювання: «утримання потерпілого понад 3 доби». При цьому від слів «протягом тривалого часу» можна взагалі відмовитись.

У такому разі принаймні було б чітко зрозумілим, в яких випадках дії

особи заслуговуватимуть на кваліфікацію за ч. 1 ст. 146 КК України, а в якому – за ч. 2, якщо утримання потерпілого матиме певні терміни тримання. З іншого боку, це б суттєво наблизило змістовну складову норми до тих стандартів, що засвідчують правову визначеність законодавчих приписів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрушко А. В. «Тривалий час» як оцінне поняття у ч. 2 ст. 146 Кримінального кодексу України // Кримінальний кодекс України 2001 року: 20 років після прийняття : Зб. тез доп. учасників науково-практичного круглого столу (29 квітня 2021 року) / упоряд. А. А. Стрижевська, К. П. Задоя, Д. С. Птащенко, С. Д. Шапченко. К., 2021. С. 93-95.
2. Володіна О. О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 229 с.
3. Гнетнев М. К., Сингаєвська І. В. Про ключові аспекти кваліфікації злочинів, передбачених статтями 146 і 147 КК України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 1 (77). С. 45–53.
4. Загиней З. А. Герменевтика кримінального закону України : дис. ... доктор юрид. наук : 12.00.08 / Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ, 2016. 636 с.
5. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Т. 2 : Особлива частина. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. 1040 с.
6. Лизогуб Я. Г. «Тривалий час», як оцінне поняття у статті 146 КК України. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. №6. С. 88–91.
7. Лизогуб Я. Г. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини ст. 146 КК України): деякі проблеми кваліфікованого складу. *Право України*. 2008. № 10. С. 126–129.
8. Наумова О. С. Кримінально-правова протидія злочинам проти волі особи (за статтями Розділу III Особливої частини КК України): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 245 с.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
10. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С. С. Яценко. К.: А.С.К., 2005. 848 с.
11. Політова А. С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2007. 20 с.

12. Саско О. І. Тривалий час: оціночне поняття у ст. 146 Кримінального кодексу України: *Історико-правовий часопис*. 2020. № 1 (15). С. 102–105.

13. Ситько О. М., Шаповаленко Н. М. Словник юридичних термінів іншомовного походження. Одеса : ОДУВС, 2013. 44 с.

Стаття надійшла до редакції 07.12.2024

Yaroslav H. LYZHUB,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ONCE AGAIN ABOUT «DURATIONAL TIME» IN ARTICLE 146 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE: TO BE OR NOT TO BE

The article is devoted to the problem of legislative definition of the content of the qualifying feature of the crime, provided for in Article 146 of the Criminal Code of Ukraine. It is about a long time, as an appropriate regulatory and legal criterion for assessing the increased degree of public danger of illegal deprivation of liberty or kidnapping of a person.

The work analyses both scientific approaches to understanding a long time, and a number of court decisions where the issue was under juridical assessment. At the same time, it is shown that such a feature is interpreted in totally different way, and thus it creates a real problem in the correctness of understanding its true content and real use in the case of law enforcement activities.

The author also expresses his own opinion on the calculation of the issues under consideration, which is based on the features of the selected criteria, with the help of which the appropriate assessment of a «long time» will acquire official and understandable grounds. It is emphasised that there is currently a legislative approach to the mere statement of the presence of the analysed feature within the framework of the relevant part of Article 146 of the Criminal Code of Ukraine cannot be considered correct. And primarily because of the significant questionability of using an evaluative concept with such a wide range of semantic load in a criminal-law norm.

Several ways of solving the problem that has arisen are proposed.

Key words: *durational time, illegal deprivation of liberty, kidnapping.*

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України
(Національний аерокосмічний університет
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний
інститут», м. Харків)

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

СПЕЦІАЛЬНІ ОЗНАКИ СУБ'ЄКТУ НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ: ЗМІСТ ТА ВПЛИВ НА КВАЛІФІКАЦІЮ

Стаття присвячена дослідженню спеціальних ознак суб'єкту кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України. Доведено, що він є спеціальним: має правовий статус донора, набувача або отримувача гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги та; є особою, якій майно (предмет гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги) ввірено або перебуває у її віданні. Мета ввірення – вчинення дій у сфері законного обігу вказаних предметів. Юридичні ознаки суб'єкта мають враховуватись при кваліфікації як безпосередньо дій, пов'язаних з незаконним використанням з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, так і дотичних до них кримінальних правопорушень, зокрема дій загального суб'єкту, який у співучасті зі спеціальним долучається до вчинення аналізованого кримінального правопорушення, а також легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст.

209 КК України), придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом (ст. 198 КК України).

Ключові слова: злочинність, війна, гуманітарна допомога, благодійні пожертви, незаконне використання, склад кримінального правопорушення, суб'єкт, кваліфікація, протидія.

Постановка проблеми. Солідарність – ось якість будь-якої соціальної організованості, спільноти, що дає їй можливість зберегтися, встояти у ситуації небезпеки, як зараз прийнято казати – екзистенціальної загрози. Чи-то від тиранії й узурпації (внутрішньої атаки на гідність), чи-то від агресії як атаки зовнішньої, якщо не на фізичні основи життя, то на ту ж таки гідність, основу життя метафізичну, ментальну. Тож солідарність – це не про цинічний конформізм, а перш за все про гідність.

Українці не раз у своїй історії підтверджували претензійність на визнання своєї політико-національної спільноти як зібрання гідних людей, підтверджували домінуючість установки на гідність в системі ключових спонук публічно значущої діяльності. «Майдани», самовіддана, жертвна відсіч російській агресії – один з найбільш яскравих маркерів цієї установки, що фундує свободу. Відтак гідність – це не про монохромні масові галюцинації нерелексивного народу в купі, а про свободу як про усвідомлену необхідність свободи.

І, як виявилось, почуття солідарності волелюбного українського народу, маніфестація гідності й свободи знайшли свій відгук у цивілізованих народів світу у актах зворотної солідаризації. Від початку повномасштабної агресії російської федерації проти України ми отримали й продовжуємо отримувати неспростовні їх сигнали – гуманітарну допомогу. Широта її номенклатури вражає: від засобів особистої гігієни, продуктів харчування й до медичних препаратів, засобів індивідуального захисту військовослужбовців. Наявність такої допомоги красномовно свідчить про єдність України з цивілізованим світом, який поділяє цінності демократії, свободи, гідності, цінності людського життя. Й тому настільки прикрим, ганебним та вельми небезпечним виявляється феномен злочинності у сфері обігу гуманітарної допомоги в Україні. Це не просто прояв корисливості й егоїстичності окремих особистостей. Це – атака на солідарність, на засновки спільноти (а остання все частіше стає предметом дискусії, особливо в контексті досліджень проблем перехідного правосуддя, фронтірності українського суспільства), на суспільну мораль, на етику всієї боротьби України проти агресивної росії.

Отже, розробка сучасних та адекватних рекомендацій з питань кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним використанням з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги – ст. 201-2 КК України) – важлива задача, що стоїть перед кримінально-правовою наукою.

Принагідно зауважимо, що теоретичні і прикладні проблеми кримінальної відповідальності за використання з метою отримання

прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги неодноразово потрапляли до фокусу уваги Р. В. Вереші, С. В. Волкова, О. О. Дудорова, О. В. Кришевич, Р. О. Мовчана, Є. О. Письменського, М. І. Хавронюка, А. М. Ященка та багатьох інших дослідників. Водночас й досі питання щодо ознак суб'єкта цього кримінального правопорушення лишаються у колі дискусійних, а наявна слідча й судова практика не вирізняється одноманітністю у підходах до кваліфікація відповідних діянь за ознакою суб'єкта. Тож існує потреба у внесенні ясності з цих питань.

Мета статті – визначити зміст, надати опис спеціальним ознакам суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, сформулювати рекомендації щодо їх врахування в процесі кримінально-правової кваліфікації.

Виклад основного матеріалу. Прийнято вважати, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 201-2 КК України, є фізична, осудна особа, яка досягла 16-чного віку. Зазвичай, на практиці йдеться про всіх тих пересічних громадян, які у найрізноманітніші способи долучаються до процесу надання (отримання, розподілу) відповідної допомоги, проте із заздальгідь сформованим меркантильним бажанням отримати вигоду від цього або такій спокуси вони піддаються уже під час організації діяльності з товарами чи предметами гуманітарної допомоги¹.

Однак, варто бути свідомим того, що за логікою обігу предметів, які складають гуманітарну допомогу, благодійну жертву або безоплатну допомогу, а також виходячи із положень Закону України «Про гуманітарну допомогу» у їх системно-правовому тлумаченні із положеннями КК України, не будь-яка особа може бути суб'єктом цього кримінального правопорушення.

Можливо виділити три категорії суб'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України:

1) *донор* – особи, які надають допомогу (в тому числі представники, працівники юридичних осіб, які мають повноваження у сфері отримання, зберігання, розподілу, збуту предметів відповідної категорії);

2) *отримувач* (його представники, працівники юридичних осіб, які мають повноваження у сфері отримання, зберігання, розподілу, збуту предметів відповідної категорії) – працівники юридичної особи, яку зареєстровано в установленому Кабінетом Міністрів України порядку в Єдиному реєстрі отримувачів гуманітарної допомоги (за загальним правилом, від якого в умовах воєнного стану формується законодавчий відступ – ч. 3-1 ст. 15 Закону України «Про гуманітарну допомогу»). Це зокрема:

а) громадські об'єднання, у тому числі громадські об'єднання ветеранів війни, громадські об'єднання осіб з інвалідністю, підприємства та

¹ Шевчук А., Боднарчук О. Кримінальна відповідальність за розкрадання гуманітарної допомоги. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. Т. 2 № 72. С. 187. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.63>.

організації, засновані ними та створені у порядку, визначеному Законом України «Про громадські об'єднання», – для здійснення їхньої статутної діяльності без мети одержання прибутку;

б) неприбуткові державні та комунальні підприємства, установи, організації та органи місцевого самоврядування;

в) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, та/або інший уповноважений центральний орган виконавчої влади – для забезпечення сил цивільного захисту, що підпорядковані таким органам;

г) Товариство Червоного Хреста України та його обласні і місцеві організації із статусом юридичної особи, через які це товариство здійснює свою діяльність відповідно до Статуту Товариства Червоного Хреста України та Закону України «Про Товариство Червоного Хреста України»;

ґ) благодійні організації, утворені у порядку, визначеному Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»;

д) релігійні організації, зареєстровані у порядку, визначеному Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації»;

е) установи, підприємства, заклади незалежно від форми власності, що здійснюють реабілітацію осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю відповідно до державних соціальних нормативів у сфері реабілітації, надавачі соціальних послуг, внесені до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг;

є) надавачі медичних та/або реабілітаційних послуг незалежно від форми власності, що уклали договір про медичне обслуговування населення з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення, заклади охорони здоров'я, що належать до сфери управління суб'єктів сектору безпеки і оборони;

ж) відокремлені підрозділи іноземних неурядових організацій, акредитовані в Україні¹.

Щодо законодавчого відступу – то відповідно до ч. 3-1 ст. 15 («Прикінцеві та перехідні положення») Закону України «Про гуманітарну допомогу» *в період дії воєнного стану*, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-IX, *та протягом трьох місяців після його припинення чи скасування* особи, визначені підпунктам «а», «б», «в», «г», «ґ», «д», «е», «є», «ж», «з», «и» п. 5 ст. 1 цього Закону, *набувають статус отримувача гуманітарної допомоги незалежно від їх включення до Єдиного реєстру отримувачів гуманітарної допомоги*². Відповідно до цього слідчим під час кваліфікації та розслідування в цілому варто утриматись від надлишкових

¹ Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>.

² Там само.

дій щодо перевірки відомостей про включення осіб до Єдиного реєстру отримувачів гуманітарної допомоги;

3) *набувачі гуманітарної допомоги* – особи, які потребують допомоги і яким вона безпосередньо надається¹.

Крім того відповідно до ч. 3-2 ст. 15 Закону України «Про гуманітарну допомогу» в період дії воєнного стану та протягом 12 місяців з дня його припинення чи скасування:

➤ набувачами гуманітарної допомоги, крім набувачів гуманітарної допомоги, визначених статтею 1 цього Закону, для задоволення потреб енергетики є військові адміністрації, суб'єкти господарювання незалежно від форми власності, що провадять діяльність в електроенергетичному, ядерно-промисловому, вугільно-промисловому, торфодобувному, нафтогазовому та нафтогазопереробному комплексі, а також підприємства, установи, організації, які є операторами об'єктів критичної інфраструктури, органи державної та місцевої влади, що потребують термінового відновлення та/або забезпечення стабільного електро- та/або газопостачання;

➤ отримувачі гуманітарної допомоги для задоволення потреб енергетики за погодженням із центральним органом виконавчої влади, визначеним Кабінетом Міністрів України, *забезпечують передачу гуманітарної допомоги безпосередньо її набувачам* з метою здійснення ними на безоплатній основі заходів із забезпечення енергетичної безпеки України;

➤ порядок отримання гуманітарної допомоги для задоволення потреб енергетики від донорів, її зберігання, розподілу та передачі набувачам встановлюється Кабінетом Міністрів України².

Також важливо звернути увагу і на те, що в період дії воєнного стану та протягом трьох місяців після його припинення чи скасування до гуманітарної допомоги також відносяться товари (роботи, послуги), придбані благодійними організаціями, створеними у порядку, визначеному Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», за кордоном та задекларовані ними при ввезенні на митну територію України як гуманітарна допомога, якщо такі товари (роботи, послуги) були безоплатно передані набувачам гуманітарної допомоги протягом 90 днів з моменту перетину кордону. У такому випадку благодійна організація під час придбання товарів (робіт, послуг) має статус донора, а з моменту ввезення їх на митну територію України – статус отримувача гуманітарної допомоги³.

Отже, суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, є **спеціальним**. Окрім ознак загального суб'єкта, додатковими, спеціальними, для нього є такі альтернативні:

а) він має правовий статус донора, набувача або отримувача (його

¹ Там само.

² Там само.

³ Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>.

службової чи іншої довіреної особи) гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги;

б) є особою, якій майно (предмет гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги) ввірено або перебуває у її віданні. Мета ввірення – вчинення дій у сфері законного обігу вказаних предметів. Це ж стосується й набувача, якому відповідне майно безоплатно передається з єдиною метою – для безпосереднього використання, кінцевого споживання.

При цьому дії службової особи юридичної особи, яка має статус донора, набувача або отримувача гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, щодо продажу або використання цих предметів у великих розмірах слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 201-2 КК України.

Додатковим аргументом на користь позиції щодо спеціального суб'єкту кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України є думка М. І. Хавронюка, який підкреслює, що якби статті 201-2 КК не було, то продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, вчинені з метою отримання прибутку, кваліфікувалися б, виходячи з розміру, з урахуванням пункту 3 примітки до ст. 185 КК, за частинами 4 або 5 ст. 191 КК як розтрата чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало в її віданні, або як розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем¹. При цьому відомо, що суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 191 КК України (навіть в межах основного складу – ч. 1 ст. 191 КК України) є спеціальним: особа, якій майно ввірено або перебуває у її віданні; службова особа (ч. 2 ст. 191 КК України). Таким чином, норми ст. 191 та ст. 201-2 КК України можна розглядати у співвідношенні загальної та спеціальної. Відтак й суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, є спеціальним.

Доречно виділити дві ситуації кримінально-правової кваліфікації, вирішення яких прямо залежить від ознак спеціального суб'єкту аналізованого кримінального правопорушення.

Ситуація 1. Отримувач гуманітарної допомоги – юридична особа, орган державної влади, що має організувати передачу, розподілити отримане як гуманітарну допомогу майно серед її набувачів. Службові особи частину такого майна передають за цільовим призначенням, а частину розподіляють між собою для виконання службових обов'язків. Наприклад, Департамент освіти та науки однієї з обласних військових адміністрацій отримує від іноземного донора комп'ютерну техніку (ноутбуки) для їх подальшої передачі набувачам гуманітарної допомоги – вчителям загальноосвітніх шкіл області для організації належного дистанційного освітнього процесу. Натомість набувачам передається лише частина такого майна, а решта, у значних розмірах, – ставиться на баланс самого

¹ Хавронюк М. І. За незаконне використання гуманітарної допомоги – кримінальна відповідальність / Центр політико-правових реформ. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/za-nezakonne-vykorystannya-gumanitarnoyi-dopomogy-kryminalna-vidpovidalnist/>

департаменту та розподіляється серед працівників для виконання ними своїх посадових обов'язків у більш комфортних умовах. Такі дії, за наявності до того підстав, мають кваліфікуватися за відповідною частиною ст. 364 КК України, тобто як зловживання владою або службовим становищем. Про кримінальне правопорушення, передбачене ст. 201-2 КК України в цій ситуації не йдеться через відсутність мети отримання прибутку. Натомість має місце отримання неправомірної вигоди для юридичної особи як ознака складу злочину, передбаченого ст. 364 КК України.

Ситуація 2. Той самий отримувач гуманітарної допомоги – юридична особа, орган державної влади, що має організувати передачу, розподілити отримане як гуманітарну допомогу майно серед її набувачів. Однак її службові особи передають відповідне майно не набувачам гуманітарної допомоги, а приватним особам за пряму чи опосередковану вигоду. Подібні дії вимагають кваліфікації виключно за ст. 201-2 КК України. Фактично йдеться про дії, що можуть бути описані як розтрата ввіреного майна (у категоріях ст. 191 КК України). Проте, з огляду на співвідношення складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 191 та 201-2 КК України як загального та спеціального відповідно, кваліфікувати ці дії необхідно тільки за ст. 201-2 КК України. При тому варто мати на увазі, що в цій ситуації йтиметься про *співучасть за попередньою змовою групою осіб*: а) виконавець – збувач гуманітарної допомоги, представник юридичної особи – отримувача відповідного майна. Він вчиняє продаж або інший правочин щодо розпорядження (обмін, дарування, передачу з в рахунок сплати майнового зобов'язання тощо) предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, з метою отримання прибутку; б) пособник – особа, якій це майно, всупереч цільовому призначенню, збувається; покупець чи інший набувач (в рахунок сплати боргу, чи іншої вигоди для збувача). Юридично значущим видом пособництва в цьому випадку слід визнати кон'юнкцію таких дій як «усунення перешкод» та «іншим чином сприяння приховуванню злочину» (ч. 5 ст. 27 КК України). Таким чином, дії збувача гуманітарної допомоги кваліфікуються за ч. 2 ст. 201-2 КК України як виконавця, а дії покупця – з посиланням на ч. 5 ст. 27 КК України, тобто як пособника.

Виходячи з цього неправильним слід визнати підхід до кваліфікації дій осіб за ст. 201-2 КК України, які здійснили продаж майна, що є гуманітарною допомогою, в таких умовах. *При невстановлених досудовим розслідуванням обставинах, у невстановлений досудовим розслідуванням час та місці ввезені на територію України транспортні засоби потрапили у користування ОСОБА_5 та ОСОБА_6, які усвідомлюючи, що ці транспортні засоби є гуманітарною допомогою, за попередньою змовою між собою, вирішили здійснити продаж транспортних засобів марки LandRoverFreelander, 2008 року виробництва, іноземної реєстрації, марки JeepPatriot, 2008 року виробництва, іноземної реєстрації та марки MercedesBenzML, 2004 року виробництва, іноземної реєстрації, з метою отримання прибутку.*

В подальшому, 22.03.2023 близько о 10:50 год. на закритій місцевості – території торгівельного майданчика в м. Вознесенськ Миколаївської області, достеменно розуміючи, що вищевказані транспортні засоби ввезені на територію України як гуманітарна допомога, цільового надходження для потреб Збройних сил України, продали вказані транспортні засоби на загальну суму 15000 доларів США. Суд кваліфікував дії ОСОБА_5, ОСОБА_6 за ч. 3 ст. 201-2 КК України як продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги, з метою отримання прибутку, вчинене у значному розмірі під час воєнного стану¹.

Ключовими в цій ситуації якраз є ті питання, на яке досудове розслідування і суд відповіді не дали: яким чином транспортні засоби як гуманітарна допомога потрапили в користування вказаним особам? Чи мали вони статус набувачів гуманітарної допомоги, яким остання передана за цільовим призначенням? В аналізованій ситуації, з огляду на призначення авто для потреб ЗСУ, вказані особи мають бути військовослужбовцями. Лише в такому разі вони можуть вважатися набувачами гуманітарної допомоги. І якщо так – то надана судом кваліфікація їх дій правильна – ч. 3 ст. 201-2 КК України. Якщо ж ні – то кваліфікація буде мати більш складний вигляд та потребуватиме розрізнення двох імовірних епізодів:

1) епізод 1 – пособництво невстановленому досудовим слідством суб'єкту у вчиненні незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, тобто ч. 5 ст. 27 та ч. 3 ст. 201-2 КК України. Така кваліфікація, підкреслимо, матиме місце тоді, коли обидві ці особи є загальними суб'єктами, тобто не мають жодних спеціальних повноважень щодо майна як суб'єкти обігу гуманітарної допомоги. Крім того, всередині цього епізоду варто розрізнити дві можливі й в рівній мірі не встановлені слідством ситуації, які впливають на кримінально-правову кваліфікацію:

а) ОСОБИ 5 та 6 не здійснювали придбання у невстановленої особи автомобілів як предметів гуманітарної допомоги з метою подальшого перепродажу. Такі автомобілі, припускаємо, були передані безоплатно невстановленою особою саме з метою їх продажу з подальшим розподілом отриманої матеріальної вигоди. В цьому випадку йдеться виключно про пособництво невстановленому досудовим слідством суб'єкту у вчиненні незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, тобто ч. 5 ст. 27 та ч. 3 ст. 201-2 КК України. Додаткова кваліфікація не потрібна;

б) ОСОБИ 5 та 6, не будучи військовослужбовцями як набувачами гуманітарної допомоги, здійснили предикатне придбання у невстановленої особи вказаних автомобілів і в подальшому їх продали. Як було обґрунтовано вище, первинну, предикатну купівлю авто слід розглядати як

¹ Вирок Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 22 червня 2023 р. № 473/2914/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111705053>.

пособництво невстановленому досудовим слідством суб'єкту у вчиненні незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, тобто ч. 5 ст. 27 та ч. 3 ст. 201-2 КК України. Відтак подальше вчинення правочинів з таким майном слід вважати легалізацією у кримінально-правовому значенні;

2) епізод 2 – легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом – ч. 2 ст. 209 КК України (кваліфікований склад за ознакою вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб). Предикатний злочин – ч. 5 ст. 27 та ч. 3 ст. 201-2 КК України.

Отже, в залежності від того, на яких підставах ОСОБИ 5 та 6 отримали автомобільні засоби від невстановленої особи, істотним чином буде залежати кваліфікація їх дій. До цього варто додати і те, що дії покупця зазначених автомобілів, який з огляду на обставини справи цілком міг усвідомлювати їх незаконне (у сенсі приналежності до предметів гуманітарної допомоги), кримінально протиправне походження, виявляють ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 198 КК України.

Альтернативний по вказаних епізодах варіант кваліфікації виникає в ситуації, коли невстановлена слідством особа (нехай – ОСОБА 4), від якої автомобілі були отримані ОСОБАМИ 5 та 6 в користування, не є законним суб'єктом поводження з гуманітарною допомогою. Припустимо, що вона вже придбала ці авто у легального розпорядника гуманітарної допомоги або отримала безоплатно та спеціально для продажу. Тоді її дії мають кваліфікуватися за вже викладеною логікою і схемою:

а) ч. 5 ст. 27 та ч. 3 ст. 201-2 КК України – у випадку безоплатного отримання автомобілів від легального розпорядника гуманітарної допомоги для подальшого збуту та отримання майнової вигоди. В цьому випадку вказані автомобілі до моменту їх продажу ОСОБАМ 5 і 6 ще не втратили статусу гуманітарної допомоги. І факт такого продажу є кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 201-2 КК України. Відповідно, виконавцем цього злочину, як спеціальний суб'єкт, буде легальний розпорядник гуманітарної допомоги;

б) ч. 5 ст. 27 та ч. 3 ст. 201-2 і ч. 1 ст. 209 КК України – у випадку предикатного придбання майна у легального розпорядника гуманітарною допомогою. Знову ж таки, дії останнього, як спеціального суб'єкту кваліфікуються як дії виконавця відповідного злочину. Натомість з моменту його вчинення воно втрачає свій статусу як гуманітарної допомоги. Саме тому подальший його продаж, інший правочин слід кваліфікувати як легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом;

З цього випливає ще два важливі висновки:

1) при першому ж незаконному збуті (придбанні) майна, яке є гуманітарною допомогою воно, втрачає цей статус у кримінально-правовому значенні та набуває характеру майна, одержаного злочинним шляхом. Будь-які подальші операції з ним мають кваліфікуватися за ст. ст. 198 або 209 КК України відповідно, за наявності до того підстав;

2) дії, що кореспондують відмиванню (легалізації) такого майна, за умови усвідомлення суб'єктом їх вчинення злочинного походження майна, слід кваліфікувати за ст. 198 КК України.

Накладення цієї аналітичної схеми варіативів кримінально-правової кваліфікації на ситуацію, описану у вищезгаданій, виводить на розуміння й того, що за ст. 198 КК України належить кваліфікувати: а) імовірно (за умови наявності відповідних компонентів інтелектуального моменту умислу) дії особи, яка придбала у ОСІБ 5 та 6 автомобілі; б) дії ОСІБ 5 та 6 – за умови вчинення ОСОБОЮ 4 злочину, передбаченого ст. 209 КК України, предметом якого є вказані автомобілі. У випадку кваліфікації дій ОСІБ 5 та 6 за ст. 198 КК України, тобто як заздалегідь не обіцяне придбання майна, одержаного завідомо кримінально протиправним шляхом, їх *подальші дії щодо збуту* такого майна виключають можливість кваліфікації за ст. 201-2 КК України (через те, що таке майно вже втратило статус гуманітарної допомоги, а набуло характеру майна, одержаного злочинним шляхом), а потребують кваліфікації за ст. 209 КК України – легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, вчинене за попередньою змовою групою осіб.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, є спеціальним. Окрім ознак загального суб'єкта, додатковими для нього є такі альтернативні: а) він має правовий статус донора, набувача або отримувача гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (або їх представника – для юридичних осіб); б) є особою, якій майно (предмет гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги) ввірено або перебуває у її віданні. Мета ввірення – вчинення дій у сфері законного обігу вказаних предметів. Це ж стосується й набувача, якому відповідне майно безоплатно передається з єдиною метою – для безпосереднього використання, кінцевого споживання. При цьому дії службової особи юридичної особи, яка має статус донора, набувача або отримувача гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, щодо продажу або використання цих предметів у великих розмірах слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 201-2 КК України.

Юридичні ознаки суб'єкта мають враховуватись при кваліфікації як безпосередньо дій, пов'язаних з незаконним використанням з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, так і дотичних до них кримінальних правопорушень, зокрема дій загального суб'єкта, який у співучасті зі спеціальним долучається до вчинення аналізованого кримінального правопорушення, а також легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України), придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом (ст. 198 КК України).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айдинян А. В. Деякі особливості юридичної конструкції кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 Кримінального кодексу України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 268–273. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267664>.
2. Волков С. Гуманітарна допомога в Україні: сучасні виклики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 332–334. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/77>.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2024 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Кришевич О. В. Кваліфікація кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним використанням гуманітарної допомоги та інших видів безоплатної допомоги, відмежування від корупційних кримінальних правопорушень та шахрайства // Глобальні зміни розвитку суспільства на зламі тисячоліть: кол. моногр. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2023. С. 226–243.
5. Кришевич О. В. Кримінальна відповідальність за нецільове використання гуманітарної допомоги чи один з видів шахрайства. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1 (17). С. 173–183.
6. Порядок пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2023 р. № 953 «Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/953-2023-%D0%BF#n84>.
7. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>.
8. Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>.
9. Про затвердження переліку категорій товарів, що визнаються гуманітарною допомогою без здійснення процедури визнання таких товарів гуманітарною допомогою у кожному конкретному випадку, на період воєнного стану та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань гуманітарної допомоги : постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 р. №224. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2022-%D0%BF#Text>.
10. Шевчук А., Боднарчук О. Кримінальна відповідальність за розкрадання гуманітарної допомоги. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Т. 2 № 72. С. 187. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.63>.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2024

Oleksii M. LYTVYNOV,
Doctor in Law, Professor,
Honored Worker of Education of Ukraine

*(M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute»,
Kharkiv, Ukraine)*

Yurii V. ORLOV,

Doctor in Science of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

**SPECIAL CHARACTERISTICS OF THE SUBJECT OF ILLEGAL USE FOR THE
PURPOSE OF OBTAINING PROFIT OF HUMANITARIAN AID, CHARITABLE
DONATIONS OR FREE AID: CONTENT AND IMPACT ON QUALIFICATION**

The article is devoted to the study of special features of the subject of a criminal offense, provided for in Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine. It is proven that he is special: has the legal status of a donor, acquirer or recipient of humanitarian aid, charitable donations or free assistance and; is a person to whom property (the subject of humanitarian aid, charitable donations or free assistance) is entrusted or is in its custody. The purpose of the entrustment is to commit actions in the sphere of legal circulation of the specified objects. The legal characteristics of the subject should be taken into account when qualifying both actions directly related to the illegal use of humanitarian aid, charitable donations or free assistance for profit, and criminal offenses related to them, in particular the actions of a general subject who, in complicity with a special one, participates in the commission of the analyzed criminal offense, as well as legalization (laundering) of proceeds from crime (Article 209 of the Criminal Code of Ukraine), acquisition, receipt, storage or sale of property obtained by criminally unlawful means (Article 198 of the Criminal Code of Ukraine)

Keywords: *crime, war, humanitarian aid, charitable donations, illegal use, elements of a criminal offense, subject, qualification, counteraction.*

Юлія Сергіївна МИТРОФАНОВА

*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

СТАТЕВА СВОБОДА Й СТАТЕВА НЕДОТОРКАНИСТЬ ЯК ОБ'ЄКТИ КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНИХ ПОСЯГАНЬ: ЗМІСТ ТА МЕЖИ

Стаття присвячена дослідженню категорій «статева свобода» та «статева недоторканість» як об'єктів кримінально протиправних посягань. Статева свобода має своїй основі гідність людини. Статевою свободою володіють особи, які досягли 16-річного віку. На відміну від смислового (етико-естетичного) начала статевої свободи, статева недоторканість спирається на інші засновки, що виявляються себе додатково у сфері раціонального: заборона на статеві зносини з особою яка фактично не досягла статевої зрілості (у категоріях чинного КК – 16-річного віку) створює небезпеку для її репродуктивної функції, а отже й для відтворення популяції загалом. Саме через це такі особи взагалі не наділяються правом на статева свободу. Сувора та прагматична заборона на статеві зносини спирається на потребу забезпечення біологічного виживання популяції, виду.

Наголошено, що особиста свобода є невідчужуваним правом, що визнано Конституцією України. За законом можливе обмеження цього права, але не скасування його загалом. Це стосується і статевої свободи. Констатовано, що статева свобода – явище не ситуативне, а її наявність пов'язується виключно зі статевою зрілістю особи, що на законодавчому рівні формалізовано через досягнення 16-річного віку. Ані скасувати її, а не втратити неможливо.

Ключові слова: *статева свобода, статева недоторканість, об'єкт, кримінально-правова охорона, війна, згвалтування, сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом.*

Постановка проблеми. В умовах триваючої російсько-української

війни проблеми усебічного забезпечення та захисту прав і свобод людини набувають виняткової значущості і гостроти. Поруч з ординарними кримінальними правопорушеннями значного поширення набули воєнні злочини. Особливо ганебними та прикрими залишаються випадки посягань на статеву свободу та статеву недоторканість осіб, в тому числі й у формі сексуального насильства в контексті збройного конфлікту. Належне реагування на ці випадки в межах реалізації задач кримінальної юстиції, а також перехідного правосуддя вимагає від кримінально-правової доктрини удосконалення базових понять, категорій, внесення ясності у юридичні терміни, які мають значення для встановлення змісту кримінально-правової охорони. До одних з таких категорій відносяться статевая свобода та статевая недоторканість.

Проблеми кримінально-правової охорони статевої свободи та статевої недоторканості ставали предметом досліджень В. І. Борисова, А. О. Джузи, Л. В. Дорош, О. О. Дудорова, В. П. Ємельянова, О. О. Колінько, І. Г. Луценко, Г. Я. Мартинишина, Ю. В. Орлова, О. О. Світличного, В. В. Сокурєнка, П. В. Хряпінського, К. О. Черєвка, Т. А. Шевчук, Ю. В. Шинкаренка та ін. Визнаючи значущість наявних наукових розробок, менше з тим питання порівняльно-правового стибу, як правило, випадали з поля зору наукової уваги.

Метою статті є визначення змісту та меж понять «статєвая свобода» і «статєвая недоторканість» як об'єктів кримінально протиправних посягань.

Виклад основного матеріалу. Стаючи до дослідження статевої свободи й статевої недоторканості як об'єктів кримінально протиправних посягань жодним чином ніяк не представляється можливим обійти давно триваючу в кримінально-правовій науці дискусію щодо об'єкту кримінального правопорушення як такого, його змісту. Не занурюючись до її глибинних пластів (що не є безпосередньою задачею цього дослідження), лише зауважимо на тому, що домінуючою тривалий час була й такою до певної міри залишається концепція суспільних відносин. Вона є досить збалансованою, виваженою, сформувавшись ще за радянських часів та виходить з методології матеріалістичної діалектики, принципу відображення. Згодом, з отриманням Україною незалежності, відкриттям кордонів, реальним втіленням у життя методологічного плюралізму розвинулись альтернативні підходи.

Сучасний етап розвитку вчення про об'єкт злочину характеризується численними поглядами, які умовно можна згрупувати у наступні блоки: 1) охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (М. І. Бажанов, Н. О. Гуторова, Б. О. Кирись, М. Й. Коржанський, В. М. Куц, В. О. Навроцький, В. Я. Тацій, А. В. Савченко, О. В. Смаглюк, Є. Л. Стрельцов та ін.); 2) соціальні цінності, що охороняються кримінальним законом (С. Б. Гавриш, П. С. Матишевський, Є. В. Фесенко та ін.); 3) людина (Г. П. Новосьолов) 4) окремі особи або соціальні групи (І. Я. Козаченко, З. А. Незнамова та ін.); 5) охоронювані кримінальним законом інтереси, блага (А. В. Наумов, А. В. Пашковська); 6) соціальна оболонка як первинний рівень складного

об'єкту (В. М. Трубніков); 7) охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин (П. П. Андрушко, О. М. Костенко, А. В. Ландіна та ін.)¹.

Як можна бачити, діапазон підходів є досить широким. При цьому кожен з них є в більшій чи меншій мірі вразливим до критики. Це ж, зокрема, стосується й найбільш часто застосовуваного підходу визначення об'єкту кримінального правопорушення як суспільних відносин. Небезпідставно, зокрема, професор В. П. Ємельянов наголошує на тому, що суспільні відносини в контексті вчення про склад злочину – архаїчна, ідеологічно заангажована категорія, що не має нічого спільного з явищами реальної дійсності, на які посягає злочин. Натомість об'єктом останнього є саме явища реальної дійсності. Відтак ознаками об'єкта злочину, що вчиняється у реальному житті, можна визначити такі: 1) це конкретне явище реальної дійсності (життя чи здоров'я особи, права, свободи, інтереси, довкілля, громадська безпека, громадський порядок, мир та безпека людства тощо), на яке здійснюється злочинне посягання; 2) цьому об'єкту злочинне посягання спричиняє істотну шкоду або створює загрозу заподіяння такої шкоди; 3) цей об'єкт знаходиться під охороною закону про кримінальну відповідальність². Таким чином, об'єктом кримінального правопорушення є не абстрактна структура, конструкт, за допомогою якого відбуваються спроби описати соціальну дійсність, а самі складові цієї дійсності, реальності. З такою позицією можна погодитись та підтримати її. Водночас не можна не помітити, що вона може бути удосконалена через подальшу конкретизацію.

Принагідно зауважимо, що спроба такої конкретизації виражена у проєкті нового КК України, в якому його розробники пристали до позиції об'єкту кримінального правопорушення як соціальної цінності. Так, відповідно до ст. 2.2.1 проєкту КК об'єктом складу кримінального правопорушення є соціальна цінність, якій спричинюється шкода, передбачена статтями 2.5.2–2.5.7 цього Кодексу³. В цілому спроба закріпити визначення об'єкту кримінального правопорушення в законі виглядає не вельми вдалою. Перш за все тому, що будь це є спроба зафіксувати у законі суто доктринальне та, до того ж, дискусійне, мінливе поняття, щодо змісту якого у науковому середовищі й досі немає згоди. Для правозастосувача, вочевидь, в цьому немає жодної практичної користі. А на концептуальному рівні встановлюється штучне законодавче обмеження для розвитку думки.

Окрім того не можна, як видається, вважати концепцію соціальної

¹ Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину. К. : Ліра ЛТД, 2005. С. 38–47; Стрельцов Є. Л. Об'єкт і кваліфікація злочинів. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 1 (17). С. 131–135; Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч. посібник. Х. : Укр. держ. юрид. акад., 1994. С. 12–30; Фесенко Є. В. Цінності як об'єкт злочину. *Право України*. 1999. № 6. С. 75–78; Слабченко О. А. Кримінально-правова характеристика привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ. К., 2013. С. 58.

² Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. С. 89.

³ Текст проєкту нового Кримінального кодексу України (станом на 01.08.2024 р.) / Новий Кримінальний кодекс. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.

цінності такою, щодо якої є згода в доктрині. Вона так само має свої переваги й недоліки. Припустимо, якщо об'єктом таки визнавати соціальну цінність, то яким чином у його складі можуть бути помислені потерпілий і предмет (річ матеріального світу, енергія, інформація – у парадигмі проекту КК) кримінального правопорушення. Питання лишається відкритим.

З нашої перспективи, найбільш обґрунтованою та прогресивною, такою, що має потенціал до подальшого розвитку є концепція об'єкту кримінального правопорушення як соціального блага, якому спричиняється шкода або створюється така загроза шляхом відповідного суспільно небезпечного посягання. У працях Аристотеля, Платона ідея блага пов'язується із такими властивостями і станами, як добродієність, справедливість, матеріальний добробут. З часом, зберігаючи свою наукову й філософську автономність, концепт «благо» трансформувалася в концепцію соціального блага (з англ. *common good* або *public good*). Під соціальним благом, безспідставно наголошує Ю. В. Орлов, слід розуміти конвенційно бажану складову (процес, явище) суспільного життя, яка виражає і зумовлює можливість безпечного і вільного індивідуального та колективного (групового) розвитку. Конвенційність означає інтерсуб'єктність (а тому й об'єктивність), що ґрунтується на соціальному договорі. Тому на роль соціальних благ можуть претендувати тільки ті процеси і явища життя, щодо позитивної значущості яких у конкретному суспільстві є згода всіх або більшості. Серед іншого така згода виражається у положеннях основних та кримінальних законів держав – зокрема, в Конституції України та Кримінальному кодексі (як «негативної Конституції») України – двох ключових актах суспільного договору¹.

До речі, було б помилкою вважати концепцію суспільного блага новаторством вітчизняної кримінально-правової доктрини останніх років. Це далеко не так. Ще у суспільно-юридичному томі XI Народної енциклопедії 1911 р. пропонувалося визначення об'єкту злочину як ті чи інші життєві блага. Подібну точку зору висловлювали і В. С. Познишев, П. Д. Калмиков, Д. А. Дриль та деякі інші науковці, у працях яких об'єктом злочину визнавалися приватна особа, сім'я, держава й подібні блага².

Благо є конструктором засадничим, фундаментальним, що сягає рівня мотивації. Соціальна цінність – прикладним, який визначає предметні контури мотиваційного процесу. Саме тому використання концепту соціального блага відображає більш глибокий підхід до осмислення засновків організації соціальності. У зв'язку з цим у нашому дослідженні під об'єктом кримінального правопорушення розумітимемо соціальне благо, якому цим правопорушенням спричиняється істотна шкода або створюється загроза її спричинення.

¹ Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / [О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, В. П. Ємельянов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2023. С. 56.

² Слабченко О. А. Кримінально-правова характеристика привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ. К., 2013. С. 57–58.

Соціальне благо у діяльнісному вимірі завжди є конкретним (як цього вимагає) і, так чи інакше, контекстуально пов'язується з людиною (в іншому випадку воно не було б соціальним). І це якнайліпше проявляється у сфері забезпечення, захисту статевої свободи та статевої недоторканості особи. Остання є категорією бінарною та глибоко укоріненою у спробах культури обмежити біологічну природність в людині, у взаєминах між людьми.

Статева свобода й недоторканність – продукти (категорії, концепти) культури. Причому далеко не кожної культури. З. Фройд влучно підкреслював: «Слово «культура» означає всю суму досягнень та інститутів, які віддаляють наше життя від життя наших тваринних предків і слугують двом цілям: захисту людини від природи і впорядкування стосунків між людьми»¹. Тож концепти «статевої свободи» та «статевої недоторканості», вмонтовані у феномен права, покликані упорядкувати стосунки між людьми у сфері фізичного доступу до тіл одне одного з метою задоволення природних статевих потягів або досягнення інших цілей засобами впливу, що можуть бути ідентифіковані зі статевими.

Засадничими підставами для такого упорядкування є особиста свобода людини, що за зауваженнями З. Фройда, не є культурним надбанням, а була найбільшою ще до будь-якої культури, хоча й не мала тоді ніякої цінності². Запит на упорядкування криється не тільки у прикладній значущості – забезпечити порядок як інструмент економії часу, простору та заощадження психічних сил, а й у позаприкладній, що виявляється у категоріях етики та естетики. Уявлення про належне, про гідність як про прекрасне, про красу відносин, стосунків, визнання та любові істотним чином впливають на формування уявлень про зміст статевої свободи та статевої недоторканості. І це, зокрема, відобразилося на сучасній концепції потерпілого від зґвалтування та сексуального насильства, втіленого у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та сучасному законодавстві України. І хоча до проблеми потерпілого ми ще окремо звернемося, тут вважаємо за доречне лише підкреслити констатований ЄСПЛ зв'язок між статевою свободою та гідністю: «Зґвалтування ... очевидно принижує людську гідність...»³. Вважаємо цю позицію важливою для більш глибокого розуміння сутності об'єкту посягань кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Водночас не можна не помітити і того, що існуючі кримінально-правові дослідження цієї проблематики здебільшого обмежуються досить поверхневим, хоча й практично корисним, зручним визначенням об'єкту означеної категорії кримінальних правопорушень, його змісту. Так, за

¹ Фройд З. Невпокій в культурі / Переклав з німецької Юрко Прохасько. Львів : Видавництво «Апріорі», 2021. С. 40.

² Там само. С. 45.

³ Case of S.W. v. The United Kingdom (Application no. 20166/92) / ECHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57965>.

загальним консенсусом їх *родовим об'єктом* визнається дві групи феноменів (благ) – статевая свобода та статевая недоторканість відповідно¹.

Під статевою свободою розуміється право особи самостійно обирати собі партнера для сексуального спілкування, форму такого спілкування і не допускати у цій сфері будь-якого примусу. Доросла (у контексті КК це особа, якій виповнилось 16 років, а не особа, яка досягла визначеного Сімейним кодексом шлюбного віку) і психічно здорова людина сама визначає, з ким і в який спосіб вона задовольнятиме свої сексуальні потреби. Якщо статевая свобода пов'язується зі спроможністю особи розпоряджатись собою у сфері сексуального спілкування, то статевая недоторканість означає охоронюваний законом стан, за якого забороняється вступати в сексуальні контакти з особою, яка з певних причин (наприклад, через недосягнення відповідного віку або наявність психічної хвороби) не є носієм статевої свободи. Статевая недоторканість, будучи поняттям абсолютним, означає, що певні інтереси недоторканої особи за жодних умов не можуть бути порушені іншим суб'єктом, а вчинені щодо неї сексуальні дії визнаються кримінально караними. Отже, статевая свобода і статевая недоторканість особи – це поняття-антиподи, які носять самостійний характер і не перехрещуються².

Л. В. Дорош визначає статевою свободу у вигляді права особи на самовизначення у сфері статевої відносин. Реальну можливість особи вступати в добровільне статеве спілкування з обраним партнером у будь-який час і в будь-який сексуально прийнятній формі за умови, що воно не суперечить нормативно-правовим приписам щодо охорони особи та громадського порядку³. З цих визначень, висновує С. В. Чмут, впливає, що статевая свобода, по-перше, є природним правом жінки або чоловіка, які досягли повноліття; по-друге, передбачає статевої зносини за обоюсторонньою згодою партнерів (добровільно, без примусу, насильства); по-третє, не має обмежень щодо статі партнера та форм задоволення статевої пристрасті; по-четверте, не повинна порушувати законні права і інтереси інших осіб, держави та суспільства⁴.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що в основі статевої свободи, як різновиду особистої свободи і відповідного конституційного права (ст. 29 Конституції України: кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність⁵) лежить уявлення про гідність людини. Усі люди є вільні і

¹ Борисов В. І. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості // Вибрані твори ; уклад.: В. В. Базелюк, С. В. Гізімчук, Л. М. Демидова та ін. ; відп. за вип. М. В. Шепітько. Харків : Право, 2018. С. 619

² Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. порадник / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. С. 7.

³ Дорош Л. В. Статевая недоторканість особи та її кримінально-правова охорона. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2007. № 14. С. 70.

⁴ Чмут С. В. Безпосередній об'єкт статевої зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 453.

⁵ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

рівні у своїй гідності та правах (ст. 21 Конституції України¹). В цьому місці можна зауважити, що законодавець ставить гідність першою, перед правами людини. І це не випадково, адже виключно гідність може бути глибинним обґрунтуванням будь-якого права, і тільки рівність у гідності постає підставою для рівності прав, рівності людей. Не дарма саме ця конструкція втілена у Загальній декларації прав людини: «Беручи до уваги, що визнання гідності, притаманної всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних прав їх є підґрунтям свободи, справедливості та загального миру;...»².

Своєю чергою ідея гідності ґрунтується на свободі волі, що не має іншого пояснення, аніж богословського, теологічного. Право як таке, справедливо наголошують О. М. Литвинов та Ю. В. Орлов, зрештою, навіть на рівні логічних конструкцій (а не лише мемів), ґрунтується на релігійній моральності, бо ж навіть феномен гідності, що фундує правову машинерію, виходить з ідеї свободи волі, для якої немає іншого обґрунтування, окрім божественного³. Створення людини за «образом та подобою», наділення її свободою волі (ще з суспільних устроїв Давнього Риму та Давньої Греції відомо, що рабам відмовляли у визнанні їх гідності, адже вони не мали свободи) до творіння і є тими логіко-теологічними підставами, у які упирається раціональний розум при будь-якій спробі визначити сутнісну основу гідності, а від цього і свободи, в тому числі свободи статевої. На цьому зупинимось і ми та підсумуємо: статева свобода має своїй основі гідність людини.

Це положення має не лише концептуально значущий, але й прикладний характер, зокрема при коректному визначенні об'єкту кримінально протиправного посягання у розрізі дихотомії «статева свобода – статева недоторканість». Наголосим, що статевою свободою володіють особи, які досягли 16-річного віку. Це впливає із комплексного системно-правового, логіко-семантичного аналізу ч. ч. 1, 3 (4) ст. 152 та 155 КК України⁴.

Також зауважимо, що на відміну від смислового (етико-естетичного) начала статевої свободи, статева недоторканість, як видається, спирається на дещо інші засновки, що виявляються себе *додатково* у сфері раціонального: заборона на статеві зносини з особою яка фактично не досягла статевої зрілості (у категоріях чинного КК – 16-річного віку) створює небезпеку для її репродуктивної функції, а отже й для відтворення популяції загалом. Саме через це такі особи взагалі не наділяються правом на статева свободу. Суворі та прагматичні заборони на статеві зносини спираються на потребу забезпечення біологічного виживання популяції,

¹ Там само.

² Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ ООН. Декларація від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

³ Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки / Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2021. С. 298–299.

⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

виду.

В. В. Сташис і М. І. Бажанов з цього приводу зазначали, що статевая недоторканість пов'язується із абсолютною заборонаю будь-якого втручання у статеву сферу особи, яка не набула статевої свободи. Отже, статевая свобода та статевая недоторканність є самостійними безпосередніми об'єктами кримінально-правової охорони¹.

Грунтуючись на викладених положеннях, не можна погодитись із І. М. Леган, яка стверджує, що під «статевую свободу» варто розуміти право *повнолітньої і психічно здорової особи (курсив наш – Ю. М.)* самостійно обирати собі партнера для статевих стосунків, не допускаючи при цьому будь якого примусу. Статевая недоторканність же – це абсолютна заборона вступати у статеві відносини з особою, яка з різних причин не наділена статевую свободою (психічна хвороба, малолітня особа)². По-перше, як було вказано нами вище, вік, з яким законодавець пов'язує стан статевої недоторканності – до 16 років. З 16-річного віку особа набуває статевую свободу. Тож навряд чи обґрунтованим є визнання наявності останньої тільки за повнолітніми особами. По-друге, аналогічний контраргумент можна висунути і проти відмови особам, які відповідають категорії «психічно здорова особа», у визнанні за ними статевої свободи. Особиста свобода, підкреслимо, є невідчужуваним правом, що визнано Конституцією України. За законом можливе обмеження цього права, але не скасування його загалом. Це ж стосується і статевої свободи. Скасувати його не можна. Питання ж щодо обмеження вирішується у контраверсії та констеляції зі статевую свободою або статевую недоторканістю іншого. І виключно так. Інших законодавчих обмежень статевої свободи не існує.

Втім, в доктрині не є рідкістю протилежні судження, з якими важко погодитись. Так, у своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому статевій недоторканності як об'єкту кримінально-правової охорони в Україні Я. Г. Мартинишин стверджує, що статевая недоторканність – абсолютна заборона будь-якого втручання у статеву сферу особи, яка не набула статевої свободи або *втратила можливість її реалізації*³ (*курсив наш – Ю. М.*). І далі науковець наголошує: «...Потерпілим від злочинів, які посягають на статевую недоторканність особи, слід вважати ...таку особу, яка через певні причини (вік, хворобу, безпорадний стан) позбавлена можливості приймати свідоме рішення щодо своєї статевої самовизначеності (давати згоду на статеві стосунки) і тому наділена статевую недоторканістю як абсолютним відношенням між нею й усіма

¹ Чмут С. В. Безпосередній об'єкт статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 454.

² Леган І. М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 2 (49). С. 105. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v2_2023/20.pdf.

³ Мартинишин Г. Я. Статевая недоторканність як об'єкт кримінально-правової охорони в Україні : дис. ... докт. філософ. 081 Право (12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право) / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2017. С. 4.

іншими¹.

Чи можна втратити статеву свободу? На наше переконання – ні, не можна. Тому, як видається, викладений Я. Г. Мартинишиним підхід не виправдано звужує сферу статевої свободи особи, яка досягла 16-річного віку, з яким пов'язується набуття статевої зрілості. Особиста свобода, ще раз наголосимо, – невідчужуване благо і право. Це ж стосується й статевої свободи. Коли особа її набуває позбутися її вже неможливо. Особливі стани особи, про які веде мову Я. Г. Мартинишин (вік (маємо на увазі старість), хвороба, безпорадний стан) можуть заважати або повністю позбавляти можливості особи *проявити* згоду на статеві зносини, на дії сексуального характеру. Але відсутність такої можливості (знерухомлений стан, клінічна смерть тощо) не означає, що особа позбулася статевої свободи. Така свобода – явище не ситуативне, а її наявність пов'язується виключно зі статевою зрілістю особи, що на законодавчому рівні формалізовано через досягнення 16-річного віку. Позбавлення ж особи права на статеву свободу через її фізіологічні, психічні вади є брутальним порушенням її гідності, приниженням, дискримінацією. Її належний правовий захист цілком можливо забезпечити, використовуючи концепт «статева свобода». Відтак, при вчиненні посягань на особу, яка не здатна проявити свою згоду на статеві зносини (на вчинення з нею, щодо неї дій сексуального характеру), слід вважати, що посягання відбувається саме на статеву свободу, а не на статеву недоторканість особи.

Висновки. Отже, статеві свобода і статеві недоторканість – взаємопов'язані правові стани і соціальні блага. При тому статеві недоторканість – явище, як правило, тимчасове, минає з досягненням 16-річного віку. Статева свобода, при її набутті, є невідчужуваним благом і правом, не втрачається й обмежується виключно кореспондуючими правами, свободами, заборонами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисов В. І. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості // Вибрані твори ; уклад.: В. В. Базелюк, С. В. Гізімчук, Л. М. Демидова та ін. ; відп. за вип. М. В. Шепітько. Харків : Право, 2018. С. 618–627.
2. Дорош Л. В. Статева недоторканість особи та її кримінально-правова охорона. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2007. № 14. С. 69–74.
3. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. порадник / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Сєверодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 92 с.

¹ Там само. С. 4.

4. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. 142 с.
5. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ ООН. Декларація від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
7. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину. К. : Ліра ЛТД, 2005. 252 с.
8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
9. Леган І. М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 2 (49). С. 105–108. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v2_2023/20.pdf.
10. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки / Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2021. 316 с.
11. Мартинишин Г. Я. Статева недоторканість як об'єкт кримінальноправової охорони в Україні : дис. ... докт. філософ. 081 Право (12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право) / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2017. 220 с.
12. Слабченко О. А. Кримінально-правова характеристика привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ. К., 2013. 241 с.
13. Стрельцов Є. Л. Об'єкт і кваліфікація злочинів. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 1 (17). С. 131–135.
14. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч. посібник. Х. : Укр. держ. юрид. акад., 1994. 74 с.
15. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України (станом на 01.08.2024 р.) / Новий Кримінальний кодекс. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.
16. Фесенко Є. В. Цінності як об'єкт злочину. *Право України*. 1999. № 6. С. 75–78.
17. Фрейд З. Невпокій в культурі / Переклав з німецької Юрко Прохасько. Львів : Видавництво «Апріорі», 2021. 120 с.
18. Чмут С. В. Безпосередній об'єкт статевого зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 452–459.
19. Чмут С. В., Хряпінський П. В. Кримінальна відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості : монографія. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2011. 184 с.

20. Case of S.W. v. The United Kingdom (Application no. 20166/92) / ECHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57965>.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2024

Yuliia S. MYTROFANOVA

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

SEXUAL FREEDOM AND SEXUAL INVIOLENCE AS OBJECTS OF CRIMINAL OFFENCES: CONTENT AND LIMITS

The article is devoted to the study of the categories of «sexual freedom» and «sexual inviolability» as objects of offences. Sexual freedom is based on human dignity. Sexual freedom is possessed by persons who have reached the age of 16. In contrast to the semantic (ethical-aesthetic) principle of sexual freedom, sexual inviolability is based on other principles that manifest themselves additionally in the rational sphere: a ban on sexual intercourse with a person who has not actually reached sexual maturity (in the categories of the current Criminal Code - 16 years of age) creates a danger to her reproductive function, and therefore to the reproduction of the population as a whole. It is because of this that such persons are not endowed with the right to sexual freedom at all. A strict and pragmatic ban on sexual intercourse is based on the need to ensure the biological survival of the population, the species.

It is emphasized that personal freedom is an inalienable right, which is recognized by the Constitution of Ukraine. According to the law, this right can be limited, but not abolished in general. This also applies to sexual freedom. It is stated that sexual freedom is not a situational phenomenon, and its presence is associated exclusively with the sexual maturity of a person, which is formalized at the legislative level by reaching the age of 16. It is impossible to abolish it, nor to lose it.

Keywords: *sexual freedom, sexual inviolability, object, criminal law protection, war, sexual violence associated with conflict.*

Кирило Олександрович ЧЕРЕВКО,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Олена Сергіївна ГОРАШ
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ДІЙ ТАК ЗВАНИХ «ДРОПІВ» («ГРОШОВИХ МУЛІВ»)

У статті розглянуті проблеми поняття дропінгу/грошових мулів в законодавстві України. Проведений аналіз цього «явища» в нашому суспільстві та як воно пливає на відносини с державою та правоохоронними органами. Етапи становлення та криміналізації діянь людей, котрі переводять гроші, здобуті незаконним способом. Розглянуті основні питання співучасті та співучасників в дропінгу/грошовому мулінгу та проведено аналіз особи злочинця. Зроблено висновки щодо співучасті осіб які вчиняють такі діяння. Умовно «дропів/грошових мулів» можна поділити на три основні групи. Виходячи з цього правоохоронні органи можуть робити висновки, щодо притягнення, або не притягнення осіб до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: дропінг, грошові мули, мули, кіберзлочин, шахрайство,

фінансові ресурси, переказ грошей, співучасть, відповідальність співучасників, відмивання грошей, гроші, транзакції, картки, банківські картки, переказ незаконних грошей, гроші здобуті злочинним шляхом.

Постановка проблеми. Наразі географічна експансія діяльності більшості транснаціональних злочинних організацій пов'язана з акумулюванням доходів від незаконного обігу наркотиків, торгівлі людьми, кіберзлочинності та інших національних і транснаціональних злочинів, а також іншими способами підриву засад економічного розвитку держави. Загрозливим є підвищення професіоналізму таких груп та організацій, що зумовлює виникнення окремої злочинної галузі, яка обслуговує відмивання злочинних доходів. Один із напрямків цієї злочинної діяльності, пов'язаний з пересиланням грошей через декілька карток різних людей, має назву «дропінг», а люди, які до нього залучені, – «дроппи» або «грошові мули».

До вказаних осіб відносяться люди, які погоджуються, щоб їх банківська карта стала «транзитною» для злочинних доходів. «Дроп» переводить незаконно отримані грошові кошти між різними рахунками. Такий ланцюжок переказів потрібен для того, щоб заплутати сліди і ускладнити роботу правоохоронних органів.

Понад 90% транзакцій «грошових мулів», виявлених в рамках заходів протидії цій злочинній діяльності в Європі та, зокрема, в Україні, пов'язані з кіберзлочинністю. Нелегальні гроші часто надходять від злочинної діяльності, такої як фішинг, застосування шкідливих програм, шахрайство на онлайн-аукціонах, шахрайство в електронній комерції, компрометація ділової електронної пошти та шахрайство з боку керівників компаній, шахрайство під час відпустки (шахрайство з бронюванням) та багато інших.

Найчастіше, особи, які діють як «дроппи/грошові мули», залучаються до цієї активності через електронні листи або інші повідомлення, що містять пропозицію про роботу, яка обіцяє легкі гроші, що полягає у відкритті банківського рахунку на своє ім'я або на ім'я своєї компанії, наданні його реквізитів третій особі та наступному переказі всіх або частини отриманих на той рахунок коштів за вказаними в листі реквізитами із отриманням винагороди у вигляді проценту із суми або іншим шляхом.

Аналізу ознак злочину відмивання грошей, дропінгу/грошових мулів присвячена значна кількість досліджень. Серед основних робіт, на яких зокрема ґрунтується це дослідження, слід відзначити праці О. М. Бандурки, О. О. Дудорова, О. О. Житного, Г. П. Жировської, О. М. Литвинова, В. О. Навроцького, Ю. В. Орлова, Р. С. Орловського та ін.

Мета статті – усебічне, достовірне вивчення сучасного стану законодавства щодо понять дропінг/грошові мули, відмивання грошей, а також одержання корисних для кримінального права України результатів задля впровадження у законодавство України.

Виклад основного матеріалу. *«Дропінг», або «грошовий мулінг» – це різновид відмивання грошей, а «дроп/грошовий мул» – це особа, яка отримує гроші від третьої особи на свій банківський рахунок і переказує їх іншій особі*

або знімає їх готівкою і віддає третій особі, отримуючи за це комісійну винагороду.

Навіть якщо «дропа/грошові мули» не беруть безпосередньої участі у кримінальних правопорушеннях, які генерують гроші (кіберзлочинність, платіжне та онлайн-шахрайство, наркотики, торгівля людьми тощо), вони можуть розглядатися як співучасники, оскільки шляхом відмивання доходів від таких кримінальних правопорушень сприяють уникненню відповідальності їх виконавців і продовженню їх злочинної діяльності.

Умовно «дропів/грошових мулів» можна поділити на три основні групи:

14. неусвідомлені – *не розуміють*, що вчиняють діяння, які виходять за рамки закону, і *не знають*, до якого саме кримінального правопорушення причетні;

15. усвідомлені – *розуміють*, що вчиняють діяння, які виходять за рамки закону, але *не знають*, у якому саме кримінальному правопорушенні приймають участь;

16. співучасники кримінальних правопорушень, від яких надходять злочинні доходи – *розуміють*, що вчиняють протиправні діяння, і *знають*, у якому саме кримінальному правопорушенні приймають участь.

Осіб першої групи зазвичай вербують за допомогою «романтичних афер» і просять отримати кошти на особистий банківський рахунок. Грошовому мулу дозволяють залишити собі частину коштів у якості подарунку або плати за клопоти. Як правило, ці особи щиро вірять, що допомагають комусь, хто виступає в ролі їхнього романтичного партнера або роботодавця. З їх точки зору все, що вони роблять, це законні діяння, які не заборонені законом. Отже, неусвідомлені або необізнані мули несвідомо залучені до великої злочинної схеми, тому це виключає суб'єктивну сторону діяння в частині вини. Адже за ч. 1 ст. 11 КК України злочином є суспільно-небезпечне, винне діяння, вчинене суб'єктом кримінального правопорушення¹.

Отже, *особи першої групи – які не усвідомлювали або не розуміли, що вони є «дропами/грошовими мулами» і що вони вчиняють якісь протиправні діяння, пов'язані з відмиванням брудних грошей, – не можуть нести кримінальної відповідальності.*

На прикладі другої групи «дропів/грошових мулів» ми можемо спостерігати ситуацію певної невизначеності щодо відповідальності таких осіб, що із появою нових видів злочинів зустрічається усе частіше. Це такі випадки, коли як у теорії, так і на практиці виникають певні проблеми під час розмежування співучасників на види із урахуванням їх функціональної ролі під час вчинення кримінального правопорушення. Тому все більше постає нагальна потреба встановити чіткі критерії відмежування видів співучасників кримінального правопорушення, що значно полегшує

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 01.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

кваліфікацію кримінальних правопорушень.

Очевидно, що діяння осіб з другої групи «дропів/грошових мулів» підходять під роль такого виду співучасника, як пособник. Але ми підтримуємо непопулярну позицію про те, що невідображення у тексті ч. 5 ст. 27 КК заздалегідь не обіцяного, проте систематичного переховування злочинця, знарядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом, або придбання чи збут таких предметів, є правильним, а така діяльність не має визнаватися пособництвом. Якими б не були намагання припинити або попередити вказані прояви, які об'єктивно сприяють вчиненню злочину, вони мають залишатись предметом правового регулювання інституту причетності, а не співучасті у злочині.

Протилежні твердження ведуть до покладання на особу, яка здійснює такого роду діяльність, нічим не обґрунтованого та надмірного обов'язку усвідомлювати факт здобуття майна саме в результаті вчинення конкретного злочину. Так само визнання особи, яка систематично здійснює діяльність із заздалегідь необіцяного, переховування знарядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом, пособником, є свого роду презумпцією, що який би злочин не було вчинено, яке б майно не було здобуте у його результаті, все одно особа надасть своє сприяння. Ця презумпція не залишає вказаному суб'єкту простору для відмови, автоматично перетворюючи його на співучасника. Таке рішення не видається обґрунтованими¹.

Ефективні способи боротьби із заздалегідь необіцаними формами приховування злочину мають бути віднайдені у межах самостійної криміналізації таких діянь, можливо, підвищення відповідальності за їх вчинення, але не шляхом поширення норм інституту співучасті, в основі якого лежить змова, на діяльність, яка ні ким і не з ним не була узгоджена, та й до того ж – *post factum*. Такого роду діяльність не вписується у межі інституту співучасті, визначені його поняттям.²

З іншого боку, діяння осіб, які входять до цієї групи дропів, можна кваліфікувати за ст. 209 КК України. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Для повного розуміння кримінальної відповідальності другої групи «дропів/грошових мулів» більш детально розглянемо особливості кримінально-правової характеристики складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом».

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є встановлений з метою протидії залученню в економіку майна, одержаного злочинним шляхом, та виконання Україною взятих на себе міжнародно-

¹ Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. С. 167.

² Орловський Р. С. Теоретичні та методологічні проблеми інституту співучасті у кримінальному праві України : монографія. Харків : Право, 2019. С. 82.

правових зобов'язань порядок здійснення підприємницької та іншої господарської діяльності, а також порядок вчинення цивільно-правових угод в частині особистого та іншого подібного використання майна, не пов'язаного з господарською діяльністю. Додатковим безпосереднім об'єктом виступають інтереси правосуддя, нормальне функціонування фінансової системи, засади добросовісної конкуренції. Предмет цього кримінального правопорушення – майно, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом¹.

Зміна слова «дохід» на «майно» у назві ст. 209 КК України виправдано тим, що визначення терміну «майно», яке міститься в Цивільному кодексі України, є ширшим поняттям і включає в себе поняття терміну «дохід». Цивільне законодавство під майном як особливим об'єктом розуміє річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Речами визнаються різноманітні предмети матеріального світу, які задовольняють потреби людей і щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки (це, наприклад, нерухомість, транспортні засоби, твори мистецтва). Відповідно до ст. 193 Цивільного кодексу України, одним із видів майна є валютні цінності². В свою чергу валютні цінності, відповідно до ст. 1 Закону України «Про валюту і валютні операції» – це національна валюта (гривня), іноземна валюта та банківські метали³. Іноземна валюта – це: а) грошові знаки грошових одиниць іноземних держав у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави або групи іноземних держав, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу; б) кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях (зокрема у спеціальних правах запозичення), що належать до виплати в іноземній валюті; в) електронні гроші, номіновані у грошових одиницях іноземних держав та (або) банківських металах. В свою чергу національна валюта (гривня) – це: а) грошові знаки грошової одиниці України – гривні у вигляді банкнот, монет, у тому числі обігових, пам'ятних та ювілейних монет, і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу; б) кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у гривні; в) електронні гроші, номіновані у гривні⁴.

Предметом розглядуваного кримінального правопорушення не можуть виступати ті різновиди майна, вільний обіг яких згідно з чинним

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / О. О. Дудоров, А. А. Музика, В. О. Навроцький та ін. Вид. 11-ге, перероб. та доп. Київ: Дакор, 2019. С. 659.

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

³ Про валюту та валютні операції : Закон України від 21.06.2018 р № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#n6>.

⁴ Там само.

законодавством заборонений або істотно обмежений, незаконні дії з якими утворюють самостійні склади злочинів і які з огляду на це відмиванню не піддаються (наприклад, зброя, бойові припаси, вибухові речовини, радіоактивні матеріали, наркотичні засоби, психотропні речовини та їхні аналоги, отруйні і сильнодіючі речовини). Вчинення угод з такими предметами, не будучи легалізацією, має кваліфікуватись не за ст. 209 КК України, а за іншими відповідними статтями (зокрема, за статтями 263, 265, 307, 322 КК України тощо)¹. Майно виступає предметом легалізації за умови, що його одержання відбулося заздалегідь і було поєднано з порушенням норм тільки кримінального законодавства України або іншої держави. Для засудження за легалізацію майна, відповідно до диспозиції ст. 209 КК України, достатньо встановити фактичні обставини, які свідчать про одержання майна злочинним шляхом. Майно вважається таким, що одержане злочинним шляхом, якщо воно прямо або опосередковано отримано в результаті вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, предметом аналізованого кримінального правопорушення слід визнавати те майно, яке отримане в обмін на здобуте кримінально-протиправним шляхом або внаслідок його іншої реалізації. Головне, щоб винна особа, яка опинилась на кінці цього своєрідного ланцюжка, усвідомлювала відповідне джерело походження майна, а спосіб його одержання не був вчиненням діяння, що містить ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України. Стаття 209 КК України не вказує на мінімальну вартість майна, легалізація якого має тягнути за собою кримінальну відповідальність².

Для кваліфікації за ст. 209 КК України не має значення місце вчинення предикатного кримінального правопорушення, тобто місцем одержання майна, одержаного кримінально-протиправним шляхом може бути територія як України, так і іноземної держави. В останньому випадку вимагається, щоб діяння – джерело доходів визнавалось кримінальним правопорушенням одночасно і за кримінальним законом іноземної держави, і за КК України³.

Конкретний кримінально-протиправний спосіб, за допомогою якого одержано майно – предмет розглядуваного кримінального правопорушення, на кваліфікацію за ст. 209 КК України не впливає. Це може бути кримінальне правопорушення проти власності (крадіжка, шахрайство тощо), одержання неправомірної вигоди, вбивство з корисливих мотивів, незаконне виготовлення підакцизних товарів тощо.

З об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України, мають альтернативно зазначені дії, які утворюють дві групи. Першу групу утворюють дії, які вчинюються з майном, щодо якого

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / О. О. Дудоров, А. А. Музика, В. О. Навроцький та ін. Вид. 11-ге, перероб. та доп. Київ: Дакор, 2019. С. 660.

² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / О. О. Дудоров, А. А. Музика, В. О. Навроцький та ін. Вид. 11-ге, перероб. та доп. Київ: Дакор, 2019. С. 661.

³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

фактичні обставини свідчать про його одержання кримінально-протиправним шляхом, а саме: 1) набуття майна; 2) володіння майном; 3) використання майна; 4) розпорядження майном; 5) переміщення майна; 6) зміна форми (перетворення) майна¹. Учинення особою хоча б однієї з цих альтернативних дій утворює об'єктивну сторону кримінального правопорушення і кваліфікується як закінчене кримінальне правопорушення. Тобто склад кримінального правопорушення є формальним.

До другої групи відносяться дії, спрямовані на приховування, маскування: 1) походження такого майна; 2) володіння майном; 3) права на таке майно; 4) джерела походження майна; 5) місцезнаходження майна. Учинення таких дій з будь-якою зазначеною спрямованістю кваліфікується як закінчений злочин. Подібна спрямованість є характерною для усіченого складу злочину².

Під набуттям майна, одержаного унаслідок вчинення предикатного діяння, потрібно розуміти отримання такого майна винною особою, яка усвідомлює його відповідне походження, тим чи іншим оплатним чи безоплатним способом (купівля, отримання в обмін на інші предмети, прийняття як оплата за надані послуги або виконану роботу, одержання як подарунок або як плата за борг тощо). Володіння майном, одержаним злочинним шляхом, означає фактичне перебування такого майна у особи, яка має можливість впливати на нього. Володіти майном може як його власник, так і інші особи, наприклад, ті хто дістає таку можливість з огляду на певні договірні відносини (договір найму, комісії, схову тощо). Використання майна, одержаного злочинним шляхом – це вилучення у тій чи іншій формі корисних властивостей такого майна для задоволення потреб власника чи інших осіб. Зазначене майно може бути використане, зокрема, при здійсненні господарської діяльності, в тому числі підприємницької³.

Під використанням майна, одержаного унаслідок вчинення предикатного діяння, для здійснення господарської діяльності слід розуміти його використання у процесі легальних виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, торгівлі суб'єктами господарювання (підприємництва), зареєстрованими як такі в установленому законом порядку, а саме: 1) будь-яке інвестування зазначених коштів або іншого майна у господарську діяльність (внесення їх до статутного фонду такого суб'єкта або безоплатна передача йому, інвестування у спільну господарську діяльність тощо); 2) придбання за такі кошти сировини, продукції, іншого майна для використання у господарській діяльності; 3) використання такого майна як напівфабрикатів, сировини тощо. Використання

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / О. О. Дудоров, А. А. Музика, В. О. Навроцький та ін. Вид. 11-ге, перероб. та доп. Київ: Дакор, 2019. С. 662.

² Там само.

³ Боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму (економіко-практичний аналіз): науково-практичний посібник / В. С. Зеленецький, В. Л. Кротюк, Д. А. Файер. Харків: Вид-во «Кроссроуд», 2007. С. 112.

зазначеного майна може бути як пов'язане, так і не пов'язане з їх відчуженням, тобто з передачею іншим особам.

Розпорядження майном, одержаним унаслідок вчинення предикатного злочину. Верховний Суд вважав, що такі дії охоплюються поняттям використання майна, одержаного унаслідок вчинення предикатного злочину¹. Виділення в ст. 209 КК розпорядження майном як самостійного виду дій має своїм наслідком звуження змісту поняття використання майна. Тому «використання майна» у вузькому розумінні відображає процес отримання користі від майна, використання певних властивостей майна. Розпорядження майном – це можливість визначити фактичну долю майна, наприклад, у вигляді передачі іншій особі.

При визначенні здійснення фінансової операції з майном, одержаними злочинним шляхом, не слід обмежуватись визначенням фінансової операції у розумінні пункту 65 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»². Фінансова операція – це будь-які дії щодо активів клієнта, вчинені за допомогою суб'єкта первинного фінансового моніторингу або про які стало відомо суб'єктам первинного фінансового моніторингу. Але фінансова операція може здійснюватися за допомогою як суб'єкта первинного фінансового моніторингу, так і будь-яких суб'єктів господарювання. Тому для максимального охоплення всіх видів фінансових операцій необхідно залежно від їх змісту звертатися також до інших нормативно-правових актів, що регламентують правовідносини у цій сфері, зокрема до Законів України: «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про цінні папери та фондовий ринок» тощо.

Вчинення правочину щодо майна, одержаного внаслідок вчинення предикатного діяння, – це вчинення дій, спрямованих на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків у визначеному Цивільним кодексом порядку незалежно від їх виду – як дво- або багатосторонніх (які іменуються договорами), так і односторонніх³.

Переміщення майна, одержаного унаслідок вчинення предикатного злочину. Означає зміну характеру дій – з «приховання чи маскуванню переміщення» на фактичне здійснення переміщення предмета легалізації з одного місця в інше. Крім того, така заміна впливає на вирішення питання про момент закінчення цього злочину, оскільки переміщення передбачено в групі дій з формальним, а не усіченим, складом злочину⁴.

¹ Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: Постанова пленуму Верховного Суду України від 15.04.2005 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-05#Text>.

² Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n6>.

³ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

⁴ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / О. О. Дудоров, А. А. Музыка, В. О. Навроцький та ін. Вид. 11-ге, перероб. та доп. Київ: Дакор, 2019. С. 663

Зміна форми (перетворення) майна, одержаного унаслідок вчинення предикатного злочину. Така зміна не стосується самого змісту дій, який характеризується тим, що змінюється форма зазначеного майна як результат його перетворення в інше майно. Разом з тим, зазначена заміна впливає на вирішення питання про момент закінчення злочину, вчинюваного у формі таких дій, його склад змінився з усіченого на формальний.

Під діями, спрямованими на приховання чи маскуванню незаконного походження майна, одержаного унаслідок вчинення предикатного діяння, чи володіння ними, а так само прав на нього, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, слід розуміти будь-які дії особи, за допомогою яких маскується чи приховується факт одержання такого майна, що передував легалізації (відмиванню), вчинені як особою, котра одержала це майно таким шляхом, так і будь-якою іншою особою. Такі дії можуть бути спрямовані на: зміну правового статусу коштів або іншого майна шляхом підроблення документів, що засвідчують право власності; отримання фіктивних документів на придбання майна; вчинення цивільно-правових угод (удавана купівля у комісійному магазині, ломбарді тощо); оформлення права власності на підставних осіб; укладення фіктивних угод про надання кредитів або різноманітних послуг – юридичних, аудиторських та ін.; внесення коштів на банківські рахунки юридичних і фізичних осіб, у тому числі в офшорних зонах; переміщення коштів з одного рахунку на інший – за умови, що всі зазначені дії не були способом вчинення предикатного діяння¹.

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України, визнається фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Ним може бути: а) як особа, яка легалізує майно, одержане злочинним шляхом *іншою особою*, б) так і особа, яка спочатку вчинила предикатний злочин і здобула майно, а потім його легалізувала. В останньому випадку може йти мова про «дропінг/грошовий мулінг».

Разом з тим, при кваліфікації кримінального правопорушення важливо враховувати чи особа, яка **не** вчиняла предикатного кримінального правопорушення, може бути суб'єктом легалізації (відмивання) майна в будь-якій формі, передбаченій ч. 1 ст. 209 КК України. Особи, які не виконують об'єктивну сторону легалізації, але умисно сприяють їй шляхом дії або бездіяльності (наприклад, надають можливість скористатись банківським рахунком), можуть притягуватись до відповідальності як пособники із посиланням на ч. 5 ст. 27 КК України².

Україна, ратифікувавши у 2010 році Варшавську конвенцію, погодилась з нормою, що **для засудження за відмивання майна як**

¹ Аналіз ст. 209 КК України / Державна служба фінансового моніторингу України. URL: https://fiu.gov.ua/pages/finansovii_monitorint/metodologija/rekomendaci/analiz-statti-209-kriminalnogo-kodeksu-ukrajini.html.

² FATF (2018). Professional Money Laundering, FATF, Paris, France. URL: www.fatf-gafi.org/publications/methodandtrends/documents/professional-money-laundering.html.

передумова не потрібне попереднє або одночасне засудження за предикатний злочин (автономне засудження)¹. Експерти MONEYVAL рекомендували українським правоохоронцям (на виконання положень Варшавської конвенції) направляти справи з автономного відмивання майна до суду без засудження за предикатний злочин, коли є доказ, з якого суд може належним чином дійти висновку про існування основного(их) предикатного(их) злочину(ів)². Але до приїзду виїзної місії MONEYVAL та надання рекомендацій, українська правоохоронна система не використовувала на практиці можливості автономного розслідування та засудження за легалізацію (відмивання) майна, здобутого злочинним шляхом. Серед практичних працівників правоохоронної системи існувала як догма думка про те, що засудити за відмивання майна можливо лише після засудження за предикатний злочин або при одночасному засудженні за предикатний злочин і за відмивання майна. Тривалий час навіть розпочати кримінальне провадження за відмивання майна неможливо було без початку кримінального провадження по предикатному злочину³.

Натомість використання концепції «автономного засудження», без ризику порушень загальноправових та галузевих принципів кримінального права, зокрема презумпції невинуватості, відкриває можливості притягнення до відповідальності «дропів» за ст. 209 КК України. Для цього суду буде достатньо оцінити докази та фактичні обставини того, що легалізоване майно було отримане злочинним шляхом (усвідомленість цієї обставини підсудним) і не посилатись на обов'язкове засудження за предикатний злочин. Подібний підхід зможе мати місце у випадках, коли особа, яка вчинила предикатний злочин перебуває у розшуку, а відмивання вчинено іншою особою, якій було відомо про злочинне походження майна. Також автономне засудження можливе у випадку, коли правоохоронці, встановивши, що майно має злочинне походження і не установивши осіб причетних до кримінального правопорушення, отримують докази відмивання вказаного майна іншими особами. Наприклад, при пересиланні грошей, здобутих злочинним шляхом, затримується особа, якій було відомо про злочинність походження майна. Зрозуміло, що у даному випадку є проблемою доказування того моменту, що затриманому відомо про злочинність походження майна, і це вже залежить від компетентності працівників правоохоронних органів. У зазначених вище випадках можливого автономного засудження до суду повинні направлятися як докази матеріали по обставинам відмивання майна та матеріали, які містять докази і фактичні обставини про вчинення предикатного злочину⁴.

¹ Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму: Закон України від 17.11.2010 № 2698-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2698-17#Text>.

² Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism. URL: <https://www.coe.int/en/web/moneyval>.

³ Там само.

⁴ Аналіз ст. 209 КК України / Державна служба фінансового моніторингу України. URL: https://fiu.gov.ua/pages/finansovii_monitorint/metodologija/rekomendaci/analiz-statti-209-kriminalnogo-

Крім того, враховуючи, що внаслідок вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України, шкода заподіюється лише державним чи суспільним інтересам, відповідно до ст. 469 КПК України, між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена угода про визнання винуватості. Вказаний механізм можливо використовувати при автономному засудженні при відмиванні майна¹.

Так, прикладом автономного засудження за відмивання є наступний вирок:

У лютому 2019 року, точної дати та часу органом досудового розслідування не встановлено, невстановлена органом досудового розслідування особа запропонувала ОСОБА_3 через засоби мобільного зв'язку покращити своє матеріальне становище шляхом вчинення фінансової операції з майном, одержаним злочинним шляхом, на яку останній погодився.

Згідно з умовами попередньої домовленості ОСОБА_3 за кошти, які надавалися невстановленою особою, повинен був виїхати до Чеської Республіки, де у одному із відділень банку АТ «Sberbank CZ» мав відкрити банківський рахунок, на який буде перерахована певна сума коштів у вигляді грошових одиниць Чехії (чеських крон). Після цього, за вказівкою невстановленої особи ОСОБА_3 повинен був зняти в подальшому обумовлену частину коштів та передати за домовленістю певним особам.

ОСОБА_3 достовірно розуміючи, що вказана фінансова операція повинна здійснюватися із коштами, які явно отримані злочинним шляхом, на умови домовленості погодився та легалізував кошти, отримані злочинним шляхом за наступних обставин.

Так, 26.02.2019 ОСОБА_3 перетнув кордон України на пропускному пункті «Медика-Шегині» у напрямку Польської Республіки. Перебуваючи на території Чеської Республіки, точного місця органом досудового розслідування не встановлено, ОСОБА_3 на виконання попередньої домовленості 01.03.2019 відкрив за допомогою паспорта громадянина України для виїзду за кордон № НОМЕР_1 на власне ім'я у АТ «Sberbank CZ» банківський рахунок № НОМЕР_2.

Вказаний підставний рахунок було надано через електронну адресу представнику АТ «Pro Resale» ОСОБА_6 для перерахунку коштів за купівлю вантажного тягача марки Mercedes Actors невстановленою слідством особою, яка діяла від імені ТОВ «Gabriel Transport spol.», та згідно умов договору між вказаними юридичними особами брала на себе обов'язок поставити вказаний транспортний засіб покупцю.

У подальшому 05.03.2019 на банківський рахунок № НОМЕР_2 у якості попередньої оплати бухгалтером АТ «Pro Resale» ОСОБА_7 здійснено банківський переказ на суму 300000 чеських крон.

ОСОБА_3, не будучи ознайомленим із фактичними обставинами шахрайського заволодіння коштами АТ «ProResale», виконуючи тільки дії, спрямовані на їх легалізацію, у період часу з 11:15 год. по 11:20 год. 05.02.2019 перебуваючи у відділенні банку АТ «Sberbank CZ» філії Прага 9 – Центр Чорні Міст Хлумецька 756/6 через касу, розуміючи через фактичне зарахування коштів, одержаних злочинним шляхом, на його банківський рахунок, зняв частину з них в сумі 290000 чеських крон, що згідно з офіційним курсом НБУ станом на вказану дату складає 344249,72 грн.

Після цього, діючи згідно раніше розробленого плану за вказівкою невстановленої слідством особи зазначену суму коштів ОСОБА_3 залишив на рецепції у готелі, у якому проживав та який знаходився у вказаному місті.

Після цього, ОСОБА_3 06.03.2019 через пропускний пункт «Медика-Шегині» повернувся на територію України, де за вчинення дій, пов'язаних з легалізацією коштів, отриманих внаслідок шахрайських дій по відношенню до АТ «Pro Resale» від невстановленої слідством особи отримав винагороду в сумі 150 доларів США.

Такі умисні дії ОСОБА_3 кваліфіковано за ч. 1 ст. 209 КК України, як здійснення фінансової операції з коштами, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів¹.

В цьому випадку, вочевидь, суд виходив з доведеності наявності непрямого умислу у особи щодо фінансових операцій з майном, одержаним внаслідок вчинення злочину. Винний мав об'єктивну можливість, з огляду на обставини справи, припускати те, що предметом його дій є саме таке майно. Байдуже відношення до цього характерне для непрямого умислу.

Також, яскравим прикладом автономного засудження є вирок Колегії Вищого антикорупційного суду від 21.11.2019, відповідно до якого суд затвердив угоду про визнання винуватості щодо особи, яка не вчиняла предикатного злочину, а лише допомагала легалізувати майно іншій особі, яка ще не засуджена.

Згідно з обвинувальним актом, ОСОБА_6 обвинувачується у наступному.

Іншою особою, матеріали стосовно якої розслідуються в окремому провадженні, було вчинено злочин, передбачений ч.5 ст.191 КК України.

¹ Вирок Липовецького районного суду Вінницької області від 26.10.2020 (справа № 136/947/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92461108>.

Після цього, ОСОБА_6 діючи умисно, за попередньою з нею змовою, усвідомлюючи одержання коштів цією особою злочинним шляхом та з метою їх легалізації (відмивання) вчинив фінансові операції та правочини з даними коштами.

У період часу з 12.05.2011 до 26.06.2013 ним укладено правочини із компанією-нерезидентом Briklin Limited, згідно з якими грошові кошти підлягали перерахуванню з банківських рахунків вказаної компанії на банківські рахунки інших фізичних та юридичних осіб.

У подальшому ОСОБА_6 зняв вказані кошти у вигляді готівки у приміщенні ПАТ «Альфа-Банк» за адресою: м. Київ, вул. Десятинна, 4/6.

Він вчинив фінансові операції та правочини з коштами, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, на загальну суму 6015751,32 (шість мільйонів п'ятнадцять тисяч сімсот п'ятдесят один) долар (тридцять два) центи США. Ця сума в еквіваленті до національної валюти України, згідно з офіційним курсом Національного банку України на дату вчинення кожної фінансової операції, становить загалом 47967683, 97 грн. (сорок сім мільйонів дев'ятсот шістьдесят сім тисяч шістьсот вісімдесят три) гривні (дев'яносто сім копійок). Вона у вісімнадцять тисяч разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян та є особливо великим розміром.

Стаття Кримінального кодексу України, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачувалася особа.

ОСОБА_6 обвинувачувався за частиною третьою статті 209 КК України – у вчиненні фінансових операцій чи правочинів з коштами, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, за попередньою змовою групою осіб, в особливо великому розмірі.

Відомості про укладену угоду, її реквізити, зміст та визначена міра покарання.

22 січня 2019 року у кримінальному провадженні № 5201800000001217 укладено угоду про визнання винуватості.

Угода укладена між прокурором другого відділу управління процесуального керівництва, підтримання державного обвинувачення та представництва у суді Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Генеральної прокуратури України ОСОБА_5 та обвинуваченим ОСОБА_6 за участю захисника адвоката ОСОБА_7.

При вирішенні питання про укладення даної угоди прокурором враховано наступні обставини:

- ступінь і характер сприяння ОСОБА_6 у проведенні кримінального провадження щодо нього та інших осіб, беззаперечне

визнання ним своєї винуватості в інкримінованому йому кримінальному правопорушенні, надання зізнавальних показань стосовно себе та підтверджених доказами викривальних показань стосовно вчинення іншою особою кримінальних правопорушень, передбачених частиною п'ятою статті 191, частиною третьою статті 209 КК України, які розслідуються у кримінальному провадженні № 4201600000001157 від 28.04.2016, а також надання ним добровільної згоди на залучення до проведення негласних слідчих (розшукових) дій, результати яких використовуються у доказуванні у вищевказаному кримінальному провадженні;

- характер і тяжкість висунутого ОСОБА_6 обвинувачення, зокрема, належність кримінального правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується ОСОБА_6, до особливо тяжких злочинів, а також спричинення шкоди внаслідок його вчинення лише державним та суспільним інтересам;

- наявність суспільного інтересу у швидкому судовому провадженні, яке забезпечить повне, своєчасне та невідворотне покарання ОСОБА_6 за вчинення кримінального правопорушення;

- наявність суспільного інтересу в запобіганні повторного вчинення кримінальних правопорушень, як обвинуваченим, так і іншими особами.

Відповідно до угоди, обвинувачений ОСОБА_6 повністю та беззастережно визнає свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення в обсязі висунутого йому обвинувачення. Зобов'язується беззастережно визнати свою винуватість в обсязі висунутого йому обвинувачення у судовому провадженні.

За угодою обвинувачений ОСОБА_6 зобов'язується співпрацювати із прокурором у викритті кримінальних правопорушень, передбачених частиною п'ятою статті 191, частиною другою статті 364, частиною третьою статті 209 КК України, які розслідуються детективами Національного антикорупційного бюро України у іншому кримінальному провадженні № 4201600000001157 від 28.04.2016, шляхом надання під час судового розгляду вказаного кримінального провадження правдивих викривальних показань (підтвердження показань, наданих ним на досудовому розслідуванні), у тому числі стосовно результатів негласних слідчих (розшукових) дій, до проведення яких він залучався¹.

Підсумовуючи, зауважимо, що «дропи», які відносяться до другої групи – особи, які безпосередньо не брали участі в отриманні майна кримінально протиправним шляхом і заздалегідь не обіцяли, не давали згоди на їх

¹ Вирок Колегії Вищого антикорупційного суду від 21.11.2019 (справа № 761/3762/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85801979>.

використання як «дропів / грошових мулів», але після вчинення основного (предикатного) злочину виконували ці функції, достовірно знаючи (або свідомо припускаючи) про злочинне походження грошей, майна, – не є співучасниками предикатного злочину і повинні нести кримінальну відповідальність лише за ст. 209 КК України.

Остання група «дропів/грошових мулів» – співучасники корисливих кримінальних правопорушень – пособники.

Співучасть у кримінальному правопорушенні є однією з форм кримінально протиправної діяльності, яка має свої правові особливості, що дозволяють виділяти співучасть у самостійний кримінально-правовий інститут. Специфіка її зводиться до того, що: а) його підвищену суспільну небезпечність зумовлює саме участь у вчиненні кримінального правопорушення двох або більше осіб. Групова кримінально протиправна діяльність *a priori* є більш небезпечною, спричиняє тяжчі наслідки; б) завдяки умисній, спільній діяльності всіх співучасників комбінуються ознаки складу більш тяжкого кримінального правопорушення.

Законодавче визначення пособника кримінального правопорушення закріплене у ч. 5 ст. 27 КК України: «Пособником є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, знаряддя чи засоби вчинення кримінального правопорушення, сліди кримінального правопорушення чи предмети, здобуті кримінально протиправним шляхом, придбати чи збути такі предмети або іншим чином сприяти приховуванню кримінального правопорушення»¹.

Серед проблем з формулюванням вказаної норми традиційно відзначаються: 1) недостатність/надмірність існуючого переліку способів пособництва та необхідність його розширення/звуження; 2) проблеми відмежування пособництва у злочині від виконавства; 3) проблеми відмежування інтелектуального пособника від підбурювача (що вже розглянуто нами вище); 4) проблеми відмежування окремих способів пособництва від організаторства².

Співучасть у кримінальному правопорушенні є умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення (ст. 26 КК України). Законодавче визначення поняття «співучасть» включає в себе такі ознаки: 1) наявність двох чи більше суб'єктів кримінального правопорушення, які беруть участь у вчиненні одного і того умисного кримінального правопорушення; 2) спільність їх участі у кримінальному правопорушенні; 3) умисний характер діяльності співучасників.

Першою об'єктивною ознакою співучасті є множинність учасників

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 01.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

² Орловський Р. С. Теоретичні та методологічні проблеми інституту співучасті у кримінальному праві України : монографія. Харків : Право, 2019. С. 118.

кримінального правопорушення. Закон говорить про «декількох суб'єктів кримінального правопорушення», що передбачає участь у вчиненні кримінального правопорушення двох чи більше суб'єктів кримінального правопорушення. Таким чином, участь у вчиненні одного і того ж умисного кримінального правопорушення двох чи більше осіб, які відповідно до закону не є суб'єктами кримінального правопорушення (наприклад, неосудних), не утворює співучасті у кримінальному правопорушенні. Отже, при кваліфікації будь-якого правопорушення, у якому були задіяні «дропа/грошові мули» і ці особи розуміли чи здогадувалися, що своїми діями вони допомагають в кримінально протиправному діянні, необхідно таких осіб розглядати як співучасників.

Спільна участь у вчиненні кримінального правопорушення передбачає: об'єднання окремих зусиль кожного співучасника, спільність кінцевого або проміжного результату діяльності усіх співучасників; вчинюване співучасниками кримінальне правопорушення є єдиним для усіх (усі співучасники розуміють, яку кожний з них виконує роль, які дії кожен з них виконую і що всі співучасники про це знають); спрямування зусиль кожного співучасника на досягнення загального результату (незаконні дії, які пов'язані з переказом грошей здобутих злочинним шляхом) кримінального правопорушення.

Спільна участь у вчиненні злочину проявляється у дії. Головною рисою спільності дій співучасників є те, що дії кожного з них є складовою частиною загальної діяльності з вчинення кримінального правопорушення та (щодо «грошових мулів») наступного переведення грошей, отриманих злочинним шляхом. Вони діють разом, вносячи кожний свій внесок у вчинення кримінального правопорушення – для «дропів/грошових мулів» це неодноразовий переказ грошей, для їх приховання, маскуванню походження. Саме на такі дії розраховують інші співучасники й «дроп» це усвідомлює.

Дії кожного співучасника за конкретних обставин є необхідною умовою для вчинення кримінально протиправних дій іншим співучасником, а, зрештою, необхідною умовою настання спільного кримінально-протиправного результату – отримання прибутку. Прагнення досягти різних кримінально протиправних результатів є підставою для невизнання співучастю діяльності двох або більше осіб¹.

Суб'єктивна ознака розглядуваної кримінально протиправної діяльності проявляється в умисній формі вини усіх співучасників, що передбачає: наявність умислу кожного з учасників стосовно його власних дій; наявність умислу стосовно діянь інших співучасників, у т. ч. виконавця чи співвиконавця; єдність наміру всіх співучасників вчинити одне і теж кримінальне правопорушення; єдність кримінально протиправного інтересу для всіх співучасників, тобто спрямованість їх умислу на досягнення загального протиправного результату, а саме отримання

¹ Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / В. Б. Харченко, О. О. Житний, Ю. В. Орлов та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 52.

прибутку від незаконних дій пов'язаних зі вчинення кримінальних правопорушень та наступних дій, пов'язаних з дропінгом грошей, щоб надати їм вигляду законних, з легальним походженням. У своїй сукупності зазначені ознаки утворюють спільність психічної діяльності співучасників. Єдність наміру всіх співучасників щодо спільності їх дій і єдиного кримінально-протиправного результату не означає обов'язкового збігу їх мотивів: злочинна діяльність кожного зі співучасників може бути викликана різними спонуканнями, але розуміння, для чого і як це робиться, є обов'язковим.

Співучасть можлива на різних стадіях умисного кримінального правопорушення – готування, замаху, тобто безпосереднього виконання об'єктивної сторони кримінального правопорушення (як приєднання до протиправної діяльності). *Попередня домовленість про вчинення таких дій щодо дропінгу (заздалегідь обіцяна діяльність) є не лише юридичною підставою для визнання їх суб'єкта пособником предикатного злочину, але й ознакою, яка відмежовує співучасть у виді пособництва від причетності до кримінального правопорушення¹.*

Суб'єкти, які безпосередньо вчиняють будь-яке кримінальне правопорушення, в ході якого заволодівають грошима, будуть нести кримінальну відповідальність за статтями КК України, за злочин, який вони вчинили. Інші співучасники, такі як організатор, підбурювач та пособник будуть нести кримінальну відповідальність за тією же статтею з додаванням до формули кваліфікації відповідної частини ст. 27 КК України.

Особи, що відносяться до третьої групи «мулів/дропів», усвідомлюють свою роль у більш масштабній злочинній схемі. Вони можуть регулярно відкривати банківські рахунки в різних установах з метою отримання незаконних коштів. Вони також можуть відкрито рекламувати свої послуги грошових мулів та активно вербувати інших осіб. Тому вони є співучасниками злочинної діяльності.

Відповідно, *особи – «дропа/грошові мули», які ще на етапах підготовки або безпосередньо вчинення іншими особами злочину, в ході якого отримані гроші, усвідомлювали або повністю розуміли свою роль транзиту цих коштів з метою приховування вказаного злочину, заздалегідь, тобто до закінчення злочину надали свою згоду на це у будь-якій формі, – є співучасниками вчиненого кримінального правопорушення – пособниками.* Водночас за характером самого дропінгу їх дії підлягають додатковій кваліфікації за ст. 209 КК України, що було обґрунтовано вище. Таким чином, має місце ідеальна сукупність, яка вимагає відповідної кваліфікації: за статтею Особливої частини КК України (склад предикатного злочину) з посиланням на ч. 5 ст. 27 КК України та ч. 2 ст. 209 КК України. Інкримінування ч. 2 ст. 209 КК України здійснюється за ознакою попередньої змови групи осіб. «Грошовий мул» постає у ролі виконавця.

¹ Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / В. Б. Харченко, О. О. Житний, Ю. В. Орлов та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 73.

Висновки: Суб'єкти, які безпосередньо вчиняють будь-яке кримінальне правопорушення, в ході якого заволодівають грошима, будуть нести кримінальну відповідальність за статтями КК України, за злочин, який вони вчинили. Інші співучасники, такі як організатор, підбурювач та пособник будуть нести кримінальну відповідальність за тією же статтею з додаванням до формули кваліфікації відповідної частини ст. 27 КК України.

Особи, що відносяться до третьої групи «мулів/дропів», усвідомлюють свою роль у більш масштабній злочинній схемі. Вони можуть регулярно відкривати банківські рахунки в різних установах з метою отримання незаконних коштів. Тому вони є співучасниками злочинної діяльності.

Відповідно, особи – «дропа/грошові мули», які ще на етапах підготовки або безпосередньо вчинення іншими особами злочину, в ході якого отримані гроші, усвідомлювали або повністю розуміли свою роль транзиту цих коштів з метою приховування вказаного злочину, тобто надали попередню згоду на це у будь-якій формі, – є співучасниками вчиненого кримінального правопорушення – пособниками, виходячи з кримінального законодавства України, а саме зі ст. 27 КК України. Відповідно, їх дії слід кваліфікувати за сукупністю ч. 5 ст. 27 та відповідних статей, що ставляться виконавцям злочину, від якого отримані незаконні доходи, з якими працював дроп.

Додатково виникає питання щодо охоплення такою кваліфікацією дій дропа із відмивання грошей, які передбачені розглянутою нами ст. 209 КК: чи потребує таке діяння додаткової кваліфікації за цією статтею?

Виходячи з того, що в даному випадку вже сама обіцянка сприяти приховуванню кримінального правопорушення оцінюється ч. 5 ст. 27 як співучасть, відмивання грошей, яке здійснюється «дропами» після вчинення предикатного злочину слід кваліфікувати додатково за ст. 209 КК.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз ст. 209 КК України / Державна служба фінансового моніторингу України. URL: https://fiu.gov.ua/pages/finansovii_monitorint/metodologija/rekomendaci/anali-z-statti-209-kriminalnogo-kodeksu-ukrajini.html.
2. Боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму (економіко-практичний аналіз) : науково-практичний посібник / В. С. Зеленецький, В. Л. Кротюк, Д. А. Файер. Харків: Вид-во «Кроссруд», 2007. 348 с.
3. Вирок Колегії Вищого антикорупційного суду від 21.11.2019 (справа № 761/3762/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85801979>.
4. Вирок Липовецького районного суду Вінницької області від 26.10.2020 (справа № 136/947/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92461108>.
5. Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 221 с.

6. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / В. Б. Харченко, О. О. Житний, Ю. В. Орлов та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 496 с.
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 01.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n3773>.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А.В. Савченка, В. В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / О. О. Дудоров, А. А. Музика, В. О. Навроцький та ін. Вид. 11-те, перероб. та доп. Київ: Дакор, 2019. 1102 с.
11. Орловський Р. С. Теоретичні та методологічні проблеми інституту співучасті у кримінальному праві України : монографія. Харків : Право, 2019. 624 с.
12. Про валюту та валютні операції : Закон України від 21.06.2018 р № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#n6>.
13. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n6>.
14. Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: Постанова пленуму Верховного Суду України від 15.04.2005 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-05#Text>.
15. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму: Закон України від 17.11.2010 № 2698-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2698-17#Text>.
16. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
17. Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism. URL: <https://www.coe.int/en/web/moneyval>.
18. FATF (2018). Professional Money Laundering, FATF, Paris, France. URL: www.fatf-gafi.org/publications/methodandtrends/documents/professional-money-laundering.html.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2024

Kyrylo OI. CHEREVKO,
PhD in Law, Associated Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Olena S. HORASH,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PECULIARITIES OF CRIMINAL-LAW QUALIFICATION OF DROPS'S ACTIONS

The article deals with the problems of the concept of drops/money mules in Ukrainian legislation. The author analyzes this “phenomenon” in our society and how it affects relations with the state and law enforcement agencies. The stages of formation and criminalization of the actions of people who transfer money obtained by illegal means. The main issues of complicity and accomplices in money dropping/money milling are considered and the personality of the offender is analyzed. Conclusions are drawn regarding the complicity of persons committing such acts. The author divides “drops/money mules” into three main groups. Based on this, law enforcement agencies can draw conclusions about whether or not to bring persons to criminal liability.

Keywords: *drops, money mules, mules, cybercrime, fraud, financial resources, money transfer, complicity, complicity liability, money laundering, money, transactions, cards, bank cards, transfer of illegal money, money obtained by criminal means.*

Тетяна Анатоліївна ШЕВЧУК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСАД ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ

Стаття присвячена дослідженню загальних та спеціальних засад застосування звільнення від відбування покарання осіб, які вчинили кримінальні проступки. Також розглянуто проблемні питання, що виникають у зв'язку із застосуванням таких заходів. Встановлено, що звільнення особи від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України за вчинення кримінальних проступків може мати місце в разі призначення особі покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців та обмеження волі. В той же час таких захід кримінально-правового характеру не може бути застосовано за вчинення деяких кримінальних проступків (ч. 1 ст. 276 та ч. 1 ст. 281, ч. 1, ч. 3 ст. 357 КК України) у зв'язку з нормативним обмеженням такої можливості. Також при звільненні особи, що вчинила кримінальний проступок, від відбування покарання на підставі ст. 75 КК України суд може призначити такій особі додаткове покарання у виді штрафу чи позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Що стосується неповнолітніх осіб, щодо них передбачена можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням на строк від 1 до 2 років в разі засудження неповнолітнього за вчинення кримінального проступку до покарання у виді арешту.

Ключові слова: покарання, звільнення від відбування покарання, загальні засади, спеціальні засади, кримінальні проступки, іспитовий строк, звільнення за хворобою, умовно-дострокове звільнення, протидія злочинності.

Постановка проблеми. Аналіз кримінального законодавства та наукових джерел дає підстави стверджувати, що засудження особи може

мати місце як з призначенням покарання, так і без призначення такого (в тому числі зі звільненням від його відбування). В свою чергу засудження особи без призначення покарання може свідчити про застосування до такої особи інших заходів кримінально-правового характеру.

Однак в той же час засудження особи без призначення покарання не завжди супроводжується застосуванням до такої особи інших заходів кримінально-правового характеру. Як вірно зауважив А. М. Яценко, в даному випадку також можна казати про неможливість призначення будь-якого покарання із переліку покарань, передбачених в санкції, у зв'язку з особливістю суб'єкта притягнення до відповідальності. Таке засудження автор називає своєрідною формою реалізації кримінальної відповідальності. В той же час, як зауважує науковець, засудження без призначення покарання може мати місце також у зв'язку зі звільненням особи від призначеного покарання та його відбування (чи як за доцільніше вважає називати автор – у зв'язку з відмовою від покарання)¹.

Звільнення від покарання та його відбування передбачено (але не обмежується) розділом XII Загальної частини КК України. Зазначені норми передбачають можливість застосування інших заходів кримінально-правового характеру разом із засудженням особи. Варто також згадати, що на переконання А. М. Яценка поняття звільнення від покарання та поняття звільнення від відбування покарання є ідентичними та полягають у припиненні виконання призначеного судом конкретного покарання. У зв'язку з чим автор вважає більш доречним визначення «відмова від покарання» замість звільнення від такого².

Питанням звільнення від відбування покарання займалися вітчизняні науковці, зокрема Є. С. Назимко, О. О. Книженко, І. Г. Богатирьов, В. М. Дьомін, В. М. Навроцький, О. П. Горох, В. І. Тюгін та багато інших. В той же час деякі проблемні питання звільнення від відбування покарання, в тому числі за вчинення такого виду кримінальних правопорушень як кримінальні проступки, залишилися нерозкритими, що зумовлює подальші наукові пошуки.

Метою статті є дослідження особливостей застосування заохочувальних заходів у виді звільнення від відбування покарання за вчинення такого виду кримінальних правопорушень як кримінальні проступки.

Виклад основного матеріалу. Загальні засади звільнення від покарання та його відбування передбачені ч. 1 ст. 74 КК України. Враховуючи положення зазначеної норми, звільнення засудженої особи від покарання чи подальшого його відбування, пом'якшення покарання чи заміна його більш м'яким покаранням (окрім звільнення від покарання чи

¹ Яценко А. М. Засудження за вироком суду без призначення покарання як окрема форма реалізації кримінальної відповідальності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 21–30.

² Яценко А. М. Звільнення від покарання та від його відбування: з'ясування правової природи та визначення понять. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. № 1082. Серія «Право». № 16, 2013 р. С. 158–161.

його пом'якшення на підставі Закону України про амністію чи на підставі акта помилування) може бути застосовано лише судом і тільки у випадках, передбачених КК України.

Деякі автори, зокрема Є. О. Письменський, зазначають про обмеження загальних засад звільнення від покарання нормою ч. 1 ст. 74 КК України¹.

Натомість інші науковці вказують про те, що загальні засади застосування звільнення від покарання не вичерпуються положеннями ч. 1 ст. 74 КК України. До таких засад, на переконання таких науковців, також має бути віднесено застосування справедливого виду звільнення від покарання, врахування при звільненні від покарання положень Загальної частини КК України, незастосування звільнення від покарання в деяких випадках до осіб, засуджених за корупційні кримінальні правопорушення².

Також варто зауважити, що окремі дослідники здійснюють поділ загальних засад звільнення від покарання на універсальні та групові (які застосовуються лише відносно конкретних груп звільнення від покарання)³. До групових засад в тому числі відносять обмеження щодо застосування звільнення від покарання у зв'язку із засудженням за корупційні правопорушення.

Тематика засад звільнення від покарання та його відбування досліджувалася Т. І. Нікіфоровою. Дослідниця зазначала про імперативний характер загальних засад звільнення від покарання. Окрім того до загальних засад звільнення від покарання автор відносить передбачені ч. 2 та ч. 3 ст. 74 КК України пом'якшення на законодавчому рівні санкції відповідної статті та декриміналізацію діяння⁴. Однак на наше переконання такі засади звільнення від покарання та його подальшого відбування є спеціальними засадами, оскільки стосуються конкретно узятих випадків. Також, на наше переконання, такі підстави для звільнення від покарання можна віднести до квазізаходів виходячи з того, що у випадку декриміналізації діяння не може йти мова про його суспільну небезпечність (по аналогії з наявністю обставин які виключають кримінальну протиправність діяння), а у випадку зниження санкції статті можна казати про фактичне відбуття особою покарання за вчинене діяння. Отже, враховуючи наведене, відсутні підстави для застосування примусових чи заохочувальних заходів.

Аналізуючи зазначені положення зазначимо, що ч. 1 ст. 74 КК України обмежується загальною засадою щодо звільнення від покарання та його відбування виключно судом в передбачених КК України випадках. Окрім

¹ Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Луганськ, 2014. С. 49.

² Горох О., Коломієць С. Про систему загальних засад звільнення від покарання. *Evropský politický a právní diskurz*. 2022. Svazek 9, 5 vydání. С. 81–96.

³ Горох О. П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. : 12.00.08 / Інститут держави і права імені В. М. Корецького. Київ, 2019. С. 14.

⁴ Нікіфорова Т. І. Теорія і практика застосування заходів кримінально-правового характеру: навчальний посібник. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 94.

того зазначені положення не містять жодних виключень з приводу застосування таких заходів за вчинення кримінальних проступків.

Що стосується спеціальних засад звільнення від покарання, до таких відносять усі інші засади, передбачені розділом XII Загальної частини КК України, а також засади, передбачені в ст. 104–107, ч. 3 ст. 57, ч. 1 ст. 58 ч. 1 ст. 62, ч. 5 ст. 72 КК України¹.

Розглянемо особливості застосування деяких спеціальних засад звільнення від покарання та його відбування при засудженні особи за вчинення кримінальних проступків.

Розпочнемо своє дослідження зі звільнення від відбування покарання з випробуванням, адже як і раніше, звільнення від відбування покарання з випробуванням (на підставі ст. 75 КК України) на практиці лідирує серед інших видів звільнення від покарання². До прикладу в 2023 році кількість звільнених від призначеного покарання з випробуванням склало приблизно 33 % усіх засуджених³.

Такий вид звільнення від відбування покарання має місце в двох статтях Загальної частини КК України: ст. 75 КК України (передбачає звільнення від відбування покарання загальних суб'єктів), ст. 104 КК України (що передбачає звільнення спеціального суб'єкта – неповнолітньої особи).

Стаття 75 КК України передбачає можливість звільнення від відбування покарання на строк 1-3 роки. Враховуючи розгляд нами питання застосування ст. 75 КК України при засудженні за вчинення кримінальних проступків зауважимо, що таке звільнення може мати місце при засудженні особи до виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців або обмеження волі. При чому визначення доцільності застосування зазначеної норми покладається на розсуд суду, який має врахувати тяжкість вчиненого діяння, особу обвинуваченого та інші обставини.

Залежність можливості застосування звільнення на підставі ст. 75 КК України від виду покарання створює в певних випадках перешкоди для застосування такого звільнення, оскільки не залишає можливості звільнити особу від відбування призначеного покарання при вчиненні особою певних видів кримінальних правопорушень, серед яких наявні кримінальні проступки. Як приклад наведемо кримінальні проступки, передбачені ч. 1 ст. 129, ч. 2 ст. 192 та ч. 1 ст. 361 КК України, санкції яких серед видів покарань, що включають можливість застосування ст. 75 КК України, містять лише загрозу індивідуалізації обмеження волі.

В той же час слід врахувати, що покарання у виді обмеження волі, за приписами положень ст. 61 КК України, не може призначатися певним категоріям осіб (вагітним жінкам, інвалідам I та II груп, особам пенсійного

¹ Крушинський С., Нікіфорова Т. Звільнення від покарання та його відбування: матеріально-правові та процесуальні аспекти. *Університетські наукові записки*. 2021. № 6 (84). С. 220–230.

² Горох О. П. Звільнення від покарання та його відбування (аналіз судової статистики). *Наука і правоохорона*. 2016. № 3 (33). С. 167–175.

³ Судова статистика. Судова влада України.
URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023.

віку). У зв'язку з чим такі особи, будучи більш вразливими верствами населення в порівнянні з іншими, навпаки позбавляються можливості бути звільненими від відбування покарання за вчинення зазначених кримінальних проступків.

Також варто зауважити, що ст. 75 КК України передбачає певні обмеження, що проявляються в забороні застосування звільнення від покарання на підставі зазначеної статті. Беручи до уваги такі обмеження, звільненню від відбування покарання з підстав, передбачених ст. 75 КК України не підлягають особи, які притягуються до кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення та правопорушення, пов'язані з корупцією, а також за порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, якщо такі особи здійснювали керування в стані сп'яніння чи під дією лікарських препаратів, які знижують увагу і швидкість реакції. При чому до порушень правил дорожнього руху та експлуатації транспорту науковці відносять кримінальні проступки, передбачені ч. 1 ст. 276 КК України та ч. 1 ст. 281 КК України¹.

У зв'язку з чим наявне законодавче обмеження щодо застосування ст. 75 КК України при засудженні особи за вчинення наступних кримінальних проступків: за ч. 1 ст. 276 КК України та за ч. 1 ст. 281 КК України, що вчинені в стані сп'яніння чи під дією лікарських препаратів, які впливають на швидкість реакції; а також за ч. 1 ст. 357 КК України та ч. 3 ст. 357 КК України, що є корупційними кримінальними проступками.

В той же час окремі автори зазначають про потенційну можливість ігнорування такої заборони щодо звільнення на підставі ст. 75 КК України осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності за вчинення вказаних вище кримінальних проступків, в разі затвердження угоди в рамках кримінального провадження. На переконання О. О. Книженка, в такому разі в суду виникає обов'язок прийняти відповідне рішення. Таку позицію автор обґрунтовує низькою якістю закону, оскільки закони мають бути чіткими, а редакція ст. 75 КК України наразі не визначає можливі заходи, які можуть бути застосовані до особи при укладенні угоди. Тому авторка зазначає на прийнятності звільнення від відбування покарання на підставі ст. 75 КК України осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення, у зв'язку з укладенням угод². Така позиція знайшла підтримку також серед деяких інших науковців³.

Однак ми не можемо погодитися з таким обґрунтуванням, враховуючи

¹Квітка О. О. Щодо діяння як ознаки складу злочину, передбаченого ст. 281 КК України. Вісник Асоціації кримінального права України. 2020. № 1 (13). С. 145–162; Багіров С. Р. Порушення правил безпеки руху або експлуатації повітряного транспорту (ст. 276 КК України): науково-практичний коментар. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2015. № 1. С. 5–12.

² Книженко О. О. Новий погляд на звільнення від відбування покарання з випробуванням за корупційні кримінальні правопорушення. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 2 (16). С. 17–23.

³ Юріков О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за вчинення корупційних кримінальних правопорушень і кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, на підставі угод. *Нове українське право*. 2021. № 5. С. 146–151.

наведене. Положеннями ч. 1 ст. 75 КК України передбачено загальні вимоги до застосування звільнення від відбування покарання при засудженні особи, в тому числі передбачено певні обмеження, які мають бути враховані. Що стосується угоди в рамках кримінального провадження, вимоги щодо її змісту по порядку затвердження передбачені КПК України. Враховуючи положення ч. 7 ст. 474 КПК України, при розгляді питання щодо можливості затвердження угоди обов'язком суду є перевірка такої угоди на дотримання вимог закону. У зв'язку з чим, виявивши невідповідність угоди вимогам закону (в тому числі у зв'язку з погодженням між сторонами угоди звільнення від відбування покарання з іспитовим строком за вчинення корупційного кримінального проступку), суд у відповідності до процесуального законодавства має відмовити в затвердженні такої угоди.

Також слід звернути увагу на можливість звільнення з іспитовим строком лише від відбування основного покарання, на чому наголошують науковці¹ та Верховний Суд. При чому Верховний Суд додатково роз'яснив, що при звільненні на підставі ст. 75 КК України особі можуть бути призначені лише визначені ст. 77 КК України додаткові покарання, до яких відносяться штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, та позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу².

Відповідно до ст. 54 КК України, за вчинення кримінального проступку покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу не призначається. Що накладає певні обмеження щодо можливості призначення такого виду покарання при звільненні особи, яка притягається до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального проступку, від відбування покарання з випробуванням. У зв'язку з чим такої особі може бути призначено лише одне з двох можливих додаткових покарань у виді штрафу чи позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю³.

Окремою нормою закону передбачено звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб у віці від 16 до 18 років. Така регламентація знайшла своє вираження в ст. 104 КК України, яка передбачає можливість звільнення неповнолітніх осіб, які притягаються до відповідальності за вчинення кримінальних проступків, від відбування покарання у виді арешту, при чому іспитовий строк таким особам встановлюється від 1 до 2 років.

Також до підстав звільнення від відбування покарання відносять

¹ Антонюк Н. Диференціація кримінальної відповідальності у правових інститутах звільнення від покарання чи його відбування. *Підприємництво, господарство і право*. 2020 (№ 4). С. 276.

² Практика застосування Верховним Судом України положень Загальної частини Кримінального кодексу України [уклад. О. П. Горох]; За заг. ред. А. А. Музики. Київ : «Центр учбової літератури», 2017. С. 493.

³ Кобзіна А. С. Звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, засуджених за вчинення кримінальних проступків. – Міждисциплінарний дискурс: стійкість критичної інфраструктури [Електронний ресурс] : тези доповідей науково-практичної конференції, 14 травня 2024 року, Харків / Міністерство освіти і науки України, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут». Харків : ХАІ, 2024. С. 74–77.

передбачені ст. 80 КК України заходи у виді звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку. Саме строк, що визначається певним проміжком часу, за словами О. О. Дудорова, є невід'ємною складовою давності¹. Статтею передбачено можливість звільнення особи від відбування покарання, в разі якщо вирок не було приведено до виконання протягом конкретного визначеного строку починаючи з дня, коли такий вирок набув чинності. Нормами ст. 80 КК України передбачено різні строки для звільнення від відбування покарання в разі невиконання вироку в залежності від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Так при вчиненні кримінального проступку для виникнення підстав для застосування вказаної норми щодо звільнення від відбування покарання має сплинути два (при засудженні особи до менш судового ніж обмеження волі покарання) або ж три роки (при засудженні особи до покарання у виді обмеження волі) з часу набрання вироком законної сили.

Однак чинним законодавством також передбачено подвоєння зазначених строків відповідно до чотирьох чи шести років у випадку, передбаченому ч. 3 ст. 80 КК України. Мова йде про випадки ухилення засудженого від відбування покарання, при чому перебіг строку в даному випадку зупиняється на час такого ухилення. Така позиція законодавця пояснюється, зокрема, твердженням О. П. Гороха про те, що звільнення за давністю виконання вироку може мати місце, коли такий вирок недоцільно приводить до виконання стосовно особи, яка протягом встановленого конкретного строку не ухилялася від виконання такого вироку та не вчинила нового кримінального правопорушення. При чому, як зазначає автор, наявність факту ухилення від виконання вироку слід визначати на підставі конкретних фактичних обставин в залежності від виду призначеного покарання (несплата штрафу за наявності такої можливості, нез'явлення до органу місцевого самоврядування для виконання покарання у виді громадських робіт тощо)².

Також, беручи до уваги ч. 4 ст. 80 КК України, перебіг давності виконання вироку переривається при вчиненні засудженим нового злочину. Варто наголосити, що у зв'язку з таким формулюванням норми закону, при вчиненні засудженим до закінчення вказаного строку нового кримінального правопорушення у виді кримінального проступку, перебіг такого строку не переривається.

Положення ст. 80 КК України також передбачають випадки, коли давність виконання обвинувального вироку не застосовується. Однак такі випадки стосуються виключно окремої категорії злочинів, і при вчиненні кримінальних проступків не застосовуються.

¹ Дудоров О. О. Поняття «ухилення від досудового слідства» в контексті звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2. С. 87–99.

² Горох О. П. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку: окремі проблеми судової практики. *Наука і правоохорона*. 2015 (3). С. 95–102.

На думку окремих науковців, звільнення від відбування покарання на підставі ст. 80 КК України настає автоматично зі спливом строку давності виконання обвинувального вироку¹. Однак з такою позицією автора погодитися не можна, зважаючи на особливості нормативного визначення ст. 80 КК України та загальні засади звільнення від відбування покарання, визначені положеннями ст. 74 КК України. Враховуючи лексичне значення слова «автоматичний», таке розуміється як «такий, що здійснюється автоматично, незалежно від волі, несвідомо»². В той же час, як уже зазначалося, звільнення особи від відбування покарання за закінченням давності виконання вироку суду може мати місце за певних умов, що включають сплив певного проміжку часу, встановлення факту не ухилення особи від виконання такого вироку суду та не вчинення особою нового злочину. Окрім того, відповідно до загальних засад застосування звільнення від відбування покарання, що закріплені в ст. 74 КК України, таке звільнення відбувається виключно судом. Розглядаючи питання щодо порядку застосування ст. 80 КК України, Верховним Судом було зроблено висновок, що застосування вказаної норми як підстави звільнення від відбування покарання передбачає в тому числі дослідження та встановлення судом строку, на протязі якого обвинувальний вирок не був виконаний, наявності спливу такого строку, а також встановлення відсутності факту ухилення засудженої особи від виконання вироку суду³. У зв'язку з чим можна стверджувати, що процес вирішення судом питання щодо застосування ст. 80 КК України потребує з'ясування та дослідження ряду фактів та обставин, з наявністю яких законодавець пов'язує можливість звільнення від відбування покарання.

Окремою нормою закону передбачено звільнення від відбування покарання неповнолітніх осіб у зв'язку із закінченням строків виконання обвинувального вироку суду. Пунктом 1 ч. 3 ст. 106 КК України передбачено, що строк виконання вироку щодо особи, яка вчинили кримінальний проступок у віці до 18 років, становить два роки. В той же час звільнення такої особи від відбування покарання відбувається з урахуванням положень ст. 80 КК України.

Окрім того пропонуємо розглянути умовно-дострокове звільнення особи від відбування покарання, призначеного за вчинення кримінального проступку. Такий вид звільнення від відбування покарання передбачено ст. 81 КК України, та може бути застосовано до особи, яка за вчинення кримінального проступку була засуджена та відбуває покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців.

¹ Нікітіна А. О. Строки в інституті звільнення від покарання та його відбування. *Право і суспільство*. 2017. № 2 (2). С. 145–150.

² Великий тлумачний словник української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. С. 7.

³ Постанова Верховного Суду від 20.10.2021 року у справі № 487/3326/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100544979>.

Описуючи правову природу та суть умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, М. В. Романов зазначив про те, що суд призначає покарання, враховуючи тяжкість вчиненого правопорушення, характеристику особи та обставини справи. І до початку виконання покарання до особи ще не застосовується державний примус, у зв'язку з чим відсутній вплив на особу з боку держави. Однак при виконанні покарання, таке покарання має певний вплив на особу, у зв'язку з чим засуджений може зазнати певних змін у своїй поведінці. Законодавець в таких випадках передбачив можливість звільнення від покарання достроково, якщо покаранням досягнуто своїх цілей¹.

Щодо підстав умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, О. В. Ус вказав про наявність двох обов'язкових елементів: матеріального (щодо доведення засудженим свого виправлення) та формалізованого (фактичного відбуття передбаченого ч. 3 ст. 82 КК України строку призначеного покарання)².

Саме ч. 2 ст. 82 КК України передбачає так званий матеріальний критерій, враховуючи який суд може прийняти позитивне рішення щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. До такого критерію законодавцем віднесено сумлінну поведінку та сумлінне ставлення до праці, якими засуджений довів своє виправлення.

Що стосується відбуття необхідного строку призначеного покарання, по закінченню якого засуджена особа може звернутися з питанням про звільнення її від відбування покарання умовно-достроково, такий строк визначено в ч. 3 ст. 82 КК України та складає для засуджених за вчинення кримінальних проступків не менше половини призначеного судом строку покарання. Однак в зазначеній нормі також наявні винятки. Якщо особа засуджена за вчинення корупційного кримінального проступку (ч. 1, ч. 3 ст. 357 КК України) або за вчинення кримінального проступку, пов'язаного з порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані сп'яніння чи під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції (ч. 1 ст. 276 та ч. 1 ст. 281 КК України), умовно-дострокове звільнення відносно неї може бути застосоване після відбуття не менше 2/3 призначеного судом покарання.

Окрім того варто наголосити на тому, що положеннями ст. 107 КК України умовно-дострокове звільнення неповнолітніх, які засуджені за вчинення кримінальних проступків, не передбачено. Така позиція законодавця піддається критиці з огляду на можливість засудження неповнолітніх (з 16 до 18 років) за вчинення кримінальних проступків до покарання у виді в тому числі виправних робіт. При чому у відповідності до положень ст. 81 КК України загальні суб'єкти можуть бути звільнені

¹ Романов М. В. Звільнення від відбування покарання : навч. посібник. Харків : Право, 2012. С. 12.

² Ус О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Проблеми законності : академ. зб. наук. пр. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". Харків : [б. в.], 2011. Вип. 117. С. 98–105.

умовно-достроково від подальшого відбування покарання у виді виправних робіт. До того ж на практиці хоч звільнення умовно-достроково від відбування покарання у виді виправних робіт трапляється рідше, ніж скажімо звільнення від подальшого відбування покарання у виді позбавлення чи обмеження волі, але все ж має місце¹. У зв'язку з чим видається нелогічним позбавлення можливості неповнолітніх бути звільненими умовно-достроково від відбування покарання у виді виправних робіт за вчинення кримінальних проступків. Позиція щодо порушення основних засад кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб у зв'язку з неможливістю застосування до них умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді виправних робіт не є новою в науці кримінального права. Науковці таку позицію обґрунтовують тим, що до неповнолітніх осіб мають бути застосовані якщо не м'якші, то такі ж умови застосування кримінального закону, як і до повнолітніх². У зв'язку з чим положення ст. 107 КК України потребують нормативного врегулювання з метою забезпечення можливості застосування умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від подальшого відбування покарання за вчинення кримінальних проступків.

Також однією з підстав звільнення від відбування покарання є звільнення за хворобою, що передбачено ст. 84 КК України. Відповідно до положень зазначеної статті, звільненню від покарання підлягають особи, які під час відбування покарання захворіли на психічну хворобу, що унеможлиблює усвідомлення ними значення своїх дій та можливість керувати ними. Також, відповідно до ч. 3 ст. 84 КК України, звільненню від покарання підлягають військовослужбовців, засуджені до покарання у виді службового обмеження, арешту чи тримання в дисциплінарному батальйоні, за умови визнання їх за станом здоров'я непридатними до військової служби. При наявності зазначених умов, відповідно до КК України, особа підлягає звільненню від покарання в обов'язковому порядку. Застосуванню таких заходів кримінально-правового характеру підлягають в тому числі особи, засуджені за вчинення кримінальних проступків.

Окрім того ч. 2 зазначеної статті передбачає, що якщо особа після вчинення кримінального правопорушення чи після винесення судом вироку захворіла на тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню її покарання, така особа також може бути звільнена від покарання. При вирішенні зазначеного питання суд, відповідно до норми закону, повинен врахувати не лише характер захворювання, а також і тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, особу засудженого тощо. При чому, як було зазначено Н. І. Поліщук, поняття «важка хвороба» не є медичним критерієм. А перелік хвороб, які є підставою подачі матеріалів до суду щодо звільнення від

¹ Ухвала Ківерцівського районного суду Волинської області від 22 лютого 2024 року у справі №158/1606/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117161368>.

² Дащенко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання за злочини, вчинені у віці до вісімнадцяти років. *Форум права*. 2007. № 1. С. 40–44.

відбування покарання за хворобою передбачено у додатку до Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі, затвердженого спільним наказом Міністерства Юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України за № 1348/5/572 від 15 серпня 2014 року. Науковцем зауважено, що вказаний Порядок є єдиним нормативним актом, який регулює медичні критерії тяжкості захворювання для звільнення від покарання у зв'язку з таким захворюванням¹. Також питання звільнення від покарання у зв'язку із наявністю в засудженого тяжкої хвороби розтлумачено в постанові Пленуму Верховного Суду. Відповідно до зазначеної постанови, звільнення від покарання з місць позбавлення волі через наявність тяжкої хвороби може застосовуватися судом до тих засуджених, які захворіли на таку хворобу під час відбуття покарання, і за умови якщо ця хвороба перешкоджає подальшому відбуттю покарання². Враховуючи наведене, у зв'язку з наявністю тяжкого захворювання звільнення від іншого виду покарання окрім як від покарання у виді позбавлення волі законодавством не передбачено, що виключає застосування такого заходу за вчинення кримінальних проступків.

В той же час наявність такої підстави для звільнення від покарання як психічна хвороба (як і наявність тяжкої хвороби) як констатують науковці, не є безумовною підставою звільнення засудженого від відбування покарання, оскільки така підстава для звільнення містить ознаки відстрочки виконання вироку суду³. Враховуючи положення ч. 4 ст. 84 КК України, в разі одужання особи, яка була звільнена у зв'язку з психічною чи іншою тяжкою хворобою від покарання, така особа направляється для подальшого відбування покарання за виключенням випадків закінчення строків давності відповідно до ст. 49 чи ст. 80 КК України. При чому строк застосування примусових заходів медичного характеру (якщо такі застосовувалися при наявності психічної хвороби), зараховуються у строк покарання. Однак зі справедливістю такого зарахування погоджуються не всі науковці. Зокрема критично відгукуючись про таке зарахування дослідники звертають увагу на відмінності в обмеженнях, що покладаються на особу при застосуванні різних заходів медичного характеру та при відбутті різних видів покарань⁴.

Натомість звільнення від покарання військовослужбовців, які внаслідок хвороби стали непридатним до подальшого проходження військової служби, є остаточним, у зв'язку з чим такі засуджені перебувають у більш вигідному положенні в порівнянні з цивільними засудженими. Тим

¹ Поліщук Н. І. Кримінально-правова характеристика медичної підстави звільнення від покарання у зв'язку з хворобою. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 4 (14). С. 34–41.

² Постанова Пленуму Верховного Суду УРСР від 28.09.1973 №8 «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу». // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-73#o5>.

³ Донець К. Г. Особливості застосування звільнення від відбування покарання за хворобою. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 317–320.

⁴ Марко С. І., Бурда С. Я. Кримінально-правова природа звільнення від покарання у зв'язку з хворобою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 110–113.

більше, що при вирішенні питання про звільнення від покарання військовослужбовців нормативно не закріплено обов'язок суду враховувати особу такого військовослужбовця, тяжкість вчиненого кримінального правопорушення та інші обставини¹.

Висновки. Звільнення особи від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України за вчинення кримінальних проступків може мати місце в разі призначення особі покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців та обмеження волі. В той же час таких захід кримінально-правового характеру не може бути застосовано за вчинення деяких кримінальних проступків (ч. 1 ст. 276 та ч. 1 ст. 281, ч. 1, ч. 3 ст. 357 КК України) у зв'язку з нормативним обмеженням такої можливості. Також при звільненні особи, що вчинила кримінальний проступок, від відбування покарання на підставі ст. 75 КК України суд може призначити такій особі додаткове покарання у виді штрафу чи позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Що стосується неповнолітніх осіб, щодо них передбачена можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням на строк від 1 до 2 років в разі засудження неповнолітнього за вчинення кримінального проступку до покарання у виді арешту.

Звільнення від відбування покарання особи, засудженої за вчинення кримінального проступку, у зв'язку із закінченням строку виконання вироку може мати місце, коли з дня набрання вироком законної сили минуло два (при засудженні особи до менш суворого ніж обмеження волі покарання) чи три роки, і вирок не було звернуто до виконання. Однак у випадку ухилення засудженого від відбування покарання, що стало наслідком невиконання вироку, зазначені строки подвоюються. Також строк у два роки встановлюється для звільнення неповнолітніх від відбування покарання за строками давності за вчинення кримінального проступку.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосовано до засуджених за вчинення кримінальних проступків при умові відбуття ними не менше половини призначеного судом строку покарання, а у випадку засудження за вчинення кримінальних проступків, передбачених ч. 1 ст. 276, ч. 1 ст. 281, ч. 1, ч. 3 ст. 357, КК України – за умови фактичного відбуття засудженим не менше 2/3 призначеного покарання. Окрім того умовно-дострокове звільнення від відбуття покарання неповнолітніх осіб, які засуджені за вчинення кримінальних проступків, законом не передбачено.

Також слід зауважити, що при засудженні за вчинення кримінального проступку особа звільняється від покарання у зв'язку з виникненням у неї психічного захворювання, однак за умови видужання особу може бути направлено для подальшого відбування такого покарання.

¹ Поліщук Н. І. Звільнення від покарання за хворобою військовослужбовців. *Правові горизонти*. 2019. № 16 (29). С. 76–80.

Також нормативно визначено що військовослужбовця, засудженого за вчинення кримінального проступку до покарання у виді службового обмеження, арешту чи тримання в дисциплінарному батальйоні має бути звільнено від покарання у разі визнання його непридатним для подальшого проходження військової служби за станом здоров'я. В той же час звільнення засудженої за вчинення кримінального проступку особи від відбування покарання, коли така особа захворіла на іншу (окрім психічної) тяжку хворобу законом не передбачено.

СПИСОК ВИЕОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк Н. Диференціація кримінальної відповідальності у правових інститутах звільнення від покарання чи його відбування. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. 396 с.
2. Багіров С. Р. Порушення правил безпеки руху або експлуатації повітряного транспорту (ст.276 КК України): науково-практичний коментар. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2015. № 1. 183 с.
3. Великий тлумачний словник української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
4. Горох О. П. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку: окремі проблеми судової практики. *Наука і правоохорона*. 2015 (3). 252 с.
5. Горох О. П. Звільнення від покарання та його відбування (аналіз судової статистики). *Наука і правоохорона*. 2016. № 3 (33). 373 с.
6. Горох О. П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. / Інститут держави і права імені В. М. Корецького. Київ, 2019. 41 с.
7. Горох О., Коломієць С. Про систему загальних засад звільнення від покарання. *Evropský politický a právní diskurz*. 2022. Svazek 9, 5 vydání. 96 с.
8. Дашченко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання за злочини, вчинені у віці до вісімнадцяти років. *Форум права*. 2007. № 1. 168 с.
9. Донець К. Г. Особливості застосування звільнення від відбування покарання за хворобою. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. 408 с.
10. Дудоров О. О. Поняття «ухилення від досудового слідства» в контексті звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2. 293 с.
11. Квітка О. О. Щодо діяння як ознаки складу злочину, передбаченого ст. 281 КК України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 1 (13). 371 с.
12. Книженко О. О. Новий погляд на звільнення від відбування покарання з випробуванням за корупційні кримінальні правопорушення. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 2 (16). С. 17–23.

13. Кобзіна А. С. Звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, засуджених за вчинення кримінальних проступків. – Міждисциплінарний дискурс: стійкість критичної інфраструктури [Електронний ресурс] : тези доповідей науково-практичної конференції, 14 травня 2024 року, Харків / Міністерство освіти і науки України, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут». Харків : ХАІ, 2024. С. 74–77.

14. Крушинський С., Нікіфорова Т. Звільнення від покарання та його відбування: матеріально-правові та процесуальні аспекти. *Університетські наукові записки*. 2021. № 6 (84). С. 220–230.

15. Марко С. І., Бурда С. Я. Кримінально-правова природа звільнення від покарання у зв'язку з хворобою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 110–113.

16. Нікітіна А. О. Строки в інституті звільнення від покарання та його відбування. *Право і суспільство*. 2017. № 2 (2). С. 145–150.

17. Нікіфорова Т. І. Теорія і практика застосування заходів кримінально-правового характеру: навчальний посібник. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. 175 с.

18. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : дис. ... д-ра юрид. наук. Луганськ, 2014. 562 с.

19. Поліщук Н. І. Звільнення від покарання за хворобою військовослужбовців. *Правові горизонти*. 2019. № 16 (29). С. 76–80.

20. Поліщук Н. І. Кримінально-правова характеристика медичної підстави звільнення від покарання у зв'язку з хворобою. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 4 (14). С. 34–41.

21. Постанова Верховного Суду від 20.10.2021 року у справі № 487/3326/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100544979>.

22. Постанова Пленуму Верховного Суду УРСР від 28.09.1973 №8 «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-73#o5>.

23. Практика застосування Верховним Судом України положень Загальної частини Кримінального кодексу України [уклад. О. П. Горох]; За заг. ред. А. А. Музики. Київ : «Центр учбової літератури», 2017. 524 с.

24. Романов М. В. Звільнення від відбування покарання : навч. посібник. Харків : Право, 2012. 90 с.

25. Судова статистика. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023.

26. Ус О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Проблеми законності : академ. зб. наук. пр. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". Харків : [б. в.], 2011. Вип. 117. С. 98–105.

27. Ухвала Ківерцівського районного суду Волинської області від 22 лютого 2024 року у справі №158/1606/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117161368>

28. Юріков О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за вчинення корупційних кримінальних правопорушень і кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, на підставі угод. *Нове українське право*. 2021. № 5. С. 146–151.

29. Яценко А. М. Засудження за вироком суду без призначення покарання як окрема форма реалізації кримінальної відповідальності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 21–30.

30. Яценко А. М. Звільнення від покарання та від його відбування: з'ясування правової природи та визначення понять. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. № 1082. Серія «Право». № 16, 2013 р. С. 158–161.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2024

Tatiana An. SHEVCHUK,

PhD in Law, Associated Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

PECULIARITIES OF APPLICATION OF SPECIAL PRINCIPLES OF RELEASE FROM SERVING A SENTENCE FOR CRIMINAL OFFENCES

The article is devoted to the study of general and special principles of application of release from serving a sentence for persons who have committed criminal offences. The author also examines the problematic issues arising in connection with the application of such measures. It has been established that the release of a person from serving a sentence with probation on the basis of Art. 75 of the Criminal Code of Ukraine for committing criminal offenses may take place in the event of the person being sentenced to correctional labor, service restriction for military personnel, and restriction of liberty. At the same time, such a measure of a criminal law nature cannot be applied for the commission of certain criminal offenses (Part 1 of Art. 276 and Part 1 of Art. 281, Part 1, Part 3 of Art. 357 of the Criminal Code of Ukraine) due to the regulatory restriction of such a possibility. Also, when releasing a person who has committed a criminal offense from serving a sentence on the basis of Art. 75 of the Criminal Code of Ukraine, the court may impose on such a person an additional punishment in the form of a fine or deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities. As for minors, they are provided with the possibility of being released from serving a sentence with probation for a period of 1 to 2 years in the event that a minor is convicted of a criminal offense and sentenced to imprisonment.

Keywords: *release from serving a sentence, general principles, special principles, criminal offences, punishment, probation, sick leave, parole.*

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.09>

Костянтин Сергійович ЗАХОЖАЙ

(Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків)

МОБІНГ В УКРАЇНІ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено аналізу проблематики мобінгу як фонового явища в кримінології. Досліджено та проаналізовано окремі аспекти законодавства України, наукових статей та літературних видань з цього питання. Окреслено підстави, відповідно до яких проблема систематичного цькування в трудовому колективі (мобінг) може стати причиною таких правопорушень, як: доведення до самогубства (ст. 120 КК України), тілесні ушкодження (ст. 125, ст. 128 КК України) немає такої статті в КК України, згвалтування (ст. 152 КК України). Розкрито сутність мобінгу з точки зору кримінології та як мультидисциплінарного явища. Проведено всебічний аналіз досліджуваного питання, особливу увагу було приділено такому ключовому аспекту як приналежність мобінгу до фонових для злочинності явищ, що визначає мобінг як кримінологічно значущий чинник, котрий в свою чергу детермінує собою виникнення більш тяжких правопорушень.

Оскільки сферою реалізації мобінгу є взаємовідносини, де людина реалізує себе як носій особистих немайнових прав на соціальне буття, мобінг можна також розглядати як один із видів дискримінації. За результатами дослідження сформульовано обґрунтований висновок, згідно з яким мобінг - це адміністративно-каране діяння, яке є фоновим для певної групи злочинів і кримінальних проступків.

Ключові слова: мобінг, мобінг в кримінології, цькування, фонові явища, кримінальне правопорушення, злочинність.

Постановка проблеми. В правовому полі України мобінг є відносно новим явищем, яке майже одразу стало предметом багаторічної міждисциплінарної дискусії. Нагальним питанням насамперед залишається те, що мобінг, можна розглядати не лише як окреме явище, за яке передбачено адміністративну відповідальність, а і як явище, яке з точки зору кримінології є фоновим. На нашу думку, цьому аспекту приділяється недостатньо уваги.

Слід зазначити, що фонові явища відносяться до антисоціальної поведінки, в основі якої лежать аморальний спосіб життя, прагнення жити всупереч інтересам суспільства. Ця сукупність аморальних проявів тісно пов'язана зі злочинністю. Проте головним, на наш погляд, негативним наслідком мобінгу є зниження працездатності працівників підприємств, установ, організацій. І це стосується не лише працівників-жертв мобінгу, але і інших членів робочого колективу, що так чи інакше залучені до цього процесу, адже вони відволікаються від виконання своїх прямих обов'язків. Тож проблема мобінгу в українському суспільстві має значно глибше підґрунтя, аніж прийнято вважати. Це спонукає на подальше вивчення цього несприятливого соціального явища.

Дослідженням мобінгу як актуальної проблеми, що має правові наслідки різного характеру, займалися такі науковці як О. А. Трюхан, К. Б. Марисюк, М. В. Ковальова, О. О. Корабльова, Г. З. Яремко, Н. І. Устрицька, В. А. Оверчук, О. В. Тищенко та інші.

Мета статті полягає у розкритті поняття «мобінг» в кримінологічному аспекті.

Виклад основного матеріалу. В українському законодавстві поняття «мобінг» (цькування), визначається як систематичні тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність¹. Відповідальність за мобінг в Україні передбачена за ст. 173-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення та ст. 2-2 Кодексу законів про працю України.

В контексті наукових досліджень можна зазначити, що явище мобінгу є мультидисциплінарним і досліджується в контексті психології, соціології, медицини, менеджменту, а також юриспруденції. У багатьох європейських державах вже існують дієві правові механізми запобігання і протидії

¹ Мобінг в Україні та у світі. Як подолати це негативне явище? Державна служба України з питань праці URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/mobinh-v-ukraini-ta-u-sviti-iaк-podolaty-tse-nehatyvne-iauyshche/> (дата звернення: 10.12.2024)

зазначеному явищу. Для ґрунтового розуміння мобінгу як явища варто з'ясувати, як слід трактувати саме поняття «мобінг», оскільки, незважаючи на те, що наразі вже існує законодавче визначення цього поняття, кожен науковець тлумачить його по-різному. Зазначимо, що європейські країни значно раніше, порівняно з Україною, почали акцентувати увагу на цьому явищі. Так, «мобінг» як науковий термін уперше ввів у 1958 р. К. Лоренц. У трудових правовідносинах поняття «мобінг» було застосовано шведським психологом і вченим-медиком Х. Лейманом. У 80-х рр. ХХ ст. у монографічному дослідженні «Мобінг, переслідування на роботі» вчений визначив цю категорію як психологічний тиск на робочому місці, який проявляється у цькуванні, чварах, підсиджуванні, плітках, інтригах, хамстві, емоційному насильстві, сексуальному домаганні¹.

Мобінг, як правило має на меті формування у працівника заниженої оцінки власних професійних навиків, результатом чого може стати фактична неможливість ефективно виконувати свої професійні функції та часто або підпорядкування його волі іншим (приспосовання до ситуації), або виникнення психічних чи психосоматичних захворювань. За загальним правилом мобінг являє собою методичне і цілеспрямоване переслідування одного із працівників всіма іншими членами колективу або керівником, несправедливе до нього ставлення, метою якого є примушування людини до зміни місця праці².

Очевидним є те, що мотивація особи агресора при здійсненні емоційного насильства по відношенню до жертви, як правило та ж сама, що і при фізичному насильстві – це приниження її честі та гідності. Так, на думку К. Б. Марисюка, мобінгом є систематичний психологічний терор, тиск, цькування, зниження авторитету співробітника у колективі³. В той же час, сексуальне домагання також вчиняється з тією ж метою, але тут ще додається сексуальне бажання по відношенню до жертви. Ця комбінація мотивів є характерною для ґвалтівників, при вчиненні ними зґвалтування. Соціальні за своїм змістом негативні обставини впливають на мотиви вчинення зґвалтування, серед яких сексуальний є хоча й не єдиним, але завжди основним, незалежно від того, чи повністю він усвідомлений, чи замаскований іншими мотивами – соціальними нашаруваннями (помсти, приниження тощо)⁴. Отже, можна сказати, що межа між сексуальним домаганням та спробою зґвалтування є відносною. Аналогічного висновку можна дійти, якщо ми кажемо про емоційне та фізичне насильство.

Втім, наслідки цькування не обмежуються лише вищевказаними негативними явищами. В. Я. Тацій та В. І. Борисов у своєму науково-

¹ Трюхан О.А. Сучасний погляд на актуальні проблеми протидії мобінгу в трудових відносинах URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/122/3439/7229-1?inline=1/> (дата звернення: 10.12.2024)

² Марисюк К.Б. Мобінг: поняття, суть та питання криміналізації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2018. № 1. С. 132–136.

³ Там само.

⁴ Даньшин І.М., Голіна В.В., Кальман О.Г., Лисодєд О.В.; Кримінологія: Загальна та Особлива частини;. – *Харків: Право*, 2003. С. 116.

практичному коментарі до ст. 120 ККУ «Доведення до самогубства» визначаючи об'єктивну сторону цього злочину наголошують на тому, що він характеризується такими ознаками: 1) діями, що полягають у жорстокому поводженні з особою, шантажі, примусі до протиправних дій або систематичному приниженні її людської гідності; 2) наслідками у вигляді самогубства потерпілого або замаху на самогубство; 3) причинним зв'язком між зазначеними діями та наслідками¹.

Як вже зазначалося, мобінг можна розглядати як одну з форм дискримінації прав людини у трудових відносинах, яка виявляється через психологічне, економічне та інше насильство з метою приниження людської гідності працівників, створення щодо них напруженої, ворожої, образливої атмосфери та примушування працівника до зміни місця роботи².

Оскільки систематичне приниження людської гідності – це тривале принизливе ставлення до потерпілого (постійні образи, глум над ним тощо)⁵, відповідно до визначення відноситься до основних складових мобінгу, ми можемо сказати, що мобінг також може виступати чинником, що може довести людину до самогубства. Саме по собі самогубство не є злочином, злочином вважається доведення особи до самогубства, тобто ті дії, без яких би не відбувся суїцид. Такі дії є кримінально каранними.

О. О. Корабльова зазначає, що причини виникнення мобінгу як явища (на рівні колективу) полягають у розподілі статусів у колективі; примітивних реакціях у спілкуванні; в успадкованому інстинкті; вікових особливостях розвитку; загальній культурі й моральності тощо³.

Отже, з точки зору кримінології мобінг за своїми властивостями можна віднести до фонових явищ, оскільки відповідно до визначення фонові явища – це супутні щодо злочинності негативні соціальні явища, що становлять сукупність аморальних виявів, які суперечать загальноприйнятим нормам поведінки й виконують компенсаторну функцію соціальних інститутів, статусів, ролей⁴.

Розподіл статусів у колективі переважно зумовлює «природний відбір». Людина, в якій більша кількість переваг, що цінуються в соціальній групі, буде мати ієрархічно вищий статус. Той, у кого найбільше таких якостей, – лідер, найменше – відторгнутий. Усі люди різні й мають різні набори переваг, і тому неможливе існування групи без своєї ієрархії. Із цього випливає, що особистість у різних групах може мати різні статуси. Припустимо, що в одній групі людина не сприймається і є відторгнутою, але

¹ Тацій В. Я., Пшонка В. П., Борисов В. І., Тютюгін В. І. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2 : Особлива частина за заг. ред. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. С. 53.

² Ковальова М. В., Божук І. І. Адміністративна відповідальність за мобінг: перспективи внесення змін до законодавства України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Вип. 4. С. 35–42.

³ Корабльова О. О. Причини виникнення мобінгу як соціально-педагогічної проблеми школярів підліткового віку. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2011. № 4. С. 66–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2011_4_16. (дата звернення: 10.12.2024).

⁴ Яремко Г. З., Устрицька Н. І. Кримінологія: навч.-метод. посібник Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 21.

в групі, де розподіл відбувається за іншими цінностями або й навіть за такими самими цінностями, але ця особистість має перевагу, вона може стати лідером. Тож, наявність розподілу статусів у колективі зумовлює наявність відторгнутого, але при цьому такий статус може змінюватися в інших групах⁸.

В контексті сказаного, слід зазначити, що загальними умовами зародження мобінгу в колективі є низький рівень корпоративної культури і неефективний менеджмент: поширеність родинних або інтимних зв'язків; наявність співробітників пенсійного віку, які бояться втратити роботу; наявність дублюючих посад, розмитих мір відповідальності та меж професійної відповідальності; потурання інтригам і пліткам; нерівномірність робочого навантаження між працівниками; відсутність можливості кар'єрного зростання; наявність керівника, який підживлює розбрати в колективі і використовує їх як інструмент маніпулятивного управління¹.

До групи ризику мобінг-мішеней належать: неординарні особистості; емоційно відкриті простаки; зарозумілі індивідуалісти; хронічні скаржники і прохачі; порушники корпоративної моралі й негласних правил; амбітні новачки з високим рівнем професіоналізму, які створюють конкуренцію в колективі; керівники, які схильні до фаворитизму та їх «навушники»; працівники, які відчули на собі різке посадове підвищення або пониження; колеги, з якими доводиться ділити роботу; «дон жуани» і «мессаліни», які переграють із протилежною статтю; патологічні жартівники, які втрачають почуття міри; сенситивні особистості з надмірною чутливістю, зниженою стресовою і фрустраційною толерантністю².

Також можна виділити психологічні особливості, за допомогою яких можна визначити схильність до того, щоб стати об'єктом агресії. В організаціях мобінг найчастіше спрямований на сором'язливих, уразливих, скромних людей, які мало спілкуються з колегами і намагаються заглибитися в себе. Ці якості і приваблюють потенційних агресорів².

В контексті сказаного, слушно також згадати ствердження О. В. Тищенка, який наголошує, що у підґрунтя цієї недоброчесної боротьби покладено конкуренцію між колегами по роботі, і хоча успіх спільної справи повинен об'єднувати, працювати на створення єдиної команди однодумців, цього якраз не відбувається, а феноменальність ситуації полягає в тому, що успішність одного колеги породжує в інших відчуття заздрощів³.

Висновки. Мобінг, як явище є дуже різноманітним і може набувати різних форм. Ситуація ускладнюється тим, що цькування на робочому місці зазвичай носить масовий характер. В літературі мобінг розглядається як форма насилля і характеризується як психологічний терор, переважно

¹ Оверчук В. А. Мобінг як форма психологічного насилля в трудовому колективі. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 1. С. 187.

² Там само.

³ Тищенко О. В. Явище мобінгу в трудових правовідносинах: реалії сьогодення / *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. № 6 (80). С. 62–68.

груповий. Мобінг відрізняється від інших видів психологічного насильства, в першу чергу своїм спрямуванням на конкретний результат. Сферою реалізації мобінгу є взаємовідносини, де людина реалізує себе як носій особистих немайнових прав на соціальне буття.

Отже, мобінг – це адміністративно-каране діяння, яке є фоновим для певної групи злочинів і кримінальних проступків. Мобінг загалом може виступати не тільки як чинник, що детермінує виникнення криміногенної ситуації, але і може бути наслідком цієї ситуації, що була створена раніше в робочому колективі. Тому подальше вивчення проблематики мобінгу з точки зору кримінології має бути всеохоплюючим враховуючи, що мобінг є соціальним явищем і може мати різні форми прояву, що неминуче тягне за собою настання тих чи інших негативних наслідків. Одним з таких наслідків мобінгу може бути вчинення кримінально-караних дій з боку осіб сторін-учасників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ковальова М. В., Божук І. І. Адміністративна відповідальність за мобінг: перспективи внесення змін до законодавства України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Вип. 4. С. 35–42.
2. Корабльова О. О. Причини виникнення мобінгу як соціально-педагогічної проблеми школярів підліткового віку. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2011. № 4. С. 66–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2011_4_16 (дата звернення: 10.12.2024).
3. Кримінологія: Загальна та Особлива частини / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд та ін. Харків : Право, 2003. 352 с.
4. Марисюк К. Б. Мобінг: поняття, суть та питання криміналізації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2018. № 1. С. 132–136.
5. Мобінг в Україні та у світі. Як подолати це негативне явище? *Державна служба України з питань праці*. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/mobinh-v-ukraini-ta-u-sviti-iak-podolaty-tse-nehatyvne-iavyshche/> (дата звернення: 10.12.2024).
6. Оверчук В. А. Мобінг як форма психологічного насилля в трудовому колективі. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 1. С. 185–189.
7. Тацій В. Я., Пшонка В. П., Борисов В. І., Тютюгін В. І. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т., Т. 2 : Особлива частина за заг. ред.. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. 874 с.
8. Тищенко О. В. Явище мобінгу в трудових правовідносинах: реалії сьогодення, *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. № 6 (80). С. 62–68.
9. Трюхан О. А. Сучасний погляд на актуальні проблеми протидії мобінгу в трудових відносинах. URL: <http://www.baltijapublishing>.

lv/omp/index.php/bp/catalog/download/122/3439/7229-1?inline=1/ (дата звернення: 10.12.2024).

10. Яремко Г. З., Устрицька Н. І. Кримінологія: навч.-метод. посібник Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 144 с.

Стаття надійшла до редакції 03.12.2024

Kostyantyn S. ZAKHOZHAI,

Postgraduate Student

(Academician Stashis Scientific Research Institute for Study of Crime Problems, National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

MOBING IN UKRAINE: CRIMINOLOGICAL ASPECT

The article is devoted to the analysis of the problem of mobbing as a background phenomenon in criminology. Certain aspects of the legislation of Ukraine, scientific articles and literary publications on this issue are studied and analyzed. The grounds are outlined, according to which the problem of systematic harassment in the labor collective (mobbing) can cause such offenses as: incitement to suicide (Article 120 of the Criminal Code of Ukraine), bodily harm (Article 125, Article 128 of the Criminal Code of Ukraine) there is no such article in the Criminal Code of Ukraine, rape (Article 152 of the Criminal Code of Ukraine). The essence of mobbing from the point of view of criminology and as a multidisciplinary phenomenon is revealed. A comprehensive analysis of the issue under study was conducted, special attention was paid to such a key aspect as the affiliation of mobbing to the background phenomena for crime, which defines mobbing as a criminologically significant factor, which in turn determines the occurrence of more serious offenses.

Since the sphere of implementation of mobbing is relationships, where a person realizes himself as a bearer of personal non-property rights to social existence, mobbing can also be considered as one of the types of discrimination. According to the results of the study, a reasoned conclusion was formulated, according to which mobbing is an administratively punishable act, which is the background for a certain group of crimes and criminal offenses.

Keywords: *mobbing, mobbing in criminology, harassment, background phenomena, criminal offence, crime.*

Іван Васильович КРИЦАК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

КРИМІНОЛОГІЯ ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА: ДО СУТНОСТІ КРИЗЬ АТРИБУТИ

У цій праці відображені різні кримінологічні школи й підходи української кримінології, що утворюють собою необхідний симбіоз/багаж знань, задля глибшого розуміння/усвідомлення сутності кримінології. Якщо західні кримінологи, твердо стоять на позитивістських, соціологічних позиціях, тоді нам слід трансформувати українську кримінологію на інтегративний/комплексний підхід з відображенням багатьох духовно-ціннісних смислів, що у час нинішньої російсько-української війни є особливо актуальними.

Важливо зауважити, що на поставлені запитання у даній статті в результаті застосованого методу «діалогічної репрезентації» – фрагментарно відповідають видатні вчені нашої держави та світу. Викладач може поставити питання аудиторії із найрізноманітніших галузей знань. Тому нами, дещо порушена логічна послідовність викладення тих чи інших запитань, щоб уникнути монотонності, щоб тримати читача у тонусі/ритмі постійної уваги та несподіванки абсолютно різних питань, що розміщені у хаотичному порядку та стосуються першої теми: «Кримінологія як наука і навчальна дисципліна».

Сьогодні активно розробляються такі напрями кримінології через призму міждисциплінарності: політична кримінологія, кримінологія війни, кримінологія спорту, кримінологія пенітенціарна кримінологія. Звідси можливо слід переглянути паспорт спеціальності 12.00.08. Насамперед, слід відкрити у нашій державі нову спеціальність – «кримінолог», подібно як психолог, щоб усі хто бажає, змогли глибинно опанувати багатьма кримінологічними смислами та здобути відповідний рівень знань.

Ключові слова: кримінологія, предмет, міждисциплінарність, злочинність, детермінація, особистість кримінального правопорушника,

протидія злочинності, фонові, метод «діалогічної репрезентації».

Постановка проблеми. Кримінологія за сучасних умов, як і будь-яка наука прагне сформувати асоціативні образи, чим можна краще її вивчати, засвоювати. Вона багато відображена у «закономірностях», а не «випадковостях», у стійких статистичних даних, незаперечних фактах, текстах, результатах досліджень видатних вчених найрізноманітніших галузей. Кримінологія, як і кримінальне право прагне розвинути у здобувачів освіти максимальну заточеність на багатьох смислах соціального буття з широтою логічного мислення того, як зменшити рівні зла/злочинності. Також – це критичний погляд на світ, місце людини в ньому. При переробці підручників з кримінології вимагається максимальна сконцентрованість на найбільш суттєвому, сутнісному, абстрагуватися від другорядного, атрибутивного. Не можна, певна річ, применшити ролі виданих українських підручників з кримінології, адже в них висвітлене те чи інше питання, та чи інша тема/проблема найкращим чином. Концептуальні ідеї багатьох висловлювань авторів потребують окремого наукового розроблення, що стане предметом наступних наукових досліджень. Водночас, пробираючись крізь нетрі мовно-текстуальної репрезентації кримінологічного знання є ризик «потонути» саме у другорядних обставинах з його предметної, методологічної площини, упустивши з поля зору найголовніше, з чого ця наука постала і те, на що вона має бути спрямована, а надто в гостро кризові періоди існування та розвитку Української держави та суспільства.

Методологічні, гносеологічні проблеми у сфері кримінології потрапляли до фокусу уваги В. С. Батиргарєєвої, О. М. Бандурки, В. В. Голіни, О. М. Джужи, О. М. Костенка, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, В. І. Поклада, В. О. Тулякова та інших знаних вчених, розмірковувачів на предметному порубіжжі, міждисциплінарних пошукачів істични у сфері соціального, дотичного до девіацій, злочинності. Однак й досі лишається можливість «підсвітити» окремі найсуттєвіші складові предмету кримінології та визначити її пізнавальну і практико перетворювальну спрямованість.

Мета статті – визначити ключові компоненти предмету кримінології та з'ясувати перспективи його наукового ускладнення як шляху до підвищення прикладної значущості теоретичного знання про злочинність.

Виклад основного матеріалу. Презентацію результатів нашого дослідження пропонуємо здійснити з використанням діалогічного формату, що моделює сократівський метод запитань у просуванні до істини.

Чому кримінальне правопорушення є осердям розвитку кримінології? Впродовж усього часу існування людства людина як особистість постійно перебувала у певних відносинах із суспільством, які поряд із процесом розвитку цивілізації створювали відповідні суперечності та конфлікти. При цьому одним із найбільш небезпечних видів суспільного конфлікту виступає злочин, який особа вчинює в межах цих відносин.

Тривалий час правові науки, такі як кримінальне право, досліджували процеси, пов'язані з учиненням особою злочинів, лише як окремий прояв негативної діяльності людини¹. Етимологічно слово «кримінологія» означає вчення про злочин (від латинського «*crimen*» – злочин та грецького «*logos*» – знання). Проте згодом це поняття набуло ширшого значення, і сьогодні воно означає науку про злочинність. Але подібне пояснення навряд чи може розкрити зміст науки кримінології².

Чому одного поняття кримінального правопорушення недостатньо для розуміння всього спектру зла, а значить потрібне вивчення злочинності як явища та феномену суспільної реальності/дійсності, чим займається кримінологія? За весь час розвитку людства правознавці озброїли свої суспільства розумінням злочину, сформулювали їх види, створили закони, що визначали, які діяння є злочинами та які покарання треба застосувати до людини за те, що вона вчинила, та визначили форми й методи поводження зі злочинцями. Але водночас жодна наука не охопила проблему злочинності в повному обсязі. Ніхто з правознавців не давав відповіді на головне питання: що робити суспільству для того, щоб його члени не порушували тих правил співіснування, які воно напрацювало й установило. Водночас розвиток суспільної думки та правових наук призвів до появи в науковому просторі спеціальної науки, яка поступово почала досліджувати злочинність як явище, що існує в суспільстві, тісно пов'язане з іншими суспільними процесами, яке має свої закономірності виникнення й вимагає специфічних і багатогранних форм боротьби з ним. Такою наукою стала кримінологія³.

Поняття – «злочин» є ключовим для багатьох наукових дисциплін – від філософської антропології, етики, соціології й до кримінального права та кримінології. Набори істотних ознак, що входять до різних дефініцій поняття «злочин» визначаються специфікою наукових досліджень, необхідністю органічного співіснування даного поняття з іншими, прагненням до несуперечності теорії загалом. І якщо соціологи, політологи, психологи всередині своєї предметної сфери мають достатній ступінь свободи у визначенні тих чи інших понять, то кримінологія в пострадянських суспільствах виявилася нерозривною, сукупно з наукою кримінального права в межах наукової спеціальності «12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право»⁴.

Що являє собою релігійна концепція у розумінні злочинності? Ідеї природного права, прав людини, рівності людей, пізніше стають основою

¹ Кримінологія. Академічний курс / кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор». 2018. С. 9.

² Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джузі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 11.

³ Кримінологія. Академічний курс / кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор». 2018. С. 9.

⁴ Поклад В. І., Звонко О. С. Соціологічні та психологічні аспекти кримінології : монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2020. С. 33.

для оновлення законодавства найбільш передових країн. Виникнення і розвиток класичної школи кримінального права були частиною цього загального процесу. Полемізуючи з релігійною концепцією злочинності, у якій вчинення злочину пояснювалось впливом на людину з боку диявола, представники класичної школи кримінального права вважали, що порушення закону є результатом вільного вибору людини. Отже, завдання правової науки – знайти такий спосіб впливу, який би змусив особу з власної волі відмовитись від злочинної поведінки й вибрати незлочинну, аби не бути покараним¹.

Яке місце відіграють цінності у профілактиці та боротьбі зі злочинністю? Будь-який порядок передбачає існування певної ціннісно-нормативної системи, де загальні цінності формуються на основі масових уявлень про те, чим варто дорожити й до чого слід прагнути, аби, якщо й не бути повністю щасливим, то хоча б відчувати себе комфортно у своїй життєдіяльності. Загальні соціальні цінності підтримуються соціальними нормами – способами досягнення цінностей, схваленими більшістю. Відповідно, поведінка індивіда може кваліфікуватись як нормальна або ненормальна (девіантна). Своєю чергою, девіантна поведінка буває позитивною або негативною. Будь-яка влада, як суб'єкт правового порядку, прагне виправдати своє володарювання, зробити його соціально схвалюваним (ціннісно-репрезентативним)².

Чи достатньо кримінально-правових заходів для протидії злочинності? Як альтернатива кримінально-правовим заходам, інтенсивно теоретично обґрунтовується запобіжний напрям протидії злочинності, для розробки й впровадження якого одних кримінально-правових знань і догматичного методу дослідження було недостатньо. Потрібна була нова динамічна наука, яка б зосередила свою наукову увагу, з одного боку, на розробці теорії й осмисленої практики нерепресивної протидії злочинності, а з другого, – інтегрувала і пристосовувала для цього напрацювання інших галузей знань. Такою наукою з часом стала кримінологія³.

Чому Ч. Беккарія мав найбільший вплив на формування багатьох сучасних кримінологічних ідей? Свій внесок у розуміння злочинності, а також у формування соціального порядку зробили представники різних галузей науки, правознавці, філософи, літератори, священнослужителі. Проте кримінологічні ідеї й погляди не були об'єднані в загальну систему наукового знання. Безумовно, найсильнішим каталізатором у цьому протиборстві ідей став італієць Чезаре Беккарія (1738–1794 рр.), праця якого «Про злочини і покарання» (1764 р.) сконцентрувала увагу на проблемі злочину, покарання за його вчинення та шляхи запобігання. Наслідком цієї праці була кодифікація англійського кримінального права у

¹ Поклад В. І., Звонко О. С. Соціологічні та психологічні аспекти кримінології : монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2020. С. 22–23.

² Поклад В. І., Звонко О. С. Соціологічні та психологічні аспекти кримінології : монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2020. С. 24–25.

³ Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисосед та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Х.: Право, 2014. С. 7.

1800 р. та поява кодифікацій в інших державах Європи¹.

Які тенденції злочинності у тоталітарних та демократичних країнах? Чому в ті чи інші періоди розвитку суспільства кількісні показники злочинності різко зростають, а в інші, навпаки, зменшуються? Також у країнах з тоталітарним режимом число злочинів незначне, а в країнах з розвинутою системою демократичних свобод навпаки. Не зважаючи на значні заходи протидії злочинності, остання не лише не зменшується, а навпаки збільшується, з'являються нові її види та міждержавні злочинні угруповання, та що робити, щоб більш ефективно запобігати та протидіяти злочинності².

Існує певна функціональна залежність між злочинністю та соціальною динамікою (процесами суспільного розвитку). У періоди інтенсифікації суспільного розвитку рівень злочинності завжди зростає. Навпаки, низький рівень злочинності є характеристикою стабільного, сталого соціального порядку, коли суперечності між потребами індивідів та дозволеними суспільством і державою способами їх задоволення мінімальні. Для таких суспільств є характерним жорсткий соціально-правовий контроль (партійний, поліцейський, релігійний, клановий, громадський, виробничий, сімейний тощо) за всіма видами девіацій, заснований, у першу чергу, на обмежуванні рівня потреб більшості індивідів. Звідси – найнижча злочинність у державах з тоталітарними режимами з їх прагненням поширити правовий порядок до меж соціального порядку (ототожнення держави й суспільства) та регулювати практично всі суспільні відносини. Для такої моделі суспільної організації стабільність, підтримання порядку стає головною метою, а будь-які девіації (у тому числі соціально-позитивні, інновативні) стають небезпечними, що впливає на зміст формально-правового оцінювання тих або інших дій як злочинних. При подібному стані речей небезпечною для держави та потенційно злочинною могла стати будь-яка інновація, що завжди й скрізь призводило до уповільнення суспільного розвитку таких суспільств³.

Як поєднати матеріалізм та духовність у кримінології? Як «основа вітчизняної юридичної науки» в авторів Концепції проглядається виключно методологія марксистської парадигми з її спрощеними опозиціями матеріального і духовного, суспільного буття і суспільної свідомості, з ієрархізацією сфер суспільного життя за схемою взаємодії базису і надбудови. Для сучасної світової соціально-філософської та соціологічної думки історичний матеріалізм – уже давно пройдений етап. І справа тут не лише у світоглядній орієнтації авторів. Мова про те, що західноєвропейські правові стандарти, на які зараз орієнтується українська

¹ Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 10.

² Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. С. 9.

³ Поклад В. І., Звонко О. С. Соціологічні та психологічні аспекти кримінології : монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2020. С. 27–28.

правова система, побудовані на основі зовсім інших методологічних парадигм, що істотно відрізняються від теорії марксизму. І якщо ми хочемо, щоб українська кримінологія (нехай навіть як суто юридична наука) відповідала сучасному науковому рівню, слід звернути увагу, зокрема, на неофункціоналістські моделі суспільства, або навіть на постмодерністські уявлення про суспільне життя та кримінальні явища¹.

У якому напрямку сьогодні може розвиватися українська кримінологія? Більш як 200 років кримінологія розвивається у різних напрямках залежно від теорій злочинності, особи злочинця, детермінації злочинності. Віхами у кримінології є класичний, соціологічний, антропологічний, соціобіологічний, психологічний та інші напрями розвитку науки. Сучасна світова кримінологія, а в деяких країнах соціологія злочинності являє собою різну за змістом теорію і практику запобігання злочинності. Не дивлячись на певну різнобіжність національних підходів до проблеми злочинності, кримінологів, як відзначається у спеціальній літературі, єднає 3 фактори: - уявлення про кримінологію як позитивну емпіричну науку, основним завданням якої є отримання достовірних знань про злочинність, особу злочинця, причини й умови скоєння злочинів; - прагнення адекватно оцінити, описати й пояснити ці феномени; - забезпечення політиків ефективною стратегією впливу на злочинність, винахід фундаментальних принципів успіху у протидії злочинності, розв'язання проблеми декриміналізації суспільства².

Які основні проблеми становлять предмет кримінологічної науки? До головних проблем, що утворюють основу предмета кримінології, належать такі: злочинність як дискурсивний, контекстуальний соціально-правовий феномен; кримінальне правопорушення; особа й особистість кримінального правопорушника; детермінація злочинності; протидія злочинності³.

Що розуміти під кримінологічною політикою? Найчастіше словосполучення «кримінологічна політика» в наукових працях уживається в значенні «кримінально-правова (кримінальна) політика» або в більш широкому – «політика у сфері боротьби зі злочинністю» (іноді – «загальна теорія боротьби зі злочинністю»)⁴. Без поглибленої аналітичної роботи, накопичення й вивчення статистичних даних, наукових висновків та узагальнень кримінологічну політику оцінювати неможливо⁵.

Чому конструювання злочинного постійно варіюється? Розуміння предметної визначеності будь-якої науки ґрунтується на визначеності її

¹ Поклад В. І., Звонко О. С. Соціологічні та психологічні аспекти кримінології : монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2020. С. 11–12.

² Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодєд та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Х.: Право, 2014. С. 8.

³ Кримінологія. Академічний курс / кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор». 2018. С. 10.

⁴ Зеленецкий В. С. Общая теория борьбы с преступностью. 1. Концептуальные основы. Х.: Основа, 1994. С. 100–101.

⁵ Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. по сіб. / Голіна В.В. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011.. С. 10–11.

об'єкта. Об'єктом будь-якої науки є те, що існує поза науковцями, незалежно від них і на чому вони зосереджують свою увагу. Об'єктом біології, наприклад, є світ живих організмів. Астрономія має своїм об'єктом «зоряне небо над головою». І таке інше. Злочинності ж як об'єктивної реальності не існує. Коли одна людина вбиває іншу, це може бути як злочином, так і подвигом. Або виконанням смертного вироку, який, на жаль, у певній кількості країн усе ще відбувається. Злочин, злочинність є результатами суб'єктивного оцінювання людських вчинків іншими людьми відповідно до соціальних та правових норм. Звідси висновок, що об'єктом кримінології може бути тільки суспільство, як універсальна система цих самих людських вчинків¹.

Що таке злочинність, як соціально-психологічне та соціально-правове явище? Злочинність, як соціально-психологічне та соціально-правове явище, має тривимірну характеристику: особистісно-психологічну, соціальну та кримінально-правову. Перший вимір: будь-яке кримінальне правопорушення є дією особи (групи осіб). Другий вимір: кримінальне правопорушення завдає шкоди іншим людям. Третій вимір: кримінальне правопорушення є поведінкою, що заборонена кримінальним законом. Домінування юридичної складової кримінології позначається на слабкості її методичної бази, аматорському володінні сучасними методами збору та обробки емпіричних даних багатьма юристами-кримінологами. Власних методів дослідження злочинності кримінологія не виробила; учені-кримінологи використовують переважно соціологічні та психологічні методи (опитування, аналіз документів, спостереження, тестування), однак результати цих досліджень викликають багато запитань щодо їх репрезентативності².

Останнім часом певні зміни в офіційному тлумаченні змісту кримінології відбулись. Так у паспорті спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право у характеристиці напрямів досліджень у галузі кримінології з'явилися такі теми як «соціологія злочинності», «кримінальна субкультура» та інші³. Так, психологічна складова кримінологічних досліджень залишилась майже осторонь. Попри наявність у цитованому документі таких тем, що потребують серйозного психологічного аналізу, як «особистість злочинця» та «кримінологічна віктимологія»⁴. Та загалом предметна визначеність кримінології поки що залишається незмінною. Паспорт спеціальності 12.00.08 проголошує: «галузь науки, з якої присуджуються наукові ступені:

¹ Поклад В. І., Звонко О. С. Соціологічні та психологічні аспекти кримінології : монографія /за заг. ред. О. М. Литвинова. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2020. С. 14–15.

² Рущенко І. П. Соціологія злочинності – нова галузь вітчизняної соціології. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. № 10. С. 279–280.

³ Паспорт спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Постанова президії ВАК України 21.05.2008. № 38-06/6. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v38_6330-08. (дата звернення: 24.08.2024).

⁴ Поклад В. І., Звонко О. С. Соціологічні та психологічні аспекти кримінології : монографія /за заг. ред. О. М. Литвинова. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2020. С. 18.

юридичні науки»...¹.

Можна погодитись з висновком І. П. Руценка, що нинішній «юридичний статус кримінології є, скоріше, політичним, організаційним рішенням, а не даниною науковій логіці»². Для приведення розвитку науки у відповідність із загальними принципами необхідним змінити становище³.

В чому особливості соціально-правової сутності кримінології? Зважаючи на соціально-правове значення кримінологічної науки, її можна розглядати як в широкому, так і у вузькому значенні цього слова. Якщо розглядати її в широкому розумінні, то кордони кримінології поширюються на всі сфери життєдіяльності людини де вона може вчинити злочин. Бо, мабуть нема такої соціальної сфери, яка б своїми умовами не стимулювала або навпаки не стримувала кримінальні процеси. З іншого боку, кордони кримінології дещо обмежені. Це пов'язано з тим, що кримінологія не вивчає суспільство загалом, а лише ті причини та умови, які детермінували злочинність, вплинули на криміналізацію суспільних відносин⁴.

Чи існують пізнавально-допоміжні складові предмету кримінології? До предмета кримінології можна віднести групу елементів, пов'язаних з соціальною патологією, під якою розуміють такі соціальні «фонові» явища, як алкоголізм, пияцтво, наркоманія, проституція, жебрацтво, суїцидальна поведінка і т. д.⁵. Фонові для злочинності явища – це асоціальні, деструктивні види поведінки, що сприяють формуванню особистості злочинця, мають детермінуюче значення у структурі криміногенної ситуації й виконують компенсаторну функцію соціальних інститутів, статусів і ролей. До цих явищ належать алкоголізація, наркотизація, бродяжництво, безпритульність, проституція, домашнє насильство, расизм, ксенофобія, нелегальна міграція та інші асоціальні види діяльності, що деформують особистість і підвалини суспільної моральності. Необхідно наголосити на тому, що під фоновими явищами розуміються не будь-які прояви антисуспільної поведінки, а лише ті, що найбільш імовірно можуть призвести до вчинення злочину⁶.

Які ще додаткові елементи предмета кримінології можете назвати? Предметом кримінології охоплюються такі його елементи, як: кримінологічна політика, історія зарубіжної й вітчизняної кримінології, методологія і методика кримінологічних досліджень, віктимологія, сімейна

¹ Паспорт спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Постанова президії ВАК України 21.05.2008. № 38-06/6. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v38_6330-08. (дата звернення: 24.08.2024).

² Руценко І. П. Соціологія злочинності – нова галузь вітчизняної соціології. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. № 10. С. 279.

³ Поклад В. І., Звонюк О. С. Соціологічні та психологічні аспекти кримінології : монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2020. С. 19.

⁴ Кримінологія : підручник / А.М. Бабенко, О.Ю. Бусол, О.М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право. 2018. С. 10.

⁵ Кримінологія : підручник [Текст] / О. М. Джу́жа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джу́жі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 12.

⁶ Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. С. 11.

та інші різновиди кримінології, так звані «фонові явища» (алкоголізм, наркоманія, порушення норм соціальної моралі, громадського порядку і безпеки, деякі адміністративні правопорушення, проституція, бідність, безробіття, віктимність і віктимізація та ін.), що кореляційно або іншим різновидом детермінант пов'язані зі злочинністю¹.

Наскільки коректно суїцидальність поміщати в коло об'єктів кримінологічного пізнання? Було б не зовсім доречно залишати без належної уваги кримінологічні проблеми, пов'язані з суїцидом. Йдеться про такі з них, коли суїцидент, вирішивши накласти на себе руки, посягає або позбавляє життя інших людей, вчиняючи самогубство суспільно-небезпечним способом (із застосуванням зброї, вибухівки, газу, технічних засобів, отруйних речовин тощо), усвідомлює завдання суспільно-небезпечних наслідків іншим особам. Знання природи суїцидальної поведінки допомагає кримінологу та іншим правоохоронцям відрізнити суїцид від замаскованих вбивств, що інспіруються під суїцид і належать до тіньової структури латентної злочинності. Вивчення детермінант і механізмів суїцидальної поведінки є також необхідним для встановлення істини за справами доведення до самогубства, а також для засвоєння різноманітних форм впливу на суїцидента, охоплюючи сучасні способи такого впливу на дітей (група «Синій кит» в соціальних мережах)².

Що таке протидія злочинності у рамках висвітлення предмета кримінології? Протидія злочинності є системою державних і громадських заходів, спрямованих на усунення або нейтралізацію детермінант злочинності та корекцію поведінки осіб, схильних до правопорушень. Деякі дослідники, розглядаючи злочинність як соціальне явище, вказують, що головним у боротьбі з нею є прогресивні соціально-економічні перетворення. Поряд з цим важливе значення мають і спеціальні кримінологічні заходи запобігання тим чи іншим злочинам, що застосовуються правоохоронними органами та громадськими формуваннями. Кримінологія мовби синтезує в собі все те цінне, що накопичене з проблеми протидії злочинності іншими науками, і дає цілісне знання про весь цей процес³.

Діяльність із запобігання злочинності, як і сама кримінологічна політика, злочинним світом позитивно не сприймається. На жаль, незацікавленими в її здійсненні можуть бути й підприємці, і бізнесмени, і посадові особи, і навіть пересічні громадяни, способи дій і життя яких унаслідок об'єктивних і суб'єктивних обставин часто не відповідають законові⁴.

¹ Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодєд та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Х.: Право, 2014. С. 11.

² Кримінологія : підручник [Текст] / О. М. Джу́жа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джу́жі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 19.

³ Кримінологія: Підручник / За заг. ред. О.М. Джу́жі. К.: Юрінком Інтер, 2002. С. 8.

⁴ Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. по сіб. / Голіна В.В. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011.С. 12.

Кримінологічне забезпечення протидії злочинності – це допоміжна до протидії злочинності діяльність у вигляді створення сприятливих умов для здійснення відповідними суб'єктами (державними й недержавними органами та установами, громадськими формуваннями й окремими громадянами) впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до певного рівня. Воно реалізується у формах нормативно-правового, організаційного, інформаційного та науково-методичного забезпечення. Планування заходів протидії злочинності передбачає розробку та застосування розгалужених комплексів дій різних природи й формату з метою кримінологічного впливу на злочинність та її прояви, мінімізацію негативних наслідків злочинних дій тощо¹.

О. М. Литвинов зазначає, що протидія злочинності – це особливий інтегрований, багаторівневий об'єкт соціального управління, що являє собою різноманітну за формами діяльність відповідних суб'єктів (державних і недержавних органів та установ, громадських формувань та окремих громадян), що взаємодіють у вигляді системи різнорідних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів її детермінації на всіх рівнях і нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до гранично допустимого рівня. Це поняття охоплює певну систему державних і громадських заходів, спрямованих вплинути як на злочинність, так і на її елементи².

Чи винайдено ідеальний конструкт протидії злочинності у рамках теорії запобігання злочинності? Вся історія світового досвіду протидії злочинності, численні наукові дослідження переконливо свідчать про те, що остаточно подолати злочинність і ті явища, які її породжують та їй сприяють, поки що неможливо. Навпаки, «кримінологічний статок» отримує нові злочинні прояви. Історія розвитку держави й права ще не створила тих соціально-політичних, економічних, культурно-виховних, моральних умов, за яких подолання злочинності, а точніше, криміногенного потенціалу суспільства, проявами якого і є злочинність, стала б реальністю. Неможливість розв'язати цю глобальну проблему засобами історично створеної моделі переважно репресивного (карального) впливу на злочинців змушує згадати й про іншу давньозвісну модель протидії злочинності – її запобігання, яка (за винятком деяких елементів) у жодній країні довготривало, послідовно, наполегливо не застосовувалася, та спонукає до енергійного пошуку способів її ефективного впровадження. Обов'язковими передумовами запобігання злочинності є соціально-економічна стабільність у державі (і навіть у державах); збільшення

¹ Кримінологія. Академічний курс / кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. С. 12.

² Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : моногр. Харків : Вид-во Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2008. С. 54.

соціального капіталу шляхом здійснення найкращої соціальної політики; позитивна динаміка міжнародного співробітництва; стабільність законодавства, що регулює всі сфери життя; суспільна злагода і збалансованість інтересів різних верств населення та ін.¹

Як кримінологія пов'язана з соціологією? Кримінологія – соціологія злочинності (Ю. Д. Блувштейн, А. Ф. Зелінський, І. П. Рущенко та ін.). Частково це вірно, бо в соціології взагалі розглядається суспільна девіація. Але злочинність проявляється як соціально-правова девіація й учений має справу не взагалі з природою злочинності, а з реальними її кримінально-правовими проявами (насиленницька злочинність, злочинність неповнолітніх, економічна злочинність тощо). Тому наука повинна бути тісно пов'язана з кримінально-правовими, а якщо точніше то, і юридичними науками й потребує досконалого знання цих наук. Аргумент щодо офіційного визнання кримінології юридичною наукою означає, що кадри кримінологів комплектуються з осіб, які мають базову юридичну освіту, лише підтвердження думки про підготовку на цій базі кадрів кримінологів-спеціалістів. Кримінологія повинна бути автономною від соціології наукою².

Яким чином кримінологія пов'язана з кримінальним правом? Кримінологія – юридична кримінально-правова дисципліна, частина кримінального права, адже ті явища, які вона вивчає і яким запобігає, мають юридичну характеристику та нормативно регулюються (А. А. Герцензон та ін.). Відома позиція, яка поділяється й досі, що кримінологія вийшла з кримінального права, а тому і понятійно, і змістовно, і ідеологічно вона знаходиться під впливом останнього, що врешті решт робить її додатком кримінального права, тобто соціологією кримінального права. Але якщо звернутися до засновників кримінології, особливо ідей запобігання злочинності Ч. Беккарія, і диференціації наук А. Фейєрбаха, який запропонував виокремити з кримінального права самостійні галузі знань – кримінальну психологію, філософію покарання, кримінальну політику, то стає зрозумілим, що предмети кримінології і кримінального права різні. Створити теорію запобігання злочинності, здійснити наукове прогнозування злочинності та її проявів, планування, керування і контролювання соціального процесу впровадження запобіжних заходів кримінальне право не здатне³.

Чи є кримінологія міждисциплінарною наукою? З позицій І. К. Туркевич, якщо визнати, що кримінологія є комплексною соціально-правовою наукою, то спеціаліст такої стикової науки повинен бути фахівцем не лише із кримінології, але й з багатьох інших наук, які стикаються з кримінологією. А це неможливо. Інша справа, що кримінологія взаємодія з багатьма науками, зокрема з філософією, соціологією, психологією,

¹ Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. по сіб. / Голіна В.В. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. С. 10–11.

² Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодед та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Х.: Право, 2014. С. 12.

³ Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодед та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Х.: Право, 2014. С. 12.

кримінальним правом, кримінальним процесом, криміналістикою тощо. До кримінологічних досліджень залучаються фахівці названих та інших наук для розробки більш ґрунтовних рекомендацій щодо запобігання злочинності, окремих її видів та конкретних злочинів¹.

Виникає питання щодо базової підготовки кримінолога: юрист, психолог, педагог, соціолог, економіст? Сьогодні саме юристи (а краще було б сказати юристи-кримінологи) вирішують усі наскрізні проблеми запобігання та протидії злочинності й допомагає їм у цьому кримінологічна наука як самостійна галузь знань. Кримінолог – не універсальний спеціаліст, який здатний дати галузеві рекомендації (економічні, політичні, соціальні, психологічні тощо). Його завданням є лише аналіз видозмін злочинності, результативності заходів її запобігання тощо².

Другим аспектом питання про місце кримінології у системі наукових знань є обґрунтування необхідності більш менш тісних її зв'язків з соціальними й природознавчими науками й практиками. Наявність таких зв'язків – характерна риса кримінології. Кримінологія для підтвердження складних наукових гіпотез стосовно природи злочинності та її окремих проявів, особи злочинця, детермінант, розробки теорії запобігання злочинності «вимушена» спиратися на передові досягнення в осмисленні своїх предметів таких наук як філософія (філософія злочинності), соціології (соціологія злочинності), теорія держави й права, психологія, педагогіка, соціальна психологія, кримінально-правові, адміністративно-правові науки, медицина, екологія, генетика, генна інженерія, кібернетика, політологія, культурологія, релігієзнавство, економіка, демографія та ін. Злочинність – явище і соціальне, і біологічне, і історичне, і психологічне і генетичне, це відноситься і до природи особи злочинця – людини, кримінальну мотивацію і кримінальні дії якої іноді чітко і зрозуміло неможливо пояснити з позиції лише кримінологічних знань. Як писав І. І. Карпець, кримінологія «сигналізує» наука. Вона нагадує державі, суспільству, науковій спільноті, практикам про нагальні проблеми запобігання та протидії злочинності³.

Структура кримінології як науки багато у чому залежить від країни її становлення, традицій науки, методологічних засад учених або школи, соціальних і кримінологічно-значущих проблем, рівня і результатів їх дослідження, потреб практики тощо⁴.

Які основні завдання кримінології? Що стосується завдань кримінології на сучасному етапі розвитку українського суспільства, то серед них можна виокремити такі: - забезпечення адекватного уявлення про сутність і розміри злочинності в Україні; - визначення проблем, причин та

¹ Кримінологія. Загальна частина. Альбом схем / Автори-упорядники: С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, С. Г. Кулик, О.С. Шеремет. Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2015. С. 20.

² Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодед та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Х.: Право, 2014. С. 13.

³ Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодед та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Х.: Право, 2014. С. 14.

⁴ Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодед та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Х.: Право, 2014. С. 15.

умов злочинності й окремих злочинних проявів; - більш глибоке розроблення та сучасне осмислення проблеми особи злочинця, детермінації та механізму злочинної поведінки; - розв'язання проблеми співвідношення та взаємозв'язок злочинних проявів і фонових для злочинності явищ; - створення надійного підґрунтя для сучасного наукового розроблення проблем запобігання злочинам і протидії злочинності; - піднесення ролі, професійної можливості та предметності рекомендацій кримінологічної науки щодо визначення кримінальної політики в державі; - висунення перед кримінологічною наукою проблеми вдосконалення наукового пошуку й упровадження його результатів¹.

Основні завдання кримінології: - отримання достовірних знань про стан, рівень, динаміку, структуру й географію злочинності; - систематичне виявлення й аналіз явищ, процесів, факторів, ситуацій, обставин детермінуючих злочинність; - з'ясування та вивчення протиріч і конфліктів, що призводять до виникнення й реалізації злочинних намірів, а також формування особистості злочинця; - вивчення особи потерпілого від злочину, взаємозв'язків між жертвою та злочинцем; - розробка наукових рекомендацій з усунення або нейтралізації явищ, що сприяють антисуспільній злочинній поведінці; - наукова розробка заходів з виявлення осіб, схильних до скоєння злочинів, їх вивчення та здійснення ефективного профілактичного впливу на них. Основним завданням кримінології є дослідження питань про те, що таке злочинність, яка її сутність, закономірності. Вкрай актуальними є проблеми природи злочинності, де її витоки та які перспективи розвитку².

Кримінологія як теоретична наука реалізує чотири основні функції: описову (діагностичну) – виявляє та фіксує певні факти соціальної дійсності, пов'язані зі злочинністю, відображає їх властивості й ознаки, дає їх науковий опис; пояснювальну (етіологічну) – розкриваючи на основі емпіричних даних і теоретичних положень суть досліджуваних об'єктів, кримінологія дає їм наукове пояснення; 3) прогностичну (футурологічну) – вивчаючи закономірності розвитку кримінологічно-значущих процесів та явищ, наука прогнозує їх майбутній стан; практико-перетворювальну (прагматичну) – кримінологічні знання лише тоді мають цінність, коли вони слугують для суб'єктів протидії злочинності керівництвом до дій³.

Які нові напрями кримінології можна виділити? Розглядаючи проблему систематизації кримінологічних знань, не можна оминати питання існування окремих галузей (напрямків) кримінології. У новітній кримінологічній теорії виокремлюють такі галузі: *вайолентологія* (вивчає насильницьку злочинність, її кількісні та якісні характеристики, особу насильницького злочинця, а також чинники, що її детермінують);

¹ Кримінологія. Академічний курс / кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. С. 12–13.

² Кримінологія : підручник / А.М. Бабенко, О.Ю. Бусол, О.М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю.В. Нікітіна, С.Ф. Денисова, Є.Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. С. 13–14.

³ Кримінологія. Академічний курс / кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. С. 13.

кримінологічна віктимологія (вивчає характер і поведінку жертви злочину, а також її зв'язок зі злочинцем до, під час і після вчинення злочину з метою вдосконалення форм і методів протидії злочинності); *кримінофамілістика* (вивчає сімейно-побутові прояви злочинності, її причини й умови, особистість злочинця, наслідки та специфічну систему заходів боротьби); *кримінопенологія* (вивчає пенітенціарну злочинність, її причини й умови, особистість злочинця, специфічну систему заходів боротьби та наслідки злочинності в місцях позбавлення волі); *політична кримінологія* (вивчає закономірності існування злочинності в політичній сфері життя суспільства, її причини, особистісні характеристики тих, хто скоює злочини в цій сфері, їх жертв, а також заходи щодо її попередження); - *кримінотеологія* (вивчає релігійну злочинність і злочинну поведінку, їх типи, підтипи, показники, закономірності, причини й умови, форми впливу на них, а також кримінологічні параметри релігійних явищ – релігії та злочинності в історії й політиці); *наркостримінологія* (вивчає кількісні та якісні показники наркозлочинності, детермінуючі фактори наркоманії й наркотизації суспільства, особу наркозлочинця, проблеми протидії незаконному обігу наркотиків); *екокримінологія* (вивчає злочинність, яка посягає на екологічну безпеку в суспільстві, її причини, особу екологічного злочинця й заходи протидії злочинності в цій сфері)¹.

Висновки. Підсумовуючи, виділимо декілька тез, що фіналізують результати наукового пошуку, здійсненого в межах цієї статті:

- оглядовий матеріалів з найпоширеніших українських підручників з кримінології, що широко використовуються в освітньому процесі та науковій діяльності, свідчить, що охоплені підручники надають всебічне бачення предмета кримінології як науки та навчальної дисципліни включаючи визначення кримінології, її цілі, методи дослідження, а також її значення як навчальної дисципліни. Загалом, підхід до дослідження кримінології через аналіз найбільш використовуваних підручників має велике значення для студентів, викладачів і науковців, зацікавлених у глибшому розумінні предмета;

- одним з важливих аспектів дослідження є те, що акцентується на ідеях і концепціях, що можуть бути корисними для широкої аудиторії слухачів. Використання методу голосового перечитування підручників для максимального зосередження на матеріалі за нинішніх умов сумбурного світу може бути інструментарієм у прагненні досягти високого рівня деталізації та розуміння кримінологічного контенту;

- подальше вивчення історичного/біблейського шляху розвитку кримінології (за 7533 роки від створення світу) стане цінним доповненням до існуючої кримінологічної літератури, адже дозволить більш глибоко зрозуміти еволюцію кримінологічної науки і її сучасний стан в українському контексті;

¹ Кримінологія. Академічний курс / кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. С. 14–15.

- наукова робота в галузі кримінології не припиняється, і є необхідність у подальшому узагальненні наукових статей, які могли б підвищити рівень розуміння та сприяти розвитку нових підходів у кримінології. Систематизація та аналіз нових наукових праць може значно збагатити існуючу базу знань і сприяти більш глибокому розумінню динаміки злочинності та методів її запобігання;

- у сучасній українській кримінології спостерігається унікальний підхід, що поєднує різноманітні школи і методи дослідження, відображаючи як національну специфіку, так і реакцію на сучасні виклики, зокрема в умовах війни. Такий підхід дозволяє українським науковцям більш глибоко розуміти явища злочинності та розробляти ефективніші стратегії протидії. З огляду на це, інтегративний підхід, що включає як позитивістські, так і соціологічні методи, доповнені духовно-ціннісними аспектами, виглядає як важливий елемент розвитку сучасної кримінології в Україні. У контексті війни цей підхід є особливо актуальним, адже він враховує не лише соціально-економічні, але й культурно-історичні чинники, які формують кримінальну ситуацію та її сприйняття в суспільстві. З огляду на це, варто продовжувати розвивати українську кримінологічну науку, впроваджуючи інтегративні підходи, які враховують багатогранність людських цінностей та специфіку соціальних процесів у період конфлікту;

- методика, застосована в статті для представлення матеріалу у вигляді «діалогічної репрезентації» включає в себе постановку різних питань, на які фрагментарно відповідають видатні вчені як нашої країни має на меті унікальну подачу для сприйняття навчального та наукового матеріалу, щоб уникнути монотонності та забезпечити читача постійною увагою й зацікавленістю. Цей підхід може бути корисним у навчанні, адже спонукає до обговорення різноманітних аспектів кримінології. Викладач, використовуючи цю методику, може задавати/ставити питання із найрізноманітніших галузей знань, тим самим сприяючи глибокому розумінню предмету і розвитку критичного мислення у студентів. Також, це може бути цікаво для читачів, що шукають універсальні підходи до вивчення складних тем, що дозволяє розглядати предмет кримінологічної науки із різних точок зору, а не слідувати суворій послідовності матеріалу;

- шлях стосовно активного розвитку міждисциплінарних напрямків у кримінології є вельми актуальним та перспективним. Справді, сучасна кримінологія дедалі частіше взаємодіє з іншими науковими дисциплінами, що дозволяє більш глибоко аналізувати феномени злочинності та розробляти ефективні стратегії її запобігання. Наприклад, політична кримінологія (яку активно розробляв Ю. В. Орлов) досліджує вплив політичних процесів і рішень на злочинність, кримінологія війни розглядає злочини, пов'язані з військовими конфліктами тощо;

- стосовно глибинних філософських, теологічних та кримінологічних питань, пов'язаних зі злом і його трактуванням в сучасному світі, треба зауважити, що розуміння злочину та зла, як і підхід до їхнього попередження, багато в чому залежать від історико-культурного та

релігійного контексту. Звідси, так важливою є інтеграції духовних і ціннісних аспектів у сучасну правову теорію і практику, що допоможе створити більш гармонійне суспільство, засноване на моральних і духовних принципах, а саме:

- зло, як поняття, має глибоке коріння в біблійній історії. Воно розглядається не лише як моральна категорія, але і як метафізична. Біблія та інші священні тексти надають фундамент для розуміння зла як гріха, що впливає на духовний і матеріальний світи.

- сучасна кримінологія звертається до релігійних текстів і концепцій для розробки методів профілактики злочинів, включаючи суїцидальні нахили. Бібліотерапія, як частина віктимології, використовується для надання психологічної підтримки і допомоги людям, які пережили травматичні події або стикаються з внутрішніми конфліктами.

- злочинність в сучасному світі потребує чіткого розділення понять зла (як абстрактного, морального поняття) і злочину (як конкретного, правового терміну). Концепт зла стосується моральних і духовних сфер, тоді як злочин розглядається в контексті правової системи. Цей поділ важливий для розуміння і трактування як правопорушень, так і моральних гріхів.

- сучасне праворозуміння дедалі більше звертається до духовно-ціннісних орієнтирів. Ідеологія прав людини поступово збагачується новими ціннісними підходами, які базуються на теологічних і моральних принципах. Це відображає глобальну тенденцію до переосмислення правових систем і практик через призму духовності та моралі.

- зараз триває своєрідна «війна» смислів, ідей, ідеологій та цінностей. Вона впливає на всі аспекти життя, включаючи право і справедливість. У такому контексті кримінологічний підхід може допомогти в глибшому розумінні природи злочину і його впливу на суспільство.

- важливість підготовки викладача до заняття та його вміння утримувати увагу аудиторії за нинішніх умов є надзвичайно важливим. Викладання – це не просто передача інформації; це складний процес, що вимагає не лише глибоких знань, а й вміння емоційно і духовно впливати на слухачів. Знання, здобуті з книг і матеріалів, безумовно, важливі, але не менш важливим є те, як ці знання передаються. Вміння створити атмосферу, в якій інформація стає живою і захоплюючою, – ось справжнє мистецтво викладання. Від рівня захоплення інформацією та вміння передати цю захопленість аудиторії залежить успіх усього навчального процесу. Викладач постійно виконує безліч операцій: він впливає на розум, емоції та волю слухачів, прагне не лише донести інформацію, а й викликати інтерес/зацікавленість, спонукати до роздумів і обговорень. Справжній майстер викладання здатний захопити аудиторію в орбіту свого знання та інтелектуальної гри, утримувати її увагу і надихати на пізнання нових горизонтів. Дуже важливо, щоб викладач мав не лише глибокі знання з предмету, а й був майстром комунікації, здатним перетворити будь-яке заняття на захопливу подорож у світ знань;

- життя курсанта/студента та викладача сповнене подій та моментів,

що залишаються в пам'яті на все життя. Кожна лекція чи семінар — це не просто передача знань, а й унікальний досвід взаємодії, обміну ідеями та емоціями. Викладач, як і артист на сцені, відчуває певне хвилювання та відповідальність, адже його завдання — не лише донести інформацію, а й завоювати довіру студентів, надихнути їх на глибоке осмислення матеріалу та критичне мислення. Для цього необхідний широкий кругозір, уміння відчувати аудиторію та вчасно знаходити потрібні слова чи цитати, що можуть підтримати інтерес та увагу курсантів/студентів. Баланс між формальністю та неформальністю, між строгістю та свободою — це ті нюанси, які роблять лекції та семінари живими та незабутніми. Досвід викладача накопичується із роками. З досвідом приходить уміння керувати атмосферою в аудиторії, розуміти, коли потрібно виявити суворість, а коли заохотити вільну дискусію. Це дозволяє формувати не просто академічні знання, а й культивувати справжню академічну свободу — здатність студентів мислити незалежно, ставити запитання та шукати свої відповіді. Успішне викладання вимагає не лише знань, а й емоційної гнучкості, уміння справлятися з непередбачуваними ситуаціями та підтримувати мотивацію курсантів/студентів. Зрештою, це мистецтво, що постійно розвивається та дарує величезне задоволення від усвідомлення свого внеску у формування майбутніх поколінь;

- метод діалогізму або «діалогічної репрезентації» може бути ефективним інструментом для створення контенту в соціальних мережах, таких як TikTok, YouTube або Telegram, з теми кримінології. Такий підхід дозволяє інтерактивно і живо обговорювати складні питання, залучаючи аудиторію до активної участі в дискусії та формуванні власних висновків. Кримінологія, як наука, що вивчає закономірності злочинності та боротьби з нею, може знайти багато цікавих форм подання для масової аудиторії. Через асоціативні образи, використання яскравих прикладів і обговорення актуальних тем можна не лише інформувати, а й спонукати до глибшого розуміння суспільних проблем. Наприклад, використання статистичних даних та науково підтверджених фактів допомагає краще усвідомити проблему злочинності та її наслідків. А через розповіді про експеримент, висловлювання відомих учених можна засвідчити, як наука підходить до розв'язання цих проблем. Це також може включати обговорення фільмів чи інших медіа-матеріалів, що досліджують психологічні або соціальні аспекти злочинності, шкоду від негативних емоцій і впливу на людину, такі як зміна ДНК під впливом стресу чи агресії чи ефективності молитовних станів. Такий контент сприятиме підвищенню обізнаності щодо впливу негативної поведінки і її наслідків. Використовуючи методи діалогізму, можна сприяти формуванню більш критичного та усвідомленого ставлення до питань кримінології, стимулювати дискусії, що допоможуть виявити глибші причини проблеми та запропонувати більш ефективні шляхи їх розв'язання;

- кримінологія, як і кримінальне право, є важливими науками, що прагнуть не лише зрозуміти причини та наслідки злочинної поведінки, але й розробити ефективні стратегії для зменшення рівня злочинності. Вони

виховують у слухачів та читачів здатність до глибокого та критичного осмислення світу, розуміння місця людини в ньому, а також розвиток логічного мислення, необхідного для аналізу складних соціальних явищ. Перечитування підручників з кримінології вимагає зосередженості на основних ідеях і концепціях, які є «ізіюминками» кримінологічної науки. Ці ключові фрагменти тексту допомагають читачам проникнути у глибини кримінологічних досліджень і зрозуміти широкий спектр наукових питань, що охоплює цей курс — від вивчення мотивів злочинців до аналізу соціальних умов, що сприяють злочинності. Кримінологія також пропонує критичний погляд на суспільство, дозволяючи глибше зрозуміти складність людських взаємодій і соціальних структур, що можуть вести до злочинної поведінки. Кримінологічна наука розглядає багато аспектів, включаючи етичні дилеми, правові норми та психологічні фактори, що впливають на злочинність. Як влучно зауважив класик, щастя та нещастя є взаємопов'язаними явищами, і лише через усвідомлення страждань та труднощів ми можемо по-справжньому зрозуміти і цінувати моменти радості та задоволення. Так само і в кримінології, дослідження злочину та його впливу на суспільство допомагає краще зрозуміти природу правопорушень і розробити методи їхнього попередження, забезпечуючи більш безпечне і справедливе суспільство;

- ідея про необхідність створення нового навчального посібника з кримінології має великий потенціал, особливо з огляду на необхідність об'єднання класичних і сучасних підходів у цій галузі. Будь-який навчальний матеріал має базуватися на вже наявних знаннях, що довели свою ефективність і легкість для сприйняття. Це створює фундамент для глибшого розуміння студентами ключових концепцій і теорій кримінології. Водночас, враховуючи безперервний розвиток науки і появу нових досліджень, важливо не лише узагальнювати існуючі знання, але й інтегрувати нові/перспективні ідеї, що відображають сучасні тенденції у сфері кримінології. Це дозволить українській кримінології розвиватися відповідно до актуальних викликів і потреб суспільства;

- успіх у викладанні кримінології, як і в будь-якій іншій науці, залежить від зусиль викладача, його здатності адаптуватися до змін і готовності використовувати новітні досягнення науки. Звичайно, важливу роль відіграють і внутрішні переконання, в тому числі віра в свої сили і духовна підтримка, що здобувається багатьма добрими справами та бажанням не грішити. Для створення корисного і сучасного посібника з кримінології важливо провести детальний аналіз наявних наукових праць, визначити ключові тенденції та дихотомії розвитку кримінологічної науки. Це допоможе сформулювати новий підхід до викладання кримінології, що буде одночасно інноваційним і заснованим на перевірених часом знаннях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисов С. Ф., Денисова Т. А., Кулик С. Г., Шеремет О. С. Кримінологія. Загальна частина. Альбом схем. Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна». 2015. 658 с.

2. Дремин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монографія. Одесса : Юрид. лит-ра, 2009.

3. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. по сіб. / Голіна В.В. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

4. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. по сіб. / Голіна В.В. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

5. Зеленецкий В. С. Общая теория борьбы с преступностью. 1. Концептуальные основы. Х.: Основа, 1994 С. 100–101.

6. Зеленецкий В. С. Общая теория борьбы с преступностью. 1. Концептуальные основы. Х.: Основа. 1994.

7. Зелінський А. Перспективи подальшого розвитку кримінології. Право України. 2001. № 1.

8. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.

9. Кримінологія : підручник [Текст] / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

10. Кримінологія. Академічний курс / кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор». 2018. 588 с.

11. Кримінологія. Особлива частина: Навч. посібник для студентів юрид. спеціальностей вищих закладів освіти / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман; за ред. І. М. Даньшина. Харків: Право, 1999. 232 с.

12. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодєд та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Х.: Право, 2014. 513 с.

13. Кримінологія: навчальний посібник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2009. 348 с.

14. Кримінологія: підручник / за заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. К.: Національна академія управління, 2010. 496 с.

15. Кримінологія: Підручник / За заг. ред. О. М. Джужі. К. : Юрінком Інтер, 2002.

16. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : моногр. Харків : Вид-во Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2008.

17. Орлов Ю. В. Напрями кримінологічної думки // Кримінологічний довідник.

URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/napryamikriminologichnoji-dumki/>

18. Паспорт спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Постанова президії ВАК України 21.05.2008. № 38-06/6. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v38_6330-08. (дата звернення: 24.08.2024).

19. Поклад В. І., Звонок О. С. Соціологічні та психологічні аспекти кримінології : монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідорєнка, 2020. 202 с.

20. Руцєнко І. П. Соціологія злочинності – нова галузь вітчизняної соціології. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. № 10. С. 279–280.

21. Руцєнко І. П. Соціологія злочинності: Монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. 370 с.

22. Сучасна кримінально-правова система в Україні: Реалії та перспективи. Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна та ін. Київ: ВАІТЕ, 2015. С. 586–588.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2024

Ivan V. KRITSAK,

Phd in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CRIMINOLOGY AS A SCIENCE AND ACADEMIC DISCIPLINE: TOWARDS THE ESSENCE THROUGH ATTRIBUTES

This work reflects various criminological schools and approaches of Ukrainian criminology, which form the necessary symbiosis/baggage of knowledge for a deeper understanding/awareness of the essence of criminology. If Western criminologists firmly stand on positivist, sociological positions, then we should transform Ukrainian criminology into an integrative/complex approach reflecting many spiritual and value meanings, which are especially relevant during the current Russian-Ukrainian war.

It is important to note that the questions posed in this article, as a result of the applied method of «dialogical representation», are answered fragmentarily by prominent scientists of our country and the world. The teacher can ask questions to the audience from a wide variety of fields of knowledge. Therefore, we have somewhat disrupted the logical sequence of presenting certain questions in order to avoid monotony, to keep the reader in the tone/rhythm of constant attention and surprise of completely different questions, which are placed in a chaotic order and relate to the first topic: «Criminology as a science and an academic discipline».

Today, such areas of criminology are actively being developed through the prism of interdisciplinarity as: political criminology, war criminology, sports criminology, criminology, penitentiary criminology. From here, perhaps, the passport of the specialty 12.00.08 should be revised. First of all, a new specialty should be opened in our country - “criminologist”, similar to a psychologist, so

that everyone who wishes can deeply master many criminological meanings and gain the appropriate level of knowledge.

Keywords: *criminology, subject, interdisciplinarity, crime, determination, personality of a criminal offender, combating crime, background, method of «dialogical representation».*

Сергій Вікторович ЛУК'ЯНЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Сумська філія Харківського національного
університету внутрішніх справ, м. Суми)

КРИМІНОЛОГ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ – СПЕЦІАЛІСТ З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті запропоновано новий підхід та окремі нетрадиційні рішення для вивчення структури, динаміки злочинності як в окремо взятому регіоні, так і в цілому в Україні, визначення сучасної стратегії з протидії та запобіганню злочинності, розробки відповідних заходів на підставі вивчення як особи злочинців, так і потерпілих, нові підходи з встановлення особи злочинців та розкриття кримінальних правопорушень. Висловлено декілька критичних суджень щодо нинішньої взаємодії правоохоронних органів України. Наводиться низка аргументів на користь більш ефективної діяльності між ними. Окреслено основні обов'язки спеціалістів-кримінологів поліції та основні методи й способи їхньої діяльності, що мають за мету вивчення сучасного стану злочинності, проведення кримінологічних досліджень, прогнозування майбутнього стану злочинності й окремих її видів, планування заходів із запобігання та протидії злочинності, безпосередня участь у розслідуванні кримінальних правопорушень і встановленні особи злочинців.

Ключові слова: кримінолог, злочинність, особа кримінального правопорушника, особа потерпілого, кримінологічне дослідження, взаємодія, стратегія із запобігання та протидії злочинності.

Постановка проблеми. Запобігання та протидія злочинності не будуть ефективними, якщо не прогнозувати розвиток цього негативного явища в майбутньому. Розроблені прогнози про майбутній стан злочинності, в тому чи іншому регіоні країни, є необхідною передумовою для прийняття відповідних заходів, насамперед управлінських рішень, планування й корегування заходів запобігання злочинам, координації діяльності правоохоронних органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю,

розв'язання питань їх матеріально-технічного, фінансового, організаційно-кадрового, інформаційно-аналітичного та іншого ресурсного забезпечення. Ці питання вирішуються за допомогою кримінологічного аналізу з подальшим проведенням кримінологічного прогнозування та кримінологічного планування, що проводять кримінологи за результатами проведених досліджень. Але до сьогодні в правоохоронних органах відсутні відповідні фахівці, які б займалися цією проблематикою. Підрозділи кримінальної поліції, поліції превентивної діяльності, досудового слідства, установ виконання покарань окремо один від одного планують заходи щодо запобігання та протидії злочинності й встановлення осіб, які скоюють кримінальні правопорушення, що не може призвести до позитивних зрушень в питаннях державної політики з протидії злочинності.

Проблеми кримінологічних функцій органів поліції досліджувались О. М. Бандуркою, В. В. Голіною, О. М. Джужею, А. Ф. Зелінським, І. В. Кріцаком, О. М. Литвиновим, Ю. В. Орловим, А. Є. Фоменком та іншими науковцями. Проте в сучасних умовах належить переосмислити роль кримінолога у діяльності практичних підрозділів поліції.

Мета статті – визначити роль і функції кримінолога правоохоронних органів як спеціаліста з питань запобігання та протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Кримінологія, окрім злочинності та її сутності і форм прояву, також вивчає детермінанти(причини й умови), що полегшують для злочинців настання суспільно-небезпечного наслідку - кримінального правопорушення, а також особу кримінального правопорушника та жертву кримінального правопорушення.

Без набуття й розуміння кримінологічних знань та їх застосування, як в теперішній час, так і в майбутньому, не можуть обійтися працівники всіх правоохоронних органів, особливо підрозділів Національної поліції України й установ виконання покарання, адже фахівці-кримінологи, перебуваючи на передньому краї боротьби зі злочинністю, як і співробітники правоохоронних органів, повинні вивчати, аналізувати й узагальнювати інформацію про рівень, структуру, динаміку, тенденції розвитку злочинності як антисуспільного явища, проводити відповідні кримінологічні дослідження віктимізації і віктимної поведінки жертв кримінального правопорушення. І в підсумку – це повинно відобразитися в плануванні заходів з протидії злочинності в окремій місцевості(регіону) і, що також важливо, розкритті окремих кримінальних правопорушень¹.

Виявляючи й вивчаючи умови (наприклад, порушення або недосконалість заходів з охорони майна, легка доступність до нього, недосконалість діяльності правоохоронних органів, що дає можливість кримінальному правопорушнику бути впевненим щодо уникнення його викриття тощо), що сприяють злочинності, можна розробити й втілити

¹ Кримінологія : Загальна частина : навчальний посібник / А. Б. Блага, І. Г. Богатирьов, Л. М. Давиденко ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Х. : ХНУВС, 2011. С. 28.

заходи по їх усуненню, тим самим запобігти вчиненню кримінальних правопорушень.

Вивчаючи особу кримінального правопорушника, можна зрозуміти його дії під час вчинення кримінального правопорушення та розробити початковий алгоритм поліцейських заходів при вчиненні неочевидних кримінальних правопорушень. Також, вивчаючи особу кримінального правопорушника, можна з'ясувати, які потрібні заходи по його ресоціалізації та запобіганню скоєння ним кримінальних правопорушень у майбутньому¹. На сьогодні досить мало осіб, учених-кримінологів, які хоча б один раз побували в місцях позбавлення волі та комплексно займались би вивченням кримінологічного портрету особистості кримінального правопорушника, того, який відбуває покарання зараз, а також усіх тих, хто звільнився із місць позбавлення волі після відбуття покарання. На кожному з цих етапів відбувається трансформація особистості, та можна почерпнути безцінний матеріал для здійснення наукових досліджень. Звідси важливим є визначення потенційного злочинного шляху із дитячих років та подальші рівні соціалізації/ресоціалізації чи знову рецидивного злочинного майбутнього².

Вивчаючи особу потерпілого, можна встановити, які його дії призвели до вчинення щодо нього кримінального правопорушення й у подальшому встановити особу кримінального правопорушника, а також розробити запобіжні заходи, спрямовані на недопущення можливого перетворення осіб на жертв кримінального правопорушення. Вивчення особи й поведінки потерпілих, по-перше, має на меті пояснити в який час почався процес віктимізації та вплив віктимності на механізм конкретного кримінального правопорушення й, по-друге, запропонувати ефективні та диференційовані заходи щодо віктимологічної профілактики. Останні дозволяють вести боротьбу зі злочинністю одночасно двома способами, а саме: шляхом зменшення кримінальних правопорушень і шляхом зменшення кількості осіб, які внаслідок індивідуальних особливостей (стать, вік, професія, стан здоров'я, стан заможності тощо) можуть стати жертвами кримінальних правопорушень³.

Кожне кримінальне правопорушення по суті є унікальним. Немає двох однакових кримінальних правопорушень, де буде той самий злочинець і та сама жертва. Кримінальні правопорушення можуть бути схожі. Науковці-кримінологи ЗВО (які територіально до них прив'язані як до місця роботи) не можуть проводити кримінологічні дослідження в кримінальних провадженнях на рівні окремих ГУНП і територіальних органів Національної поліції. По-перше, у нього немає можливості відслідковувати криміногенну обстановку в інших регіонах, по-друге, віддаленість від

¹ Голіна В.В., Головкін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник/ В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська, О.В. Лисодед та ін.; за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. Х. : Право, 2014. С. 43.

² Кримінологія : Навчально-методичний посібник / В. М. Дрьомін, Ж. В. Мандриченко, Т. В. Мельничук та ін. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. С. 56.

³ Кримінологія : навч. посіб. / О. С. Стеблинська та ін. К. : Ін-т крим.-викон. служби, 2014. С. 39.

підрозділу поліції, де розслідується кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого потребують дослідження.

У вивчених кримінальних провадженнях, де кримінальні правопорушники встановлені й затримані, по яких проведені відповідні дослідження, виявлена, описана мотивація кримінального правопорушника(ів) і віктимологічних факторів можливо створювати профіль кримінального правопорушника, який варто використовувати (застосовувати) у майбутньому при вчиненні схожих кримінальних правопорушень. Для науковців ЗВО вчасно виконувати такі дослідження, відслідковувати ситуацію з розкриття особливо тяжких злочинів (таких, як вбивства) неможливо. Це може відбуватися лише при запрошенні підрозділом поліції науковців для вивчення ситуації, проведення ними відповідних досліджень та надання консультацій. Але на це може піти багато часу, а кримінальні правопорушення можуть вчинятися у різних регіонах й надалі.

Плани протидії окремим видам кримінальних правопорушень реально складаються лише в окремих підрозділах поліції. Поглиблений аналіз криміногенної ситуації не робиться, не готуються й не направляються до органів місцевого самоврядування та державних органів відповідні пропозиції та вимоги щодо протидії правопорушенням, усуненню факторів, що зумовлюють злочинність (наприклад, розповсюдження вуличного освітлення, встановлення камер відеоспостереження, усунення умов, що призводять до порушень Правил дорожнього руху, збільшення й розвиток спортивних секцій тощо).

На жаль, та інформація, що повинна надходити до ГУНП від органів й установ Державної кримінально-виконавчої служби згідно з наказом МЮУ, МСПУ, МОЗУ, МВСУ від 03.04.2018 року №974/5/467/609/280 щодо осіб, які звільняються з установ виконання покарань (оцінка ступеню виправлення-ресоціалізації, ставлення до вчиненого кримінального правопорушення(ів), намірів продовження злочинної діяльності в майбутньому) у більшості – необ'єктивна або взагалі не надходить. Це тому, що ДКВС перебуває у складі Міністерства юстиції, з МВС та Національною поліцією функціонально взаємодіє не надто щільно. Завдання однакові, але контроль за їх виконанням різний.

Кримінолог – це спеціаліст з проведення досліджень щодо причин, умов (детермінантів) та наслідків кримінальних правопорушень, вивчає особистості кримінальних правопорушників і їх жертв, планує профілактичні заходи щодо протидії злочинності, надає консультації з кримінологічних питань при розслідуванні кримінальних проваджень. При тому спеціаліст – це особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування цих знань і може надавати консультації під час проведення процесуальних дій з питань, що потребують відповідних знань і навичок.

Кримінолог поліції має бути поліцейським або працівником цивільного персоналу Національної поліції України, що має відповідну

юридичну освіту (право, правоохоронна діяльність), відповідний допуск до державної таємниці та виконує функціональні обов'язки за посадою. Пропонуємо визначити за спеціалістом-кримінологом такі функціональні обов'язки:

1. Збір та аналіз статистичної інформації про злочинність.
2. Вивчає тенденції розвитку різних видів кримінальних правопорушень протягом певного періоду часу на основі статистики й реєстру засуджених.
3. Вивчає соціальні, економічні та політичні складові злочинності.
4. Розробляє стратегії протидії (зменшення) злочинності.
5. Планування профілактичних заходів щодо запобігання злочинності на основі аналізу кримінологічних досліджень.
6. Вносить пропозиції щодо заходів протидії конкретним видам кримінальних правопорушень у визначених регіонах (селах, районах, містах тощо).
7. Бере участь у розробці перспективних планів заходів з протидії злочинності.
8. Бере участь у процесуальних діях на фізичних місцях кримінальних правопорушень як консультанта для вивчення кожного аспекту кримінального правопорушення.
9. Бере участь як консультант під час допитів потерпілих для з'ясування їх віктимної поведінки та інших обставин з метою встановлення кримінального правопорушника(ів). Проводить співбесіди.
10. Співпрацює зі слідчими, криміналістами й офіцерами кримінальної поліції з питань визначення «профілю кримінального правопорушника» (профайлінгу).
11. Вивчає особистісні дані встановлених кримінальних правопорушників, їхню поведінку, з'ясовує причини й умови (детермінанти), що призвели до вчинення кримінального правопорушення(ів), прогнозує поведінкову модель дій особи в майбутньому (вірогідність вчинення наступних кримінальних правопорушень).
12. Опитує (бере участь в опитуванні) кримінальних правопорушників для вивчення їх мотивації, особистості, можливих намірів і дій надалі.
13. Відвідує (за згодою адміністрації) установи Державної кримінально-виконавчої служби України для організації міжвідомчої взаємодії з кримінологічних питань.
14. Проводить опитування (анкетування) і вивчає поведінку осіб, які відбувають покарання, з метою розуміння перспективи ресоціалізації засудженого з наступним інформуванням відповідного ГУНП.
15. Підготовка кримінологічних аналітичних звітів та висновків для потреб різних установ: поліції, судів, установ виконання покарання, закладів освіти тощо.

Кожен кримінолог, на нашу думку, повинен виконувати такі

функціональні обов'язки, результатами своїх досліджень – ділитися з колегами. Це забезпечить узагальнення отриманих результатів і досвіду, своєчасний обмін корисною інформацією про осіб, які звільняються з місць позбавлення волі та інших установ ДКВС, і спостереження за поведінкою осіб на волі в майбутньому. Тому вважаємо доцільним мати спеціаліста-кримінолога в кожному ГУНП із загальним їх підпорядкуванням центральному органу управління Національної поліції України для координації спільних дій.

В цьому контексті імпонують пропозиції знаного науковця Харківського національного університету внутрішніх справ І. В. Кріцака, а саме: ініціативи зі створення кримінологічних науково-дослідних центрів з вивчення проблем злочинності на регіональних рівнях Головних управлінь Національної поліції України і т. д.¹ Сподіваємося, що зусилля науковців-кримінологів не будуть марними й в підрозділах Національної поліції України та установах Державної кримінально-виконавчої служби України будуть впроваджені посади кримінологів.

Висновки. Кримінологічне пізнання представленої наукової проблеми дає підстави для формулювання таких суджень:

1. Впровадження відповідної посади спеціаліста-кримінолога в територіальних підрозділах поліції дозволяє визначити конкретну посадову особу, що володіє відповідними кримінологічними знаннями й навичками кримінологічних досліджень та прогнозування й планування для:

1.1. Постійного спостереження за станом, рівнем і динамікою загальної злочинності в цілому та окремими її видами на визначеній території для своєчасного інформування керівництва з метою реагування на зміни й розробки заходів щодо запобігання та протидії.

1.2. Налагодження відповідної дієвої взаємодії з установами виконання покарань і органів пробації ДКВС з питань вивчення особи злочинців, що скоїли кримінальні правопорушення й відбувають покарання, та встановлення їх намірів (щодо злочинної діяльності в майбутньому) після звільнення з місць позбавлення волі, а також дослідження методів і способів процесів їх дій при скоєнні попередніх кримінальних правопорушень, за які вони відбувають покарання, для використання цих досліджень і досвіду при розслідуванні кримінальних правопорушень, що будуть скоєні в майбутньому.

1.3. Участі як консультанта в досудових розслідуваннях та встановлення осіб кримінальних правопорушників.

1.4. Вивчення віктимної поведінки жертв окремих видів кримінальних правопорушень та розробки в подальшому заходів щодо запобігання

¹ Кріцак І. Формування кримінологічних інноваційних науково-дослідних центрів/лабораторій у практичних підрозділах Національної поліції України // Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення: матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 26 вересня 2023 р.) / [Редкол.: Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін.]. Київ : ДНДІ МВС України, 2023. С. 280. URL: https://www.knuba.edu.ua/wp-content/uploads/2023/11/zbirnyk_kruglyj-stil_26.09.2023.pdf.

злочинним проявам, що носять системний характер, а також імовірності встановлення особи кримінального правопорушника.

1.5. Підготовки відповідної інформації про стан злочинності або скоєння окремих видів кримінальних правопорушень для інших правоохоронних органів та органів місцевої влади для розробки й впровадження заходів щодо запобігання злочинності.

2. Впровадження відповідної посади спеціаліста-кримінолога в територіальних підрозділах поліції дозволить відійти від практики минулого, а саме: коли один співробітник поліції об'єднує декілька напрямів службової діяльності, що створює велике на нього навантаження та відволікання від здійснення важливих і вчасних заходів з протидії злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінологія : Загальна частина : навчальний посібник / А. Б. Блага, І. Г. Богатирьов, А. М. Давиденко ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Х. : ХНУВС, 2011. 278 с.

2. Голіна В.В., Головкін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник/ В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська, О.В. Лисодєд та ін.; за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. Х. : Право, 2014. 288 с.

3. Кримінологія : Навчально-методичний посібник / [В.М. Дрьомін, Ж.В. Мандриченко, Т.В. Мельничук та ін.] Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2015.

4. Кримінологія : навч. посіб. / О. С. Стеблінська та ін. К. : Ін-т крим.-викон. служби, 2014. 126 с.

5. Кріцак І. Формування кримінологічних інноваційних науково-дослідних центрів/лабораторій у практичних підрозділах Національної поліції України // Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення: матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 26 вересня 2023 р.) / [Редкол.: Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін.]. Київ : ДНДІ МВС України, 2023. С. 274–282. URL: https://www.knuba.edu.ua/wp-content/uploads/2023/11/zbirnyk_kruglyj-stil_26.09.2023.pdf.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2024

Serhiy V. LUKYANENKO,

PhD in Law

(Sumy branch of the Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine.

CRIMINOLOGIST OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES – A SPECIALIST IN CRIME PREVENTION AND COUNTERMEASURES

The article proposes a new approach and some non-traditional solutions for

studying the structure and dynamics of crime both in a particular region and in Ukraine as a whole, defining a modern strategy for combating and preventing crime, developing appropriate measures based on the study of the identity of both criminals and victims, new approaches to identifying criminals and solving crimes. Several critical judgments were expressed regarding the existing interaction of law enforcement agencies of Ukraine. A number of arguments are given in favor of greater efficiency in the activities between them. The main duties of police criminologists and the main methods and methods of their activities are outlined, which aim to study the current state of crime, conduct criminological research, forecast the future state of crime and its specific types, plan measures to prevent and combat crime, direct participation in investigation of crimes and identification of criminals.

Key words: *criminologist, crime, identity of the criminal, identity of the victim, criminological research, interaction, strategy for prevention and counteraction of crime.*

Ірина Геннадіївна ЛУЦЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Георгій Вадимович АВРАМЧУК
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ЖЕРТВИ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ У ФОКУСІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто багатоаспектні питання, пов'язані з визначенням статусу жертв збройного конфлікту. Акцентовано увагу на відсутності уніфікованого визначення жертви у міжнародному праві, а також міжнародних інструментів та механізмів реагування в питаннях відшкодування шкоди. Такі галузі міжнародного права, як міжнародне гуманітарне право, міжнародне право прав людини та міжнародне кримінальне право різняться між собою у підходах та категоріях жертв. Запропонована низка критеріїв, за якими може бути здійснене визначення жертв збройного конфлікту, а також перелік органів і організацій, які можуть надавати статус жертви та сприяти в його отриманні. У перспективі розбудови національної концепції перехідного правосуддя питання визнання жертви збройного конфлікту має враховувати різноманітні юридичні, соціальні та гуманітарні аспекти. Використання міжнародного досвіду та принципів перехідного правосуддя сприятиме ефективному захисту жертв збройного конфлікту, що включає правове

визнання, соціально-економічну допомогу, психологічну реабілітацію та доступ до правосуддя.

Ключові слова: збройний конфлікт, війна, жертва, злочинність, протидія злочинності, перехідне правосуддя, відшкодування шкоди.

Постановка проблеми. Як будь яка війна, російсько-українська війна рано чи пізно закінчиться. Втім, вже зараз наслідки цієї війни можна вважати катастрофічними: винищені цілі родини; вбиті військові і цивільні, серед яких є діти, в тому числі немовлята; каліцтво і фізичні травми; психологічні розлади та психічні хвороби; масова міграція; примусова депортація; екологічна шкода; урбіцид; знищена та зруйнована критична інфраструктура; фінансово-економічні збитки; тимчасова окупація території України; освітньо-педагогічна криза (особливо на сході країни) тощо. Для окремої людини або родини, ці наслідки є/можуть бути не виправним, для країни вони також є деструктивними. Проте саме на державу покладається обов'язок щодо створення умов для відновлення суспільства і країни.

Зарубіжний досвід країн, що пройшли шлях від війни до миру, свідчить про необхідність і важливість допомоги жертвам, що постраждали в ході конфлікту. Станом на зараз Україна вже надає допомогу окремим категоріям осіб, які постраждали в ході збройного конфлікту росії проти України, проте питання щодо офіційного статусу жертви війни залишається відкритим.

Ступінь наукової розробки з тематики жертв збройного конфлікту в цілому є доволі широким. З різних наукових ракурсів здійснено внесок у дослідження цієї тематики вітчизняними дослідниками-кримінологами серед яких М. М. Гнатівський, О. М. Литвинов, О. А. Мартиненко, Ю. В. Орлов, Н. І. Сатохіна, В. В. Сокурєнко, В. О. Туляков та інші. Вагомий внесок наукової спільноти у розроблення означеної тематики є беззаперечним, проте для дискусії залишається низка питань, як от: хто може претендувати на статус жертви, хто надаватиме цей статус, яка має бути процедура доведення тощо. Всі ці питання досить важливі для отримання відшкодування шкоди від збройного конфлікту, та подальших кроків для примирення українського населення. Тож пошук відповідей на зазначені питання триває.

Мета статті – дослідження кримінологічних аспектів надання статусу жертв збройного конфлікту та оцінка ролі перехідного правосуддя у їхньому захисті.

Виклад основного матеріалу. У контексті збройних конфліктів, таких як російсько-українська війна, жертви займають центральне місце в питаннях перехідного правосуддя. Їхнє визнання, захист прав, відшкодування збитків є важливими елементами побудови справедливості у повоєнний період.

За визначенням енциклопедії сучасної України жертви війни – особи, які загинули або постраждали під час і внаслідок воєнних дій, їхнього прямого чи опосередкованого впливу. Поняття «Жертва війни» у сучасному

міжнародному праві об'єднує категорії людей, які підпадають під дію спеціальних угод, що обумовлюють їхні статус і права: цивільне населення на території, де йдуть воєнні дії; військовополонені (зокрема повстанці й іноземці добровольці, але не терористи і найманці); поранені та хворі; потерпілі від катастроф на морі під час бойових дій; інтерновані та ін. При цьому правові норми щодо жертв війни поширюються на збройні конфлікти як міжнародного, так і неміжнародного характеру¹.

Питаннями жертв війни (збройного конфлікту) опікується не тільки держава, суспільство яких постраждало в наслідок конфлікту, але і міжнародна спільнота. Правовий статус жертв війни регламентується створеними на основі досвіду 2-ї світової війни Женевськими конвенціями (12.08.1949 р.) про захист жертв війни, які містять чотири універсальних міжнародних договори.

Про необхідність міжнародно-правового регулювання захисту жертв війни свідчать такі сухі, але вражаючі уяву цифри. Практично протягом всієї історії цивілізації війна була однією з основних форм відносин між народами. За останні п'ять тисяч років відбулося близько 14 тисяч воєн, у яких загинуло понад 5 млрд. чоловік. За 3400 років можна нарахувати тільки 250 років загального миру – це менш 1 % часу існування людства. XX століття не є винятком. Саме у XX столітті відбулися дві найбільш руйнівні війни. Перша світова війна унесла за собою 10 млн. убитих і 21 млн. чоловік, загиблих від голоду і хвороб. У Другій світовій війні загинуло понад 40 млн. чоловік².

Привертає увагу також і значне збільшення кількості жертв з числа мирного населення. В Першій Світовій війні співвідношення серед убитих складало двадцять комбатантів на одного цивільного. У період Другої Світової війни це співвідношення приблизно прирівнялося. Сучасні ж збройні конфлікти характеризуються значним збільшенням жертв серед мирного населення відносно військовослужбовців³.

Станом на зараз важко оцінити кількість людей, які стали жертвами збройного конфлікту (жертвами міжнародних злочинів та грубих порушень прав людини). Саме тому національні і міжнародні зусилля мають бути спрямовані, як на притягнення винних за вчинені міжнародні злочини, так і на правовий захист і відшкодування збитків жертвам війни.

Проблеми відшкодування шкоди ускладнюються відсутністю уніфікованого визначення жертви, а також міжнародних інструментів та механізмів реагування в питаннях відшкодування шкоди. Кожна галузь міжнародного права має відмінне визначення жертв і різну юридичну основу. Окрім того є відмінності і у підходах та категоріях жертв, так

¹ Грабовський С. І. Жертви війни // Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. URL: <https://esu.com.ua/article-19082> (дата звернення: 03.12.2024).

² Міжнародне гуманітарне право: Посібник / за ред. Т. Р. Короткого. Київ – Одеса: Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016–2017. С. 5–6.

³ Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти: навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. С. 82.

наприклад: міжнародне гуманітарне право орієнтовано на збройні конфлікти і приділяє увагу цивільним, військовополоненим та пораненим, забезпечуючи їм гуманітарний захист; міжнародне право прав людини охоплює мирний та воєнний час і акцентує увагу на універсальних правах людини, гарантуючи захист прав людини і доступ до правосуддя; міжнародне кримінальне право зосереджується на переслідуванні найтяжчих міжнародних злочинів і концентрується на жертвах масових злочинів і систематичних порушень, створюючи механізми відшкодування через міжнародні трибунали.

Враховуючи вище зазначене, національна концепція перехідного правосуддя має будуватися з урахуванням міжнародних особливостей. Такий підхід створить умови для притягнення винних до відповідальності і відшкодування шкоди жертвам збройного конфлікту в рамках усіх можливих юрисдикцій.

Питанням жертв збройного конфлікту українська сторона почала опікуватися ще до повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Так громадськими організаціями «Харківська правозахисна група» та «Мирний берег» на підставі зібраної інформації в Донецькій і Луганській областях в 2014-2018 рр. до жертв збройного конфлікту були віднесені наступні категорії:

- загиблі, військові і цивільні особи, і члени їх родин;
- поранені, військові і цивільні, і члени їх родин;
- зниклі безвісти, військові і цивільні, в тому числі жертви насильницьких зникнень і члени їх родин;
- незаконно позбавлені свободи і особи, що незаконно утримуються під вартою, та члени їх родин;
- жертви тортур і жорстокого поводження;
- жертви сексуально і гендерно зумовленого насильства;
- жертви посягань на людську гідність, військові та цивільні особи;
- ув'язнені, які перебувають в установах виконання покарань на неконтрольованій урядом території;
- жертви переслідувань на неконтрольованій урядом території за ознакою приналежності до групи: роми; члени ЛГБТ-спільноти; віруючі церков, які не визнаються Московським патріархатом;
- люди, які втратили житло та інше майно в зв'язку з військовими діями¹.

До цього переліку жертв необхідно додати і такі категорії як: жертви примусових депортації; викрадені і незаконно всиновлені діти (справа Львови-Белової); люди, які отримали фізичні травми (каліцтва), а також психологічні травми та психічні розлади і захворювання.

В рамках перехідного правосуддя також мають бути вирішені і такі складні питання, як визнання і встановлення статусу жертв збройного

¹ Жертви збройного конфлікту на сході України в 2014 – 2018 рр. Київ, 2009. 14 с. UPD: https://civilimplus.org/wp-content/uploads/2019/01/Web_Victim_A5_ukr.pdf (дата звернення: 01.12.2024).

конфлікту щодо людей, які перебувають на тимчасово окупованій території. Особливої уваги потребують категорії людей, які в силу різних причин залишилися на тимчасово окупованій території і були піддані примусовій російській паспортизації, в тому числі діти, народжені у цей період. Не менш важливим є питання щодо примусової русифікації українського населення і визначення їх статусу. Надскладним питанням стає визначення статусу осіб, які впродовж восьми років проживали в окремих областях Донецької і Луганської областей, а також на території АР Крим. Розв'язання цих питань є важливою задачею в рамках розбудови перехідного правосуддя, без їх вирішення навряд чи вдасться досягти примирення українського суспільства в межах кордонів 1991 року.

Критерії визначення жертв збройного конфлікту можуть бути різними, проте ключовим аспектом залишається спричинена шкода, її зв'язок з конфліктом та визнання цієї шкоди відповідними органами, як от:

- визнання в міжнародному праві (статус жертви визнаний міжнародним гуманітарним правом, міжнародним правом прав людини);
- статус і обставини (цивільні (особи, які не приймали участь у бойових діях і постраждали в наслідок конфлікту), військові (особи, безпосередньо приймали участь у збройному конфлікті, і які були вбиті, поранені або взяті у полон), особи, які за нормами міжнародного гуманітарного права потребують захисту і допомоги (хворі, поранені, полонені, тощо));
- психологічні і фізіологічні критерії (встановленні діагнози щодо наявності психологічних травм або психічних розладів/хвороб, викликаних пережитими подіями, поранення, втрата працездатності, наявність каліцтва або інших фізичних травм, що спричинені збройним конфліктом);
- причина шкоди (безпосередній вплив (вбивства, поранення, знищення майна, що настали в результаті бойових дій; опосередкований вплив (примусова депортація, переселення, втрата роботи, голод);
- соціально-економічні критерії (люди, які через конфлікт зазнали матеріальних втрат, а також вимушені переселенці);
- гендерні і вікові критерії (особливо вразливі категорії: жінки, діти, люди похилого віку, представники сексуальних меншин та гендерних відмінностей);
- часовий та географічний критерії (причинно-наслідковий зв'язок між особою і збройним конфліктом, тобто часова і територіальна обумовленість особи у період збройного конфлікту).

Кількість людей, які стали жертвами російської агресії дуже велика, і вона продовжує збільшуватися, адже окупанти не зупиняються. Кожного дня Україна продовжує втрачати своїх людей і зазнавати руйнувань по всій території. Зазначена обставина обов'язково має бути врахована у розбудові національної концепції перехідного правосуддя, оскільки надання статусу жертви є необхідною підставою для відшкодування шкоди, доступу до медичної допомоги і реабілітації, а також для участі у судових процесах.

Національною концепцією перехідного правосуддя має бути

передбачена категорія органів і організацій, які матимуть законні підстави надавати статус жертви. Такими органами і організаціями можуть бути:

- національні органи влади: судові органи, правоохоронні органи, органи соціального захисту;
- міжнародні судові органи: Міжнародний кримінальний суд, Європейський суд з прав людини, міжнародний трибунал;
- міжнародні гуманітарні організації: міжнародний комітет червоного хреста, Організація об'єднаних націй (можуть надавати допомогу і підтримку в наданні статусу жертви);
- національні і міжнародні неурядові організації (наприклад: Amnesty International, Human Rights Watch, також можуть сприяти в отриманні статусу жертви);
- комісії з примирення та встановлення істини (наприклад: Комісія правди і примирення у Південно-Африканській Республіці, Комісії прийняття, правди та примирення Східного Тимору, Комісія з'ясування правди, співіснування та неповторності у Колумбії тощо);
- медичні установи, які фіксують шкоду спричинену здоров'ю (на підставі медичних заключень може надаватися допомога).

Висновки. Жертви збройного конфлікту є ключовою фігурою у фокусі перехідного правосуддя, оскільки саме вони є складовою елементів (напрямок) перехідного правосуддя, таких як: встановлення правди і справедливості, притягнення винних до відповідальності та відшкодування шкоди. Встановлення такого статусу є критично важливим для забезпечення справедливості, компенсації шкоди та реабілітації постраждалих осіб. Основними критеріями визначення жертв залишаються завдана шкода, її зв'язок із конфліктом та визнання відповідними органами.

В умовах російсько-української війни національна концепція перехідного правосуддя має враховувати різноманітність категорій постраждалих, створюючи прозорі та доступні механізми визнання їх статусу. Це стане важливим кроком у відновленні справедливості, подоланні наслідків збройного конфлікту та примиренні українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горностаї П. П. Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. *Проблеми політичної психології*. 2018. Вип. 7 (21). С. 54–68. DOI: 10.33120/porp-Vol21-Year2018-5.
2. Грабовський С. І. Жертви війни // *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. URL : <https://esu.com.ua/article-19082>.
3. Жертви збройного конфлікту на сході України в 2014–2018 рр. Київ, 2009. 14 с. URL : https://civilmplus.org/wp-content/uploads/2019/01/Web_Victim_A5_ukr.pdf.

4. Звіт про результати опитування щодо дотримання прав людини у концепції перехідного правосуддя в Україні / Укладачі: В. М. Пашков, Ю. В. Орлов, А. М. Яценко та ін. Харків : Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, 2023. 74 с.
5. Міжнародне гуманітарне право : посібник / О. О. Войтенко, М. М. Гнатівський, Т. Р. Короткий та ін. ; за ред. Т. Р. Короткого. Київ – Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2017. 145 с.
6. Орлов Ю. В. Кримінологічні орієнтації в стратегії перехідного правосуддя для України : картографія колективних травм війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2 (29). С. 107–126. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.08>.
7. Орлов Ю. В. *Trauma studies* у фокусі кримінологічного аналізу (український контекст). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 11–31.
8. Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років : Закон України від 17.04.1991 р. № 962-ХІІ. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text> (дата звернення: 19.08.2024).
9. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб. До 30-річчя Харків. нац. ун-ту внутр. справ / [І. В. Клименко, М. С. Цуцкірідзе, Ю. В. Орлов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., члена-кор. НАПрН України В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2-ге вид., допов. та перероб. Харків: Право, 2024. 432 с.
10. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти: навчальний посібник. Київ : ФОП Голембовська О.О., 2018. 208 с.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2024

Iryna H. LUTSENKO,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

George V. AVRAMCHUK,

Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

VICTIMS OF ARMED CONFLICT IN THE FOCUS OF TRANSITIONAL JUSTICE: CRIMINOLOGICAL ASPECT

The article deals with multidimensional issues related to the determination of the status of victims of armed conflict. Attention is focused on the lack of a unified definition of a victim in international law, as well as international instruments and mechanisms for responding to reparation issues. Such branches of international law, such as international humanitarian law, international human

rights law, and international criminal law, differ in their approaches and categories of victims. The author proposes several criteria by which victims of armed conflict can be identified, as well as a list of authorities and organisations that can grant victim status and assist in obtaining it. In developing a national concept of transitional justice, the issue of recognising armed conflict victims should consider various legal, social and humanitarian aspects. The use of international experience and principles of transitional justice will contribute to the effective protection of victims of armed conflict, including legal recognition, socio-economic assistance, psychological rehabilitation and access to justice.

Keywords: *armed conflict, war, victim, crime, counter-crime, transitional justice, reparations.*

Ірина Геннадіївна ЛУЦЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

СТАТЕВА СВОБОДА В УМОВАХ НЕСВОБОДИ АБО СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК СПОСІБ ВЕДЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена кримінологічному дослідженню сексуального насильства у ході російсько-української війни. Проаналізовано рівень сексуального насильства пов'язаного з конфліктом з початку повномасштабного вторгнення рф на територію України, акцентовано увагу на високому рівні латентності даного виду злочину. Надана характеристика факторам, що обумовлюють наявність сексуального насильства в окупаційних військах рф, до них віднесено: історичні аспекти; гендерну нерівність, як складову сучасного російського суспільства; вмотивовану ненависть щодо базової ознаки для спільної групи осіб, що стосується расової, етнічної, релігійної приналежності, мови, національності, політичних переконань, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності тощо; а також групові і індивідуальні чинники. Окреслені загальні риси протидії сексуальному насильству під час збройного конфлікту. В контексті протидії даному виду злочину запропоновані основні правила поведінки для потенційних жертв. Зазначено на важливості приділення особливої уваги жертвам сексуального насильства під час конфлікту в концепції перехідного правосуддя та відшкодування шкоди таким категорії осіб.

Ключові слова: *статева свобода, згвалтування, сексуальне насильство, збройний конфлікт, війна, фактори, протидія, жертви, шкода, наслідки.*

Постановка проблеми. Як свідчить історія, війни і збройні конфлікти такі ж давні, як і сексуальне насильство. Давнє коріння цих явищ,

ще з сивої давнини, демонструє обумовлюючий зв'язок між війнами і сексуальним насильством. В різних регіонах світу сексуальне насильство використовувалося як спосіб ведення війни, як зброя чи терор. Із плином часу зазначена тенденція не зазнала змін і сексуальне насильство мало місце як при хрестових походах, монгольських завоюваннях, у громадянській війні в США, так і широко використовувалося у минулому столітті під час першої та другої світових війн. Дуальний характер війни і сексуального насильства проявився в колишній Югославії, Сьєрра-Леоне, Ліберії, Південному Судані, Демократичній Республіці Конго, Центральноафриканській Республіці, М'янмі, Афганістані, Іраці, Руанді, Лівії тощо. Цей перелік поповнила і Україна, після вторгнення росії на суверенну територію України, починаючи з 2014 року.

За час повномасштабного вторгнення росії в Україну Офісом Генерального прокурора було зафіксовано 322 випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (далі – СНПК). Ці прояви мали місце в усіх регіонах, де перебували окупаційні війська. Жертвами СНПК вже стали діти, дорослі, люди похилого віку, як жінки, так і чоловіки, серед яких військові і цивільні.

Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом розглядалися у працях М. Желтухи, К. Левченко, Ю. Митрофанової, Ю. Орлова, В. Сокурєнко, О. Харитонової, І. Яковець та інші. Попри значний вклад науковців у дослідження з зазначеної тематики, відкритою залишається низка питань, адже досі не відомі масштаби цього ганебного явища, його детермінація, а отже ускладнюються розробка і запровадження заходів протидії. Особливо гостро це питання стоїть в умовах розбудови концепції перехідного правосуддя, в доктрині якого, жертвам збройного конфлікту має бути відшкодована шкода і надана відповідна допомога.

Мета статті – надати кримінологічну характеристику СНПК в контексті російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Природу сексуального насильства можна порівняти з природою злочинності, як її невід'ємної складової. Сексуальне насильство, так само як і злочинність в цілому, має соціальну природу і ставлення до нього змінюється з прогресивним розвитком суспільства. Як свідчить історія, сексуальне насильство, яке в кримінологічній науці вивчається як один із видів агресивно-насильницькій злочинності, має давнє коріння і притаманне різним соціумам в різні епохи. Сучасні демократичні суспільства докладають чимало зусиль щоб викоринити це ганебне явище сьогодні і запобігти йому в майбутньому. У той же час існують країни, для яких сексуальне насильство залишається буденністю. Переважно такі країни виправдовують сексуальне насильство власними культурними традиціями та історичним минулим, що живляться на тлі свавілля і безправ'я, «вітринної» демократії або відвертої диктатури, економічному занепаді країн або окремих прошарків населення, освітньо-інформаційній занедбаності і відсталості суспільства тощо.

Сексуальне насильство набирає нового змісту, якщо воно вчиняється в умовах війни (збройного конфлікту). В низці випадків сексуальне насильство використовується як тактика ведення війни і наповнено ворожою мотивацією, що робить його більш жорстоким і спрямованим на знелюднення жертв. Тож, захист постраждалих від СНПК здійснюється також і на міжнародному рівні в межах міжнародного кримінального права, міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. СНПК за міжнародним правом можуть бути кваліфіковані як воєнні злочини, злочини проти людяності або злочини геноциду.

СНПК – це будь-яка сексуальна дія, спроба домогтися сексуального акту або інші дії, спрямовані проти сексуальності особи з застосуванням примусу, які мають часовий, географічний та причинно-наслідковий зв'язок із збройним конфліктом: зґвалтування; сексуальне рабство; примушування до зайняття проституцією; викрадення та торгівля людьми; примусова вагітність чи аборт; примусова стерилізація; домагання; інші форми сексуального насильства, подібні за тяжкістю (наприклад, погрози зґвалтуванням або сексуальним насильством, каліцтво жіночих або чоловічих статевих органів, тортури сексуального характеру, примусове оголення тіла, інфікування захворюваннями, що передаються статевим шляхом тощо)¹.

Станом на 01 листопада 2024 року, як свідчить керівниця Координаційного центру підтримки потерпілих і свідків Офісу генерального прокурора Вероніка Плотнікова, зафіксовано 322 випадки СНПК, жертвами яких стали 207 жінок та 115 чоловіків². Втім, встановити фактичні показники СНПК навряд чи стане можливим. Латентність злочинів сексуального характеру, навіть у мирний час, має високий рівень і пов'язано це з понад чутливою сферою особистого інтимного життя жертви, а також соціального середовища, в якому вона проживає. Тож, малоімовірно, що всі жертви СНПК, як найбільш жахливого прояву сексуального насильства, матимуть бажання оприлюднити, навіть в рамках кримінального провадження, збочення і приниження, які вони пережили.

Відсутність повних даних щодо СНПК пов'язано також із неможливістю проведення розслідувань на тимчасово окупованій території України, а також на території російської федерації (рф) у разі незаконного переміщення громадян України на її територію. Окрім цього, неможливо встановити факт СНПК у ряді випадків, наприклад, коли людину позбавили життя, навіть якщо СНПК стало причиною смерті.

Враховуючи викладене вище, показники СНПК матимуть динаміку до збільшення допоки триває збройний конфлікт в Україні. Так, «Amnesty

¹ Що треба знати та як діяти, якщо ви постраждали або стали свідком воєнного злочину : інформаційний буклет / МВС України ; Національна поліція України та ін. URL : <https://mvs.gov.ua/upload/1/3/1/3/2/0/1Vx6og24kJTflvBQqMyAmkfoVijsZV7Sf1e2GsqE.pdf> (дата звернення: 11.11.2024).

² В Україні зафіксували понад 320 випадків сексуального насильства, пов'язаного з війною / Укрінформ. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3916771-v-ukraini-zafiksuvali-ponad-320-vipadkiv-seksualnogo-nasilstva-povazanogo-z-vijnou.html> (дата звернення: 11.11.2024).

International» у своєму звіті щодо ситуації в Україні також зазначає, що гендерно зумовлене насильство під час конфлікту більш поширене і більше замовчується через низку факторів, зокрема: присутність військового контингенту, низький рівень безпеки, поширена фактична чи очікувана безкарність винних у насильстві, руйнування родинних структур і послаблення громад, вразливість внаслідок вимушених переміщень, психологічний тиск, економічна криза, повна чи значна відсутність верховенства права¹.

Розбудова Концепції перехідного правосуддя в Україні може закласти потужний фундамент для виявлення і розслідування СНПК, а також для допомоги жертвам СНПК, що суттєво може вплинути на показники даного злочину. Правова основа і справедливість змісту перехідного правосуддя та дієвість і доступність до механізмів його реалізації можуть вплинути на збільшення кількості звернень жертв СНПК.

Однією із фундаментальних наукових проблем, вивченням і вирішенням якої займається кримінологія, є детермінація (фактори) злочинності. Виявлення процесів і явищ, що детермінують СНПК є складною задачею. Загально відомо, що детермінаційні комплекси є доволі розгалуженими і їх виявлення потребує міждисциплінарних знань, а також нелінійного мислення та нелінійних методів дослідження.

Одним із факторів СНПК має історичне походження, коли сексуальне насильство під час війни довгі тисячоліття представлялося як неминучий побічний ефект завоювань, як спосіб спілкування між завойовниками та переможеними за допомогою жіночих тіл. Оскільки патріархальні зразки маскулітності побудовані на тому, що захист жінок є ознакою чоловічої гордості (адже володіння жінкою вважається ознакою чоловічого успіху) – зґвалтування воїном-завойовником руйнує для переможеної сторони ілюзію влади та власності. Зґвалтування та інші форми сексуального насильства, які використовуються як зброя війни, покликані дегуманізувати жертв, а також їхні сім'ї та громади, в яких вони живуть². Як вже зазначалось, деякі країни і нині продовжують використовувати СНПК як один із трофеїв переможців. Цей зв'язок можна спостерігати під час Арабської весни, де основними категоріями людей, які постраждали, були молоді дівчата, яких вважали незайманими. Оскільки в тій культурі незайманість була дуже важливою для громади, це була ознака честі. Безсумнівно, це становило велику цінність для родини, для роду. Отже, якщо злочинець відібрав молоду дівчину в її родини, то він переміг³.

¹ Не приватна справа. Домашнє та сексуальне насильство щодо жінок на сході України / Amnesty international. 2020. С. 13. URL : https://www.amnesty.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/dopovid-amnesty-international_ne-pryvatna-sprava.pdf (дата звернення: 15.11.2024).

² Харитоновна О. В. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у війні рф проти України: правові аспекти // Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2022. С. 189.

³ Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: правове регулювання та практика. С. 8-9. URL: <https://jurfemosvita.com/wp-content/uploads/2023/06/%D0%A1%D0%9D%D0%9F%D0%9A.pdf> (дата

Наступний фактор СНПК пов'язаний певною мірою з історичним минулим, коли заволодіння жінками супротивника було ознакою перемоги. З розвитком суспільства у соціально-правовому полі відбулася «революція», результатом якої стало рівноправ'я чоловіків і жінок. Проте, багатолітня спадщина домінування чоловіків над жінками у дещо інших формах продовжує своє існування. Сексуальне насильство міцно укорінилося в середині різних суспільств і територіями його розповсюдження є родини, громади в межах однієї країни, тобто не треба здійснювати завоювання щоб заволодіти «чужими» жінками. Як наслідок, реакцією, в тому числі, на ці прояви нерівності чоловіків і жінок в концепті прав людини розвинулися феміністичні рухи, що борються за права жінок. В результаті цього прийшло усвідомлення, «сексуальне насильство під час війни – це результат радикалізації повсякденної сексистської поведінки в суспільстві, що під час війни лише загострюються приховані сексистські ідеї, розповсюджені у мирний час. Жінки та дівчата виступають першочерговою мішенню, оскільки гендерне насильство в повсякденному житті глибоко вкорінене, і тому в ситуації конфлікту подібне насильство швидше «нормалізується». Починаючи з 1970-х рр. ХХ ст. серйозна увага почала приділятися дослідженням зв'язків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, з ширшою моделлю сексизму в суспільстві. Так, Сьюзен Браунміллер писала, що війна дає чоловікам ідеальний психологічний фон, щоб дати волю їх презирству до жінок. Що сама маскуліність військових, – з грубою силою зброї, яка їм належить, з чоловічою дисципліною віддання і виконання наказів, з простою логікою ієрархічного командування – підтверджує чоловіче уявлення про те, що жінки периферійні, що вони пасивні спостерігачі дій, які розгортаються у центрі подій. Ці глибоко мізогінні підтексти війни підкреслюють не тільки болючість сексуального насильства для індивідуального життя жертв, а і побудову і увічнення гендерної нерівності, яка, як прихована пружина, міститься в суспільстві тих, хто вижив, і у післявоєнному відновленні, отруюючи його потенціал»¹. Враховуючи той факт, що більшість військового контингенту складають чоловіки, то саме жінки у більшості збройних конфліктів стають жертвами гендерно зумовленого СНПК. Принагідно зауважити, що не тільки представники окупаційних військ різного штибу стають злочинцями СНПК, ними можуть бути представники національних військових формувань і повстанських сил, а також представники миротворчих сил.

До факторів СНПК можна також віднести вмотивовану ненависть щодо базової ознаки для спільної групи осіб і стосуватися расової, етнічної, релігійної приналежності, мови, національності, політичних переконань, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності тощо.

звернення: 20.11.2024).

¹ Харитоновна О. В. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у війні рф проти України: правові аспекти // Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2022. С. 190.

Що стосується сексуальної орієнтації постраждалих, то в даному контексті мова також іде про гендерно зумовлене насильство, з тією відмінністю, що жертвами стають не через фактичну стать (жінка, чоловік), а через гендерне самовираження, сексуальну орієнтацію або будь-яке порушення гендерних норм.

Так, наприклад, у Звіті за результатами документування воєнних злочинів проти ЛГБТК+ на Херсонщині за березень-вересень 2023 року громадської організації «Прожектор» йдеться мова про гендерно зумовлені та сексуальні злочини військових рф, в якому зазначено про 68 (на той час) гендерно зумовлених злочинів, а також про знущання, катування, сексуальне насильство, яке вчиняли військові рф проти ЛГБТК+ на Херсонщині¹. Про це свідчить і ситуація в Лівії, де за деякими статистичними даними, зґвалтованих чоловіків було більше, ніж жінок. Усі, хто підозрювались в належності до не гетеросексуальної орієнтації, ставали постраждалими в першу чергу. І для того, щоб вчиняти над ними сексуальне насильство, наймали спеціальних людей².

Дані п'ятого проміжного звіту щодо виявлених порушень міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в Україні містять інформацію про трьох свідків, які розповіли Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) про гомофобні заяви, які нібито робилися російськими представниками влади в місцях несвободи, а також про гомофобне і трансфобне поводження, спрямоване на приниження чоловіків. Один зі свідків описав випадки сексуального насильства, згадавши, що співробітники в'язниці говорили про спеціальну камеру для ув'язнених геїв, і що ув'язненим погрожували помістити їх до цієї камери, припускаючи, що їх зґвалтують. Цей же свідок також описав випадок, коли ув'язненого гея змусили зґвалтувати іншого ув'язненого³.

Прикладами СНПК на етнічному ґрунті були ситуації в колишній Югославії, якщо під час війни одна сторона конфлікту підкоряла жінок або хлопчиків іншої сторони конфлікту, це був їхній спосіб помститися своїм ворогам. У Міранді (Руанда), якщо чоловік хуту піддав дівчину або жінку тутсі сексуальному насильству, це було тріумфом однієї етнічної групи над іншою⁴.

Представниця Офісу Генерального прокурора в ООН Мирослава Красноборова зазначила: «Сексуальне насильство з боку російських військових часто спрямоване проти тих, хто ідентифікує себе як українець та має проукраїнські погляди. Ми також маємо свідчення того, що ці

¹ Звіт за результатами документування воєнних злочинів проти ЛГБТК+ на Херсонщині за березень-вересень 2023 року. *Прожектор* : вебсайт. URL: <https://www.projector.org.ua/zvit-on-documenting-war-crimes-against-lgbtq/> (дата звернення: 12.11.2024).

² Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: правове регулювання та практика. С. 9. URL: <https://jurfemosvita.com/wp-content/uploads/2023/06/%D0%A1%D0%9D%D0%9F%D0%9A.pdf>

³ П'ятий проміжний звіт щодо виявлених порушень міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в Україні / OSCE ODIHR. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/a/577169.pdf> (дата звернення: 20.11.2024).

⁴ Там само.

злочини не просто толеруються, але й прямо заохочуються командуванням, зокрема, проти матерів, дружин та сестер військовослужбовців Збройних сил України»¹. Більше того, не є секретом і той факт, що і цивільне російське населення підтримує таку поведінку військових окупантів (справа росіянки Ольги Биковської, яка закликала чоловіка-окупанта гвалтувати українських жінок).

На підтвердження вище зазначеного свідчить і новий звіт Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування порушень в Україні, в якому йдеться про те, що задокументовані випадки демонструють, що російська влада для катування залучила персонал (*мова іде про СІЗО, примітка від автора*), який діяв узгоджено та відповідно до розподілу праці. Також російська влада вчиняла сексуальне насильство як форму тортур під час затримання, що є катуванням². Голова зазначеної комісії Ерік Мьосе підтвердив: «Грунтуючись на доказах, комісія встановила, що російська влада діяла відповідно до скоординованої державної політики катування українських цивільних осіб і військовополонених», а також зазначив про таке: «Ми змогли дослідити більшу кількість центрів ув'язнення. І, порівнюючи поводження, скажімо, з військовополоненими в різних центрах ув'язнення, ми говоримо про значну кількість, ми з'ясували, що тортури набагато більше поширені та систематичні, ніж ми знали, але й також про те, що існує організована державна політика»³.

Український інститут національної пам'яті містить чимало інформації про факти, коли війська, керовані Москвою, масштабно, з кричущою жорстокістю і відчуттям безкарності використовують сексуальне насильство як тактику ведення бойових дій. Найбільш яскравий приклад з минулого – завершальний етап німецько-радянської війни 1941–1945 років, коли радянські війська увійшли до Німеччини:

- культуролог, а в роки війни фронтовий кореспондент, Григорій Померанц у своїх спогадах «Записки гидкого каченяти» згадує, що факти згвалтування цивільного населення в Німеччині жодним чином не карались. Також Померанц наводить приклад, коли згвалтування призвело до самогубства жінки;

¹ Допомога, відповідальність, компенсації. Представники Офісу Генпрокурора в ООН обговорили забезпечення відповідальності за злочини сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом / Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/dopomoga-vidpovidalnist-kompensaciyi-predstavniki-ofisu-genprokurora-v-oon-obgovorili-zabezpecennya-vidpovidalnosti-za-zlocini-seksualnogo-nasilstva-povyazanogo-z-konfliktom> (дата звернення: 23.11.2024).

² Independent International Commission of Inquiry on Ukraine / Note by the Secretary-General. A/79/549. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A_79_4632_AUV.pdf (дата звернення: 13.11.2024).

³ Соломко І. Сексуальні злочини проти чоловіків у російських СІЗО є державною політикою катування українських цивільних і полонених – голова Комісії ООН / Голос Америки. URL: https://www.holosameryky.com/a/interview_moese_katuvannya_oon/7845087.html (дата звернення: 22.11.2024).

- факти масових зґвалтувань можна знайти й у спогадах мистецтвознавця, а тоді сержанта-артилериста Миколи Нікуліна «Спогади про війну»;

- крім спогадів радянських військових, оприлюднені історії окремих жертв зґвалтувань. Зокрема, фізикиня Габріела Кьопп у 1992 році опублікувала автобіографію «Навіщо я народилась дівчиною?», де розповідає, як в 1945 році на два тижні стала бранкою радянських солдат і неодноразово була зґвалтована. Лише на 15-й день полону їй вдалось втекти та розшукати матір у Гамбурзі, яка заборонила доньці розповідати про пережите насилля. Розповісти власну історію Кьопп наважилась, коли їй було за 60, і вона була визнаною у світі науковицею;

- інша відома історія сексуального насилля в Німеччині – це автобіографія Марти Гіллерс «Жінка в Берліні», в якій Гіллерс розповідає про те, як після багаторазового зґвалтування радянськими солдатами була змушена знайти собі «постійного гвалтівника», який міг би принаймні захистити її від групових зґвалтувань. Також вона згадує про велику кількість випадків сексуального насилля щодо жінок, дітей, старих людей. Книга Гіллерс була опублікована 1954 року анонімно. Лише після смерті авторки у 2003 році її особистість була розкрита для широкого загалу. Упродовж життя Гіллерс намагалась приховувати, що була жертвою сексуального насилля;

- за твердженням британського історика та автора дослідження «Падіння Берліну. 1945» Ентоні Біворі, лише в Берліні було зґвалтовано близько 130 тисяч жінок та дівчаток, багато з яких неодноразово. Також за даними історика, близько 10 тисяч жертв зґвалтувань загинули внаслідок отриманих травм¹.

Вмотивованою ненавистю до всього українського просякнута, якщо не вся, то більша частина історії росії. Тож всі дії окупаційних військ рф, що відбуваються під дикими лозунгами «демлітаризації», «денацифікації», «десатанізації», «Україну вигадав Ленін» і таке інше є складовою державної політики, що спрямована на знищення всього українського. СНПК у цьому контексті є одним із способів ведення війни, який спрямований на приниження, покарання і знелюднення українців.

На підтвердження вище зазначеного можна навести інформацію БДІПЛ, яка ґрунтується на розповідях свідків, щодо видів СНПК, які використовують окупанти: імовірні випадки зґвалтування, погрози зґвалтування та сексуального насильства, у тому числі погрози зґвалтування членів сім'ї затриманого, ураження статевих органів електричним струмом (та погрози такого ураження), нанесення ударів по статевих органах, погрози кастрації, примусове оголення, сексуальні

¹ Кромф І. Зґвалтування у російській і радянській арміях як метод війни / Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyini-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyina-istorychnyy-kontekst/zgvaltuvannya-u-rosiyskiy-i-radyanskiy-armiyah-yak-metod-viyny-1944-1945-ta-2022> (дата звернення: 02.12.2024).

домагання, примушування до вчинення сексуальних дій щодо затриманих, відверта фото- та відеозйомка затриманих та тощо. Колишній військовополонений повідомив: «Не було жодного дня, щоб мені не погрожували відрізати геніталії», а затримана жінка згадувала: «Одного разу вони погрожували мені груповим зґвалтуванням на очах у мого чоловіка. Вони також сказали, що привезуть нашу доньку і віддадуть її кадірівцям, щоб ті зробили з нею все, що захочуть, на очах у нас обох. Вони сказали, що її будуть ґвалтувати, а нас змусять дивитися на це».

Детермінаційний комплекс СНПК в контексті російсько-української війни вбирає всі зазначені вище фактори, починаючи від традицій завоювань, де сексуальне насильство було атрибутом перемог, у подальшому, вкорінення сексуального насильства на соціально-побутовому рівні (гендерно зумовлене насильство, домінування чоловіків над жінками, що передається із покоління в покоління), і станом на зараз, сексуальне насильство є латентною складовою політики російської держави до всього іншого, що не вкладається в конструкт «руського миру». Тож наслідки СНПК на території України, як от: ґвалтування дітей на очах у батьків, вагітність неповнолітніх, зґвалтованих російськими військовими, ґвалтування чоловіків, людей пенсійного віку, примус до сексу через погрози вбивством рідних і близьких, або за їжу чи життєвоважливі ліки, а також заяви самих окупантів про зґвалтування заради спричинення психологічних травм потерпілим – це не тільки обличчя російської армії, це історично зумовлене глибинне наповнення їхнього буття.

На додаток до зазначених факторів СНПК, які переважно стосуються соціально-культурної складової, варто виокремити і такі, що притаманні саме військовим (індивідуальні і групові фактори). У той же час варто розуміти, що військові (армія) це складова конкретного суспільства, тож їх становлення і уявлення про них кореспондує запитам конкретного суспільства у відповідний період часу.

Індивідуальні чинники, що зумовлюють СНПК, не менш важливі. Існує навіть така концепція – «принципал-агент»; вона про те, що рядові солдати використовують можливості війни, щоб потурати своїм егоїстичним мотивам, вивільняти темний бік людської природи і вчиняти сексуальне насильство. Отже, насильство має подвійну природу, як індивідуальну, так і соціальну, і для протидії йому необхідно враховувати, що індивідуальне формується під впливом культурних зразків гіпермаскулінності¹.

Окрім того, групова динаміка всередині збройних груп також відіграє істотну роль у поясненні поширеності, масштабів і жорстокості СНПК. Групове зґвалтування підвищує згуртованість між членами таких формувань, породжуючи колективне відчуття влади та переваги, дозволяє

¹ Харитоновна О. В. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у війні рф проти України: правові аспекти // Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2022. С. 191.

їм отримати гарантії конфіденційності, особливо у невеликих групах з 3–5 осіб, де гвалтівники разом мовчатимуть щодо скоєного. Також є командири, які намагаються використовувати групові згвалтування, беручи у них участь, щоб показати «приклад для наслідування» підлеглим та зробити своє угруповання відомим подібними зразками поведінки¹.

Дані, що містяться у джерелах Українського інституту національної пам'яті свідчать про такі факти, під час перебування радянських військ в Берліні. «Радянське командування фактично ніяк не карало підлеглих за сексуальні злочини щодо місцевого населення до кінця воєнної кампанії. Ба більше, у спогадах очевидців ми знаходимо інформацію про заохочення до згвалтувань серед нижчого та середнього офіцерського складу»: *«Жінки, матері та їхні дочки, лежать справа і зліва уздовж шосе, і перед кожною стоїть гигочуча армада мужиків зі спущеними штанами. Залитих кров'ю і непритомних відтягують убік, дітей, що кидаються на допомогу - розстрілюють. Гиготіння, гарчання, сміх, крики та стогін. А їхні командири, їхні майори та полковники стоять на шосе, хто посміюється, а хто диригує — ні, швидше, регулює. (...) Полковник, який щойно диригував, не витримує і сам займає чергу, а майор відстрілює свідків, що б'ються в істериці, дітей та старих. (...) До горизонту між гір ганчір'я, перевернутих возів трупи жінок, старих, дітей»,* – описує у своїх мемуарах «Війна все спіше» події у Східній Пруссії художник, а тоді офіцер-зв'язківець Леонід Рабичев².

Факти подібних злочинів фіксують і під час російсько-української війни³, тож російським окупаційним військам притаманні також індивідуальні та групові фактори СНПК. Останні фактори значною мірою обумовлюються факторами зазначеними вище, які в своїй сукупності призводять до СНПК у ході російсько-української війни.

Протидія СНПК не вкладається в класичну модель протидії злочинності за рівнями, суб'єктами, сферами реалізації та заходами і на та є причини: по-перше, СНПК існує як складова збройного конфлікту, тож і вплив на СНПК можливий лише у разі подолання конфлікту і, по-друге, суб'єктами СНПК є військові формування різного штибу країни-окупанта, тож впливати на них заходами протидії немає жодної можливості, окрім лише притягнення до відповідальності постфактум.

Першочерговими заходами протидії СНПК на загальносоціальному рівні має бути формування і реалізація державної політики, яка

¹ Харитоновна О. В. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у війні рф проти України: правові аспекти. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2022. С. 191.

² Кромф І. Згвалтування у російській і радянській арміях як метод війни / Український інститут національної пам'яті. URL : <https://uinp.gov.ua/informaciyini-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/zgvaltuvannya-u-rosiyskiy-i-radyanskiy-armiyah-yak-metod-viyny-1944-1945-ta-2022> (дата звернення: 02.12.2024).

³ Сокурєнко В. В. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: кримінологічний аналіз стану в контексті російсько-української війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. Том 32(2). С. 245–248.

унеможливить посягання на територіальну цілісність і недоторканість України, а у разі виникнення таких посягань, наявність спроможностей зупинити їх і дати пропорційну відсіч. Державна політика у цьому напрямку у загальних рисах має бути спрямована на подолання корупції, розвиток національного військово-промислового комплексу, реформування військової сфери, впровадження національно-патріотичного виховання (бажано для всіх вікових категорій нашого суспільства), ведення ефективної міжнародної політики і безумовно розвиток економіки. Тож недопущення війни, не призведе до СНПК.

Спеціально-кримінологічний рівень протидії СНПК корелює із спроможностями держави дати відсіч окупаційним військам, оскільки частина з них одночасно є і загарбниками, і суб'єктами СНПК. Практично неможливо впливати на об'єктивні і суб'єктивні криміногенні чинники, які пов'язані з СНПК, не впливаючи при цьому на хід збройного конфлікту. По факту, лишається лише застосування в окремих випадках заходів запобігання, припинення і розслідування з приводу підготовки або вчинення конкретного злочину.

Індивідуальна протидія СНПК практично випадає із системи протидії злочинності. Якщо мова іде про суб'єктів СНПК, які є частиною окупаційних військ, і на долю яких припадають майже всі випадки СНПК, то індивідуальна протидія СНПК зводиться нанівець. Це також стосується і миротворчих сил.

У той же час існують випадки СНПК, вчинені національними силовими структурами. Тож, на нашу думку, саме вони є тим контингентом, до якого може бути застосована як спеціально-кримінологічна, так і індивідуальна протидія. При цьому варто розуміти, що під час війни (збройного конфлікту) до лав військових мобілізується значна частина цивільного населення, тож проблема СНПК не є суто проблемою військових. У будь-якому разі, реакція на СНПК має бути відповідною, тим більше, якщо злочинцями є люди, які покликані захищати і оберігати мирне населення.

Важливе значення, на нашу думку, в рамках протидії СНПК мають рекомендації для потенційних жертв СНПК. Люди, які через різні причини стали заручниками окупаційних військ, мають володіти першочерговими знаннями щодо убезпечення себе і своїх близьких від СНПК. Жодні рекомендації не дадуть стовідсоткової гарантії безпеки, проте певні знання можуть стати тим одним відсотком, що може врятувати життя і здоров'я.

СНПК в цілому відрізняється від сексуального насильства у мирний час, а під час російсько-української війни набуло своїх особистих рис. Станом на зараз, фахівці, які працюють із жертвами СНПК, і відповідно з досвіду реальних жертв, акцентують увагу на такі моменти: позначки на приміщеннях «ЖІНКИ» або «ДІТИ», можуть мати зворотню реакцію і навпаки привабити окупантів, з цього приводу психологиня Катерина Галянт зазначає: *«Як розказують дівчата, коли росіяни бачать дитину або жінку, то це для них, як червоний маячок, можливість щось доказати. У перші дні війни люди вішали такі прапори, писали "діти", біля того*

ж театру в Маріуполі. Але окупанти не дотримуються правил, як вести війну з честю. Тому краще взагалі ніяких позначок не робити, а максимально ховатися»; крик про допомогу і привертання уваги можуть більше нашкодити, таж сама психологиня зазначає: «У мирний час треба привертати увагу, кричати і пручатися – це може зупинити гвалтівника або хтось прийде на допомогу. Але як показує статистика воєнних дій, якщо почнеш тікати, то скоріш за все тебе вб'ють або прострелять кінцівки і все одно згвалтують. Чим більше пручається жертва, тим більше в неї ушкоджень, з тим більшим запалом вони це роблять»; використання методів відрази також можуть не спрацювати, психологиня пояснює це таким чином: «Рівень їхньої свідомості такий, що вони нічим не гидують. Фекалії і згвалтування дитини – це те, що не можна навіть співставляти. Моя особиста думка, що методи, які застосовували раніше, зараз можуть нашкодити. Їх це може роздратувати. Вони просто вб'ють жінку, бо вона не може зробити те, що вони хочуть»¹.

До загальних правил безпеки можна віднести:

- пошук безпечних місць, уникнення зон, де перебувають озброєні люди або є ризик насильства.
- уникнення самотності, намагатися перебувати у компанії інших людей, до яких є довіра;
- використання кодів чи сигналів тривоги щодо потенційної небезпеки, щодо яких є домовленість з близькими людьми;
- поінформованість про ризики, обізнаність про найбільш небезпечні райони, за можливістю триматися від таких районів подалі;
- обережність з довірою, в небезпечних умовах навіть знайомі можуть становити загрозу;
- маскування своєї зовнішності: носіння невиразного одягу, жодних прикрас і макіяжу;
- приховування татуювань, утриматися від демонстрації державної символіки;
- у разі загрози намагатися уникнути ескалації.

На ряду із протидією СНПК, дуже важливе значення має і робота з жертвами СНПК. Значущість цієї сфери обумовлюється її прихованістю і неочевидністю, що спричиняють катастрофічні наслідки для жертви, її родини, громади, суспільства і держави.

Наявність національного та міжнародного законодавства, що визнають СНПК злочином, є лише першими кроками на шляху до подолання наслідків СНПК. Значна роль у вирішенні цього питання покладається на перехідне правосуддя, основними елементами якого є: відшкодування шкоди жертвам конфлікту; притягнення винних осіб до відповідальності та запобігання безкарності; забезпечення права на правду; впровадження заходів з недопущення виникнення конфлікту в майбутньому.

¹ Поперечна Д. «Хотіли зняти із себе шкіру»: психологи розповіли про стан згвалтованих росіянами жінок та способи порятунку / Українська правда. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/28/248437/> (дата звернення: 28.11.2024).

Взаємозв'язок зазначених елементів є очевидним, адже неможливо притягнути винних до відповідальності не встановивши правди. У справах СНПК встановлення правди, з подальшим притягненням винних до відповідальності, залежить від жертв і свідків цих злочинів. Проте, бажання жертв і свідків СНПК розповісти правду про пережите, навіть для покарання злочинців, залежить від ефективності і доступності реалізації всіх елементів перехідного правосуддя. Тож, саме держава має створити умови, в яких жертви СНПК згодяться давати свідчення проти злочинців з метою притягнення їх до відповідальності. Окрім цього, на скільки це можливо, повне виявлення жертв СНПК створить умови щоб максимально надати допомогу всім, хто став жертвами СНПК, їх родинам тощо.

Безумовно всі люди, хто став жертвами війни, потребують відшкодування шкоди, яка може бути здійснена у формі реституції, компенсації, реабілітації, сатисфакції та гарантій неповторення. На ряду із цим, делікатність сфери, в якій вчиняються ці злочини, доволі часто залишає жертву сам на сам з пережитою травмою та її наслідками. Прихованими залишаються не тільки злочини, але і наслідки, що настали в результаті їх вчинення. Наслідки від СНПК настають одразу під час і після вчинення злочину, найтяжчі залишаються на все життя (довгострокові наслідки).

Наслідки СНПК мають фізіологічний, психологічний/психічний та соціальний характер, до першого можна віднести: фізичний біль і фізичні травми; зараження хворобами та інфекціями, що передаються статевим шляхом; інвалідність; безплідність; проблеми сексуального здоров'я тощо.

Психологічні та психічні наслідки СНПК можуть полягати у гострих стресових розладах, депресії, патологічних станах тривоги, страху, крайньої безпорадності та відчаю, відчутті сорому та провини, самозвинуваченні та низькій самооцінці, емоційному ступорі, суїцидальних тенденціях, поведінці з високим ризиком для здоров'я, зокрема зловживанні наркотичними речовинами, психічних захворюваннях різного ступеня тяжкості. Люди, які пережили сексуальне насильство, схильні відчувати глибоку недовіру до знайомих і незнайомих людей, дисоціюватися від людства та зовнішнього світу, а соціо-культурні табу навколо сексуальності ускладнюють їхню реабілітацію. Окрім того, психологічної та психічної шкоди зазнають не тільки ті, щодо кого сексуальне насильство вчинялося, а ті, кого змушували спостерігати за подібними актами¹.

Соціальні наслідки СНПК проявляються через соціальне таврування жертв, погіршення або розірвання родинних стосунків, руйнування соціальних зв'язків у громадах, ізоляція, втрата соціального статусу, також можуть мати релігійний підтекст. Особливо гострою і неоднозначною є

¹ Харитоновна О. В. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у війні рф проти України: правові аспекти // Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2022. С. 192.

ситуація з дітьми, народженими від СНПК.

Станом на зараз в Україні працює чимало як національних, так і міжнародних організацій щодо допомоги жертвам СНПК («Ла Страда-Україна», «SEMA-Україна», Асоціація жінок-юристок України «ЮрФем», фонд ООН у галузі народонаселення (UNFPA), Global Survival Fund тощо). Більше того, робота у цьому напрямку була започаткована з 2014 року, коли збройні формування РФ вторглися на територію Донбасу, оскільки вже тоді окупанти використовували СНПК як спосіб ведення війни.

Враховуючи позитивний і негативний досвід країн, які пережили війну та мали досвід СНПК (Балканські країни), Україна напрацьовує власний унікальний досвід реагування на СНПК. За час повномасштабної війни впроваджено дієвий механізм реагування на випадки сексуального насильства: посилена система надання соціально-психологічних, юридичних та медичних послуг постраждалим і свідкам насильства; переглянуті підходити щодо роботи правоохоронних органів з громадянами, які зазнали насильства, а також щодо документування та розслідування таких злочинів. Правова і психологічна допомога постраждалим від СНПК в Україні надається виключно за міжнародними стандартами захисту прав людини: безпека, конфіденційність, повага та недискримінація, людиноцентричність¹.

Висновки. СНПК не є проблемою окремої держави, а являється брудною плямою на всьому цивілізованому суспільстві. У випадку російсько-української війни СНПК є не лише злочином проти конкретної особи, а й частиною систематичної тактики, спрямованої на деморалізацію суспільства, руйнування громад, приниження і знелюднення жертв. Міжнародна спільнота у той чи інший спосіб намагається надавати допомогу жертвам СНПК, особливо коли сама держава неспроможна піклуватися по власних громадян. Проте, на скільки важливою не була б допомога жертвам, це лише реакція на наслідки, дії постфактум. Цивілізовані держави дедалі більше мають замислюватися над запобіганням злочинів, що спричиняються війною або збройними конфліктами. З СНПК саме той випадок – немає конфлікту, немає СНПК.

Пріоритетними ж завданнями України у подоланні наслідків СНПК є:

- документування злочинів та притягнення винних до відповідальності;
- реабілітація жертв, яка включає медичну, психологічну, правову та соціальну підтримку;
- подолання суспільних табу, які стигматизують постраждалих;
- посилення міжнародної співпраці для запобігання злочинам СНПК;

¹ Ніжинський С., Андреев Д. Застосування правових комунікацій у документуванні злочинів сексуального насильства в умовах війни та під час адвокації осіб, постраждалих від СНПК // Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: запобігання та реагування : Збірник статей та доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (9 листопада 2023 року, м. Київ). К., 2023. С. 10.

- впровадження заходів перехідного правосуддя, спрямованих на відшкодування шкоди постраждалим, притягнення винних до відповідальності та гарантування неповторення таких злочинів у майбутньому;

- профілактика насильства через зміцнення верховенства права та інформування населення про загрози та методи захисту.

Проте найважливішим завданням залишається протидія СНПК у майбутньому, забезпечення миру, дотримання прав людини та розвиток суспільства. Вирішення цього питання є невід'ємною частиною створення справедливого, безпечного та правового простору, в якому суспільство здатне протистояти будь-яким формам агресії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Independent International Commission of Inquiry on Ukraine / Note by the Secretary-General. A/79/549. URL : https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiu_kraine/A_79_4632_AUV.pdf

2. В Україні зафіксували понад 320 випадків сексуального насильства, пов'язаного з війною / Укрінформ. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3916771-v-ukraini-zafixovali-ponad-320-vipadkiv-seksualnogo-nasilstva-povazanogo-z-vijnou.html>

3. Допомога, відповідальність, компенсації. Представники Офісу Генпрокурора в ООН обговорили забезпечення відповідальності за злочини сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом / Офіс Генерального прокурора. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/dopomoga-vidpovidalnist-kompensaciyi-predstavniki-ofisu-genprokurora-v-oon-obgovorili-zabezpecennya-vidpovidalnosti-za-zlocini-seksualnogo-nasilstva-povyazanogo-z-konfliktom>

4. Звіт за результатами документування воєнних злочинів проти ЛГБТК+ на Херсонщині за березень-вересень 2023 року. *Прожектор* : вебсайт. URL: <https://www.projector.org.ua/zvit-on-documenting-war-crimes-against-lgbtq/> (дата звернення: 12.11.2024).

5. Кромф І. Згвалтування у російській і радянській арміях як метод війни / Український інститут національної пам'яті. URL : <https://uinp.gov.ua/informaciyi-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/zgvaltuvannya-u-rosiyskiy-i-radyanskiy-armiyah-yak-metod-viyny-1944-1945-ta-2022>.

6. Не приватна справа. Домашнє та сексуальне насильство щодо жінок на сході України / Amnesty international. 2020. 128 с. URL : https://www.amnesty.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/dopovid-amnesty-international_ne-prywatna-sprava.pdf.

7. Ніжинський С., Андреев Д. Застосування правових комунікацій у документуванні злочинів сексуального насильства в умовах війни та під час адвокації осіб, постраждалих від СНПК // Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: запобігання та реагування : Збірник статей та доповідей

Міжнародної науково-практичної конференції (9 листопада 2023 року, м. Київ). К., 2023. С. 7–15.

8. П'ятий проміжний звіт щодо виявлених порушень міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в Україні / OSCE ODIHR. URL : <https://www.osce.org/files/f/documents/c/a/577169.pdf>.

9. Поперечна Д. «Хотіли зняти із себе шкіру»: психологи розповіли про стан згвалтованих росіянами жінок та способи порятунку / Українська правда. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/28/248437/>

10. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: правове регулювання та практика. URL : <https://jurfemosvita.com/wp-content/uploads/2023/06/%D0%A1%D0%9D%D0%9F%D0%9A.pdf>.

11. Сокурєнко В. В. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: кримінологічний аналіз стану в контексті російсько-української війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 242–252.

12. Соломко І. Сексуальні злочини проти чоловіків у російських СІЗО є державною політикою катування українських цивільних і полонених – голова Комісії ООН / Голос Америки. URL : https://www.holosameryky.com/a/interview_moese_katuvannya_oon/7845087.html.

13. Харитоновна О. В. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у війні РФ проти України: правові аспекти // Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2022. С. 189–202.

14. Що треба знати та як діяти, якщо ви постраждали або стали свідком воєнного злочину : інформаційний буклет / МВС України ; Національна поліція України та ін. URL : <https://mvs.gov.ua/upload/1/3/1/3/2/0/1Vx6og24kJTflvBQqMyAmkfoVijsZV7Sf1e2GsqE.pdf>

Стаття надійшла до редакції 03.12.2024

Iryna H. LUTSENKO,

PhD in Law

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

SEXUAL FREEDOM IN CONDITIONS OF CAPTIVITY OR SEXUAL VIOLENCE AS A WAY OF CONDUCTING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article is devoted to a criminological study of sexual violence in the Russian-Ukrainian war. The author analyses the level of conflict-related sexual violence since the beginning of Russia's full-scale invasion of Ukraine, focusing on the high level of latency of this type of crime. The author describes the factors that determine the presence of sexual violence in the occupation forces of the Russian

federation, including historical aspects; gender inequality as a component of modern russian society; motivated hatred of a basic characteristic for a common group of people, such as race, ethnicity, religion, language, nationality, political beliefs, sexual orientation, gender identity, etc. The general features of combating sexual violence during armed conflict are outlined. The basic rules of conduct for potential victims are proposed in tackling this type of crime. The importance of paying special attention to victims of sexual violence during conflict in the concept of transitional justice and reparations for this category of persons is emphasised.

Keywords: *sexual freedom, rape, sexual violence, armed conflict, war, factors, counteraction, victims, harm, consequences.*

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Ігор Сергійович ПОЛЯКОВ,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ У СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ У ФОКУСІ ЗАДАЧ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ: ЗАКОНОПРОЄКТНІ КОНЦЕПТИ

Стаття присвячена дослідженню шляхів підвищення ефективності повоєнного транзиту через декорупціоналізацію сектору безпеки і оборони України. Встановлено, що секторальне антикорупційне стратегування має бути інтегроване до функціоналу та задач механізму більш високого рівня організації та управління як у сфері протидії злочинності, так і забезпечення дотримання прав і свобод громадян, відновлення порушених прав, а також забезпечення кримінологічної безпеки при переході від стану війни до стану миру. Задля здійснення синхронізації антикорупційної та перехідної (транзитивної) політик держави пропонується розробка та прийняття Закону України «Про засади державної політики перехідного періоду», в якому одним з напрямів реалізації вказаної політики, в частині інституціональних реформ, – нормативно закріпити протидію корупції у секторі безпеки та оборони. Обґрунтовується доцільність інституціоналізації кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів та кримінологічного моніторингу ефективності правового регулювання у секторі безпеки та

оборони України.

Ключові слова: *корупція, злочинність, корупційна злочинність, війна, сектор безпеки і оборони, протидія злочинності, перехідне правосуддя, політика перехідного періоду.*

Постановка проблеми. Корупційна злочинність у секторі безпеки і оборони України традиційно була надприбутковим видом злочинних промислів. Не є таємницею, що у спадок від Радянського Союзу Україні дістався один з найбільших у світі арсеналів зброї та озброєнь різного типу, видів, призначення. Значна частина з нього мала стратегічний і тактичний характер. Колосальними обсягами характеризувалися й накопичення звичайних видів озброєнь (у розумінні Договору про звичайні збройні сили в Європі¹), мобілізаційний резерв (запас матеріальних цінностей, призначений для забезпечення розгортання в особливий період виробництва військової так іншої промислової продукції, харчових продуктів, ремонту військової техніки та майна, а також розгортання в особливий період робіт з відновлення залізничних та автомобільних шляхів, морських і річкових портів, аеродромів, ліній та інфраструктури електронних комунікаційних мереж, газо-, нафтопродуктопроводів, у тому числі внутрішньопромислових систем енерго- і водопостачання та водовідведення, для організації безперебійної роботи промисловості, транспорту, електронних комунікацій, надання медичної допомоги²). Україна від початку здобуття незалежності й до початку російсько-української війни у 2014 р. була одним зі світових лідерів з експорту зброї та ніколи не потрапляла у лідери її виробників. Часто цей експорт відбувався всупереч національним інтересам у сфері обороноздатності, на корисливо-корупційній основі, на базі корупційних схем щодо привласнення і розтрати величезних майнових ресурсів. Не менш корупціонізованим виявився й оборонно-промисловий комплекс, про що недвозначно свідчать проведені кримінологічні дослідження³.

На хронічний стан цієї проблеми для вітчизняної правової системи та системи національної безпеки наклалися екстраординарні чинники російської агресії проти України, що у новітній історії бере свій початок у 2014 р. Далі – перехід до фази повномасштабного вторгнення у 2022 р., що ще більшою мірою актуалізувало симбіоз традиційних, узвичаєних та нових, адаптивних корупційних практик, схем, які продовжили своє функціонування в умовах гострого міжнародного збройного конфлікту. Їх збереження у повоєнній Україні загрожуватиме подальшим послабленням її оборонного потенціалу та підвищенням групової вкритимності державного

¹ Договір про звичайні збройні сили в Європі : Міжнародний документ. Договір Організації з безпеки і співробітництва в Європі від 19.11.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_314.

² Про державні резерви : Закон України від 09.08.2003 р. № 3310-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3310-20#Text>.

³ Кожушко С. О. Кримінологічні засади протидії злочинності в оборонно-промисловому комплексі України : дис. ... докт. філос. : 081 «Право» / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2021. 236 с.

масштабу щодо ризиків повторення у майбутньому агресії з боку росії. У цьому контексті протидія корупційній злочинності у секторі безпеки та оборони може бути досліджена з урахуванням концепції та задач перехідного правосуддя.

Проблеми протидії корупційній злочинності неодноразово потрапляли до фокусу дослідницької уваги В. С. Батиргареєвої, О. Ю. Бусол, В. В. Голіни, О. М. Джужи, М. Г. Колодяжного, С. О. Кожушка, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, О. Ю. Шостко та інших науковців. Попри беззаперечну теоретичну та прикладну значущість сформованих напрацювань, їх не можна вважати достатніми, а надто в контексті перспективи переходу від стану війни до миру та реалізації задач щодо зміцнення оборонного потенціалу України в тому числі й зокрема через інституціональні реформи сектору безпеки та оборони, чільне в яких має зайняти антикорупційний напрям. Останній не може реалізуватися безсистемно, без адекватної спеціальної кримінологічно-правової бази, розробка якої мислиться, передусім, у форматі законодавчого забезпечення перехідного правосуддя.

Принагідно також зауважимо, що Урядом було внесено на розгляд до Верховної Ради України проект Закону України «Про засади державної політики перехідного періоду»¹. Але навіть побіжний його аналіз дозволяє дійти висновків, що він, будучи розробленим ще до повномасштабного вторгнення росії, не враховує істотного зміненого контексту, кримінологічної обстановки, не задовольняє актуальних запитів перехідного правосуддя та протидії корупційній злочинності у секторі безпеки та оборони України.

Мета цієї статті полягає у формуванні кримінологічних модельно-правових пропозицій до Закону України «Про засади державної політики перехідного періоду» (*de lege ferenda*) на предмет специфікації його положень до задач протидії корупційній злочинності у секторі безпеки та оборони України.

Виклад основного матеріалу. Протидія корупційній злочинності у секторі безпеки та оборони України в перехідний період є таким напрямом кримінологічної практики, що виявляє зв'язки на смисловому рівні із перехідним правосуддям. Секторальне антикорупційне стратегування має, відтак, бути інтегроване до функціоналу та задач механізму більш високого рівня організації та управління як у сфері протидії злочинності, так і забезпечення дотримання прав і свобод громадян, відновлення порушених прав, а також забезпечення кримінологічної безпеки при переході від стану війни до стану миру. Певна річ, ідеальною, з точки зору державного будівництва України, є модель деокупації всіх територій у міжнародно визнаних кордонах та розгортання відповідної діяльності з урахуванням реінтеграції понівечених збройною агресією українських громад, громадян. Водночас навіть більш скромні за своєю прогностичною базою проекти

¹ Про засади державної політики перехідного періоду : проект Закону України від 06.08.2021 р. № 2035-IX. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72625.

перехідного правосуддя, неодмінно мають включати в себе блок інституціональних реформ, які б гарантували неповторення збройного конфлікту. Сектор безпеки і оборони в цьому контексті – один з пріоритетних об'єктів перетворювальної діяльності, який окрім структурних та функціональних, предметно-галузевих трансформацій має зазнати й декриміналізації (у кримінологічному розумінні), декорупціоналізації своїх інститутів, систем соціальної діяльності аби додатково посилити функціональні спроможності до тих таки перетворень як гарантій національної безпеки, державного суверенітету й територіальної цілісності України.

Звернімо увагу, що основними чинними нормативно-правовими актами, які регулюють відносини у сфері перехідного правосуддя, є Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України, закони України «Про застосування амністії в Україні», «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про правовий режим воєнного стану», «Про управління об'єктами державної власності», «Про безоплатну правничу допомогу», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про оцінку впливу на довкілля», укази Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», «Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України», постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, що завдані агресією Російської Федерації проти України, до Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг».

Системно-правовий аналіз вказаних джерел права дає підстави для висновку: нормативно-правова база у цій сфері характеризується фрагментованістю, розпорошеністю, вимагає концептуального підкорення, формування цілісного, рамочного правового поля, на що і має бути націлений закон «Про засади державної політики перехідного періоду». Одразу ж зауважимо, що ключовою категорією для нього, яка однозначно потребуватиме визначення, закріплення є, власне, перехідне правосуддя. Враховуючи існуючі в українській кримінологічній доктрині та міждисциплінарних дослідженнях напрацювання¹, пропонуємо закріпити

¹ Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. К.: «РУМЕС», 2017. 592 с.; Мартиненко О. А. Україна як плацдарм для перехідного правосуддя: погляд міжнародних фахівців / Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL : <https://www.helsinki.org.ua/blogs/ukrajina-yak-platsdarm-dlya-perehidnoho-pravosuddya-pohlyad-mizhnarodnyh-fahivtsiv/>; Report of the independent expert to update the Set of principles to combat impunity, Diane Orentlicher. Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity / Economic and Social Council ; Commission on Human Rights : E/CN.4/2005/102/Add. 18 February 2005. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/541829?v=pdf>; Rule-of-Law Tools for Post-conflict States : Monitoring legal systems / Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. New York and Geneva, 2006. 62 p. URL:

таке його визначення у відповідному законі: перехідне правосуддя (правосуддя перехідного періоду) – концепція і практика суспільного транзиту від стану збройного конфлікту до миру, що поєднують ретрибутивну й відновну юстицію, широкий, багаторівневий соціальний діалог, просвіту, реституцію, визнання, правотворчу й правоохоронну діяльності, організаційно-управлінські трансформації, що реалізуються у чотирьох основних напрямках: 1) притягнення до відповідальності винних у правопорушеннях, пов'язаних із конфліктом; 2) відшкодування жертвам правопорушень, сприяння у наданні їм необхідної соціальної, медичної, психологічної допомоги, а також сприяння в увіковіченні; 3) встановлення історичної правди щодо причин, перебігу та наслідків збройного конфлікту, його окремих проявів; 4) інституціональні реформи, спрямовані на недопущення повторення збройного конфліктного у майбутньому.

Окрім цього, оскільки йдеться про рамочний нормативно-правових акт, який має формувати концептуальне бачення публічного адміністрування у вказаній сфері, то доцільно також закріпити й визначення відповідної державної політики перехідного періоду як на пряму державної політики України, спрямованого на перехід від стану війни до стану миру, відновлення правопорядку, забезпечення дотримання, відновлення порушених в ході збройного конфлікту прав людини, зниження негативних для окремої людини, суспільства, держави і довкілля наслідків збройного конфлікту, недопущення його повторення у майбутньому.

Цілями державної політики перехідного періоду у законопроекті можливо визнати такі:

- відновлення безпеки людей, усунення пов'язаних зі збройним конфліктом шкідливих факторів впливу на довкілля;
- захист прав людей у повоєнний період;
- відновлення порушених внаслідок збройного конфлікту прав людей;
- відновлення соціальної справедливості через забезпечення притягнення винних за порушення прав людини в контексті збройного конфлікту до юридичної відповідальності;
- соціальне примирення; відшкодування шкоди, заподіяної збройним конфліктом;
- захист та відновлення довкілля, мінімізація шкоди, заподіяної збройним конфліктом;
- встановлення, констатація історичної правди про причини, перебіг, наслідки збройного конфлікту;
- запобігання повторенню збройного конфлікту у майбутньому.

Певна річ, реалізація будь-яких цілей управлінської діяльності передбачає видалення адекватних задач, напрямів розгортання відповідних практик. Пропонуємо на законодавчому рівні закріпити такі пріоритетні

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/RuleoflawMonitoringeng.pdf>; Clapham A. The Limits of Human Rights in Times of Armed Conflict and Other Situations of Armed Violence (March 25, 2019). Knut Traisbach and Bardo Fassbender (eds) The Limits of Human Rights (Oxford University Press), Forthcoming. URL: <https://ssrn.com/abstract=3359811> та ін.

напрями державної політики перехідного періоду, які визначаються завданнями у сфері розробки та реалізації концепції і практики перехідного правосуддя, а саме:

- забезпечення притягнення винних у порушенні прав людини в контексті збройного конфлікту до юридичної відповідальності;
- забезпечення відшкодування жертвами порушень людини заподіяної їм в ході збройного конфлікту шкоди;
- встановлення історичної правди;
- інституціональні реформи, спрямовані на запобігання повторенню збройного конфлікту у майбутньому;
- запобігання правопорушенням, пов'язаним з дією наслідків збройного конфлікту, зокрема кримінальним правопорушенням на ґрунті ненависті.

Юридичне визначення цих напрямів стане правовим підґрунтям для кримінологічного, економічного, екологічного стратегування та програмування заходів стабілізації та переходу від стану війни до стану миру. В цьому контексті не менш значущим має стати визначення принципів державної політики перехідного періоду, до яких пропонуємо віднести:

– гуманізм – людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищими соціальними цінностями, на практичне утвердження яких спрямоване перехідне правосуддя;

– верховенство права – вчасне та адекватне забезпечення правовими засобами всіх можливостей для гарантування, захисту, відновлення порушених внаслідок збройного конфлікту прав людини, запобігання правопорушенням, пов'язаним з наслідками збройного конфлікту;

– доцільність – обґрунтована необхідність втручання держави у вирішення справ місцевих громад з метою захисту та відновлення порушених прав і свобод громадян, відновлення довкілля, забезпечення примирення населення, запобігання вчиненню кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті, пов'язаної зі збройним конфліктом;

– адекватність – концептуалізація та реалізація перехідного правосуддя у єдності та відповідності мислення, дійсності та діяльності;

– плановість та аутогенетичність – розробка та реалізація заходів перехідного правосуддя на плановій, контрольованій основі із забезпеченням їх адаптивності до змінюваних умов правового регулювання, криміногенної, безпекової обстановки, потреб захисту, відновлення порушених прав людини, потреб у відновленні об'єктів, територій, які зазнали пошкоджень в ході збройного конфлікту, інших чинників суспільного розвитку;

– діалогічність – розробка та реалізація заходів перехідного правосуддя на основі широкого суспільного діалогу та консенсусу, залучення інтелектуальної еліти, моральних авторитетів, експертного середовища, постійної комунікації органів державної влади, місцевого

самоврядування з громадськістю, урахування та нерепресивного узгодження потреб у реалізації та захисті прав, свобод, законних інтересів різних суб'єктів правовідносин, що виникли, змінились, припинили існування в контексті збройного конфлікту та/або ліквідації його наслідків;

– стратегічність – розробка і трансформація концепції перехідного правосуддя як основи державної політики перехідного періоду здійснюється на основі комплексного стратегування із залученням представників інтелектуальних еліт, громадськості, правоохоронних органів, представників інших органів державної влади та місцевого самоврядування.

Поруч з цим, логіка побудови необхідного та можливого Закону України «Про засади державної політики перехідного періоду» має враховувати чотири базові напрями перехідного правосуддя. Відтак, мають бути і чотири відповідні блоки (розділи, глави). Враховуючи предмет цього дослідження, зосередимо свою увагу тільки на останньому (за ліком, але не за значенням), що стосується інституціональних реформ. Переконані: у тексті вказаного нормативно-правового акту має бути закріплена норма про те, що інституціональні реформи, спрямовані на запобігання збройного конфлікту у майбутньому, здійснюються на стратегічній основі. Розробку відповідної стратегії можливо покласти на спеціально створюваний Центр стратегування, діяльність якого доцільно розгорнути на базі Офісу Президента України.

Основними стратегічними напрямами інституціональних реформ, спрямованих на запобігання збройного конфлікту у майбутньому, можуть бути визначені такі:

– реформування системи управління, модернізація та пріоритетна державна підтримка оборонно-промислового комплексу України;

– закладання та забезпечення планомірного розвитку наукових шкіл у сфері потреб оборонно-промислового комплексу;

– зміцнення стійкості сектору безпеки та оборони щодо впливів ворожої агентури;

– реформування гуманітарної політики у напрямі утвердженні складної національної ідентичності у поєднанні культурної багатоманітності та договірної спільності, широкого суспільного діалогу та примирення;

– завершення деолігархізації та запобігання реолігархізації політико-економічного устрою у перехідний період;

– протидія корупції у секторі безпеки та оборони.

На підставі обґрунтованого рішення Центру стратегування інші напрями, заходи інституціональних реформ можуть бути визнані стратегічними, пріоритетними.

Також слід закріпити, що на перехідний період забезпечується формування та планомірна реалізації стабілізаційної кримінологічної політики, спрямованої на ефективне запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним зі збройним конфліктом, незаконним обігом

вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, за участю учасників бойових дій, а також кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті, пов'язаної з війною. Розробка та реалізація Стратегії, програми та комплексних планів запобігання злочинності у перехідний період, зокрема на деокупованих територіях, здійснюється колегіально Міністерством внутрішніх справ України, Національною поліцією України, Службою безпеки України, Офісом Генерального прокурора. Стратегія запобігання злочинності у перехідний період схвалюється рішенням Ради національної безпеки та оборони України, затверджується Президентом України

Задля забезпечення виконання завдань у сфері підвищення функціональної спроможності сектору безпеки і оборони України, зниження кримінально-корупційного тиску на нього, доцільним видається запровадження кримінологічної експертизи нормативно-правових актів їх проєктів, які регулюють (регулюватимуть) відносини у сфері діяльності органів та установ цього сектору. Завдання цієї експертизи саме в контексті перехідного правосуддя та антикорупційної діяльності мають бути також закріплені у Законі України «Про засади державної політики перехідного періоду» (*de lege ferenda*). Водночас слід пристати до позиції тих дослідників (А. П. Закалюк, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, В. П. Попович), які наполягають (наполюгали) на необхідності розробки та прийняття окремого спеціального Закону України «Про кримінологічну експертизу нормативно-правових актів і їх проєктів», одним з різновидів яких є експертиза антикорупційна.

В цьому ж контексті на зайвим буде наголосити на тому, що 11.05.2023 р. Указом Президента України схвалено Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки. Одним з пріоритетних напрямів реформування визначено забезпечення обов'язкового проведення кримінологічної експертизи проєктів законів про внесення змін до кримінального, кримінального процесуального та суміжного законодавства України (п. 2.8 Розділу II)¹. Підтримуючи таку стратегічну й планову ініціативу, водночас варто наголосити на тому, що вказана експертиза має поширюватись не тільки на проєкти законів про внесення змін до кримінального, кримінального процесуального та суміжного законодавства України, а й на чинні закони, а також інші нормативно-праві акти (в тому числі й підзаконні нормативно-праві акти), що регулюють відносини у низці сфер суспільного життя. Не є виключенням в цьому сенсі й сектор безпеки та оборони України. Потреба у експертно-кримінологічній ревізії правового регулювання цієї сфери давно «назріла й перезріла». Запровадження ж такої експертизи, принаймні щодо вказаної сфери, можливо на рівні кримінологічного експерименту, може та має розглядатися як один з

¹ Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : Указ Президента України від 11.05.2023 р. № № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#n9>.

елементів інституціональних реформ, спрямованих на неповторення збройної агресії в контексті реалізації державної політики перехідного періоду.

Органічним доповненням практик експертно-кримінологічного дослідження нормативно-правових актів і їх проєктів (*de lege ferenda*) має стати кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання у сфері протидії корупційній злочинності у секторі безпеки та оборони України.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зауважимо, що протидія корупційній злочинності у секторі безпеки та оборони України в перехідний період є таким напрямом кримінологічної практики, що виявляє зв'язки на смисловому рівні із перехідним правосуддям. Секторальне антикорупційне стратегування має, таким чином, бути інтегроване до функціоналу та задач механізму більш високого рівня організації та управління як у сфері протидії злочинності, так і забезпечення дотримання прав і свобод громадян, відновлення порушених прав, а також забезпечення кримінологічної безпеки при переході від стану війни до стану миру. Задля здійснення синхронізації антикорупційної та перехідної (транзитивної) політик держави пропонується розробка та прийняття Закону України «Про засади державної політики перехідного періоду». У ньому мають бути закріплені цілі, напрями, принципи здійснення перехідного правосуддя, сформовано нормативно-концептуальне уявлення про підходи щодо реалізації базових його складових.

Основними стратегічними напрямами інституціональних реформ, спрямованих на запобігання збройного конфлікту у майбутньому, запропоновано визнати такі: реформування системи управління, модернізація та пріоритетна державна підтримка оборонно-промислового комплексу України; закладання та забезпечення планомірного розвитку наукових шкіл у сфері потреб оборонно-промислового комплексу; зміцнення стійкості сектору безпеки та оборони щодо впливів ворожої агентури; реформування гуманітарної політики у напрямі утвердженні складної національної ідентичності у поєднанні культурної багатоманітності та договірної спільності, широкого суспільного діалогу та примирення; завершення деолігархізації та запобігання реолігархізації політико-економічного устрою у перехідний період; протидія корупції у секторі безпеки та оборони. В структурі останнього на окреме виділення та нормативне закріплення заслуговують інститути кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів та кримінологічного моніторингу ефективності правового регулювання у секторі безпеки та оборони України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатівського. К.: «РУМЕС», 2017. 592 с.

2. Договір про звичайні збройні сили в Європі : Міжнародний документ. Договір Організації з безпеки і співробітництва в Європі від 19.11.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_314.

3. Кожушко С. О. Кримінологічні засади протидії злочинності в оборонно-промисловому комплексі України : дис. ... докт. філос. : 081 «Право» / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2021. 236 с.

4. Мартиненко О. А. Україна як плацдарм для перехідного правосуддя: погляд міжнародних фахівців / Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL : <https://www.helsinki.org.ua/blogs/ukrajina-yak-platsdarm-dlya-perehidnoho-pravosuddya-pohlyad-mizhnarodnyh-fahivtsiv/>

5. Про державні резерви : Закон України від 09.08.2003 р. № 3310-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3310-20#Text>.

6. Про засади державної політики перехідного періоду : проект Закону України від 06.08.2021 р. № 2035-IX. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72625.

7. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : Указ Президента України від 11.05.2023 р. № № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#n9>.

8. Clapham A. The Limits of Human Rights in Times of Armed Conflict and Other Situations of Armed Violence (March 25, 2019). Knut Traisbach and Bardo Fassbender (eds) The Limits of Human Rights (Oxford University Press), Forthcoming. URL: <https://ssrn.com/abstract=3359811>.

9. Report of the independent expert to update the Set of principles to combat impunity, Diane Orentlicher. Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity / Economic and Social Council ; Commission on Human Rights : E/CN.4/2005/102/Add. 18 February 2005. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/541829?v=pdf>.

Rule-of-Law Tools for Post-conflict States : Monitoring legal systems / Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. New York and Geneva, 2006. 62 p. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/RuleoflawMonitoringen.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2024

Yurii V. ORLOV,

Doctor in Science of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Ihor S. POLYAKOV,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

COMBATING CORRUPTION CRIME IN THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF UKRAINE IN THE FOCUS OF TRANSITIONAL JUSTICE TASKS: LEGISLATIVE CONCEPTS

The article is devoted to the study of ways to increase the efficiency of post-war transit through the decorruption of the security and defense sector of Ukraine. It is established that sectoral anti-corruption strategizing should be integrated into the functionality and tasks of a higher-level mechanism of organization and management both in the field of combating crime and ensuring compliance with the rights and freedoms of citizens, restoring violated rights, and ensuring criminological security during the transition from a state of war to a state of peace. In order to synchronize the anti-corruption and transitional (transitive) policies of the state, it is proposed to develop and adopt the Law of Ukraine "On the Principles of State Policy of the Transitional Period", in which one of the directions of implementation of the specified policy, in terms of institutional reforms, is to normatively consolidate the fight against corruption in the security and defense sector. The expediency of institutionalizing criminological examination of regulatory legal acts and their drafts and criminological monitoring of the effectiveness of legal regulation in the security and defense sector of Ukraine is substantiated.

Keywords: *corruption, crime, corruption crime, war, security and defense sector, counteraction to crime, transitional justice, transitional policy.*

Василь Іванович ПОКЛАД,
кандидат філософських наук, доцент
(Центр українських правових досліджень,
м. Івано-Франківськ)

ПРО СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ У ЗВО МВС УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу відповідності змістовних та організаційних характеристик кримінології як навчальної дисципліни у закладах вищої освіти МВС України сучасним трендам наукового забезпечення правоохоронної діяльності. Підвищення ролі кримінології обумовлено реформуванням Національної поліції, переходом до проактивної парадигми діяльності. Розвиток самої ж кримінології гальмується її надмірною юридизацією. Пропонується відокремити кримінологію від кримінального права та посилити соціологічний та психологічний зміст дисципліни. Розглянуто співвідношення понять «кримінологія» та «кримінальний аналіз». Надано рекомендації щодо організації вивчення кримінології відповідно до вимог часу.

Ключові слова: реформування поліції, кримінологія як наука, кримінологія як навчальна дисципліна, кримінальний аналіз.

Постановка проблеми. Підготовка фахівців для безпекових структур, що здійснюється закладами вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України, включає вивчення дисципліни «Кримінологія» – науки про злочинність. Зрозуміло, що знання про злочинність та її структурні елементи (злочини, детермінація злочинів, особа злочинця, особа жертви, попередження злочинів) необхідне для успішного виконання службових завдань правоохоронцями. Це знання має допомогти їм розуміти кримінальні явища, аналізувати їх та впливати на них для створення більш безпечного та справедливого суспільства. В той же час потреба підвищення ефективності кримінологічного забезпечення реформованої поліції не може бути задоволена без удосконалення самої кримінології. Як науки, так і навчальної дисципліни, її теоретичної складової та практичної реалізації.

Нереформована кримінологія може гальмувати реформування правоохоронної діяльності.

У публікаціях, де аналізуються проблеми кримінології, автори здебільшого акцентують увагу на її характеристиці як науки, що має надавати суспільству нові знання відповідно до сфери її предметної визначеності (В. Дрьомін, О. Литвинов, Ю. Орлов, В. Сокурєнко, В. Оболенцев та інші). Що стосується кримінології як навчальної дисципліни, науковцями в першу чергу підкреслювалась недостатність обсягів і масштабів викладання кримінологічної науки (В. Голина, А. Закалюк, А. Зелінський, О. Костенко, В. Куц, Т. Шевчук).

У ґрунтовній статті В. Сокурєнка «Сучасний стан та перспективи розвитку української кримінології»¹ серед десяти перспективних та першочергових, на думку автора, напрямів кримінологічних досліджень відсутня позиція щодо оновлення викладання дисципліни, кримінологічної підготовки майбутніх фахівців правоохоронної діяльності. Між тим, «викладання кримінології у вищій школі не відповідає сучасним вимогам і трендам соціальних процесів»². Така ситуація суперечить вимогам часу і потребує уважного погляду на нинішній стан речей і визначення перспективних шляхів для змін на краще.

Метою статті є аналіз відповідності змістовних та організаційних характеристик кримінології як навчальної дисципліни ЗВО МВС України сучасним трендам наукового забезпечення правоохоронної діяльності. Реалізація цієї мети передбачає відповіді на три основні питання: 1) для чого вивчати кримінологію майбутнім правоохоронцям? 2) яким має бути зміст кримінології, що вивчається? 3) які методи краще використовувати для засвоєння кримінологічних знань?

Виклад основного матеріалу. *Перше з визначених питань* може здаватися риторичним. Які можуть бути проблеми, якщо злочинність та протидія їй є предметом і кримінологічного вивчення, і правоохоронної практики? Не може бути ефективною правоохоронна діяльність, суб'єкти якої не володіють знаннями про усі елементи злочинності.

При реформуванні поліції відбувається її перехід від традиційної для нашого суспільства репресивно-стримуючої парадигми діяльності до сервісно-обслуговуючої. Передбачається зміна стандартів оцінки ефективності Національної поліції. Стаття 11 Закону України «Про Національну поліцію» проголошує: «Рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції»³. Надаючи оцінку роботі поліції, громадяни спираються не на

¹ Сокурєнко В. В. Сучасний стан та перспективи розвитку української кримінології. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. № 3. С. 336–356.

² Шевчук Т. А. Кримінологічна освіта в умовах сингулярності // Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації : зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінол. асоц. України, проф. Тетяни Андріївни Денисової, м. Харків, 16 квіт. 2021. Харків, 2021. С. 167.

³ Про Національну поліцію : Закон України 02.07.2015 р. № 580-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 14.09.2024).

кількість порушених кримінальних проваджень або адміністративних стягнень, а на власний повсякденний досвід захищеності від злочинних посягань. Це примушує підрозділи поліції першочергову увагу приділяти постійному аналізу ситуації громадської безпеки, її чинників з метою їх вчасної нейтралізації і переходити від домінуючої практики реагування на злочини до пріоритизації впливу на криміногенні фактори.

11 травня 2023 року був виданий Указ Президента України «Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023 – 2027 роки», де у числі стратегічних пріоритетів проголошується послідовна кримінальна політика на фундаменті запобігання злочинності, яка включає розвиток спроможності системи органів правопорядку та прокуратури брати участь у формуванні кримінальної політики і здійсненні моніторингу її реалізації¹.

Указ Президента України свідчить про курс на відмову від урахування кримінально-правових показників злочинності як основного джерела інформації про кримінальну ситуацію в країні та у окремих регіонах та як критерія оцінки правоохоронної діяльності. Зокрема, у п. 4.3.3. Плану заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки проголошується відмова від використання статистичних показників для оцінки якості роботи органів правопорядку та прокуратури і запровадження показників, орієнтованих на результат для людини, на довіру громадян та співпрацю з ними².

Але, на превеликий жаль, та кримінологія, яка зараз викладається, ґрунтується переважно саме на даних кримінальної статистики, яку, зокрема, англійські соціологи розглядають не як дані про реальну злочинність, а як свідощтво змін у судовій та правоохоронній практиці і у громадській думці (наприклад, праці Н. Аберкромбі).

Друге питання, висунуте у статті, – чому вчити майбутніх правоохоронців, яким має бути зміст сучасної науки про злочинність?

Кримінологія в Україні поки що в основному відтворює юридичну монополізацію досліджень злочинності, що взагалі є наслідком тоталітарної епохи з наявністю заборонених тем, до яких належали, зокрема, проблема злочинності. Очевидно, юристи, які мали певний доступ до відповідної інформації, вважалися більш лояльними до режиму. Як зауважує І. Рущенко, нинішній «юридичний статус кримінології є скоріше політичним, організаційним рішенням, а не даниною науковій логіці»³, адже «за

¹ Про комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки : Указ Президента України від 11.05.2023 р. № 273/223. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733> (дата звернення 14.09.2024).

² Кабмін затвердив план виконання Комплексної реформи органів правопорядку... *Судово-юридична газета*. 2024. 31 серпня. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/309097-kabmin-utverdil-plan-vypolneniya-kompleksnoy-reformy-organov-pravoporyadka-gde-predusmotrel-ratifikatsiyu-rimskogo-statuta-posle-prekrascheniya-voynu> (дата звернення 14.09.2024).

³ Рущенко І.П. Соціологія злочинності – нова галузь вітчизняної соціології. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. № 10. С. 278, 279.

бюрократичною логікою, якщо стає питання про злочинність, то нова (стара) наука має безпосереднє відношення до кримінального права, юриспруденції в цілому, отже, і місце її – у плеяді юридичних дисциплін»¹.

А. Закалюк також звертає увагу на те, що однією з причин «теоретичної декваліфікації кримінології» є включення її разом із кримінальним правом до однієї наукової спеціальності 12.00.08. Фахівці з кримінального права переважають кількісно у спеціалізованих та експертній радах² і їх компетенції впливають на зміст наукових досліджень з кримінології та, відповідно, на структуру та зміст навчальної літератури з предмета.

Прийнята ще в 2002 році членами Координаційного бюро з проблем кримінології Академії правових наук України Концепція розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття принципово обійшла стороною проблеми предметної ідентифікації кримінології, встановивши на першій же сторінці залізобетонну конструкцію: «концепція розвитку кримінологічної науки повинна ґрунтуватися на концептуальних засадах розвитку вітчизняної юридичної науки»³.

На думку О. Литвинова і Ю. Орлова, «використовуючи дослідницький інструментарій вітчизняної кримінологічної традиції, кримінологія в значній мірі перетворюється на дисфункційні форми зберігання мертвих знань, окремих фрагментів інформації про минуле злочинності, які не складаються і не можуть за визначенням скластися у єдину картину специфічного зрізу живої соціальності, людського життя»⁴. Нові досягнення в суміжних галузях знань важко приймаються і використовуються в кримінології⁵, а збільшення кількості кримінологічних досліджень не завжди супроводжувалося підвищенням їхньої якості⁶. Поки що практична складова кримінології реалізується формально, через «акти впровадження», ефективність яких – сумнівна.

Злочинність – суспільне явище. Не існує суспільства без злочинності і злочинності поза межами суспільства. Тому саме соціологія складає базову парадигму розуміння злочинності як суспільного явища. Спільно з психологією, бо у кожному окремому злочині присутні його мотивація, вольове напруження, емоційні стани. А в основі злочинності лежать не

¹ Рущенко І., Поклад В. Наука про злочинність: українські реалії. *Український соціологічний журнал*. 2011. № 1-2. С. 5.

² Закалюк А. Концептуальне бачення сучасної кримінологічної ситуації в Україні та шляхів актуалізації кримінології в українському суспільстві. *Право України*. 2009. № 7. С. 14.

³ Концепція розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття. *Академія Правових наук України. Координаційне бюро з проблем кримінології*. Інформаційний бюлетень. № 5. К., 2002.

⁴ Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Нариси з кримінології постмодерну. Харків : Право, 2019. С. 90–91.

⁵ Бандурка О. М., Литвинов О. М. Про кримінологічні інновації та деякі невтішні результати їх впровадження // Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації : зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінол. асоц. України, проф. Тетяни Андріївни Денисової, м. Харків, 16 квіт. 2021. Харків, 2021. С. 26.

⁶ Яриш О. Н. Сучасна українська кримінологія як наука особливого періоду // Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (19 жовтня 2016 року). К.: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 55.

кримінально-правові дефініції, а людська діяльність¹.

Домінування юридичної складової кримінології позначається на слабкості її методичної бази, аматорському володінні багатьма юристами-кримінологами сучасними методами збору та обробки емпіричних даних. Власних методів дослідження злочинності кримінологія не виробила, вчені-кримінологи використовують переважно соціологічні та психологічні методи (опитування, аналіз документів, спостереження, тестування), але результати цих досліджень викликають багато запитань щодо їх репрезентативності².

Зміцнення якості змістовного наповнення навчальної дисципліни «кримінологія», таким чином, неможливе без посилення соціологічної та психологічної складових навчального матеріалу.

Не можна не погодитись з науковцями, які вважають перспективними розробку та запровадження окремої освітньо-професійної програми підготовки кримінологів та в подальшому впровадження у штат структури Національної поліції України посад кримінологів³ за позитивним прикладом ряду зарубіжних країн, зокрема США, Великобританії, Німеччини, Франції, де реалізується чимало університетських програм підготовки кримінологів. Зокрема – «кримінальна психологія» (Criminal Psychology), «управління безпекою» (Security Administration), «прикладний аналіз поведінки» (Applied Behavior Analysis), інформаційна безпека (Information Security), менеджмент у галузі кримінології та реагування на надзвичайні ситуації (Criminology and Emergency Response Management), стан і аналіз злочинності (Intelligence and Crime Analysis Track) тощо. Тим більше, що у Класифікаторі професій України вже присутні такі професії, як «кримінолог», «соціальний патолог», «соціолог з ефективності покарання правопорушників», «соціолог-кримінолог» (2442.2)⁴, а на сайті Освіта.ua дається розгорнута характеристика професійних обов'язків кримінолога⁵.

У практиці поліцейської діяльності в США змістовно кримінологічна діяльність пов'язується з кримінальним аналізом. В структурі Національної поліції України також створено Департамент кримінального аналізу. При цьому кримінальний аналіз розглядається в парадигмі традиційних (реактивних) стандартів поліцейського реагування на кримінал: як спосіб

¹ Дремін В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества: монографія. Одесса : Юрид. лит.-ра. 2009. С. 123.

² Рущенко І. П. Соціологія злочинності – нова галузь вітчизняної соціології. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. № 10. С. 279–280.

³ Шевчук Т. А. Кримінологічна освіта в умовах сингулярності. *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації* : зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінол. асоц. України, проф. Тетяни Андріївни Денисової, м. Харків, 16 квіт. 2021. Харків, 2021. С. 167; Дрьомін В. М. Сучасні функції кримінології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2017. № 29. Том 2. С. 66.

⁴ Міністерство економіки України. Класифікатор професій. URL: <https://www.me.gov.ua/Profession/List?lang=uk-UA&id=d4162ef8-2771-4ac5-99ef-1d4b6f5336af&tag=KlasifikatorProfesii-Poshuk> (дата звернення 14.09.2024).

⁵ Кримінолог. Профорієнтація. Освіта.ua. URL: <https://osvita.ua/proforientation/profession/75584/> (дата звернення 14.09.2024).

аналітичної підтримки оперативно-розшукової та слідчої діяльності¹, як засіб опрацювання інформації отриманої в ході проведення оперативно-розшукової діяльності або під час досудового розслідування². І аналіз злочинності, як традиційна функція кримінології, прив'язується тепер до наукової спеціальності 12.00.09 (Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність) у кооперації з фахівцями з інформаційних технологій та кібербезпеки³. Саме фахівці з цих сфер наукових досліджень відповідають за розробку навчальних матеріалів дисципліни «Основи кримінального аналізу» з відповідними змістовими акцентами. Юридизація науки про злочинність посилюється, незважаючи на формальну схожість з передовим світовим досвідом. При цьому можна побачити спроби відмежування кримінального аналізу від кримінологічного дослідження⁴, хоча кримінальний аналіз змістовно та сутнісно не може бути нічим іншим, ніж прикладною (емпіричною) кримінологією. До речі, у згаданому Класифікаторі професій України позиція «кримінальний аналітик» відсутня. На відміну від «кримінолога» і «кримінолога-соціолога».

Відбувається звуження предметної області аналітичної роботи до обслуговування реактивної складової правоохоронної діяльності (західна модель Intelligence-Led Policing – поліцейська діяльність, керована аналітикою). Постійний аналіз криміногенної ситуації на основі створення єдиного інформаційного простору (в тому числі і поза правоохоронної діяльності, з включенням масивів соціальної, економічної, демографічної, культурної інформації) залишається поки що невирішеним завданням в межах створюваного в МВС інституту кримінального аналізу. До того ж захоплення аналізом переважно цифрової інформації з Інтернету пов'язане з ризиком створення хибної моделі соціальної реальності, оскільки «світове павутиння» не можна вважати сповна адекватним відтворенням соціальних відносин. Без соціологічних, психологічних, демографічних, економічних тощо джерел інформації не обійтись.

Зараз підрозділи кримінального аналізу створюються в територіальних органах Національної поліції. На горизонті проблема кадрового забезпечення цих підрозділів фахівцями, здатними вийти за межі традиційних реактивних моделей поліцейської діяльності, на що націлює наші правоохоронні органи згаданий вище Указ Президента України, виданий у відповідності із загальним євроінтеграційним курсом нашої держави. Оновлена кримінологія має відігравати важливу роль у підготовці

¹ Федчак І. А. Основи кримінального аналізу : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 9–10.

² Гнусов Ю.В., Калякін С.В. Кримінальний аналіз у роботі підрозділів Національної поліції України. *Протидія кіберзагрозам та торгівлі людьми*. Харків: ХНУВС, 2019. С. 61.

³ Див.: Корнейко О. В., Худенко Д. М. Підготовка кримінальних аналітиків у Національній академії внутрішніх справ: історія та досвід // Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального аналізу в правоохоронній системі України: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 11 серп. 2022 р.) Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022.

⁴ Бурангулов В. А. Сутність кримінального аналізу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 4. С. 16.

кримінальних аналітиків широкого профілю.

Нарешті, *третє проблемне питання*, – якою має бути навчально-методична організація засвоєння кримінологічних знань. Визнання комплексності дослідницьких параметрів має позначитись і на викладанні дисципліни «Кримінологія» у закладах вищої освіти. Серед іншого кримінологія має бути спрямована на переосмислення сутності злочинності, кримінального закону як способу конструювання реальності, кримінологічного обґрунтування криміналізації діянь тощо.

Враховуючи підвищення значення кримінології для майбутніх правоохоронців, в першу чергу слід переглянути структуру навчального курсу дисципліни. Доцільним вбачається поділ кримінології на базовий курс та галузеві (спеціальні) кримінології.

Базовий курс має бути обов'язковим для всіх курсантів/студентів і надавати загальні відповіді на ключові питання з предметного поля кримінології: *що відбувається?* (злочинність та її основні характеристики), *чому?* (детермінанти злочинності), *хто?* (особа злочинця), *проти кого?* (особа жертви), та *як протидіяти?* (запобігання кримінальним правопорушенням). При цьому для формування критичного розуміння важливо представляти здобувачам освіти погляди представників різних наукових парадигм кримінології (кримінально-правової, психологічної, соціологічної) на кожний елемент предмету кримінології.

Перелік *галузевих (спеціальних) кримінологій* має враховувати як запити з боку суспільства та держави (стейкхолдерів), так і навчальні потреби самих курсантів/студентів в контексті самостійного формування особистої освітньої траєкторії.

Серед таких спецкурсів можуть бути «методологія та методика кримінологічного дослідження», «кримінологічне прогнозування», «ювенальна кримінологія», «економічна кримінологія», «кримінологія корупції», «кримінофамілістика», «цифрова кримінологія», «урбаністична кримінологія», «кримінальна віктимологія», «воєнна/військова кримінологія». В основному ми бачимо перелік тем з особливої частини «традиційної» кримінології. Але цей перелік розширюється відповідно до майбутньої спеціалізації здобувачів освіти, яку вони отримують можливість «конструювати» власноруч завдяки вибору тих або інших навчальних дисциплін. І обов'язково мають бути представлені «кримінологія слідчої діяльності», «кримінологія ОРД», «кримінологія соціальних мереж» з включенням до їх змісту здобутків зарубіжних і вітчизняних фахівців з кримінального аналізу.

При викладанні кримінології треба вчити майбутніх офіцерів поліції вмінням самостійного отримання і аналізу кримінологічно значущої інформації. Самостійна робота з кримінології, якій у робочих програмах дисципліни відводиться значний обсяг часу, не повинна бути відтворенням текстів у рефератах. Стандартизація (якщо не шаблонізація) цієї діяльності зводить самостійність студента до мінімуму. Ми маємо при цьому не творчий процес, а скоріше репродуктивний. До того ж, у мережі Інтернет

вже давно наявні численні шаблонні відповіді на шаблонні завдання. Поширення програм Штучного Інтелекту здатне ще більше нівелювати самостійну інтелектуальну діяльність. Курсантам/студентам потрібно давати творчі індивідуалізовані завдання з самостійного пошуку, обробки та аналізу кримінологічно значущої інформації. «Здобувачі вищої освіти під час навчання повинні набути цілий спектр методологічних, соціальних, комунікативних, діагностичних, профілактичних і організаційних компетенцій, оволодіти вмінням застосування широкого спектру наукових методів дослідження для пізнання закономірностей розвитку соціально-правових явищ, відстеження суспільної обстановки, прогнозування та моделювання, що є основою успішного вирішення теоретичних проблем у прикладному аспекті»¹.

У Луганському державному університеті внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка протягом 25 років існувала система організації дослідницької діяльності курсантів під час вивчення кримінології. В ході кримінологічних досліджень (з використанням головним чином методу експертних оцінок) вивчались фактори та умови скоєння різних злочинів, конкретні шляхи попередження злочинності, різні аспекти боротьби зі злочинністю².

Активно використовувався при проведенні курсантських кримінологічних досліджень метод аналізу соціальних мереж, що надавало можливість адресувати методичний інструментарій до потрібних дослідникам соціальних груп. Так, у 2022 році дослідження «Психічні наслідки від російської агресії у жителів Северодонецька» було проведено методом анкетування у мережах Facebook та Telegram. Об'єктом дослідження О. Попової «Комунікація поліцейського з громадою: гендерний аспект» були відеороліки з платформи YouTube.

Висновки. Для вирішення теоретико-методологічних та організаційних питань, окреслених у статті, необхідно, *по-перше*, визнати наявність і рівноправність всередині кримінології трьох основних парадигм: кримінально-правової, соціологічної і психологічної. *По-друге*, слід виділити кримінологію зі спеціальності 12.00.08 («кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право») і надати самостійну позицію у Переліку наукових спеціальностей України. *По-третє*, – дозволити проводити дисертаційні дослідження і захищати їх кримінологам з базовою юридичною, соціологічною і психологічною освітою. До речі, саме такі спеціалізації виділяються при підготовці кримінологів в університетах низки зарубіжних країн. А сама кримінологія відноситься до соціальних наук (у довіднику Інституту статистики ЮНЕСКО – Sociology and cultural

¹ Шевчук Т.А. Кримінологічна освіта в умовах сингулярності // Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації : зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінол. асоц. України, проф. Тетяни Андріївни Денисової, м. Харків, 16 квіт. 2021. Харків, 2021. С. 167.

² Поклад В. Залучення курсантів, студентів та слухачів до наукової діяльності під час викладання соціології та кримінології // Актуальні питання організації та розвитку наукової, науково-технічної й науково-педагогічної діяльності в Україні : збірник тез за матеріалами Всеукр. наук.- практич. інтер.-конф. (м. Київ, 30 серп. 2016 р.). К. : ДНДІ МВС України, 2016. С. 208–211.

studies)¹. *По-четверте*, організувати викладання кримінології на основі використання передового досвіду західних університетів, із залученням до цього процесу фахівців соціології, психології та інших соціальних і поведінкових дисциплін. *По-п'яте*, ввести у підрозділах кримінального аналізу МВС України посади «кримінолог», «соціолог з ефективності покарання правопорушників», «соціолог-кримінолог» для ефективного урахування і використання соціального контексту кримінальних явищ.

Оновлення методологічних та організаційних засад розвитку кримінології взагалі та її викладання в університетах МВС зокрема сприятиме впорядкуванню наукового забезпечення протидії злочинності з урахуванням передового світового досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Про кримінологічні інновації та деякі невтішні результати їх упровадження // Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації : зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінол. асоц. України, проф. Тетяни Андріївни Денисової, м. Харків, 16 квіт. 2021. Харків, 2021. С. 25–27.
2. Бурангулов В. А. Сутність кримінального аналізу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 4. С. 14–17.
3. Гнусов Ю. В., Калякін С. В. Кримінальний аналіз у роботі підрозділів Національної поліції України. Протидія кіберзагрозам та торгівлі людьми. Харків: ХНУВС, 2019. С. 61–63.
4. Дремін В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монографія. Одесса : Юрид. лит.-ра. 2009. 616 с.
5. Дрьомін В. М. Сучасні функції кримінології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2017. № 29. Том 2. С. 64–67.
6. Закалюк А. Концептуальне бачення сучасної кримінологічної ситуації в Україні та шляхів актуалізації кримінології в українському суспільстві. *Право України*. 2009. № 7. С. 6–16.
7. Кабмін затвердив план виконання Комплексної реформи органів правопорядку... Судово-юридична газета. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/309097-kabmin-utverdil-plan-vypolneniya-kompleksnoy-reformy-organov-pravoporyadka-gde-predusmotrel-ratifikatsiyu-rimskogo-statuta-posle-prekrascheniya-voynu> (дата звернення 14.09.2024).
8. Концепція розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття. *Академія Правових наук України. Координаційне бюро з проблем кримінології*. Інформаційний бюлетень. № 5. К., 2002. С. 5–29.

¹ International standard classification of education. UNESCO Institute for Statistics. 2015. URL: <https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-fields-of-education-and-training-2013-detailed-field-descriptions-2015-en.pdf> (дата звернення 14.09.2024).

9. Корнейко О. В., Худенко Д. М. Підготовка кримінальних аналітиків у Національній академії внутрішніх справ: історія та досвід // Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального аналізу в правоохоронній системі України: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 11 серп. 2022 р.) Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 90–93.

10. Кримінолог. Профорієнтація. Освіта.ua. URL: <https://osvita.ua/proforientation/profession/75584/> (дата звернення 14.09.2024).

11. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Нариси з кримінології постмодерну. Харків : Право, 2019. 278 с.

12. Міністерство економіки України. Класифікатор професій. URL: <https://www.me.gov.ua/Profession/List?lang=uk-UA&id=d4162ef8-2771-4ac5-99ef-1d4b6f5336af&tag=KlasifikatorProfesii-Poshuk> (дата звернення 14.09.2024).

13. Поклад В. Залучення курсантів, студентів та слухачів до наукової діяльності під час викладання соціології та кримінології // Актуальні питання організації та розвитку наукової, науково-технічної й науково-педагогічної діяльності в Україні : збірник тез за матеріалами Всеукр. наук.-практ. інтер.-конф. (м. Київ, 30 серп. 2016 р.). К. : ДНДІ МВС України, 2016. С. 208–211.

14. Про комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки : Указ Президента України від 11.05.2023 р. № 273/223. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733> (дата звернення 14.09.2024).

15. Про Національну поліцію : Закон України 02.07.2015 р. № 580-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 14.09.2024).

16. Рущенко І., Поклад В. Наука про злочинність: українські реалії. *Український соціологічний журнал*. 2011. № 1-2. С. 3–8.

17. Рущенко І. П. Соціологія злочинності – нова галузь вітчизняної соціології. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. № 10. С. 277–284.

18. Сокурєнко В. В. Сучасний стан та перспективи розвитку української кримінології. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. № 3. С. 336–356.

19. Федчак І. А. Основи кримінального аналізу : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 288 с.

20. Шевчук Т. А. Кримінологічна освіта в умовах сингулярності // Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації : зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінол. асоц. України, проф. Тетяни Андріївни Денисової, м. Харків, 16 квіт. 2021. Харків, 2021. С. 166–168.

21. Ярмиш О. Н. Сучасна українська кримінологія як наука особливого періоду // Протидія злочинності: теорія та практика : Матер. VII Всеукр.

наук.-практ. конф. (19 жовтня 2016 року). К. : Національна академія прокуратури України, 2016. С. 54–56.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2024

Vasyl Iv. POKLAD,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor

(Center for Ukrainian Legal Studies, Ivano-Frankivsk, Ukraine)

ABOUT THE STATE AND PROSPECTIVE DIRECTIONS OF CRIMINOLOGY EDUCATION AT THE UNIVERSITY OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

The article is devoted to the analysis of the compliance of the substantive and organizational characteristics of criminology as an educational discipline of higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine with modern trends in the scientific support of law enforcement activities. Increasing the role of criminology is due to the reform of the National Police, the transition to a proactive paradigm of activity. The development of criminology itself is hampered by its excessive jurisdiction. It is proposed to separate criminology from criminal law and strengthen the sociological and psychological content of the discipline. The relationship between the concepts of "criminology" and "criminal analysis" is considered. Recommendations are provided for organizing the study of criminology in accordance with the requirements of the time.

Key words: *police reform, criminology as a science, criminology as an academic discipline, criminal analysis.*

Тарас Васильович СТАХОВСЬКИЙ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)***ЖЕРТВА ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ:
ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ**

У статті проаналізовано основні характеристики особи жертви кримінального правопорушення, передбаченого ст. 304 Кримінального кодексу України «Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність». Встановлено що для неповнолітніх, які стали жертвами втягнення у протиправну діяльність, характерними є незадовільний рівень виховання, відсутність батьківського контролю, низький рівень правової свідомості, акцентуації характеру, психічні відхилення, які не виключають осудності, негативний вплив найближчого оточення, наявність попереднього протиправного досвіду, вторинна віктимізація, залежність від алкоголю або наркотичних засобів чи психотропних речовин.

Виявлено ряд морально-психологічних якостей жертв втягнення у протиправну діяльність, які у найбільшій мірі визначають характер взаємовідносин з особою кримінального правопорушника. Акцентовано увагу на тому, що проблема насильства щодо неповнолітніх, так само як і втягнення їх у кримінальні практики, особливо загострюється в умовах збройного конфлікту, а проживання їх у прифронтових та окупованих територіях сприяє активізації кримінальної активності щодо них.

Ключові слова: *жертва, віктимність, неповнолітній, дитина, кримінальне правопорушення, втягнення у протиправну діяльність, протидія злочинності, моральність, дискримінація, збройний конфлікт, війна, воєнний стан.*

Постановка проблеми. Захист неповнолітніх які стали жертвами кримінальних правопорушень, є одним із пріоритетних напрямків діяльності держави. Конституція України проголошує, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом¹. Зокрема, Кримінальним кодексом України (далі КК України) забезпечується охорона дітей від різного виду посягань і експлуатації та захист неповнолітніх від втягнення їх у протиправну діяльність². Відповідно ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Держава здійснює захист дитини від: усіх форм домашнього насильства та інших

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків або інших законних представників дитини; **втягнення** у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин, залучення до екстремістських релігійних психокультурних угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, **втягнення** до азартних ігор тощо¹.

Проблема насильства щодо неповнолітніх, так само як і втягнення їх у кримінальні практики, особливо загострилась в умовах збройного конфлікту. Активізація кримінальної активності, втягнення неповнолітніх у нові форми протиправної діяльності суттєво підвищує соціальну та суспільну небезпечність цього явища.

Суттєвий внесок у розробку цієї проблематики було здійснено у наукових працях таких вчених як І. О. Бандурка, Н. О. Веселовська, С. Ф. Денисов, О. М. Ситник, І. О. Топольскова, І. В. Однолько, І. М. Охріменко, О. С. Стеблинська, Г. Л. Шведова, Н. С. Юзікова та інших, які досліджували місце та роль неповнолітніх жертв у механізмі кримінально протиправної поведінки, однак це питання не втрачає своєї актуальності, що і обумовлює необхідність поглибленого його вивчення.

Метою статті є надання кримінологічної характеристики особи жертви – неповнолітнього, якого було втягнуто у протиправну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми як основи виявлення особливостей взаємодії з особою кримінального правопорушника.

Виклад основного матеріалу. Віктимологічна характеристика жертв (потерпілих) від злочинних посягань є предметом вивчення кримінологічної віктимології, в рамках якої жертв досліджують як на соціальному (статистичному), так і на індивідуальному (фізичному) рівнях. А саме згідно з їх класифікаційними диференційованими ознаками і властивостями віктимності певних груп ризику; соціальні та особистісні (об'єктивні і суб'єктивні) причини й умови, які сприяють становленню потерпілих; їх роль у генезисі й механізмі злочину; особистісно-ситуаційна природа взаємодії злочинця і жертви під час вчинення злочину (віктимологічна ситуація); комплекс запобіжних (профілактичних) заходів, спрямованих на потерпілого та потенційну жертву на різних соціальних, у тому числі на індивідуальному (фізичному), рівнях; шляхи, засоби та способи захисту і відшкодування збитків, заподіяних потерпілому (жертві) внаслідок злочинного посягання².

Визначення та дослідження неповнолітньої/малолітньої жертви кримінального правопорушення як віктимоактивної, віктимо-провокуючої сторони в рамках того чи іншого протиправного діяння досліджується в

¹ Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

² Моїсєєв Є.М., Джу́жа О.М., Васи́левич В.В. Кримінологічна віктимологія : посібник. Київ : Нац. ун-т внутр. справ, 2006. С. 6.

рамках ювенальної віктимології, яка у свою чергу становить досить актуальну, соціально важливу сферу науково-кримінологічного знання та дослідження. Дана система/галузь науково-кримінологічного знання зумовлюється власним, очевидним надзвичайно гострим соціальним та суто кримінологічним причинно-предметним контекстом – вчиненням кримінальних злочинів проти неповнолітніх та/або малолітніх осіб, причинами та наслідками вчинення проти них тих чи інших злочинних діянь. Питаннями, які в тому чи іншому аспекті осмислювалися в рамках ювенальної віктимології раніше та осмислюються в ній нині, є питання про глибокі, фундаментальні причини, чинники, наслідки ювенальної віктимності, віктимізації та заходи із її попередження¹.

Загалом для розкриття віктимних особливостей у змісті кримінологічної характеристики жертви злочину варто враховувати:

- біологічно-психологічні ознаки (біопсихологічні й індивідуальні властивості та мотивуючі чинники психічного життя й поведінки особи);
- соціально-демографічні якості (стать, вік, освіта, сімейний стан, соціальні зв'язки);
- морально-психологічну характеристику, що відображає сприймання особою соціальних цінностей і соціальних функцій, які вона виконує. Виявляється у ставленні до держави, суспільства, громадських обов'язків, колективу, інших людей, себе тощо. Саме психологічні й біологічні якості, що виявляються в особистісному компоненті індивідуальної віктимності, є головними причинами віктимності².

Загальноновизнаним є те, що неповнолітні становлять особливу віктимну групу перш за все через вікові особливості, та пов'язану із цим емоційну нестійкість.

Саме в підлітковому віці особа характеризується підвищеною конформністю, схильністю до сугестивних впливів, унаслідок чого є надзвичайно вразливою, не захищеною від негативного впливу навколишнього середовища.

До вікових особливостей розвитку особистості, що сприяють розвитку зазначених якостей, варто віднести: протиріччя підліткового віку, викликане перебуванням підлітка між дитинством та дорослістю (вже не дитина – водночас ще не дорослий), прагнення набути статусу самостійної людини, часто не обираючи засобів; емоційну нестійкість, часті коливання настрою, схильність до поспішного прийняття рішень; пошук шляхів самоствердження; інтенсивне рефлексування щодо себе, інших, суспільства, критичне ставлення, передусім, до оточуючих, що породжує певне відчуження від важливих малих соціальних груп (родини, однокласників, друзів тощо); змінення (руйнування) стосунків підлітка з близькими людьми; внесення змін (іноді кардинальних) до шкали цінностей тощо.

¹ Назимко Є., Пайда Ю., Андріяшевська М. Становлення ювенальної віктимології як окремого кримінологічного вчення. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 189.

² Джужа О. М., Василевич В. В., Черней В. В., Чернявський С. С. Кримінологія : підручник. Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2020. С. 122.

Наведені особливості підліткового віку перетворюють особистість неповнолітнього на занадто конфліктну, непередбачувану, таку, що за певних обставин (нерозуміння, відсутність підтримки, сприятливих умов проживання вдома, перебування в школі тощо) не набуває усвідомлення дорослості, а дедалі більше набуває відчуття вікової неповноцінності.

Потрапляючи в середовище, що виявляє розуміння й підтримку, а також позитивно сприймає ті якості неповнолітнього, що можуть викликати негативну реакцію суспільства, несформована особистість набуває підвищеної конформності та легко піддається сугестії. Результат такого впливу середовища залежить від його соціальної чи асоціальної спрямованості. Унаслідок неусвідомленої піддатливості неповнолітнього до впливу інших осіб він навіть не помічає, як змінюються його власні установки, а зрештою – поведінка¹.

Поряд із віковими ознаками особистість неповнолітнього відзначається доволі істотними специфічними рисами у морально-психологічному аспекті, зокрема для них характерне: викривлене уявлення про справжню сутність і значення найважливіших моральних понять і категорій (сміливість, боягузтво, вірність, зрада, дружба, героїзм, мужність, солідарність, скромність та ін.); хибність оцінки окремих осіб, явищ, подій, вміння оцінити людину в сукупності всіх її властивостей і якостей; віддання переваги зовнішнім проявам поведінки людини, без урахування її справжніх мотивів і цілей; нестійкість психіки, зумовлена процесом становлення особистості, фізичного та духовного розвитку організму; емоційна невірноваженість, нестійкість, підвищена збудливість, різка зміна настроїв; загострене ставлення до навколишнього, до всього нового, незнайомого, за відсутності необхідних знань і досвіду; підвищена фізична активність, ініціативність, надмір витрачених сил та енергії; прагнення до самовираження та самоствердження «будь якою ціною»; неприйняття «чужих порад», педагогічних та інших форм виховного впливу; бажання показати і довести свою «зрілість»; прагнення до лідерства; навіюваність, зайва довірливість, схильність до наслідувальності, конформізм; схильність до соціально-психологічного «зараження», повна несформованість життєвих орієнтацій і установок, завищення самооцінки².

Крім того, на поведінку неповнолітнього, на те, якою вона буде: правослухняною чи протиправною, які поведінкові стереотипи сформуються (реагування на складні життєві ситуації, на конфлікти), впливають об'єктивні фактори: умови в яких виховувався неповнолітній, соціально-економічні умови життя, зовнішні постійні та тимчасові впливи оточуючих³.

¹ Охріменко І. М., Лигун Н. В. Утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: психологічні детермінанти. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 182

² Топольскова І. О. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби із втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: дис. ... канд. юрид. наук: 081. Луганськ, 2023. С. 74.

³ Михайлишин У. Б. Емоційний стан як системоутворюючий чинник поведінки неповнолітнього

Віктимізація нероздільно пов'язана з умовами та якістю середовища проживання на місцевому рівні, а також з безпечністю територіального простору, в якому відбувається соціальна взаємодія між людьми з різних питань. Життєве середовище і територія перебування сприяють віктимізації, підвищують ступінь уразливості людей¹.

Людина не народжується окремою особистістю, але в процесі свого розвитку, проникнення в соціальне середовище, засвоєння навколишньої дійсності, певних норм думок, уявлень, моралі і звичок, поведінкових особливостей суспільства, до якого вона належить, вона починає розвиватися в даному соціумі й стає з ним одним цілим. Процес, під час якого індивід розвивається і набуває своєрідного соціального обличчя, називається соціалізацією².

Формування особистості починається у соціальній групі – сім'ї. Сім'я – це перша соціальна структура, в якій розвивається людина, і в якій значною мірою формується її особистість. Негативні соціально-економічні процеси, які супроводжують трансформацію нашого суспільства, суттєво підірвали сім'ю як соціальний інститут, який має забезпечувати фізичний, інтелектуальний та моральний розвиток дітей, оскільки батьки є гарантами безпеки у формуванні цінностей та навичок³.

Однак, як показує практика саме батьки часто втягують своїх дітей у заняття протиправною діяльністю. Так, наприклад, за матеріалами одного з кримінальних проваджень ОСОБА 1 обвинувачується в тому, що вона достовірно знаючи, що її донька ОСОБА 2, є малолітньою особою, яка не досягла 14-го річного віку та усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, посягаючи на основні принципи суспільної моральності та фізичного розвитку і виховання малолітнього, згубно впливаючи на розвиток малолітнього, деформуючи в його свідомості моральні цінності, аморальні погляди та навички, маючи прямий умисел на втягнення малолітньої у злочинну діяльність, підмовила та схилила її до таємного викрадення майна, чим втягнула її у злочинну діяльність, а саме: діючи умисно, з корисливих спонукань, з метою заволодіння чужим майном, під час вчинення крадіжки з магазину, розподілила між собою та донькою ролі, внаслідок чого наказала доньці спостерігати, щоб її не помітили продавці, а сама обравши товар з полиць магазину ховала його в кишені куртки та рюкзак⁴.

Питання втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми, якщо ці дії вчинені щодо

делінквента. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2014. № 1 (33). С. 252.

¹ Головкін Б. М. Як стають жертвами злочинів. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 136. С. 169.

² Доброскок А. Ю. Кримінологічна характеристика особи злочинця при бандитизмі. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 1 (79). С. 163.

³ Рогатинська Н. Злочинність неповнолітніх. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 3. (35). С. 79.

⁴ Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 13.08.2021 р. (справа № 357/3596/21, номер провадження № 1-кп/357/1045/21 URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98258046>).

малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього, мають ґрунтовно вивчатися в рамках сімейної кримінології (кримінофамілістики), як окремої галузі кримінології, предметом вивчення якої є внутрішньо-сімейні причини відтворення злочинності та кримінально протиправних проявів, як виразу взаємозалежності між феноменом злочинності та інститутом сімейних відносин.

Висновки. Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність становить собою не лише серйозну кримінологічну, а й суто соціальну проблему. Цей різновид кримінальної активності органічно вплетений в механізми самодетермінації злочинності, забезпечує її спадковість, руйнує засади моральності неповнолітніх, розриває конструктивні зв'язки поколінь. Відтак, запобігання цим злочинам в умовах трансформації цивілізаційних основ розвитку українського суспільства, набуває виняткової актуальності¹.

Серед жертв кримінальних правопорушень саме неповнолітні мають найменші можливості захисту своїх прав та, безсумнівно, володіють підвищеною віктимністю. В рівній мірі вони потребують як захисту від різних форм дискримінації та насильства, так і від використання їх у вчиненні кримінальних правопорушень.

Виявлення якнайширшого кола особистісних і поведінкових ознак, властивостей, характеристик неповнолітнього, які визначають його як потенційну жертву втягнення у протиправну діяльність є запорукою недопущення віктимізації з одного боку, та підвищення ефективності заходів віктимологічної профілактики, як елементу механізму соціального контролю над злочинністю з іншого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
4. Моїсєєв Є. М., Джу́жа О. М., Васи́левич В. В. Кримінологічна віктимологія : посібник. Київ : Нац. ун-т внутр. справ, 2006. 416 с.
5. Назимко Є., Пайда Ю., Андріяшевська М. Становлення ювенальної віктимології як окремого кримінологічного вчення. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 188–193.

¹ Ситник О. М. Характеристика спеціальнокримінологічних заходів запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність. *Форум права*. 2018. № 3. С. 96.

6. Джужа О. М., Василевич В. В., Черней В. В., Чернявський С. С. Кримінологія : підручник. Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2020. 612 с.
7. Охріменко І. М., Лигун Н. В. Утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: психологічні детермінанти. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 179–188
8. Топольскова І. О. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби із втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : дис. ... канд. юрид. наук. Луганськ, 2004. 184 с.
9. Михайлишин У. Б. Емоційний стан як системоутворюючий чинник поведінки неповнолітнього делінквента. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2014. № 1 (33). С. 247–254
10. Головкін Б. М. Як стають жертвами злочинів. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 136. С. 161–172
11. Доброскок А. Ю. Кримінологічна характеристика особи злочинця при бандитизмі. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 1 (79). С. 162–168
12. Рогатинська Н. Злочинність неповнолітніх. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 3. (35). С. 77–73
13. Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 13.08.2021 р. (справа № 357/3596/21, номер провадження № 1-кп/357/1045/21_URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98258046>).
14. Ситник О. М. Характеристика спеціально-кримінологічних заходів запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність. *Форум права*. 2018. № 3. С. 96–104.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2024

Taras V. STAKHOVSKY,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

VICTIM OF INVOLVEMENT IN ILLEGAL ACTIVITIES: MAIN CHARACTERISTICS

The article is devoted to the main characteristics of the person of a victim of a criminal offense provided by Art. 304 of the Criminal Code of Ukraine "Involvement of minors in illegal activities".

It has been established that minors who have become victims of involvement in illegal activities are characterized by an unsatisfactory level of upbringing, lack of parental control, a low level of legal awareness, accentuations of character, mental deviations that do not exclude sanity, a negative impact of the immediate environment, the presence of previous illegal experience, secondary victimization, dependence on alcohol or narcotic drugs or psychotropic substances.

Several moral and psychological qualities of victims of involvement in illegal activities have been identified, which to the greatest extent determine the

nature of relationships with the person of a criminal offender.

Attention is focused on the fact that the problem of violence against minors, as well as their involvement in criminal practices, is especially aggravated in the context of armed conflict, and their residence in the frontline and occupied territories contributes to the intensification of criminal activity against them.

Key words: *victim, victimhood, minor, child, criminal offense, involvement in illegal activities, combating crime, morality, discrimination, armed conflict, martial law.*

Валерія Миколаївна ТУРСЬКА

(Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків)

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН МОДИ У ФОКУСІ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Стаття присвячена дослідженню соціокультурного феномену моди, підкреслюючи її багатовимірність та роль у формуванні індивідуальних і соціальних ідентичностей. Автор аналізує різні аспекти моди, зокрема її вплив на економічні, культурні та психологічні процеси. Особлива увага приділяється зв'язку моди з криміногенними тенденціями, зокрема з девіантною поведінкою серед молодіжних субкультур. Розглядаються теоретичні підходи Г. Зімеля, П. Бурдьє та Ж. Бодрійєра до вивчення моди як засобу соціальної диференціації та інструменту самовираження.

Ключові слова: мода, соціокультурний феномен, криміногенність, молодіжні субкультури, самовираження, соціальна ідентичність, девіантна поведінка.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві мода є багатограним явищем, що має значний вплив на індивідуальні та соціальні ідентичності, стиль життя та поведінкові моделі. Водночас, мода, як частина культурного простору, здатна не лише відображати суспільні цінності, але й провокувати відхилення від усталених норм, впливаючи на криміногенні тенденції. Глобалізація та поширення інформаційних технологій сприяють швидкому обміну ідеями, що підсилює силу моди у формуванні культурних норм і, водночас, підвищує ризик девіантної поведінки. Актуальність дослідження криміногенного впливу моди пов'язана з потребою оцінки її впливу на суспільство, а також з розумінням, як деякі модні тренди можуть створювати умови для прояву девіантної та злочинної поведінки.

Вплив глобалізації, ефектів культури Постмодерну на злочинність досліджувався у працях В. С. Батиргареевої, Я. І. Гілінського, О. М. Литвинова,

Ю. В. Орлов й деяких інших науковців. Проте значення самостійного предмету кримінологічного аналізу мода ще не набувала.

Мета статті – встановити, описати зв'язки між тенденціями моди як соціокультурного феномену та злочинністю.

Виклад основного матеріалу. Мода є невід'ємною частиною нашого життя і культури, пронизуючи різні аспекти суспільного існування та відіграючи важливу роль у формуванні особистих і соціальних ідентичностей. Незважаючи на те, що деякі люди не приділяють їй великої уваги, інші уважно стежать за останніми трендами, прагнучи відповідати сучасним уявленням про стиль і статус. Однак навіть ті, хто ігнорує моду в її класичному розумінні, формують свій власний унікальний стиль, що також можна вважати своєрідним проявом модних тенденцій, адже відмова від масових трендів сама по собі стає формою самовираження.

Одяг, хоча й не є життєво необхідним, як їжа чи повітря, виконує надзвичайно важливу роль у нашому повсякденному житті. Він не лише забезпечує фізичний комфорт, але й служить засобом комунікації, за допомогою якого ми виражаємо свою індивідуальність, соціальну приналежність, світогляд і навіть емоційний стан. Модна індустрія, своєю чергою, стала потужним інструментом самовираження, що дозволяє людині не просто створювати свій зовнішній образ, але й формувати певний соціальний сигнал про себе. Саме тому багато людей готові витратити значні кошти на придбання модних речей, аби виглядати стильно і відповідати певним стандартам краси та успіху.

Згідно «Етимологічного словнику української мови», слово мода походить від німецького «*mode*», запозиченого з французького «*mode*» (походить від латинського «*modus*»), яке має визначення як «міра; правило; манера» та пов'язане з «*meditari*» – «міркувати». Необхідно акцентувати увагу на тому, що «міра» та «правило» – це дії відповідно до певних умов. Останнім часом в українських медіа та у буденному житті при характеристиці моди, використовується її англійський аналог – слово «*fashion*», яке походить від латинського «*factio*» (робити) «*facere*» (діяти), та старофранцузького «*façon*»¹.

Праксеологічна перспектива латинського коріння слова «*fashion*» дозволяє розглядати його у якості певної дії, значення якої втрачається при ґрунтуванні на латинському «*modus*». Англійські словники демонструють різноманіття визначень моди. Так, в «Oxford Dictionary of English» слово «*fashion*» має наступну низку сенсів: популярний або найостанніший тип одягу, волосся, прикраси, або поведінки: остання паризька мода; виробництво і маркетинг нових стилів одягу і косметики; манера робити щось (другорядне значення)². Необхідно зазначити, що у даному визначенні діяльність поступається матеріальним носіям модних тенденцій (одягу). В іншому авторитетному англійському словнику «The Chambers Dictionary»

¹ Етимологічний словник української мови: третій том (Кора-М). Наук. думка, 1989. 552 с. С. 495.

² Oxford Dictionary of English. Oxford University Press, 2010. URL: <https://doi.org/10.1093/acref/9780199571123.001.0001> (дата звернення: 27.10.2024).

слово «fashion» отримує наступні визначення: марка, форма, тенденція; переважаючий режим або форма одягу, звичай; зразок; останні тенденції в одязі, поведінці, діяльності, захопленнях і т. д.; зовнішній вигляд; формувати відповідно до шаблону¹.

У наведених прикладах мода представлена у одязі або інших модних тенденціях та діяльності (виробництво, маркетинг, створення образу та інші). Перелічені її загальні властивості (зміни, темпоральність, наслідування) та матеріальна репрезентація тенденцій модного простору. Подібні дефініції є субстантивними і десубстантивними одночасно, оскільки мода визначена як певна субстанція, феномен та деяка предметність, область, спосіб діяльності. В українськомовних словниках слово «мода» отримує подібні (у деяких випадках тотожні) визначення англomовних аналогів².

Так, у «Словнику української мови» надано п'ять визначень моди: недовготривале панування в суспільстві певних смаків, що виявляються у зовнішніх формах побуту, особливо в одязі; популярність у певний час; зразки предметів одягу, взуття, що відповідають таким смакам; манера поведінки; звичка. Необхідно зазначити важливе уточнення, відсутнє у англomовних словниках: недовготривале панування, тобто зазначається темпоральність моди. Усі визначені дефініції є варіацією соціальних темпоральних змін, що домінують у суспільстві тривалий час. Мода також ототожнюється зі смаком, та виступає зразком для наслідування широкими верствами населення. У «Великому тлумачному словнику» наведено тотожні чотири визначення моди «Словника української мови», до яких надано п'ять. У даному визначенні мода постає категорією статистичі та отримує визначення «вимірювання центральної тенденції розподілу значень». Також надані слова, які характеризують її суб'єктів: «модний», «модник», «модниця», «модничання» (дія, що позначає модничать), «модничати», «модність», «модно». Дані слова визначають дію та наслідування домінуючих тенденцій, індивідуальне прагнення до них³.

Мода є складним і багатовимірним соціальним феноменом, який охоплює не лише зовнішні атрибути, такі як одяг, аксесуари чи зачіски, але й загальну поведінкову модель, стиль життя, ідеали та культурні орієнтири. Вона виступає своєрідним відображенням суспільних настроїв і тенденцій, які формуються внаслідок взаємодії економічних, культурних та політичних чинників. З появою та поширенням соціальних мереж процес розповсюдження модних трендів зазнав суттєвих змін, ставши більш інтенсивним і глобальним. Завдяки доступу до платформ, таких як Instagram, TikTok та інші, молодь швидко адаптує нові тренди, часто навіть

¹ Chambers Dictionary of Etymology : Publications. Edinburgh : Chambers Harrap 5, 2006. 1289 p. С.585.

² Скалацька О. В. Різноманіття дефініцій концепту «мода» в сучасному соціально-філософському знанні. *Гілея: науковий вісник*. 2016. № 111. С. 209–213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_111_55 (дата звернення: 27.10.2024).

³ Скалацька О. В. Різноманіття дефініцій концепту «мода» в сучасному соціально-філософському знанні. *Гілея: науковий вісник*. 2016. № 111. С. 209–213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_111_55 (дата звернення: 27.10.2024).

не усвідомлюючи їхнього впливу на формування особистості, а інколи й на девіантну поведінку.

Мода як соціальний феномен є складним і багатограним явищем, яке відображає соціальні, культурні та психологічні аспекти суспільства. Його активно вивчають науковці різних країн, зокрема з США, Франції, Німеччини. Особливу увагу цьому напряму дослідження в соціологічному науковому співтоваристві приділяли в різний час такі вчені, як Р. Барт, Г. Блумер, Ж. Бодрійяр, П. Бурдьє, Т. Веблен, Г. Зіммель, В. Зомбарт та ін. Серед українських дослідників, на цій проблематиці сьогодні спеціалізуються: О. Гурова, Г. Куц, Ю. Легенький, О. Скалацька, Л. Ткаченко та ін.¹

У межах вивчення соціокультурного феномену моди важливе значення мають праці таких видатних мислителів, як Георг Зіммель, П'єр Бурдьє та Жан Бодрійяр. Їхні теорії слугують основою для розуміння моди як складної системи символів, що не лише відображає соціальні зміни, але й активно впливає на формування колективної та індивідуальної ідентичності.

Г. Зіммель розглядає моду як механізм соціальної диференціації, що дозволяє індивідам виражати свою належність до певних соціальних груп. П. Бурдьє, у свою чергу, акцентує увагу на моді як засобі соціального відтворення та підтримки класової структури через споживання культурного капіталу².

Ж. Бодрійяр розвиває ідею моди як симулякру, де символічні форми переважають над реальними цінностями, створюючи нові соціальні реальності³. У цьому контексті дослідження криміногенного значення моди вимагає розгляду її здатності формувати культурні норми і девіантні субкультури, особливо в сучасному медіапросторі, де тренди швидко поширюються та набувають масової популярності.

Ці теорії формують цілісне розуміння моди як складного соціального явища. Мода не тільки відображає особисті вподобання, а й відіграє важливу роль у побудові ідентичності, статусу та соціальних зв'язків. Вона виступає засобом самовираження, через який люди можуть показати свою приналежність до певних соціальних груп або, навпаки, підкреслити свою індивідуальність.

Крім того, мода впливає на економічні та культурні процеси, встановлюючи тенденції та стандарти, що змінюються з часом. Вона також є відображенням історичних і культурних реалій, що дозволяє дослідникам аналізувати суспільні зміни через призму модних тенденцій. Таким чином, мода є не лише естетичним проявом, але й важливим соціальним показником, що відображає динаміку змін і взаємодій у суспільстві.

¹ Voronkova A. I. Мода у контексті сучасних соціологічних досліджень. *Grani*. 2016. Т. 19, № 4. С. 69–73. URL: <https://doi.org/10.15421/1716080> (дата звернення: 27.10.2024).

² Voronkova A. I. Мода у контексті сучасних соціологічних досліджень. *Grani*. 2016. Т. 19, № 4. С. 69–73. URL: <https://doi.org/10.15421/1716080> (дата звернення: 27.10.2024).

³ Скалацька О. В. Простір моди у контексті філософських побудов Ж. Бодрійяра. *Сучасне суспільство*. 2013. № 1. С. 129–136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/suc_2013_1_16 (дата звернення: 27.10.2024).

Дослідження моди як соціального явища є особливо важливим, оскільки вона відображає суспільні зміни. Мода чутливо реагує на соціальні, політичні та культурні зміни, сигналізуючи про нові тенденції, цінності та переваги суспільства. Наприклад, зростання екологічної свідомості спричинило популяризацію сталого стилю, що включає використання екологічно чистих матеріалів не тільки у виробництві, але й у повсякденному житті.

«Мода як соціальне явище задовольняє таку фундаментальну потребу суспільства, як потреба в символічному соціальному порядку, вона заміщує собою функцію звичаю в сучасних суспільствах. Вона створює в суспільстві специфічний, подібний, символічний порядок. У рамках цього порядку існує своя символічна система статусів, система комунікацій, у ньому оформлюються ресурси і кошти для самопрезентації і символічного оформлення індивідуальної і групової ідентичності»¹.

Важливо також розглянути моду як засіб самовираження та самовизначення. Вона допомагає людині демонструвати свою унікальність і приналежність до певної культури або групи. Одяг і аксесуари відображають переконання, соціальний статус, а іноді й політичні погляди особи. Окремі стилі можуть асоціюватися із субкультурами, такими як панк, готика або хіп-хоп, що дозволяє людям ідентифікувати себе з цими групами та виразити свою належність до них.

Людина є істотою соціальною, яка може розвиватися лише через взаємодію з іншими, існуючи та працюючи в суспільстві. Її життя і діяльність залежать не тільки від природних умов, але й від соціальних чинників, що виступають регуляторами суспільних процесів. Протягом історії людство, переживши численні кризи та випробування, дійшло до важливого усвідомлення: найважливіше – це не політичні переконання, не технологічний прогрес чи мрії про ідеальне суспільство, а здатність вижити та створити безпечні умови для майбутнього. Люди все частіше усвідомлюють, що без дотримання певних правил і принципів у стосунках з іншими, природою та технологіями, їхнє існування може опинитися під загрозою. Суспільство повинно відчувати свою відповідальність за своє місце на Землі. Тому життя людей має бути осмисленим, а їхні дії – орієнтованими не лише на задоволення поточних потреб, але й на довготривалу стабільність. Важливу роль у цьому відіграє рівень культурного розвитку суспільства, який формує світогляд та підходить до створення безпечного способу життя.

«Криміногенність (від лат. *crimen* – злочин і грец. *genos* – рід, походження) – потенційно суспільно небезпечна властивість об'єкта запобіжного впливу породжувати злочинність або сприяти їй. Ця властивість виявляється через силу впливу об'єкта на злочинні прояви, здатність створювати причинні зв'язки. Саме Криміногенність відділяє

¹ Даценко М. Мода як соціальне явище: спроба визначення. *Соціальні виміри суспільства*. 2014. № 6. С. 353–364. URL: <http://jnas.nbuw.gov.ua/article/UJRN-0000348251> (дата звернення: 27.10.2024).

об'єкт запобіжного впливу від інших негативних явищ. Похідне від криміногенності поняття «криміногенний» вживається у різних словосполученнях: криміногенна ситуація, криміногенне середовище, криміногенна особистість, криміногенні фактори та ін. Криміногенність будь-якого об'єкта – величина змінна, тому що вона може бути відображена кількісно-якісними показниками: ступінь криміногенності, криміногенний набір, криміногенний інтервал»¹.

В останні роки кримінологи все більше уваги приділяють культурологічній концепції причин злочинності. Інтерес до цієї теорії не випадковий і пов'язаний з об'єктивними процесами, що відбуваються у світі. Одним з найбільше кримінологічно значимих соціальних процесів є світова глобалізація, елементом якої є і глобалізація культури. Очевидно, що стрімкий розвиток засобів масової комунікації, поява електронних засобів інформації фактично зруйнували національні кордони культурного простору.²

Мода є частиною культурного простору, оскільки вона відображає цінності, уподобання та ідеали суспільства в конкретний історичний момент. Як частина культурного простору, мода не просто змінюється з часом, але й допомагає формувати нові уявлення про красу, стиль і спосіб життя, які стають частиною суспільного спілкування та обміну ідеями.

Криміногенний вплив моди можна аналізувати через її здатність змінювати суспільні норми та провокувати поведінку, що може призводити до порушень закону. Це особливо помітно в контексті «fast fashion», де швидкі зміни трендів спонукають людей до безперервних покупок. Така культура споживання створює економічний тиск, що в деяких випадках може провокувати девіантну поведінку або навіть злочини заради грошей на модні товари.

Вплив моди на суспільство проявляється також у формуванні уявлень про сексуальність. Зосередженість на зовнішності та сексуальній привабливості може сприяти об'єктивації жінок, що створює сприятливий ґрунт для гендерного насильства та сексуальних злочинів. У такому контексті мода може бути інструментом соціальної маніпуляції, закріплюючи небезпечні культурні стереотипи.

До того ж, виробництво модного одягу часто відбувається в умовах, де порушуються трудові права, що призводить до експлуатації робітників, особливо в країнах з низьким рівнем доходів. Це може підтримувати діяльність кримінальних структур, які контролюють виробничі процеси. Ці аспекти вказують на те, що мода, як соціальне явище, може сприяти злочинності, створюючи економічний, соціальний і культурний тиск.

Таким чином, мода, як і будь-який інший соціокультурний феномен, може мати криміногенний потенціал, впливаючи на поведінку людей і

¹ Голіна В. Криміногенність. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vakpu_2017_1_32 (дата звернення: 27.10.2024).

² Дрьомін В. М. Особливості формування кримінальної субкультури. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. № 25. С. 498–503. URL: <http://hdl.handle.net/11300/5192> (дата звернення: 27.10.2024).

формує негативні соціальні тенденції. Небезпечні модні тренди здатні провокувати кримінальну діяльність, адже вони не тільки віддзеркалюють, але й посилюють соціальні проблеми, стимулюючи ризиковану або протиправну поведінку. Це може включати гламуризацію насильства, антисоціальної поведінки або злочинного способу життя через стиль одягу, символіку або бренди, що асоціюються з кримінальними колами.

Негативні тенденції можуть посилювати девіантну поведінку, поширюючи образи бунтарства, агресії або зневаги до суспільних норм. Це особливо помітно серед молодіжних субкультур, які використовують певні стилі одягу для вираження непокори, що іноді може переростати у вандалізм, вуличні правопорушення або насильницькі дії.

«У. Міллер вважає, що в основі поведінки молоді, яка вступає в кримінальні угруповання, лежить її прагнення до «маргінальності» як до відповіді на те незначне становище в суспільстві, що вона займає в силу віку, будучи залежною від батьків, навчальних закладів, не сприймаючи серйозно і не реалізуючи свої можливості. Це стає одним з важливих психологічних стимулів для того, щоб створити або піти в угруповання. Це своєрідний союз, який об'єднує індивідів, котрі розуміють, що поодиночки домогтися влади законним чином в умовах жорстокої конкуренції сучасного суспільства буде дуже складно. Отже, простіше зайнятися пошуком легкого шляху, нехай навіть він йде врозріз з принципами, нормами і законами функціонування цивілізованого суспільства. Жорсткість і прагматизм є основними характеристиками молоді, яка поповнює ряди вуличних угруповань кримінальної спрямованості»¹.

В сучасному суспільстві практично у всіх сферах так чи інакше присутні елементи кримінальної субкультури. Навіть існують сфери, де норми і правила, які відносяться до кримінальної субкультури, використовуються як нормативні та регулятивні чинники².

Отже, мода в субкультурах виконує роль засобу закріплення та поширення негативних соціальних і кримінальних тенденцій, адже зовнішній вигляд і стиль слугують символами належності до груп із девіантними чи протиправними цінностями.

Кримінальна мода часто пов'язана з вживанням наркотиків, алкоголю та іншими формами антисоціальної поведінки. Це зумовлено тим, що такі прояви часто входять до складу однієї субкультури, яка характеризується відмовою від загальноприйнятих норм і прагненням до ризикованих та екстремальних переживань. Відкидаючи традиційні цінності, прихильники цих субкультур прагнуть вирізнитися, що може спонукати до вживання заборонених речовин як способу самовираження або протесту.

Соціальні мережі значно підсилюють цей зв'язок, оскільки вони

¹ Барбара А. Психологія молодіжної кримінальної субкультури. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція.* 2014. № 10-2 (2). С. 101-102. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_10-2\(2\)_30](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_10-2(2)_30) (дата звернення: 27.10.2024).

² Орендарчук-Салеева Л. Феномен кримінальної субкультури у сучасному суспільстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : серія: Право.* 2016. Т. 3. № 37. С. 64-67. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/32945> (дата звернення: 27.10.2024).

поширюють образи та стиль життя, які асоціюються з вживанням наркотиків та алкоголю. Молодь, яка активно користується соцмережами, бачить, як їхні кумири або популярні інфлюенсери демонструють використання заборонених речовин, і часто сприймає це як норму. Під впливом таких образів у молодих людей формується уявлення, що вживання наркотиків та алкоголю є обов'язковою частиною розваг та соціального життя.

Соціальні мережі, таким чином, сприяють поширенню кримінальної моди та закріпленню відповідних трендів серед молоді. Вони створюють інформаційний простір, у якому девіантна поведінка виглядає привабливою та модною, що стимулює наслідування. Це середовище підтримує взаємозв'язок між різними проявами антисоціальної поведінки, поширюючи їх через візуальні та текстові матеріали.

Висновки. Аналіз свідчить про глибокий зв'язок між модою та соціальним середовищем. Мода не лише відображає поточні суспільні процеси, але й активно впливає на них, формуючи поведінкові моделі як окремих людей, так і цілих спільнот. Особливо чітко цей зв'язок виявляється серед маргіналізованих груп, де мода стає способом самовираження, формою протесту проти домінуючих норм та засобом адаптації до соціальної реальності. В умовах масової культури та глобалізації цей вплив стає ще помітнішим, адже створюється простір, в якому поєднуються можливості для індивідуального самовираження та соціальний тиск, що змушує дотримуватись загальних стандартів.

Глобалізація, з одного боку, сприяє швидкому поширенню модних тенденцій, розмиваючи культурні бар'єри та роблячи стильні новинки доступними по всьому світу. Однак, водночас вона загострює почуття відчуженості, коли люди намагаються знайти власну ідентичність у стандартизованому культурному просторі. Це часто спонукає до пошуку унікальності через нестандартні модні вибори, які можуть слугувати виразом незгоди з масовими трендами.

Кримінальна мода є більше, ніж просто естетичним рішенням — це складне соціальне явище, яке несе серйозні наслідки для суспільства. Вона може бути віддзеркаленням глибоких соціальних проблем, таких як бідність, соціальна нерівність та відчуження, коли стиль одягу стає засобом висловлення протесту або відчуженості від загальноприйнятих норм. У той же час, така мода може поглиблювати ці проблеми, формуючи цикл маргіналізації, коли прагнення до відокремленості та ідентифікації з кримінальними символами лише підкріплює ізоляцію від суспільства та ускладнює процес інтеграції.

Таким чином, мода виступає як важливий елемент соціальних процесів, здатний як відтворювати, так і трансформувати соціальні явища. Її вплив поширюється на всі сфери життя, від глобальних культурних трендів до локальних субкультурних проявів, що підкреслює необхідність комплексного розуміння моди у контексті сучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барбара А. Психологія молодіжної кримінальної субкультури. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. серія : юриспруденція*. 2014. № 10-2 (2). С. 101–102. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_10-2\(2\)_30](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_10-2(2)_30) (дата звернення: 27.10.2024).
2. Голина В. Криміногенність. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vakpu_2017_1_32 (дата звернення: 27.10.2024).
3. Даценко М. Мода як соціальне явище: спроба визначення. *Соціальні виміри суспільства*. 2014. № 6. С. 353–364. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000348251> (дата звернення: 27.10.2024).
4. Дрьомін В. М. Особливості формування кримінальної субкультури. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. № 25. С. 498–503. URL: <http://hdl.handle.net/11300/5192> . (дата звернення 27.10.2024).
5. Етимологічний словник української мови: третій том (Кора-М). Наук. думка, 1989. 552 с.
6. Орендарчук-Салеева Л. Феномен кримінальної субкультури у сучасному суспільстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : Серія: Право*. 2016. Т. 3, № 37. С. 64–67. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/32945> (дата звернення: 27.10.2024).
7. Скалацька О. В. Простір моди у контексті філософських побудов Ж. бодрійєра. *Сучасне суспільство*. 2013. № 1. С. 129–136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/suc_2013_1_16. (дата звернення: 27.10.2024).
8. Скалацька О. В. Різноманіття дефініцій концепту "мода" в сучасному соціально-філософському знанні. *Гілея: науковий вісник*. 2016. № 111. С. 209–213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_111_55 (дата звернення: 27.10.2024).
9. Chambers dictionary of etymology: Publications. Edinburgh: Chambers Harrap 5, 2006. 1289 p.
10. Oxford dictionary of english. Oxford University Press, 2010. URL: <https://doi.org/10.1093/acref/9780199571123.001.0001> (дата звернення: 27.10.2024).
11. Voronkova A. I. Мода у контексті сучасних соціологічних досліджень. *Grani*. 2016. Т. 19, № 4. С. 69–73. URL: <https://doi.org/10.15421/1716080> (дата звернення: 27.10.2024).

Стаття надійшла до редакції 19.11.2024

Valeriia M. TURSKA,
Postgraduate Student

*(M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute»,
Kharkiv, Ukraine)*

THE SOCIOCULTURAL PHENOMENON OF FASHION IN THE FOCUS OF CRIMINOLOGICAL ANALYSIS

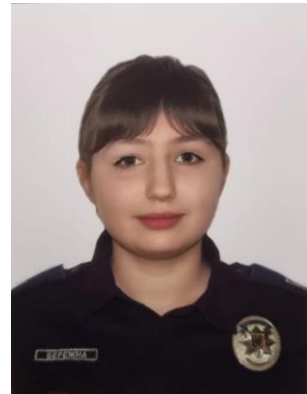
This article explores the sociocultural phenomenon of fashion, emphasizing its multidimensional nature and its role in shaping individual and social identities. The author analyzes various aspects of fashion, particularly its impact on economic, cultural, and psychological processes. Special attention is given to the relationship between fashion and criminogenic tendencies, especially deviant behavior within youth subcultures. Theoretical approaches by G. Simmel, P. Bourdieu, and J. Baudrillard are examined, presenting fashion as a means of social differentiation and a tool for self-expression.

Keywords: *fashion, sociocultural phenomenon, criminogenic tendencies, youth subcultures, self-expression, social identity, deviant behavior.*

Кирило Олександрович ЧЕРЕВКО,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, Харків)

Ольга Максимівна БЕРЕЖНА
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, Харків)

ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуті питання та проблеми поглиблення кримінологічного розуміння природи, стану, особливостей детермінації та протидії торгівлі людьми в умовах війни в Україні. Визначено поняття торгівля людьми, охарактеризовано стан відтворення ординарних проявів торгівлі людьми та стан відтворення злочинів з ознаками торгівлі людьми. Визначено соціально-економічні та культурно-психологічні фактори торгівлі людьми в Україні в умовах війни. Встановлено, описано та пояснено політичні фактори торгівлі людьми в умовах війни в Україні.

Ключові слова: злочинність, війна, торгівля людьми, протидія злочинності, протидія торгівлі людьми, детермінація, злочин з ознаками торгівлі людьми, фактори торгівлі людьми.

Постановка проблеми: Торгівля людьми, поряд із такими тяжкими правопорушеннями, як незаконний обіг наркотичних засобів, зброї та

іншими, є глобальною проблемою у сучасному світі. Вона порушує основоположні та фундаментальні права, які гарантує конституція – право на волю та особисту недоторканість, свободу пересування, повагу, вільний вибір місця проживання. На сьогоднішній день цей злочин досягнув міжнародного характеру, охопивши всі держави, в тому числі і Україну.

Сучасні форми експлуатації та нові виклики, з якими довелось зіштовхнутися українцям, створюють загрозу потрапляння у ситуацію торгівлі людьми практично всіх соціальних груп населення. Низка факторів, які впливають на поширення цієї загрози, а саме: збройний конфлікт на Сході країни, підвищення рівня мобільності населення, поява внутрішньо переміщених осіб та пов'язані з цим трудова міграція населення, економічна нестабільність, зростання рівня безробіття, сприяють, на жаль, поширенню випадків учинення цього правопорушення.

У вивченні проблеми торгівлі людьми як явища, що несе загрозу суспільству в цілому, необхідно використовувати системний підхід, на підставі якого кримінальні правопорушення щодо «торгівлі людьми» необхідно розглядати структурно та цілісно та, разом із тим, як процеси, що постійно змінюються.

Аналізу проблем протидії торгівлі людьми присвячена значна кількість досліджень. Серед основних робіт, на яких зокрема ґрунтується це дослідження, слід відзначити праці О. М. Бандурки, В. І. Бондаренко, О. О. Житного, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, К. О. Черевка, А. М. Яценка та ін.

Метою дослідження є всебічне, достовірне вивчення сучасного стану законодавства щодо понять торгівлі людьми, а також одержання корисних для кримінології результатів задля подальшого застосування методів протидії торгівлі людьми в умовах війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розгляд торгівлі людьми зі сторони кримінального-правового підходу включає аналіз положень існуючого законодавства, яке регулює цю сферу, виокремлення особливостей складу кримінального правопорушення і виділення кваліфікуючих ознак.

Торгівля людьми належить до правопорушень, що мають міжнародний характер, тому криміналізація торгівлі людьми у національному законодавстві має відповідати вимогам міжнародних нормативно-правових актів, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України. Основним міжнародно-правовим документом, що заклав основу сучасної системи протидії торгівлі людьми, є Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, яка була прийнята 15 листопада 2000 р.¹

Міжнародно-правові акти, що регламентують заходи з протидії торгівлі людьми, до яких приєдналася Україна, вимагають не лише

¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. Верховна рада України. Офіційний веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.

криміналізації цього явища, а й безпосередньої імплементації в національне законодавство та правозастосовну практику. Для забезпечення виконання цих вимог 20 вересня 2011 року було прийнято Закон України «Про протидію торгівлі людьми», який набув чинності 15 жовтня 2011 року.

Положення Закону України «Про протидію торгівлі людьми» дає таке визначення торгівлі людьми: «Здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином»¹.

В кримінальному праві України існує стаття, що передбачає кримінальну відповідальність саме за торгівлю людьми, і це ст. 149 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року, яка була наближена до міжнародних стандартів протидії торгівлі людьми, а саме: до положень статті 3 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, ратифіковану Україною у 2004 році. Зміни та доповнення відбулись на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення у заняття проституцією» від 12 січня 2006 року, а в подальшому - у 2018 році на підставі Закону України «Про внесення змін до статті 149 Кримінального кодексу України щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами»².

У Кримінальному кодексі України від 5 квітня 2001 р. ст. 149 КК України була перенесена з розділу злочинів проти життя та здоров'я особи в розділ злочинів проти волі, честі та гідності особи, що стало більше відповідати її спрямованості на захист порушених прав людини.

Відповідно до положення ч. 1 ст. 149 КК України законодавець визначає торгівлю людьми шляхом перелічення діянь, що входять до її складу: «Торгівля людьми, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію»³.

¹ Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>.

² Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. Верховна рада України. Офіційний веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.

³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL:

Незважаючи на позитивні зміни, стаття все ще має певні недоліки. Еволюція формулювань кримінально-правової норми свідчить про готовність до її вдосконалення та підтверджує намір дотримуватися зобов'язань щодо імплементації положень міжнародних документів у національне законодавство. Критика нової редакції триває, зокрема, щодо недосконалості нової статті з точки зору юридичної методології та певних проблем, які виникають при її застосуванні. Такі поняття, як «вербування», «передача», «вимагання», «уразливий стан особи», «позбавлення волі» та «передача або отримання особи» потребують розширеного тлумачення для однакового тлумачення та застосування правоохоронними органами і судом.

Водночас, деякі терміни не зовсім точно відображені в українському кримінальному законодавстві порівняно з Конвенцією. Наприклад, стаття 3 Конвенції визначає: а) коли кримінальне правопорушення вчиняється більш ніж в одній державі; б) коли вчиняється в одній державі, але значна частина його підготовки, планування, керівництва або контролю здійснюється в іншій державі; в) коли вчиняється в одній державі, але за участю організованих злочинних груп, які здійснюють злочинну діяльність в декількох державах; г) коли він вчиняється в одній державі, але його суттєві наслідки мають місце в іншій державі, визначаються як поняття злочинів транснаціонального характеру. З огляду на вище зазначене, для доведення вини у вчиненні правопорушення вкрай необхідно пов'язати всі елементи складу, щоб довести вину у вчиненні відповідного кримінального правопорушення¹.

Водночас, догматичне, кримінально-правове визначення торгівлі людьми, що зафіксоване у ст. 149 КК України, не дає достатньо повного та адекватного уявлення про цей кримінальний феномен в умовах збройного конфлікту. Справа в тому, що низка випадків, які за формальними ознаками підпадають під ст. 149 КК України, враховуючи контекст збройного конфлікту, кваліфікуються за ст. 438 КК України. Зміст цієї статті законодавчо закріпив такий перелік дій, який концептуально можливо пов'язати з торгівлею людьми, тобто: жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій².

Ці випадки у функціонально широкому, кримінологічному розумінні

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. Верховна рада України. Офіційний веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

більш чітко формулюють феномен торгівлі людьми в збройному конфлікті, оскільки захоплення в полон військовослужбовців, а також цивільних осіб відбувається з метою подальшого обміну, отримання грошової вигоди, при насильницькому переміщенні (депортації) до осіб ставляться в тому числі як до предметів, речей, тобто відбувається кримінальне уречевлення людини, її дегуманізація.

Отже торгівля людьми постає складним соціально-правовим феноменом, в структурі якого можливо виділити два блоки кримінальних практик: *ординарна торгівля людьми* (діяння, передбачені ст. 149 КК України) та *воєнно-контекстуальна торгівля людьми* (випадки незаконного переміщення, угод щодо людей, ознаки яких відповідають воєнним злочинам або злочинам проти людяності).

Проводячи криміналістичне профілювання стану і тенденції відтворення ординарних проявів торгівлі людьми за основу було концептуально покладено догматичне визначення поняття торгівлі людьми, закріплене у ст. 149 КК України, проаналізовано статистичні дані Офісу Генерального Прокурора, Єдиного державного реєстру судових рішень та ін.¹

Проводячи аналіз цих статистичних даних, необхідно зауважити, що повністю оцінити фактичні масштаби цього злочину в Україні неможливо, оскільки на тимчасово окупованих територіях, зон бойових дій, не здійснюється жодного моніторингу.

У загальній структурі злочинності «торгівля людьми», якщо брати за показник усі злочини проти людської волі, честі та гідності, становить лише незначну частку. Як можна бачити з діаграми 1.1, у період з 2016 по листопад 2024 р. було загалом зареєстровано 1885 правопорушень, що підпадають під ст.149 КК України. Упродовж звітного періоду можна побачити нестійку динаміку, яка має хвилеподібний характер: найбільш різкий стрибок (+298,2%), у порівнянні з 2016, відбувся у 2017 р., тоді було виявлено 340 злочинів зазначеної категорії; у наступні роки відбувалося поступове, шляхом коливаннями зі змінами періодів зростання та спаду інтервалом в 1 рік.; найбільш різке падіння (-65,5%) відповідного показника у 2020-му, порівняно стабільна є кількість у періоди з 2022 по 2024 рр. Загалом за період з 2019 р. по листопад 2024 р. можна побачити падіння виокремлених показників².

Також доцільно зазначити, що починаючи з 2020 р., окрім органу Національної поліції України, правопорушення торгівлі людьми стоїть на обліку ще й Державному Бюро Розслідувань (далі ДБР) (2020 р. – 1, 2021 р. – 2, 2022 р. – 1, 2023 р. – 1, січень-листопад 2024 року - 1). Такі низькі показники реєстрації (при цьому немає ніякого подальшого розслідування) пов'язані із тим, що ч. 4 ст. 216 КПК України не регламентує прямої

¹ Примусова депортація українських дітей: Звіт Єльської лабораторії гуманітарних досліджень підтверджує обвинувачення представникам рф / Офіс генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/>

² Примусова депортація українських дітей: Звіт Єльської лабораторії гуманітарних досліджень підтверджує обвинувачення представникам рф / Офіс генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/>

підслідності ДБР цьому правопорушенню, оскільки на ДБР покладається досудове розслідування правопорушень, вчинені особами, перелік яких зазначений у ст. 216 КПК України. За зазначені роки органами ДБР було винесено із 6 проваджень по торгівлі людьми, які знаходяться у них на розслідуванні, було винесено лише одну підозру (2023 р.), за жоден рік не відбулося направлення до суду.

Порівняння зазначених в діаграмі 1 показників засвідчує наявність в цілому несприятливої динаміки відтворення торгівлі людьми. На сьогоднішній день із зареєстрованих злочинів за ст. 149 КК України направляються до суду з обвинувальним актом лише від 29 до 56% (2016 – 39,5%, 2017 – 28,5%, 2018 – 39,6%, 2019 – 47,5%, 2020 – 35,7%, 2021 – 45%, 2022 – 47,7%, 2023 – 55,8%, січень-листопад 2024 – 44,7%). Тобто наведені дані засвідчують, що, упродовж розглянутого періоду, лише кожне друге, а той третє направляються до суду з обвинувальним актом. На жаль, такий занижений рівень виявлення цього виду кримінального правопорушення свідчить не про те, що стало менше вчинюваного злочину, а про складність проведення досудового розслідування в умовах воєнний стану, при окупації території, оскільки виникають проблеми при виявленні загалом факту вчинення злочину торгівлі людьми.

Діаграма 1

Графічне зображення рівня торгівлі людьми у співвідношенні з показником обвинувальних актів за ст. 149 КК України

Здійснений аналіз даних Єдиного державного реєстру судових рішень¹ та узагальнення усіх етапів, починаючи із реєстрації торгівлі людьми відповідними уповноваженими органами, і закінчуючи притягнення до

¹ Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

відповідальності у судовому порядку, дозволяє зробити висновок про ще більш несприятливу ситуацію. Із зареєстрованих 1885 факів злочинів за ст. 149 КК України було закінчено провадження винесенням вироку лише 110 (5,8 %). Такий показник зумовлений: латентністю, що ускладнює збирання доказів та розкриття справи; у більшості випадків, як зазначалося вище, правопорушення вчиняється групою осіб, або іншими словами – злочинною мережею, що значно ускладнює притягнення до відповідальності; також торгівля людьми часто має міжнародний аспект, тобто злочинці можуть вчинити саме правопорушення вже за межами країни, що суцільно ускладнює розкриття злочину у межах країни та здійснення ефективного переслідування особи правопорушника.

Таблиця 1

Показник	Орган, що надає інформацію	Всього (2016-листопад 2024)
Кількість зареєстрованих злочинів за статтею 149 Кримінального кодексу України	Офіс генерального прокурора	1885
Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Офіс генерального прокурора	1067
Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду	Офіс генерального прокурора	769
Кількість кримінальних проваджень з винесенням вироку судами України за статтею 149 Кримінального кодексу України	Єдиний державний реєстр судових рішень	110

Як можна побачити з даних таблиці 2, відбувається певна диференціація – більшість зареєстрованих випадків торгівлі людьми припадає на ч. 2 ст. 149 КК України. Проаналізувавши матеріали кримінальних проваджень, а також вироків із Єдиного державного реєстру судових рішень, можна дійти висновку, що такий розподіл пов'язаний із тим, що правопорушення здебільшого здійснюється за попередньою змовою осіб, а за іншими кваліфікуючими ознаками – найчастіше трапляються випадки вчинення злочину повторно, щодо кількох осіб та щодо неповнолітнього.

Таблиця 2

Обліковано кримінальних правопорушень за ст. 149	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	січень-листопад 2024	За весь зазначений період
Ч 1.ст.149	19	23	20	25	31	40	10	22	16	208
Ч 2.ст.149	88	272	206	171	134	139	74	100	42	1236
Ч 3.ст.149	7	45	42	120	42	52	48	25	45	404

Здійснений аналіз даних Генеральної Прокуратури України щодо кількості потерпілих осіб у зазначений період дозволяє концептуально виділити наступні особливості досліджуваного виду злочинної активності: спостерігається значна кореляція між потерпілими особами чоловічої та жіночої статі (див. діаграма 2), зокрема, зі збільшенням одного із показників (наприклад, осіб чоловічої статі) відбувається зниження іншого (осіб жіночої статі) і навпаки. При цьому в загальному значенні, завдяки цій варіації, сукупна сума дає неможливість виділити якусь певну категорію, на яку частіше відбувається кримінально-протиправне посягання, оскільки відбувається певна рівність у показниках (див. таблицю 3); те ж саме можна побачити у співвідношенні показників неповнолітній дітей та малолітніх дітей.

Таблиця 3

Категорії потерпілих осіб	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	січень-листопад 2024	За весь зазначений період
Осіб жіночої статі	66	130	127	107	64	49	36	30	28	637
Осіб чоловічої статі	16	160	81	145	87	88	18	45	8	648
Неповнолітніх дітей	2	8	11	8	0	9	5	6	4	53
Малолітніх (до 14 років)	2	11	12	2	1	17	7	10	9	71
Всього потерпіло від торгівлі людьми	86	309	231	262	152	163	66	91	49	1409

Торгівлі людьми є експлуатація людини, тому вона може проявлятися у різних формах: трудова експлуатація; сексуальна експлуатація; використання у порнографії; залучення до жебракування; продаж дитини; вилучення органів; примусова вагітність/примусове переривання вагітності; примусове одруження; примусове удочеріння/усиновлення з метою наживи; проведення дослідів над людиною; використання у збройних конфліктах; втягнення у злочинну діяльність.

Існує ряд ординарних випадків торгівлі людьми: 38-річний мешканець Одеси, скориставшись уразливим станом (внаслідок збігу тяжких сімейних

та матеріальних обставин шукала заробіток) 22-річної дівчини, спочатку через листування в месенджері, а потім під час особистої зустрічі переконав її поїхати в іншу країну для працевлаштування в салоні, де вона мала б надавати інтимні послуги за гроші. Натомість пообіцяв безпеку, велику заробітну плату та порядних «клієнтів». Сам же правопорушник за вербування дівчини планував отримати 1000 доларів США (ч. 1 ст. 149 КК України – вербування, вчинене з метою експлуатації, з використанням уразливого стану потерпілого для отримання його згоди на експлуатацію)¹; 24-річний житель Чернівецького району організував незаконний бізнес, у якому з метою експлуатації використовував 16-річну дівчину у наданні послуг сексуального характеру за кошти, окрім цього використовував зображення та відеозаписи порнографічного характеру за участю неповнолітньої, які за гроші розповсюджував через створений канал в месенджері (ч. 2 ст. 149 КК України – ті ж дії щодо неповнолітньої)²; 43-річний мешканець Стрийського району, скориставшись уразливим станом (заявник та його цивільна дружина є переселенцями, і з вересня 2022 року проживають та працюють на одній із ферм, розташованих у Стрийському районі), не виконав своїх обіцянок і попри все не оплачував роботу працівників, а лише забезпечив їх місцем для проживання з неналежними умовами та періодично – продуктами. (ч. 2 ст. 149 КК – щодо кількох осіб)³; Правоохоронцями було встановлено роботодавців, підозрюваних у торгівлі людьми та ідентифіковано 21 постраждалого. Трьом фігурантам повідомлено про підозру (торгівля людьми) Також ними було викрито фермера, який займався трудовою експлуатацією на території Харківської області. Він пропонував високу заробітну плату, гідні умови проживання та триразове харчування на його господарстві людям, що опинилися в скрутних життєвих обставинах. Натомість робочий день складав понад 14 годин, умови проживання не відповідали санітарним нормам, а харчування не вистачало для мінімальних потреб. У разі відмови людей працювати зловмисник застосовував фізичну силу. Серед потерпілих - шість чоловіків та одна жінка (ч. 2 ст. 149 – щодо кількох осіб).

З початком широкомасштабного вторгнення окупаційних військ російської федерації 24 лютого 2022 року ризик стати жертвою торгівлі людьми значно виріс у порівнянні з попередніми роками. Це зумовлено значним відтоком людей з місця їх проживання: через окупацію,

¹ Одеські поліцейські викрили містянина, який завербував молоду жінку для зайняття проституцією за кордоном. Головне управління національної поліції України в Одеській області. URL: <https://od.npu.gov.ua/news/odeski-politseiski-vykryly-mistianyna-iakyi-zaverbuvav-molodu-zhinku-dlia-zainiattia-prostyuttsiieiu-za-kordonom>.

² Завербував неповнолітню для сексуальної експлуатації та виготовляв і розповсюджував порнографію: слідчі поліції повідомили буковинцю про підозру. Головне управління Національної поліції України в Чернівецькій області. URL: <https://cv.npu.gov.ua/news/zaverbuvav-nepovnolitniu-dlia-seksualnoi-ekspluatatsii-ta-vyhotovliav-i-rozpovsiudzhuvav-pornohrafiuu-slidchi-politsii-povidomyly-bukovyntsiu-pro-pidozru>.

³ На Львівщині правоохоронці повідомили фермеру про підозру в експлуатації людей. Головне управління національної поліції України в Львівській області. URL: <https://lv.npu.gov.ua/news/nalvivshchyni-pravookhorontsi-povidomyly-fermeru-pro-pidozru-v-ekspluatatsii-liudei>.

пошкодження або знищення житлових приміщень велика кількість осіб або виїхала на тимчасове проживання в Європу, або була переселена всередині держави, або була примусово депортована на територію росії та Білорусі¹.

Торгівлі людьми є експлуатація людини з метою наживи, тому вона може проявлятися у різних формах: - трудова експлуатація; - сексуальна експлуатація; - використання у порнографії; - залучення до жебракування; - продаж дитини; - вилучення органів; - примусова вагітність/примусове переривання вагітності; - примусове одруження; - примусове удочеріння/усиновлення з метою наживи; - проведення дослідів над людиною; - використання у збройних конфліктах; - втягнення у злочинну діяльність;

У медіа нерідко стверджується, що громадян України нібито продають з метою подальшого їх використання у збройних конфліктах. Але тут інша проблема – підміна поняттям «торгівля людьми» інших протиправних дій стосовно українських військовополонених та цивільних осіб. Маються на увазі випадки вимоги грошей за звільнення цих осіб. Контент-аналіз українського медіапростору свідчить, що саме такі випадки сьогодні чомусь все частіше називають торгівлею людьми. Проте з позиції кримінального права подібні дії необхідно кваліфікувати як захват заручників чи(та) незаконне позбавлення волі або викрадення людини².

Як засвідчило здійснене нами дослідження, торгівлі людьми в умовах війни сприяє низка соціально-економічних та культурно-психологічних факторів, с саме протиріччя *соціально-економічного характеру*: - майже повне знищення окремих секторів національної економіки внаслідок війни (металургія, хімічна промисловість, воєнно-промисловий комплекс тощо), які забезпечували притік іноземної валюти в країну та стійкість курсу національної грошової одиниці. Відтак – втрата робочих місць, колосальне зниження надходжень до державного бюджету на фоні екстраординарного зростання оборонної витратної його частини, несприятливі інфляційні процеси призвели до суттєвого зниження рівня реальних доходів населення. Ці обставини зробити людей більш уразливими, оскільки, відчайдушно потребуючи доходу чи допомоги для виживання, можна необдуманно погоджуватися на ризиковані пропозиції працевлаштування, в тому числі й закордоном, і тим самим ставати жертвами торгівлі людьми; - наявність тіньової економіки: кримінальна («чорна») економіка, орієнтована на задоволення деструктивних суспільних потреб (проституція, торгівля людьми, наркобізнес і т. п.) або ж одержання доходів від різних видів професійної злочинної діяльності (скупка краденого, торгівля золотом та ін.); - транскордонні переміщення:

¹ Торгівля людьми в умовах війни: як не стати жертвою? Новомиргородська міська рада. Офіційний веб-сайт. URL: <https://rada-novomirgorod.gov.ua/torhivlya-lyudmy-v-umovakh-viyny-yak-ne-staty-zhertvoyu>.

² Омбудсман Дмитро Лубінець закликав внести зміни до законодавства щодо відстрочки для колишніх цивільних заручників. Інформаційно-аналітичний портал «ФАКТ». Офіційний веб-сайт. URL: <https://fact-news.com.ua/ombudsman-dmytro-lubinets-zaklykav-vnesty-zminy-do-zakonodavstva-schodo-vidstrochky-dlya-kolyshnih-tsyvilnyh-zaruchnykiv/>

переміщення людей через кордони, часто в пошуках безпеки, може наражати їх на ризик стати жертвами торгівлі людьми, оскільки в пошуках захисту особи можуть не розпізнати небезпеку і стати жертвами торгівлі людьми. Особливо це стосується осіб, які незаконно пересікли кордон, а також одиноких жінок; - також до соціально-економічних факторів торгівлі людьми належать: бідність, економічна нерівність між країнами та регіонами; обмеження пропозиції щодо працевлаштування всередині країни; відсутність легального статусу та громадянства значної частини населення, які шукають притулку за кордоном.

Культурно-психологічні: - традиційні фактори комп'ютерної психології та уречевлення людей загострюються в контексті війни, актуалізуючи установку на максимізацію прибутку й користування з вразливого становища людей; - страх бути мобілізованими та залученими до бойових дій з боку окремої частини чоловічого населення змушує шукати нелегальну роботу, без офіційного працевлаштування, що також впливає на зростання ризиків стати жертвою торгівлі людьми, трудової експлуатації; - психологічна травма: насильство, втрата близьких і переміщення можуть призвести до значної психологічної травми серед осіб, які постраждали від війни. Ця травма може зробити людей більш вразливими до маніпуляцій і примусу з боку торговців людьми, які обіцяють втечу або полегшення їхніх страждань; кризовий стан, у якому перебувають українські громадяни та який призвів до зниження самозахисту, погіршення психологічного самопочуття людей; - насильство: у зонах бойових дій часто спостерігається зростання насильства, включаючи сексуальне насильство. У цьому контексті жінки та діти, зокрема, знаходяться під загрозою торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації; - дегуманізація за національною ознакою українців з боку країни-агресора: виокремлення українців росіянами як «нижчих» за себе і ворожих собі зумовлює уречевлення українців, що формує відповідне ставлення й полегшує прийняття рішення про вчинення різних угод щодо людей, їх незаконного переміщення, експлуатації.

Політичні фактори торгівлі людьми в умовах війни в Україні. Повномасштабна збройна агресія РФ створила кризу у сфері забезпечення прав і свобод осіб. Торгівля людьми, як правило, передбачає будь-яке переміщення жертви. Жертв цього злочину пересувають з їхнього середовища і тримають у таких місцях, де злочинці мають змогу їх постійно контролювати і утримувати в залежності. Нерідко жертв переховують, шляхом використання різноманітних засоби: укривають в спеціальних приміщеннях, закладах чи установах; змінюють їхні дані, документи тощо. Масові виїзди за кордон, у тому числі депортації мирного населення, стали одним із політичних факторів злочину торгівлі людьми в умовах воєнного конфлікту.

На сьогоднішній день не існує офіційної кількості депортованого населення України, проте, як зазначає уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубенець, «з лютого щонайменше 2 млн 800 тис українців були вимушені виїхати чи були депортовані на територію

Росії»¹.

Рада Безпеки ООН (РБ ООН) прийняла резолюцію №1261 у 1999 році, у якій перелічено шість серйозних порушень проти дітей під час збройного конфлікту. Ці шість грубих порушень ґрунтуються на міжнародному гуманітарному праві, міжнародному праві прав людини, міжнародно визнаних інструментах і фундаментальних принципах, включаючи чотири Женевські конвенції та додаткові протоколи до них, Римський статут і Конвенцію про права дитини. 5 з них є викрадення дітей державними та недержавними особами під час міждержавних та внутрішньодержавних воєн. Такі дії є серйозним порушенням Женевських конвенцій і, залежно від обставин, може бути кваліфіковано ще й як військовий злочин або злочин проти людства².

За словами глави Офісу Президента країни Андрія Єрмака, країна-агресор депортувала майже 20 тисяч українських дітей. При цьому, уповноважена Президента України з прав дитини Дарія Герасимчук оцінює, що *«потенційно йдеться про кілька сотень тисяч викрадених дітей, тобто про 200-300 тисяч»*³.

Державна служба розвідки України у справах військовополонених, депортованих і осіб, зниклих безвісти, створена рішенням Кабінету Міністрів України в березні 2022 року, надає дані про «депортованих» українських дітей і періодично оновлюється. Станом на 22 квітня 2023 року кількість депортованих дітей становила 19 393 особи. Це число відповідає *«офіційно визнаним дітям на території російської федерації»*. Під час візиту до Києва представники української влади пояснили експертам, що ця перевірка здійснюється шляхом повторної перевірки даних про зниклих дітей та їх місцеперебування кількома інституціями (Служба Інформаційної Безпеки, прокуратура, національна поліція тощо).

4 квітня 2023 року, з подання делегації 45 держав-учасниць ОБСЄ та після консультацій з Україною, було створено Місії експертів для *«вирішення проблеми депортації дітей в умовах порушення прав людини та гуманітарних наслідків агресивної війни росії проти України»*. На основі цього було опубліковано звіт *«Report on violations and abuses of international humanitarian and human rights law, war crimes and crimes against humanity, related to the forcible transfer and/or deportation of Ukrainian children to the Russian federation»*⁴.

¹ Омбудсман Дмитро Лубінець закликав внести зміни до законодавства щодо відстрочки для колишніх цивільних заручників. Інформаційно-аналітичний портал «ФАКТ». Офіційний веб-сайт. URL: <https://fact-news.com.ua/ombudsman-dmytro-lubynets-zaklykav-vnesty-zminy-do-zakonodavstva-schodo-vidstrochky-dlya-kolyshnih-tsyvilnyh-zaruchnykiv/>

² Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». Національна соціальна сервісна служба України. Офіційний веб-сайт. URL: <https://nssu.gov.ua/genderna-rivnist/rezolyuciya-radi-bezpeki-oon-1325>.

³ Інтерв'ю Вікторії Спартіц: звинувачення до Єрмака, контроль за зброєю та закиди до України. Європейська правда. Офіційний веб-сайт. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2022/07/11/7142967/>

⁴ Organization for Security and Co-operation in Europe Office for Democratic Institutions and Human Rights. OSCE. Офіційний веб-сайт. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/7/542751.pdf>.

Висновки. Чинна в Україні нормативна база протидії торгівлі людьми, що складається з національного й міжнародного законодавства, потребує доповнення й уточнення, хоча в цілому вона є придатною для створення ефективного механізму протидії торгівлі людьми.

Те, що саме у 2017 році було зареєстровано найбільшу кількість злочину «торгівлі людьми», слід пов'язати не із реальним їх зростанням, а з організаційно-управлінськими факторами, що мали місце в діяльності правоохоронних органів, оскільки цей період МВС оголосило «роком боротьби з торгівлею людьми».

Деталізує інформаційну модель асоціальних практик щодо невиконання судових рішень система якісних показників. Ведучи мову про структуру злочинності, звернімо увагу, що в кримінології прийнято виділяти в аналітичних цілях три її різновиди: соціально-демографічну, кримінально-правову та кримінологічну, які розкриваються у відповідній послідовності. Дотримуючись цієї в цілому визнаної в науці логіки викладення матеріалу, звернімося спершу до описання соціально-демографічних структурних особливостей невиконання судових рішень.

Боротьба з торгівлею людьми в умовах війни потребує комплексного підходу, який враховує не лише кримінальні аспекти торгівлі людьми, а й соціально-економічні та культурно-психологічні фактори. Цей підхід має включати зусилля щодо забезпечення економічної стабільності, психологічної підтримки, запобігання гендерному насильству, правозастосування та проведення інформаційних кампаній для захисту та підтримки вразливих верств населення. Крім того, міжнародна співпраця та допомога часто мають вирішальне значення для боротьби з торгівлею людьми в регіонах, уражених конфліктом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В Україні збільшилася кількість людей, які хочуть усиновити дитину. Кабінет Міністрів України. Офіційний веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukraini-zbilshylasia-kilkist-liudei-iaki-khochut-usynovyty-dytynu-oksana-zholnovych>.

2. Винні у сексуальному насильстві під час війни в Україні постануть перед судом – представниця ООН. Укрінформ. Офіційний веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3678247-vinni-u-seksualnomu-nasilstvi-pid-cas-vijni-v-ukraini-postanut-pered-sudom-predstavnica-onn.html>.

3. Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.

4. Завербував неповнолітню для сексуальної експлуатації та виготовляв і розповсюджував порнографію: слідчі поліції повідомили буковинцю про підозру. Головне управління Національної поліції України в Чернівецькій області. URL: <https://cv.npu.gov.ua/news/zaverbuvav-nerovnoolitniu-dlia-seksualnoi-ekspluatatsii-ta-vyhotovliav-i-rozpovsiudzhuvav-pornohrafiu-slidchi-politsii-povidomyly-bukovyntsiu-pro-pidozru>.

5. Інтерв'ю Вікторії Спартц: звинувачення до Єрмака, контроль за зброєю та закиди до України. Європейська правда. Офіційний веб-сайт. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2022/07/11/7142967/>

6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. Верховна рада України. Офіційний веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.

7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

8. На Львівщині правоохоронці повідомили фермеру про підозру в експлуатації людей. Головне управління національної поліції України в Львівській області. URL: <https://lv.npu.gov.ua/news/na-lvivshchyni-pravoookhorontsi-povidomyly-fermeru-pro-pidozru-v-ekspluatatsii-liudei>.

9. Одеські поліцейські викрили містянина, який завербував молоду жінку для зайняття проституцією за кордоном. Головне управління національної поліції України в Одеській області. URL: <https://od.npu.gov.ua/news/odeski-politseiski-vykryly-mistianyna-iakyi-zaverbuvav-molodu-zhinku-dlia-zainiattia-prostyutsiieiu-za-kordonom>.

10. Омбудсман Дмитро Лубінець закликав внести зміни до законодавства щодо відстрочки для колишніх цивільних заручників. Інформаційно-аналітичний портал «ФАКТ». Офіційний веб-сайт. URL: <https://fact-news.com.ua/ombudsman-dmytro-lubinets-zaklykav-vnesty-zminy-do-zakonodavstva-schodo-vidstrochky-dlya-kolyshnih-tsyvilnyh-zaruchnykiv/>

11. Примусова депортація українських дітей: Звіт Єльської лабораторії гуманітарних досліджень підтверджує обвинувачення представникам рф / Офіс генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/>.

12. Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.06.2023 р. № 496-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496-2023-%D1%80#Text>.

13. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>.

14. Протидія торгівлі людьми. Департамент соціального захисту населення Тернопільської обласної державної адміністрації. Офіційний веб-сайт. URL: <http://surl.li/uouhdi>.

15. Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». Національна соціальна сервісна служба України. Офіційний веб-сайт. URL: <https://nssu.gov.ua/genderna-rivnist/rezolyuciya-radi-bezpeki-onn-1325>.

16. Торгівля людьми в умовах війни: як не стати жертвою? Новомиргородська міська рада. Офіційний веб-сайт. URL: <https://rada-novomirgorod.gov.ua/torhivlya-lyudmy-v-umovakh-viyny-yak-ne-staty-zhertvoyu>.

17. How not to fall for the lover boy scam. Європол. Офіційний веб-сайт. URL: <https://www.europol.europa.eu/operations-services-and->

innovation/public-awareness-and-prevention-guides/how-not-to-fall-for-lover-boy-scam.

18. Organization for Security and Co-operation in Europe Office for Democratic Institutions and Human Rights. OSCE. Офіційний веб-сайт. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/7/542751.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 03.12.2024

Kyrylo A. CHEREVKO,

PhD in Law, Associated Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Olga M. BEREZHNA,

Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PROBLEMS OF COMBATING HUMAN TRAFFICKING IN THE CONTEXT OF WAR IN UKRAINE

The article deals with the issues and problems of deepening the criminological understanding of the nature, state, peculiarities of determination and counteraction to human trafficking in the conditions of war in Ukraine. The concept of human trafficking is defined, the state of reproduction of ordinary manifestations of human trafficking and the state of reproduction of crimes with signs of human trafficking are characterized. The socio-economic, cultural and psychological factors of human trafficking in Ukraine during the war are identified. The political factors of human trafficking in wartime Ukraine are identified, described and clarified.

Keywords: *crime, war, human trafficking, combating crime, combating human trafficking, determination, crime with signs of human trafficking, factors of human trafficking.*

Тетяна Анатоліївна ШЕВЧУК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх
справ,
м. Харків)

Альона Андріївна МУСІЙКО
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ ВЧИНЕННЯ ВОЄННИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗВІРСТВАМИ

Стаття присвячена дослідженню особливостей механізму вчинення воєнних насильницьких злочинів, пов'язаних зі звірствами. Встановлено специфіку мотивації воєнних насильницьких злочинів з ознаками звірств, в структурі якої домінує політично обумовлені, ресентиментарні спонуки, обтяжені факторами дегуманізації представників української нації, патерналізму, колективних травм росіян, розгалужених та постійно стимульованих ефектів постпам'яті; наратив «десатанізації» українців може мати місце у мотиваційній структурі окремих проявів звірств на рівні легітимації злочинної поведінки, надання їй ареолу «праведного гніву», «богоугодної справи». Здійснено кримінологічну специфікацію результатів психологічних експериментів С. Мілгрема та Ф. Зімбардо в цілях дослідження особливостей впливу криміногенної ситуації на комбатанта як фактору вчинення ним воєнного насильницького злочину з ознаками звірств. Охарактеризовано роль жертви у вчиненні досліджуваної категорії злочинів.

Ключові слова: війна, агресія, злочини з ознаками звірств, сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, механізм, мотивація, ситуація, жертва, віктимність.

Постановка проблеми. Повномасштабна агресивна війна росії проти України вкотре в історії людства актуалізувала питання утримання етичного мінімуму, що дозволяє життя на планеті на цивілізованих засадах. Агресор поставив під сумнів існуючі міжнародні конвенції і принципи забезпечення мирного співжиття, декларував претензійність на регіональну гегемонію власного фашистського режиму, заперечення права української нації на державну суверенність. Відповідними до цієї декларації виявилися й засоби: антигуманні, брутальні, масові, насильницькі, злочинні, що розгорнулися в межах міжнародного збройного конфлікту на території України.

Загалом війна, за слушним зауваженням В. В. Сокурєнка, є складним соціокультурним феноменом, що акумулює у собі не тільки військові, бойові фактори соціодинаміки, а й низку дискурсивних, символічних, ментальних, ціннісних та мотиваційних змін, які відбуваються у структурах, системах соціальної діяльності, масової свідомості й безсвідомого. Формування соціально- Війна ж росії проти України – війна минулого проти майбутнього, часу повільного проти швидкого, епіметеїзму проти прометеїзму. Війна варварства, авторитаризму, цинічного конформізму й сучасного фашизму проти демократичного світу, автократії проти демократії, екзистенції агресивної несвободи проти свободи. Війна є чинником культури фашизації у сучасній росії¹. Закономірними є і наслідки. Особливо травмуючими в межах великих груп населення виявилися воєнні насильницькі злочини з ознаками звірств. Дослідження їх природи, правової оцінки, особливостей мотивації та протидія є актуальним завданням для української і світової кримінології та кримінально-превентивної практики.

Проблеми детермінації, механізму вчинення воєнних злочинів, що розгортаються у гносеологічних полях політичної кримінології та кримінології війни, ставали предметом наукової уваги О. М. Бандурки, В. О. Глушкова, В. М. Дрьоміна, Н. А. Зелінської, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, В. В. Сокурєнка й деяких інших дослідників. Проте особливості механізму вчинення воєнних злочинів, пов'язаними зі звірствами, а надто в контексті російсько-української війни, й досі не набули своєї належної наукової розробки.

Метою статті є поглиблення кримінологічного розуміння, природи, стану, особливостей мотивації воєнних насильницьких злочинів з ознаками звірств в контексті російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Серед всіх воєнних злочинів виділяється категорія тих, що пов'язані зі звірствами (*atrocities crimes*). Під

¹ Сокурєнко В. В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні : монографія. Харків : Право, 2024. С. 374–375.

ними можливо розуміти такі порушення законів і звичаїв війни, які пов'язані з масовими умисними вбивствами з особливою жорстокістю цивільного населення, заподіянням виняткових страждань, жорстоким поводженням (мучення) з військовополоненими¹. Вчинення ж кримінального правопорушення, як і будь-якого іншого вчинку, дії, що визначають поведінку чи діяльність особи, є результатом і об'єктивним втіленням мотиваційного процесу. У широкому значенні мотивація охоплює свідомість індивіда, його соціальні й природні якості (властивості), що визначають ставлення до інших людей, соціальних цінностей, самого себе і знаходять відображення у мотивах поведінки і діяльності². Вчинення ж злочинів звірств у воєнних збройних конфліктах є надзвичайно складним явищем, тому їхню мотивацію слід представити як багатокомпонентну систему мотивів, що визначають конкретну форму поведінки або діяльності людини, яка перебуває у емоційно мобілізованому стані, безпосередньо на війні, як проєкції політичної та військової активності держави, громадянином якої вона є. Мотивація злочинів звірств, таким чином, щільно вмонтована в комплекси групової ідентичності, детермінованої, як правило, політикою ресентименту, ненависті.

Відтак саме політичні мотиви складають, на нашу думку, основу злочинів звірств. Певна річ, вони є не самостійними. Однак, гадаємо, центруючими. Далі надамо їм стислу характеристику.

Політичні мотиви можуть набувати контурів різнорідних протиріч, однак таких, що виявляються дотичними до сфери владарювання, поширення державної влади на певні території, у визначених наративах, афілійованих з особистісною і груповою ідентичністю воєнного злочинця:

- *Етнічні чи релігійні розбіжності.* У детермінації злочинів з ознаками звірств в контексті російсько-українського збройного конфлікту провідними, на нашу думку, є саме етнічно позначені протиріччя. І мова навіть йде не про дійсні етнічні відмінності між українцями та росіянами (перш за все у розумінні нації як політичного утворення), скільки про конструйовані російською політичною міфологією образи єдності росіян та українців і сформоване на цій підставі відношення до тих українців, що стали до боротьби проти російського вторгнення як до внутрішніх зрадників. Широковідомими є російсько-пропагандистські наративи про «один народ», про «Україну як малоросію, чи-то новоросію» тощо. Посилюється цей ефект експансією та фальсифікацією російської історії щодо української, активним використанням засобів сугестії, фреймингу. Таким чином, зіткнення міфологічної свідомості російського комбатанта з дійсністю викликає до життя потужний когнітивний дисонанс, осмислити

¹ Мусійко А. А. Воєнні насильницькі злочини, пов'язані зі звірствами: поняття та стан // Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 300.

² Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.; відп. ред. Я.Ю. Кондратьєв; наук. ред. В. А. Клименко та М. І. Мельник. К. : Правові джерела, 2002. С. 112.

який не існує жодної можливості. Лишається тільки агресивна реакція на його джерела, знищення носіїв інакшості, критеріїв нестерпної реальності, яка не узгоджується з укоріненим міфом, посилення чинниками колективної травми (і її фальсифікації – щодо травм Другої світової війни, червоного, сталінського терорів, подальших репресії щодо власного населення) й патерналізму. Звідси й феномен неосталінізму та ностальгічного відношення до радянського минулого навіть тих представників молодого покоління росіян, які народилися після 1991 р. Маємо справу з феноменом постпам'яті, що розлого досліджений у роботах професорки М. Хірш (Колумбійський університет). Постпам'ять заснована не на пригадуванні, а на фантазуванні, уяві, не на раціо, а на емоції. Розбити раціонально цей комплекс неможливо¹. Тому настільки й емоційно забарвленими є злочини з ознаками звірств. Це – ненависть до реальності у «хімічно чистому» вигляді.

Релігійні відмінності не настільки явно проступають крізь злочини звірств. Однак, тим не менш, не виключаємо, що наратив «десатанізації» українців також може мати місце у мотиваційній структурі досліджуваних кримінальних практик. Принаймні на рівні легітимації злочинної поведінки, надання їй ареолу «праведного гніву», «богоугодної справи». Посилює ці ефекти автокефалія Православної Церкви України. Звірство виступає як спроба використовувати насильство для знищення або покарання певної групи.

• *Імперська маргіналізованого населення, реваншизм, фантомні ремінісценції за втраченими територіями внаслідок розпаду СРСР.* Стало очевидним (а надто після спроб чергової анексії українських територій, тепер вже Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської областей), що не тільки російським політичним істеблшментом, а й широкими верствами населення Україна не мислиться як самостійний державницький проект. Це «бунтівна частина територій імперії», що відколосалася і яку слід наново реінтегрувати. А до цього моменту Україна, за виловами окремих персонажів російської політики є «антиросією». Тобто антагонізм фундаментального рівня.

• *Геополітичні інтереси:* звірства можуть бути спрямовані на досягнення конкретних геополітичних цілей, таких як встановлення влади чи впливу в певному регіоні.

• *Ресентимент* – безсила заздрість². Люди, які приїхали з російської глибинки і потрапили до України побачили добробут, що перевищував їхню уяву про багатство. Електричні чайники, пральні машини, смартфони, плазмові телевізори – багато з них бачили їх вперше. Це те, що стосувалося зовнішніх речей. Але є і внутрішні чинники – в російському суспільстві глибоко вкорінена модель поведінки, що базується на високому рівні

¹ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. С. 148.

² Орлов Ю. В. Ресентимент: шлях від жертвовності до злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 144.

насильства. Домашнє насильство, велич-домінування є частиною повсякденної комунікації у значній частині російського суспільства.

• *Історичні протиріччя й колективні травми*: попередні конфлікти та травми можуть впливати на формування ненависті та агресії, створюючи сприятливе середовище для вчинення звірств. Ю. В. Орлов небезпідставно зауважує, що на індивідуальному рівні життєве потрясіння, травма, завдяки механізмам витіснення та заміщення здатна викликати невроз, істерію, амнезію. Як перше, так і друге може проявлятися на масовому рівні при відповідній масовій травматизації. Соціальні неврози, істерії страху, соціальні амнезії – одні з негативних рис колективно-психічного апарату будь-якого етносу, що не можуть не впливати на весь ландшафт соціального життя, включаючи й злочинність¹.

Предметність травми у складниках суспільного дискурсу завжди актуалізує, підтримує у підвищеному тонусі *комплекс жертовності*. Загальна конотативність втрат, людських жертв підживлює стани туги й тривожності, що підсилюються ритуалізмом, особливо інтенсивними комеморативними символічними практиками (увіковічення, пам'ятники, пам'ятні дати, паради, реконструкції і т.п.) й практиками ретрансляції травматичного досвіду формує ресентиментарну соціальну матрицю. Остання насичена нарративами боротьби, цінності й священності жертви, «боргових зобов'язань» всіх майбутніх поколінь (щодо ситуації воєнних дій на території України – додатково має місце «конкуруюча віктимність»)². Таким чином, колективна травма і сформовані нею комеморативні комплекси, практики глорифікації загиблих підживлюють ненависть до дійсних чи удаваних об'єктів, груп людей, що можуть афілюватися з винуватцями «трагедій». Це «розв'язує руки» до звірств, знову ж таки, легітимізує їх.

Проте є й більш глибокі мотиваційні чинники, що фундуються самими засновками сучасної європейської культури. «Слово «культура» означає всю суму досягнень та інститутів, які віддаляють наше життя від життя наших тваринних предків і слугують двом цілям: захисту людини від природи і впорядкуванню стосунків між людьми»³. Згідно думки генія психоаналізу саме культура є процесом розвитку людини і суспільства. Однак, невідповідність ідеалам культурної складової спричиняє розріз між наявним і бажаним, що в свою чергу спричиняє явище культурного віддзеркалення, яке покладене в основу психоаналітичної схеми детермінації агресії. Схема виглядає наступним чином: у розвиненій культурі існує більше обмежень, заборон, ідеалів та соціально прийнятих траєкторій. Кінцевим результатом є відчуття недосяжності ідеалів, що, в свою чергу, викликає відчуття провини та зменшення щастя. Таким чином, утворюється замкнене коло, що може сприяти посиленню відчуття вини та

¹ Орлов Ю. В. *Trauma studies* у фокусі кримінологічного аналізу (український контекст). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 18.

² Там само. С. 18

³ Фройд З. *Невпокій в культурі* / Пер. з нім. Ю. Прохасько. Львів : Вид-во «Апріорі», 2021. С. 12.

зменшенню відчуття щастя в розвиненій культурі. Згідно З. Фройда, ця концепція має назву «специфічна людська доля»¹.

Це узагальнене аналітичне уявлення розкриває широкий спектр відображень невідповідності російської культури до сучасної реальності. Невідповідність виникає в контексті відкритих кордонів та відсутності залізної завіси, що постійно нагадує про відсталість в порівнянні з ідеалами демократії, суспільно-політичної організації, економіки та повсякденних практик більшості країн. Технологічна та економічна відсталість створює дисонанс з амбіціями на велич та геополітичне лідерство. Ця невідповідність породжує ненависть і ворожість до нестерпного контексту, до дзеркала, яке хочеться розбити...

Важливою в механізмі індивідуальної вчинення воєнних насильницьких злочинів, пов'язаних зі звірствами, є криміногенна ситуація. При цьому прийнято вважати, що криміногенна ситуація за своїм змістом є об'єктивною категорією, визначеною фактичними явищами і подіями, що відбуваються в реальному світі, який оточує людину. Одночасно вона має особистісне значення, оскільки оцінка ситуації тісно пов'язана з мотиваційною сферою особи та її індивідуальними особливостями. Важливо враховувати, що в конкретній ситуації винний, як правило, діє відповідно до раніше набутого досвіду, звичок та соціальної спрямованості². Але при цьому самі ситуації можуть чинити вельми потужний вплив на особистість навіть у розріз її установкам, диспозиціям, наявному досвіду. Це розлого довели у своїх всевітньо відомих психологічних експериментах С. Мілгрем та Ф. Зімбардо.

Зауважимо, що в цілому висновки, які отримав С. Мілгрем, експериментуючи із керованим опосередкованим заподіянням болю, можуть бути зведені до кількох тез: 1) підкорення посилилося з огляду на фізичну присутність авторитетної особи (експериментатора); 2) учасники вірили у безпечність експерименту (їм так заявили на самому початку); 3) учасники були переконані, що експериментатор – досвідчений спеціаліст, володіє авторитетом; 4) існувало запевняння для виконавців, що удари завдають болю, але небезпеки немає. С. Мілгрем прагнув продемонструвати, що за певних обставин середньостатистична людина може завдавати біль іншим, якщо над нею стоїть авторитет, який переконує її у правильності дій³.

Суттєвою умовою підкорення й виконання навіть тих дій, що суперечать моральним установкам особистості є акт (дійсний, символічний) передачі, перекладання відповідальності на деякого авторитета. В армійських структурах таких символічних «авторитетів» досить багато:

¹ Там само. С. 14.

² Кримінологія. Академічний курс / за заг. ред. О.М. Литвинова. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018. С. 92.

³ Експеримент Мілгрема / Психологіс. Енциклопедія практичної психології. URL: http://psychologis.com.ua/eksperiment_milgrema.htm (дата звернення: 28.11.2024).

починаючи від верховного головнокомандувача й закінчуючи командиром роти, взводу. Численні вертикалі військової влади формують ідеальне середовище абсолютної безвідповідальності рядових солдат, розв'язуючи руки до найжорстокішого насильства. Додатково останнє легітимізується засобами ідеолого-семантичного «відмивання» (в тому числі й дегуманізації українців, містифікації й сакралізації воєнних дій), про які нами згадувалось у попередньому підрозділі цієї роботи.

Не дарма СРСР, альма-матер РФ, називали «тюрмою народів». Виникає питання: як суспільство, організоване як велика виправна колонія, впливає на нових індивідів? Як вони поведуться, коли отримують хоча б і невелику владу в свої руки людини? А людина зі зброєю в руках таки має владу над беззбройними опонентами.

Загалом російське суспільство характеризується високим рівнем патерналізму, схильністю до підкорення владі, її сакралізації (при чому до лютневого перевороту й зречення імператора – церковної, а після – світської). Для цього є безліч історичних передумов. Але й наразі це факт, який має свої колективно-психологічні наслідки, які найбільш гостро проявляються у стресових ситуаціях, а надто в умовах бойових дій. Формується система особистісної афіліації з колективним утворенням, очолюваним авторитетним лідером, який несе відповідальність за все, що відбувається. Персональна, особистісна відповідальність знижується на мінімального рівня у внутрішніх системах діяльності, в межах ін-групи. Щодо аут-групи – максимальна й нарцистично забарвлена жорстокість.

Поруч з цим, для пояснення впливу ситуації на вчинення воєнних злочинів з ознаками звірств звернімо увагу на корисні, з нашої точки зору, висновки психологічного експерименту Ф. Зімбардо, стенфордського тюремного експерименту. Його метою було вивчити реакцію людей на обмеження свободи та умови тюремного життя, а також визначити вплив соціальної ролі, яка їм нав'язується¹ і, що важливо для нашого дослідження, – вплив ситуації відсутності жорстких правил та наявності неформального лідера, який демонструє девіантну поведінку.

Результати експерименту використовувалися для відображення того, як люди можуть виявляти вразливість та слідувати певній ідеології, особливо якщо цю ідеологію підтримують суспільство та держава. Ці результати також використовувалися для ілюстрації принципів когнітивного дисонансу та впливу влади авторитетів².

Для поглиблення розуміння впливу ситуації на комбатантів, які вчиняють звірства, експериментальні розробки Ф. Зімбардо виявляються важливими, адже дозволяють встановити такі кримінологічно значущі кореляції:

- 1) закриті щодо зовнішнього контролю системи соціальної діяльності

¹ Зімбардо Ф. Ефект Люцифера. Чому хороші люди чинять зло? / Пер. з англ. Л. Шерстюка К. : Yakaboo Publishing, 2017. С. 418.

² Улюра Г. Найцікавіші історії ніхто не розкаже. *День*. 2023. 30 травня. URL: <https://day.kyiv.ua/blog/suspilstvo/naysikavishi-istoriyi-nikhto-ne-rozkazuye> (дата звернення: 02.12.2024).

продукують аномійну обстановку, в якій правила поведінки перевизначаються під впливом фактичних, неформальних лідерів. Якщо лідером продукується агресивно-насильницька поведінка, конструюється дозвіл на звірства на окупованих територіях, вони будуть вчинятися і до їх поширенню залучатимуться все більша частина комбатантів, навіть тих, які до цього не виявляли схильностей до жорстокості;

2) істотне значення для прояву агресії й насильства має дегуманізація й деперсоналізація жертв. Якщо для першого (дегуманізація) активно використовуються семантико-символічні засоби соціального дистанціювання, які знелюднюють жертву (не людина, а «фашист», «нацист», «свиня» і т. п.), то для другого (деперсоналізація) – фізичні інструменти блокування людського образу: лантух на голові, зав'язані очі, що позбавляє контакту жертви і злочинця «очі в очі» (така модель поведінки безпосередньо спостерігалася в експерименті Ф. Зімбардо, а також в низці інших випадків насильницької поведінки – у військовій в'язниці в Абу-Грейб (Ірак), місцях утримання військовополонених тощо), замкнення у підвалі з подальшим закидуванням гранатами тощо;

3) перекладання відповідальності з виконавців звірств на неформального лідера, авторитета, командира.

Всі ці фактори криміногенних ситуацій мали місце на окупованих територіях, на яких фіксувалися звірства російських військовослужбовців. Відтак, ситуація істотним чином вплинула на детермінацію останніх, уможливила залучення відносно значної кількості комбатантів, обумовила масовість злочинних проявів.

В цьому ж контексті на увагу заслуговує і роль жертв в механізмі вчинення воєнних насильницьких злочинів, пов'язаних зі звірствами. О. М. Гумін небезпідставно визначає віктимність особи (жертви) як соціально набуту сукупність біофізичних, психологічних, соціальних рис особистості, які під час взаємодії зі зовнішніми умовами підвищують імовірність стати жертвою злочину¹. Віктимність же особи в умовах російсько-української війни є особливим феноменом, який вимагає окремого кримінологічного дослідження, оскільки його слід вивчати на різних рівнях, особливо на індивідуальному та загальному рівні (економічному, організаційному, правовому, виховному, медичному тощо).

В цьому контексті підкреслимо нашу позицію: ми вважаємо віктимні фактори лише частково обумовлюючими. Провідними є прагнення російських комбатантів до домінування, самоствердження за рахунок жертви, опосередковані прояви забезпечення безпеки, групового нарцисизму, задоволення потреби в приналежності до певної групи та, таким чином, знову ж таки забезпечення безпеки. Ця думка корелює з нав'язливою ідеєю у пропагандистських інформаційних продуктах про наявність небезпеки для росії, що виходить від деякого колективного

¹ Гумін О. М. Віктимологічна профілактика насильницької поведінки як самостійний напрям індивідуального запобігання. *Вісник Академії управління МВС*. 2009. № 4. С. 98.

Заходу та, зокрема, України як представника цього Заходу, як такої собі «антиросії». До речі, це ж було властиво й для інформаційних кампаній нацистської Німеччини. За влучними зауваженням Х. Арендт «...практика самообману у Третньому Райху стала такою поширеною, що майже перетворилася на моральну передумову для виживання. Під час війни найефективнішою для всіх німців брехнею було гасло «битва за долю німецького народу» (der Schicksalskampf des deutschen Volks), вигадане Гітлером чи Геббельсом, що полегшило самообман з трьох причин: за ним, **по-перше**, війна не була війною; **по-друге**, її розпочало саме провидіння, а не Німеччина; **по-третє**, для німців начебто це була справа життя чи смерті: вони мали знищити своїх ворогів або загинути»¹.

Наскільки ж яскраві паралелі із сьогоднішнім, як дивовижно римується епохи?! Чи може у російській реальності зміни епох не відбулося? Безкінечне тривання минулого, його експансія на майбутнє. Тому такі ж методи, відповідні уявлення та неможливість вирватись з нав'язливого кола травми Другої світової війни, на якій так вміло грає пропаганда, використовуючи сугестію, вплив на тригери колективного несвідомого. І це – велика проблема, яку швидко вирішити не вдасться, навіть якщо завдати військової поразки. Це – глибинний стан деформованої свідомості, вада людяності величезної соціальної групи (звісна річ, не без виключень). Але це також означає і те, що для запобігання звірствам набуває виняткового значення віктимологічна профілактика. Варто визнати: на окупованій території потенційній жертві ніхто окрім неї самої (а також небайдужих однодумців, представників руху опору) допомогти собі не в силах. Тому слід досліджувати відповідні віктимологічні тактики поведінки, спираючись на знання про віктимогенні фактори.

Цивільне населення, ідентифікуючи себе за російською національністю чи культурними уподобаннями, може помилково відчувати себе безпечним у присутності російських солдат, що може призвести до непоправних наслідків. Багато жертв, не дивлячись на повну інформацію про жахливі злочини в інших містах, все одно обирали залишитися на своїх територіях, і це ставалося на власний ризик через віру у свою захищеність («мій дім – моя фортеця») невразливість перед окупантами, а так само через недовіру до українських засобів масової інформації, чутливість до російської пропаганди².

Окремо зазначимо, що прояви державної зради, колабораційної діяльності на окупованих територіях, виявилися непередбачуваними. Часто потенційні жертви були надто відвертими щодо своєї проукраїнської позиції зі своїми знайомими, колишніми друзями чи сусідами, не проявляли обачності, навіть перебуваючи у себе в помешканні, гучно висловлювали

¹ Арендт Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / Пер. з англ. А. Котенка. 2-ге вид. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. С. 82–83.

² Мусійко А. А. Роль жертв у механізмі вчинення воєнних насильницьких злочинів, пов'язаних зі звірствами // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 21 черв. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ ; НАПН України. Харків : ХНУВС, 2024. С. 489–490.

свою антиросійську позицію, слухали українське радіо тощо. І це привертало увагу колаборантів, державних зрадників, які наводили окупантів на їх майбутніх жертв, передавали дані про сусідів, будь-кого, кого могли запідозрити у проукраїнській позиції.

Схожу думку висловлює і В. В. Сокуренко, коли наголошує на тому, що самостійне значення у детермінації воєнних насильницьких злочинів проти цивільного населення мають віктимогенні ситуації. Здебільшого вони пов'язані з необачними або вимушеними контактами населення на окупованій території з російськими військовослужбовцями. В групі підвищеного ризику, як засвідчило наше дослідження: а) перебувають колишні учасники АТО, ООС, українські військовослужбовці, службовці Національної гвардії України, СБУ, поліцейські; б) міські, районні, сільські, селищні голови, з якими перш за все, намагаються встановити контакти окупаційні сили у напрямі схиляння до співпраці та надання інформації про першу (з описаних вище) категорію осіб, видачі проукраїнські налаштованих громадян; в) громадяни з твердою державницькою, проукраїнською позицією та активною (в ті чи іншій мірі) діяльністю щодо супротиву ворогові в окупації. Кожна з перелічених груп осіб характеризується підвищеною віктимністю й перебування їх в окупації вже саме по собі є потужною віктимогенною ситуацією, яка обумовлює можливість вчинення щодо них воєнних насильницьких злочинів¹.

Проте і характер поведінки в окупації багато в чому визначає можливість стати жертвою. Необачні контакти, патріотичні висловлювання у колі малознайомих людей, а також намагання без належної підготовки (заходи інформаційної безпеки, опрацювання змісту смартфонів, інших носіїв інформації, сторінок у соціальних мережах, підготовка документів тощо) самостійно виїхати з тимчасово окупованої території криє у собі численні небезпеки стати жертвою кримінального насильства².

Отже, віктимогенними слід визнати такі фактори: перебування особи на тимчасово окупованій території; наявність у неї проукраїнської, патріотичної позиції, критично-засуджувальної щодо російської агресії та окупації; необачність, легковажна довірливість при спілкуванні з іншими особами та висловлення їм свої антиросійської позиції; наявність досвіду участі в АТО, ООС, починаючи з 2014 р.; попередня (до тимчасової окупації територій) служба в Національній поліції, Національній гвардії, Збройних Силах України. Такі особи потрапляють до сфери інтересів окупантів: спершу як кандидати до лав окупаційної адміністрації, збройних сил країни-агресора, а у випадку відмови – до ліквідації як носіїв загрози. Тож ці особи характеризуються предикатно-статусною віктимністю.

Висновки. Встановлено що в структурі мотиваційного процесу домінує політично обумовлені, ресентиментарні спонуки, обтяжені факторами дегуманізації представників української нації, патерналізму,

¹ Сокуренко В. В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні : монографія. Харків : Право, 2024. С. 342.

² Там само. С. 343.

колективних травм росіян, розгалужених та постійно стимульованих ефектів постпам'яті. Особливо резонуючим виявляється фактор зіткнення міфологічної свідомості російського комбатанта з дійсністю, що викликає до життя потужний когнітивний дисонанс, осмислити який не існує жодної можливості. Лишається тільки агресивна реакція на його джерела, знищення носіїв інакшості, критеріїв нестерпної реальності, яка не узгоджується з укоріненим міфом, посиленим чинниками колективної травми (і її фальсифікації – щодо травм Другої світової війни, червоного, сталінського терорів, подальших репресії щодо власного населення) й патерналізму.

Наратив «десатанізації» українців також може мати місце у мотиваційній структурі досліджуваних кримінальних практик. Принаймні на рівні легітимації злочинної поведінки, надання їй ареолу «праведного гніву», «богоугодної справи». Посилює ці ефекти автокефалія Православної Церкви України. Звірство виступає як спроба використовувати насильство для знищення або покарання певної групи.

Значну роль у мотивації звірств відіграють такі колективні риси національного характеру як імперськість маргіналізованого населення, реваншизм, фантомні ремінісценції за втраченими територіями внаслідок розпаду СРСР. Стало очевидним (а надто після спроб чергової анексії українських територій, тепер вже Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської областей), що не тільки російським політичним істеблшментом, а й широкими верствами населення Україна не мислиться як самостійний державницький проєкт. Це «бунтівна частина територій імперії», що відкололася і яку «слід» наново реінтегрувати. Встановлено значення значення ресентименту (безсилої заздрості та перенесеної на фальсифікований об'єкт агресії, ненависті) у вчиненні воєнних насильницьких злочинів з ознаками звірств.

Суттєвою умовою підкорення й виконання навіть тих дій, що суперечать моральним установкам особистості є акт (дійсний, символічний) передачі, перекладання відповідальності на деякого авторитету. Численні вертикалі військової влади формують ідеальне середовище абсолютної безвідповідальності рядових солдат, розв'язуючи руки до найжорстокішого насильства. Додатково останнє легітимізується засобами ідеолого-семантичного «відмивання», в тому числі й дегуманізації українців, містифікації й сакралізації воєнних дій. Формується система особистісної афіліації з колективним утворенням, очолюваним авторитетним лідером, який несе відповідальність за все, що відбувається. Персональна, особистісна відповідальність знижується на мінімального рівня у внутрішніх системах діяльності, в межах ін-групи. Щодо аут-групи – максимальна й нарцистично забарвлена жорстокість. В цьому ж контексті варто звернути увагу на те, що закриті щодо зовнішнього контролю системи соціальної діяльності продукують аномійну обстановку, в якій правила поведінки перевизначаються під впливом фактичних, неформальних лідерів. Якщо лідером продукується агресивно-

наси́льницька поведінка, конструюється дозвіл на звірства, вони будуть вчинятися і до їх поширенню залучатимуться все більша частина комбатантів, навіть тих, які до цього не виявляли схильностей до жорстокості.

Істотне значення для прояву агресії й насильства має дегуманізація й деперсоналізація жертв. Якщо для першого (дегуманізація) активно використовуються семантико-символічні засоби соціального дистанціювання, які знелюднюють жертву (не людина, а «фашист», «нацист», «свиня» і т. п.), то для другого (деперсоналізація) – фізичні інструменти блокування людського образу: лантух на голові, зав'язані очі, що позбавляє контакту жертви і злочинця.

Ключовими віктимогенними факторами воєнних насильницьких злочинів з ознаками звірств є: перебування особи на тимчасово окупованій території; наявність у неї проукраїнської, патріотичної позиції, критично-засуджувальної щодо російської агресії та окупації; необачність, легковажна довірливість при спілкуванні з іншими особами та висловлення їм свої антиросійської позиції; наявність досвіду участі в АТО, ООС, починаючи з 2014 р.; попередня (до тимчасової окупації територій) служба в Національній поліції, Національній гвардії, Збройних Силах України. Такі особи потрапляють до сфери інтересів окупантів: спершу як кандидати до лав окупаційної адміністрації, збройних сил країни-агресора, а у випадку відмови – до ліквідації як носіїв загрози. Тож ці особи характеризуються предикатно-статусною віктимністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арендт Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / Пер. з англ. А. Котенка. 2-ге вид. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. 376 с.
2. Гумін О. М. Віктимологічна профілактика насильницької поведінки як самостійний напрям індивідуального запобігання. *Вісник Академії управління МВС*. 2009. № 4. С. 97–107.
3. Експеримент Мілгрема / Психологіс. Енциклопедія практичної психології. URL: http://psychologis.com.ua/eksperiment_milgrema.htm (дата звернення: 22.10.2023).
4. Зімбардо Ф. Ефект Люцифера. Чому хороші люди чинять зло? / Пер. з англ. Л. Шерстюка К. : Yakaboo Publishing, 2017. 584 с.
5. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.; відп. ред. Я. Ю. Кондратьєв; наук. ред. В. А. Клименко та М. І. Мельник. К. : Правові джерела, 2002. 432 с.
6. Кримінологія. Академічний курс / за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.
7. Мусійко А. А. Воєнні насильницькі злочини, пов'язані зі звірствами: поняття та стан // Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама : зб. тез доп. Міжнар.

наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 300–304.

8. Мусійко А. А. Роль жертв у механізмі вчинення воєнних насильницьких злочинів, пов'язаних зі звірствами // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 21 черв. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; НАПН України. Харків : ХНУВС, 2024. С. 488–490.

9. Орлов Ю. В. *Trauma studies* у фокусі кримінологічного аналізу (український контекст). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 11–31.

10. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.

11. Орлов Ю. В. Ресентимент: шлях від жертвовності до злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 140–151.

12. Сокурєнко В. В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні : монографія. Харків : Право, 2024. 576 с.

13. Улюра Г. Найцікавіші історії ніхто не розкаже. *День*. 2023. 30 травня. URL: <https://day.kyiv.ua/blog/suspilstvo/nauytsikavishi-istoriyi-nikhto-ne-rozkazuje> (дата звернення: 02.12.2024).

14. Фройд З. Невпокій в культурі / Пер. з нім. Ю. Прохасько. Львів : Вид-во «Апріорі», 2021. 120 с.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2024

Tatiana An. SHEVCHUK,

PhD in Law, Associated Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Alyona An. MUSIYKO,

Cadet

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

FEATURES OF THE MECHANISM OF COMMITMENT OF MILITARY VIOLENT CRIMES RELATED TO ATROCITIES

The article is devoted to the study of the features of the mechanism of commission of military violent crimes related to atrocities. The specifics of the motivation of military violent crimes with signs of atrocities are established, in the structure of which politically conditioned, resentful motives dominate, burdened by factors of dehumanization of representatives of the Ukrainian nation, paternalism, collective traumas of Russians, ramified and constantly stimulated effects of post-memory; the narrative of "de-satanization" of

Ukrainians may take place in the motivational structure of individual manifestations of atrocities at the level of legitimization of criminal behavior, giving it the halo of "righteous anger", "God-pleasing cause". A criminological specification of the results of psychological experiments by S. Milgram and F. Zimbardo was carried out in order to study the peculiarities of the impact of a criminogenic situation on a combatant as a factor in his commission of a violent war crime with signs of atrocities. The role of the victim in the commission of the studied category of crimes was characterized.

Key words: war, aggression, crimes with signs of atrocities, conflict-related sexual violence, mechanism, motivation, situation, victim, victimhood.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

УДК 343.98 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.20>

Руслан Ігорович БОГДАНИУК

(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса»)

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЙ ЩОДО ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У межах цього дослідження на підставі узагальнення проведених наукових пошуків наголошено, що криміналістична характеристика є інформаційною моделлю для подальшої побудови науково обґрунтованих рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень, відмічені її вагомиме теоретичне і практичне значення. Запропоновано виокремлювати таку категорію як «криміналістична характеристика протидії розслідуванню».

На підставі узагальнення теоретичних підходів запропоновано базову модель змістовних компонентів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, а також характеристики протидії їх розслідуванню. До обов'язкових складових криміналістичної характеристики протидії розслідуванню віднесено: типізовані відомості про особу, яка вчиняє протидію та особу, стосовно якої її вчинено, об'єкт, який зазнав впливу з метою унеможливлення його використання в доказуванні та спосіб учинення протидії, який охоплює дії щодо підготовки та приховування факту протидії. Охарактеризовано окреслені складові.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, господарська діяльність, економічна злочинність, протидія розслідуванню, криміналістична

характеристика.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності традиційно розуміють, як передбачені Розділом VII Особливої частини Кримінального кодексу України посягання на порядок обігу грошей, цінних паперів, інших документів, на системи оподаткування, бюджетного і валютного регулювання, порядок переміщення предметів через митний кордон, порядок зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю, права та законні інтереси кредиторів і споживачів, добросовісну конкуренцію і антимонопольну діяльність, а також на порядок приватизації¹. Криміналізація діянь, що увійшли до цієї групи зумовлена розумінням важливості захисту прав суб'єктів господарювання, зокрема, та економіки в цілому, проте попри вжиття дієвих заходів з боку законодавця, більшість кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності впродовж тривалого часу залишаються латентними.

До унеможливлення своєчасного виявлення, розслідування та реагування на суспільно небезпечні діяння, котрі посягають на різноманітні сфери господарської діяльності часто призводять дії, котрі вчиняються заінтересованими суб'єктами з огляду на їх небажання бути притягнутими до кримінальної відповідальності. Розвиток суспільних відносин, а з ними і форм протидії розслідуванню, актуалізує завдання щодо розробки нових підходів до виявлення та подолання протидії органам досудового розслідування, удосконалення порядку проведення окремих слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, а також використання їх результатів для подолання зазначеної протидії.

В Україні науковою розробкою проблематики протидії під час виявлення та розслідування злочинів займалися та продовжують О. Александренко, Л. Аркуша, О. Баулін, В. Бахін, П. Біленчук, В. Бойко, Т. Варфоломєєва, В. Галаган, В. Гончаренко, І. Грицюк, М. Губенко, В. Гусєва, Л. Гула, О. Гумін, К. Гутнік, М. Даньшин, М. Джига, О. Дубинський, В. Зеленецький, Н. Кліменко, Г. Кожевников, І. Козаченко, В. Корж, М. Корнієнко, Є. Лук'янчиков, В. Маляренко, М. Михеєнко, В. Нор, П. Пилипчук, Д. Письменний, О. Ромців, Р. Степанюк, В. Трепак, Р. Шехавцов, В. Шумський, В. Шепітько, Б. Щур та багато інших. Проте питання подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень дотепер залишаються поза комплексною увагою науковців. Одним із надважливих завдань у частині вироблення рекомендацій щодо подолання протидії, яка вчиняється під час розслідування цих злочинів, є аналіз особливостей криміналістичної характеристики скоюваної протидії.

З огляду на це *мета статті* полягає в наданні криміналістичної характеристики протидії, що вчиняється заінтересованими особами під час

¹ Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: монографія. Київ: Юридична практика, 2003. С. 24.

розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична характеристика за своєю суттю є інформаційною моделлю для подальшої побудови науково обґрунтованих рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень. Її практичне значення визначають, як: 1) відокремлення конкретного виду (підвиду) злочинів від інших; 2) систематизацію криміналістично значимих відомостей; в) встановлення кореляційних зв'язків між елементами та відображення їх на статистичному рівні; г) розроблення типових версій про особу злочинця, обставини та мотиви злочину; г) закладення підґрунтя для розбудови найбільш оптимальної програми (моделі) розслідування цієї категорії злочинів¹. Вказують вчені і про її вагомое значення у практичній діяльності слідчого щодо розслідування кримінальних правопорушень. При цьому слід зважати на той факт, що всі відомості, відображені в криміналістичній характеристиці, мають виключно імовірний орієнтуючий характер, а тому до етапів їх оцінки й аналізу під час провадження практичної діяльності слід підходити критично.

Аналіз теоретичних напрацювань вітчизняних вчених дозволяє узагальнити, що найчастіше серед елементів криміналістичної характеристики виокремлюють типові відомості про: обстановку, час і місце вчинення злочинів, спосіб учинення, знаряддя та засоби, сліди, характеристики особистості злочинця та потерпілого. Водночас певною специфікою характеризуються кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, а отже, й елементи їх криміналістичних характеристик.

Під криміналістичною характеристикою злочинів у сфері господарської діяльності пропонують розуміти систему узагальнених даних про певні однорідні, типові ознаки суб'єкта цих діянь, мотивації його злочинної поведінки, предмет посягання, обставини, злочинні способи та наслідки, які мають значення для виявлення та розкриття злочинів криміналістичними засобами, прийомами і методами². Таким чином, у сформованій дефініції автор визначив ще й змістовні складові криміналістичної характеристики. Зауважимо, що підхід щодо формування авторських дефініцій криміналістичних характеристик у контексті конкретної групи кримінальних правопорушень або злочинів окремого виду, натепер є доволі поширеним. Ми з цього приводу погоджуємося з позицією В. М. Варцаби, відповідно до якої «давати визначення поняття криміналістичної характеристики стосовно певних груп (видів, різновидів) злочинів є невірним. Криміналістична характеристика – це категорія методики розслідування окремих видів злочинів (криміналістичної методики). Тому робити спроби визначити її поняття відносно тих чи інших

¹ Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. С. 40-41.

² Клепа Є. М. Криміналістична характеристика злочинів у сфері господарської діяльності. *Підприємство, господарство і право*. 2005. № 7. С. 141.

злочинів або їх груп є недоцільним»¹.

Серед елементів криміналістичної характеристики контрабанди, яка належить до групи кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності виокремлюють такі змістовні компоненти: відомості про особу злочинця, особливості предмету злочинного посягання, спосіб учинення, що складається з окремих дій щодо підготовки, вчинення та приховування².

В. В. Корнієнко у своєму дослідженні щодо економічних злочинів, учинених із використанням банків, звернув увагу й охарактеризував такі елементи криміналістичної характеристики як узагальнені дані про типові ознаки обстановки, предмета, суб'єктів і слідів, а також визначив технології злочинного збагачення у сфері банківської діяльності³.

Т. В. Охрімчук досліджуючи шахрайство з фінансовими ресурсами вказала, що цей злочин учиняється у кредитно-фінансовій сфері, а складовими його криміналістичної характеристики є: предмет злочинного посягання, спосіб учинення, слідова картина, особа шахрая з фінансовими ресурсами⁴.

До структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, учинених у сфері господарської діяльності з використанням сучасних комп'ютерних технологій пропонують відносити такі складові, як: обстановка вчиненого кримінального правопорушення, предмет посягання (основний і підпорядкований), спосіб вчинення кримінального правопорушення, характеристики особи правопорушника, слідова картина⁵.

Р. Л. Степанюк до структури криміналістичної характеристики злочинів, учинених у бюджетній сфері включив відомості про типові ознаки предмета посягання, характеристики обстановки, способів учинення, слідів злочинів, особи злочинця⁶. Отже, попри те, що окремі вчені до структури криміналістичної характеристики відносять технології злочинного збагачення, серед інших превалює традиційний підхід. Тож небезпідставно вважаємо, що базова модель змістовних компонентів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, має охоплювати типові відомості про предмет посягання, характеристики обстановки, способів учинення, слідів та особи злочинця.

При з'ясуванні складових криміналістичної характеристики протидії

¹ Варцаба В. М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2003. С. 54.

² Заверховський О. В. Криміналістична характеристика контрабанди та її значення для правозастосовчої діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2020. С. 71.

³ Корнієнко В. В. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування економічних злочинів, вчинених з використанням банків : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2012. С. 48–49.

⁴ Охрімчук Т. В. Криміналістична характеристика шахрайства з фінансовими ресурсами та основні напрями розслідування : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. С. 83–84.

⁵ Пушина Н. Л. Особливості досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності із використанням сучасних комп'ютерних технологій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2020. С. 91.

⁶ Степанюк Р. Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2012. С. 96–97.

розслідуванню, то передусім слід звернутися до сутності цього поняття. Під протидією розслідуванню криміналісти розуміють скоєння особою дій та утримання від їх учинення (шляхом бездіяльності), котрі мають на меті створити перешкоди у з'ясуванні обставин кримінального правопорушення в умовах його активного розслідування, що, передусім передбачає перешкоджання збиранню і використанню доказів органом досудового розслідування, а у деяких випадках і судом¹. Також науковці зауважують, що протидія можлива не тільки на стадії розслідування злочину, але і на етапі виявлення його окремих ознак. З цього приводу ми також хочемо зауважити, що вона відбувається і на стадії судового розгляду кримінальної справи, адже особи, заінтересовані в результатах досудового розслідування, не залишають спроб учинення тиску на учасників справи, використання корупційних зв'язків, здійснення втручання в діяльність органів, які здійснюють правосуддя тощо.

Щодо протидії на стадії виявлення ознак кримінальних правопорушень досліджуваної нами групи, то тут слід зауважити, що в цілому вони характеризуються латентністю високого рівня, а конкретні факти, котрі свідчать про їх учинення виявляються при вивченні матеріалів від органів, уповноважених на здійснення контролю за діяльністю суб'єктів господарювання, а саме: Державної аудиторської служби, Антимонопольного комітету України; Державної казначейської служби України². Таким чином, і протидія на цій стадії пов'язана із реалізацією різноманітних форм поведінки (законних і незаконних), спрямованих стосовно працівників цих служб та установ.

Зважаючи на те, що протидія в сутнісному аспекті це діяльність (рідше бездіяльність), то їй притаманні такі ознаки: 1) наявність конкретного суб'єкту, який під впливом своєї свідомості, усвідомлення конкретних цілей, на підставі певної ініціативи реалізує дії, комплекс дій або утримується від їх учинення; 2) об'єкт, який зазнає впливу (фізична особа, об'єкти, що наділені доказовим потенціалом тощо); 3) діяння, яке в контексті дослідження явища протидії ми вважаємо за потрібне іменувати «спосіб протидії». Необов'язковими ознаками, котрі також можуть характеризувати протидію, можуть бути певні знаряддя та засоби, які використовуються заінтересованими суб'єктами тощо.

Отже, до обов'язкових складових криміналістичної характеристики протидії розслідуванню ми пропонуємо відносити: типізовані відомості про особу, яка вчиняє протидію та особу, стосовно якої її вчинено, об'єкт, який зазнав впливу з метою унеможливлення його використання в доказуванні та спосіб учинення протидії, який охоплює дії щодо підготовки та приховування факту протидії.

Визначаючи іманентні ознаки визначених суб'єктів не можна оминати

¹ Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. С. 94–95.

² Мойсеєнко В. В. Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. С. 4.

увагою той факт, що і способи протидії, як правило, мають комплексну структуру. Вони можуть бути законними і незаконними, при цьому, виявивши один із типових способів, нерідко виявляється масив подібних дій або інших за характером, проте об'єднаних однією метою. Пізнання способів протидії слід здійснювати із аналізом кримінально-правових елементів способів, що знайшли своє відображення у диспозиції відповідних статей КК України, а також процесуальних форм доказування та методики збирання інформації криміналістичними засобами¹.

За результатами узагальнення проведеного нами анкетування працівників практичних підрозділів можемо узагальнити, що найчастіше особи, заінтересовані в результатах досудового розслідування вчиняють такі форми протидії:

- надання неправдивих показань;
- приховування кримінальних правопорушень;
- корумпування посадових осіб правоохоронного органу;
- різноманітні форми фальсифікації доказів;
- знищення доказів у кримінальному провадженні;
- застосування фізичного та психологічного впливу стосовно учасників досудового слідства;
- поширення неправдивої інформації у медіа;
- розголошення таємниці досудового розслідування тощо.

Зауважимо, що процес розслідування відносно часто супроводжується протидією, що полягає у вчиненні самостійних кримінальних правопорушень (наприклад, підробка офіційних документів і їх завідоме використання, підкуп або погрози свідкам, втручання у діяльність працівника правоохоронних органів або судових органів тощо).

Щодо особистісних характеристик осіб, які вчиняють протидію під час розслідування кримінальних правопорушень, то тут слід зауважити про організованість дій суб'єктів, котрі вдаються до цього. Погоджуємося, що переважна більшість цих і подібних кримінальних правопорушень переважно інтегрується в організованій злочинній діяльності, а тому їм притаманні єдність умислу її учасників, погодженість способів, методів і засобів їх підготовки, учинення, приховання².

Стосовно осіб, які зазнають незаконного впливу у вигляді протидії, то безумовно, це працівники правоохоронних органів, контролюючих організацій, особи, залучені до розслідування та провадження правосуддя тощо.

Висновки. Узагальнюючи проведені наукові пошуки, можемо узагальнити, що криміналістична характеристика є інформаційною моделлю для подальшої побудови науково обґрунтованих рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень, котра наділена вагомим

¹ Бондаренко Д. А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2008. С. 32.

² Там само. С. 35.

теоретичним і практичним значенням. Визнаючи недоцільність надання авторського формулювання криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень певної групи або виду, вважаємо за можливе вказати про можливість виокремлення такої категорії, як «криміналістична характеристика протидії розслідуванню».

На підставі узагальнення теоретичних підходів запропоновано базову модель змістовних компонентів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності представляти у вигляді типізованих відомостей про предмет посягання, характеристику обстановки в якій підготовлювався та вчинявся злочин або кримінальний проступок, а також приховувалися сліди протиправної діяльності, способи вчинення, слідів та особу злочинця.

До обов'язкових складових криміналістичної характеристики протидії розслідуванню віднесено: типізовані відомості про особу, яка вчиняє протидію та особу, стосовно якої її вчинено, об'єкт, який зазнав впливу з метою унеможливлення його використання в доказуванні та спосіб учинення протидії, який охоплює дії щодо підготовки та приховування факту протидії. Охарактеризовано окреслені складові. На підставі узагальнення проведеного анкетування працівників практичних підрозділів з'ясовано, що найчастіше особи, заінтересовані в результатах досудового розслідування вчиняють такі форми протидії: надають неправдиві показання; вдаються до приховування кримінальних правопорушень; використовують корумповані зв'язки; фальсифікують докази; знищують докази; застосовують фізичний та психологічний вплив стосовно учасників досудового слідства (дідання); поширюють неправдиву інформацію у медіа; розголошують таємницю досудового розслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко Д. А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2008. 237 с.
2. Варцаба В. М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 181 с.
3. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. 122 с.
4. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика : монографія. Київ : Юридична практика, 2003. 924 с.
5. Заверховський О. В. Криміналістична характеристика контрабанди та її значення для правозастосовчої діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 230 с.

6. Клепа Є. М. Криміналістична характеристика злочинів у сфері господарської діяльності. *Підприємство, господарство і право*. 2005. № 7. С. 139–141.

7. Корнієнко В. В. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування економічних злочинів, вчинених з використанням банків : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2012. 229 с.

8. Мойсеєнко В. В. Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 240 с.

9. Охрімчук Т. В. Криміналістична характеристика шахрайства з фінансовими ресурсами та основні напрями розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 189 с.

10. Пушина Н. Л. Особливості досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності із використанням сучасних комп'ютерних технологій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 249 с.

11. Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 222 с.

12. Степанюк Р. Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2012. 475 с.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2024

Ruslan I. BOHDANIUK,

Postgraduate Student

(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

CRIMINAL CHARACTERISTICS OF COUNTERMEASURES PERFORMED DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITIES

Based on the generalization of the conducted scientific searches, it is emphasized that forensic characterization is an information model for the further construction of scientifically based recommendations regarding the investigation of criminal offenses, and its significant theoretical and practical significance is noted. It is proposed to single out such a category as "forensic characteristics of opposition to the investigation."

Based on the generalization of theoretical approaches, a basic model of meaningful components of forensic characteristics of criminal offenses in economic activity and characteristics of countermeasures to their investigation is proposed. Mandatory elements of the forensic characteristics of countermeasures to the inquiry include: typed information about the person who

commits the countermeasure and the person about whom it was made, the object that was affected to make it impossible to use it in evidence, and the method of countermeasures, which includes actions against preparation and concealment of the fact of countermeasures. The outlined components are characterized.

Key words: *criminal offense, economic activity, economic crime, resistance to investigation, forensic characteristics.*

Геннадій Іванович ГЛОБЕНКО,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ІНСТИТУТ УГОДИ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА КОМПРОМІС У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Стаття присвячена дослідженню окремих положень кримінального процесуального законодавства, що регламентує провадження на підставі угод. Наведено аргументи на користь того, що одним з дієвих способів вирішення кримінально-правового конфлікту між сторонами кримінального провадження, який виник у результаті вчинення кримінального правопорушення, може бути застосування поряд з традиційними і компромісних процедур. Основною передумовою їх виникнення є неефективність використання правозастосовувачем лише «силових» способів протидії злочинності. Ефективність компромісних процедур у кримінальному процесі доведена досить тривалим досвідом їх використання в багатьох країнах світової спільноти з усталеними правовими традиціями.

У практичній площині інститут угод як визначена законодавством України компромісна процедура застосовується вже більше десяти років, втім говорити про повне його втілення та реалізацію є передчасним. Детальний аналіз приписів глави 35 КПК України свідчить про наявність окремих законодавчих прогалин або спірних питань, що безпосередньо виникають під час здійснення таких кримінальних проваджень. Сформовано висновки і пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінального процесуального законодавства у досліджуваній сфері.

Ключові слова: кримінальний процес, досудове розслідування, судовий розгляд, компроміс, конфлікт, сторони кримінального провадження, укладення угоди, міжнародний досвід.

Постановка проблеми. На розвиток національної правової системи в частині забезпечення прав особи в усіх без виключення сферах

правозастосовної діяльності суттєвий вплив мають міжнародні і європейські правові стандарти. У контексті розгляду досліджуваного питання особливої актуальності набувають аспекти щодо наявності в законодавстві відповідної держави ефективного юридичного механізму для вирішення кримінально-правового конфлікту. Так, у кримінальному процесі багатьох країн світової спільноти окрім традиційної процедури його належного вирішення застосовується низка компромісних процедур. Компроміс, ідея якого виникла ще в контексті теорії суспільного договору і який був предметом дослідження багатьох філософів минулого, зокрема, Т. Гобса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Г. Гегеля¹, є одним із дієвих засобів вирішення суперечності між конкретними суб'єктами і ґрунтується на ухваленні остаточного рішення не в імперативному, а виключно в договірному порядку.

Незважаючи на достатню кількість нормативно-правових актів, прийнятих на рівні Організації Об'єднаних Націй, Європейського Союзу та Ради Європи (Каракаська декларація, прийнята Конгресом ООН з профілактики злочинності й поведження з правопорушниками та схвалена Генеральною Асамблеєю ООН у її резолюції № 5/171 від 15 грудня 1980 р.²; Рекомендація № 6 R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам від 17 вересня 1987 р. «Стосовно спрощення кримінального правосуддя»³; Керівні принципи, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судові переслідування, прийняті шостим Конгресом ООН із профілактики злочинності та поведження з правопорушниками 7 вересня 1990 р.⁴; Резолюція ПАРЕ № 2245 (2018) «Укладання угод у кримінальному провадженні: необхідність мінімальних стандартів для систем відмови від судового розгляду»⁵ тощо), на сьогодні в Україні відсутня єдина концепція, належне правове забезпечення, наукове обґрунтування та досвід застосування компромісних процедур. Приведення національного законодавства у відповідність до загальноновизнаних міжнародних і європейських правових стандартів, обумовлює необхідність як детального аналізу, так і подальшого дослідження кримінального процесуального законодавства, практики його застосування у цьому напрямі.

Питання компромісу не втрачають своєї актуальності й привертають увагу науковців із різних галузей права. На сьогодні з цього питання в кримінальному процесі існує низка досліджень. Зокрема, цій проблематиці

¹ Меркулова Ю. В. Чи можливий компроміс в процесі правового врегулювання юридичного конфлікту. *Юридичний бюлетень*. 2015. Вип. 1. С. 140-147.

² Каракаська декларація : Міжнародний документ. Декларація. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 35/171 від 15 грудня 1980 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_964#Text.

³ Рекомендація № 6 R (87) 18 від 17 верес. 1987 р. Комітету міністрів державам-членам «Щодо спрощення структури системи кримінальної юстиції. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_339.

⁴ Керівні принципи, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судові переслідування, прийняті шостим Конгресом ООН із профілактики злочинності та поведження з правопорушниками 7 верес. 1990 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_859#Text.

⁵ Резолюція ПАРЕ № 2245 (2018) «Укладання угод у кримінальному провадженні: необхідність мінімальних стандартів для систем відмови від судового розгляду». URL : <https://www.echr.com.ua/document/rezolyuciya-parye-2245-2018>.

присвячували свої праці Ю. П. Аленін, П. О. Балов, І. В. Басиста, Ю. В. Баулін, Г. П. Власова, В. І. Галаган, І. В. Гловюк, О. Г. Добровольська, І. О. Кісліцина, С. А. Крушинський, Є. О. Курта, О. О. Леляк, В. В. Луцик, Я. П. Любченко, Ж. В. Мандриченко, В. В. Назаров, М. А. Погорецький, І. А. Тітко, А. С. Трекке, Л. Д. Удалова, П. В. Холодило, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, О. Г. Яновська та інші. Незважаючи на суттєвий внесок вказаних правників щодо унормування проблематики досягнення компромісних процедур, окремі теоретичні і практичні аспекти не досліджувалася взагалі, розкривалася недостатньо повно або фрагментарно.

Метою статті є з'ясування сутності компромісних процедур у кримінальному процесі на прикладі укладення угоди, а також окреслення проблемних питань пов'язаних з реалізацією положень глави 35 КПК України.

Виклад основного матеріалу. Сучасна концепція розвитку компромісу в кримінальному процесі України знайшла своє відображення порівняно недавно, становлення і формування якої безпосередньо пов'язано з докорінними змінами та реформами в останні десятиріччя ХХ ст. Оскільки, разом з неможливістю повної ліквідації злочинності, нереальністю всілякого передбачення правових аномалій на хвилі кардинального реформування економічних відносин, водночас із застосуванням державного примусу виникала необхідність запровадження альтернативних інструментів, зокрема й прийомів компромісу. Необхідність розвитку компромісних процедур у кримінальному процесі також обумовлена тенденціями його розвитку в напрямі ідей змагальності, зміцнення механізму процесуальної рівності між сторонами захисту і обвинувачення тощо.

Одним з механізмів реалізації права на компроміс у кримінальному процесі є інститут угоди, який не є абсолютно новим для права України. Так, дещо подібні порядки вирішення кримінально-правових конфліктів мали місце, зокрема, в положеннях Руської Правди, Судебниках Великого князя Казимира, Литовському статуті 1529 р. У науковій літературі присвяченій генезису компромісу зазначається, що «його історія сягає у давнину, і неможливо встановити, коли сталася перша примирювальна угода між винним у вчиненні злочину і потерпілим за правилами кримінального процесу. Вивчення історичного підґрунтя компромісу певним чином посилює гіпотезу, що даний (мирний) варіант вирішення кримінально-правового конфлікту (злочину) є природним і притаманним цивілізованим системам права»¹.

Важливим чинником наукових досліджень є аналіз як положень законодавства, так і практики його застосування окремими країнами світової спільноти. Так, наприклад, поняття угоди з правосуддям в американську правову систему запроваджено ще у 1839 р. Реймондом Молі

¹ Туркота С. Виникнення та розвиток правового компромісу: історичні передумови. *Право України*. 2002. № 5. С. 46–51.

1. Втім, угоди про визнання винуватості офіційно закріплені рішенням Верховного суду США 1971 р. в справі «Сантобелло проти Нью-Йорка», в якому «plea bargaining» – угоду про визнання провини, було визнано необхідністю правового життя². Згодом 1974 р. мало місце ухвалення відповідних поправок до 11 Правил «Федеральних правил кримінального процесу США», положення яких передбачають необхідність досягнення спрощення всіх кримінально-процесуальних дій, неупередженість при розгляді справи і усунення невинуватих витрат та зволікань³. Вивчаючи сутність цього питання правники звертають увагу на те, що «найважливішим завданням досліджуваного інституту у США є врегулювання соціальних конфліктів. Встановлення ж усіх обставин кримінальної справи має другорядне значення, оскільки воно є лише засобом досягнення кінцевого головного результату. Якщо конфлікт може бути розв'язано задовільно для обох сторін, то зникає потреба встановлення всіх інших обставини кримінального провадження»⁴.

Водночас країни континентальної Європи демонструють більш обережний підхід до використання різноманітних угод з особами, які притягуються до кримінальної відповідальності. Причина цього полягає в фундаментальних відмінностях розуміння змагальності та уявлення про цінність визнання обвинуваченим своєї провини. З огляду на вказане М. М. Глоба підкреслює, що «на відміну від країн Європи, які демонструють більш стриманий підхід до вирішення кримінально-правового конфлікту на підставі угоди про визнання винуватості, навіть до повного невизнання даної процедури на законодавчому рівні (наприклад, Швеція, Ісландія), у США даний спосіб здійснення кримінального судочинства є домінуючим»⁵.

Зазначимо, що окремі елементи досягнення компромісних процедур мали місце і в КПК України 1960 р., зокрема: «кримінальну справу не можна було порушити, а порушена справа підлягала закриттю за примиренням обвинуваченого, підсудного з потерпілим у справах, які порушувалися не інакше як за скаргою потерпілого, крім випадків, передбачених ч. 2, 4 і 5 ст. 27 КПК України (п. 6 ст. 6 КПК України)»; «суд своїм вироком міг звільнити від покарання особу, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, коли визнає, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною (ч. 5 ст. 7 КПК України)»; «провадження в кримінальній справі могло бути закрито судом у зв'язку з: а) дійовим каяттям; б) примиренням обвинуваченого, підсудного з

¹ Леоненко М. І., Коцар А. О. Кримінальне провадження на підставі угод: Україна і зарубіжний досвід. *Держава та регіони. Сер. : Право.* 2013. № 2. С. 153–156.

² Abraham, Henry J. *The Judicial Process: An Introductory Analysis of the Courts of the United States, England and France.* 6th ed. New York: Oxford University Press, 1993. XVI. P. 177.

³ Federal Criminal Code and Rules» Federal Rules of Criminal Procedure (amendment received to January 6, 1997), West Group, St. Paul, Minn, 1997.

⁴ Новак Р. В. Кримінальне провадження на підставі угод в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харківський Національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2015. 214 с.

⁵ Глоба М. М. Застосування угод про примирення та визнання винуватості у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2021. 20 с.

потерпілим ст. 7-1 КПК України» тощо¹. Втім, «практична реалізація вищевказаних положень здійснювалась не на підставі змагального процесу, який не був притаманний тодішньому кримінально-процесуальному законодавству і ніяких процесуальних гарантій щодо пом'якшення покарання при цьому не надавалось. Перш за все це пов'язано з тим, що положення законодавства означеного періоду відповідали «каральній» ідеології, а отже на перший план висувалися виключно інтереси держави»².

Одним з напрямів реформування кримінального процесуального законодавства є пошук найбільш оптимальної рівноваги між швидким, повним та неупередженим дослідження всіх обставин кримінального провадження і забезпечення дотримання прав і законних інтересів його учасників. Тому, цілком слушно законодавець в положеннях КПК України 2012 р. запровадив нові процесуальні інститути, серед яких абсолютною новелою став інститут кримінального провадження на підставі угоди. Досліджуючи зміст цього інституту Г. Ю. Саєнко констатує, що «з набуттям чинності КПК, законодавець відмовився від встановлення об'єктивної істини в кримінальному процесі України та вважав за необхідне втілити конструкції угод про примирення та визнання винуватості до процесуального законодавства, відокремивши це провадження від загальноновизнаного, визначив його як один із особливих порядків»³.

Виникнення в національному законодавстві цього інституту, перш за все, обумовлене прагненням перейняти позитивний досвід окремих країн з питань досягнення компромісу між суб'єктами процесуальної діяльності, які відстоюють протилежні за змістом інтереси, а отже і на вирішення кримінально-правового конфлікту в цілому. До речі, після запровадження в КПК України компромісних процедур, Україна від ПАРЄ отримала певні застереження щодо можливого зловживання сторонами своїми процесуальними правами і визначила провадження на підставі угоди такими, що «... відкриті для зловживань як обвинуваченням, так і захистом. Прокурор може погрожувати обвинуваченому неналежним суворим вироком, якщо він або вона не визнає провину, навіть за відсутності достатніх доказів; і адвокат захисту може переконати перевантаженого прокурора в складній справі прийняти часткове зізнання і помірну санкцію нехтуючи іншою, більш серйозною злочинною діяльністю. Як правило, перший тип зловживань робить жертвами молодих і бідних злочинців, в той час як другий тип надає переваги багатим злочинцям, які вчинили посадовий злочин»⁴.

¹ Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28 грудня 1960 р. № 1001-05. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.

² Глобенко Г. І. До питань регламентації інституту кримінального провадження на підставі угод у законодавстві України. Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 1 березня 2019 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2019. С. 436-439.

³ Саєнко Г. Ю. Провадження на підставі угод у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2017. С. 78.

⁴ Резолюція ПАРЄ № 2245 (2018) «Укладання угод у кримінальному провадженні: необхідність мінімальних стандартів для систем відмови від судового розгляду». URL:

Досліджуючи окреслений аспект Ю. Пономаренко цілком слушно звертає увагу на випадки, коли «правоохоронці застосовують методи, що спонукають підозрюваного чи обвинуваченого визнати свою вину та погодитися на угоду, маніпулюючи фактами або перебільшуючи серйозність справи. Підозрюваний чи обвинувачений йде на угоду, перебуваючи в стані юридичної чи фактичної помилки, хоча його дії або не містять складу кримінального правопорушення, або правоохоронці насправді не мають достатніх доказів вчинення правопорушення та винуватості особи»¹. З вказаним слід погодитись, оскільки у практичній діяльності мають місце непоодинокі випадки за яких суд за наявності підстав, передбачених ч. 7 ст. 474 КПК України відмовляє в затвердженні угоди і судово провадження продовжується в загальному порядку. Так, наприклад, «...ухвалою Кам'янець-Подільського районного суду Хмельницької області від 22 квітня 2022 р. у справі № № 676/8294/18 ...відмовлено у затвердженні угоди про визнання винуватості у зв'язку з тим, що під час здійснення судового розгляду на підставі поданої прокурором угоди, під час дотримання вимог КПК України щодо роз'яснення підозрюваній суті обвинувачення та з'ясування факту її беззастережного визнання вини в тому, що ставиться їй в вину стосовно обвинувачення, підозрювана ОСОБА_4 висловила таким чином, що викликало сумнів суду щодо добровільності її позиції та щодо беззастережності такого визнання...»².

Положення, «передбачені ст. 468 КПК України виділяють наступні види угод: а) угоду про примирення та між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; б) угоду між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості. Вищевказані угоди для сторін кримінального провадження відрізняються між собою як за своєю сутністю, так і за змістом правових наслідків, що стосуються встановлення, зміни чи припинення взаємних прав та обов'язків»³. Стратегічна мета запровадження кримінального провадження на підставі угод полягає у «спрощенні і прискоренні провадження, зменшенні витрат процесуальних ресурсів для його вирішення шляхом стимулювання осіб, які підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні кримінальних правопорушень, до співпраці з органами досудового розслідування та прокуратури, примирення з потерпілими тощо»⁴. Водночас, перш за все, в основі укладенні угоди

<https://www.echr.com.ua/document/rezolyuciya-parye-2245-2018/>.

¹ Пономаренко Ю. Угоди про визнання винуватості: процедура та проблеми застосування. *Юридична Газета*. URL : <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/ugodi-pro-viznannya-vinuvatosti-procedura-ta-problemi-zastosuvannya.html>.

² Ухвала Кам'янець-Подільського районного суду Хмельницької області від 22.04.2019 : справа № 676/8294/18, провадження № 1-кп/676/172/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81455776>.

³ Глобенко Г. І. До питань регламентації інституту кримінального провадження на підставі угод у законодавстві України // Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 1 березня 2019 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2019. С. 436-439.

⁴ Балов П. О. Спрошені порядки кримінального провадження у стадії досудового розслідування :

лежить саме компроміс, в якому закладена пряма зацікавленість сторін, передбаченими ст. 468 КПК України, що і становить його внутрішню сутність.

Як зазначалося вище, досліджуваний інститут є порівняно новим, а отже механізм його реалізації ще повністю не відпрацьовано як судовою практикою, так і певною мірою не досліджено науковою доктриною. Зважаючи на це мають місце прояви неправильного розуміння сутності, значення, наслідків досягнення угод, передбачених ст. 468 КПК України та деяких інших аспектів з цього питання. Беручи до уваги вказане зупинимось на деяких питаннях.

У кримінальному процесі України угода є відповідним класичним договором, сутність якого полягає в тому, що одна сторона має права, а інша обов'язки щодо виконання предмету самого договору. Здебільшого це стосується питань пов'язаних з відшкодуванням шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. З огляду на вказане окремого розгляду потребують питання, що стосуються юридичної відповідальності сторін, яка настає у разі невиконання умов укладеної угоди. Втім, законодавчі положення не визначають форм взаємодії між сторонами угоди у разі її невиконання, а також не передбачають чітких засобів для забезпечення виконання відповідного зобов'язання. Особливої актуальності це питання набуває на період дії правового режиму воєнного стану, введення якого негативно впливає на певні життєві обставини. Так, зокрема, до буквального тлумачення приписів ст. 476 КПК України за випадків коли особа належним чином виконувала і навіть в більшій частині виконала взяті в угоді на себе зобов'язання, але внаслідок об'єктивних причин пов'язаних з втратою здоров'я, житла, доходів безальтернативно тягне за собою визнання її невиконаною. Вважаємо, що вищевказані аспекти не можуть слугувати підставами для застосування ст. 476 КПК України, а отже відповідні зміни мають знайти своє відображення в положеннях ст. 615 КПК України.

Також доречно звернути увагу на ще один аспект, що стосуються відшкодування заподіяної шкоди. Детальний аналіз глави 35 КПК України з цього питання вказує на те, що її відшкодування має бути виконано власними силами підозрюваного, обвинуваченого, Втім, слід враховувати їх матеріальні можливості, оскільки ключовим у цьому насамперед є застосування усіх можливих заходів для відновлення порушених майнових прав потерпілого. Отже, відшкодувати шкоду може і будь-яка інша фізична особа, що цілком узгоджується з положеннями ч. 1 ст. 127 КПК України.

Для отримання права на укладення угоди про визнання винуватості прокурор має отримати від потерпілого письмову згоду (п. 3 ч. 4 ст. 469 КПК України). Однак, положення законодавства окрім вказівки на письмову форму, не надають жодних роз'яснень, щодо змісту і відомостей які повинні міститися в цьому документі. Вважаємо, що процесуальний порядок

закріплення такої згоди потерпілого мають відобразитися в окремому протоколі. З огляду на це відповідні доповнення мають знайти своє місце у вищевказаній нормі.

Висновки. На підставі викладеного можна зробити висновок, що безпосереднім проявом компромісних процедур у кримінальному процесі є провадження на підставі угоди, підґрунтям яких є матеріально-правові і процесуальні підстави, які передбачають встановлення відповідних договірних правовідносин, і процесуальний порядок досягнення взаємних поступок між відповідними сторонами, передбаченими ст. 468 КПК України.

Інститут угоди у кримінальному процесі є дієвим та ефективним засобом досягнення компромісу не лише для потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, а й держави. У статті надано не всі приклади позитивного і негативного застосування інституту угоди. Загалом він функціонує як в Україні, так і в багатьох прогресивних державах, практика застосування яких дає змогу виявити корисні положення для подальшого реформування кримінального процесуального законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балов П. О. Спрощені порядки кримінального провадження у стадії досудового розслідування : дис. ... доктора філософії : 081 Право. Хмельницький, 2024. 252 с.

2. Глоба М. М. Застосування угод про примирення та визнання винуватості у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2021. 20 с.

3. Глобенко Г. І. До питань регламентації інституту кримінального провадження на підставі угод у законодавстві України // Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 1 березня 2019 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2019. С. 436–439.

4. Каракаська декларація : Міжнародний документ ООН. Декларація. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 35/17115 від грудня 1980 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_964#Text.

5. Керівні принципи, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судові переслідування, прийняті шостим Конгресом ООН із профілактики злочинності та поведження з правопорушниками 7 верес. 1990 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_859#Text.

6. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28 грудня 1960 р. № 1001–05 (втратив чинність). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.

7. Леоненко М. І. Коцар А. О. Кримінальне провадження на підставі угод: Україна і зарубіжний досвід. *Держава та регіони*. Сер. : Право. 2013. № 2. С. 153-156.

8. Меркулова Ю. В. Чи можливий компроміс в процесі правового

врегулювання юридичного конфлікту. *Юридичний бюлетень*. 2015. Вип. 1. С. 140-147.

9. Новак Р. В. Кримінальне провадження на підставі угод в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харківський Національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2015. 214 с.

10. Пономаренко Ю. Угоди про визнання винуватості: процедура та проблеми застосування. *Юридична Газета*. URL : <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/ugodi-pro-viznannya-vinuvatosti-procedura-ta-problemi-zastosuvannya.html>

11. Резолюція ПАРЕ № 2245 (2018) «Укладання угод у кримінальному провадженні: необхідність мінімальних стандартів для систем відмови від судового розгляду». URL : <https://www.echr.com.ua/document/rezolyuciya-pare-2245-2018>.

12. Рекомендація № 6 R (87) 18 від 17 верес. 1987 р. Комітету міністрів державам-членам «Щодо спрощення структури системи кримінальної юстиції. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_339.

13. Саєнко Г. Ю. Провадження на підставі угод у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2017. 254 с.

14. Туркота С. Виникнення та розвиток правового компромісу: історичні передумови. *Право України*. 2002. № 5. С. 46–51.

15. Ухвала Кам'янець-Подільського районного суду Хмельницької області від 22.04.2019 : справа № 676/8294/18, провадження № 1-кп/676/172/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81455776>.

16. Abraham, Henry J. *The Judicial Process: An Introductory Analysis of the Courts of the United States, England and France*. 6th ed. New York: Oxford University Press, 1993. XVI. P. 177.

17. *Federal Criminal Code and Rules» Federal Rules of Criminal Procedure (amendment received to January 6, 1997)*, West Group, St. Paul, Minn, 1997.

Стаття надійшла до редакції 07.12.2024

Hennadii Iv. HLOBENKO,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

INSTITUTE OF AGREEMENT AS A FORM OF IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO COMPROMISE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is devoted to the study of certain provisions of the criminal procedural legislation regulating proceedings based on agreements. Arguments are given in favor of the fact that one of the effective methods of consideration of a criminal-legal conflict between the parties to a criminal proceeding, which arose as a result of the commission of a criminal offense, can be applied in the order of traditional and compromise procedures. The main prerequisite for their occurrence is the inefficiency of law enforcement using only "forceful" methods of

fighting crime. The effectiveness of compromise procedures in the criminal process is proven by the rather long experience of their use in many countries of the world community with established legal traditions.

In the practical sphere, the institution of agreements as a compromise procedure defined in the legislation has been used in Ukraine for more than ten years, however, it is premature to talk about its full implementation and implementation. A detailed analysis of the provisions of Chapter 35 of the Criminal Procedure Code of Ukraine indicates the presence of certain legislative gaps or controversial issues that arise during criminal proceedings based on an agreement. Conclusions and proposals were formed, which are directly aimed at improving the criminal procedural legislation in the researched area.

Key words: *criminal process, pre-trial investigation, trial, compromise, conflict, parties to criminal proceedings, concluding an agreement, international experience.*

Володимир Володимирович ГРИЦЕНКО
(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса», м. Харків)

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ

У статті узагальнено підходи до класифікації кримінальних правопорушень проти правосуддя, котрі знайшли своє відображення в науках кримінально-правового циклу. Наголошено, що в основу криміналістичного критерію класифікації може бути покладення аксіологічний підхід, тобто ті суспільні блага та законні інтереси, яким спричиняється шкода через учинення кримінальних правопорушень досліджуваної групи, з урахуванням особливостей потерпілого й осіб, які вчиняють ці суспільно небезпечні діяння. За цими критеріями запропоновано виокремлювати такі групи кримінальних правопорушень: 1) посягання на законну діяльність осіб, які здійснюють і забезпечують правосуддя, їх життя, здоров'я і власність; 2) кримінальні правопорушення, пов'язані з невиконанням рішень суду особами, стосовно яких їх ухвалено; 3) кримінальні правопорушення, учинені службовими особами, які здійснюють або забезпечують здійснення правосуддя чи на яких покладено обов'язки щодо сприяння провадженню правосуддя; 4) кримінальні правопорушення проти правосуддя, котрі вчиняються особами, поведінці яких притаманні ознаки правового нігілізму та які усвідомлюючи законодавчі засади, реалізують протиправні форми поведінки, тим самим перешкоджаючи здійсненню правосуддя.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, криміналістична класифікація, правосуддя, суд, втручання в діяльність, показання, введення в оману, судові рішення, захисник, представник особи.

Постановка проблеми. Група кримінальних правопорушень проти правосуддя є досить чисельною, водночас деякі з них не надто поширені у питомій вазі облікованої злочинності. Так, станом на початок листопада

2024 р. у Єдиному державному реєстрі судових рішень серед ухвалених у період з 01.01.2019 по теперішній час обліковувалася така кількість вироків за результатами розгляду кримінальних правопорушень проти правосуддя, а саме: за ст. 371 КК України «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою» – 2 вирoki; за ст. 372 КК України «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності» – 3; за ст. 376 КК України «Втручання в діяльність судових органів» – 1; за ст. 376⁻¹ КК України «Незаконне втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя» – 4; за ст. 377 КК України «Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного» – 9; за ст. 379 «Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя» – 1; за ст. 382 КК України «Невиконання судового рішення» – 947; за ст. 383 КК України «Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення» – 292; за ст. 384 КК України «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу» – 137; за ст. 385 КК України «Відмова свідка від давання показань або відмова експерта, спеціаліста чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків» обліковується 13; за ст. 386 КК України «Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку» – 3; за ст. 388 КК України «Незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описано чи підлягає конфіскації» – 49; за ст. 389 КК України «Ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі» – 333; за ст. 389⁻¹ КК України «Умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості» – 15; за ст. 389⁻² КК України «Злісне ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт» – 327; за ст. 390 КК України «Ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі» – 96; за ст. 390⁻¹ КК України «Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників» – 607; за ст. 391 КК України «Злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань» – 512; за ст. 392 КК України «Дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань» – 7; за ст. 393 КК України «Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти» – 57; за ст. 394 КК України «Втеча із спеціалізованого лікувального закладу» – 5; за ст. 395 КК України «Порушення правил адміністративного нагляду» – 1476; за ст. 396 КК України «Приховування злочину» – 79; за ст. 398 КК України «Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи» – 9; за ст. 399 КК України «Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи» – 1. Попри те, що деякі види кримінальних правопорушень не знаходять свого ґрунтового поширення в механізмі кримінально протиправної діяльності, це не означає, що практичні підрозділи не повинні знати та володіти сучасними методами протидії останнім.

Розробкою криміналістичних аспектів досудового розслідування

кримінальних правопорушень проти правосуддя займались М. В. Шепітько, С. О. Книженко¹, А. П. Мазур², К. А. Романаускас³, Д. Д. Русанівська⁴ та багато інших. Учені констатують, що одним із ефективних шляхів розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень у вигляді криміналістичних методик, є визначення концептуальних підходів щодо технології створення таких методик. З огляду на те, що різні технологічні підходи застосовуються стосовно різних класифікаційних рівнів, актуалізоване завдання щодо розробки криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень.

Загально теоретичні питання криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень досліджували та розкрили у своїх роботах В. І. Бойко-Джумеля⁵, В. О. Гусева⁶, В. А. Журавель⁷, Ю. Б. Комаринська⁸, Р. Л. Степанюк⁹ та багато інших. Розробкою криміналістичної класифікації злочинів проти правосуддя займалися С. О. Книженко та М. В. Шепітько, проте саме криміналістична класифікація групи кримінальних правопорушень проти правосуддя допоки не розроблена.

У зв'язку з цим *метою статті* стало розроблення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Класифікація, як узвичаєно розуміти, є процесом і результатом застосування типологічного методу, завдяки застосуванню якого певну множинність об'єктів і явищ вдається поділити на підмножини за окремими ознаками, підставами. Погоджуємося з В. В. Тіщенком про те, що застосування цього методу в наукових дослідженнях сприяє розкриттю сутності досліджуваних об'єктів, здійсненню повної та точної оцінки їх властивостей, зв'язків з метою систематизації знань, вдосконалення понятійного апарату, створення

¹ Книженко С. О. Особливості розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються свідками, потерпілими або іншими особами шляхом перешкоджання встановленню істини у справі. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3(45). С. 61–65.

² Мазур А. П. Побудова криміналістичних версій на початковому етапі розслідування окремих видів злочинів проти правосуддя. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (2). С. 193–198.

³ Романаускас К. А. Основи методики розслідування надання завідомо неправдивих показань свідком і потерпілим : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Гусевої. Харків : Факт, 2024. 203 с.

⁴ Русанівська Д. Д. Розслідування втручання в діяльність захисника чи представника особи: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2023. 260 с.

⁵ Бойко-Джумеля В. І. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень у сфері інвестування будівництва. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип. 23. С. 232-237. URL : <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.23.30>.

⁶ Гусева В. О. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, елементи їх криміналістичних характеристик. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 242-252. URL : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.242-252>.

⁷ Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Апостіль, 2012. 304 с.

⁸ Комаринська Ю. Б. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 4. С. 170-175. URL: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.4.25>.

⁹ Степанюк Р. Л. Криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються в бюджетній сфері України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (51). Ч. 1. С. 175–180.

підґрунтя для розробки теорій і положень у різноманітних галузях науки¹. Окрім цього, природна класифікація, на відміну від штучної, розуміння того, до якої групи належить той чи інший предмет, дає можливість дійти висновки про сутність предмета, явища, зміст його властивостей, ознак, а також про наслідки класифікації².

Ознаки або підстави класифікації чи як їх ще називають класифікаційні критерії, як слушно вказує Р. Л. Степанюк, «повинні відображати насамперед суттєві в криміналістичному сенсі риси відповідної злочинної діяльності»³. У контексті з'ясування сутності таких підстав ми дотримуємося позиції, що «жодна класифікація кримінальних правопорушень не може здійснюватися без урахування кримінально-правових ознак певної сукупності кримінальних правопорушень, тому що останні є базовими та системоутворюючими, адже увібрали в себе обов'язкові елементи складів кримінальних правопорушень»⁴. Оскільки класифікація не є надбанням власне криміналістичного вчення, то безумовно слід зауважити, що представники інших наук кримінально-правового циклу також звертаються до застосування цього методу. Водночас особливостями криміналістичної класифікації слід вважати застосування синергетичного підходу, в якому вдало поєднані і кримінально-правові, і криміналістичні критерії.

Представники науки кримінальне право доклали вагомих зусиль до розробки класифікації злочинів і кримінальних проступків проти правосуддя. В. А. Александров здійснив її на підставі особливостей суб'єкта злочину, поділяючи їх на такі групи:

1) злочини проти правосуддя, учинені службовими особами, котрі здійснюють або забезпечують здійснення правосуддя (ст. ст. 371, 372, 373, 374, 375, 380, 381 КК України);

2) злочини проти правосуддя, скоєні особами, на яких покладено обов'язки щодо сприяння провадженню правосуддя (ст. ст. 384, 385, 387 КК України);

3) злочини проти правосуддя, учинені засудженими чи особами, які перебувають під вартою (ст. ст. 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395 КК України);

4) злочини проти правосуддя, скоєні особами, котрі не мають безпосереднього відношення до здійснення правосуддя (ст. ст. 376, 377, 378, 379, 382, 383, 386, 388, 396 КК України);

5) злочини, пов'язані з посяганнями на життя, здоров'я, особисту безпеку, інші блага й інтереси захисників або представників особи у зв'язку

1 Тищенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2003. С. 15.

2 Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України: монографія / Л. М. Кривоченко. – К.: Юрінком Інтер, 2010. С. 21.

3 Степанюк Р. Л. Криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються в бюджетній сфері України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (51). Ч. 1. С. 176.

4 Твердохліб В. М. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 1 (105). С. 344. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.341-355>.

з їх діяльністю щодо надання правової допомоги (ст. ст. 397, 398, 399, 400 КК України)¹.

Цей же критерій покладено і в основу класифікації, проведеної М. І. Хавронюком, на підставі якого він виділяє такі групи злочинів:

1) котрі вчиняються службовими особами, які здійснюють чи забезпечують здійснення правосуддя (ст. ст. 371, 372, 373, 374, 375, 376-1, 380, 381, , 381-1, ч. 2 ст. 387 КК України);

2) що вчиняються засудженими й особами, які перебувають під вартою (ст. ст. 389, 389-1, 390, 391, 392, 393, 394, 395 КК України);

3) які вчиняються іншими учасниками провадження (ст. ст. 383, 384, 385, ч. 1 ст. 387 КК України);

4) котрі вчиняються особами, які не є учасниками кримінального провадження (ст. ст. 376, 377, 378, 379, 382, 386, 388, 396, 397, 398, 399, 400 КК України)². Подібні підходи до класифікації застосовувалися й іншими вченими³, у тому числі й кримінологами.

Криміналісти також покладають в основу класифікації такий критерій, як особливості суб'єкта злочину, на підставі якого вони виокремлюють п'ять груп злочинів проти правосуддя, а саме:

1. Злочини проти правосуддя, що вчиняються особами з високим соціальним статусом (завідомо незаконне затримання, привід або арешт; порушення права на захист, примушування давати показання; притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали чи постанови; розголошення даних досудового слідства, дізнання, відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист, невжиття заходів безпеки стосовно такої особи).

2. Злочини проти правосуддя, які вчиняються особами з широким і різноманітним віковим складом і соціальним статусом. Такими особами здебільшого вчиняються приховування майна, яке описано або підлягає конфіскації чи на яке накладено арешт; невиконання судового рішення.

3. Злочини проти правосуддя, котрі вчиняються особами з яскраво вираженими рисами злочинців насильницького та корисливо-насильницького типів. Учинені ними протиправні дії виражаються здебільшого у втручанні в діяльність судових органів, захисника чи представника особи; умисному знищенні чи пошкодженні майна судді, народного засідателя або присяжного, захисника або представника особи; перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від дачі показань або висновку.

4. Злочини проти правосуддя, котрі вчиняються особами, з ознаками

¹ Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / [Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 2-ге вид., переробл. та допов. К. : Атіка, 2008. С. 573–574.

² Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваїте, 2014. С. 791.

³ Мірошніченко С. Класифікація злочинів проти правосуддя. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2 (69). С. 237–246.

яскраво вираженого правового нігілізму. Вони найчастіше дають неправдиві повідомлення про злочин, завідомо неправдиві показання, відмовляються від виконання покладених на них обов'язків.

5. Злочини проти правосуддя, які вчиняються особами, стосовно яких ухвалено обвинувальний вирок. Такі особи вчиняють злочини у вигляді ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, покарання у вигляді обмеження волі та у вигляді позбавлення волі; злісної непокори вимогам адміністрації виправної установи, дій, що дезорганізують роботу виправних установ, втечі з місця позбавлення волі або з-під варти, втечі із спеціалізованого лікувального закладу¹.

С. О. Книженко розробила власне криміналістичну класифікацію злочинів проти правосуддя на підставі одночасного врахування таких критеріїв, як ознаки, що характеризують особу злочинця та потерпілого, спосіб учинення злочину, мотиви та наслідки злочину. З урахуванням цих підстав нею виокремлено:

«1. Злочини, які вчиняються шляхом насильства, знищення (пошкодження) майна осіб, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя. Вказані злочини об'єднані в одну групу за способом учинення злочину – насилля або пошкодження (знищення) майна; особою потерпілого – це особи, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя. Вказані злочини можуть бути вчинені будь-якою особою, незалежно від віку, статі, службового становища, соціального статусу. Наслідками таких злочинів є заподіяння матеріальної або фізичної шкоди потерпілому».

2. Злочини, що вчиняються суддями, службовими особами правоохоронних органів та іншими спеціально уповноваженими особами шляхом порушення порядку здійснення або забезпечення правосуддя. Визначені злочини поєднує те, що вчиняються вони шляхом порушення встановленого порядку здійснення або забезпечення правосуддя. Такі злочини вчиняють спеціально уповноважені особи – судді, службові особи правоохоронних органів, особи, уповноважені здійснювати або забезпечувати скоюють правосуддя. Потерпілими від таких злочинів є особи, що відстоюють свої інтереси у кримінальному судочинстві, а також ті, що сприяють його здійсненню. Мотиви злочину можуть бути різними. Наслідками злочинів можуть бути незаконне позбавлення волі, захворювання потерпілого або його загибель тощо. Вказані ознаки й визначають подібність методики розслідування досліджуваних злочинів.

3. Злочини, що вчиняються засудженими або особами, взятими під варту, шляхом порушення порядку відбування покарання або попереднього ув'язнення. Дані злочини поєднані в одну групу за способом учинення злочину – порушенням порядку та умов відбування покарання; особою злочинця. Такі злочини вчиняються засудженими (у тому числі й

¹ Кримінологія; Загальна та Особлива частини / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. В. Валуська та ін. за заг. ред. В. В. Галіни - 2-ге вид, переробл. і доповн.). Х. : Право, 2009. С. 191-192.

особами, щодо яких прийнято рішення суду про примусове лікування), особами, які знаходяться під вартою. Мотиви можуть бути різними. Наслідками злочину є те, що особа належним чином не відбула покарання, або примусове лікування.

4. Злочини, що вчиняються службовими або іншими особами шляхом незаконного втручання в діяльність судових органів або протиправним впливом на учасників судочинства. Дані злочини поєднують такі криміналістичні ознаки: 1) особа злочинця – вчиняються особами, які не здійснюють правосуддя, але їх діяльність перешкоджає здійсненню правосуддя; 2) спосіб злочину – незаконне втручання в діяльність судових органів або протиправний вплив на учасників судочинства, що не пов'язаний із насильством, знищенням (пошкодженням) майна вказаних осіб; 3) мотиви злочинів – недопущення встановленню істини в кримінальному провадженні; 4) наслідки – спричинення будь-якої шкоди, окрім фізичної та матеріальної шкоди потерпілим особам.

5. Злочини, що вчиняються свідками, потерпілими або іншими особами шляхом перешкоджання встановленню істини у справі. Названі злочини об'єднані в одну групу за способом учинення злочину – перешкоджання встановленню істини у справі, особою злочинця – особи, які повинні сприяти правосуддю. Мотиви та наслідки злочину різноманітні.

6. Злочини, що вчиняються службовими або іншими особами шляхом невиконання рішень суду. Ці злочини поєднані способом вчинення злочину – невиконання рішень суду; особою злочинця – службова особа або інша, яка зобов'язана в силу закону виконувати рішення суду. Мотиви та наслідки злочину можуть бути різними»¹. З огляду на проведену класифікацію можемо узагальнити, що ані мотиви, ані наслідки у виокремлених групах не мають такого принципового значення для класифікації кримінальних правопорушень, а тому навряд чи наділені вагомим криміналістичним значенням. Водночас за умови їх покладення як основного критерію в іншу класифікацію, вони, на нашу думку, набуватимуть більш вагомому значення. Так, наявність або відсутність корисливого мотиву може стати принциповим при класифікації кримінальних правопорушень, спрямованих на перешкоджання здійсненню правосуддя. Мотив помсти за професійну діяльність судді або особи, яка сприяє провадженню правосуддя (зокрема, здійснює захист особи чи представництво її інтересів), також стає визначальним для класифікації кримінальних правопорушень досліджуваної нами групи.

Принагідно зауважимо, що група кримінальних правопорушень проти правосуддя є чисельною та охоплює досить різноманітні кримінальні правопорушення, які вчиняються як різними суб'єктами, шляхом реалізації цілого комплексу діянь, так і на підставі різноманітних мотивів, з метою реалізації досить вагової низки цілей тощо. На нашу думку, основним

¹ Книженко С. О. Криміналістична класифікація злочинів проти правосуддя. *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 113–118.

критерієм криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти правосуддя не може бути власне спосіб їх учинення, через те, що вони можуть бути вчинені, як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності (наприклад, невиконання рішення суду). З огляду на це, керуючись концепцією аксіологічного підходу, ми вважаємо за потрібне в основу розроблюваної криміналістичної класифікації покласти ті блага й інтереси, яким спричиняється шкода через учинення кримінальних правопорушень досліджуваної групи, особливості потерпілого від цих кримінальних правопорушень та характеристики особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння. За цими критеріями ми виокремлюємо такі групи кримінальних правопорушень:

1. Посягання на законну діяльність осіб, які здійснюють і забезпечують правосуддя (ст. ст. 376, 376-1, 397 КК України), їх життя та здоров'я (ст. ст. 377, 379, 398, 400 КК України), а також власність (ст. ст. 378, 399 КК України).

2. Кримінальні правопорушення, пов'язані з невиконанням рішень суду особами, на яких покладено їх вирішення або стосовно яких їх ухвалено (ст. ст. 382, 388, 389, 389-1, 389-2, 390, 390-1, 391, 393, 394, 395 КК України).

3. Кримінальні правопорушення, учинені службовими особами, які здійснюють або забезпечують здійснення правосуддя чи на яких покладено обов'язки щодо сприяння провадженню правосуддя (ст. ст. 371, 372, 373, 374, 380, 381, 384, 385, 387 КК України).

4. Кримінальні правопорушення проти правосуддя, котрі вчиняються особами, поведінці яких притаманні ознаки правового нігілізму та які усвідомлюючи законодавчі засади, реалізують протиправні форми поведінки, котрі перешкоджають здійсненню правосуддя (ст. ст. 383, 386, 392, 396, 400-1 КК України).

Висновки. Представниками наук кримінально-правового циклу неодноразово вживалися спроби розробити уніфіковану класифікацію кримінальних правопорушень проти правосуддя. Узагальнюючи існуючі підходи, зважаючи на чинні положення кримінального законодавства, нами обґрунтовано доцільність покладення в основу класифікації концепції аксіологічного підходу, тобто як критерії використати суспільні блага та законні інтереси, яким спричиняється шкода через учинення кримінальних правопорушень досліджуваної групи, ураховуючи при цьому особливості потерпілого та осіб, які вчиняють ці суспільно небезпечні діяння. За цими критеріями запропоновано виокремлювати такі групи кримінальних правопорушень: 1) посягання на законну діяльність осіб, які здійснюють і забезпечують правосуддя, їх життя, здоров'я і власність; 2) кримінальні правопорушення, пов'язані з невиконанням рішень суду особами, стосовно яких їх ухвалено; 3) кримінальні правопорушення, учинені службовими особами, які здійснюють або забезпечують здійснення правосуддя чи на яких покладено обов'язки щодо сприяння провадженню правосуддя; 4) кримінальні правопорушення проти правосуддя, котрі вчиняються особами, поведінці яких притаманні ознаки правового нігілізму та які

усвідомлюючи законодавчі засади, реалізують протиправні форми поведінки, тим самим перешкоджаючи здійсненню правосуддя. Вважаємо, що як додаткові критерії для криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень можуть також використовуватися такі, як обстановка скоєння кримінального правопорушення, спосіб учинення, застосовані знаряддя та засоби тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко-Джумеля В. І. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень у сфері інвестування будівництва. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип. 23. С. 232-237. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.23.30>.
2. Гусева В. О. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, елементи їх криміналістичних характеристик. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 242-252. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.242-252>.
3. Дудоров О. О. Кримінальне право : навчальний посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк; за заг. ред. М. І. Харонюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
4. Журавель В. А. Криміналістичні методика: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Апостіль, 2012. 304 с.
5. Книженко С. О. Криміналістична класифікація злочинів проти правосуддя. *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 113-118.
6. Книженко С. О. Особливості розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються свідками, потерпілими або іншими особами шляхом перешкоджання встановленню істини у справі. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3(45). С. 61-65.
7. Коваленко В. В., Удалова Л. Д., Письменний Д. П. Кримінальний процес : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 544 с.
8. Комаринська Ю. Б. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. №. 4. С. 170-175. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.4.25>.
9. Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України : монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 120 с.
10. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / [Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 2-ге вид., переробл. та допов. Київ: Атіка, 2008. 712 с.
11. Кримінологія ; Загальна та Особлива частини / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. В. Валуська та ін. За заг. ред. В. В. Галіни 2-ге вид, переробл. і допови.). Харків : Право, 2009. 288 с.

12. Мазур А. П. Побудова криміналістичних версій на початковому етапі розслідування окремих видів злочинів проти правосуддя. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (2). С. 193–198.
13. Мірошниченко С. Класифікація злочинів проти правосуддя. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2 (69). С. 237–246.
14. Романаускас К. А. Основи методики розслідування надання завідомо неправдивих показань свідком і потерпілим : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Гусевої. Харків : Факт, 2024. 203 с.
15. Русанівська Д. Д. Розслідування втручання в діяльність захисника чи представника особи: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2023. 260 с.
16. Степанюк Р. Л. Криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються в бюджетній сфері України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (51). Ч. 1. С. 175–180.
17. Твердохліб В. М. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 1 (105). С. 341–355. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.341-355>.
18. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 34 с.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2024

Volodymyr V. GRYTSENKO,

Postgraduate Student

(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

CRIMINAL CLASSIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST JUSTICE

The article summarizes the approaches to the classification of criminal offenses against justice, which were reflected in the sciences of the criminal-legal cycle. It is emphasized that the basis of the forensic criterion for classification can be the axiological approach, that is, those public goods and legitimate interests that are harmed by the commission of criminal offenses of the investigated group, taking into account the characteristics of the victim and the persons who commit these socially dangerous acts. According to these criteria, it is proposed to single out the following groups of criminal offenses: 1) encroachment on the legal activities of persons who administer and ensure justice, their lives, health and property; 2) criminal offenses related to non-compliance with court decisions by the persons in respect of whom they were passed; 3) criminal offenses committed by officials who administer or ensure the administration of justice or who are entrusted with duties to facilitate the administration of justice; 4) criminal offenses against justice, which are

committed by persons whose behavior is characterized by legal nihilism and who, aware of the legal principles, implement illegal forms of behavior, thereby obstructing the administration of justice.

Key words: *criminal offense, forensic classification, justice, court, interference with activity, testimony, misrepresentation, court decision, defense counsel, representative of a person.*

Аліна Андріївна ГУНЬКО

*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ, ПЕРЕДБАЧЕНОЇ СТ. 245-1 КПК УКРАЇНИ, ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ АБО ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ

У статті досліджено процесуальні та тактичні особливості нової слідчої (розшукової) дії, що закріплена у ст.245¹КПК України від 15 березня 2022 року, а саме – зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, під час досудового розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту. Встановлено, що суб'єктами проведення слідчої (розшукової) дії, передбаченої ст. 245¹КПК України, є слідчий, прокурор. Досліджено сучасний стан та перспективи застосування органами та підрозділами Національної поліції слідчої (розшукової) дії, передбаченої ст.245¹КПК України, під час розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень. Наведено переваги застосування слідчої (розшукової) дії, закріпленої у ст. 245-1 КПК України. Зроблено висновки, що застосування даної слідчої (розшукової) дії під час розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту підвищує ефективність досудового розслідування за «гарячими слідами», адже надає право отримувати таку інформацію безпосередньо у власника або володільця відповідних приладів або засобів, необхідних для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, без отримання ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ, а за постановою слідчого, прокурора.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту,

процесуальний порядок, тактика зняття показань, технічні прилади, технічні засоби, слідча (розшукова) дія.

Постановка проблеми. З кожним роком збільшується попит на використання транспортного засобу в сфері життя людини. На це впливають різні чинники, такі як комфортність, відносна дешевизна та мобільність. Проте з появою автомобілів, виникають і дорожньо-транспортні пригоди за участю інших транспортних засобів, пішоходів, які потягли за собою наслідки у вигляді настання тілесних ушкоджень (середньої тяжкості та тяжкі чи смерть особи), тому перед слідчим постає завдання щодо успішного розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту. Для швидкого, повного та неупередженого розслідування слідчий повинен застосовувати у своїй діяльності новітні методи розслідування та сучасні рекомендації, що надають перевагу при розслідуванні даної категорії злочинів. У нашому випадку для отримання інформації з технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото, кінозйомки, відеозапису, керуватися ст. 245¹ КПК України, а не отримувати ухвалу про тимчасовий доступ від слідчого судді чи отримувати дану інформацію за запитом слідчого, яка у подальшому може бути визнана судом як недопустимий доказ. З огляду на що в представленому дослідженні приділимо увагу процесуальним і тактичним особливостям проведення слідчої (розшукової) дії, передбаченої ст. 245¹ КПК України, під час розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту.

Теоретичним підґрунтям даного дослідження стали роботи українських та зарубіжних учених і практиків: В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, А. О. Шульги, М. Є. Шумила, В. В. Вапнярчука, В. П. Гмирка, О. В. Капліної, А. В. Панової, А. В. Скрипника, Х. Р. Слюсарчук, В. М. Трофименка, О. Г. Шило та інших. Проте зазначені науковці досліджували загальнотеоретичні питання щодо способів збирання доказів, порядку проведення слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Але, враховуючи той факт, що слідча (розшукова) дія, передбачена ст. 245¹ КПК України, є відносно новою, то особливості зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото, кінозйомки, відеозапису залишаються повною мірою не дослідженими.

Разом із тим, незважаючи на новизну даної слідчої (розшукової) дії, деякі науковці присвятили свої роботи розкриттю даної проблематики. Серед таких наукових напрацювань варто назвати наукові статті А. М. Соцького «Зняття показань з технічних приладів та технічних засобів, що мають фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису»¹, В. С. Новожилова та А. С. Зозулі «Зняття

¹ Соцький А. М. Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-

показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису: правова природа, порядок здійснення та процесуальний результат»¹, І. А. Смаль «Практичні аспекти зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функцію фото- кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-кінозйомки, відеозапису у кримінальному процесі»², М. М. Майстренка «Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису»³. На даний час указана тема повністю не висвітлена в наукових працях, що, своєю чергою, вказує на її актуальність. Результатом такого дослідження мають стати науково обґрунтовані пропозиції щодо використання слідчої (розшукової) дії, передбаченої ст. 245¹ КПК України, під час розслідуванні порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту пригоди з метою виконання завдань кримінального провадження.

Метою статті є висвітлення процесуальних та тактичних особливостей проведення слідчої (розшукової) дії, передбаченої ст. 245¹ КПК України, під час розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту.

Виклад основного матеріалу. Слідчі (розшукові) дії завжди є особливим способом збирання та перевірки доказів у кримінальному провадженні. Додержання вимог кримінального процесуального закону під час проведення слідчої (розшукової) дії впливає в подальшому на можливість усебічного, повного й неупередженого встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження та відповідно виконання його завдань в цілому⁴.

Успішне розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту в більшості випадків залежить від якості проведення першочергових слідчих (розшукових) дій. Зокрема, невід'ємну частину при розслідуванні даної категорії кримінальних правопорушень становить отримана інформація з технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи

, кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 384–386. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/92.pdf.

¹ Новожилов В. С., Зогуля А. С. Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису: правова природа, порядок здійснення та процесуальний результат. *Форум права*. 2022. № 72 (1). С. 76–89. URL: http://forumprava.pp.ua/files/076-089-2022-1-FP-Novozhylov,Zozulia_9.pdf.

² Смаль І. А. Практичні аспекти зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- кінозйомки, відеозапису чи засобів фото- кінозйомки, відеозапису у кримінальному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 552–557. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2023/127.pdf.

³ Майстренко М. М. Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2024. № 68. С. 104–107.

⁴ Соцький А. М. Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 385. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/92.pdf.

засобів фото-, кінозйомки, відеозапису. До таких приладів, можна віднести: портативні відео реєстратори які знаходяться у транспортних засобах, у працівників поліції, відеокамер вуличних спостережень, мобільні телефони, стаціонарні системи, які встановлюються в публічно доступних місцях та призначені для здійснення фото-і кінозйомки, відеозапису з метою охорони публічної безпеки чи власності, безпеки дорожнього руху, громадського порядку, здійснення фіксування правопорушень, тощо. На зазначених засобах фіксування може міститися інформація, що в сукупності має значення для доказування в кримінальному провадженні, тому перед слідчим постає питання у допустимості отриманих доказів.

Проаналізувавши єдиний державний реєстр судових рішень, вбачається, що слідчому з метою вилучення інформації з технічних засобів, що мають функції відео чи фото фіксації, до 15.03.2022 р. потребувалось звертатися до слідчого судді з клопотанням про отримання тимчасового доступу до речей та документів, який полягає у наданні особою, у володінні якої знаходяться речі та документи, можливості ознайомитися з ними, зробити копії та вилучити їх. Дана процесуальна дія значно знижує ефективність досудового розслідування, адже потребує певного часу на написання, затвердження клопотання та його розгляду слідчим суддею. Також вказана процесуальна дія стосується переважної більшості інформації, що становить охоронювану законом таємницю (ст. 162 КПК України).

Крім того, слідчими практикується отримання даної інформації за допомогою письмового запиту шляхом витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб, керуючись ст. 93 КПК України, однак у більшості випадків суд визнає таку отриману інформацію недопустимим доказом, адже в КПК не визначено саме процесуальну форму отримання доказів шляхом витребування. Приміром, І.М. Чемерис обґрунтовує думку, що надсилання слідчим запитів, листів чи в інших спосіб витребування документів і відомостей перебуває поза кримінальним процесом через невідповідність «порядку встановленого цим Кодексом», як то визначено ст. 86 КПК України¹.

Тому відповідно до нещодавніх змін в чинному законодавстві, на підставі Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» № 2137-ІХ від 15.03.2022 р., доповнено КПК України ст. 245-1². Ця норма була введена в дію з метою швидкого, повного і неупередженого розслідування кримінальних проваджень, сприяння

¹ Чемерис І. М. Проблемні питання збирання доказів у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 341.

² Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам : Закон України від 15.03.2022 р. № 2137-ІХ. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20> (дата звернення: 12.10.2024).

посиленню можливості органів досудового розслідування щодо розкриття справ «по гарячим слідам» та не потребує судового контролю, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 307 Цивільного кодексу України згода особи на знімання її на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку припускається, якщо зйомки проводяться відкрито на вулиці, на зборах, конференціях, мітингах та інших заходах публічного характеру¹.

Таким чином, враховуючи новизну даної норми та відсутності певного алгоритму дій у працівників поліції, ми будемо розглядати процесуальні й тактичні особливості проведення слідчої (розшукової) дії, передбаченої ст. 245¹ КПК України, під час розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту.

Так, ст. 245¹ КПК України надає право слідчому отримувати показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису на підставі постанови прокурора чи слідчого у тому випадку якщо це особа, яка є власником або володільцем відповідних приладів або засобів, необхідних для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, копій фото- або кінозйомки, відеозапису, та здійснених у публічно доступних місцях, у тому числі в автоматичному режимі, за виключенням місць, що відносяться до приватних помешкань осіб.² Тобто слідчий має право вилучити зазначену інформацію тільки у особи, яка є власником чи володільцем, та у випадку, коли запис (зйомка) здійснені у публічно доступних місцях. У разі проведення зйомки у місцях, що відносяться до приватних помешкань осіб, слідчому потрібно отримувати дану інформацію за допомогою тимчасового доступу до речей та документів. Оскільки в більшості випадків дорожньо-транспортні пригоди здійснюються у публічно доступних місцях, при їх розслідуванні доцільніше проводити процесуальну дію, передбачену ст. 245¹ КПК України.

Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, проводиться виключно в рамках вже відкритого кримінального провадження, до внесення відомостей в Єдиного реєстру досудового розслідування всі слідчі (розшукові) дії, крім проведення огляду місця події (ст. 214 КПК України), забороняється та тягне за собою правові наслідки у вигляді настання недопустимості доказів.

Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису здійснюється на підставі постанови слідчого, прокурора та, за необхідності, за участю спеціаліста (ч. 2 ст. 245¹ КПК України)³. При цьому у

¹ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності досудового розслідування за «гарячими слідами» та протидії кібератакам». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245217> (дата звернення 12.08.2024).

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI.

постанові слідчого, прокурора про зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису повинна містити наступна інформація: найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; відомості про власника або володільця відповідних приладів або засобів; період часу, за який має бути здійснено зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису (ч. 4 ст. 245¹ КПК України)¹. Обов'язковою вимогою проведення даної слідчої (розшукової) дії є пред'явлення постанови слідчого, прокурора особі, яка є власником або володільцем відповідних приладів або засобів(ч. 3 ст. 245¹КПК України).Дана дія здійснюється у присутності слідчого, прокурора шляхом самостійного копіювання особою, яка є власником або володільцем відповідних приладів та засобів, або копіювання такою особою за участю спеціаліста відповідних записів на носії, які надаються слідчим, прокурором. Надання таких копій на носіях, особи, яка є власником або володільцем відповідних приладів та засобів, здійснюється за бажанням такої особи(ч. 5 ст. 245¹ КПК України).У подальшому після проведення даної слідчої дії складається протокол згідно з вимогами ст. 103, 104 КПК України(ч. 6 ст. 245¹ КПК України). У протоколі повинна бути відображена наступна інформація: докладно описано порядок проведення та обов'язково зазначено, на який носій було здійснено копіювання із зазначенням ідентифікуючих його ознак. Такий носій, по суті, є додатком до протоколу, тому слід його упакувати належним чином (на пакуванні зазначити опис вилученого предмета, засвідчити підписами учасників слідчої (розшукової) дії слідчого, прокурора, спеціаліста, та особи, яка є власником або володільцем відповідних приладів та засобів, тобто тих осіб, які брали участь у виготовленні додатків) (ст. 105 КПК)².

Отже, беручи до уваги вищевикладене, проведення слідчої (розшукової) дії, передбаченої ст. 245¹ КПК, надає слідчому переваги у часі, адже оминає шлях отримання ухвали слідчого судді і тим самим пришвидшує хід отримання доказової інформації, що міститься на відповідних технічних засобах. Ця перевага для розслідування кримінальних правопорушень щодо дорожньо-транспортних пригод є важливою, адже у більшості випадків відео зберігаються один день чи декілька тижні і отримання ухвали слідчого судді призвело б до затримки проведення цієї дії та знищення інформації, що міститься на технічних засобах. Також потрібно брати до уваги, що вказана дія є допустимою та може використовуватися у суді у вигляді доказу. Однак є інші думки науковців, згідно з якими положення ст. 245¹ КПК України повинні використовуватися виключно дізнавачами у рамках досудового

Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

¹ Там само.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

розслідування кримінального проступку, а не слідчим. На їх думку, у разі використання даної норми слідчим, отримані докази не відноситимуться до належних та допустимих, так як у ч. 2 ст. 84 КПК України не виокремлено окремо доказ у вигляді показання з технічних засобів.

Однак, провівши аналіз положень ст. 245¹ КПК України, вважаємо, що слідчий має повне право їх застосовувати під час досудового розслідування злочинів. Обґрунтовуючи свою позицію, зазначимо, що у самій статті зазначений конкретний суб'єкт проведення слідчої (розшукової) дії, тобто слідчий чи прокурор, також під час проведення цієї дії складається процесуальний документ (протокол). Тобто отримана інформація виступає вже додатком до протоколу, а таким чином відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України відноситься до процесуальних джерел доказів.

Отже, збирання доказів у кримінальних провадженнях щодо вчинення дорожньо-транспортних пригод стороною обвинувачення шляхом зняття інформації з технічних засобів або технічних приладів, що мають функцію фото-, відео зйомки у порядку ст. 245¹ КПК України забезпечує ефективність досудового розслідування, адже пришвидшується механізм отримання доказів, що, своєю чергою, надає можливість слідчим вчасно отримати потрібну інформацію та запобігає її знищенню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
2. Майстренко М. М. Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2024. № 68. С. 104-107.
3. Новожилов В. С., Зозуля А. С. Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису: правова природа, порядок здійснення та процесуальний результат. *Форум права*. 2022. № 72 (1). С. 76-89. URL: http://forumprava.pp.ua/files/076-089-2022-1-FP-Novozhylov,Zozulia_9.pdf.
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності досудового розслідування за «гарячими слідами» та протидії кібератакам». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245217> (дата звернення 12.10.2024).
5. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам : Закон України від 15.03.2022 р. № 2137-IX. *Законодавство*

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20> (дата звернення: 12.10.2024).

6. Смаль І. А. Практичні аспекти зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функцію фото- кінозйомки, відеозапису чи засобів фото- кінозйомки, відеозапису у кримінальному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 552–557. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2023/127.pdf.

7. Соцький А. М. Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 384–386. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/92.pdf.

8. Чемерис І. М. Проблемні питання збирання доказів у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 341–343.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2024

Alina An. HUNKO,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CHARACTERISTICS OF CONDUCT OF INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTION PROVIDED FOR BY ART. 245-1 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE, DURING THE INVESTIGATION OF VIOLATIONS OF ROAD SAFETY RULES OR VEHICLE OPERATION.

The article examines procedural and tactical features of the new investigative (search) action enshrined in Article 245-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine dated March 15, 2022, namely the taking of evidence of technical devices and technical means that have the functions of photo, film, video recording, or photo, film, video recording, during the pre-trial investigation of violations of traffic safety rules or transport operation. It was established that the subjects of the investigative (search) action provided for in Art. 245¹ of the Criminal Procedure Code of Ukraine, there is an investigator, a prosecutor. The current state and prospects of the use of the investigative (search) action provided by Article 245¹ of the Criminal Code of Ukraine, during the investigation of the investigated category of criminal offenses. The advantages of using the investigative (detective) the action enshrined in Art. 245¹ of the CPC of Ukraine. It was concluded that the use of this investigative (search) action during the investigation of violations of the rules of road traffic safety or the operation of transport increases the effectiveness of the pre-trial investigation on «hot leads», because it gives the right to receive such information directly from the owner or the owner of the relevant devices or means necessary for elucidation of circumstances that are important for criminal proceedings, without obtaining a decision of the investigating judge on temporary access, but according to the decision of the investigator, the prosecutor.

Key words: *criminal proceedings, pre-trial investigation, violation of traffic safety rules or transport operation, procedural procedure, tactics of testimony taking, technical devices, technical means, investigative (search) action.*

Іван Олександрович ЄМЕЦЬ,
кандидат юридичних наук
(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф. М. С.
Бокаріуса», м. Харків)

РОЛЬ І МІСЦЕ ПРЕДСТАВНИКА ПОТЕРПІЛОГО У ВСТАНОВЛЕННІ МАЙНОВОЇ ШКОДИ ТА ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ЙОМУ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВопОРУШЕННЯМ

У статті обґрунтовано, що одним із конституційних прав особи є право на отримання відшкодування спричиненої їй шкоди, у тому числі завданої кримінальним правопорушенням. Визначено, що в кримінальному процесі наразі це право втілюється в самостійну функцію кримінального провадження, а процесуальний порядок її реалізації визначено в окремому інституті кримінального процесу. Аргументовано, що попри законодавчу регламентацію права потерпілої особи на відшкодування спричиненої їй шкоди окремі аспекти кримінальної процесуальної діяльності в цьому напрямі досі залишаються поза увагою, серед них, зокрема, добровільний порядок відшкодування завданої шкоди, а також забезпечення прав потерпілого в частині встановлення розміру завданої шкоди та шляхів забезпечення її відшкодування. Викладене актуалізувало потребу залучення адвоката для представництва цих інтересів потерпілого. З'ясовано, що перевагами участі адвоката є передусім можливість використання повноважень, гарантованих професійним статусом у контексті положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у напрямках збирання доказів та складення цивільного позову, однак і ці напрямки діяльності потребують розширення та вдосконалення, тому запропоновано ряд змін до кримінального процесуального законодавства.

Ключові слова: кримінальний процес, учасник кримінального провадження, шкода, потерпілий, адвокат, представник потерпілого, повноваження, правова засада.

Постановка проблеми. Положення національного законодавства

гарантують можливість визнання потерпілою в кримінальному провадженні юридичну особу, за умови, що їй завдано майнову шкоду, а також фізичну особу, якій спричинено фізичну, майнову та матеріальну шкоду. Одним із завдань кримінального провадження в якому встановлено факт спричинення потерпілій стороні майнової шкоди, стає її визначення (установлення конкретного грошового еквіваленту) та відшкодування. Ба більше, відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, як слушно вказують деякі вчені, це напрям процесуальної «діяльності потерпілого, цивільного позивача, його представника та законного представника, слідчого, прокурора, спрямований на відновлення порушених кримінальним правопорушенням майнових та немайнових прав та законних інтересів потерпілого або держави, що реалізується за допомогою кримінально-процесуальних засобів у формі, регламентованій кримінальним процесуальним законодавством»¹.

Визнаючи вагомість реалізації цієї функції, законодавцем у чинному КПК України приділяється вагома увага такій категорії, як «завдана потерпілому шкода». Однак при визначенні підстав призначення експертиз, як одного із способів вирішення завдань кримінального провадження, розв'язання яких не входить до компетенції сторони обвинувачення, важливо, щоб законодавцем використовувалася конструкція «визначення розміру матеріальних збитків».

З огляду на викладене, *метою статті* стало визначення та з'ясування способів установлення розміру збитків і матеріальної шкоди, завданих потерпілій особі, а також місця та ролі представника потерпілого у вирішенні цих завдань.

Виклад основного матеріалу. Положеннями Цивільного кодексу України визначено, що «майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала»².

Попри те, що легального визначення ані поняття «шкода», ані поняття «збитки» в чинному законодавстві немає, ми прихильники підходу, викладеного у Принципах європейського договірної права 2002 р., навіть попри те, що цей документ має рекомендаційний характер. Відповідно до нього «право на відшкодування шкоди», має кожен потерпілий, якому її було спричинено. Така шкода включає в себе: нематеріальні збитки та майбутні збитки³. Зауважимо, що відповідно до положень національного законодавства «збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або

¹ Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. С. 27–28.

² Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. (дата звернення: 25.10.2024.).

³ The Principles of European Contract Law 2002 (Parts I, II, and III). URL: <https://www.internationalcontracts.net/international-law-documents/Principles-of-European-Contract-Law.pdf> (дата звернення: 29.10.2024.).

мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода)»¹. Це, наприклад, «оцінені в грошовому вигляді витрати на відновлення здоров'я потерпілого, а в разі його смерті – на поховання й виплати з підтримання матеріального добробуту і виховання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей; кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від злочину»².

Тобто шкода, на нашу думку, це поняття широке, адже ним охоплено і розмір збитків, завданих особі у зв'язку із учиненням нею протиправних дій, і упущеної вигоди, недоотримання якої відбулося через події, пов'язані із кримінальним правопорушенням. Такий підхід до трактування поняття «шкода» вчергове засвідчує потребу вираженого й обґрунтованого підходу, як до установлення її розміру, так і до заходів, спрямованих на визначення їх розміру.

Відшкодування спричиненої кримінальним правопорушенням шкоди відбувається за умови засвідчення декількох обставин: 1) вину особи у скоєнні кримінального правопорушення встановлено; 2) між протиправними діями та спричиненою особі шкодою встановлено наявність причинно-наслідкового зв'язку; 3) розмір завданої шкоди визначено, вона є обґрунтованою та її засвідчено процесуальними джерелами доказів. Саме такий підхід має покладатися у вимогу про реституцію.

Установлення розміру майнової шкоди у кримінальному провадженні можливе в декілька способів. Взагалі-то виконання цього завдання, тобто реалізація тягаря доказування в цій частині покладається на сторону обвинувачення. Основним способом встановлення характеру та розміру майнової шкоди, є процесуальні дії, що проводяться уповноваженими посадовими особами в чітко встановленому порядку, передбаченому кримінальним процесуальним кодексом та іншими нормативними актами. Водночас важливу роль у цій діяльності відіграє і представник потерпілого, зокрема, адвокат або особа, яка відповідно до закону може бути представником юридичної особи.

Використовуючи повноваження, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», залучений як представник потерпілого адвокат, може:

- витребувати в порядку адвокатського запиту відомості, про розмір активів, на які відбулося посягання, про наявність рахунків, дати їх відкриття і закриття;

- у порядку тимчасового доступу до документів, які становлять охоронювану законом таємницю, на підставі ухвали слідчого судді (або суду) отримати дані про рух грошових коштів на рахунку, їх залишок, розхід

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. (дата звернення: 29.10.2024.).

² Коваленко В. В., Удалова Л. Д., Письменний Д. П. Кримінальний процес : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2013. С. 144.

і прихід, видані банківські картки та анкетні дані громадян, які мають право розпоряджатися грошовими коштами, про проведені операції за певний проміжок часу тощо;

- опитати певних осіб стосовно наявного у їх розпорядженні майна, користувачів такого майна, його вартість, спосіб життя конкретних громадян тощо;

- на підставі договірних відносин ініціювати призначення експертизи для встановлення розміру завданої шкоди.

Важливо, що особа, яка представляє інтереси потерпілої юридичної особи від кримінального правопорушення на підставі довіреності та є її працівником, має доступ до внутрішньої документації цієї установи, організації, підприємства, а тому безперешкодно зможе отримати відомості і про розмір завданої їй шкоди протиправними діями суб'єкта злочину або іншої особи, причетної до її вчинення, і про збитки, тобто розмір упущеної вигоди через подію кримінального правопорушення. Долучення до матеріалів кримінального провадження таких документів може здійснюватися на підставі відповідного клопотання або під час допиту представника потерпілого. Також представник потерпілої юридичної особи може надати копії актів ревізій та інших перевірок, що також засвідчують факт заподіяння збитків підприємству, установі, організації. Таким чином, цілком допустиме виконання обов'язку доказування представником потерпілої особи.

Відшкодування шкоди в кримінальному провадженні відбувається:

1) добровільно;

2) примусово (на підставі відповідного рішення суду, ухваленого за результатами розгляду цивільного позову потерпілого, його представника). Розглянемо кожен з них більш ґрунтовно.

Механізм добровільного способу відновлення порушених майнових прав потерпілої від кримінального правопорушення особи чинним КПК України не визначено¹. Законодавцем лише вказано, що «підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення»². У контексті можливості відшкодування спричиненої шкоди не тільки підозрюваним та обвинуваченим, а ще й третіми особами, то в юридичній літературі наголошують на тому, що згода підозрюваного (обвинуваченого) на відшкодування завданої його діянням шкоди підлягає процесуальній фіксації у матеріалах провадження³. На нашу думку, такий підхід підлягає певній критиці з декількох причин. По-перше, чи підлягає процесуальній

¹ Вітрук О. Способи усунення негативних майнових наслідків кримінального правопорушення. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 161.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 29.10.2024).

³ Гончаренко В. Г., Нор В. Т., Шуило М. Є. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар. Київ : Юстиніан, 2012. С. 320.

фіксації згода неповнолітнього підозрюваного або обмежено осудного чи юридичної особи на відшкодування законним представником такої шкоди, тим паче з огляду на те, що саме на останніх покладається обов'язок щодо її відшкодування. По-друге, наскільки буде обґрунтованою така згода, якщо підозрюваний перебуває у хворобливому стані психіки, котрий унеможлиблює розуміння ним своїх дій і їх значення. По-третє, чи існують натепер приклади у правозастосуванні, коли підозрюваний або обвинувачений виступали проти відшкодування третіми особами спричиненої ними шкоди.

На нашу думку, обов'язковій фіксації у матеріалах кримінального провадження або судової справи підлягає відсутність претензій матеріального характеру зі сторони потерпілого, якому спричинено майнову шкоду, щодо підозрюваного, групи підозрюваних або обвинуваченого. Це може бути зафіксовано як у заяві потерпілого на ім'я слідчого, керівника органу досудового розслідування, так і у заяві, наданій ним стороні захисту. Окрім цього, процесуальними способами фіксації факту відшкодування завданої шкоди на практиці також стають протоколи допитів потерпілих. Окреслені документи, на нашу думку, визнаються достатнім спростуванням можливості подання цивільного позову потерпілою стороною у майбутньому.

За результатами аналізу матеріалів слідчої практики зауважимо, що у низці випадків, факт відшкодування спричиненої кримінальним правопорушенням шкоди на стадії досудового розслідування є підставою для укладення угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним. Така ситуація мала місце у 86% проаналізованих нами кримінальних проваджень. Причому в подібних ситуаціях здійснювалося відшкодування як прямої шкоди, так і недоотриманих доходів, а також інших видів збитків. У таких справах саме текст угоди про примирення і ставав тим документом у якому відображався факт відшкодування завданої шкоди.

Кількість осіб, стосовно яких місцеві загальні суди закрили матеріали кримінального провадження, становила 18,2 тис. Зокрема, у зв'язку із примиренням винного з потерпілим закрито 24,5 % проваджень (4.4 тис осіб від 18,2 тис. осіб). У тому числі у справах публічного обвинувачення закрито провадження стосовно 15,8 тис., з яких на підставі примирення винного з потерпілим – щодо 4 тис. осіб або 25,1 % кримінальних проваджень¹. Приблизно ж такі показники були у 2022 р.². Таким чином, кримінальний процесуальний компроміс, натепер – це необхідність продиктована вимогами часу, проте як слушно вказують вчені, при його

¹ Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2023 році. *Верховний суд*: офіційний сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_statistika_kriminal_2023.pdf (дата звернення: 29.10.2024).

² Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2022 році. *Верховний суд*: офіційний сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_zdisn_pravos_2022.pdf (дата звернення: 29.10.2024).

досягненні та процесуальному оформленні, було забезпечено дотримання чітких законодавчих правил і забезпечено гарантії їх виконання¹.

У контексті реалізації процедури кримінального процесуального компромісу, примітним є те, що при укладенні угоди про визнання винуватості зі сторони підозрюваного завжди діє захисник. Це законодавчий принцип, дотримання якого є обов'язковим з огляду на недопустимість обмеження прав підозрюваного та порушення його права на захист, проте не вимагається його дотримання в аспекті захисту прав потерпілого. Ініціаторами угоди про примирення нерідко стає саме та особа, яка вчинила кримінальне правопорушення. Усвідомлення того, що щире каяття, відшкодування спричиненої шкоди, належать до обставин, які пом'якшують покарання, актуалізує перед підозрюваним необхідність примирення з потерпілим, а у кримінальних провадженнях приватного обвинувачення такий факт узагалі є підставою для закриття кримінального правопорушення. З огляду на це, недопустиме обмеження прав потерпілого при укладенні угоди про примирення з підозрюваним. Окрім цього, важливо забезпечити контроль на етапі укладення угоди щодо того, чи розуміє потерпілий наслідки такої угоди. Тому ми вважаємо, що на етапі досудового розслідування при укладенні угоди про примирення винного з потерпілим, зі сторони останнього, також має бути залучено адвоката, який у цьому разі набуває статусу представника особи. Це, на нашу думку, позитивно впливатиме на об'єктивну реституцію та забезпечуватиме рівність сторін у кримінальному провадженні.

Висновки. Одним із конституційних прав особи є право на отримання відшкодування спричиненої їй шкоди, у тому числі завданої кримінальним правопорушенням. У кримінальному процесі наразі це право втілюється в самостійну функцію кримінального провадження, а процесуальний порядок її реалізації визначено в окремому інституті кримінального процесу. Попри законодавчу регламентацію права потерпілої особи на відшкодування спричиненої їй шкоди окремі аспекти кримінальної процесуальної діяльності в цьому напрямі досі залишаються поза увагою, серед них, зокрема, добровільний порядок відшкодування завданої шкоди, а також забезпечення прав потерпілого в частині встановлення розміру завданої шкоди та шляхів забезпечення її відшкодування. Викладене актуалізує потребу залучення адвоката для представництва цих інтересів потерпілого. Перевагами участі адвоката є передусім можливість використання повноважень, гарантованих професійним статусом у контексті положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у напрямках збирання доказів та складення цивільного позову, однак і ці напрями діяльності потребують розширення та вдосконалення.

З огляду на потребу забезпечення засади рівності сторін, дотримання

¹ Парфіло О. А. Кримінально-процесуальний компроміс – необхідність продиктована часом. *Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах* : збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22-23 березня 2001 р.) Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. С. 55.

прав потерпілого, зокрема, і права на відшкодування спричиненої йому шкоди, вважаємо, що на законодавчому рівні потребує закріплення: 1) поняття шкоди в широкому сенсі; 2) обов'язковість принципу залучення як представника потерпілого адвоката на етапі підписання угоди про примирення; 3) порядок фіксації відсутності у потерпілого матеріальних претензій до підозрюваного у разі відшкодування ним спричиненої шкоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

19. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2023 році. *Верховний суд*: офіційний сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pra ct/Analiz_statistika_kriminal_2023.pdf (дата звернення: 29.10.2024).

20. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2022 році. *Верховний суд*: офіційний сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady /Analiz_zdisn_pravos_2022.pdf (дата звернення: 29.10.2024).

21. Вітрук О. Способи усунення негативних майнових наслідків кримінального правопорушення. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 161-165.

22. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. 40 с.

23. Гончаренко В.Г., Нор В.Т., Шумило М.Є. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар. Київ: Юстиніан, 2012. 1224 с.

24. Коваленко В. В., Удалова Л. Д., Письменний Д. П. Кримінальний процес : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 544 с.

25. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 29.10.2024).

26. Парфило О. А. Кримінально-процесуальний компроміс – необхідність продиктована часом. *Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах* : збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22-23 березня 2001 р.) Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. С. 53–56.

27. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. (дата звернення: 25.10.2024.).

28. The Principles of European Contract Law 2002 (Parts I, II, and III). URL: <https://www.internationalcontracts.net/international-law-documents/Principles-of-European-Contract-Law.pdf> (дата звернення: 29.10.2024).

Стаття надійшла до редакції 29.10.2024

Ivan OI. IEMETS,

PhD in Law

(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute»

Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

THE ROLE AND PLACE OF THE VICTIM'S REPRESENTATIVE IN THE DETERMINATION OF PROPERTY DAMAGE AND DAMAGES CAUSED BY A CRIMINAL OFFENSE

The article substantiates that one of the constitutional rights of a person is the right to receive compensation for damage caused to him, including damage caused by a criminal offense. It was determined that in the criminal process, this right has now been embodied in an independent function of criminal proceedings, and the procedural order of its implementation is defined in a separate institution of the criminal process. It is argued that despite the legal regulation of the victim's right to compensation for the damage caused to him, certain aspects of the criminal procedural activity in this direction are still neglected, among them, in particular, the voluntary procedure for compensation for the damage caused, as well as ensuring the rights of the victim in terms of determining the amount of damage caused and ways to ensure its compensation. The above highlighted the need to involve a lawyer to represent these interests of the victim. It was found that the advantages of the participation of a lawyer are primarily the possibility of using the powers guaranteed by professional status in the context of the provisions of the Law of Ukraine «On Advocacy and Advocacy», in the areas of gathering evidence and drafting a civil lawsuit, however, these areas of activity also need to be expanded and improved, therefore several changes to the criminal procedural legislation have been proposed.

Key words: *criminal process, participant in criminal proceedings, damage, victim, lawyer, victim's representative, authority, legal basis.*

Тетяна Сергіївна ЄФІМЕНКО

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

У статті виокремлено особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів та визначено фактори, які впливають на процес доказування у цих видах провадженнях, а саме: багатоаспектність складу воєнного злочину, яка зумовлена різними формами злочинних діянь; встановлення контекстуального елемента; слідчі ситуації, обумовлені місцем вчинення злочину та можливістю в органів досудового розслідування доступу до нього; застосування інноваційних технологій, алгоритмів штучного інтелекту; стан взаємодії органів досудового розслідування, прокуратури з представниками громадських організацій, журналістами.

Ключові слова: кримінальне провадження, воєнні злочини, докази, процес доказування, контекстуальний елемент, взаємодія органів досудового розслідування.

Постановка проблеми. Від початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, 24 лютого 2022 року, на території нашої держави вчиняються воєнні злочини, які не мають кінця і по теперішній час. Відповідно до даних, висвітлених на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора, вже зареєстровано 145367 злочинів, передбачених ст. 438 КК України, вчинених за період повномасштабного вторгнення рф¹. За всю історію України, як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, вперше зіштовхнулась із настільки нахабною збройною агресією зі сторони держави-сусіда. В результаті чого, перед правовою та правоохоронною системами постало безліч нових викликів щодо фіксації

¹ Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення рф. Сайт Офісу Генерального прокурора. (станом на 7.12.2024) URL: <https://gp.gov.ua/>

вчинення воєнних злочинів на нашій території, з метою подальшого притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Зауважимо, що питання доказування у кримінальних провадженнях перебувають під постійною увагою науковців, зокрема ці питання досліджували В.В. Вапнярчук, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.М. Тертишник, С.М. Стахівський, В.Г. Уваров, М.Є. Шумило та ін. Цю проблематику в розрізі воєнних злочинів останнім часом вивчали Н. Антонюк, І.В. Гловюк, О. Кравчук, М.І. Пашковський, О.В. Пчеліна, Г.К. Тетятник, Т.Г. Фоміна та ін. Не дивлячись на досить активне наукове дослідження питань доказування у кримінальних провадженнях, окремі проблеми залишаються малодослідженими або такими, що набули нового змісту у зв'язку з повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України та відповідними змінами у законодавстві, а тому вимагають особливої уваги на сучасному етапі розвитку науки кримінального процесу.

Тож *метою цієї статті є виокремлення особливостей доказування у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів та визначення факторів, які впливають на процес доказування у цих видах провадженнях.*

Виклад основного матеріалу. Процес доказування у кримінальних провадженнях певних категорій злочинів, і зокрема воєнних злочинів, має свою специфіку. Аналіз законодавчих актів, слідчо-судової практики та наукових джерел дозволяє виокремити фактори, які впливають на процес доказування у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів.

Перший фактор. Доказування у кримінальних провадженнях про воєнні злочини обумовлені складом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України. Незважаючи на лаконічність даної статті, вона формулює багато складів воєнних злочинів. Окрім форм злочинної діяльності, прямо визначених у ст. 438 КК України, дана стаття вказує про віднесення до воєнних злочинів «інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». Зокрема, мова йде про чотири Женевських конвенцій 1949 р.¹, які деталізують перелік воєнних злочинів.

Отже, багатоаспектність складу воєнного злочину зумовлена різними формами злочинних діянь, закріпленими як у національному законодавстві (ст. 438 КК України) так і у міжнародних договорах, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Отже, прийняття уповноваженими особами рішень щодо обрання певного алгоритму розслідування воєнного злочину, перш за все, залежить від форми злочинної діяльності, яка закріплена на нормативному рівні.

Другий фактор. Досліджуючи питання про обумовленість процесу

¹ Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

доказування складом кримінального правопорушення слід зауважити, що воєнні злочини відрізняються від інших складів кримінальних правопорушень контекстуальним елементом, пов'язаним із міжнародним збройним конфліктом. Специфікою воєнних злочинів є те, що вони вчиняються саме під час збройного конфлікту. Як зазначає Н. Антонюк «контекстуальними елементами воєнних злочинів, які застосовні до міжнародного збройного конфлікту, є те, що, по-перше, поведінка виконавця мала місце в контексті та була пов'язана з міжнародним збройним конфліктом, а по-друге, виконавець усвідомлював фактичні обставини, які встановлювали існування збройного конфлікту»¹.

Basic Investigative Standards for International Crimes Investigations (Основні стандарти розслідування міжнародних злочинів) визначають два контекстуальних елементами:

- перший елемент: діяння мало місце у контексті міжнародного збройного конфлікту або неміжнародного збройного конфлікту і було пов'язано з ним;

- другий елемент: виконавець усвідомлював фактичні обставини, що засвідчували існування збройного конфлікту.

При чому, перший контекстуальний елемент вимагає, щоб докази встановлювали існування міжнародного збройного конфлікту або існування неміжнародного збройного конфлікту і діяння мало місце у контексті збройного конфлікту і було пов'язане з ним².

Слід повністю погодитись із Н. Антонюк, що «у випадку вчинення воєнного злочину потрібно обов'язково встановлювати та прописувати у процесуальних документах наявність контекстуального елемента. Саме контекстуальний елемент служить для того, щоб відрізнити воєнні злочини від так званих загальнокримінальних злочинів»³. Повністю погоджуючись з такою позицією значимо, що під час розслідування воєнних злочинів, і, зокрема, збирання доказів вчинення цих злочинів, важливим є встановлення контекстуального елемента. Тим більше, як зауважує І. В. Гловюк, Г. К. Тетерятник, «без встановлення контекстуальних обставин та їх причинно-наслідкового зв'язку із діянням правильна кваліфікація і належне доказування складу міжнародних злочинів унеможливлена»⁴.

Відтак, доказування воєнних злочинів неможливо здійснити без встановлення контекстуального елемента, тобто самого діяння із прив'язкою до збройного конфлікту. Водночас, доведення наявності цього елемента не завжди є простим під час здійснення доказування у

¹ Антонюк Н. Контекстуальний елемент воєнних злочинів: зміст і необхідність встановлення. *Право України*. 2023. № 5. С. 33. DOI: 10.33498/loou-2023-05-030

² Basic Investigative Standards for International Crimes. August 2019. URL: <https://globalrightscompliance.com/wp-content/uploads/2022/03/Basic-Investigative-Standards-for-International-Crimes-Hardcopy.pdf> – p. 188

³ Антонюк Н. Контекстуальний елемент воєнних злочинів: зміст і необхідність встановлення. *Право України*. 2023. № 5. С. 31. DOI: 10.33498/loou-2023-05-030

⁴ Гловюк І. В., Тетерятник Г. К. Контекстуальні елементи у провадженнях щодо воєнних злочинів: предмет доказування sui generis. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 395. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/87>

кримінальних провадженнях про воєнні злочини. Така точка зору ілюструється позицією, що міститься в Basic Investigative Standards for International Crimes Investigations про те, що «не усі злочинні діяння, які вчиняються під час збройного конфлікту, кваліфікуються як воєнні злочини. Наприклад, дрібний злочин, який відбувається під час збройного конфлікту без будь-якого зв'язку з бойовими діями, не може бути охарактеризований як воєнний злочин. Тільки ті, які скоєні «в контексті» та «пов'язані» із збройним конфліктом, можуть прирівнюватись до воєнних злочинів. Вимога наявності зв'язку означає, що діяння має бути тісно пов'язано із збройним конфліктом, що відбувається у будь-якій частині територій, контрольованих сторонами у конфлікті. Іншими словами, має існувати достатній територіально-темпоральний зв'язок між діянням та бойовими діями. Докази не обов'язково повинні показувати, що конфлікт був причиною діяння, і діяння не обов'язково має відбуватися саме під час бою. Виконавець не обов'язково має бути учасником конфлікту, тобто входити до складу збройних сил. Однак, необхідно довести, що конфлікт відіграв важливу роль у рішенні виконавця, у здатності вчинити злочин або в тому, яким чином його було вчинено¹.

Отже, слід визнати, що доказування воєнних злочинів неможливо без встановлення контекстуального елемента, зокрема доведення того факту що діяння вчинено у контексті збройного конфлікту і пов'язане з ним. Врахування цього елемента зумовлює діяльність органів досудового розслідування, прокуратури по його доведенню під час здійснення доказування у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів, зокрема під час встановлення місця, способу вчинення цього виду злочину, доведення того, що особа усвідомлювала обставини, що засвідчували існування збройного конфлікту тощо.

Третій фактор. На процес доказування у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів може впливати слідча ситуація, обумовлена місцем вчинення злочинів та можливістю в органів досудового розслідування доступу до нього. Вчинення воєнних злочинів може мати місце як на тимчасово окупованій території України, до якої працівники правоохоронних органів фактично не мають доступу, так і на підконтрольній території нашої держави. Зрозуміло, що цей факт суттєво впливає на процес збирання доказів, а іноді неабияк ускладнює проведення всіх необхідних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

Під час досудового розслідування воєнних злочинів можливі такі слідчі ситуації:

ситуація 1: воєнні злочини вчинено на підконтрольній українській владі території. Найбільше від збройної агресії страждають ті області, які знаходяться у безпосередній близькості до російської федерації та тимчасово окупованих територій, зокрема, Харківська, Одеська, Херсонська,

¹ Basic Investigative Standards for International Crimes. August 2019. URL: <https://globalrightscompliance.com/wp-content/uploads/2022/03/Basic-Investigative-Standards-for-International-Crimes-Hardcopy.pdf> p. 193

Сумська, Запорізька, Дніпровська області;

- *ситуація 2*: воєнні злочини вчинено на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією. Перелік таких територій затверджено Наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22.12.2022 № 309¹;

- *ситуація 3*: воєнні злочини вчинено на тимчасово окупованій території, які в подальшому були деокуповані та за цим фактом розпочато досудове розслідування.

Розкриваючи проблематику доказування воєнних злочинів залежно від місця їх вчинення, у наукових джерелах вірно зазначено, що «однією з значущих труднощів у доказуванні воєнних злочинів є обмеженість можливостей проведення слідчих (розшукових) дій на тимчасово окупованих територіях України, де активно тривають бойові дії та відбуваються розстріли цивільного населення щодня. Зокрема, виникає проблема щодо неможливості здійснення невідкладних слідчих (розшукових) дій, що необхідні для повного та всебічного розслідування воєнних злочинів, таких як: проведення огляду місця події, допит свідків, визначення та затримання осіб, які мають відношення до кримінальних правопорушень тощо. Об'єктивна неможливість проведення таких процесуальних дій призводить до втрати великого проміжку часу і, в результаті, основних джерел доказів під час розслідування кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів. Наприклад, на окупованих територіях України мають місце масові поховання людей, які постраждали від незаконних дій військових країни-агресора. У таких випадках стає актуальним питання про процедуру виявлення цих місць, ексгумацію тіл загиблих, проведення експертиз з метою ідентифікації осіб та встановлення причин смерті»².

Окреслені слідчі ситуації, обумовлені місцем вчинення злочину, впливають на формування доказової бази у кримінальному провадженні та на їх об'єм. Зрозуміло, що у випадку вчинення воєнних злочинів на території України обсяг доказів буде більший, порівняно з тим, якщо вони вчиняються на окупованих територіях. Водночас, після деокупації наших територій у зв'язку з плином часу після вчинення воєнних злочинів процес збирання доказів ускладнюється, оскільки можуть бути втрачені або пошкоджені сліди на місці вчинення злочину, відсутні свідки фактів злочину тощо.

Четвертий фактор, який обумовлює процес збирання доказів

¹ Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією: Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22.12.2022 № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#Text>

² Піддубна А. В., Мусійко А. А. Особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів. *Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану*: тези доп. Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 24 листоп. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека», ф-т № 1. – Кам'янець-Подільський : ХНУВС, 2023. С. 348.

воєнних злочинів, є використання сучасних інноваційних технологій, які суттєво опереджають національне законодавство, через що у практичній діяльності виникають проблеми у збиранні доказів та визнання їх в подальшому допустимими.

Так, наприклад, у міжнародній практиці застосовується Протокол Берклі – це практичний посібник, який затверджує мінімальні стандарти для знаходження, збирання, перевірки, аналізу та зберігання контенту із соціальних мереж та відкритих джерел, який розроблений школою права Університету Каліфорнії в Берклі разом з представниками ООН [1]. Керуючись Протоколом Берклі правоохоронні органи можуть збирати дані із соціальних мереж таких як YouTube, Facebook, Instagram та інших, а також можуть використовувати дані із супутникових знімків в рамках різних справ у Міжнародному кримінальному суді. Втім, інститут електронних доказів в КПК України не деталізований та не врегульований на достатньому рівні².

Ефективним способом виявлення та збирання інформації є відеофіксація із застосуванням безпілотних літальних апаратів (далі БпЛА), що оснащені відеоапаратурою. Вказаний вид фіксації воєнних злочинів є досить розповсюджений та результативний. Звісно, результативність наряду залежить від технічних характеристик безпілотного літального апарату та його програмного забезпечення. Так, наприклад, БпЛА, що оснащені спеціалізованими тепловими та інфрачервоними камерами дозволяють попереднього оглянути місце злочину, у тому числі щодо наявності вибухівки, що в свою чергу значно підвищує ефективність огляду та його безпеку. На сьогоднішній день, законодавцем поверхово визначено порядок застосування засобів фото- та відеозапису на БпЛА, який закріплений у VI розділі Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки відеозапису³.

Не можна не згадати про використання штучного інтелекту під час розслідування воєнних злочинів. Як засвідчує практика, «на сьогоднішній день застосування та впровадження технологій ШІ у розслідуванні воєнних злочинів в Україні активно відбувається за технологією розпізнавання облич. Завдяки використанню можливостей програмного забезпечення «Clearview AI» (наданого Україні засновниками компанії безкоштовно),

¹ Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations A Practical Guide on the Effective Use of Digital Open Source Information in Investigating Violations of International Criminal, Human Rights and Humanitarian Law. United Nations. 2020. 104p. URL: <https://humanrights.berkeley.edu/programs-projects/tech-human-rights-program/berkeley-protocol-digital-open-source-investigations>

² Єфіменко Т.С. Практичні проблеми виявлення та фіксації воєнних злочинів / Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні : матеріали VII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 08 грудня 2023 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 512

³ Про затвердження Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису: Наказ МВС України від 18.12.2018 № 1026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0028-19#top>.

з'явилася можливість ідентифікувати воєнних злочинців, використовуючи до 30 млрд. фотографій із соцмереж та стрічок новин¹. Технологіями ШІ, поєднуючи їх з можливостями «OSINT», ефективно користуються дослідники «Bellingcat», завдяки яким вони встановили членів угруповань іррегулярних військ та бойовиків, які діяли разом з російськими військовими у Харківській області; осіб, які націлюють російські крилаті ракети на Україну; розсіяли міфи рф про Бучу та Краматорськ та інше². Особливої уваги заслуговує створення інтерактивної карти «Eyes on Russia» на якій зазначені воєнні злочини російських окупаційних військ (руйнування цивільної інфраструктури, обстріли жилих кварталів, застосування невибіркової зброї)^{3, 4}.

Отже, інноваційні технології відіграють досить важливу роль у виявленні та фіксації інформації, яка може мати важливе значення при збиранні доказів вчинення воєнних злочинів. Застосування алгоритмів штучного інтелекту в розслідуванні воєнних злочинів відкриває нові горизонти під час збирання доказів воєнних злочинів. Водночас, використання штучного інтелекту в розслідуванні таких злочинів має певні виклики для органів досудового розслідування та певні обмеження, дослідженню яких доцільно приділити окрему увагу.

П'ятий фактор, який може вплинути на процес доказування воєнних злочинів є стан взаємодії органів досудового розслідування, прокуратури та громадськості. Після початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію нашої держави розповсюдженими стали випадки документування воєнних злочинів громадськими організаціями, волонтерськими рухами, журналістами, у яких можуть зберігатися відповідні відомості про злочини. Як зазначає А. Лещенко, «наразі інформація, надана громадськими організаціями, справді допомагає. Її використовують як орієнтир під час розслідування. Сама собою вона не може мати вагу доказу, оскільки її збирали неуповноважені особи в порядку, непередбаченому КПК України. Побудувати справу лише на інформації з відкритих джерел важко. Зазвичай вона слугує орієнтиром для подальших слідчих дій»⁵.

Слід згадати такі організації, як:

- «Україна. 5 ранку» (коаліція правозахисних організацій, які збирають та документують воєнні злочини і злочини проти людяності, вчинені в ході російської збройної агресії в Україні)⁶;

¹ Clearview AI. War in Ukraine. URL: <https://www.clearview.ai/ukraine>.

² Bellingcat українською мовою. URL: <https://uk.bellingcat.com>.

³ Eyes on Russia Map. URL: <https://eyesonrussia.org>.

⁴ Орлов В. Застосування штучного інтелекту у розслідуванні воєнних злочинів// Протидія кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях : 36. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 27 жовтня 2023 року). Кропивницький, 2023. С. 129.

⁵ Доказування у воєнних злочинах: основні тенденції та погляди різних учасників процесу. Сайт JustTalk. 15.03.2024. URL: <https://justtalk.com.ua/post/dokazuvannya-u-voennih-zlochinah-osnovni-tendentsii-ta-poglyadi-riznih-uchasnikiv-protsesu>

⁶ Україна. 5 ранку. URL: <https://www.5am.in.ua/>

- «Трибунал для Путіна» (дану організацію заснували Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харківська правозахисна група та Центр громадянських свобод, пізніше до неї доєдналися біля 20 громадських організацій. Учасники ініціативи документують події, у яких є ознаки злочинів згідно з Римським статутом МКС (геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини) в усіх регіонах України¹;

- Truth Hounds (дана організація здійснює документування та розслідування міжнародних злочинів і серйозних порушень прав людини, які були вчинені в контексті збройного конфлікту в Україні та інших постраждалих від конфліктів регіонах Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії)²;

- Центр сприяння документуванню воєнних злочинів (Це простір у Варшаві, де кожна людина з України, яка стала свідком або жертвою воєнних злочинів росіян, може розповісти свою історію, аби притягти винуватців до відповідальності. Дана організація співпрацює з Офісом Генеральної прокуратури України та Прокуратури Республіки Польща, прокурорами Міжнародного центру з переслідування за злочин агресії проти України (ІСРА), для того, щоб зібрати більше коректно зафіксованих свідчень українців як доказової бази для майбутніх судів³.

Окреслені та інші організації фактично допомагають слідчим, прокурорам у документуванні воєнних злочинів. Деякі з них виїжджають у польові місії на деокуповані території та збирають свідчення людей, які постраждали від дій російських військових або стали свідками воєнних злочинів. В подальшому така інформація може бути надана правоохоронним органам для фіксації у встановленому КПК України порядку. З цього приводу представник департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту Офісу генпрокурора, О. Козакевич, зазначає «за ініціативи Офісу Генерального прокурора, а також багатьох громадських організацій, впроваджено в роботу ряд ресурсів, які частково полегшують і спрощують процедури — як для осіб, що постраждали, так і для правоохоронної системи в частині збору та обробки інформації»⁴.

Отже, документування воєнних злочинів, яке здійснюють неурядові організації, полегшує роботу правоохоронним органам. Відповідно, у випадку налагодженої взаємодії органів досудового розслідування з представниками громадських організацій, журналістів є можливість отримання від них певної інформації про воєнні злочини та у подальшому – вирішення питання про оформлення доказів.

Висновки. З урахуванням того, що процес доказування у кримінальних провадженнях певних категорій злочинів, і зокрема воєнних злочинів, має свою специфіку, виокремлено особливості доказування у

¹ Трибунал для Путіна. URL: <https://t4pua.org/1200>

² Truth Hounds. URL: <https://truth-hounds.org/about/>

³ Центр сприяння документуванню воєнних злочинів. Сайт. URL: <https://warcrimescenter.org/>

⁴ Воєнні злочини РФ в Україні: громадські організації, що документують їх та збирають свідчення для трибуналу. Сайт Суспільне новини. 7.07.2023. URL: <https://susplne.media/523271-voenni-zlocini-rf-v-ukraini-gromadski-organizacii-so-dokumentuut-ih-ta-zbiraut-svidcenna-dla-tribunalu/>

кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів та п'ять факторів, які впливають на процес доказування у цих видах провадженнях. Такими факторами є: 1) багатоаспектність складу воєнного злочину, яка зумовлена різними формами злочинних діянь, закріпленими як у національному законодавстві (ст. 438 КК України) так і у міжнародних договорах, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (зокрема, Женевських конвенціях 1949 р.); 2) встановлення контекстуального елемента, зокрема доведення того факту, що діяння вчинено у контексті збройного конфлікту і пов'язане з ним. Врахування цього елемента зумовлює діяльність органів досудового розслідування, прокуратури по його доведенню під час здійснення доказування у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів, зокрема під час встановлення місця, способу вчинення цього виду злочину, доведення того, що особа усвідомлювала обставини, що засвідчували існування збройного конфлікту тощо; 3) слідчі ситуації, обумовлені місцем вчинення злочину та можливістю в органів досудового розслідування доступу до нього, впливають на формування доказової бази у кримінальному провадженні та на їх об'єм. У випадку вчинення воєнних злочинів на території України обсяг доказів буде більший, порівняно з тим, якщо вони вчиняються на окупованих територіях. Водночас, після деокупації наших територій у зв'язку з плином часу після вчинення воєнних злочинів процес збирання доказів ускладнюється, оскільки можуть бути втрачені або пошкоджені сліди на місці вчинення злочину, відсутні свідки фактів злочину тощо; 4) застосування інноваційних технологій, алгоритмів штучного інтелекту, які відкривають нові горизонти під час збирання доказів воєнних злочинів; 5) стан взаємодії органів досудового розслідування, прокуратури з представниками громадських організацій, журналістами, в результаті якої є можливість отримання від них певної інформації про воєнні злочини та у подальшому – вирішення питання про оформлення доказів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк Н. Контекстуальний елемент воєнних злочинів: зміст і необхідність встановлення. *Право України*. 2023. № 5. С. 30-38. DOI: 10.33498/Юш-2023-05-030.
2. Воєнні злочини РФ в Україні: громадські організації, що документують їх та збирають свідчення для трибуналу. Сайт Суспільне новини. 7.07.2023. URL: <https://suspihne.media/523271-voenni-zlocini-rf-v-ukraini-gromadski-organizacii-so-dokumentuut-ih-ta-zbiraut-svidcenna-dla-tribunalu/>
3. Гловюк І. В., Тетрятник Г. К. Контекстуальні елементи у провадженнях щодо воєнних злочинів: предмет доказування sui generis. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 394-398. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/87>.

4. Доказування у воєнних злочинах: основні тенденції та погляди різних учасників процесу. Сайт JustTalk. 15.03.2024. URL: <https://justtalk.com.ua/post/dokazuvannya-u-voennih-zlochinah-osnovni-tendentsii-ta-poglyadi-riznih-uchasnikiv-protsesu>.

5. Єфіменко Т.С. Практичні проблеми виявлення та фіксації воєнних злочинів / Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні : матеріали VII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 08 грудня 2023 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 511-514.

6. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

7. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

8. Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення рф. Сайт Офісу Генерального прокурора. (станом на 7.12.2024) URL: <https://gp.gov.ua/>

9. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text.

10. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (укр/рос) від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text.

11. Орлов В. Застосування штучного інтелекту у розслідуванні воєнних злочинів. *Протидія кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кропивницький, 27 жовтня 2023 року). Кропивницький, 2023. С. 127-129.

12. Піддубна А. В., Мусійко А. А. Особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів. *Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану*: тези доп. Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 24 листоп. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека», ф-т № 1. – Кам'янець-Подільський : ХНУВС, 2023. С. 347 – 350.

13. Про затвердження Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису: Наказ МВС України від 18.12.2018 № 1026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0028-19#top>.

14. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією: Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22.12.2022 № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#Text>

15. Трибунал для Путіна. URL: <https://t4pua.org/1200>.

16. Україна. 5 ранку. URL: <https://www.5am.in.ua/>
17. Центр сприяння документуванню воєнних злочинів. Сайт. URL: <https://warcrimescenter.org/>
18. Basic Investigative Standards for International Crimes. August 2019. URL: <https://globalrightscompliance.com/wp-content/uploads/2022/03/Basic-Investigative-Standards-for-International-Crimes-Hardcopy.pdf> – 279 p.
19. Bellingcat українською мовою. URL: <https://uk.bellingcat.com>.
20. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations A Practical Guide on the Effective Use of Digital Open Source Information in Investigating Violations of International Criminal, Human Rights and Humanitarian Law. United Nations. 2020. 104p. URL: <https://humanrights.berkeley.edu/programs-projects/tech-human-rights-program/berkeley-protocol-digital-open-source-investigations>
21. Clearview AI. War in Ukraine. URL: <https://www.clearview.ai/ukraine>.
22. Eyes on Russia Map. URL: <https://eyesonrussia.org>.
23. Truth Hounds. URL: <https://truth-hounds.org/about/>

Стаття надійшла до редакції 09.12.2024

Tetiana S. YEFIMENKO,

Pstgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

FEATURES OF PROOF IN CRIMINAL PROCEEDINGS CONCERNING WAR CRIMES

The article highlights the peculiarities of evidence gathering in criminal proceedings related to war crimes and identifies the factors that influence the process of proving in such cases. These factors include: the multifaceted nature of war crime elements, which is conditioned by the various forms of criminal acts; the establishment of a contextual element; investigative situations determined by the location of the crime and the ability of pre-trial investigation bodies to access it; the use of innovative technologies and artificial intelligence algorithms; and the state of interaction between pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office, representatives of non-governmental organizations, and journalists.

Keywords: *criminal proceedings, war crimes, evidence, evidence-gathering process, contextual element, interaction of pre-trial investigation bodies.*

Василь Васильович КІКІНЧУК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Наталія Олександрівна ПРІБИТКОВА
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

СУТНІСТЬ ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті обґрунтовано, що засоби доказування є невід'ємним елементом кримінального процесуального доказування в кримінальному провадженні. Підкреслено, що засобам доказування та доказуванню в кримінальному провадженні притаманні спільні ознаки, які вказують та водночас обумовлюють їх взаємозалежність. Установлено, що доказуванню в кримінальному провадженні властива низка ознак, які в своїй сукупності визначають його сутність, значення та місце в кримінальній процесуальній діяльності: чітка кримінальна процесуальна регламентація; кореляція з міжнародно-правовими стандартами; здійснюється виключно уповноваженими суб'єктами; симбіоз розумової та процесуальної діяльності; пізнавальний характер; спрямованість на встановлення обставин, що підлягають доказуванню та мають значення для кримінального провадження; здійснюється тільки в рамках кримінального провадження та

за допомогою процесуальних інструментів. З'ясовано, що засобами доказування в кримінальному провадженні є інструменти отримання, перевірки та оцінки доказів під час досудового розслідування та судового розгляду. Виокремлено основні ознаки засобів доказування в кримінальному провадженні, які в своїй сукупності визначають їх сутність, є: регламентованість кримінальним процесуальним законодавством підстав і порядку їх використання; спрямованість на встановлення обставин, що підлягають доказуванню та мають значення для кримінального провадження, а також вмотивування прийняття процесуальних рішень і аргументування правових позицій з процесуальних питань; відповідність міжнародно-правовим стандартам; використовуються виключно уповноваженими суб'єктами під час здійснення кримінального провадження.

Ключові слова: доказування, засоби доказування, кримінальне провадження, пізнання, сутність, ознаки.

Постановка проблеми. Розслідування кримінального правопорушення – це складна, багатогранна та разом із тим чітко регламентована діяльність уповноважених суб'єктів. При цьому основними цілями такого розслідування є збирання належної, достовірної, допустимої та достатньої доказової бази для вирішення завдань кримінального провадження, закріплених у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, загалом і проміжних ситуативно зумовлених тактичних завдань розслідування зокрема. З огляду на що не втрачає своєї актуальності питання про кримінальне процесуальне доказування в цілому та його елементи зокрема.

Приміром, украї нагальним є вирішення проблематики щодо чіткого й якісного врегулювання кримінальним процесуальним законодавством процедури та засобів доказування. Адже без цього в принципі неможливо оптимізувати досудове розслідування та забезпечити ефективність кримінального провадження. Проте вирішення окресленої проблематики не може відбуватися без установаження сутності інституту засобів доказування в кримінальному провадженні. Бо діяльність з удосконалення нормативної регламентації та правозастосовної практики не може реалізуватися попри вироблення єдиних (уніфікованих) і чітких підходів до розуміння сутності самої проблеми та предмету, який потребує вирішення.

У контексті вищенаведеного вбачається своєчасним і цінним з прагматичної та праксеологічної точок зору з'ясування сутності засобів доказування в кримінальному провадженні.

Інститут кримінального процесуального доказування, його структура, стандарти, завдання та місце в кримінальній процесуальній діяльності неодноразово досліджували з різних аспектів Р. І. Благута, Н. Р. Бобечко, О. О. Бондаренко, В. В. Вапнярчук, І. В. Гловюк, О. М. Гумін, Ю. В. Гуцуляк, С. О. Данькова, О. М. Дуфенюк, О. В. Капліна, А. В. Коваленко, В. О. Попелюшко, О. В. Пчеліна, В. В. Романюк, Г. К. Тетерятник, В. М. Фігурський, Т. Г. Фоміна, О. Г. Шило, О. О. Юхно та інші. Однак, не

озираючись на безспірно вагомий внесок указаних фахівців у вирішення низки проблем теоретичного та практичного характеру, пов'язаних із реалізацією доказування в кримінальному провадженні загалом чи під час досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень зокрема, чимало аспектів залишається невирішеними чи потребують більш детального дослідження. Зокрема, на сторінках фахової наукової літератури основна увага приділяється з'ясуванню загальних засад кримінального процесуального доказування, а також визначенню критеріїв і стандартів збирання, перевірки та оцінки доказів з позиції їх належності, достовірності, допустимості та достатності. Проте невиправдано мало уваги приділяється як з боку науковців, так і практиків питанню про засоби доказування, зокрема визначенню їх сутності та їх систематизації.

Метою статті є визначення сутності засобів доказування в кримінальному провадженні та розкриття змісту їх основних ознак.

Виклад основного матеріалу. Передусім слід здійснити аналіз наукових підходів до визначення поняття доказування в кримінальному провадженні, адже засоби доказування є невід'ємним елементом указаної категорії та не можуть розглядатися у відриві від неї. Бо, як частина і ціле, їм притаманні спільні ознаки, які вказують та водночас обумовлюють їх взаємозалежність.

Окремо зазначимо, що в кримінальному процесуальному законодавстві не наводиться трактування ані терміну «доказування», ані терміну «кримінальне процесуальне доказування». Законодавець обмежується вказівкою, що «доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження»¹.

Є. М. Компанець за результатами проведеного ретроспективно-прогресивного аналізу поняття доказування в кримінальному провадженні пропонує під доказуванням розуміти «розумово-практичну, змагальну діяльність суб'єктів кримінального провадження, яка проходить у визначеній процесуальній формі, спрямована на виявлення та доведення в суді обставин кримінального провадження з метою прийняття уповноваженими особами проміжних та остаточних рішень»². При цьому повністю погоджуємося з науковцем з приводу того, що «єдність підходів до розуміння доказування сприяла б реалізації суб'єктами кримінального провадження своїх прав та ефективному виконанню завдань кримінального судочинства»³.

Більшість науковців тлумачать кримінальне процесуальне доказування як діяльність з пізнання певних фактів, обставин. Наприклад, М.А. Погорецький стверджує, що сутність доказування полягає передусім у

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

² Компанець Є.М. Поняття доказування в кримінальному провадженні: ретроспективно-прогресивний аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 52. С. 113. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.52.25>.

³ Там само.

пізнанні обставин кримінального правопорушення, а також отриманні процесуальних доказів у результаті такого пізнання та обґрунтуванні ними рішень у кримінальному провадженні¹. На думку вченого, не варто розглядати доказування поза пізнанням, оскільки останній є його невід'ємною частиною. Неможливо зібрати докази без пізнання явищ і процесів, що передували, супроводжували та/чи настали після вчинення кримінального правопорушення. Тому в цілому можна погодитися з позицією, що доказуванню властивий пізнавальний аспект, який полягає у «встановленні фактичних даних або одержанні за їх допомогою знань про шукані факти»². Прихильниками трактування доказування в кримінальному провадженні через призму пізнавальної діяльності також є В. П. Гмирко³, Ю. М. Грошевий⁴, В. М. Іщенко⁵, О. В. Капліна⁶, Н. С. Шаптала⁷, М. Є. Шумило⁸ тощо. Приміром, Ю. М. Грошевий розглядає доказування як елемент кримінально-процесуального пізнання⁹. У цьому контексті слушним є твердження, що «пізнання у кримінальному провадженні здійснюється лише за допомогою кримінального процесуального доказування – врегульованої законом процесуальної діяльності, що полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження»¹⁰.

Н. С. Шаптала зазначає, що гносеологічною основою доказування є саме пізнання¹¹, В. П. Гмирко взагалі пропонує під доказуванням розуміти «прикладну юридичну пізнавально-дослідницьку й проєктно-реалізаційну діяльність»¹². О. Рибалка, розкриваючи теоретичні засади доказування в кримінальному процесі, теж указує, що «у теорії доказів протягом тривалого часу закріплено уявлення про доказування як різновид пізнання обставин злочину, які мають значення для розслідування злочину та провадження в

¹ Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі. Харків, 2007. С. 230, 498.

² Котюк І. І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. С. 31.

³ Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2010. 314 с.

⁴ Грошевий Ю. Деякі проблеми кримінально-процесуальної теорії. *Вісник Академії правових наук*. 2004. № 3. С. 134–145.

⁵ Іщенко В. М. Докази і доказування в кримінальному процесі / за ред. Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної. Харків, 2010. С. 131–151.

⁶ Капліна О. В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження за КПК України. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні*: матеріали Всеукраїнської інтернет-конференції, 27 листопада 2013 р., м. Одеса. Одеса, 2013. С. 223–229.

⁷ Шаптала Н. С. Філософсько-правові виміри доказування в конституційному судовому процесі: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.12. Київ, 2019. 38 с.

⁸ Шумило М. Є. Реабілітація в кримінальному процесі України: монографія. Харків: Арсіс, 2001. 320 с.

⁹ Грошевий Ю. Деякі проблеми кримінально-процесуальної теорії. *Вісник Академії правових наук*. 2004. № 3. С. 144.

¹⁰ Доказування у кримінальному провадженні: курс лекцій / О. О. Бондаренко, Г. І. Глобенко, В. В. Романюк та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. О. Юхна. Харків: ХНУВС, 2018. С. 34.

¹¹ Шаптала Н. С. Філософсько-правові виміри доказування в конституційному судовому процесі : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.12. Київ, 2019. 38 с.

¹² Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2010. С. 179.

кримінальній справі, що характеризується єдністю двох взаємопов'язаних ступенів пізнання чуттєвого (безпосереднього) й раціонального (опосередкованого)»¹. При цьому сам учений пропонує під категорією доказування в кримінальному процесі розуміти «врегульований нормами кримінально-процесуального права процес набуття істинних знань про подію та обставини злочину»².

У цілому варто погодитися, що доказуванню в кримінальному провадженні дійсно властивий пізнавальний характер. У цьому контексті, на наше переконання, найбільш удалим є визначення сутності доказування, запропоноване авторським колективом навчального посібника «Докази та доказування у кримінальному провадженні». На їх думку, «за своєю гносеологічною суттю кримінальне процесуальне доказування – пізнавальна діяльність, наслідком здійснення якої є формування суб'єктивного образу об'єктивної дійсності про подію минулого, а за характером – діяльність і має розглядатися як:

– встановлення та дослідження обставин кримінального провадження, що входять до предмета доказування, тобто діяльність відповідних державних органів і учасників процесу з збирання (формування), перевірки й оцінки доказів;

– логічне формулювання й обґрунтування певної тези, висновків у процесуальних рішеннях у кримінальному провадженні»³.

Відповідно доказуванню в кримінальному провадженні властива низка ознак, які в своїй сукупності визначають його сутність, значення та місце в кримінальній процесуальній діяльності. Зокрема, основними з таких ознак є:

- чітка кримінальна процесуальна регламентація;
- кореляція з міжнародно-правовими стандартами;
- здійснюється виключно уповноваженими суб'єктами;
- симбіоз розумової та процесуальної діяльності;
- пізнавальний характер;
- спрямованість на встановлення обставин, що підлягають доказуванню та мають значення для кримінального провадження;
- здійснюється тільки в рамках кримінального провадження та за допомогою процесуальних інструментів.

Перелічені ознаки напряму обумовлюють специфіку структурних елементів кримінального процесуального доказування. Зокрема, одним із невід'ємних складових доказування в кримінальному провадженні є засоби доказування. Вказаний термін, за аналогією з терміном «доказування», законодавчо не закріплений. Проте він активно використовується як науковцями, так і правниками-практиками в своїй повсякденній

¹ Рибалка О. Теоретичні засади доказування в кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 282. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.46>.

² Там само. С. 283.

³ Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посібник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 75.

професійній діяльності. Одними із перших згадок про вказане поняття є наукові праці з галузі кримінального процесу ще за часів радянської України. Зокрема, М. Гродзинський засобами доказування, за допомогою яких встановлюються факти, називав докази. На думку вченого, засоби доказування – це одне із значень терміну «докази». При цьому науковець пояснює свою позицію наступним чином: «положення закону, які регламентують збирання, витребування і подання доказів, стосуються засобів доказування і мають на увазі виклик і допит свідків, проведення експертизи (з наступним одержанням висновку експерта), відшукання і дослідження речових доказів, витребування необхідних для справи документів тощо»¹. Тобто з наведеного помітно, що М. Гродзинський фактично зводить засоби доказування до діяльності зі «збирання, витребування та подання доказів».

Своєю чергою, С. М. Стахівський, на дисертаційному рівні досліджуючи кримінально-процесуальні засоби доказування, наголошує, що безпосереднім і водночас єдиним засобом кримінального процесуального доказування є виключно кримінальні процесуальні докази². Проте, на нашу думку, такий підхід є занадто вузьким і не виправдано зменшує змістовне наповнення досліджуваної категорією, а значить і обсяг інструментарію, за допомогою якого уповноважені суб'єкти можуть здійснювати доказування в кримінальному провадженні. Тому нам імпонує позиція, якої дотримуються Н. Р. Бобечко, В. М. Фігурський. На їх думку, «докази займають чільне місце серед засобів кримінального процесуального доказування, однак поряд з процесуальними діями, як способами їх отримання та перевірки, вони виконують різну роль у процесі доказування. Види засобів кримінального процесуального доказування мають власне призначення. Применшувати значення інших засобів кримінального процесуального доказування не виправдано. Якщо докази позначають пізнавальний компонент доказування, то способи їх отримання і перевірки становлять його засвідчувальний компонент. Інформація про факти і обставини, що підлягають доказуванню і мають значення для кримінального провадження, стає надбанням суб'єкта доказування лише за допомогою здійснення процесуальних дій. Понад те, не будь-які знання елементів предмету доказування можуть вважатися придатними у цьому процесі, а лише ті, що одержані за дотримання установленої законом процесуальної форми»³.

Дійсно, не можна засоби доказування зводити виключно до доказів, адже останні необхідно отримати, перевірити та оцінити. А це здійснюється за допомогою проведення певних дій чи їх комплексу. При цьому останні

¹ Гродзинський М. Питання доказування у Кримінально-процесуальному кодексі Української РСР. *Радянське право*. 1962. № 2. С. 56–57.

² Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2005. С. 6.

³ Бобечко Н. Р., Фігурський В. М. Поняття засобів кримінального процесуального доказування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 310. DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.32782/2524-0374/2023-5/77](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/77).

обов'язково повинні бути регламентовані кримінальним процесуальним законодавством. Відповідно сміло можна стверджувати, що засобами доказування в кримінальному провадженні, поряд із доказами, є процесуальні дії. Такої позиції дотримується багато вітчизняних процесуалістів. Зокрема, мова йде про таких учених, як К. В. Антонов, Р. І. Благути, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк, В. Т. Нор, О. В. Сачко, В. М. Тертишник, В. Г. Уваров тощо. Названі науковці пропонують виокремлювати дві групи засобів доказування залежно від форми реалізації доказування в кримінальному провадженні – розумової чи процесуальної діяльності. На думку вчених, засобами логічно-розумового доказування є докази, а процесуального – процесуальні дії, за допомогою яких отримують докази. Такими процесуальними діями можуть бути слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) дії, заходи забезпечення кримінального провадження¹. Крім того, до засобів доказування у кримінальному провадженні в широкому розумінні науковці пропонують відносити «загальновідомі та визнані (безспірні) факти, презумпції, преюдиції, фікції і, власне, докази»².

При цьому метою засобів доказування в кримінальному провадженні є «встановлення істини за наслідками кримінального провадження, а також формування та аргументування правових позицій з поточних процесуальних питань»³. Основні ж ознаки засобів доказування повністю корелюються з ознаками доказування в кримінальному провадженні.

Висновки. Отже, засоби доказування в кримінальному провадженні – це передусім інструменти отримання, перевірки та оцінки доказів під час досудового розслідування та судового розгляду. Основними ознаками засобів доказування в кримінальному провадженні, які в своїй сукупності визначають їх сутність, є: регламентованість кримінальним процесуальним законодавством підстав і порядку їх використання; спрямованість на встановлення обставин, що підлягають доказуванню та мають значення для кримінального провадження, а також вмотивування прийняття процесуальних рішень і аргументування правових позицій з процесуальних питань; відповідність міжнародно-правовим стандартам; використовуються виключно уповноваженими суб'єктами під час здійснення кримінального провадження.

¹ Антонов К. В., Сачко О. В., Тертишник В. М., Уваров В. Г. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / за заг. ред. д.ю.н., професора В. М. Тертишника. Київ: Алерта, 2015. С. 78; Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посібник / Р. І. Благути, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 39; Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 19: Кримінальний процес, судострій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В. Т. Нор (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2020. С. 303–305.

² Там само; Бобечко Н. Р., Фігурський В. М. Поняття засобів кримінального процесуального доказування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 311. DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.32782/2524-0374/2023-5/77](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/77).

³ Бобечко Н. Р., Фігурський В. М. Поняття засобів кримінального процесуального доказування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 315. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/77>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонов К. В., Сачко О. В., Тертишник В. М., Уваров В. Г. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / за заг. ред. д.ю.н., професора В. М. Тертишника. Київ: Алерта, 2015. 294 с.
2. Бобечко Н. Р., Фігурський В. М. Поняття засобів кримінального процесуального доказування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 309–316. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/77>.
3. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 19: Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В. Т. Нор (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2020. 960 с.
4. Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2010. 314 с.
5. Гродзинський М. Питання доказування у Кримінально-процесуальному кодексі Української РСР. *Радянське право*. 1962. № 2. С. 56–61.
6. Грошевий Ю. Деякі проблеми кримінально-процесуальної теорії. *Вісник Академії правових наук*. 2004. № 3. С. 134–145.
7. Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посібник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.
8. Доказування у кримінальному провадженні: курс лекцій / О. О. Бондаренко, Г. І. Глобенко, В. В. Романюк та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. О. Юхна. Харків: ХНУВС, 2018. 156 с.
9. Іщенко В. М. Докази і доказування в кримінальному процесі / за ред. Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної. Харків, 2010. С. 131–151.
10. Капліна О. В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження за КПК України. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матеріали Всеукраїнської інтернет-конференції, 27 листопада 2013 р., м. Одеса*. Одеса, 2013. С. 223–229.
11. Компанець Є. М. Поняття доказування в кримінальному провадженні: ретроспективно-прогресивний аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 52. С. 110–114. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.52.25>.
12. Котюк І. І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук :12.00.09. Київ, 2008. 37 с.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
14. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі. Харків, 2007. 576 с.

15. Рибалка О. Теоретичні засади доказування в кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 281–284. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.46>.

16. Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 31 с.

17. Шаптала Н. С. Філософсько-правові виміри доказування в конституційному судовому процесі : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2019. 38 с.

18. Шумило М. Є. Реабілітація в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Арсис, 2001. 320 с.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2024

Vasyl V. KIKINCHUK,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Natalia OI. PRIBYTKOVA

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE ESSENCE OF MEANS OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

In this article, it has been emphasized that on the pages of professional scientific literature, the main attention is paid to clarifying the general principles of criminal procedural evidence, as well as determining the criteria and standards for collecting, verifying and evaluating evidence from the standpoint of its relevance, reliability, admissibility and sufficiency. However, unjustifiably little attention is paid by both scientists and practitioners to the issue of means of evidence, in particular, determining their essence. It has been substantiated that means of evidence are an integral element of criminal procedural evidence in criminal proceedings. It has been emphasized that means of evidence and evidence in criminal proceedings have common features that indicate and at the same time determine their interdependence. It has been established that evidence in criminal proceedings is characterized by a number of features that, in their entirety, determine its essence, meaning and place in criminal procedural activity: clear criminal procedural regulation; correlation with international legal standards; carried out exclusively by authorized subjects; symbiosis of intellectual and procedural activity; cognitive nature; focus on establishing circumstances that are subject to proof and are important for criminal proceedings; carried out only within the framework of criminal proceedings and with the help of procedural instruments. It has been found that the means of evidence in criminal proceedings are tools for obtaining, verifying and evaluating evidence during pre-trial investigation and trial. The main features of the means of evidence in criminal proceedings have been identified, which in their entirety determine their essence, are: regulation by criminal procedural legislation of the grounds and the procedure for their use; aimed at establishing circumstances that are subject to

proof and are important for criminal proceedings, as well as motivating the adoption of procedural decisions and arguing legal positions on procedural issues; compliance with international legal standards; used exclusively by authorized entities during criminal proceedings.

Key words: *evidence, means of proof, criminal proceedings, cognition, essence, signs.*

Микола Миколайович КОЛОМОЙЦЕВ,
кандидат юридичних наук
(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса», м. Харків)

ФУНКЦІЯ ТА ЦІЛІ ЗАХИСТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті визначено, що функція захисту, суб'єктом реалізації якої є підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений, а професійним – адвокат, який діє як захисник, вимагає реалізації низки активних дій, котрі кінцевою метою мають обґрунтувати доцільність ухвалення уповноваженою посадовою особою одного з таких рішень: 1) закриття кримінального провадження з реабілітуючих підстав; 2) закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності; 3) виправдання за реабілітуючими підставами та ін. Узагальнено, які типові підходи окремих захисників у представництві інтересів підзахисних недоцільні до реалізації, адже порушують етичні засади.

У контексті практичної реалізації функції захисту зауважено про доцільність визначення й обґрунтування правової позиції, що стає основою предмету захисту. Визначено, які засоби та способи реалізації правової позиції сторони захисту гарантовані законом і мають реалізовуватися в цілях реалізації захисної функції.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальні процесуальні функції, сторона захисту, підозрюваний, захисник, адвокат, гарантії професійної діяльності, негативні чинники.

Постановка проблеми. Кожному громадянину гарантоване право на отримання професійної правничої допомоги для захисту своїх законних прав та інтересів. Представники інституту адвокатури для реалізації цієї функції наділені низкою повноважень і гарантій своєї професійної діяльності. Однак аналіз правозастосовної практики засвідчує, що обсяги правового статусу адвокатів, їх процесуальні повноваження, гарантовані

кримінальним процесуальним кодексом – не повною мірою відповідають тим, сучасним реаліям, у яких відбувається розвиток державно-правових явищ у цілому та кримінально-правових відносин зокрема.

Вітчизняні вчені, серед яких Є. Ф. Шкребець¹, В. А. Гвоздій², В. В. Заборовський зі співавторами³, Є. В. Бережна⁴, Ю. О. Загуменна, Є. М. Наджафлі⁵ та інші, уже неодноразово зверталися до аналізу й наукової розробки адміністративно-правового забезпечення діяльності адвокатури. Щодо реалізації функції захисту у кримінальному провадженні, статусу захисника, його повноважень і функцій, то ці питання були предметом комплексних досліджень О. Р. Балацької⁶, О. В. Бурлаки⁷, Є. І. Виборнової⁸, О. В. Винокурова⁹, Т. В. Волошанівської¹⁰, Ю. О. Гурджі¹¹, О. Л. Кобилянського¹², П. М. Маланчука¹³, А. В. Молдована¹⁴, О. В. Острогляд¹⁵, С. С. Охріменко¹⁶, Т. І. Панасюк¹⁷, В. О. Попелюшка¹⁸ та інших. Тобто вченими розроблено низку досліджень, проте більшість з них – відповідно до положень застарілого кримінального процесуального законодавства. Ураховуючи численні зміни, яких зазнає кримінальне процесуальне право, у

¹ Шкребець Є. Ф. Адвокатура України: адміністративно-правове забезпечення діяльності на сучасному етапі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 220 с.

² Гвоздій В. А. Адміністративно-правовий статус органів адвокатського самоврядування: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.07. Київ, 2020. 301 с.

³ Заборовський В. В., Бисага Ю. М., Булеца С. Б. Правовий статус адвоката : проблеми теорії та практики : монографія. Видавничий дім «Гельветика». Ужгород, 2019. 650 с.

⁴ Бережна Є. В. Правовий статус адвоката як учасника адміністративного процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2021. 23 с.

⁵ Загуменна Ю. О., Наджафлі Е. М. Принципи адвокатської діяльності в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія ТОВ «Планета-Прінт». Харків, 2020. 276 с.

⁶ Балацька О. Р. Участь захисника в реалізації засади забезпечення права на захист: правові та організаційні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09, Київ, 2018. 20 с.

⁷ Бурлака О. В. Забезпечення реалізації слідчим суддею функції захисту прав, свобод та інтересів особи у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09, Київ, 2018. 296 с.

⁸ Виборнова Є. І. Реалізація права на захист на стадії досудового слідства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 19 с.

⁹ Винокуров О. В. Захист прав підозрюваного при затриманні та застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 170 с.

¹⁰ Волошанівська Т. В. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2019. 252 с.

¹¹ Гурджі Ю. О. Правовий захист особи в кримінальному процесі України: теорія та методологія : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2007. 40 с.

¹² Кобилянський О. Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 255 с.

¹³ Маланчук П. М. Функція захисту в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 19 с.

¹⁴ Молдован А. В. Забезпечення обвинуваченому права на захист у кримінальному процесі Федеративної Республіки Німеччини та України (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 21 с.

¹⁵ Острогляд А. В. Здійснення адвокатом захисту в стадії апеляційного перегляду вироків суду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2007. 20 с.

¹⁶ Охріменко С. С. Гарантії правового захисту процесуальної самостійності та незалежності слідчого : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 231 с.

¹⁷ Панасюк Т. І. Захист свідків і потерпілих у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 22 с.

¹⁸ Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 38 с.

тому числі впродовж дії правового режиму воєнного стану, актуалізоване завдання щодо дослідження цієї проблематики відповідно до сучасних тенденцій державно-правового розвитку.

Мету статті визначено як з'ясування сучасного розуміння сутності функції захисту та її цілей у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Побудова кримінального процесу відповідно до засади змагальності закономірно забезпечила існування двох ведучих сторін у справі – сторони обвинувачення та сторони захисту. Залучений адвокат для захисту інтересів особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, діє на його стороні та сприяє реалізації функції захисту, яка є основоположною у визначенні його статусу, повноважень, цілей діяльності тощо. Тому вважаємо з огляду на аналіз положень чинного законодавства, матеріалів правозастосовної практики, визначити, які складнощі та яких помилок допускаються захисники, які представляють інтереси особи, затриманої або підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, на підставі договірних зобов'язань або за дорученням регіональних центрів з надання безоплатної правничої допомоги.

Багаторічний особистий досвід роботи адвокатом, а також неодноразові факти вступу у справу з метою захисту інтересів особи, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, після інших захисників, дозволяє припустити, що не всі адвокати розуміють кінцеву мету їх участі в кримінальному провадженні.

Ми прихильники позиції, що мета захисту полягає в отриманні очікуваного, найбільш сприятливого результату для підзахисного, що досягається завдяки провадженню кримінальної процесуальної діяльності та розгляду кримінального провадження по суті. Зауважимо, що у межах цього дослідження категорія «захист» нами використовується не в широкому сенсі (як захист прав і законних інтересів будь-яких учасників кримінального судочинства), а як окремий напрям кримінальної процесуальної діяльності, спрямованої на захист прав та інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого¹.

Визначаючи позитивні результати діяльності захисника в кримінальному провадженні В. О. Попелюшко, на підставі аналізу положень КПК України 1960 р. вказав що законом визначено такі різновиди кінцевих рішень у кримінальних справах, котрі допустимі в системі моделей ідеальних результатів сприятливого вирішення справи, а саме: «1) відмова у порушенні справи; 2) закриття справи з реабілітуючих підстав; 3) закриття справи із звільненням від кримінальної відповідальності, покарання та/чи його відбування; 4) виправдання за реабілітуючими підставами; 5) кваліфікація діяння за ознаками статті КК України, яка передбачає відповідальність за менш тяжкий злочин, ніж той, що ставився у вину, та

¹ Маланчук П. М. Функція захисту в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. С. 8.

призначення покарання більш м'якого, аніж запропоноване прокурором чи призначене судом»¹. Саме тому, ухвалення одного зі вказаних рішень, відповідно до позиції вченого, стає закономірним результатом діяльності захисника, що в сутнісному аспекті завжди пов'язане з доказуванням конкретних фактичних обставин справи, які й покладаються в основу ухвалених рішень. На нашу думку, загалом позиція В. О. Попелюшка є цілком обґрунтованою, однак потребує деяких коригувань із огляду на чинні положення кримінального процесуального законодавства України.

Чинний КПК України 2012 р. не виокремлює самостійних форм закінчення кримінального провадження. Він лише вказує на форми закінчення досудового розслідування, використовує термінологічну конструкцію «завершення досудового розслідування», визначає підстави для закриття кримінального провадження, допускає «вирішення обвинувачення по суті», за результатами чого ухвалюється судове рішення по суті. Тому зупинімося на визначенні сутності кожного з них.

Під закінченням досудового розслідування розуміють певну систему дій щодо оцінки зібраних доказів, систематизації кримінального провадження, прийняття остаточного рішення відповідною особою, уповноваженою на це законом й ознайомлення з цим рішенням зацікавлених учасників кримінального провадження².

Загальними положеннями закінчення досудового розслідування передбачено, що «особа має право на розгляд обвинувачення проти неї в суді в найкоротший строк або на його припинення шляхом закриття провадження»³. У разі ухвалення рішення про повідомлення особі про підозру, прокурор зобов'язаний вчинити одну з таких дій:

«1) закрити кримінальне провадження;

2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру»⁴. Таким чином, прокурор приймає рішення про закінчення досудового розслідування, обираючи одну з трьох альтернативних дій. Цей же перелік форм закінчення надано і в п.5 ч.1 ст.3 КПК України. Завершення досудового розслідування знаходить свою нормативну і практичну об'єктивізацію, насамперед на підставі положень, передбачених ст. 290 КПК України.

¹ Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. С. 11.

² Торбас О. О. Форми закінчення досудового розслідування за кримінальним процесуальним кодексом України : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. С. 25.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 23.11.2024).

⁴ Так само.

У кримінальних провадженнях, де жодній особі не повідомлено про підозру, закриття кримінального провадження та провадження щодо юридичної особи відбувається за таких обставин:

- у зв'язку з відсутністю події кримінального правопорушення;
- через відсутність в діянні складу кримінального правопорушення;
- не встановлення достатніх доказів для доказування винуватості особи в суді та вичерпання можливостей їх отримання;
- втратою чинності закону, котрий встановлював кримінальну протиправність діяння;
- не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у разі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (за винятком випадків скоєння особливо тяжкого злочину проти життя чи здоров'я особи чи злочину, за який відповідно до закону може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі);
- підозрюваний, обвинувачений помер або особа, стосовно якої зібрано докази для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, окрім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого;
- існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню;
- потерпілий, а у випадках, передбачених КПК України, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, окрім кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством;
- стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу;
- стосовно податкових зобов'язань особи, яка вчинила дії, передбачені ст. 212 КК України, досягнутий податковий компроміс відповідно до підрозділу 9-2 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України;
- існує нескасована постанова слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених п.п. 1, 2, 4, 9 ч. 1 ст. 284 КПК України, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося з дотриманням вимог щодо підслідності.
- закінчився строк досудового розслідування після повідомлення особі про підозру (визначений ст. 219 КПК України), окрім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи¹. Також законом передбачено ряд підстав за яких закриття кримінального провадження здійснюється судом (ч. 2 ст. 284 КПК України).

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 23.11.2024).

У науковій літературі підхід законодавця зазнає певної критики. Так, висловлюються пропозиції щодо викладу п. 3 ч. 2 ст. 283 КПК України у такій редакції «звернутися до суду з обвинувальним актом, обвинувальним актом з підписаною сторонами угодою, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру»¹.

Отже, узагальнюючи викладене зауважимо, що наразі законом визначено такі різновиди кінцевих рішень у кримінальних провадженнях, допустимі в системі моделей ідеальних результатів сприятливого його вирішення (в інтересах особи, стосовно якої воно здійснювалося), як: 1) закриття кримінального провадження з реабілітуючих підстав; 2) закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності; 3) виправдання за реабілітуючими підставами; 4) кваліфікація діяння за ознаками статті КК України, яка передбачає відповідальність за менш тяжкий злочин, ніж той, що ставився у вину, та призначення покарання більш м'якого, аніж запропоноване прокурором чи призначене судом; 5) примирення винного з потерпілим; 6) закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення у зв'язку із відмовою потерпілого, його представника від обвинувачення. Саме такі рішення можуть визнаватися цілями діяльності сторони захисту в кримінальному провадженні. Водночас, на нашу думку, не можна визнати, що затягування строків досудового розслідування, а в подальшому і судового розгляду, у тому числі, коли це здійснюється захисником за відсутності обґрунтованих для цього підстав, зловживання правом на заявлення клопотання про перенесення судових засідань тощо, з метою подальшого звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України)². Такі факти є доволі поширеними у судовій практиці, проте вважаємо, що це неприпустимо з етичних принципів.

У контексті практичної реалізації функції захисту адвокатом слід звернутися до предмету захисту, під яким пропонують розуміти «сукупність фактичних обставин справи та їх формулювання у вигляді тез захисту і обвинувачення, з'ясування та доказування чи заперечення яких спростовує підозру або обвинувачення, виключає та/чи пом'якшує кримінальну відповідальність підзахисного»³. Тобто і сам підорюваний, обвинувачений, підсудний, і залучений захисник, як суб'єкти, уповноважені на реалізацію функції захисту в кримінальному провадженні повинні займати відповідну правову позицію у справі й активно сприяти її практичній реалізації завдяки використанню повною мірою передбачених законом засобів і способів, а саме: участі в слідчих (розшукових) діях; поданнях скарг на дії,

¹ Торбас О. О. *Форми закінчення досудового розслідування за кримінальним процесуальним кодексом України* : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. С. 24.

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 23.11.2024).

³ Попелюшко В. О. *Функція захисту в кримінальному судочинстві України : правові, теоретичні та прикладні проблеми* : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. С. 10.

рішення та бездіяльність органу досудового розслідування, прокуратури чи суду у передбачених законом випадках (тобто за наявності для цього підстав); заявлення клопотань; збирання та подання доказів; застосування захисником науково-технічних засобів; залучення носіїв спеціальних знань, для вирішення питань, що виходять за межі професійних знань сторони обвинувачення та сторони захисту; опитування громадян; оскарження дій захисника; надання показань підозрюваним, обвинуваченим, підсудним тощо¹.

Зауважимо, що контроль за діями сторони обвинувачення в контексті надання можливостей для реалізації прав та інтересів підозрюваного, за умови участі в справі захисника має здійснюватися саме ним, а ніким іншим, адже йому відомо про всі тонкощі справи, у тому числі й поведінки із його підзахисним. Не мають становити винятку з цього питання і ті справи, провадження та розгляд в яких здійснюються за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, оскільки пасивна позиція захисника може в подальшому стати підставою для скасування попередньо ухваленого рішення.

Висновки. Функція захисту, суб'єктом реалізації якої є підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений, а професійним – адвокат, який діє як захисник, вимагає реалізації низки активних дій, котрі кінцевою метою мають обґрунтувати доцільність ухвалення уповноваженою посадовою особою одного з таких рішень: 1) закриття кримінального провадження з реабілітуючих підстав; 2) закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності; 3) виправдання за реабілітуючими підставами; 4) кваліфікація діяння за ознаками статті КК України, яка передбачає відповідальність за менш тяжкий злочин, ніж той, що ставився у вину, та призначення покарання більш м'якого, аніж запропоноване прокурором чи призначене судом; 5) примирення винного з потерпілим; 6) закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення у зв'язку із відмовою потерпілого, його представника від обвинувачення. Адже саме такі процесуальні рішення є результатом сприятливого вирішення справи для особи, яка діє на стороні захисту.

У контексті практичної реалізації функції захисту зауважено про визначення, обґрунтування правової позиції, що є основою предмету захисту. Для забезпечення подальшого покладення позиції захисту в основу відповідного процесуального рішення важливо повною мірою використовувати передбачені законом засоби та способи, а саме: брати участь у слідчих (розшукових) діях; подавати скарги на дії, рішення та бездіяльність органу досудового розслідування, прокуратури чи суду у передбачених законом випадках (тобто за наявності для цього підстав); заявляти клопотання; збирати та подавати докази; застосовувати науково-технічні засоби (зокрема, захисником); залучати носіїв спеціальних знань, для вирішення питань, що виходять за межі професійних знань сторони

¹ Шнягін О. Г. Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 11.

обвинувачення та сторони захисту; опитувати громадян; оскаржувати дії захисника (за потреби); давати показання тощо¹. Вважаємо, що перспективи подальших досліджень мають полягати у з'ясуванні рівня процесуального забезпечення можливостей для практичної (реальної) реалізації визначених засобів і способів у контексті захисту інтересів сторони захисту, досягненню цілей захисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балацька О. Р. Участь захисника в реалізації засади забезпечення права на захист: правові та організаційні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09, Київ, 2018. 20 с.
2. Бережна Є. В. Правовий статус адвоката як учасника адміністративного процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2021. 23 с.
3. Бурлака О. В. Забезпечення реалізації слідчим суддею функції захисту прав, свобод та інтересів особи у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09, Київ, 2018. 296 с.
4. Виборнова Є. І. Реалізація права на захист на стадії досудового слідства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 19 с.
5. Винокуров О. В. Захист прав підозрюваного при затриманні та застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 170 с.
6. Волошанівська Т. В. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2019. 252 с.
7. Гвоздій В. А. Адміністративно-правовий статус органів адвокатського самоврядування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 301 с.
8. Гурджі Ю. О. Правовий захист особи в кримінальному процесі України : теорія та методологія : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2007. 40 с.
9. Заборовський В. В., Бисага Ю. М., Булеца С. Б. Правовий статус адвоката : проблеми теорії та практики : монографія. Видавничий дім «Гельветика». Ужгород, 2019. 650 с.
10. Загуменна Ю. О., Наджафлі Е. М. Принципи адвокатської діяльності в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія ТОВ «Планета-Прінт». Харків, 2020. 276 с.
11. Кобилянський О. Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 255 с.

¹ Шнягін О. Г. Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 11.

12. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 23.11.2024).

13. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 23.11.2024).

14. Маланчук П. М. Функція захисту в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 19 с.

15. Молдован А. В. Забезпечення обвинуваченому права на захист у кримінальному процесі Федеративної Республіки Німеччини та України (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 21 с.

16. Острогляд А. В. Здійснення адвокатом захисту в стадії апеляційного перегляду вироків суду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2007. 20 с.

17. Охріменко С. С. Гарантії правового захисту процесуальної самостійності та незалежності слідчого : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 231 с.

18. Панасюк Т. І. Захист свідків і потерпілих у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 22 с.

19. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 38 с.

20. Торбас О. О. Форми закінчення досудового розслідування за кримінальним процесуальним кодексом України : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. 168 с.

21. Шкребець Є. Ф. Адвокатура України: адміністративно-правове забезпечення діяльності на сучасному етапі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 220 с.

22. Шнягін О. Г. Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 22 с.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2024

Mykola M. KOLOMOITSEV,

PhD in Law

(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute», Kharkiv, Ukraine)

FUNCTION AND GOALS OF DEFENSE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article determines that the function of protection, the subject of which is the suspect, accused, defendant, convicted person, and the professional one is the lawyer acting as a defender, requires the implementation of several active actions, the ultimate goal of which is to justify the appropriateness of the adoption

by the authorized official of one of the following decisions: 1) closure of criminal proceedings on rehabilitative grounds; 2) closure of criminal proceedings in connection with the release of a person from criminal liability; 3) acquittal on rehabilitative grounds, etc. It summarizes which typical approaches of individual defenders in representing the interests of their clients are inappropriate for implementation, as they violate ethical principles.

In the context of the practical implementation of the function of protection, the appropriateness of determining and substantiating the legal position that becomes the basis of the subject of protection is noted. It is determined which means and methods of implementing the legal position the defense are guaranteed by law and should be implemented to implement the protective function.

Key words: *criminal process, criminal procedural functions, defense, suspect, defense attorney, lawyer, guarantees of professional activity, negative factors.*

Олена Павлівна МАКАРОВА,
кандидат психологічних наук
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, Харків)

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ: МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті досліджуються правові основи та види міжнародного співробітництва у сфері судово-психіатричних експертиз, з акцентом на обмін досвідом між Україною та країнами Європейського Союзу. Проаналізовано ключові напрями співпраці судово-експертних установ, включаючи обмін знаннями, спільні проекти та адаптацію європейських стандартів в українське законодавство. Розглянуто перспективи покращення якості судово-психіатричних експертиз в Україні через міжнародне співробітництво, підвищення ефективності правосуддя та дотримання прав людини у кримінальних процесах.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, судово-психіатрична експертиза, правові основи, Європейський Союз, обмін досвідом, судово-експертні установи, європейські стандарти, правова гармонізація, кримінальне правосуддя, права людини

Постановка проблеми. У сучасних умовах інтеграції України в європейський правовий простір виникає необхідність гармонізації національного законодавства зі стандартами Європейського Союзу, зокрема у сфері судово-психіатричних експертиз. Оскільки судово-психіатрична експертиза відіграє ключову роль у кримінальному судочинстві, важливо забезпечити її високу якість та відповідність міжнародним вимогам. Однак, існує низка проблем, пов'язаних із недостатнім рівнем співпраці між українськими та європейськими судово-експертними установами, обмеженим обміном досвідом і знаннями, а також потребою в адаптації європейських методик та стандартів до української правової системи. Ці

фактори створюють перепони для підвищення ефективності експертних досліджень та забезпечення правосуддя.

Мета статті – аналіз правових основ та перспектив міжнародного співробітництва у сфері судово-психіатричних експертиз між Україною та країнами Європейського Союзу. Стаття спрямована на вивчення можливостей для обміну досвідом, адаптації європейських стандартів у сфері судової психіатрії до українського законодавства, а також визначення основних напрямків підвищення ефективності співпраці між судово-експертними установами з метою покращення якості експертиз і забезпечення дотримання прав людини у кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Сучасна судово-психіатрична експертиза є важливою складовою судово-експертної діяльності, яка допомагає у встановленні істини в кримінальних, цивільних та адміністративних справах. Розвиток міжнародного співробітництва у цій сфері відкриває нові можливості для вдосконалення української системи судово-психіатричної експертизи, забезпечуючи відповідність сучасним стандартам та підвищення якості експертної діяльності. Впровадження досвіду європейських країн та їхнього законодавчого регулювання є актуальним завданням для правової реформи в Україні. Міжнародні угоди та конвенції Ради Європи, ратифіковані Україною, а також українське законодавство, зокрема кодекси, Закон «Про судову експертизу»¹ та Закон «Про внесення змін до Закону України "Про судову експертизу" щодо удосконалення організаційно-управлінського забезпечення судово-експертної діяльності»², регулюють процедуру проведення судових експертиз за запитом уповноважених осіб або органів іноземних держав. Вони також передбачають можливість залучення фахівців із інших країн для спільного проведення експертиз. Окрім цього, законодавство передбачає міжнародну співпрацю державних судово-експертних установ не лише в практичній, а й у науковій сферах.

Національна система судової експертизи не може функціонувати в ізоляції, обмежуючись лише межами однієї держави. Її ефективність у забезпеченні правоохоронної діяльності значно знижується без інтеграції у міжнародне середовище. Саме тому важливо налагодити міжнародне співробітництво між експертними установами для обміну досвідом, використання новітніх наукових і технічних досягнень, уникнення дублювання науково-методичного забезпечення та ефективного розподілу завдань між регіональними судово-експертними структурами, а також для розвитку спеціалізованих експертних напрямів.

Судово-експертна діяльність держав повинна не лише відповідати внутрішнім принципам, але й узгоджуватися з міжнародними правовими

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4038-12> (дата звернення 29.09.2024).

² «Про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу» щодо удосконалення організаційно-управлінського забезпечення судово-експертної діяльності» : Закон України від 03.11.2022 № 2716-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2716-20> (дата звернення 29.09.2024).

нормами та професійними стандартами, які забезпечують єдині підходи до проведення експертиз. Це важливо для взаємного визнання результатів експертиз між різними країнами. Експертний висновок, складений у одній державі, повинен бути не тільки законодавчо визнаним, але й мати доказову силу для судів інших країн, що є необхідним елементом міжнародного співробітництва в галузі правосуддя та забезпечення єдності правових процедур.

Серед країн, чії інститути є частиною Європейської мережі, можна відзначити Австрію, Азербайджан, Бельгію, Болгарію, Великобританію, Вірменію, Грецію, Грузію, Данію, Іспанію, Ірландію, Італію, Латвію, Литву, Нідерланди, Норвегію, Польщу, Румунію, Сербію, Словаччину, Словенію, Туреччину, Швецію, Швейцарію, Угорщину. Це свідчить про широкий географічний спектр участі країн у мережі, що підкреслює важливість міжнародної співпраці у сфері судової експертології. Включення цих держав до європейської мережі сприяє обміну досвідом та знаннями, що в свою чергу підвищує якість експертиз та забезпечує їхню відповідність міжнародним стандартам. Таке міжнародне співробітництво не лише зміцнює професійні зв'язки між експертами, але й сприяє адаптації нових методів і технологій у різних правових системах.

У останні роки спостерігається посилене міжнародне співробітництво у сфері судової експертизи. Одним з ключових аспектів цього процесу є формування міжнародних судово-експертних мереж, які забезпечують платформу для обміну досвідом, кращими практиками та новими технологіями. Ці мережі сприяють інтеграції знань та навичок фахівців з різних країн, що, в свою чергу, підвищує ефективність проведення експертиз та сприяє стандартизації процесів на міжнародному рівні.

На сьогоднішній день функціонує п'ять основних міжнародних мереж, які об'єднують наукові ресурси судово-експертних установ з різних країн. *Європейська мережа судово-експертних установ*, є найбільш розвинутою та стабільною серед усіх існуючих мереж. Вона активно сприяє співпраці між експертами з різних держав і обміну досвідом у галузі судових експертиз. *Південноафриканська регіональна мережа судово-експертної науки*, охоплює всі країни Африки. Ця мережа забезпечує платформу для розвитку судово-експертної діяльності в регіоні, а також підвищує кваліфікацію фахівців. *Азіатська мережа судово-експертних наук (AFSN)*, ініціаторами цієї об'єднаної платформи стали провідні судово-експертні установи регіону, такі як Управління медичних наук Сінгапуру, Департамент наукової служби Брунею, Департамент хімії Малайзії та інші. Головною метою створення мережі було об'єднання зусиль для підвищення рівня судово-експертної науки та практики в країнах Південно-Східної та Східної Азії. Одним із важливих досягнень AFSN стало створення спільної бази даних судово-експертних звітів, що дозволяє фахівцям з різних країн обмінюватися інформацією та порівнювати результати своїх досліджень. Крім того, мережа ініціювала розробку єдиних стандартів та методик проведення судових експертиз, що сприяє підвищенню якості та об'єктивності

експертних висновків. *Народна судово-екологічна експертна мережа*, зосереджена на підтримці судових експертів у галузі екології та наукового дослідження екологічних правопорушень, що є важливим для збереження навколишнього середовища. *Трасологічна судово-експертна природоохоронна мережа*, є неурядовою організацією, що надає підтримку в проведенні судових експертиз у справах, пов'язаних із злочинами проти дикої природи, а також сприяє збереженню біологічного різноманіття флори та фауни¹.

Ці мережі відіграють важливу роль у розвитку судово-експертної діяльності на міжнародному рівні, забезпечуючи обмін знаннями та ресурсами, що дозволяє підвищувати ефективність розслідувань і покращувати якість судово-експертних висновків у різних країнах.

Такі інтеграційні процеси свідчать про зростаючий інтерес держав до спільної роботи та укріплення міжнародного співробітництва у сфері судової експертизи. Основною метою цих ініціатив є досягнення високих стандартів у проведенні судових експертиз та забезпечення відповідності міжнародним критеріям якості.

Європейська мережа судово-експертних установ (ENFSI), об'єднує п'ятдесят чотири експертні організації, з них сорок одна знаходяться в країнах-членах Європейського Союзу. Ця мережа є найбільшою в світі об'єднаною організацією судово-експертних установ і має міжнародне визнання завдяки своїй ролі у підвищенні професійних стандартів і обміні знаннями серед фахівців. Таке співробітництво сприяє інтеграції інноваційних технологій і методів у практику судової експертизи, що, в свою чергу, підвищує ефективність правосуддя в усіх країнах-учасницях².

Серед найвідоміших установ ENFSI, які займаються проведенням експертних досліджень, варто виділити Польський, Нідерландський, Празький та Угорський судово-експертні інститути. Ці організації мають значний досвід у виконанні різноманітних судових експертиз та активно приймають участь у міжнародних наукових проектах. Крім того, вони здійснюють навчання та підвищення кваліфікації фахівців у своїх країнах і за їх межами, що сприяє вдосконаленню судово-експертної діяльності. Завдяки тісній співпраці між цими інститутами забезпечується обмін передовими практиками, новітніми технологіями та методиками, що підвищує загальний рівень судово-експертних досліджень на міжнародному рівні. Така співпраця не лише зміцнює професійні зв'язки, але й допомагає впроваджувати інновації в процесах кримінального правосуддя.

Нідерландський інститут (The Netherlands Forensic Institute – NFI) є провідним європейським центром інновацій у сфері судових експертиз. NFI відомий своїми сучасними технологіями та інноваційними підходами до проведення криміналістичних досліджень, що включають, наприклад, аналіз ДНК, трасологію, токсикологію та цифрову криміналістику. Завдяки

¹ Клименко Н.І., Купрієвич О. А Міжнародне співробітництво судово-експертних установ. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 130–134.

² Husieva, V., Kryvoruchko, L., Pylyp, V., Makarova, O., Shynkarenko, I. The Offender and the Theory of Legal Personality: International and Ukrainian Contexts. *Amazonia Investiga*, 2024. №13 (73). P. 193–200.

високій кваліфікації фахівців і постійному вдосконаленню методів роботи, інститут забезпечує якість і достовірність результатів своїх досліджень, що робить його важливим гравцем у міжнародній системі судово-експертних установ¹.

Польський судово-експертний інститут при Міністерстві юстиції, спеціалізується на проведенні досліджень у ряді галузей. Серед основних напрямків його діяльності можна виділити токсикологічну експертизу, аналіз наркотичних речовин, генетичні дослідження ДНК, а також експертизу вогнепальної зброї та слідів пострілів². Не менш важливими є судово-психологічні експертизи, що дозволяють оцінити психічний стан осіб, залучених до кримінального процесу. Цей інститут активно співпрацює з правоохоронними органами, юридичними установами та науковими організаціями, беручи участь у міжнародних проектах та обміні досвідом. Завдяки високому рівню професіоналізму та використанню сучасних технологій, Польський судово-експертний інститут забезпечує точність і надійність своїх досліджень, що робить його важливим гравцем у сфері судової експертизи в Європі.

Мета ENFSI, полягає в тому, щоб займати провідні позиції у світовій практиці судової експертизи та гарантувати високу якість розвитку і проведення експертних досліджень по всій Європі. Основний напрямок діяльності ENFSI полягає у прагненні до організації судово-експертної діяльності на високому рівні в Європі та в усьому світі. Це досягається шляхом підвищення якості послуг у сфері судової експертизи на всіх етапах правосуддя - від місця події до судового розгляду. Членство в ENFSI об'єднує виробничі, наукові та методичні ресурси судово-експертних установ, створюючи синергію в їхній діяльності. Розширення членства в ENFSI сприяє зміцненню довіри до цієї організації з боку правоохоронних органів і судових інстанцій, що, в свою чергу, підвищує ефективність співпраці. ENFSI організовує та підтримує ділові зв'язки з іншими організаціями, які займаються криміналістикою та судовою експертизою, що сприяє обміну досвідом та знаннями. Усі установи-члени ENFSI заохочуються впроваджувати сучасні методики дослідження, міжнародні стандарти та забезпечувати компетентність експертів у специфічних видах експертизи, що сприяє покращенню якості судово-експертних послуг³.

Для забезпечення цієї якості ENFSI впроваджує кілька важливих умов. *Професійний розвиток*: регулярні навчальні програми і семінари для фахівців у сфері судової експертизи, що сприяють підвищенню їхньої кваліфікації та обміну знаннями. *Удосконалення методик*: постійне вдосконалення методів проведення експертиз, включаючи впровадження новітніх технологій та наукових досягнень у практику. *Міжнародна*

¹ Степанюк Р. Л., Гусева В. О. Організаційні засади ДНК-ідентифікації загиблих унаслідок надзвичайних подій із масовими жертвами. *Криміналістичний вісник*. 2023. №1 (39). С. 49.

² Гусева В. О. Перспективи впровадження зарубіжного досвіду використання ДНК-обліків у практику України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2 (119). С. 121–131.

³ Гора І.В. Сучасні проблеми судової експертизи в аспекті євроінтеграції України. URL: <http://arlgvud/lg/ua>d14201.html>.

співпраця: налагодження тісної співпраці між експертними установами різних країн для обміну досвідом і підходами до проведення судових експертиз. *Стандартизація*: розробка та впровадження єдиних стандартів якості для судово-експертної діяльності, що допомагає забезпечити узгодженість і точність результатів досліджень. *Аудит та моніторинг*: регулярна оцінка якості роботи експертних установ, що дозволяє виявляти можливі недоліки та вдосконалювати процеси.

Також важливо зазначити, що ENFSI активно працює над розвитком інновацій у сфері судової експертизи, організовуючи конференції та наукові зустрічі, на яких обговорюються останні досягнення у криміналістиці. Це дає можливість фахівцям ділитися напрацюваннями, впроваджувати нові технології та методи в практику, а також розширювати мережу професійних контактів. Таким чином, ENFSI грає важливу роль у формуванні єдиного європейського простору для розвитку судово-експертної діяльності.

Судово-експертною організацією України, що входить до складу ENFSI, є Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України (ДНДЕКЦ МВС України). Ця установа отримала міжнародний сертифікат якості судових експертиз у 2002 році і на постійному рівні підтверджує свої компетенції відповідно до міжнародних стандартів. Експертна служба МВС України тривалий час активно займається міжнародною діяльністю, співпрацюючи в рамках Європейської мережі судово-експертних установ (EMCEU-ENFSI). Під егідою цієї авторитетної організації реалізуються різноманітні заходи, спрямовані на акредитацію лабораторій експертної служби за міжнародним стандартом ISO/IEC 17025, що визначає вимоги до компетентності лабораторій у проведенні випробувань та калібрувань. Крім того, ДНДЕКЦ активно впроваджує системи управління якістю, що включають сучасні методики та технології, сприяючи підвищенню точності та надійності результатів експертних досліджень. У рамках цієї діяльності інститут організовує навчання для фахівців, забезпечуючи їх знаннями про нові тенденції у криміналістиці та міжнародні стандарти. Таким чином, участь ДНДЕКЦ у ENFSI не лише зміцнює позиції України на міжнародній арені судової експертизи, але й сприяє розвитку судово-експертної практики в країні, підвищуючи її авторитет і якість експертиз.

Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України активно співпрацює з американськими партнерами в рамках міжнародної програми ICITAP. Ця програма, має на меті підвищити рівень експертно-криміналістичної діяльності в Україні. Українські експерти регулярно беруть участь у різноманітних заходах, таких як тренінги, семінари та стажування за кордоном. Крім того, американські колеги надають українським експертам сучасне обладнання та методики, що дозволяють проводити дослідження на рівні міжнародних стандартів. Паралельно з цим, ДНДЕКЦ МВС України активно співпрацює з європейськими колегами в рамках Європейської мережі науково-дослідних інститутів у сфері криміналістики (ENFSI). Українські експерти регулярно

відвідують конференції, семінари та інші заходи, а також приймають у себе іноземних колег. Така співпраця дає змогу українським експертам постійно оновлювати свої знання, впроваджувати найсучасніші методи дослідження та переймати кращий міжнародний досвід¹

У 2012 році в рамках діяльності Міжнародної організації стандартизації (ISO) був створений міжнародний проєктний комітет стандартизації ISO/PC 272 «Forensic sciences» (перекладається як «Судова експертиза» або «Криміналістика»). У 2016 році цей комітет набув статусу постійно діючого технічного комітету з аналогічною назвою - ISO/TC 272. Водночас, в Європейській комісії зі стандартизації діє дзеркальний технічний комітет CEN/TC 419 «Forensic Science Processes» (перекладається як «Процеси судових експертиз» або «Процеси криміналістики»), який має таку ж історію, як і ISO/TC 272.

Завдяки успішному проходженню атестації та акредитації, зокрема отриманню сертифікату на визнання вимірювальних можливостей відповідно до міжнародного стандарту ISO/IEC 17025:2019, Київський науково-дослідний інститут судових експертиз (КНДІСЕ) зміцнив свою репутацію в очах національної та міжнародної експертної спільноти та Національного органу стандартизації України. Інститут також має ліцензію Державної служби України з контролю за наркотиками та сертифікат суб'єкта оціночної діяльності, виданий Фондом державного майна України. Більше того, КНДІСЕ став першим науково-дослідним закладом Міністерства юстиції України, який приєднався до Європейської мережі судово-експертних установ (ENFSI). Це свідчить про високий рівень його роботи та визнання на міжнародній арені, що сприяє подальшому розвитку судово-експертної діяльності в Україні.² Європейські стандарти судово-експертної діяльності можуть бути імплементовані в українське законодавство через оновлення нормативно-правових актів, зокрема Закону України "Про судову експертизу", спрямованих на розвиток судово-експертної діяльності в Україні. Важливим аспектом є законодавче закріплення можливості залучення іноземних фахівців для проведення спільних експертиз, що забезпечить обмін досвідом та підвищення якості експертиз.

Висновки. Інтеграція України в міжнародну систему судової експертизи є важливим кроком для розвитку вітчизняної судово-психіатричної експертизи. Міжнародне співробітництво дозволить підвищити рівень національної експертної служби, впровадити новітні методики та технології, а також забезпечити відповідність міжнародним стандартам якості. Впровадження європейського досвіду в українське законодавство сприятиме розвитку правової системи України та

¹ Яковенко О. П. Міжнародна діяльність експертної служби МВС України: сучасний стан і перспективи розвитку // Судово-експертна діяльність: сучасний стан і перспективи розвитку: Матеріали круглого столу. Київ. 2015. С. 422–423.

² Київський науково-дослідний інститут судових експертиз ТЕХНІЧНИЙ КОМІТЕТ 192 «СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА». URL: <https://kndise.gov.ua/tehnichnyj-komitet-192-sudova-ekspertyza/>

забезпечить прозорість і об'єктивність судово-експертних досліджень.

Сьогодні, коли злочинні угруповання діють на транснаціональному рівні, судова експертиза перестала бути локальною проблемою. Для успішного протистояння таким загрозам необхідна глобальна координація зусиль правоохоронних органів. Міжнародна співпраця в галузі судової експертизи дозволить створити єдиний науковий простір, де фахівці різних країн зможуть обмінюватися досвідом, розробляти спільні методики дослідження та забезпечувати високу якість експертних висновків. Це, в свою чергу, сприятиме підвищенню ефективності розслідування міжнародних злочинів та зміцненню правопорядку в усьому світі.

Для підвищення ефективності боротьби зі злочинністю та зміцнення правопорядку в Європі необхідно максимально використовувати науковий потенціал. Співпраця між європейськими експертними об'єднаннями, навчальними закладами та дослідницькими інститутами дозволить об'єднати зусилля для проведення спільних наукових досліджень, розробки новітніх методів судової експертизи та впровадження інноваційних технологій у практику правоохоронних органів.

Обмін досвідом та знаннями між фахівцями різних країн сприятиме підвищенню якості експертних висновків та зробить їх більш достовірними і порівнянними. Це, в свою чергу, дозволить ефективніше розслідувати міжнародні злочини та забезпечити справедливе правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гора І. В. Сучасні проблеми судової експертизи в аспекті євроінтеграції України. URL: <http://arlgvud/lg/ua>d14201.html>.
2. Гусева В. О. Перспективи впровадження зарубіжного досвіду використання ДНК-обліків у практику України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2 (119). С. 121–131.
3. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз ТЕХНІЧНИЙ КОМІТЕТ 192 «СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА». URL: <https://kndise.gov.ua/tehnichnyj-komitet-192-sudova-ekspertyza/>
4. Клименко Н. І., Купрієвич О. А. Міжнародне співробітництво судово-експертних установ. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 130–134.
5. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4038-12> (дата звернення 29.09.2024).
6. Про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу» щодо удосконалення організаційно-управлінського забезпечення судово-експертної діяльності : Закон України від 03.11.2022 р. № 2716-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2716-20> (дата звернення 29.09.2024).
7. Степанюк Р. Л., Гусева В. О. Організаційні засади ДНК-ідентифікації загиблих унаслідок надзвичайних подій із масовими жертвами. *Криміналістичний вісник*. 2023. №1 (39). С. 49–54.

8. Яковенко О. П. Міжнародна діяльність експертної служби МВС України: сучасний стан і перспективи розвитку // Судово-експертна діяльність : сучасний стан і перспективи розвитку : Матеріали круглого столу. Київ. 2015. С. 422–423

9. Husieva, V., Kryvoruchko, L., Pylyp, V., Makarova, O., Shynkarenko, I. The Offender and the Theory of Legal Personality: International and Ukrainian Contexts. *Amazonia Investiga*, 2024. №13 (73). P. 193–200.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2024

Olena P. MAKAROVA

PhD in Psychology

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF FORENSIC PSYCHIATRIC EXAMINATIONS: OPPORTUNITIES FOR UKRAINE

The article examines the legal basis and types of international cooperation in the field of forensic psychiatric examinations, with an emphasis on the exchange of experience between Ukraine and the countries of the European Union. The key areas of cooperation between forensic institutions were analyzed, including the exchange of knowledge, joint projects and the adaptation of European standards into Ukrainian legislation. Prospects for improving the quality of forensic psychiatric examinations in Ukraine through international cooperation, increasing the efficiency of justice and observing human rights in criminal processes are considered.

Key words: *international cooperation, forensic psychiatric examination, legal bases, European Union, exchange of experience, forensic expert institutions, European standards, legal harmonization, criminal justice, human rights.*

Ірина Олексіївна НЕЧАЄВА

(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ЗАХИСНИКА ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Стаття присвячена вивченню процесуального статусу захисника як адвоката, який здійснює захист підозрюваного. Дана тема є актуальною, бо до цього часу існує невизначеність реалізації процесуальних прав підозрюваним на стадії досудового розслідування, тому тема потребує більш детального вивчення. Кожна особа має право на дотримання прав, свобод та законних інтересів процесуального статусу у кримінальних провадженнях. Визначення і чітке закріплення в КПК України відповідних прав і обов'язків захисника стане запорукою забезпечення ним ефективного захисту прав, свобод та законних інтересів особи, оскільки деякі прогалини в законодавстві ускладнюють реалізацію прав захисника щодо збирання доказів у повному обсязі.

Ключові слова: кримінальне провадження, захисник, адвокат, сторона захисту, повноваження захисника, статус, досудове слідство.

Постановка проблеми. Положення Кримінального процесуального кодексу України 2012 року більшою мірою удосконалили процесуальний статус захисника. Але як свідчить дослідження, дане реформування не дало швидкого і бажаного результату, тому до цього часу існують деякі не вирішені проблемні питання, які стосуються його статусу, що пов'язані з врегулювання повноважень та процесуального механізму їх реалізації стосовно захисту підозрюваного. На сьогодні важливими питаннями для розгляду залишаються участь захисника у кримінальному процесі як одного із основних учасників кримінального провадження, вивчення питань пов'язаних із його участю у забезпеченні прав підозрюваного,

обвинуваченого та інших осіб.

Цю тему досліджували такі науковці: С. Є. Абламський, А. М. Бірюков, І. Ю. Гловацький, В. В. Забровський, Т. В. Варфоломеєва, О. В. Мартовицька, В. О. Попелюшко, Л. Д. Удалов, С. С. Чернявський, О. Г. Яновський та ін. Водночас окреслене питання залишається актуальним для дослідження.

Метою статті є розкриття особливостей участі захисника на стадії досудового розслідування та його ролі у забезпеченні прав і законних інтересів підозрюваного під час досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Досудове розслідування є ключовою стадією кримінального провадження, оскільки саме на цьому етапі формуються докази, що стануть основою для розгляду справи в суді. Захисник, як учасник цього процесу, відіграє важливу роль у забезпеченні права на захист особи, яка підозрюється у вчиненні злочину. Його процесуальний статус є однією з найскладніших та найактуальніших проблем не лише практики але й теорії кримінального процесу, та визначається Конституцією України, Кримінальним процесуальним кодексом України (далі КПК України), Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та іншими нормативно-правовими актами. Тобто право підозрюваного на захист, яке гарантується ст. 20 КПК України, є процесуальною основою, на підставі якої йому надається правова допомога захисника.

Відповідно до вимог ст. 45 КПК України, «захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію)»¹.

Водночас частиною 1 статті 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначено, що «адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених цим Законом), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю»².

О. Р. Балацька вказує що, захисником є лише той адвокат, який є членом професійної асоціації адвокатів держави. Дане твердження відповідає нормам Закону України «Про адвокатуру та адвокатську

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.12.2024).

² Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 лип.2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 03.12.2024).

діяльність», в якому зазначено, що Національна асоціація адвокатів України є недержавною некомерційною професійною організацією, яка об'єднує всіх адвокатів України та утворюється з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування¹. Це ж деякою мірою переплітається з положеннями чинного КПК України, де зазначено, що не може бути захисником адвокат, відомості щодо якого не внесені до Єдиного реєстру адвокатів України чи стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю.

Тлумачними словниками української мови слово «статус» (від лат. status – стан) пояснюється як положення, стан чого-небудь чи кого-небудь²; сукупність прав і обов'язків громадянина або юридичної особи³. Процесуальний статус захисника, як учасника кримінального провадження, виникає з моменту залучення його у кримінально процесуальні відносини на стадії досудового розслідування. В положеннях ст. 50 КПК України зазначено, що для набуття статусу учасника кримінального провадження захисник повинен надати підтвердження своїх повноважень, а саме:

- свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю;
- ордер, договір із захисником або доручення органу (установи),

уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги.

Після підтвердження повноважень захисник має право брати участь в усіх процесуальних діях, пов'язаних з його підзахисним.

Аналіз норм положень КПК України, Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», дають зрозуміти, що захиснику надається широкий спектр прав, що забезпечують ефективний захист його підзахисного. До основних прав належать:

1. Участь у процесуальних діях. Захисник може бути присутнім під час допитів, обшуків, проведення експертиз, а також ініціювати проведення окремих слідчих (розшукових) дій (ч. 6 ст. 223 КПК України).

2. Збирання доказів. Закон дозволяє захиснику самостійно отримувати докази, наприклад, шляхом опитування свідків або отримання документів (п. 8 ч. 5 ст. 42 КПК України).

3. Оскарження дій слідчого або прокурора. Захисник має право подавати скарги на дії чи бездіяльність органів досудового розслідування (п.п. 1, 2, 4, 7, 8, 9¹, 10, 11 ч. 1 ст. 303 КПК України).

4. Доступ до матеріалів провадження. Захисник має право знайомитися з матеріалами, які є підставою для підозри, вимагати їх копії та роз'яснення (ст. 290 КПК України).

Але поряд із тим законодавчо визначені і обов'язки захисника,

¹ Балацька О. Р. Природа і зміст правового статусу захисника в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. № 22. С. 167–170.

² Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. Т. 3 / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. 2-ге вид., випр. Київ : Аконіт, 2006. С. 223.

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2003. С. 618.

зокрема:

- неухильно дотримуватися законодавства;
- використовувати всі законні засоби для забезпечення захисту прав підзахисного;
- забезпечувати конфіденційність отриманої інформації;
- уникати дій, які можуть зашкодити підзахисному (ст. 47 КПК України).

Професійні права, честь і гідність адвоката гарантуються та охороняються Конституцією України, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та іншими законами (ч. 1 ст. 23 Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Однією з гарантій діяльності захисника є те, що вона захищена законом. Його не можна притягнути до відповідальності за дії, вчинені в межах виконання професійних обов'язків. Спроби перешкоджання роботі адвоката караються згідно з Кримінальним кодексом України (ст. 397 КК України)¹.

Також захисник має право на зустрічі з підозрюваним, включаючи можливість проведення конфіденційних зустрічей без обмеження у часі та кількості.

Слід зазначити, що деякі положення КПК України та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», повторюють одне одного, втім не передбачають достеменного механізму реалізації наданих захиснику повноважень. А деякі положення взагалі є суперечливими і не узгоджуються між собою, що не забезпечує єдиного алгоритму в правозастосовній діяльності захисника. Наприклад, відповідно до положень КПК України сторони уповноважені збирати фактичні дані у кримінальному провадженні, лише засобами та в порядку, передбаченому КПК України. Що в свою чергу надає можливість процесуально оформити фактичні дані, які зібрав адвокат у порядку, встановленому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Втім зібрані захисником фактичні дані як докази, згідно ст. 95 КПК України, за внутрішнім переконанням слідчого, прокурора, слідчим суддею, будуть оцінені з точки зору належності, допустимості та достовірності.

Як вказує С.Є. Абламський, «реалізація прав захисника відбувається виключно на основі КПК України, а діяльність адвоката як професійна діяльність особи унормована Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що зумовлює невизначеність процесуального статусу захисника-адвоката. Суть цієї проблеми полягає у співвідношенні прав і обов'язків захисника як суб'єкта кримінальної процесуальної діяльності та адвоката як особи, уповноваженої здійснювати захист у кримінальному провадженні»².

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 02.12.2024).

² Абламський С. Є. Процесуальний статус захисника за КПК України: проблеми регламентації та шляхи їх удосконалення. *ScienceRise: JuridicalScience*. 2018. № 1 (3). С. 51.

Аналіз нормативних положень дозволяє зрозуміти, що процесуальний статус захисника має особливості, оскільки захисник наділений правами підозрюваного (ч. 4 ст. 46 КПК України), а також одночасно наділений статусом адвоката (відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Він визначається через права підозрюваного (ст. 42 КПК України) та через особисті права (ст. 46 КПК України, ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Об'єм процесуальних прав та гарантій їх реалізації у захисника ширший, ніж у підозрюваного. Це підтверджується також і тим, що хоч підозрюваний і може самостійно збирати докази, та він не наділений правом надсилати адвокатський запит. Це здійснює захисник з метою отримання необхідної інформації від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок.

Слід підтримати Балацьку О.Р. в тому, що «можливість використання прав захисником, визначає сам підозрюваний, обвинувачений. При побудові тактики захисту чи вчиненні будь-яких процесуальних дій захисник зобов'язаний узгоджувати дані дії з підзахисним, оскільки дії захисника, що вчиняються від імені підозрюваного, обвинуваченого всупереч його волі, не можуть вважатися правомірними. Процесуальні права захисника та підзахисного не зливаються, тому, що захисник наділений системою індивідуальних прав та процесуальних обов'язків, що породжують виникнення особливих правовідносин як між захисником та підзахисним так і між захисником та іншими учасниками кримінальних проваджень»¹.

Завдяки цьому при дослідженні правового статусу захисника як суб'єкта захисту необхідно підкреслити, що у кримінальному провадженні він виступає саме як учасник сторони захисту, адвокат, якого він представляє та захищає.

Відповідно до Правил адвокатської етики адвокат не може прийняти доручення про надання правової допомоги, якщо є розумні підстави вважати, що передбачуваний розвиток інтересів нового й попереднього клієнта призведе до виникнення конфлікту інтересів. Адвокат не має права прийняти доручення також тоді, коли конфлікт інтересів пов'язаний із тим, що адвокат отримав від іншого клієнта конфіденційну інформацію, яка охоплена предметом адвокатської таємниці або захищається законодавством в інший спосіб, і є перспектива її використання під час надання правової допомоги новому клієнту². Це ж зазначено і в ч. 1 ст. 46 КПК України, де вказано, що захисник не має права взяти на себе захист іншої особи або надавати їй правову допомогу, якщо це суперечить

¹ Балацька О. Р. Природа і зміст правового статусу захисника в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. № 22. С. 167–170.

² Правила адвокатської етики від 09.06.2017 р. / З'їзд адвокатів України. Поточна редакція від 15.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17> (дата звернення 06.12.2024).

інтересам особи, якій він надає або раніше надавав правову допомогу.

Також на практиці часто виникають проблеми, пов'язані з обмеженням прав захисника:

- відмова в доступі до матеріалів справи;
- неналежне повідомлення про проведення слідчих дій;
- спроби тиску на захисника з боку правоохоронних органів.

Ці дії можуть призводити до порушення права на захист і ставлять під сумнів законність отриманих доказів.

Висновки. Захисник користуючись як правами підозрюваного (обвинуваченого), так і правами відповідно до професійного статусу захисника, виконує важливу функцію під час проведення досудового розслідування, а саме забезпечує реалізацію права на захист підозрюваного.

Ефективна реалізація прав і обов'язків захисника сприяє дотриманню принципів засад верховенства права, законності, рівності перед законом і судом, забезпечення права на захист, змагальності сторін у кримінальному провадженні. Але при цьому КПК України обмежує захисника в збиранні та поданні доказів. Він обмежений у способах і в процесуальному механізмі збирання доказів, а зібрані ним докази необхідно надати слідчому, прокурору для їх подальшої оцінки й прийняття ними рішення щодо достовірності та допустимості наданих доказів. Водночас вирішення існуючих проблем у взаємодії між захисником та органами досудового розслідування є важливим кроком на шляху до вдосконалення правової системи України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є. Процесуальний статус захисника за КПК України: проблеми регламентації та шляхи їх удосконалення. *ScienceRise: JuridicalScience*. 2018. № 1 (3). С. 49–54.
2. Балацька О. Р. Природа і зміст правового статусу захисника в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. № 22. С. 167–170.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2003. 1191 с.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 02.12.2024).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
6. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. Т. 3 / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. 2-ге вид., випр. Київ : Аконіт, 2006. 420 с.

7. Правила адвокатської етики від 09.06.2017 р. / З'їзд адвокатів України. Поточна редакція від 15.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17> (дата звернення 06.12.2024).

8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 лип.2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 03.12.2024).

Стаття надійшла до редакції 05.12.2024

Iryna OI. NECHAIEVA

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv Ukraine)

FEATURES OF THE PROCEDURAL STATUS OF THE DEFENDER DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION

The article is devoted to the study of the procedural status of the defender as a lawyer who defends the suspect. This topic is relevant, because until now there is uncertainty regarding the realization of procedural rights by suspects at the stage of pre-trial investigation, therefore the topic requires a more detailed study. Every person has the rights to observe the rights, freedoms and legal interests of the procedural status in criminal proceedings. Defining clearly enshrining in the Criminal Procedure Code of Ukraine the corresponding rights and duties of the defender will be a guarantee of effective protection of the rights, freedoms and legitimate interests of the person, since some gaps in the legislation make it difficult to realize the rights of the defender regarding the collection of evidence in full.

Key words: *criminal proceedings, defender, lawyer, defense side, powers of the defender, status, pre-trial investigation.*

Юрій Володимирович ПЕДОС*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО УЧАСТІ ЕКСПЕРТА ТА СПЕЦІАЛІСТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Для повного і належного визначення сутності та змісту будь-якого явища необхідним є дослідження генезису його розвитку, що дозволить визначити обставини виникнення, етапи еволюційного розвитку, умови формування фундаментальних положень, проблемні напрямки, фактори впливу, а також організаційно-правові заходи, що сприяли або негативно впливали на розвиток того чи іншого явища. Зародження, становлення та розвиток національного законодавства щодо участі спеціаліста та експерта у кримінальному провадженні тісно пов'язані з: формуванням різноманітних спеціальних теоретичних та прикладних знань, умінь та навичок; умовами використання спеціальних знань під час експертних досліджень; підставами визнання процесуальними джерелами доказів; порядком залучення та особливостями участі таких фахівців у кримінальному судочинстві.

У цій статті автором здійснено дослідження перелічених питань щодо історії виникнення, становлення, сучасного стану та перспектив удосконалення участі спеціаліста та експерта у кримінальному процесі, що дозволить як науковцям та законотворцям, так і правозастосувачам врахувати минулі помилки та не втратити позитивні надбання у майбутньому. На підставі проведеного системного аналізу положень нормативно-правових актів автором виокремлено шість основних етапів розвитку національного законодавства щодо участі спеціаліста та експерта у кримінальному провадженні.

Ключові слова: *спеціаліст, експерт, обізнані особи, експертиза, експертна діяльність, спеціальні знання, зародження, формування, становлення, розвиток.*

Постановка проблеми. *Удосконалення участі спеціаліста та експерта у кримінальному провадженні, а також законодавчого закріплення їх залучення до кримінального судочинства та використання спеціальних знань, умінь та навичок, якими володіє експерт та спеціаліст, неможливе без дослідження процесу формування та історичного розвитку основних понять та положень такої участі.*

У різні роки питання залучення спеціалістів та експертів до участі у кримінальному судочинстві були предметом дослідження вчених у певних галузях, зокрема: філософії, загальної теорії права, криміналістики, теорії

судової експертизи, кримінального процесу, тощо. Разом з цим, теоретичною основою дослідження участі спеціаліста та експерта у кримінальному провадженні стали праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених як: Г. К. Авдєєва, О. М. Бандурка, В. П. Бахін, О.О. Бондаренко, Д. Г. Глушкова, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, Е.О. Даніч, М. В. Даньшин, А. В. Дудич, М. І. Колос, В. О. Комаха, Н. М. Косміна, Є.Д. Лук'янчиков, П. М. Маланчук, О. В. Малахова, Ю. К. Орлов, Г. М. Пилипенко, І. В. Пиріг, Б. В. Романюк, О. Г. Рувін, М. В. Салтевський, В. В. Сокурено, С. М. Стахівський, Р. Л. Степанюк, В. М. Стратонов, В. В. Тіщенко, А.М. Тимчишин, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько, М.Г. Щербаковський, О. О. Юхно та ін.

Проблеми правового регулювання участі спеціаліста та експерта у кримінальному провадженні, застосування слідчої та судової практики у сфері їх залучення до кримінального судочинства досліджувались вченими у різні часи, однак їх праці стосувались залучення та участі так званих обізнаних осіб під час досудового розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Тому, необхідним є здійснення дослідження участі спеціаліста та експерта у кримінальному провадженні з точки зору як гносеологічних, так і проблемних та процедурних аспектів, тобто розгляд проблемних напрямів теоретичного, процесуального, тактичного, методичного та організаційного характеру, тощо, починаючи з його розвитку та становлення.

Метою статті є дослідження процесу виникнення, становлення, розвитку, сучасного стану та перспектив удосконалення участі спеціаліста та експерта у кримінальному процесі, що дозволить як науковцям та законотворцям, так і правозастосувачам врахувати минулі помилки та не втратити позитивні надбання у майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Проведене дослідження етапів розвитку національного законодавства щодо участі спеціаліста та експерта у кримінальному провадженні, факторів впливу на зміни, що відбулися впродовж століть, дає змогу визначити певні періоди формування, становлення та розвитку самих понять «спеціальні знання», «експерт», «спеціаліст», «експертиза», а також умов та порядку залучення спеціаліста та експерта до кримінального судочинства.

Дослідження питання використання спеціальних знань здавен, вказує на те, що первісні общини дотримувались традицій, звичаїв та заборон, що визначались з врахуванням релігій та влади на той час. Першими правовими пам'ятками кримінального судочинства, в яких було встановлено випадки участі окремих осіб у розслідуванні для визначення певних обставин кримінального провадження (вартості викраденого, наявності тілесних ушкоджень, причин смерті) були договір Київської Русі з Візантією у 911 році¹. З 1016 року збіркою стародавніх правових норм

¹ Договори Київської Русі з Візантією. Інститут історії України. Національна академія наук України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Dogovory_KR_z_Vizantiyu

вважають «Руську Правду», положення якої протягом XVI століття були відображені в «Судебнику» (1497 та 1550 років) та у трьох Литовських статутах (1529, 1566 та 1588 років). В цих документах крім залучення лікарів, згадують про так званих «д'яків», які були обізнаними особами у політичних, адміністративних, фінансових та інших питаннях (ст. 1 «Судебника») ¹.

Також, у XVI столітті, розпочалось формування товарознавчих знань, що було пов'язано з необхідністю визначення вартості та якості. З поглибленням та розширенням цих знань, розпочався розвиток таких наук як: фізика, хімія та біологія, що, відповідно впливало на залучення до участі у кримінальному судочинстві значно широкого кола спеціалістів.

Вже у 1743 році було упорядковано перший кодекс українського права «Права, за якими судиться малоросійський народ»², положення якого визначали «стан божевілля» як природний дефект розумового розвитку та «стан алкогольного сп'яніння», що встановлювався лікарями (Глава XX арт. 44) ³.

Ретроспективний аналіз становлення участі експертів та спеціалістів у кримінальному провадженні в Україні, свідчить, що спочатку такими обізнаними людьми виступали особи, які володіли медичними та математичними знаннями або були фахівцями у сфері товарознавства або документознавства.

Надалі, у 1832 році було укладено Звід законів Російської імперії ⁴ (далі – Звід), яким вперше нормативно було закріплено поняття «обізнані особи». А в результаті проведеної судової реформи вже у 1864 році було затверджено чотири закони по галузям права, що передбачали реформування судової системи, а також Статут кримінального судочинства (далі – Статут) ⁵, в якому використовувались такі поняття як «спеціальні знання», «експерт» та «судово-медичні, судово-психіатричні, судово-хімічні та мікроскопічні експертні дослідження» (ст. ст. 325, 326, 1160 Статуту). Так,

¹ Кротов Я. Судебники 1947 та 1550 років. Переклад текст Судебника 1947 року. http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm

² Права, за якими судиться малоросійський народ / Відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко; Упорядн. та авт. нарису К. А. Вислобоков; Ред. кол.: О. М. Мироненко (голова), К. А. Вислобоков (відп. секретар), І. Б. Усенко, В. В. Цветков, Ю. С. Шемшученко. НАН України. Інститут держави і права ім В. М. Корецького; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 1997. – 548 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001425.

³ Болюх О.М. Аналіз окремих обставин, які пом'якшували покарання у Кодексі 1743 р. «Права, за якими судиться малоросійський народ» та їх порівняння з положеннями чинного Кримінального кодексу України «Молодий вчений». № 4 (68). Квітень, 2019 р. С. 117 – 121. с. 120. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/2961/2934>

⁴ Страшок А.А. Поняття обізнаних осіб та форми їх залучення у кримінальному судочинстві України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 3. С. 139. DOI <https://doi.org/10.32782/3922109> URL: <https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/2531/1/%D0%90%D0%BA%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%97.pdf>.

⁵ Короткий викладъ изъ устава 20 ноября 1864 года объ уголовнімъ суді для южно-руськихъ крестьянъ. Вікіджерело. URL: [864_%D0](https://uk.wikipedia.org/wiki/Короткий_викладъ_изъ_устава_20_ноября_1864_года_объ_уголовнімъ_суді_для_южно-руськихъ_крестьянъ)

у ст. 325 Статуту наголошувалось, що обізнані люди запрошувались для участі у кримінальному судочинстві у разі необхідності використання спеціальних знань та досвіду в науці, мистецтві, ремеслі та будь якій іншій сфері. До обізнаних осіб ст. 326 Статут відносить лікарів, фармацевтів, професорів, вчителів, техніків, художників, ремісників, казначейів та осіб, що завдяки тривалій діяльності мають особливий досвід в будь якій сфері. Крім того, положення регламентували: проведення оглядів та освідувань через обізнаних осіб (ст. ст. 325-355 Статуту), залучення перекладача та особи, яка розуміє жести глухих та німих (ст. ст. 410, 450, 730, 731 793 Статуту), допит обізнаних свідків (ст. ст. 693, 573 Статуту) та експерта в суді (ст. 695 Статуту)¹.

З 1917 року у процесуальному законодавстві нашої держави, що входила до складу Радянського Союзу, передбачалась єдина форма участі експерта та спеціаліста у кримінальному провадженні – експертиза. Так, в результаті збільшення випадків залучення різних фахівців до участі у розслідуванні кримінальних проваджень, в Європі, а пізніше і в Україні почали створюватись різні установи, в яких проводились дослідження ². Положення КПК УРСР 1927 року встановили підстави, випадки та порядок призначення експертизи, визначили експертний висновок як вид доказу (ст. 62 КПК УРСР); а також передбачили участь під час проведення слідчих (розшукових) дій (далі - С(Р)Д) таких спеціалістів як: перекладач, лікар та педагог (ст.ст. 66, 162, 190 КПК УРСР)³.

Результатом актуалізації експертної діяльності, змін та розвитку наукової думки щодо участі спеціаліста та експерта у кримінальному судочинстві стало прийняття нового КПК УРСР у 1960 році, який нормативно удосконалив та розширив діапазон участі експертів та спеціалістів у кримінальному провадженні. Зокрема, спочатку цей Кодекс передбачав участь спеціалістів у кримінальному провадженні під час проведення окремих С(Р)Д: огляд трупа, ексгумація трупа, освідування, допит з перекладачем, сліпих, глухонімих та неповнолітніх осіб, проведення ревізії, а з внесеними змінами та доповненнями до КПК УРСР у 1971 році, регламентації набув окремий порядок залучення перекладача (ст. 128 КПК УРСР) та спеціаліста (ст. 128-1 КПК УРСР) до участі як у всіх С(Р)Д під час досудового розслідування та судового засідання. Також ці зміни торкнулись діяльності спеціаліста під час проведення С(Р)Д, закріпивши використання ним своїх спеціальних знань та навиків під час виявлення, закріплення та

¹ Страшок А. А. Історичний розвиток правового статусу суб'єктів, які здійснюють функцію сприяння кримінальному провадженню. Актуальні проблеми держави і права. 7 с. С. 231. DOI <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i85.1873> URL: <http://apdp.in.ua/v85/31.pdf>; Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні: навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. Справ. 2019. С. 9

² Рувін О. Г. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. Київ : Видавництво Ліра-К. 2019. С. 9. URL: <https://jurkniga.ua/contents/sudovi-ekspertizi-v-protseualnomu-pravi-ukraini-navchalniy-posibnik.pdf>

³ Основи судової експертизи : навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфреман та ін. Х. : Право, 2016. С. 15 URL: <https://expertize-journal.org.ua/attachments/article/924/ose.pdf>.

вилучення доказів, звернення уваги слідчого на обставини, що пов'язані з виявленням та закріпленням доказів, наданні пояснень з приводу спеціальних питань, які виникають при проведенні слідчої (розшукової) дії (ч. 2 ст. 128-1 КПК УРСР)¹. Крім того, законодавець тих років визначив порядок відводу експерта та спеціаліста (ст. 62 КПК УРСР), призначення експертизи (ст. 75 та Глава 18 КПК УРСР), правовий статус експерта (ст. 77 КПК УРСР), розширено перелік обов'язкових випадків призначення експертизи (ст. 76 КПК УРСР), а також регламентовано проведення експертизи та допит експерта в суді, призначення повторної або додаткової експертизи (ст. 310-312 КПК УРСР)².

Окрім розвитку національного законодавства щодо участі спеціаліста та експерта у кримінальному провадженні, відбулися зміни у криміналістичному напрямку організації судово-експертної діяльності завдяки науковим дослідженням. Надалі, на тлі розвитку, удосконалення та впровадження непересічних способів вчинення кримінальних правопорушень, спостерігається збільшення кількості злочинів з використанням сучасних досягнень науки та техніки. Впровадження новітніх способів та методів готування, вчинення або приховування таких злочинів експертами та спеціалістами різних сфер знань, науки та техніки обізнаними правопорушниками призводить до виникнення ускладнень в діяльності органів досудового розслідування, що затягують хід розслідування кримінального провадження, однак, разом з цим, підвищують значення висновків експерта та спеціаліста як процесуального джерела доказів у процесі доказування.

Тому, з 2012 року законодавець докорінно змінив кримінальне судочинство шляхом введення в дію нового КПК України, положення якого докорінно вплинули на нормативне регулювання участі експерта та спеціаліста у кримінальному провадженні. Зокрема, зміни торкнулись: прав учасників кримінального процесу щодо ініціювання проведення експертизи, процесуального статусу експерта та спеціаліста, порядку їх залучення до участі у кримінальному провадженні, переліку обов'язкових підстав проведення експертизи, змісту висновку експерта, порядку отримання зразків для експертизи, тощо³.

Аналізуючи законодавчо закріплений правовий статус експерта у кримінальному провадженні, необхідно зауважити, що, в цілому, його права та обов'язки не змінилися, однак їх зміст став більш осучаснений та конкретизований. Крім того, у порівнянні з положеннями КПК УРСР 1960 року, положення чинного КПК України визначили порядок, підстави та умови призначення низки експертиз у кримінальному провадженні.

¹ Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення доповнень і змін до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР» від 30.08.71 р. No 117-VIII. Сайт «Закон Онлайн. Право знати.» URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/139975__529033

² Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28.12.1960. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Розвиток національного законодавства щодо участі спеціаліста у кримінальному провадженні в результаті прийняття КПК України 2012 року полягає в тому, що законодавець вперше окремою статтею закону визначив поняття спеціаліста як учасника кримінального провадження та його правовий статус.

Крім того, у зв'язку з веденням в Україні воєнного стану у 2022 році, удосконалення національного кримінального процесуального законодавства стало гострою проблемою як для законодавця, так і для науковця. Так, з початком збройної агресії проти нашої держави законодавцем прийнято ряд змін та доповнень до нормативно-правових актів, у тому числі до КПК України, що торкнулись і повноважень спеціаліста щодо його участі у кримінальному провадженні, що були обумовлені новими умовами. Зокрема, Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні» від 09 жовтня 2024 року¹, спеціаліст наділений правом надавати довідки, висновки з питань, що належать до сфери його знань (ст. 81 КПК України), до документів, які є процесуальними джерелами доказів (ст. 84 КПК України), законодавець відніс довідки, висновки та інші документи спеціалістів (ст. 99 КПК України), чим надав цим документам доказове значення у кримінальному провадженні. Участь експерта та спеціаліста у кримінальному провадженні в положеннях чинного КПК України набули розвитку в частині відводу та самовідводу.

З огляду на кількість нововведень та доповнень, внесених правотворцями до положень кримінального процесуального законодавства, можна дійти висновку, що законодавче забезпечення участі експерта та спеціаліста у кримінальному провадженні в нашій державі постійно вдосконалюється, що є позитивним аспектом розвитку національного законодавства та наукової думки. Необхідно зауважити, що слугуючи виконання завдань та підвищенню якості як кримінального процесу в цілому, так і досудового розслідування та судового розгляду, як стадій кримінального провадження, поняття, форми та порядок участі як експерта так і спеціаліста у кримінальному провадженні склались історично.

Однак, досліджуючи напрямки розвитку національного законодавства та наукової думки щодо участі спеціаліста та експерта у кримінальному провадженні, необхідно зауважити, що багато теоретичних питань та пов'язаних із ними практичних аспектів такої участі залишаються не вирішеними. Теорія та практика її застосування у будь якій сфері життя тісно переплітаються між собою та перебувають в залежності. Наявність законодавчих прогалин тягне за собою порушення прав, свобод та законних

¹ Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні : Закон України від 09.10.2024 № 4009-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4009-20#Text>.

інтересів особи, суспільства та держави або призводить до їх неналежної реалізації. Недостатнє використання або розуміння сутності досягнень науково-технічного прогресу та результатів новітніх технологій у кримінальному судочинстві, як вказує слідча та судова практики, зумовлені конкретними детермінантами, зокрема: відсутність встановленого категоріального апарату та чіткого визначення предмету, меж та форм застосування окремих спеціальних знань та технічних засобів, наявність проблемних гносеологічних та процедурних аспектів під час застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, тощо.

Висновки. Встановлення певних історичних етапів зумовить здійснення комплексного дослідження участі експерта та спеціаліста у кримінальному провадженні з врахуванням законодавчих актів та наукових думок. Системний аналіз положень нормативно-правових актів та здійснених досліджень дозволяє виокремити основні історичні етапи розвитку національного законодавства та наукової думки щодо участі спеціаліста та експерта у кримінальному провадженні:

I етап – до середини XIX ст. – зародження традицій та звичаїв залучення до судочинства лікарів, так званих «д'яків» та «обізнаних осіб», як осіб, які володіють знаннями у сфері медицини, математики, товарознавства та документознавства.

II етап – з 1864 р. до 1917 р. – формування понятійного апарату участі експертів та спеціалістів у кримінальному провадженні («спеціальні знання», «експерт», «судово-медичні, судово-психіатричні, судово-хімічні та мікроскопічні експертні дослідження»); залучення «обізнаних осіб» як учасників кримінального судочинства в якості спеціалістів (лікарів, фармацевтів, професорів, вчителів, техніків, художників, ремісників, казначеїв, перекладачів; осіб, які розуміють жести глухих та німих; осіб, що завдяки тривалій діяльності мали особливий досвід в будь якій сфері) під час оглядів, освідкувань, допитів, тощо.

III етап – з 1917 р. до 1960 р. – визначення підстав та порядку призначення експертиз; нормативне закріплення експертного висновку як виду доказу; унормування порядку участі окремих спеціалістів (перекладача, лікаря та педагога) під час проведення окремих С(Р)Д; формування окремих напрямів експертної діяльності.

IV етап – з 1960 р. до 2012 р. – розширення діапазону участі експертів та спеціалістів у кримінальному провадженні під час проведення С(Р)Д та судового розгляду; визначення порядку призначення експертизи, переліку обов'язкових випадків призначення експертизи, повторної або додаткової експертизи, порядку допиту експерта в суді, закріплення правового статусу експерта та його відводу. Закріплення процесуального порядку залучення спеціаліста та використання ним своїх спеціальних знань та навиків; удосконалення участі експерта та спеціаліста у кримінальному провадженні шляхом внесення змін та доповнень до кримінального процесуального законодавства.

V етап – з 2012 р. до 2024 р. – становлення сучасної моделі участі

спеціаліста та експерта у кримінальному провадженні; нормативне удосконалення основних положень такої участі шляхом прийняття чинного КПК України. Положення КПК України набули осучаснення та конкретизації, істотно удосконалили нормативне регулювання участі експерта та спеціаліста у кримінальному провадженні, зокрема, зміни торкнулись: прав учасників кримінального процесу щодо ініціювання проведення експертизи, процесуального статусу експерта та спеціаліста, порядку їх залучення до участі у кримінальному провадженні, переліку обов'язкових підстав проведення експертизи, змісту висновку експерта, порядку отримання зразків для експертизи. Також законодавець вперше нормативно окремою статтею закону закріпив спеціаліста як учасника кримінального провадження.

VI етап – з 2024 р. по теперішній час – удосконалення кримінального процесуального законодавства відповідно до вимог, що виникають в умовах воєнного стану (наділення спеціаліста низкою прав як учасника кримінального провадження та визнання процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні довідок, висновків та інших документів спеціаліста).

Отже, визначення відповідних етапів на підставі дослідження всього процесу зародження, формування, становлення, розвитку національного законодавства щодо участі спеціаліста та експерта у кримінальному провадженні, свідчить про необхідність та важливість постійного наукового пошуку та законодавчого удосконалення як судово-експертної діяльності, так і процесуального статусу та порядку залучення експертів і спеціалістів до кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Болюх О.М. Аналіз окремих обставин, які пом'якшували покарання у Кодексі 1743 р. «Права, за якими судиться малоросійський народ» та їх порівняння з положеннями чинного Кримінального кодексу України. *Молодий вчений*. 2019. № 4 (68). С. 117–121. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/2961/2934>
2. Договори Київської Русі з Візантією. Інститут історії України. Національна академія наук України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Dogovory_KR_z_Vizantieyu.
3. Короткий викладъ изъ устава 20 ноября 1864 года объ уголовнімъ суді для южно-руськихъ крестьянъ. Вікіджерело. URL: <https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%9A%D0%0%>.
4. Криміналістичне дослідження документів, письма та почерку. Частина друга. Криміналістична техніка. 32 с. URL: <https://library.nusta.edu.ua/depository/%D0%95%D0%BB%D0%B5%10.pdf>.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

6. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28.12.1960. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>.

7. Кротов Я. Судебники 1947 та 1550 років. Переклад текст Судебника 1947 року. http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm.

8. Пиріг І. В., Бідняк Г.С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні: навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. Справ. 2019. 140 с.

9. Права, за якими судиться малоросійський народ / Відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко; Упорядн. та авт. нарису К. А. Вислобоков; Ред. кол.: О. М. Мироненко (голова), К. А. Вислобоков (відп. секретар), І. Б. Усенко, В. В. Цветков, Ю. С. Шемшученко. НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. К., 1997. 548 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001425.

10. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні : Закон України від 09.10.2024 р. № 4009-IX. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4009-20#Text>.

11. Рувін О. Г. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. Київ : Видавництво Ліра-К. 2019. 424 с.

12. Страшок А. А. Історичний розвиток правового статусу суб'єктів, які здійснюють функцію сприяння кримінальному провадженню. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. № 7. С. 228–234. DOI <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i85.1873>.

13. Страшок А.А. Поняття обізнаних осіб та форми їх залучення у кримінальному судочинстві України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 3. С. 137–142. DOI <https://doi.org/10.32782/3922109>.

14. Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення доповнень і змін до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР» від 30.08.71 р. № 117-VIII. Сайт «Закон Онлайн. Право знати.» URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/139975__529033

Стаття надійшла до редакції 28.11.2024

Yuriy V. PEDOS,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF NATIONAL LEGISLATION REGARDING EXPERT AND SPECIALIST PARTICIPATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

In order to fully and properly determine the essence and content of any phenomenon, it is necessary to study the genesis of its development, which will allow to determine the circumstances of its occurrence, the stages of evolutionary development, the conditions for the formation of fundamental provisions, problem directions, influencing factors, as well as organizational and legal measures that contributed or negatively influenced the development of this or that phenomenon. The origin, formation and development of national legislation regarding the participation of specialists and experts in criminal proceedings are closely related to: the formation of various special theoretical and applied knowledge, abilities and skills; terms of using special knowledge during expert research; grounds for recognition as procedural sources of evidence; the order of involvement and features of the participation of such specialists in criminal proceedings. In this article, the author conducted a study of the listed questions regarding the history of the origin, formation, current state and prospects for improving the participation of specialists and experts in the criminal process, which will allow both scientists and lawmakers, as well as law enforcement officers, to take into account past mistakes and not lose positive assets in the future. On the basis of a systematic analysis of the provisions of regulatory legal acts, the author singled out six main stages of the development of national legislation regarding the participation of specialists and experts in criminal proceedings.

Key words: *specialist, expert, knowledgeable persons, expertise, expert activity, special knowledge, birth, formation, formation, development.*

Аліна Валентинівна ПІДДУБНА,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ПОРЯДОК ПЕРЕДАЧІ ПРЕДСТАВНИКАМИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ПОТЕНЦІЙНИХ ДОКАЗІВ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ОРГАНАМ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Процес документування воєнних злочинів є одним із пріоритетних напрямів взаємодії слідчих з іншими органами та підрозділами, тому що документування є способом збереження доказів воєнних злочинів, що з плином часу можуть бути приховані або знищені. В умовах активних бойових дій, документування таких правопорушень неможливе без залучення представників Збройних Сил України, тому що, як правило, саме вони володіють значним обсягом відомостей про фактичні дані, що можуть бути визнані доказами у кримінальному провадженні. Адже саме військовослужбовці, які здійснюють різного роду військові операції на окупованих територіях, першими прибувають у звільнені райони, а органи досудового розслідування не можуть негайно прибути або не мають об'єктивної можливості доступу до місця вчинення воєнних злочинів.

З метою своєчасного та належного повідомлення правоохоронні органи про вчинення воєнних злочинів, повного збирання, збереження та передачі потенційних доказів органам досудового розслідування, на підставі аналізу судової практики, положень кримінального процесуального законодавства, практичних порадників та рекомендацій, автором статті розроблено пропозиції щодо порядку залучення представників Збройних сил України на початку досудового розслідування воєнних злочинів, передачі ними речей та документів, виявлених на полі бою чи деокупованих територіях, що можуть бути визнані речовими доказами та мати доказове значення у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів.

Ключові слова: воєнні злочини, документування, військовослужбовці,

місце події, встановлення, фіксування, збирання, збереження, передача, органи досудового розслідування.

Постановка проблеми. З моменту повномасштабного вторгнення РФ на територію України, з метою належного документування воєнних злочинів функціонує потужна система органів досудового розслідування, діє налагоджена взаємодія між ними та іншими залученими учасниками досудового розслідування воєнних злочинів. Так, з метою доказування воєнних злочинів, створені та діють спеціальні слідчі групи для збору доказової бази з подальшим переданням її до Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), польовий Офіс прокурора МКС в Україні, Міжнародний центр з розслідування вторгнення Росії в Україну, до складу якого входять прокурори з України, ЄС, США та Міжнародного кримінального суду. Крім того, з метою пошуку доказів воєнних злочинів під час польових місій на деокупованих територіях, з подальшим переданням відшуканих доказів органам досудового розслідування, створено та функціонує низка правозахисних організацій України, а саме: Українська Гельсінська спілка з прав людини, Ukrainian Legal Advisory Group, Регіональний центр прав людини, Медійна ініціатива за права людини, фундація DEJURE), тощо¹.

Однак, коли це стосується учасників кримінального провадження, що залучаються до документування воєнних злочинів, яке, повинно здійснюватися відповідно до міжнародних стандартів для забезпечення в майбутньому притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності як на національному, так і міжнародному рівнях, виникають труднощі, пов'язані з відсутністю належної кримінальної процесуальної регламентації вказаної процедури. Так, здійснюючи наступальні, штурмові або звільняючі військові операції на окупованих територіях, представники ЗСУ першими стають свідками вбивств, катувань цивільних осіб та військовополонених, натрапляють на місця масових поховань, виявляють потенційні докази воєнних злочинів. Важливою складовою процесу доказування в таких кримінальних провадженнях є своєчасне та належне повідомлення органи досудового розслідування про воєнні злочини, а також збирання, збереження та передача їм потенційних доказів. Однак, чіткого порядку або алгоритму дій військовослужбовців у випадку виявлення ними доказів воєнних злочинів не визначено. Подібні та дотичні до викладеної проблеми порушувались в дослідженнях таких науковців як Г. І. Глобенко, О. М. Дуфенюк, А. А. Когут, О. О. Кравчук, Є. О. Крапивін, О. В. Пчеліна, М. І. Пашковський, В. В. Романюк, Т. Г. Фоміна, В. В. Яворська та ін.

Метою статті є розроблення порядку дій представників ЗСУ під час встановлення, фіксування, збирання, збереження та передачі органам досудового розслідування потенційних доказів, виявлених на полі бою чи деокупованих територіях, що можуть бути визнані речовими доказами та

¹ Воєнні злочини РФ в Україні: громадські організації, що документують їх та збирають свідчення для трибуналу. *Суспільне. Новини*. URL: <https://suspilne.media/523271-voenni-zlocini-rf-v-ukraini-gromadski-organizacii-so-dokumentuut-ih-ta-zbiraut-svidcenna-dla-tribunalu/>

мати доказове значення у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Досудове розслідування воєнних злочинів розпочинається в порядку та з підстав, визначених ст. ст. 214, 615 КПК України¹ та пов'язане з виявленням ознак кримінального правопорушення, надходженням заяви чи повідомлення про вчинення правопорушення, а також вжиттям заходів щодо встановлення самої події та особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також повним документуванням отриманих відомостей, тощо. Суб'єктами доказування під час досудового розслідування воєнних злочинів є професійні слідчі, однак, у разі виявлення фактичних даних про вчинення воєнного злочину, представники ЗСУ повинні передати відповідні відомості органам досудового розслідування. Звісно, що представники ЗСУ не є суб'єктами здійснення досудового розслідування, однак, підхід до оцінки доказів в суді змінився та полягає в тому, що вирішальне значення мають факти порушення основоположних прав та свобод особи. Зокрема, колегія суддів Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду своєю ухвалою вказала на критерії визнання доказів недопустимими, що обумовлюють диференційований порядок вирішення питання щодо їх недопустимості². Тому, у разі виявлення потенційних доказів воєнних злочинів, крім чіткого здійснення дій щодо передачі їх органу досудового розслідування, військовослужбовцям потрібно знати про необхідність дотримання прав, свобод та законних інтересів інших осіб.

Враховуючи позицію авторів видань «Роль військовослужбовця у реагуванні на воєнні злочини»³ та «Взаємодія Збройних Сил України з органами досудового розслідування під час фіксації обставин вчинення злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України»⁴, а також проведене нами дослідження, необхідно зауважити, що порядок передачі представниками ЗСУ речей та документів, виявлених на полі бою чи деокупованих територіях, що можуть бути визнані речовими доказами та мати доказове значення у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів залежить від ситуацій та умов, які можуть відбутись на місці вчиненні воєнного злочину.

У разі встановлення представниками ЗСУ місця вчинення воєнного злочину, отримання ними інформації про таке місце або

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

² Ухвала колегії суддів Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 10.03.2023. Справа № 757/38626/17-к. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109591871&red=100003e9e91c6246251b467dd1c3e063320b2f&d=5>

³ Гражвідас Ясутіс, Ребекка Мікова, Джоді Прескотт, Вільям Шабас. Роль військовослужбовця у реагуванні на воєнні злочини. Женева: Женевський центр з управління сектором безпеки, 2023. 34 с. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/War_crimes_Evidence-UKR.pdf

⁴ Взаємодія Збройних Сил України з органами досудового розслідування під час фіксації обставин вчинення злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України : практичний посібник / А. А. Когут [та ін.]; СБУ, Ін-т підгот. юрид. кадрів для СБУ НІОУ ім. Ярослава Мудрого. - Харків : ІПНОК для СБ України, 2023. 56 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19711/1/Vzaiemodiia_ZSU.pdf.

виявлення доказів вчинення такого злочину, їм необхідно невідкладно повідомити про це безпосереднього командира, який, своєю чергою, доповідає вищому командуванню або повідомляє орган досудового розслідування (в залежності від комунікації). Так, для належного документування воєнних злочинів, уніфікації порядку та форми повідомлень щодо виявлених порушень міжнародного гуманітарного права, авторами Рекомендацій ¹ розроблено шаблон повідомлення про воєнний злочин, що підлягає реєстрації; Офісом Генерального прокурора спільно з національними та міжнародними партнерами створено онлайн-ресурс, за допомогою якого кожна особа, зареєструвавшись, може надати інформацію про виявлені відповідні правопорушення, свідків, потерпілих, зафіксувати докази, надіславши фото або відео тощо², а також ряд цифрових платформ, порталів, чат-ботів та застосунків, за допомогою яких є можливість повідомлення про вчинення воєнних злочинів рф³.

Саме повідомлення про вчинення воєнних злочинів від представників ЗСУ, за можливості, повинно бути складене та подане в письмовій формі у вигляді рапорту або доповідної записки з викладенням всіх обставин події (час, адреса, координати, умови, інформація про постраждалих, свідків або порушників, тип зброї або військової техніки рф, відомості про особу, яка встановила або розпізнала місце події або встановила потенційні докази воєнного злочину, тощо) з подальшою реєстрацією відповідно до ч. 4 ст. 214 КПК України ⁴.

Окрім повідомлення, військовослужбовець, у разі встановлення місця вчинення воєнного злочину має здійснити заходи, спрямовані на збереження цілісності місця події (недопущення пошкодження або знищення слідів, встановлення постраждалих, свідків, очевидців, тощо) та, до проведення огляду місця події слідчими, представники ЗСУ повинні дотримуватися обов'язку щодо мінімального втручання (після перевірки на наявність вибухонебезпечних предметів). Під час огляду місця події представники ЗСУ залучаються до проведення такої слідчої (розшукової) дії в якості спеціалістів.

Разом з цим, **якщо працівники органу досудового розслідування не можуть негайно прибути або не мають об'єктивної можливості доступу до місця вчинення воєнного злочину для проведення огляду місця події** чи коли місце події це лінія бойового зіткнення тощо, представникам ЗСУ необхідно здійснити заходи щодо фіксації, збирання та збереження речей та документів, що можуть мати доказове значення, для їх

¹ Гражвідас Ясутіс, Ребекка Мікова, Джоді Прескотт, Вільям Шабас. Роль військовослужбовця у реагуванні на воєнні злочини. Женева: Женевський центр з управління сектором безпеки, 2023. 34 с. С. 21. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/War_crimes_Evidence-UKR.pdf

² Якщо ви стали потерпілим або свідком воєнних злочинів Росії – фіксуйте та надсилайте докази! Документуємо воєнні злочини Російської Федерації в Україні. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://warcrimes.gov.ua/>

³ Воєнні злочини та їх документування. Безоплатна правнича допомога. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/voeyenni-zlochynu-ta-yih-dokumentu-vanny>

⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

передачі слідчим для подальшого огляду та залучення до матеріалів кримінального провадження.

У вказані ситуації, у разі виявлення потенційних доказів воєнних злочинів, військовослужбовцям потрібно знати, що **фіксація** місця вчинення воєнного злочину, а також речей та документів, що можуть бути визнані речовими доказами та мати доказове значення, полягає у: фотографуванні або відео зйомці місць скоєння воєнних злочинів, огляду речей, предметів, документів; описі інформації або предметів, знайдених на цих місцях; складанні схем або схематичних зображень місця події, тощо. Достатність фіксації полягає саме у точному та ретельному документуванні всіх об'єктів, що мають відношення до події. Для достовірної та достатньої фіксації будь-якої інформації, що може стати доказом воєнного злочину, відомості повинні бути повними та чіткими.

Збирання потенційних доказів воєнних злочинів, полягає в їх вилученні та пакуванні в такий спосіб, щоб вони були максимально збережені для передачі їх до органу досудового розслідування, під територіальною юрисдикцією якого знаходиться місце події. Представникам ЗСУ (командирам) необхідно приймати рішення щодо збирання потенційних доказів воєнних злочинів у виняткових випадках, зокрема, у разі відсутності можливості прибуття на місце виявлення об'єктів для проведення огляду місця події працівників органу досудового розслідування, а зволікання зі збиранням доказів призведе до їх втрати або знищення тощо. Під час збирання речей, предметів та документів військовослужбовці повинні дотримуватись наступного алгоритму дій: 1) помістити їх у відповідне пакування (пакет, конверт, мішок, контейнер, коробка, ящик та ін.) для збереження їхніх індивідуальних ознак (якщо виявлено документи у паперовому вигляді, пакет повинен бути водонепроникний; якщо це озброєння, боєприпаси та ін. – ящики, коробки або мішки відповідних розмірів; один пакет для кожного об'єкту чи один пакет для одного виду предметів, речей або документів (наприклад: виявлені особисті документи російських військових на деокупованій території дислокації певної військової частини або батальйону окупанта повинні бути поміщені в один водонепроникний пакет або декілька, якщо велика кількість документів; якщо такі ж документи будуть виявлені в іншому районі – вони повинні будуть упаковані в інший такий же пакет з описом місця, обставин, умов та часу виявлення); 2) задля збереження цілісності пакету з потенційними доказами та усунення випадків їх втрати при передачі та перевезенні, його необхідно запакувати (заклеїти, зав'язати, закрити, забити цвяхами, опечатати тощо) та описати його вміст; 3) скласти рапорт з чіткою та повною доповіддю про місце, час, умови, обставини виявлення цього об'єкту, з описом вилучених речей та документів; 4) надати повну інформацію командирові, який супровідним листом передає пакет з рапортом військовослужбовця до органу досудового розслідування, під територіальною юрисдикцією якого знаходиться місце події.

За обставин, коли виявлених об'єктів та предметів велика кількість

або вони великих розмірів (габаритів), а фізичної можливості передачі таких об'єктів органу досудового розслідування немає, завданням представників ЗСУ є забезпечення збереження та належне повідомлення органу досудового розслідування про виявлені об'єкти. **Збереження** цілісності місця події має здійснюватися представниками ЗСУ шляхом встановлення меж та охорони такого місця, прилеглої до нього території, недопущення пошкодження або знищення потенційних доказів, встановлення постраждалих, свідків, очевидців або правопорушників. Однак можливість збереження незмінності обстановки вчинення злочину залишається проблемним аспектом, оскільки активні бойові дії стовідсотково змінюють положення предметів, речей, документів та інших деталей, що можуть мати значення в процесі доказування. Тому, для вирішення вказаного завдання представникам ЗСУ необхідно визначитись та обрати безпечне місце для зберігання зібраних потенційних доказів та вести облік зібраних доказів, що перебувають на зберіганні.

Передача представниками ЗСУ потенційних доказів воєнних злочинів до органу досудового розслідування, може здійснюватися різноманітними способами, за погодженням із командуванням, місцевими органами влади та самими органами досудового розслідування. Керівництво військового формування, яке володіє потенційними доказами, зобов'язане повідомити про наявність об'єктів, що можуть бути доказами воєнних злочинів, та, у разі неможливості прибуття слідчих для огляду та вилучення, здійснити вищеперераховані дії та організувати транспортування потенційних доказів з супровідним листом до органу досудового розслідування, під територіальною юрисдикцією якого знаходиться місце події.

Органи досудового розслідування, що отримали в результаті взаємодії з представниками ЗСУ потенційні докази воєнних злочинів, повинні невідкладно здійснити відповідні процесуальні дії для долучення їх в якості доказів до матеріалів кримінального провадження або на підставі отриманих відомостей розпочати досудове розслідування в новому кримінальному провадженні. Однак, необхідно відмітити про наявність дискусійного питання щодо суб'єктів збирання доказів у цьому випадку. Так, збирання доказів відповідно до ч. 1 ст. 93 КПК України здійснюється тільки сторонами кримінального провадження, потерпілим та представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. А відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК України збирання доказів відбувається шляхом проведення С(Р)Д, однак, як показує судова практика, речові докази можуть подаватися незацікавленою особою. Крім того, згідно положень ч. 2 ст. 93 КПК України збирання доказів стороною обвинувачення здійснюється не тільки в результаті проведення С(Р)Д, а і шляхом отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей ¹.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Тобто органи досудового розслідування можуть долучати до матеріалів кримінального провадження отримані потенційні докази.

Разом з цим, правова природа доказів, поданих у такій спосіб, відрізняється від доказів, одержаних шляхом проведення С(Р)Д. Позиція колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду України з цього питання полягає в тому, що подання зібраних доказів має наслідок у вигляді їх отримання від особи, яка передає їх добровільно. При отриманні потенційних доказів, з метою з'ясування обставин та джерел їх одержання орган досудового розслідування, прокурор або суд повинні допитати особу, яка подала зібрані речі, предмети або документи¹. В подальшому, з метою визнання їх речовими доказами та залучення до матеріалів кримінального провадження, органи досудового розслідування повинні вже самі здійснити відповідні огляди цих об'єктів та процесуально зафіксувати їх отримання відповідно до положень кримінального процесуального законодавства України. Однак, використовуючи вказаний спосіб подання зібраних доказів представниками ЗСУ, виникають труднощі з проведенням їх допиту. Це пов'язано з особливостями несення військової служби в умовах бойових дій, зокрема, це відсутність у військовослужбовця впродовж тривалого часу можливості звернутися до органів досудового розслідування; зникнення або загибель військовослужбовця тощо.

Висновки. Отже, для визнання речей, предметів і документів допустимими доказами в суді, військовослужбовцям необхідно дотримуватись запропонованого порядку дій для залучення органами досудового розслідування потенційних доказів воєнних злочинів до матеріалів кримінального провадження. Крім того, з метою надання організаційної та методичної допомоги щодо належного здійснення вказаних дій представниками ЗСУ, органам досудового розслідування необхідно постійно налагоджувати комунікацію та взаємодію з командуванням військових формувань, що дислокуються в районі, на територію якого розповсюджується юрисдикція відповідного органу досудового розслідування. Взаємодія органів досудового розслідування з військовослужбовцями полягає у спільних діях, спрямованих на належне, допустиме, достовірне та достатнє документування воєнних злочинів під час проведення огляду місця події в якості спеціалістів та у разі об'єктивної неможливості проведення слідчими огляду місця події, для фіксації, збирання та збереження речей та документів, що можуть бути визнані речовими доказами та мати доказове значення, та їх передачі органу досудового розслідування.

Разом з цим, необхідним є врахування низки факторів, що впливають як на сам процес документування воєнних злочинів, так і на рівень взаємодії органів досудового розслідування з представниками ЗСУ під час

¹ Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 19.05.2021. Справа № 204/4521/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97134877>

розслідування воєнних злочинів. Зокрема, це: небезпека для життя та здоров'я, складність доступу до місця вчинення воєнного злочину, руйнування доказів внаслідок бойових дій, постійна бойова готовність військовослужбовців, рівень підготовленості військовослужбовців до фіксування, збирання, збереження та передачі речей і документів, що можуть бути визнані речовими доказами та мати доказове значення, органам досудового розслідування, виконання військовослужбовцями певних першочергових бойових завдань, відсутність належних умов для зберігання потенційних доказів до їх передання органам досудового розслідування тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Взаємодія Збройних Сил України з органами досудового розслідування під час фіксації обставин вчинення злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України : практичний посібник / А. А. Когут [та ін.]; СБУ, Ін-т підгот. юрид. кадрів для СБУ НЮУ ім. Ярослава Мудрого. - Харків : ІПЮК для СБ України, 2023. 56 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19711/1/Vzaiemodiia_ZSU.pdf.

2. Воєнні злочини РФ в Україні: громадські організації, що документують їх та збирають свідчення для трибуналу. *Суспільне. Новини*. URL: <https://suspilne.media/523271-voenni-zlocini-rf-v-ukraini-gromadski-organizacii-so-dokumentuut-ih-ta-zbiraut-svidcenna-dla-tribunalu/>

3. Воєнні злочини та їх документування. *Безоплатна правнича допомога*. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/voyenni-zlochyny-ta-yih-dokumentu-vannya>

4. Гражвідас Ясутіс, Ребекка Мікова, Джоді Прескотт, Вільям Шабас. Роль військовослужбовця у реагуванні на воєнні злочини. Женева: Женевський центр з управління сектором безпеки, 2023. 34 с. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/War_crimes_Evidence-UKR.pdf.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

6. Постанова колегії суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 19.05.2021. Справа № 204/4521/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97134877>

7. Ухвала колегії суддів Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 10.03.2023. Справа № 757/38626/17-к. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109591871&red=100003e9e91c6246251b467dd1c3e063320b2f&d=5>

8. Якщо ви стали потерпілим або свідком воєнних злочинів Росії – фіксуйте та надсилайте докази! Документуємо воєнні злочини Російської

Стаття надійшла до редакції 27.11.2024

Alina V. PIDDUBNA,

Ph.D. in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PROCEDURE FOR TRANSFER OF POTENTIAL EVIDENCE OF WAR CRIMES BY REPRESENTATIVES OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE TO PRE-JUDICIAL INVESTIGATION BODIES

The process of documenting war crimes is one of the priority areas of interaction between investigators and other bodies and units, because documenting is a way of preserving evidence of war crimes that may be hidden or destroyed over time. In the conditions of active hostilities, documenting such offenses is impossible without the involvement of representatives of the Armed Forces of Ukraine, because, as a rule, it is they who possess a significant amount of information about factual data that can be recognized as evidence in criminal proceedings. After all, it is the military personnel who carry out various military operations in the occupied territories who are the first to arrive in the liberated areas, and the pre-trial investigation bodies cannot arrive immediately or do not have objective access to the place where war crimes were committed.

In order to timely and properly notify law enforcement agencies about the commission of war crimes, complete collection, preservation and transfer of potential evidence to pre-trial investigation bodies, based on the analysis of court practice, provisions of criminal procedural legislation, practical advisors and recommendations, the author of the article developed proposals regarding the procedure for involving representatives of the Armed Forces of Ukraine at the beginning of the pre-trial investigation of war crimes, their transfer of items and documents discovered on the battlefield or de-occupied territories, which can be recognized as physical evidence and have evidentiary value in criminal proceedings regarding war crimes.

Key words: *war crimes, documentation, military personnel, place of occurrence, establishment, fixing, collection, preservation, transfer, bodies of pre-trial investigation.*

Юрій Павлович ПОПЕЛЬНЮК

(Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ НА ЕТАПІ ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

На підставі узагальнення теоретичних позицій, аналізу матеріалів правозастосовної практики, у цьому дослідженні обґрунтовано позицію, що цілями виявлення ознак кримінального правопорушення, протидії розслідуванню та судовому розгляду є намір уникнення кримінальної відповідальності або принаймні пом'якшення покарання. Наголошено, що будь-яке перешкоджання досягненню цілей кримінального провадження та судочинства, незалежно від того, чи допустимі вони за законом або є незаконними за своєю суттю, слід розцінювати як протидію, а конкретні дії, реалізовані у цілях перешкоджання кримінальній процесуальній діяльності, мають піддаватися об'єктивній кримінально-правовій оцінці та можуть визнаватися достатньою підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Аргументовано, що протидія можлива як шляхом реалізації конкретних дій, так і у вигляді бездіяльності, яка, наприклад, може полягати у не з'явленні на виклики слідчого, прокурора; відмові від надання показань; переховуванні від органів досудового розслідування та суду тощо. Установлено типові джерела інформації, котрі стають об'єктами впливу як захід протидії, узагальнено обставини, що свідчать про імовірність вчинення протидії, а також розкрито етапи діяльності правоохоронних органів на шляху подолання протидії від моменту виявлення ознак злочину.

Ключові слова: *злочин, корисливо-насильницька злочинність, протидія розслідуванню, процесуальна дія, фактичні дані, доказ.*

Постановка наукової проблеми. *Насильницьке заволодіння матеріальними благами – це один із найдавніших способів незаконного*

збагачення. Для позначення протиправних проявів цього виду, у науках кримінально-правового циклу використовують поняття корисливо-насильницькі кримінальні правопорушення. Аналіз статистичної звітності Офісу Генерального прокурора України засвідчує, що їх чисельність у питомій вазі облікованих кримінальних правопорушень і досі залишається вагомю, навіть попри те, що в умовах дії правового режиму воєнного стану відповідальність за вчинення низки кримінальних правопорушень проти власності обтяжено.

Дослідженню причин та умов, що сприяють учиненню корисливо-насильницьких злочинів і способів їх запобігання присвячено наукові праці Р. В. Герцика¹, І. Л. Калімбета², М. М. Кушніра³, М. О. Маршуби⁴, М. О. Семенишина⁵, В. В. Тіщенко⁶, А. В. Хірсіна⁷ та ін. Водночас недослідженою досі залишається проблематика подолання протидії розслідуванню, що має місце на всіх етапах провадження кримінальної процесуальної діяльності.

Вагому увагу теоретичній розробці концептуальних положень щодо виявлення та подолання протидії розслідуванню та судового розгляду приділено в комплексних монографічних роботах О. В. Александренко, І. В. Грицюка, Р. В. Мудрецького, В. М. Плетенця, О. І. Ромців, М. С. Чесакової, Р. М. Шехавцова, Б. В. Щура та ін. З огляду на відсутність розробок у межах проблематики протидії розслідуванню, що вчиняється на етапі виявлення ознак корисливо-насильницьких злочинів і їх документуванні, цей напрям наукової розвідки покладено в основу нашого дослідження.

Мета статті – встановити, описати особливості виявлення та подолання протидії розслідуванню на етапі виявлення ознак корисливо-насильницьких злочинів.

Виклад основного матеріалу. У юридичній літературі вказують, що професійна діяльність слідчого є своєрідним процесом пізнання, котрий за своєю сутністю має характер розумової, мотиваційної, емоційної боротьби, опонентами якої є злочинці, їх організовані групи й інші заінтересовані у справі особи⁸. Коли такий процес боротьби стає проявленим і не пов'язаний

1 Герцик Р. В. Тактика судового розгляду у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Маріуполь, 2021. 20 с.

2 Калімбет І. Л. Розслідування групових корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2017. 20 с.

3 Кушнір М. М. Запобігання корисливо-насильницьким злочинам, що вчиняються неповнолітніми особами жіночої статі в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 20 с.

4 Маршуба М. О. Кримінологічна характеристика особи неповнолітнього корисливо-насильницького злочинця в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2014. 20 с.

5 Семенишин М. О. Теорія та практика запобігання корисливо-насильницьким злочинам органами та підрозділами Національної поліції України (за матеріалами операції Об'єднаних сил): дис. ... д-ра юрид. наук : 081, 08. Київ, 2020. 623 с.

6 Шевченко Ю.А. Особливості розслідування корисливих злочинів, вчинених з використанням транспортних засобів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 221 с.

7 Хірсін А. В. Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 18 с.

8 Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними

із простим відстоюванням стороною захисту своєї правової позиції, то є підстави вважати, що має місце протидія.

Етимологічне розуміння терміну «протидія» полягає у дії, котра спрямована проти іншої дії, перешкоджає їй¹. З розвитком криміналістичного вчення і введенням у його понятійно-термінологічний апарат поняття «протидія розслідуванню», воно суттєво еволюціонувало: від простого приховування злочинів до комплексу діянь, спрямованих на перешкоджання вирішенню завдань досудового розслідування зокрема, і кримінального провадження в цілому.

Протидія розслідуванню – це проблема криміналістичної тактики, вирішення якої можливе завдяки одночасному використанню можливостей і досягнень усіх наук кримінально-правового циклу. Зміст «протидії розслідуванню» у кожній конкретній ситуації відрізняється, що зумовлено видом кримінального правопорушення, слідчої ситуації, що сформувалася, а також сукупністю дій, реалізованих як спосіб протидії розслідуванню. Перш ніж зосередитися на способах виявлення та припинення протидії, що має місце на етапі виявлення корисливо-насильницьких злочинів вважаємо за потрібне зупинитися на важливих положеннях цього вчення, які і досі залишаються дискусійними.

Одним із дискусійних питань є вирішення того, чи може протидія бути реалізована у формі бездіяльності. Попри те, що окремі вчені заперечують можливість реалізації протидії у формі бездіяльності², ми прихильники протилежного підходу. Вважаємо, що вчинення протидії у вигляді бездіяльності може полягати у: не з'явленні на виклики сторони обвинувачення, відмові наданні показань, переховуванні від органів досудового розслідування та суду тощо.

Ще одним питанням, котре також знаходить різне висвітлення в теоретичних напрацюваннях є кінцева мета протидії розслідуванню. На нашу думку, цілями протидії розслідуванню та судовому розгляду є не просто унеможливлення забезпечення здійснення цих процесів, адже вчиняючи певні дії, і навіть реалізуючи конкретний комплекс взаємопов'язаних дій, особа керується особистісними переконаннями та внутрішніми мотиваційними чинниками.

Стосовно особи, яка займаючи процесуальне становище у кримінальному провадженні, вчиняє протидію розслідуванню, то найчастіше у своїй діяльності вона керується цілями не просто перешкодити законній діяльності органів, залучених до провадження правосуддя, а все ж таки має на меті забезпечити для себе або осіб, з якими вона пов'язана особистими стосунками, ухилитися від кримінальної відповідальності чи принаймні пом'якшити для себе або третіх осіб

організаціями): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Луганськ, 2003. С. 14.

¹ Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. URL: <https://sum.in.ua/s/protydija> (дата звернення: 17.11.2024).

² Щур Б.В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. С. 13.

покарання. Так, наприклад, у справі, що розглядалася Жовтневим районним судом м. Харкова, за фактом введення в оману суду, встановлено, що обвинувачений, будучи в статусі свідка в іншому кримінальному провадженні, надав показання, котрі мали на меті спростувати факти злочинної діяльності його товариша. Щодо реалізованих ним дій, як заходів щодо унеможливлення притягнення винного до відповідальності, то вже під час судового розгляду справи допитаний свідок надав покази повністю суперечливі тим, що були надані ним під час досудового розслідування. Окрім того, на обґрунтування своїх показань, допитаний як свідок громадянин пояснив суду, що оперативні працівники поліції застосовували психологічний тиск стосовно нього упродовж усього досудового розслідування, намагалися переконати його змінити показання, погрожували притягненням до кримінальної відповідальності тощо¹. Отже, кінцева мета протидії – це завжди унеможливлення кримінальної відповідальності та уникнення встановленого кримінальним законом покарання. Проте не можна спростувати, що у певних випадках протидія не завжди має на меті кардинальну зміну напряму розгляду справи чи уникнення кримінальної відповідальності, адже неявка на судові засідання свідка можлива через небажання йти до суду, що зумовлено його низькою правовою свідомістю. Як слушно зауважує Р. В. Мудрецький, така протидія зводиться до поодиноких актів і не становить складності щодо подолання, однак усе ж таки має місце на практиці². І в певних випадках подібна поведінка учасників справи все ж таки призводять до реалізації раніше сформульованої нами кінцевої мети. Тобто низький рівень правосвідомості окремих учасників справи може унеможливити вирішення завдань кримінального провадження, а тому безапеляційно стверджувати, що така протидія ніколи не позначиться на результатах досудового розслідування чи судового розгляду, на нашу думку, не можна.

Неоднозначним залишається підхід щодо визначення, які дії слід розцінювати, як протидію. Зокрема, чи допустима їх класифікація на законні та незаконні. У науковій літературі зустрічаються пропозиції щодо віднесення до способів протидії тільки вчинення незаконних дій³, водночас мають місце і діаметрально протилежні. На нашу думку, тут слід виходити з розуміння сутності протидії. Будь-яке перешкоджання досягненню цілей кримінального провадження та судочинства, незалежно від того, чи допустимі вони за законом або є незаконними за своєю суттю, слід розцінювати як протидію. Причому незаконність дій, реалізованих у цілях протидії, узагалі є підставою для надання їм кримінально-правової оцінки і може визнаватися достатньою підставою для притягнення до кримінальної відповідальності. Тому вважаємо, що і законні, і незаконні дії можуть

¹ Вирок Жовтневого районного суду м. Харкова від 24.07.2020 у справі № 639/2369/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90579227> (дата звернення: 17.11.2024).

² Мудрецький Р. С. Подолання протидії судовому розгляду у кримінальних провадженнях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Кривий Ріг, 2019. С. 33.

³ Мудрецький Р. С. Указана праця. С. 29-30.

вчинятися заінтересованими в результатах досудового розслідування особами з метою протидії розслідуванню та судовому розгляду.

Ще одним дискусійним питанням є можливість виокремлення такого напряму діяльності як протидії виявленню ознак складу кримінального правопорушення. Так, зокрема, О. В. Александренко зауважує, що кримінальне середовище схильне вчиняти протидію на всіх етапах кримінальної процесуальної діяльності: на стадіях підготовки та вчинення злочинів, упродовж всього процесу розслідування, судового розгляду, і навіть – на стадії виконання судових рішень¹.

А. Ф. Волобуєв визначає протидію розслідуванню як «обрання зацікавленими особами відповідної лінії поведінки, вживання заходів, спрямованих на створення перешкод у збиранні та використанні доказів із метою ухилення від відповідальності, які відбуваються після виявлення злочину й початку його розслідування»². У контексті визначення моменту, коли протидію слід пов'язувати саме із перешкоджанням процесу розслідування, вчений зауважує, що не слід включати у протидію розслідуванню ще і дії щодо приховування злочину, котрі мають місце до виявлення ознак кримінального правопорушення та порушення кримінальної справи³. Відповідно до його позиції, особа не протидіє розслідуванню до порушення кримінальної справи, а перешкоджає виявленню події злочину взагалі або викриттю злочинця. Ми підтримуємо підхід автора і вважаємо за потрібне використовувати термінологічну конструкцію «протидія виявленню ознак кримінального правопорушення». Визначившись із ключовими аспектами, можемо перейти до центральної проблеми нашого дослідження.

Корисливо-насильницькі злочини належать до категорії антисоціальних явищ і є відносно масовим і тривіальним способом суспільно небезпечного збагачення, що поєднаний із застосуванням чи погрозою застосування насильства.

Незважаючи на окремі позитивні результати діяльності правоохоронних органів у виявленні корисливо-насильницьких злочинів, спостерігається погіршення стану розслідування кримінальних проваджень і скерування їх до суду. Це, безумовно пов'язано із протидією виявленню ознак кримінального правопорушення та його подальшому розслідуванню.

Під виявленням злочину розуміють встановлення, фіксацію, визначення факту й обставин його вчинення. При цьому вказують, що потреба в його виявленні виникає не завжди, адже інформація про вчинення кримінально-протиправних діянь може надійти від громадян,

¹ Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 Київ, 2004. С. 16.

² Волобуєв А. Ф. Подолання протидії організованих злочинних груп по розслідуванню економічних злочинів. Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. Луганськ, 1999. Вип. 3. С. 202.

³ Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва: монографія. Харків : Ун-т внутр. справ, 2000. С. 126.

організацій тощо¹. Аналіз матеріалів слідчої та судової практики засвідчує, що підставами для відкриття кримінальних проваджень за ознаками корисливо-насильницьких злочинів найчастіше стають: 1) повідомлення та заяви потерпілих про вчинення стосовно них кримінальних правопорушень цього виду; 2) повідомлення медичних закладів про доставлення осіб з ознаками тілесних ушкоджень, що свідчать про вчинення відносно них суспільно небезпечних діянь; 3) повідомлення про факти виявлення трупів з ознаками насильницької смерті тощо. Нерідко інформацію про вчинення злочинів цього виду отримують та документують оперативні підрозділи в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Типовими джерелами інформації, що засвідчують факт учинення корисливо-насильницьких злочинів і можуть характеризуватися доказовим потенціалом є:

- предмет посягання, яким є майно, що характеризується трьома основними ознаками: 1) фізичною; 2) економічною (вартісною/грошовою); 3) юридичною²;

- потерпілі, яких слід розглядати як суб'єктів, котрі повідомляють про обставини вчиненого злочину, а також як фізичні об'єкти, які можуть мати на собі (тілі/одязі) чи речах, що знаходяться при них, різноманітні сліди, виявлення та криміналістичне дослідження яких дозволяє отримати інформацію, наділену доказовим потенціалом³;

- суб'єкт (суб'єкти) злочинів (злочинної діяльності), відомості про яких охоплюють такі групи даних: «біологічні (статеві, анатомічні, вікові, фізіологічні), психічні (інтелектуальні, емоційні, вольові), соціальні (рід занять, сімейний стан, місце проживання, кримінальне минуле)»⁴;

- сліди кримінально-протиправної діяльності, що мають матеріальну, ідеальну й електронну природу та ін. Саме ці суб'єкти й об'єкти найчастіше стають предметом впливу з метою унеможливлення виявлення ознак корисливо-насильницьких злочинів. Тому після з'ясування фактів, що свідчать про можливість учинення злочину, працівники правоохоронних органів зобов'язані вживати заходів щодо виявлення та документування цих злочинів, фіксації даних, котрі засвідчують про злочинність конкретного явища об'єктивного світу, з урахування того, що стосовно окремих об'єктів вчинялися дії щодо зміни їх змісту, ознак, а окремих суб'єктів заходи психологічного, рідше – фізичного впливу.

На етапі виявлення ознак корисливо-насильницького злочину слід зважати, що нерідко особи, причетні до їх вчинення, а інколи і злочинні

¹ Розкриття та виявлення злочинів (співвідношення понять) / С. Чернявський // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. Т. 6 : Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції) / відп. ред. : В. В. Коваленко, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Атіка, 2009. С. 868.

² Балін Ю.В., Борисов В.І., Гавриш С.Б. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ: ЮрінкомІнтер. 2007. С. 155-156.

³ Герцик Р. В. Тактика судового розгляду у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Маріуполь, 2021. С. 90.

⁴ Тіщенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливонасильницьких злочинів: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2003. С. 20.

угруповання, мають у минулому досвід кримінальної діяльності. Це може вказувати на те, що ними можуть реалізовуватися не тільки кваліфіковані способи вчинення, але й приховування, що визначаються як самостійна форма протидії.

Про вчинення протидії на етапі виявлення ознак кримінального правопорушення можуть свідчити такі обставини:

- 1) знищення предмету посягання;
- 2) маскування та знищення слідів кримінально протиправної діяльності;
- 3) переховування особи, яка імовірно причетна до вчинення кримінального правопорушення;
- 4) зацікавленість потерпілого у приховуванні злочину;
- 5) надходження незаконних вказівок від керівництва щодо приховування ознак злочинної діяльності;
- 6) втручання третіх осіб у законну діяльність правоохоронних органів, учинення посягань на їх життя, здоров'я та майнові права;
- 7) неповідомлення певними учасниками суспільних відносин інформації про подію злочину або затягування повідомлення даних про неї тощо.

В умовах дефіциту інформації про подію кримінального правопорушення, ураховуючи обізнаність суб'єктів злочину про можливі методи діяльності правоохоронних органів, представникам сторони обвинувачення необхідно ретельно спланувати алгоритм дій щодо документування ознак корисливо-насильницького злочину в умовах протидії. На нашу думку, за умов доцільності на початковому етапі виявлення достатніх ознак злочину, відкриття кримінального провадження, з цією метою можуть реалізовуватися негласні слідчі (розшукові) дії. Тому вважаємо, що діяльність сторони обвинувачення при встановленні фактів протидії виявленню ознак корисливо-насильницьких злочинів має бути представлена таким чином:

- використання можливостей превентивних поліцейських заходів і заходів, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України щодо пошуку інформації про злочин, установлення суб'єктів та об'єктів, стосовно яких застосовувалися заходи протидії;

- отримання інформації, шляхом координації сил і засобів, як правоохоронних органів, так і інших установ, організацій, підприємств, про вчинення корисливо-насильницьких злочинів, їх документування та перевірка шляхом зіставлення з іншими установленими фактичними даними;

- фіксація даних про обставини виявленого злочину, реалізовані заходи протидії заінтересованими суб'єктами у процесуальному порядку;

- реєстрація відомостей, визначених в Розділі II Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, затверджене наказом Офісу Генерального прокурора України від 30.06.2020 № 298 до згаданого реєстру.

Висновки. На ефективності розслідування корисливо-насильницьких злочинів позначається низка чинників, серед яких: постійний тиск підозрюваних (обвинувачених) службових осіб та їх оточення, котрі чинять протидію виявленню ознак їх кримінально протиправної діяльності, досудовому розслідуванню та судовому розгляду. Усвідомлення неминучості покарання породжує цілеспрямованість поведінки на вчинення активних дій стосовно стиску на потерпілих і свідків, знищення доказів, переховування від органів досудового розслідування тощо. Попри стрімкий розвиток суспільних відносин, підвищення рівня правової культури та правосвідомості громадян, удосконалення механізмів протидії злочинності, ті тривіальні суспільно небезпечні діяння, що поєднанні з одночасним завданням особі і фізичної, і майнової, і подекуди моральної шкоди, поки що не викорінені, що актуалізує потребу підвищення якості діяльності сил безпеки у напрямках запобігання та протидії їм. Активну увагу в цьому напрямі слід приділяти і подоланню протидії, котра має місце вже від етапу виявлення ознак кримінального правопорушення.

На підставі узагальнення теоретичних позицій, аналізу матеріалів правозастосовної практики, у цьому дослідженні обґрунтовано позицію, що цілями виявлення ознак кримінального правопорушення, протидії розслідуванню та судовому розгляду є намір уникнення кримінальної відповідальності або принаймні пом'якшення покарання. При цьому будь-яке перешкоджання досягненню цілей кримінального провадження та судочинства, незалежно від того, чи допустимі вони за законом або є незаконними за своєю суттю, слід розцінювати як протидію. Визначено, що дії, реалізовані у цілях протидії, мають підлягати об'єктивній кримінально-правовій оцінці та можуть визнаватися достатньою підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Аргументовано, що протидія можлива як шляхом реалізації конкретних дій, так і у вигляді бездіяльності, яка, наприклад, може полягати у не з'явленні на виклики слідчого, прокурора; відмові від надання показань; переховуванні від органів досудового розслідування та суду тощо. Установлено типові джерела інформації, котрі стають об'єктами впливу як захід протидії, узагальнено обставини, що свідчать про імовірність вчинення протидії, а також розкрито етапи діяльності правоохоронних органів на шляху подолання протидії від моменту виявлення ознак злочину.

Вважаємо, що перспективи подальших досліджень мають полягати у визначенні конкретних алгоритмів дій, які необхідно реалізувати задля припинення протидії чи мінімізації її негативного впливу на об'єкти, наділені доказовим потенціалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.09 Київ, 2004. 184 с.

2. Балін Ю.В., Борисов В.І., Гавриш С.Б. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник за ред В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ: ЮрінкомІнтер. 2007. 624 с.

3. Вирок Жовтневого районного суду м. Харкова від 24.07.2020 у справі № 639/2369/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90579227> (дата звернення: 17.11.2024).

4. Волобуєв А. Ф. Подолання протидії організованих злочинних груп по розслідуванню економічних злочинів. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. 1999. Вип. 3. С. 201–213.

5. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва: монографія. Харків : Ун-т внутр. справ, 2000. 336 с.

6. Герцик Р. В. Тактика судового розгляду у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Маріуполь, 2021. 232 с.

7. Калімбет І. Л. Розслідування групових корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2017. 20 с.

8. Кушнір М. М. Запобігання корисливо-насильницьким злочинам, що вчиняються неповнолітніми особами жіночої статі в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 20 с.

9. Маршуба М. О. Кримінологічна характеристика особи неповнолітнього корисливо-насильницького злочинця в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2014. 20 с.

10. Мудрецький Р. С. Подолання протидії судовому розгляду у кримінальних провадженнях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Кривий Ріг, 2019. 263 с.

11. Розкриття та виявлення злочинів (співвідношення понять) / С. Чернявський // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. Т. 6 : Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції) / відп. ред. : В. В. Коваленко, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Атіка, 2009. С. 868.

12. Семенишин М. О. Теорія та практика запобігання корисливо-насильницьким злочинам органами та підрозділами Національної поліції України (за матеріалами операції Об'єднаних сил): дис. ... д-ра юрид. наук : 081, 08. Київ, 2020. 623 с.

13. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. URL: <https://sum.in.ua/s/protydija> (дата звернення: 17.11.2024).

14. Тищенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2003. 51 с.

15. Хірсіні А. В. Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 18 с.

16. Шевченко Ю. А. Особливості розслідування корисливих злочинів, вчинених з використанням транспортних засобів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 221 с.

17. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Луганськ, 2003. 222 с.

18. Щур Б.В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинним групами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Б.В. Щур. Харків : Національна юридична академія юридична академія імені Ярослава Мудрого, 2005. 176 с.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2024

Yurii P. POPELNIUK,

Postgraduate Student

(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» Ministry of Justice of Ukraine Kharkiv, Ukraine)

FEATURES OF DETECTING AND OVERCOMING COUNTERMEASURES AT THE STAGE OF DETECTING SIGNS OF SELFISH AND VIOLENT CRIMES

Based on the generalization of theoretical positions, and the analysis of the materials of law enforcement practice, this study substantiates the position that the purpose of identifying signs of a criminal offense, opposing the investigation, and trial is the intention to avoid criminal liability or at least mitigate the punishment. It is emphasized that any obstruction to achieving the goals of criminal and judicial proceedings, regardless of whether they are permissible by law or illegal, should be considered as countermeasures, and specific actions implemented to obstruct criminal procedural activity should be subject to objective criminal law assessment. They may be recognized as a sufficient basis for bringing a person to criminal responsibility. It is argued that counteraction is possible both through the implementation of specific actions and inaction, which, for example, may consist in not appearing when summoned by the investigator, or prosecutor; refusal to testify; concealment from pre-trial investigation bodies and the court, etc. Typical sources of information that become objects of influence as a countermeasure have been established, the circumstances indicating the likelihood of countermeasures have been summarized, and the stages of law enforcement agencies' activities on the way to countermeasures from the moment of detection of the signs of a crime have been revealed.

Key words: *crime, self-interested and violent crime, opposition to investigation, procedural action, factual data, evidence.*

Володимир Юрійович ПОПОВ,

кандидат юридичних наук

(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.

М. С. Бокаріуса», м. Харків)

ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВТРУЧАННЯМ У ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

За результатами проведених наукових пошуків з'ясовано, що засади розслідування кримінальних правопорушень, криміналістичної методики (як розділу науки) та побудови криміналістичних методик неодноразово були предметом наукового пізнання, проте такий жвавий інтерес не зумовив формування одноманітного підходу стосовно їх визначення, сутності, класифікації тощо. Аналіз конституційних принципів, загальних засад кримінального провадження та засад криміналістики, дозволили узагальнити, що базовими і в контексті здійснення практичної діяльності щодо розслідування кримінальних правопорушень, і в аспекті побудови криміналістичних методик є саме ці групи вихідних начал. Це зумовлено тим, що кримінальні процесуальні відносини підпорядковані імперативному методу правового регулювання, а тому жодна рекомендація, розроблена в межах криміналістичного вчення не повинна суперечити нормативним положенням.

На підставі застосування методології екстраполяції, з урахуванням теоретичних підходів українських вчених до засад діяльності щодо розслідування кримінальних правопорушень, а також криміналістичної методики, визначено алгоритм дій представників органів досудового розслідування, що має застосовуватися під час провадження кримінальної процесуальної діяльності, пов'язаної з пізнанням події кримінального правопорушення, у якій вбачаються ознаки втручання в діяльність представників органів державної влади. В основу окресленого алгоритму покладено такі засади: адаптації базової методики до конкретної ситуації

розслідування, засаду етапізації та ситуативності, засаду взаємодії та використання спеціальних знань і застосування науково-технічних засобів. Вважаємо, що перспективи подальших досліджень мають полягати у визначенні специфічних засад розслідування конкретних груп кримінальних правопорушень, виокремлених у групі, пов'язаних зі втручанням у діяльність представників органів державної влади.

Ключові слова: втручання у діяльність, розслідування, орган державної влади, криміналістична методика, кримінальне правопорушення, принцип, засада.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення, пов'язані зі втручанням у діяльність представників органів державної влади, є доволі чисельною та складною до розслідування групою злочинів і кримінальних проступків, суспільна небезпека яких полягає у перешкоджанні повноцінній реалізації державою, покладених на неї функцій, окремими органами, що є частиною її механізму.

Розроблення проблематики криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень вимагає вивчення, узагальнення та використання наукових рекомендацій, методів, прийомів і засобів, котрі сприяють протидії суспільно небезпечним діям. Визнаючи, що система засобів і методів розслідування ґрунтується на відповідних засадах (принципах)¹, важливо їх урахувати і під час пізнання та визначення теоретичних основ побудови методики розслідування досліджуваних нами кримінальних правопорушень.

Вагомий внесок у розроблення теоретичних основ формування та застосування криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень зробили Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, В. О. Гусєва, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, І. І. Когутич, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук'янчиков, М. В. Салтєвський, М. О. Селіванов, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, О. В. Федосова, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур та інші вчені. Водночас попри неоціненний вклад науковців, досі проблеми криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі втручанням у діяльність представників органів державної влади, комплексно не досліджено.

Метою статті є формування за результатами узагальнення відображених у доктрині сучасної криміналістики методологічних підходів, конкретних алгоритмів використання принципів застосування базової методики для формування видових методик та розв'язання завдань конкретного розслідування.

Виклад основного матеріалу. У доктрині криміналістичного вчення виокремлюють засади побудови криміналістичних методик і засади слідчої

¹ Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. С. 115.

діяльності або як їх ще називають «засади діяльності з розслідування злочинів»¹. З огляду на введення до кримінального провадження таких учасників, як детективи, нам імпонує саме остання конструкція, однак зважаючи на чинні положення кримінального законодавства, вважаємо за потрібне використовувати термін «засади діяльності з розслідування кримінальних правопорушень». Попри те, що засади, як правило, визначають вираженням теорії, на нашу думку, обґрунтованим є виокремлення і засад практичної діяльності, що цілком узгоджується і з сучасним підходом вітчизняного законодавця, який у чинному кримінальному процесуальному законі окремо визначив загальні засади кримінального провадження.

Потреба закріплення загальних засад кримінального провадження, котрі є визначальними натепер і в контексті провадження діяльності щодо розслідування кримінальних правопорушень, обґрунтована необхідністю забезпечення єдиного підходу до її практичного здійснення, тобто використання відповідно до закону методів, засобів, прийомів криміналістичної техніки, криміналістичної тактики, а також використання криміналістичних методик, котрі ґрунтуються на загальнотеоретичних засадах, принципах криміналістики та спрямовані на виконання завдань, розслідування, припинення і запобігання суспільно небезпечним діянням.

Підпорядкована певним криміналістичним засадам має бути і діяльність пов'язана з розробкою криміналістичного забезпечення, адже науково-правові дослідження впроваджуються в практичну діяльність задля забезпечення ефективного й результативного її здійснення. Зміст криміналістичного забезпечення становлять загальна теорія криміналістичної науки, криміналістична техніка, криміналістична тактика та криміналістична методика, які повною мірою направлені на вирішення завдань науки та сприяння слідчій діяльності. Тому погоджуємося, що мета криміналістичного забезпечення діяльності щодо розслідування полягає в наданні наукою криміналістики та реалізація в практичній діяльності методів, засобів, прийомів криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та використання криміналістичних методик, які ґрунтуються на загальнотеоретичних засадах, принципах криміналістики й спрямовані на виконання завдань, розслідування, припинення та запобігання злочинній діяльності².

З огляду на те, що кримінальна процесуальна діяльність підпорядкована положенням закону, саме його розуміють як основне джерело формування структури та змісту її компонентів, регулятор їх взаємозв'язку та взаємовідносин. Тому вважаємо, що не можна оминати увагою принципи кримінального процесуального права та загальні засади

¹ Письменний Д. П. Розслідування злочинів слідчою та слідчо-оперативною групою: правові й організаційні засади : монографія / Д. П. Письменний, В. М. Федченко. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ, 2006. 204 с.

² Колодіна А. С. Принципи криміналістичної методики у діяльності з розслідування злочинів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. С. 73.

кримінального провадження.

Г. М. Мамка, який комплексно досліджував проблематику засад кримінального провадження, їх наукові та правові основи, запропонував авторську систему засад (принципів) кримінального провадження, серед яких визначив:

– «загальноправові (конституційні) засади: верховенство права; законність; повага до людської гідності; забезпечення права на свободу та особисту недоторканість; недоторканість житла чи іншого володіння особи; таємниця спілкування; невтручання у приватне життя; недоторканість права власності; доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень;

– загальнопроцесуальні (універсальні) засади: рівність перед законом і судом; змагальність сторін та свобода в поданні ними до суду своїх доказів і у доведенні перед судом їхньої переконливості; безпосередність дослідження показань, речей і документів; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; диспозитивність; гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; розумність строків; мова, якою здійснюється кримінальне провадження;

– галузеві (спеціальні): презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; забезпечення права на захист; публічність»¹.

Отже, вважаємо, що конституційні засади та засади кримінального провадження належать до базових фундаментальних ідей, яким має бути підпорядкована вся кримінальна процесуальна діяльність, у тому числі такий її напрям, як розслідування кримінальних правопорушень.

У теорії криміналістичного вчення також знаходять висвітлення дещо інші засади, адже в криміналістичному сенсі діяльність щодо розслідування кримінальних правопорушень – це інформаційно-пізнавальна діяльність, що підпорядкована закону, поєднана із використанням низки тактичних рекомендацій, заснованих і на знаннях з психології, юридичної психології, пов'язана із застосуванням науково-технічних засобів, в основу яких покладено наукові та технічні знання тощо. Тобто засади кримінального провадження при їх покладенні в основу практичної діяльності, набувають якісно нового вираження.

У науковій літературі зустрічаються пропозиції щодо представлення системи принципів слідчої діяльності в такому вигляді:

1) загальні засади (законність, верховенство права, індивідуальність, конкретність, ритмічність розслідування);

2) спеціальні, зокрема:

- взаємозв'язок організаційних дій одного рівня з діями інших рівнів

¹ Мамка Г. М. Засади кримінального провадження: наукові та правові основи: дис. ... д-ра наук: 12.00.09. Ірпінь, 2019. С. 26-27.

системи розслідування;

- відповідність організаційної системи об'єкту організації розслідування;
- централізація розслідування, керівна роль слідчого в його організації;
- поінформованість;
- поєднання слідчих та інших дій у розслідуванні;
- синергетичний¹.

Дещо інший підхід до класифікації засад слідчої діяльності пропонує А. С. Колодіна, яка виокремлює: 1) загальні принципи діяльності з розслідування злочинів (загально-правові принципи, організаційні принципи діяльності, кримінально-процесуальні принципи); 2) спеціальні принципи розслідування (принципи організації та планування розслідування, принципи проведення окремих слідчих дій, принципи тактичних операцій, принципи негласних слідчих дій)². Таким чином, підхід авторки більш ускладнений, адже в ньому знайшли висвітлення цілі групи та підгрупи правових принципів.

Складним до осмислення є питання і щодо засад криміналістичної методики, адже в них також виокремлюють цілі підгрупи різноманітних засад. Базовими (фундаментальними або загальними) визначають загальні засади криміналістики, зокрема: об'єктивності, історизму, системності науки. Також окремі вчені допускають можливість класифікації засад криміналістики на засади науки та засади криміналістики (як виду практичної діяльності)³.

З огляду на те, що криміналістична методика є самостійним розділом науки, додатково виокремлюють: принципи криміналістичної методики як розділу науки; принципи формування окремої криміналістичної методики; принципи застосування криміналістичної методики.

В. В. Тіщенко в контексті принципів криміналістичної методики, як розділу криміналістики, наголошує на необхідності використання логічних, гносеологічних принципів і принципів криміналістики як науки в цілому. Відповідно за таким підходом автор виокремлює такі засади: відповідності наукових рекомендацій вимогам закону, інтересам і запитам практики; використання новітніх досягнень науки і техніки та результатів емпіричних досліджень; об'єктивності; наукової обґрунтованості; цілісності; самостійності тощо⁴.

А. С. Колодіна до принципів криміналістичної методики відносить: принцип відповідності теоретичних положень методики розслідування запитам практики; принцип інтеграції наукових знань у теоретичні

¹ Олішевський О. В. Принципи організації розслідування злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 3. С. 226–232.

² Колодіна А. С. Принципи криміналістичної методики у діяльності з розслідування злочинів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. С. 73-74.

³ Когутич І. І. Криміналістика: курс лекцій. Київ: Атіка, 2008. С. 17.

⁴ Тіщенко В. В. Наукові засади розробки методики розслідування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 32. С. 18.

дослідження; принцип розгляду об'єктів методики розслідування з позицій системно-діяльнісного та функціонально-технологічного підходів; принцип диференціації та типізації злочинних діянь; принцип виділення системоутворюючих ознак методики; принцип диференціації та типізації діяльності з розслідування злочинів¹. Серед засад формування криміналістичної методики авторка пропонує виокремлювати такі положення: принцип урахування кримінально-правової класифікації злочинів; принцип урахування криміналістичної класифікації злочинів; принцип охоплення всіх обставин, які підлягають установленню в ході розслідування певного виду (групи) злочинів; принцип ситуативності; принцип етапності (періодизація розслідування); принцип програмування; принцип урахування тактичних особливостей провадження залежно від виду злочину; принцип виконання тактичних завдань шляхом планування й здійснення комплексів слідчих дій, тактичних операцій².

В. А. Журавель серед принципів формування криміналістичної методики визначив такі: «1) відповідність технології створення (побудови) криміналістичних методик їх класифікаційному рівню; 2) відповідність методико-криміналістичних рекомендацій кінцевій меті формування певних методик; 3) відповідність типових криміналістичних моделей розслідування, предмету доказування, а також диспозиції певної статті Кримінального кодексу; 4) відповідність структури окремої криміналістичної методики структурі базової моделі криміналістичної методики розслідування злочинів; 5) відповідність послідовності викладення методичних порад етапності процесу розслідування; 6) ситуаційна зумовленість побудови методико-криміналістичних рекомендацій»³. [252, с. 180].

Грунтовно до класифікації принципів побудови криміналістичної методики підійшла В. О. Гусева. Як класифікаційні критерії досліджуваних засад вчена визначила такі: 1) джерела, що використовуються під час побудови криміналістичних методик (на підставі чого визначила принципи правової, наукової основи, принцип урахування та використання даних судово-слідчої практики); 2) темпоральність (принципи врахування етапів розслідування; взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, судовими експертами, спеціалістами та іншими службами й органами; установлення всіх обставин, що охоплені предметом доказування); 3) ситуативність (принципи врахування виду кримінального правопорушення; урахування криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, що досліджуються; виду розроблюваної методики; урахування ситуацій, що сформувалися; урахування ситуацій, що виникають під час проведення слідчих (розшукових) дій; 4) алгоритмічність (принцип вирішення стратегічних завдань розслідування; вирішення тактичних завдань

¹ Колодіна А. С. Указана праця. С. 117.

² Колодіна А. С. Указана праця. С. 117-118.

³ Журавель В. А. Принципи формування окремих криміналістичних методик розслідування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2011. Вип. 1. С. 180.

розслідування)¹.

Узагальнюючи наведені позиції зауважимо, що окремі з них нам видаються занадто деталізованими, а це, як слушно вказує Р. Л. Степанюк, не тільки призводить до активізації наукових дискусій, але й дестабілізує формування системи принципів, основоположних засад, керівних ідей, головних підстав цієї наукової та практичної діяльності². Розвиваючи такий підхід зауважимо, що окремі з них є навіть занадто очевидними і загальнозрозумілими, у зв'язку з чим потреби в їх згадці, принаймні, як «спеціальних» ми не вбачаємо. Водночас базовими і в контексті здійснення практичної діяльності щодо розслідування кримінальних правопорушень, і в аспекті побудови криміналістичних методик є саме конституційні засади, загальні засади кримінального провадження та принципи кримінального процесу. Це зумовлено тим, що кримінальні процесуальні відносини підпорядковані імперативному методу правового регулювання.

Ураховуючи специфіку методології екстраполяції, керуючись підходами вчених до засад діяльності щодо розслідування кримінальних правопорушень, а також криміналістичної методики, вважаємо за можливе визначити алгоритм дій представників органів досудового розслідування під час кримінальної процесуальної діяльності, пов'язаної з пізнанням події кримінального правопорушення, у якій вбачаються ознаки втручання в діяльність представників органів державної влади. На нашу думку такий алгоритм може бути представлено таким чином:

1. Засада адаптації базової методики до конкретної ситуації розслідування доцільність застосування якого обґрунтована за умови відсутності окремої криміналістичної методи розслідування кримінальних правопорушень конкретної групи. Він полягає у:

– визначенні складових механізму кримінально протиправної діяльності й елементів криміналістичної характеристики, типових відомостей щодо кожного її елемента та можливості їх використання в практичній діяльності;

– на підставі положень базової або видової методики визначити типові складнощі, що можуть мати місце в практичній діяльності;

– визначити алгоритми першочергових слідчих (розшукових) дій і тих, доцільність проведення яких виникатиме на подальшому етапі розслідування;

– з'ясувати доцільність проведення тактичних операцій тощо.

2. Засада етапізації та ситуативності передбачає: співвіднесення конкретних практичних рекомендацій щодо конкретної слідчої ситуації або ситуації проведення конкретної слідчої (розшукової) дії; визначення тактичних завдань і засобів їх виконання залежно від конкретної ситуації;

¹ Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2021. С. 85-86.

² Степанюк Р. Л. Джерела та принципи формування окремих методик розслідування злочинів, учинених у бюджетній сфері України. *Вісник Академії митної служби України*. 2014. № 1 (12). С. 140-141.

прогнозування подальшого розвитку слідчої ситуації.

3. Засада взаємодії сприяє визначенню переліку суб'єктів, з якими слід вступити у взаємодію з метою вирішення тактичних завдань розслідування.

4. Засада використання спеціальних знань і застосування науково-технічних засобів дозволяє вирішувати завдання, що виходять за межі професійної компетенції правоохоронців і визначає доцільність реалізації тієї чи іншої форми використання спеціальних знань, визначити перспективи використання отриманих результатів у процесі доказування кримінальних правопорушень.

Висновки. У теорії криміналістики засади розслідування кримінальних правопорушень, криміналістичної методики (як розділу науки) та побудови криміналістичних методик неодноразово були предметом наукового пізнання, проте такий жвавий інтерес не зумовив формування одноманітного підходу стосовно їх визначення, сутності, класифікації тощо. Аналіз конституційних принципів, загальних засад кримінального провадження та засад криміналістики, дозволили узагальнити, що базовими і в контексті здійснення практичної діяльності щодо розслідування кримінальних правопорушень, і в аспекті побудови криміналістичних методик є саме ці групи вихідних начал. Це зумовлено тим, що кримінальні процесуальні відносини підпорядковані імперативному методу правового регулювання, а тому жодна рекомендація, розроблена в межах криміналістичного вчення не повинна суперечити нормативним положенням.

На підставі застосування методології екстраполяції, з урахуванням теоретичних підходів українських вчених до засад діяльності щодо розслідування кримінальних правопорушень, а також криміналістичної методики, визначено алгоритм дій представників органів досудового розслідування, що має застосовуватися під час провадження кримінальної процесуальної діяльності, пов'язаної з пізнанням події кримінального правопорушення, у якій вбачаються ознаки втручання в діяльність представників органів державної влади. В основу окресленого алгоритму покладено такі засади: адаптації базової методики до конкретної ситуації розслідування, засаду етапізації та ситуативності, засаду взаємодії та використання спеціальних знань і застосування науково-технічних засобів. Вважаємо, що перспективи подальших досліджень мають полягати у визначенні специфічних засад розслідування конкретних груп кримінальних правопорушень, виокремлених у групі, пов'язаних зі втручанням у діяльність представників органів державної влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2021. 538 с.

2. Журавель В. А. Принципи формування окремих криміналістичних методик розслідування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2011. Вип. 1. С. 173–183.
3. Когутич І. І. Криміналістика: курс лекцій. Київ: Атіка, 2008. 888 с.
4. Колодіна А. С. Принципи криміналістичної методики у діяльності з розслідування злочинів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. 216 с.
5. Мамка Г. М. Засади кримінального провадження: наукові та правові основи: дис. ... д-ра наук: 12.00.09. Ірпінь, 2019. 42 с.
6. Олішевський О. В. Принципи організації розслідування злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 3. С. 226–232.
7. Письменний Д. П. Розслідування злочинів слідчою та слідчо-оперативною групою: правові й організаційні засади : монографія / Д. П. Письменний, В. М. Федченко. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ, 2006. 204 с.
8. Степанюк Р. Л. Джерела та принципи формування окремих методик розслідування злочинів, учинених у бюджетній сфері України. *Вісник Академії митної служби України*. 2014. № 1 (12). С. 138–145.
9. Тіщенко В. В. Наукові засади розробки методики розслідування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 32. С. 17–22.
10. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2024

Volodymyr Y. POPOV,

PhD in Law

(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute», Kharkiv, Ukraine)

USING PRINCIPLES OF FORENSIC METHODOLOGY IN THE CRIMINAL OFFENSES INVESTIGATION RELATED TO INTERFERENCE IN THE STATE AUTHORITY BODIES ACTIVITIES

According to the results of scientific research, it was found that the principles of investigation of criminal offenses, forensic methodology (as a branch of science), and the construction of forensic methods have repeatedly been the subject of scientific knowledge, however, such a lively interest did not lead to the formation of a uniform approach to their definition, essence, classification, etc. Analysis of constitutional principles, general principles of criminal proceedings, and principles of forensics allowed us to generalize that these groups of the initial tenets are basic both in the context of practical activities related to the investigation of criminal offenses and in the construction of forensic methodologies. This is because criminal procedural relations are subject to the imperative method of legal regulation, and therefore no recommendation developed within the framework of forensic science should contradict regulatory provisions.

Based on the application of the extrapolation methodology, taking into account the theoretical approaches of Ukrainian scientists to the principles of activities for the investigation of criminal offenses, as well as forensic methods, an algorithm of actions of representatives of pre-trial investigation bodies has been determined, which should be used during the conduct of criminal procedural activities related to the knowledge of the event of a criminal offense, in which signs of interference in the activities of representatives of state authorities are seen. The following principles are laid down as the basis of the outlined algorithm: adaptation of the basic methodology to a specific investigation situation, the principle of phasing and situational, the principle of interaction and the use of special knowledge, and the application of scientific and technical means. The prospects for further research should consist in determining the specific principles of investigation of particular groups of criminal offenses, identified in the group, related to interference in the activities of representatives of state authorities.

Key words: *interference in activities, investigation, state authority, forensic methodology, criminal offense, principle, principle.*

Оксана Василівна ПЧЕЛІНА,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Віталій Борисович ПЧЕЛІН,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ З'ЯСУВАННЮ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Наголошено, що кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність встановлена відносно недавно, через що відсутні комплексні напрацювання з питань організації та здійснення їх досудового розслідування. З'ясовано, що питома вага кримінальних проваджень, скерованих до суду з обвинувальним актом, є досить низькою, що вказує на виникнення труднощів у працівників правоохоронних органів під час виявлення, документування та досудового розслідування колабораційної діяльності через відсутність досвіду розслідування виокремленої категорії кримінальних правопорушень, дієвих криміналістичних рекомендацій з оптимізації вказаної діяльності заради забезпечення ефективності кримінального провадження, а також уніфікованої правозастосовної практики. Встановлено, що обставини, які підлягають з'ясуванню під час

досудового розслідування колабораційної діяльності, корелюється з обставинами, що підлягають доказуванню в окресленій категорії кримінальних проваджень. Обґрунтовано, що систематизація обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування колабораційної діяльності, здійснюється з урахуванням предмета доказування, визначеного в ст. 91 КПК України, складу кримінального правопорушення, описаного в ст. 111-1 КК України, та специфіки механізму вчинення вказаного різновиду протиправних діянь. Виокремлено й охарактеризовано наступні групи обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування колабораційної діяльності: обставини, що характеризують подію кримінального правопорушення; обставини, що характеризують особу правопорушника; обставини, що впливають на прийняття процесуальних рішень.

Ключові слова: колабораційна діяльність, досудове розслідування, обставини, що підлягають з'ясуванню, предмет доказування, докази, систематизація.

Постановка проблеми. Динаміка внесення змін до КК України від початку повномасштабного вторгнення свідчить про те, що кримінальне законодавство не було достатньо адаптоване до застосування в умовах воєнного стану на території України. Передусім йдеться про те, що низку суспільно-небезпечних діянь, наприклад, колабораційна діяльність, взагалі не було виокремлено як кримінально протиправні. Деякі вже існуючі норми в КК України на момент повномасштабного вторгнення потребували нагальних змін, щоб диференціювати кримінальну відповідальність¹. Зокрема, відповідальність за колабораційну діяльність була встановлена відносно недавно, в березні 2022 року². Фактично, як відзначають вітчизняні науковці, «докорінні трансформації в різних сферах життя суспільства», зокрема в частині криміналізації діянь, які посягають на основи національної безпеки нашої держави, є одним із елементів «процесу протидії України російській агресії»³.

Більше за все, аналіз статистичних даних Офісу Генерального прокурора показує, що пік зареєстрованих фактів колабораційної діяльності припадає на 2022 рік, коли було обліковано 3851 фактів колабораціонізму (949 кримінальних проступків і 2902 злочини). У 2023 році обліковано 3207 (709 кримінальних проступків і 2498 злочинів) кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, а в січні-червні поточного року – 1620 (332 кримінальні проступки і 1288 злочинів).

¹ Асанов Д. А., Бісюк О. С. Колабораційна діяльність в умовах повномасштабного вторгнення рф – кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України. *Молодий вчений*. 2024. № 1 (125). С. 101. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-1-125-12>.

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 32. Стор. 24. Ст. 1686.

³ Бондар В.С. Про основи методики досудового розслідування колабораційної діяльності. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 3. С. 116. DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.18>.

Відповідно питома вага досліджуваної категорії правопорушень у структурі кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України в 2022 році становила 22,1%, 2023 році – 51,2%, січні–червні 2024 року – 47,8%. Наведене ілюструє, що, незважаючи на зменшення кількісних показників зареєстрованих фактів колабораційної діяльності, їх частка в структурі правопорушень проти основ національної безпеки України зростає більше, аніж удвічі в порівнянні з 2022 роком. Разом із тим кількість кримінальних проваджень про колабораційну діяльність, які були скеровані до суду з обвинувальним актом у 2022 році становила лише 620, у 2023 році – 984, а у січні–червні 2024 року – 288¹. Наведені цифри наочно демонструють, що питома вага кримінальних проваджень, скерованих до суду з обвинувальним актом, коливається в діапазоні від 16,1% до 30,7%. Цей показник є досить низьким, що, своєю чергою, вказує на виникнення труднощів у працівників правоохоронних органів під час виявлення, документування та досудового розслідування колабораційної діяльності через відсутність досвіду розслідування виокремленої категорії кримінальних правопорушень, дієвих криміналістичних рекомендацій з оптимізації вказаної діяльності заради забезпечення ефективності кримінального провадження, а також уніфікованої правозастосовної практики.

З огляду на вищенаведене актуальним і своєчасним є питання про визначення обставин, які підлягають доказуванню під час розслідування колабораційної діяльності.

Питання про організацію та здійснення досудового розслідування колабораційної діяльності взагалі та про визначення предмета доказування в таких кримінальних провадженнях зокрема досліджували в своїх наукових напрацюваннях досліджували такі вчені, як: В. Бондар, А. Вознюк, О. Гарасимів, Б. Гарасимів, І. Гловюк, О. Дудоров, В. Жидков, О. Жила, Б. Кіщак, А. Коваль, Л. Кулик, Р. Мовчан, Ф. Ріпа, О. Ряшко, Г. Тетерятник, С. Чернявський та інші. Втім, не заперечуючи проти вагомості здобутих результатів наукових пошуків і не применшуючи їх праксеологічне значення, досі значна кількість питань у царині розслідування колабораційної діяльності залишається не вирішеними чи малодослідженими. Крім того, практика як з досудового розслідування колабораційної діяльності, так і судового розгляду таких кримінальних проваджень тільки напрацьовується, а значить рекомендації щодо визначення кола обставин, що підлягають з'ясуванню, та збирання відповідної доказової бази є актуальними та потребують своєї розробки з урахуванням законодавчих змін та інноваційних процесів у слідчій і судовій діяльності.

Метою статті є систематизація обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування колабораційної діяльності, з урахуванням специфіки

¹ Статистика. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення: 02.10.2024).

механізму вчинення цих діянь, вимог кримінального процесуального законодавства до предмета та меж доказування, криміналістичних рекомендацій до організації та здійснення досудового розслідування окресленої категорії кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення, в тому числі колабораційної діяльності, є невід'ємним елементом відповідної окремої криміналістичної методики та «відіграють важливу роль у діяльності з виявлення, розкриття та розслідування злочинів. Це пояснюється тим, що кримінальне провадження є програмою дій уповноважених суб'єктів, націлених на збирання достовірних, достатніх, допустимих і належних доказів. Йдеться про те, що доказування в рамках кримінального провадження здійснюється шляхом доказування низки обставин, які у своїй сукупності дозволяють встановити як наявність кримінального караного суспільно небезпечного діяння, так і наявність в ознаках скоєного діяння складу кримінального правопорушення; обрати вид і міру покарання; забезпечити відшкодування збитків, завданих злочином, та інших затрат, пов'язаних із провадженням досудового розслідування; поновити порушені кримінальним протиправним діянням права постраждалих осіб; попередити вчинення інших кримінальних правопорушень»¹. Крім того, визначення обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування колабораційної діяльності, «надає розслідуванню злочинів цілеспрямованості, вказує на кінцеві цілі розслідування, правильну кримінально-правову кваліфікацію, визначення ознак, які пом'якшують і обтяжують кримінальну відповідальність або виключають її, що дозволяє забезпечити реалізацію завдання повного, всебічного й об'єктивного дослідження обставин вчинення кримінальних правопорушень»².

Щодо змісту обставин, які підлягають доказуванню під час розслідування колабораційної діяльності, їх систематизація здійснюється з урахуванням предмета доказування, визначеного в ст. 91 КПК України³, складу кримінального правопорушення, описаного в ст. 111-1 КК України⁴, та специфіки механізму вчинення вказаного різновиду протиправних діянь. З урахуванням наведеного змішаного критерію обставини, які підлягають доказуванню під час розслідування колабораційної діяльності, варто систематизувати наступним чином.

1. Обставини, що характеризують подію кримінального правопорушення. Вони «представлені відомостями про час, місце, тривалість,

¹ Пчеліна О.В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, і їхнє місце у структурі окремої криміналістичної методики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Випуск 2 (31). С. 189. DOI [https://doi.org/10.32837/руув.v0i2\(31\).590](https://doi.org/10.32837/руув.v0i2(31).590).

² Кириленко Н.Ю. Методика розслідування шахрайства у сфері побутових відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2013. С. 11.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

⁴ Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

періодичність вчинення протиправного діяння; способи підготовки, безпосереднього вчинення та приховування, в тому числі протидії розслідуванню; наслідки протиправного діяння; засоби та знаряддя, що використовувалися для досягнення кримінального протиправного задуму; обстановку й інші умови вчинення правопорушення¹. При цьому особливу увагу варто звернути на встановлення обставин, які дозволяють розмежувати колабораційну діяльність від державної зради, а також установити кваліфікуючі ознаки.

З'ясування окресленої групи обставин дає можливість встановити, який вид колабораційної діяльності було вчинено, чи є вчинене кримінальне правопорушення кваліфікованим. Приміром, Є.О. Письменський, здійснивши аналіз частин ст.111-1 КК України, використовуючи такий критерій як «сферу співпраці з ворогом (окупантом)», пропонує умовно виокремлювати три основні типи (форми) колабораційної діяльності:

- ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм: здійснення пропагандистської та іншої інформаційної діяльності, спрямованої на встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України тощо (частини 1, 3 і 6 ст. 111-1 КК України);

- адміністративний та воєнно-політичний колабораціонізм: участь у діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором (частини 2, 5 і 7 ст. 111-1 КК України);

- господарський (економічний) колабораціонізм: матеріале та інше забезпечення діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором (ч. 4 ст. 111-1 КК України)².

У ході досудового розслідування ідеологічного колабораціонізму важливо встановити способи здійснення пропагандистської й іншої інформаційної діяльності з виправдання та/чи підтримки збройної агресії проти України. При цьому важлива роль відводиться з'ясуванню ознак, які вказують на публічний характер дій колаборанта. Крім того, особливу увагу слід приділити встановленню, чи правопорушник продукує матеріали, які містять ознаки колабораційної діяльності, чи тільки їх розповсюджує та підтримує. Зокрема, з цією метою призначаються та проводяться лінгвістичні експертизи писемного мовлення, які полягають «в дослідженні експертами текстів різного характеру, з метою вирішення питань про наявність в них висловлювань, що ганьблять честь і гідність, ділову репутацію, що мають ознаки наклепу, погрози, екстремізму, ставлення до релігії і т. п.»³ або отримуються висновки спеціалістів-лінгвістів. Адже, під

¹ Пчеліна О.В., Пчелін В.Б. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування резонансних статей кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 81. Ч. 3. С. 146. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.21>.

² Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чер-нея. Київ: Норма права, 2022. С. 75.

³ Лінгвістична експертиза. *Київський експертно-дослідний центр*. URL: <https://kedc.org.ua/linhvistychna-ekspertyza/>.

час досудового розслідування кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, для отримання доказової інформації допускається згідно зі ст. 300 КПК України отримувати висновок спеціаліста, що має відповідати вимогам до висновку експерта, до внесення відомостей про кримінальний проступок до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Більше за все, висновок спеціаліста у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки є процесуальним джерелом доказів¹. Наприклад, з метою встановлення характеру висловлювань та доказування наявності в них ознак колабораційної діяльності під час розслідування кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, у кримінальному провадженні № 12022255320000236 було отримано «висновок спеціаліста від 23.05.2022, відповідно до відомостям якого на експертизу надані скрини персональної сторінки ОСОБА_5 («ОСОБА_7») у соціальній спільноті «Однокласники» у кількості 8 шт., три з яких засвідчують наявність в них мовних елементів, які містять ознаки публічного заперечення збройної агресії рф проти України, в інших відсутні ознаки колабораційної діяльності. При цьому, користувач соціальної мережі «Однокласники» ОСОБА_5 («ОСОБА_7») сам не продукує матеріали, що заперечують збройну агресію рф проти України, але схвалює їхні дії, ставлячи реакцію «вважає класним» та висловлюючи емоцію «шок» у соціальній мережі «Однокласники». Унаслідок цього аналізована інформація стала доступною для необмеженої кількості осіб (користувачів соціальних мереж), що дає підстави констатувати її публічний характер»².

Прикладом адміністративного колабораціонізму є матеріали кримінального провадження № 12023226100000116, в якому встановлено, що «після незаконного вторгнення на територію України збройних сил Російської Федерації та фактичної окупації м. Куп'янськ Куп'янського району Харківської області, тобто після 24.02.2022, у громадянки України ОСОБА_3, виник кримінальний протиправний умисел, направлений на колабораційну діяльність з країною-агресором російською федерацією, а саме – на добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території. З цією метою, ОСОБА_3, з 27.06.2022 по 06.09.2022, більш точний час у ході досудового розслідування встановити не виявилось можливим, перебуваючи на території м. Куп'янськ Харківської області, діючи умисно та усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, реалізуючи свій раніше виниклий кримінальний протиправний умисел, добровільно надала згоду представникам збройних сил рф та «Военно-гражданской администрации Купьянского района Харьковской области» на

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

² Вирок Чорнобаївського районного суду Черкаської області від 28.09.2022. Справа № 709/486/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106474820>.

призначення на посаду, не пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій у незаконному органі влади, створеному на тимчасово окупованій території Харківської області, а саме – на посаду: «Исполняющей обязанности главного специалиста сектора социальных гарантий и компенсаций Управления труда и социальной политики Временной гражданской администрации Купянского района Харьковской области» при окупаційній адміністрації держави-агресора, створеної на тимчасово окупованій території. Так, ОСОБА_3, перебуваючи за адресою: АДРЕСА_2, добровільно зайняла посаду, не пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій у незаконному органі влади, створеному на тимчасово окупованій території Харківської області. Наказом так званого «и.о. главы временной гражданской администрации Купянского района Харьковской области» від 27.06.2022 № 77/лс» ОСОБА_3 була призначена на посаду, де виконувала наступні функції та завдання: прийом заяв у місцевого населення з метою подальшого призначення їм соціальних виплат від окупаційної адміністрації держави-агресора російської федерації, закриття особових рахунків місцевого населення по закінченню термінів соціальних виплат»¹.

Основними процесуальними джерелами доказів у кримінальних провадженнях про адміністративний та воєнно-політичний колабораціонізм є речові докази, а саме документи, які «були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження»². Приміром, у наведеному вище прикладі обставини про подію кримінального правопорушення були встановлені за допомогою виявлення та дослідження змісту таких документів: документ (копія) з назвою «Приказ и.о. главы Временной гражданской администрации Купянского района Харьковской области о назначении на должность ОСОБА_3 от 27.06.2022 № 77/лс» на 1 арк.; документ (копія) у вигляді таблиці з назвою «Список персонала Управления труда и социальной политики ВГА Купянского района Харьковской области расчет заработной платы за июль 2022 г.», підписаний «зав. сектором гл. бухгалтер подпись Короткая» на 4 арк.³

У випадку розслідування господарської (економічної) колабораційної діяльності з метою встановлення обставин, що характеризують подію кримінального правопорушення, важливо доказати факт передачі матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора або/та провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором на тимчасово окупованій території. Основними процесуальними джерелами

¹ Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 26.07.2023. Справа № 646/3753/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112510176>.

² Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

³ Там само.

доказів у кримінальних провадженнях про колабораційну діяльність у формі передачі матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора або/та провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором на тимчасово окупованій території є показання свідків та речові докази.

2. *Обставини, що характеризують особу правопорушника.* Ці обставини включають як загальні (соціально-демографічними) дані, так і відомості, що вказують на її причетність і роль у вчиненні кримінального правопорушення, винуватість і морально-психологічні риси. Особливу увагу слід приділити наявності ознак, які вказують на те, що особа є суб'єктом кримінального правопорушення¹ та її вини. Зокрема, слід з'ясувати, чи могла особа уникнути співпраці з окупантом, а також її ставлення до такої співпраці. Мова йде про необхідність з'ясування наявності «випадків, у яких буде доведене примушування до колабораційної діяльності, яке мало непереборну силу (загрозу життю колаборанта або його близьким родичам, за умови реальності такої загрози)»².

Під час встановлення вказаних обставин важливо зібрати інформацію, яка характеризує особу правопорушника не тільки за місцем проживання, а й її професійні навички. Зокрема, у випадку розслідування колабораційної діяльності в культурно-освітній сфері потрібно з'ясувати професійні, етичні та морально-психологічні риси правопорушника. Вказані ознаки дають можливість не тільки встановити та доказово підтвердити наявність елементів суб'єктивної сторони колабораційної діяльності в конкретному кримінальному провадженні. З'ясування названих обставин також ураховується під час прийняття відповідних процесуальних рішень у кримінальному провадженні, зокрема при обранні міри покарання.

3. *Обставини, що впливають на прийняття процесуальних рішень.* Зокрема, мова йде про з'ясування обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння; впливають на «вибір засобів доказування; пом'якшують та/чи обтяжують покарання; виключають кримінальну відповідальність; визначають вид і розмір завданої кримінальним правопорушенням шкоди; т. п.»³. Серед цих обставин велика роль відводиться з'ясуванню наявності підстав для проведення спеціального досудового розслідування (*in absentia*), особливо в умовах окупації⁴. Окремо

¹ Пчеліна О.В., Пчелін В.Б. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування резонансних статей кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 81. Ч. 3. С. 146. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.21>.

² Кулик Л.М. Поняття та зміст колабораційної діяльності. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 21 липня 2022 року). Одеса, 2022. С. 61–65; Гарасимів О.І., Гарасимів Б.Т., Ряшко О.В. Колабораційна діяльність: проблемні аспекти доказування. *Baltija publishing*. 2024. С. 109. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-424-5-6>.

³ Пчеліна О., Невядовський В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 381. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.68>.

⁴ Justtalk#9. *In absentia* під час окупації: місія нездійсненна? Discussion paper. *Justtalk*. URL: <https://justtalk.com.ua/post/justtalk9-in-absentia-pid-chas-okupatsii-misiya-nezdijsnenna-discussion-paper/>;

зазначимо, що під час розслідування колабораційної діяльності особлива увага приділяється документуванню факту та періоду перебування певної території України під окупацією. Вказана обставина враховується під час визнання справи такою, що пов'язана з окупацією, у порядку ч. 3 ст. 114 КПК України. Як зазначається у вказаній нормі, судові справи щодо спорів, що впливають з факту окупації чи правопорушень, пов'язаних з окупацією, відносяться до окремої категорії справ, які розглядаються за відповідними процесуальними нормами з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»¹.

Висновки. Отже, систематизація обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування колабораційної діяльності, здійснюється з урахуванням предмета доказування, визначеного в ст. 91 КПК України, складу кримінального правопорушення, описаного в ст. 111-1 КК України, та специфіки механізму вчинення вказаного різновиду протиправних діянь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асанов Д. А., Бісюк О. С. Колабораційна діяльність в умовах повномасштабного вторгнення РФ – кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України. *Молодий вчений*. 2024. № 1 (125). С. 101. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-1-125-12>.

2. Бондар В. С. Про основи методики досудового розслідування колабораційної діяльності. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 3. С. 116. DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.18>.

3. Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 26.07.2023. Справа № 646/3753/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112510176>.

4. Вирок Чернобаївського районного суду Черкаської області від 28.09.2022. Справа № 709/486/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106474820>.

5. Гарасимів О. І., Гарасимів Б. Т., Ряшко О. В. Колабораційна діяльність: проблемні аспекти доказування. *Baltija publishing*. 2024. С. 109. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-424-5-6>.

6. Кириленко Н. Ю. Методика розслідування шахрайства у сфері побутових відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2013. С. 11.

Шуліка А. Процедура спеціального досудового розслідування in absentia. *Європейська Бізнес Асоціація*. URL: <https://eba.com.ua/protsedura-spetsialnogo-rozsliduvannya-in-absentia/>.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>; Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. Ст. 892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.

7. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

10. Кулик Л. М. Поняття та зміст колабораційної діяльності. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Одеса, 21 липня 2022 року). Одеса, 2022. С. 61-65.

11. Лінгвістична експертиза. *Київський експертно-дослідний центр*. URL: <https://kedc.org.ua/linhvistychna-ekspertyza/>.

12. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін.; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. С. 75.

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 32. Стор. 24. Ст. 1686.

14. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. Ст. 892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.

15. Пчеліна О. В., Невядовський В. О. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 381. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.68>.

16. Пчеліна О. В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, і їхнє місце у структурі окремої криміналістичної методики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Випуск 2 (31). С. 189. DOI [https://doi.org/10.32837/пуув.v0i2\(31\).590](https://doi.org/10.32837/пуув.v0i2(31).590).

17. Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування резонансних статевих кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 81. Ч. 3. С. 146. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.21>.

18. Статистика. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення: 02.10.2024).

19. Шуліка А. Процедура спеціального досудового розслідування in absentia. *Європейська Бізнес Асоціація*. URL: <https://eba.com.ua/protsedura-spetsialnogo-rozsliduvannya-in-absentia/>.

20. Justtalk#9. In absentia під час окупації: місія нездійсненна? Discussion paper. *Justtalk*. URL: <https://justtalk.com.ua/post/justtalk9-in-absentia-pid-chas-okupatsii-misiya-nezdijsnenna-discussion-paper>.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2024

Oksana V. PCHELINA,

Doctor in Science of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Vitaly B. PCHELIN,

Doctor in Science of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CIRCUMSTANCES TO BE INVESTIGATED DURING THE INVESTIGATION OF COLLABORATIVE ACTIVITIES

It has been emphasized that criminal liability for collaborative activity was established relatively recently, due to which there are no comprehensive studies on the organization and implementation of their pre-trial investigation. It has been found that the specific weight of criminal proceedings referred to the court with an indictment is quite low, which indicates the emergence of difficulties for law enforcement officers during the detection, documentation and pre-trial investigation of collaborative activities due to the lack of experience in investigating a separate category of criminal offenses, effective forensic recommendations for optimizing the specified activities to ensure the effectiveness of criminal proceedings, as well as unified law enforcement practice. It has been established that the circumstances to be ascertained during the pre-trial investigation of collaborative activity are correlated with the circumstances to be proved in the outlined category of criminal proceedings. It has been substantiated that the systematization of the circumstances to be ascertained during the investigation of collaborative activity is carried out taking into account the subject of proof defined in Art. 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, part of the criminal offense described in Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, and the specifics of the mechanism of committing the specified type of illegal acts. The following groups of circumstances to be ascertained during the investigation of collaborative activity have been singled out and characterized: circumstances characterizing the occurrence of a criminal offense; circumstances characterizing the person of the offender; circumstances influencing procedural decisions.

Key words: *collaborative activity, pre-trial investigation, circumstances to be*

ascertained, subject of proof, evidence, systematization.

Олег Володимирович РОДЮК
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ І ЗНАЧЕННЯ ДОПИТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ВИДИ, ПІДГОТОВКА ТА ОСОБЛИВОСТІ

У статті досліджено тактику проведення допиту в кримінальному процесі, зосереджуючи увагу на основних етапах підготовки, значенні та особливостях різних видів допиту. Розглянуто поняття допиту та його види, аналізується підготовка до допиту, що є необхідною умовою для досягнення його ефективності. Увага приділяється загальним тактичним підходам до допиту свідків, потерпілих, підозрюваних і обвинувачених. Особливий акцент зроблено на тактиці допиту у випадках виявлення неправдивих свідчень та особливостях роботи з неповнолітніми. Описано специфічні аспекти інших видів допиту та важливість належної фіксації ходу та результатів процесу. Стаття підкреслює значення комплексного та індивідуалізованого підходу до допиту як засобу забезпечення повного та об'єктивного розслідування.

Ключові слова: *Тактика допиту, кримінальний процес, підготовка до допиту, види допиту, свідки, потерпілі, підозрювані, обвинувачені, неправдиві свідчення, допит неповнолітніх, фіксація допиту.*

Постановка наукової проблеми Допит є однією з найпоширеніших слідчих дій, спрямованою на отримання від учасників кримінального процесу важливої інформації про обставини, які мають значення для розслідування справи. В кожному кримінальному провадженні слідчі зазвичай проводять допити підозрюваних, обвинувачених, свідків, потерпілих та інших осіб, які можуть володіти відомостями, що стосуються розслідуваної події, дотримуючись вимог законодавства. Згідно зі ст. 224 КПК України, допит є одним із ключових методів досудового розслідування, особливо у справах, пов'язаних зі злочинними угрупованнями, оскільки він сприяє швидкому, повному та неупередженому розслідуванню (ст. 2 КПК України).

Проблема ефективного проведення допиту є важливою для забезпечення об'єктивності й комплексного розгляду справи. Недостатня увага до підготовки, тактики та особливостей різних видів допиту може призводити до втрати важливої інформації, появи неправдивих свідчень чи до психологічного тиску на учасників процесу, особливо коли йдеться про неповнолітніх. Актуальними є також питання виявлення неправдивих показань та фіксації результатів допиту, оскільки це визначає правомірність і ефективність подальшого судового розгляду.

Подальше вдосконалення тактичних прийомів допиту є важливим як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Тактичні прийоми мають бути науково обґрунтованими, етичними, послідовними та спрямованими на досягнення мети, при цьому вони повинні вибірково впливати на осіб, які володіють необхідною інформацією, та залишатися нейтральними для інших. Недоліки у застосуванні тактичних прийомів можуть знижувати ефективність допиту, призводити до порушень законності та ускладнювати досягнення завдань кримінального процесу.

Мета статті - є дослідження та аналіз тактичних аспектів проведення допиту в кримінальному процесі з акцентом на забезпечення об'єктивності, повноти та правомірності розслідування. У статті розглядаються питання підготовки до допиту, особливості його проведення для різних категорій осіб, виявлення неправдивих свідчень та фіксації отриманих результатів.

Виклад основного матеріалу Ефективність розкриття, розслідування та запобігання злочинам, встановлення винних осіб та відшкодування завданої злочинцем шкоди залежить від наукової обґрунтованості, тактичної грамотності та законності розслідування. Успіх у боротьбі зі злочинністю значною мірою визначається вмінням проводити слідчі (розшукові) дії, серед яких особливо важливим є допит. Тактика допиту залишається актуальною як для теорії, так і для практики розслідування кримінальних справ, оскільки в ній відображається весь тактичний потенціал слідчого та його професійні навички¹.

Питання проведення допиту з різних точок зору висвітлювалися в дослідженнях процесуалістів і криміналістів, таких як: О. Алексєєв, О.Бабіков, В. Бараняк, В. Бахін, П. Біленчук, О. Ващук, В. Весельський, А.Гель, І. Гловюк, В. Гончаренко, І. Гора, М. Грібов, І. Жалдак, А. Іщенко, І. Когутіч, В. Колесник, В. Коновалова, О. Кобилянський, А. Кофанов, О. Кучинська, В. Лукашевич, В. Перкін, М. Погорецький, О. Подобний, Є.Пряхін, В. Пясковський, О. Ратінов, М. Салтевський, Д. Сергєєва, Г.Семаков, Д. Сімонович, Р. Сибірина, М. Скригонюк, В.Тіщенко, К. Чаплинський, Ю. Чаплинська, А. Черняк, Ю. Черноус, В. Шевчук, В. Шепітько, А. Шеремет, О. Шило, Д. Шингарьов.

¹ Kryvoruchko, L., Pylyp, V., Makarova, O. (2023). Peculiarities of the activity Ukrainian law enforcement agencies of in ensuring the rights and freedoms citizens in the conditions of the legal regime martial laws. *Amazonia Investiga*, 12(64). s. 228- 236 DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.64.04.18>.

У правоохоронній системі, особливо в слідчій діяльності, допит виступає найбільш розповсюдженим методом збирання інформації. Фактична інформація, отримана в ході допиту свідків, потерпілих або підозрюваних, визначається як показання і згідно зі статтями 75 та 98 Кримінального процесуального кодексу України вважається доказами у кримінальному провадженні¹. *Допит у ході розслідування* є процесом збору відомостей від особи, які мають значення для з'ясування деталей справи. Виконання цієї складної слідчої процедури вимагає від слідчого не лише високих професійних і загальних навичок, але й глибокого знання людської психології та вміння використати тактичних і криміналістичних прийомів². *Метою допиту* є отримання повних і об'єктивних свідчень, які точно відображають реальність, слугують джерелом доказів, а наведені у них фактичні відомості набувають статусу доказів. Показання підозрюваного чи обвинуваченого також слугують інструментом для захисту від висунутих проти них підозр або пред'явленого обвинувачення³.

Складність допиту полягає, перш за все, в тому, що слідчий часто стикається з особою, яка не бажає говорити правду або взагалі відмовляється від дачі показань. З іншого боку, навіть якщо особа щиро намагається надати всю відому їй інформацію щодо справи, її свідчення можуть містити помилки, викривлення чи припущення. Завдання слідчого – вчасно виявити ці неточності та врахувати їх при аналізі й оцінці отриманих даних.

Під час допиту допитуваний передає слідчому інформацію про розслідувану подію, її обставини та осіб, пов'язаних із нею. Процес формування цих показань, від їх відтворення до передачі, має психологічну природу. На психіку людини впливає низка *об'єктивних і суб'єктивних факторів*, які неминуче впливають на повноту та достовірність отриманих свідчень. *Об'єктивні фактори*, які можуть ускладнювати відтворення події, включають несприятливі умови спостереження, такі як погана погода, віддаленість очевидця від місця події, швидкоплинність події тощо. Водночас існують сприятливі фактори, наприклад, хороше освітлення, близькість до об'єкта спостереження та тривалість події, що дозволяють отримати точніші відомості. *Суб'єктивні фактори* також відіграють важливу роль у сприйнятті та відтворенні події. До них належать емоційний стан особи під час спостереження (збудження, страх, втома або спокій), рівень зосередженості, зацікавленість у події тощо. Вплив об'єктивних і суб'єктивних факторів вивчається судовою психологією, основи якої

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651 –VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.11.2024).

² Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / за ред. С. В. Ківалова, С. І. Кравченко. Одеса : Фенікс, 2020. С. 112. URL: <http://surl.li/grvtt>.

³ Макарова О.П. Тактичні особливості проведення допиту в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Спеціальний випуск № 2 (127). С. 207–212. DOI:10.31733/2078-3566-2023-6-207-212.

слідчому необхідно ретельно опанувати¹.

Предмет допиту включає сукупність обставин, які слідчий має намір з'ясувати в ході цієї слідчої дії. До нього належать: деталі, пов'язані з самим фактом вчинення злочину (спосіб, місце, час, наслідки тощо); обставини, що підтверджують або спростовують вину конкретних осіб; аспекти, які стосуються характеру та розміру збитків, заподіяних злочином. Також предмет допиту може охоплювати обставини, що сприяли вчиненню злочину. Загалом до предмета допиту належать усі обставини, які мають значення для встановлення істини у розслідуваній справі. Предмет допиту визначається як процесуальним статусом особи, яку допитують, так і обсягом інформації, якою вона володіє. Залежно від процесуального статусу розрізняють такі види допиту: свідка; потерпілого; підозрюваного; обвинуваченого; експерта; неповнолітньої особи².

Основними принципами, які визначають тактику проведення допиту, є активність, цілеспрямованість, об'єктивність і повнота. Окрім того, під час допиту слід обов'язково враховувати індивідуальні особливості особи, яка допитується, а також факт наявності чи відсутності криміналістичного обліку. Зупинимось на цих аспектах детальніше. *Активність під час допиту.* Слідчий зобов'язаний зберігати ініціативу в процесі допиту, ефективно застосовуючи необхідні тактичні прийоми для досягнення поставленої мети, водночас суворо дотримуючись норм закону. Його роль виходить за межі простого фіксування отриманих відомостей – він є організатором і керівником слідчої дії. У випадках, коли допитуваний ухиляється від надання правдивих свідчень, допит повинен мати наступальний характер. Використовуючи законні методи та доступні можливості, слідчий має прагнути отримати достовірні свідчення. *Цілеспрямованість під час допиту.* Допит здійснюється відповідно до заздалегідь розробленої стратегії, з акцентом на отримання конкретної, а не довільної інформації. Ця цілеспрямованість досягається завдяки чіткому розумінню слідчим суті предмета допиту та наполегливому прагненню досягти визначеної мети. *Об'єктивність і повнота під час допиту.* Суть цих принципів полягає в тому, що слідчий не має права скорочувати отримані свідчення на власний розсуд, змінювати їх відповідно до власного бачення подій або нав'язувати свої думки допитуваному. Об'єктивність забезпечується заборонаю законодавства на використання навідних питань. Повнота, своєю чергою, гарантується вимогою дослівно й максимально точно фіксувати свідчення особи. Ефективність допиту значною мірою залежить від здатності слідчого враховувати індивідуальні особливості допитуваного, зокрема його темперамент, звички, рівень освіти та культури, професійні погляди, світогляд тощо. Без врахування цих чинників неможливо досягти

¹ Макарова О. П. Тактичні особливості проведення допиту в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2023. Спеціальний випуск № 2 (127). С. 207. DOI:10.31733/2078-3566-2023-6-207-212.

² Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : підручник Київ Юрінком Інтер, 2006. С. 508

психологічного контакту, що є важливою умовою успішного проведення допиту.

Допит особи може проводитися як одноразово, так і кілька разів для отримання основних свідчень або уточнення й доповнення вже наявної інформації. Залежно від цього розрізняють такі види допитів: *Початковий допит* зазвичай спрямований на повне з'ясування предмета розгляду. Проте іноді слідчий, керуючись тактичними міркуваннями, може свідомо не зачіпати окремих обставин, якщо для їх з'ясування потрібне попереднє виконання інших слідчих дій. *Повторний допит* проводиться для уточнення раніше наданих свідчень або їхньої деталізації, а також для з'ясування питань, які вже обговорювалися. Основними його завданнями є деталізація та уточнення раніше отриманої інформації; отримання повторних свідчень для їх порівняння з первинними; виявлення можливих суперечностей у показаннях; схилення допитуваного до зміни неправильної позиції та надання правдивих свідчень. *Додатковий допит*, на відміну від повторного, зосереджується на тих обставинах, які не обговорювалися під час попередніх допитів. Його головною метою є доповнення вже отриманих свідчень новою інформацією. Цей вид допиту зазвичай проводиться у формі запитань і відповідей, без використання вільної розповіді допитуваного.

Допит, як і будь-яка інша слідча дія, вимагає ретельної підготовки, яка складається з трьох ключових етапів: *інформаційна підготовка* (збирання початкових відомостей для проведення допиту); *тактична підготовка* (планування і вибір методів ведення допиту); *технічна підготовка* (забезпечення необхідних технічних засобів для допиту).

Тактичне забезпечення допиту є важливим чинником, який значною мірою впливає на отримання необхідної інформації від допитуваного. Воно включає: розроблення плану проведення допиту; вибір ефективних тактичних прийомів; підготовку доказів для можливого пред'явлення під час допиту; визначення оптимального моменту для пред'явлення тих чи інших доказів; ретельне упорядкування доказової бази у логічній послідовності; продумування заходів, які гарантуватимуть збереження доказів під час їх демонстрації; визначення способу та місця зберігання доказів до моменту їх пред'явлення; обрання відповідного часу та місця для проведення допиту; вибір способу виклику особи на допит; забезпечення допиту необхідними технічними засобами. Усі ці аспекти спрямовані на підвищення ефективності допиту та досягнення його цілей.

Один із ключових тактичних прийомів у процесі допиту - це правильний вибір часу та місця його проведення. Час допиту визначається з урахуванням низки факторів, зокрема: значущості інформації, яку, за припущенням слідчого, може надати допитуваний; процесуального статусу цієї особи; її ролі у розслідуваній справі; а також зв'язків із іншими особами, які також підлягають допиту в межах справи.

Для окремих категорій допитуваних час допиту чітко регламентується законодавством. Наприклад, підозрюваного, який був затриманий або взятий під варту, слід допитати протягом двадцяти чотирьох годин з

моменту затримання чи арешту. Щодо обвинуваченого, допит має відбутися одразу після пред'явлення обвинувачення.

Перед проведенням допиту необхідно ретельно підготувати приміщення, у якому він відбуватиметься. Також важливо організувати транспортні засоби та забезпечити охорону, якщо допитуваного потрібно доставити до місця проведення допиту.

Найпоширенішим видом допиту є допит свідків, який майже завжди стає необхідним під час розслідування будь-якого злочину. Метою такого допиту є встановлення обставин, що мають значення для справи, зокрема тих, що стосуються обвинуваченого, потерпілого та їх взаємовідносин зі свідками.

Свідком може бути будь-яка особа, здатна належним чином сприймати події, які мають значення для справи, і правдиво свідчити про них. Це може бути як безпосередній очевидець злочину, так і людина, яка отримала інформацію про подію через інших осіб або з документів. Однак, із цього правила є виняток: захисник обвинуваченого не може бути допитаний щодо фактів, які стали йому відомі в межах виконання професійних обов'язків. Варто зазначити, що Закон не встановлює мінімального віку, з якого особу можна допитати як свідка. Водночас при допиті малолітніх або неповнолітніх свідків слід враховувати їхній рівень розвитку, особливості сприйняття та розуміння подій. Ці чинники важливо брати до уваги під час оцінки достовірності їхніх показань.

Потерпілий – це особа, яка зазнала моральної, фізичної або майнової шкоди внаслідок злочину. Враховуючи, що злочин порушив його законні права та інтереси, потерпілий, як правило, зацікавлений у результатах розслідування. Під час допиту потерпілого можуть з'ясовуватися будь-які обставини, що мають значення для справи, включно з його взаєминами з обвинуваченим. Водночас необхідно враховувати суб'єктивну зацікавленість потерпілого у справі, а також можливі викривлення у сприйнятті подій через пережитий стрес чи небезпеку. Ці фактори слід брати до уваги при оцінюванні достовірності його свідчень¹. Такі особливості допиту потерпілого відрізняють його від допиту свідків. Утім, у решті тактичні підходи до їх допиту настільки схожі, що їх часто розглядають у межах єдиної методики.

Процес допиту свідків і потерпілих зазвичай включає чотири основні етапи: встановлення психологічного контакту з допитуваним; надання допитуваному можливості вільно викласти свою версію подій; постановка запитань для уточнення та деталізації інформації; ознайомлення допитуваного з протоколом і записами допиту².

Налагодження контакту між слідчим і допитуваним є важливою

¹ Гусева В. О. Особливості тактики допиту потерпілого та свідка під час розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу. *Судова та слідча практика в Україні*. 2019. № 9. С. 54. <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2713/2019-9-5>.

² Строк І. А. Особливості тактики допиту потерпілого у злочинах умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання // *Теорія і практика сучасної юриспруденції: Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Київ, 7–8 груд. 2018 р.)*. Київ: ЦПНД, 2018. С. 77.

умовою для успішного проведення допиту. На формування такого контакту впливають різні фактори, зокрема атмосфера під час допиту, манера поведінки слідчого, його здатність контролювати свої емоції, тон спілкування і навіть зовнішній вигляд.

Вільна розповідь – це етап допиту, під час якого допитуваний самостійно викладає відомі йому факти у послідовності, обраній ним особисто, або рекомендованій слідчим. Цей етап є важливим з кількох причин: *невідомий обсяг інформації*: слідчий не завжди точно знає, якими відомостями та в якому обсязі володіє свідок чи потерпілий. Завдяки вільному викладу допитуваний може надати несподівану або непередбачену інформацію, яка має значення для справи; *Зручність для допитуваного*: можливість викладати факти у зручному для себе порядку сприяє легшому пригадуванню деталей і забезпечує більш повний виклад обставин. Цей підхід дозволяє ефективніше отримувати інформацію, не обмежуючи допитуваного рамками попередніх запитань.

Після завершення етапу вільної розповіді, який зазвичай не охоплює всіх необхідних аспектів, слідчий переходить до наступного етапу - *постановки запитань*. На цьому етапі він уточнює та доповнює отримані свідчення, допомагає допитуваному пригадати забуті обставини, з'ясовує нові факти, що не були озвучені, та отримує контрольні дані, необхідні для перевірки достовірності свідчень.

Для активізації пам'яті свідка або потерпілого, а також підозрюваного чи обвинуваченого, які щиро намагаються пригадати певні обставини, застосовують низку тактичних прийомів допиту. Серед них: *допит із залученням асоціативних зв'язків*: цей метод базується на використанні психологічного механізму асоціації, що допомагає відновити в пам'яті забуті факти; *допит на місці події*: перебування на місці подій сприяє пригадуванню деталей завдяки впливу знайомої обстановки; *повторний допит*: дозволяє уточнити, доповнити або переглянути раніше надані свідчення. Ці прийоми допомагають створити умови, які стимулюють процес згадування, підвищуючи ефективність допиту.

Допит підозрюваного або обвинуваченого відіграє ключову роль і має особливу відповідальність. Він слугує не лише джерелом доказів, але й засобом, за допомогою якого підозрюваний чи обвинувачений може захищатися від висунутих звинувачень. Зміст наданих ними свідчень впливає на розуміння вчиненого злочину, що є необхідним для розроблення ефективних заходів, спрямованих на виправлення і перевиховання правопорушника¹.

Процес встановлення психологічного зв'язку з особою, яка дає свідчення, має свою специфіку, особливо коли йдеться про особу, яка вперше скоїла злочин. Така людина часто відчуває докори сумління, сором і каяття ще до початку допиту. Якщо вона бачить в слідчому людину, що

¹ Беззубенко М. В. Особливості тактики допиту підозрюваного у злочинах ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. *KELM*. 2020. № 5. С. 194.

проявляє співчуття та готова об'єктивно з'ясувати обставини, це сприяє формуванню довіри з боку обвинуваченого. В результаті, він розуміє, що відверте визнання своєї провини та чесний розповідь про скоєне можуть бути враховані як пом'якшуюча обставина. Таким чином, ключовим моментом у встановленні контакту між слідчим і допитуваним є взаємний інтерес у правдивих свідченнях, що створює сприятливу атмосферу для подальшого розслідування.

Встановлення контакту з обвинуваченим, який має намір свідомо надавати неправдиві свідчення та має досвід попередніх засуджень, є більш складним завданням. Іноді в таких ситуаціях контакт може бути неможливим, і допит перетворюється на конфлікт. У таких випадках психологічною метою слідчого є змусити обвинуваченого поважати свого опонента і усвідомити марність спроб вводити в оману слідство. Це стане першим кроком до встановлення ефективного контакту і спонукання обвинуваченого до дачі правдивих свідчень. Перед тим як обвинувачений розпочне вільну розповідь, слідчий ставить йому питання щодо того, чи визнає він свою провину у пред'явленому обвинуваченні. Відповідь на це питання, по суті, і є початком вільної розповіді. Обвинувачений може визнати свою провину повністю, частково або заперечувати її. Проте це не є єдиним критерієм для оцінки достовірності його подальших свідчень. Визнання вини не завжди свідчить про правдивість свідчень, а відмова від визнання провини не гарантує неправдивість заяв¹.

Після того як обвинувачений завершить свою вільну розповідь, слідчий переходить до формулювання питань. Вони мають бути ретельно підготовленими, оскільки їхні відповіді не лише уточнюють і доповнюють отримані свідчення, але й слугують для перевірки, підтвердження і закріплення беззаперечних доказів. Це надзвичайно важливо, оскільки без додаткових доказів зізнання обвинуваченого не може бути єдиною підставою для винесення обвинувального вироку. До таких доказів можуть належати: посилання на осіб, свідчення яких можуть бути підтверджені словами обвинуваченого; вказівка на місця, де сховані засоби вчинення злочину, викрадені цінності, документи чи інші предмети, оскільки їх виявлення стане вагомим підтвердженням визнання обвинуваченим; згадування конкретних обставин, що можуть об'єктивно підтвердити свідчення, адже ці факти могли бути відомі допитуваному тільки у разі його реальної присутності на місці події.

Ознайомлення допитуваного з протоколом допиту є фінальним етапом допиту. За своєю структурою, формою проведення, а також метою і завданнями, цей етап не відрізняється від того, що передбачено для свідків та потерпілих.

Під час допиту обвинуваченого чи підозрюваного слідчому часто доводиться вирішувати складні питання, що виникають через відмову від

¹ Сокиран М. Ф., Бобрик К. Ю. Тактика допиту підозрюваних (обвинувачуваних) при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням злочинної організації. *Науковий вісник НАВС*. 2011. № 1. С. 177.

дачі свідчень. Для цього в криміналістичній тактиці допиту розроблено спеціальні методи подолання такої відмови. До них відносяться: переконання обвинуваченого в помилковості його позиції; використання фактів надання свідчень іншими співучасниками злочину; виявлення і використання суперечностей між інтересами спільників.

Під час допиту підозрюваного або обвинуваченого не тільки збирають свідчення щодо обставин розслідуваного злочину та інших правопорушень, скоєних допитуваним, але й вирішують ще одну важливу задачу – отримати інформацію про злочини, вчинені або заплановані іншими особами. Це завдання, яке можна охарактеризувати як розвідувальне, має велике значення як для розкриття давніх злочинів, так і для проведення профілактичної роботи на основі отриманих даних.

Відповідно до частини 9 статті 224 КПК, слідчий має право провести одночасний допит двох або більше осіб, які вже давали свідчення, з метою з'ясування причин розбіжностей їхніх показань¹. Одночасний допит подібний до звичайного допиту, але має свої процесуальні та тактичні особливості, адже є важливим інструментом для перевірки вже отриманих свідчень.

Одночасний допит двох або більше осіб, які вже давали свідчення, проводиться у випадку, коли існують суттєві суперечності в їхніх показаннях, і ці розбіжності не можна вирішити іншим способом, зокрема повторним допитом. Такий допит може здійснюватися між підозрюваними, потерпілими або свідками². У практиці виділяють два види одночасного допиту: розгорнутий (повний) та частковий.

Під час проведення *розгорнутого допиту* учасники дають повні свідчення один перед одним, розкриваючи всі обставини справи, які їм відомі. У випадку *часткового одночасного допиту* з'ясовуються лише конкретні моменти розслідування, що потребують уточнення чи перевірки. Це може стосуватися, наприклад, одного конкретного епізоду злочину або показань щодо певного учасника злочинної групи.

Основні цілі одночасного допиту включають: виявлення причин розбіжностей у свідченнях учасників; усунення цих розбіжностей; виявлення неправдивих свідчень або розкриття участі в злочинній діяльності одного з допитуваних; виявлення нових фактів, обставин або очевидців. Це має велике значення в ситуаціях, коли слідчий, враховуючи особливості допитуваної особи та інші аспекти справи, припускає, що ця особа може змінити свої свідчення в суді, навіть якщо вони були правдивими. Одночасний допит, націлений на усунення явних суперечностей у фактах розслідування, найчастіше використовується для

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651 –VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.11.2024).

² Куратченко М. В., Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення одночасного допиту двох і більше вже допитаних осіб // Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. У 2-х ч. Дніпро: ДДУВС; Ліра ЛТД, 2017. Ч. 2. С. 110.

перевірки точності вже отриманих показань. Лише в деяких випадках він дозволяє здобути додаткові докази, які виявляються в процесі аналізу протиріч між свідченнями допитуваних осіб¹.

Одночасний допит має бути спрямований на з'ясування, чи є розбіжності у свідченнях результатом несвідомої помилки або свідомого викривлення фактів з боку свідка чи підозрюваного. Для його успішного проведення необхідна ретельна та всебічна підготовка, яка включає наступні кроки: уважно проаналізувати попередні свідчення осіб, між якими планується провести допит, і порівняти їх між собою; визначити конкретні питання, які потребують уточнення або перевірки під час одночасного допиту; скласти порядок з'ясування цих питань; обрати тип одночасного допиту – *розгорнутий або частковий*.

Під час підготовки до одночасного допиту важливо визначити, чиї свідчення з-поміж допитуваних осіб виглядають більш достовірними. Зазвичай ця особа виступає першою. Результативність одночасного допиту значною мірою залежить від його ретельної підготовки. Під час підготовчого етапу слід вирішити такі питання: між якими особами необхідно провести одночасний допит; які саме суперечності у свідченнях потребують уточнення або усунення; які питання та методи допоможуть усунути ці розбіжності.

Крім того, слід детально обміркувати: на якому етапі розслідування найдоцільніше провести допит, адже і поспішність, і затримка можуть знизити його ефективність; коли проведення допиту матиме найбільший вплив на отримання правдивих свідчень. Після цього слідчий розробляє план допиту, в якому: фіксує ключові питання, що потребують обговорення; визначає, до кого з учасників вони будуть адресовані насамперед; вказує, які докази будуть використані під час допиту для підтвердження або спростування свідчень; одночасний допит є надзвичайно важливою слідчою дією, яка вимагає від слідчого ретельної та всебічної підготовки. Без належної підготовки цей вид допиту ризикує стати формальним і неефективним заходом.

Успішність одночасного допиту залежить не лише від якісної підготовки, але й від правильно обраної тактики його проведення. Рекомендується розпочинати допит із виклику тієї особи, яка першою надаватиме свідчення. Цій особі слід повідомити, що під час допиту буде залучена ще одна особа, і наголосити на тому, що вона не повинна хвилюватися та повинна чесно поділитися всіма відомими їй обставинами справи чи її окремих епізодів, про які вона вже свідчила раніше.

Після цього в кабінет запрошується інша особа, яка братиме участь в одночасному допиті. Їх слід розсадити таким чином, щоб вони не мали можливості торкатися одне одного руками чи ногами, а за необхідності – навіть уникати прямого зорового контакту. Недотримання цих умов може

¹. Організація і тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб : навч. посібник / С.С. Чернявський, О.О. Алексєєв, А.А. Вознюк, І.А. Жалдак та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 68 с

суттєво вплинути на успішність допиту.

Під час одночасного допиту слідчий має: *чітко контролювати формулювання запитань*, не допускаючи їх багатозначності чи відхилення від теми; *запобігати перетворенню допиту на суперечку між допитуваними*, а тим більше на конфлікт. Завдання слідчого полягає в тому, щоб через конкретні й спрямовані запитання допомогти виявити обставини, для встановлення яких проводиться допит. Важливо уникати початку допиту з викладу всієї інформації, наданої першим допитуваним. Це може звести мету допиту до простого ознайомлення з наявними доказами, замість викриття неправдивих свідчень або встановлення істини.

У разі, якщо одна особа викриває іншу, спочатку слід ставити запитання викриваючій стороні, а потім переходити до викритої особи. Після завершення одночасного допиту доцільно продовжити індивідуальний допит викритої особи.

Загалом, одночасний допит є не лише засобом встановлення істини, а й дієвим методом подолання неправдивих свідчень. Успіх цієї слідчої дії значною мірою залежить від тактичної майстерності слідчого.

Перехресний допит є окремим видом судового допиту, передбаченим статтею 352 Кримінального процесуального кодексу України¹. У рамках судового засідання право ставити запитання мають суддя, прокурор, захисник, експерти, цивільний позивач, цивільний відповідач і їхні представники, а також підозрювані та потерпілі. Допит набуває статусу перехресного лише за умови участі рівноправних сторін кримінального процесу.

Учасники судового розгляду можуть ставити допитуваному додаткові запитання з метою уточнення або доповнення відповідей, наданих на запитання інших осіб. Перехресному допиту можуть підлягати всі учасники процесу, які допитуються в судовому засіданні: підозрювані, обвинувачені (підсудні), свідки, потерпілі, цивільні позивачі, цивільні відповідачі та експерти. Такий допит справляє значний психологічний вплив на особу, яка відповідає на запитання. Особливістю цього виду допиту є участь кількох сторін, які одночасно задають запитання стосовно одних і тих самих обставин. У цьому контексті важлива роль суду, який виконує регулятивну функцію, забезпечуючи дотримання порядку й недопущення порушень. Разом із тим, перехресний допит має свої ризики, зокрема, підвищується ймовірність навіювання. Це може бути спричинено повторенням однакових запитань, їх однотипністю, а також використанням різних тактик допитуючими сторонами².

Головним документом для фіксації процесу та результатів допиту,

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651 –VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.11.2024).

² Почтовик Ю. Ю. Перехресний допит як елемент справедливого судового розгляду в кримінальному провадженні Адвокатура: минуле та сучасність: матер. II міжнар. наук. конф. молодих вчених, аспір. та студ. (м. Одеса, 2 березня 2013 р.) / відп. за вип. д.ю.н., проф. В.М. Дрьомін ; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2013. С. 332.

включаючи допит під час очної ставки, є *протокол*¹. Він складається з чотирьох структурних частин: *анкетна частина* – містить основну інформацію про допитуваного, зокрема його прізвище, ім'я, по батькові; рік і місце народження; національність; рівень освіти та інші необхідні дані; *розповідь допитуваного* – викладена у формі його вільного висловлювання; *питання та відповіді* – записуються всі запитання, поставлені допитуваному, а також його відповіді на них; *засвідчувана частина* – містить відмітки про ознайомлення допитуваного з текстом протоколу, а також його підпис, що підтверджує правильність внесених даних, зокрема на кожній сторінці.

Відповідно до закону, свідчення у протоколі повинні фіксуватися від імені допитуваного та максимально дослівно. Кожна сторінка протоколу має бути підписана допитуваним, а сам документ повинен бути засвідчений підписом слідчого. На прохання допитуваного до протоколу можуть бути внесені уточнення або доповнення, які він вважає важливими. Усі внесені зміни мають бути підтверджені підписами як допитуваного, так і слідчого.

Протокол допиту повинен містити такі додаткові відомості: *для свідків і потерпілих* - про попередження щодо кримінальної відповідальності за відмову надавати свідчення або за надання неправдивих показань, що підтверджується підписом допитуваного; *для першого допиту підозрюваного* - запис про те, що йому було роз'яснено, у скоєнні якого злочину він підозрюється; *для першого допиту обвинуваченого* - його заява про те, чи визнає він свою вину.

Під час допиту допитуваний, за власною ініціативою або на пропозицію слідчого, може створити креслення, схему, план чи малюнок для пояснення своїх свідчень. Такі документи засвідчуються підписами допитуваного та слідчого і долучаються до протоколу допиту.

Свідчення осіб на очній ставці фіксуються в протоколі в тому порядку, в якому вони були надані. У протоколі обов'язково вказується інформація про взаємини між допитуваними.

Висновки. Підводячи підсумки можемо наголосити, що тактика проведення допиту в кримінальному процесі є ключовим інструментом для забезпечення правдивості та достовірності свідчень. Різноманіття видів допиту, таких як одночасний та перехресний, дає змогу слідчому обирати найефективніші стратегії в залежності від конкретної ситуації. Важливим етапом є підготовка до допиту, адже ретельне вивчення обставин справи, аналіз показань та формулювання запитань визначають результативність слідчої дії. Психологічні аспекти допиту також мають вирішальне значення, оскільки недотримання процедур може призвести до спотворення свідчень. Крім того, правильне оформлення протоколу є важливою складовою процесу, оскільки він фіксує свідчення в детальній та точній формі, забезпечуючи можливість перевірки їх достовірності в майбутньому. Усі

¹ Процесуальні документи у кримінальному провадженні. Зразки. П95 Роз'яснення : наук.-практ. посібник/колектив авторів ; за заг. ред. М. А. Погорецького, О. П. Кучинської. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 560 с.

необхідні дані, від анкетних відомостей до свідчень і попереджень, повинні бути зафіксовані належним чином, що створює умови для їх подальшого використання в судовому процесі. Тому точність, об'єктивність та правильність оформлення протоколу, а також дотримання тактики допиту є основою для досягнення справедливих та обґрунтованих результатів у кримінальному правосудді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беззубенко М. В. Особливості тактики допиту підозрюваного у злочинах ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. *KELM*. 2020. № 5. С. 192–196.
2. Гусева В. О. Особливості тактики допиту потерпілого та свідка під час розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу. *Судова та слідча практика в Україні*. 2019. № 9. С. 52–57.
3. Куратченко М. В., Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення одночасного допиту двох і більше вже допитаних осіб // Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. У 2-х ч. Дніпро: ДДУВС; Ліра ЛТД, 2017. Ч. 2. С. 110–112.
4. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник Київ Юрінком Інтер, 2006. 508 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651 –VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.11.2024).
6. Макарова О.П. Тактичні особливості проведення допиту в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Спеціальний випуск № 2 (127). 332 с. С. 207–212.
DOI:10.31733/2078-3566-2023-6-207-212.
7. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / За ред. С.В. Ківалова, С.І. Кравченко. Одеса : Фенікс, 2020. 924 с.
8. Організація і тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб : навч. посібник / С.С. Чернявський, О.О. Алексеєв, А.А. Вознюк, І.А. Жалдак та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 68 с.
9. Почтовик Ю. Ю. Перехресний допит як елемент справедливого судового розгляду в кримінальному провадженні Адвокатура: минуле та сучасність: матер. II міжнар. наук. конф. молодих вчених, аспір. та студ. (м. Одеса, 2 березня 2013 р.) / відп. за вип. д.ю.н., проф. В.М. Дрьомін ; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2013. С.330–332.

10. Процесуальні документи у кримінальному провадженні. Зразки. П95 Роз'яснення : наук.-практ. посібник/колектив авторів ; за заг. ред. М. А. Погорецького, О. П. Кучинської. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 560 с.

11. Сокиран М. Ф., Бобрик К. Ю. Тактика допиту підозрюваних (обвинувачуваних) при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням злочинної організації. *Науковий вісник НАВС*. 2011. № 1. С. 172–179.

12. Строк І. А. Особливості тактики допиту потерпілого у злочинах умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання // *Теорія і практика сучасної юриспруденції : Міжнар. наук.- практич. конф. (м. Київ, 7–8 груд. 2018 р.)*. Київ : ЦПНД, 2018. С. 77–80.

13. Kryvoruchko, L., Pylyp, V., Makarova, O. (2023). Peculiarities of the activity Ukrainian law enforcement agencies of in ensuring the rights and freedoms citizens in the conditions of the legal regime martial laws. *Amazonia Investiga*, 12(64). s. 228- 236 DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.64.04.18>

Стаття надійшла до редакції 19.11.2024

Oleg V. RODYUK,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

TACTICS AND SIGNIFICANCE OF INTERROGATION IN A CRIMINAL PROCESS: TYPES, PREPARATION, AND FEATURES

The article examines the tactics of interrogation in the criminal process, focusing on the main stages of preparation, the meaning and features of various types of interrogation. The concept of interrogation and its types are considered, preparation for interrogation, which is a necessary condition for achieving its effectiveness, is analyzed. Attention is paid to general tactical approaches to questioning witnesses, victims, suspects and accused persons. Special emphasis is placed on interrogation tactics in cases of detection of false testimony and peculiarities of work with minors. The specific aspects of other types of interrogation and the importance of properly recording the progress and results of the process are described. The article emphasizes the importance of a comprehensive and individualized approach to questioning as a means of ensuring a full and objective investigation.

Key words: *interrogation tactics, criminal process, preparation for interrogation, types of interrogation, witnesses, victims, suspects, accused, false testimony, interrogation of minors, recording of interrogation.*

Віталій Русланович САЛАМАХА

(Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків)

**ПРЕДМЕТ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ
ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ**

У статті обґрунтовано тезу про те, що для кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи об'єднуючим чинником є родовий об'єкт, на підставі особливостей видового об'єкта вони можуть бути класифіковані на ті, що пов'язані із охороною життя особи та які пов'язані з охороною здоров'я людини, однак попри це, більшість із них відрізняються за низкою інших кримінально-правових і криміналістично значущих ознак. Обґрунтовано, що ці обставини дозволяють стверджувати про специфічні особливості процедури доказування в групі кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи. Констатовано, що попри вагомий внесок процесуалістів у розроблення проблематики доказування, досі поза увагою залишилися питання доказування та судового розгляду кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, розслідування та судовий розгляд яких в умовах дії особливих правових режимів суттєво ускладнився низкою об'єктивних чинників.

Узагальнення теоретичних підходів до розуміння сутності доказування та його змістовних компонентів як процесуальної діяльності, стало підґрунтям для формулювання тези про потребу диференціації його зовнішнього та внутрішнього змісту, недоцільності посилання на те, що обов'язок доказування лежить виключно на стороні обвинувачення, тому що він передусім суттєво обмежує сутність процедури доказування. Тим паче, що сторона обвинувачення займається не просто збиранням доказів вини особи та «обвинуваченням», а залучена до з'ясування всіх обставин, пов'язаних із подією кримінального правопорушення та надання їм кримінально-правової оцінки.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, життя та здоров'я

особи, предмет доказування, процесуальні способи збирання доказів, загальні положення судового розгляду.

Постановка проблеми. Національна стратегія у сфері прав людини передбачає, що життя кожної особи є об'єктом ефективної охорони та знаходиться під захистом держави. Порушення права на життя актуалізує реалізацію механізмів щодо його відновлення, притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, а тому і до активізації розслідування кримінальних правопорушень такого виду, посилення ефективності правоохоронних органів у протидії цим суспільно небезпечним діям тощо¹.

Звичні завдання, що належать до професійної компетенції сил безпеки, в умовах військового вторгнення країни-агресора, натепер потребують нового вирішення, зокрема, із застосування таких методів і засобів, котрі дійсно будуть дієвими в такій обстановці. Нашу увагу привертає проблематика доказування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, адже вона характеризується власне їй притаманною специфікою і певною дискусійністю окремих аспектів і напрямів діяльності.

Проблеми кримінального процесуального доказування, визначення ролі суду у кримінальному процесуальному доказуванні на стадії судового розгляду, відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу 2012 р., досліджують у своїх наукових розробках такі українські вчені, як С. Є. Абламський, В. М. Бабунич, Н. М. Басай, Н. Р. Бобечко, В. І. Бояров, В. В. Вапнярчук, Г. П. Власова, Г. І. Глобенко, І. В. Гловюк, В. П. Гмирко, Ю. М. Грошевий, С. В. Давиденко, О. Г. Дехтяр, Д. О. Захаров, Я. П. Зейкан, О. В. Капліна, П. М. Каркач, В. В. Колодчин, О. Ю. Костюченко, І. І. Котубей, Р. О. Куйбіда, Л. М. Лобойко, Т. В. Лукашкіна, Н. М. Максимішин, А. Г. Маланюк, С. М. Міщенко, В. Т. Нор, А. А. Павлишин, О. А. Панасюк, Є. В. Повзик, М. А. Погорецький, В. В. Романюк, М. М. Стоянов, Г. К. Тетерятник, В. М. Трофименко, В. В. Тютюнник, В. М. Фігурський, Т. Г. Фоміна, А. П. Черненко, О. Г. Шило, А. Г. Шиян, М. Є. Шумило, О. О. Юхно, О. Г. Яновська та ін. У працях науковців розкрито проблеми активності й ініціативи сторони захисту й обвинувачення, а також суду у доказуванні, цілі доказування, піддано аналізу підстави визнання недопустимості доказів судом, проблеми участі сторін у доказуванні на стадії досудового розслідування та під час судового розгляду, концепції судових доказів, визначення порядку й обсягу дослідження доказів у судовому розгляді, доказування у судовому провадженні на підставі угод, особливості проведення окремих процесуальних дій тощо. Водночас проблематика доказування та судового розгляду кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я, котрі попри свою наукову розробленість, залишаються

¹ Національна стратегія у сфері прав людини : Указ Президента України № 119/2021 від 24.03.2021 // Президент України: офіційне Інтернет-представництво: сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537> (дата звернення: 28.11.2024).

чи не найбільш чисельними в облікованій кількості кримінальних правопорушень, ще не була предметом комплексних досліджень. Це актуалізує завдання щодо активізації наукових розвідок у межах цієї проблематики, тим паче, за сучасних умов – під час дії особливого правового режиму.

Метою статті стало визначення особливостей предмету доказування у кримінальних правопорушеннях проти життя та здоров'я особи.

Виклад основного матеріалу. Доказування, як самостійна наукова теорія кримінального процесу, визначає зміст відповідної практичної діяльності, засади функціонування всіх його інститутів і впливає на організацію та діяльність правоохоронних і судових органів, правозахисних організацій та інших суб'єктів, залучених до цієї діяльності¹. У науковій літературі сформувався багато підходів до розуміння сутності доказування як практичної діяльності, її цілей і предмету доказування.

Наприклад, В. Я. Корсун у своєму дослідженні запропонував під доказуванням розуміти «особливий вид кримінально-процесуального пізнання, що в практичному аспекті набуває реалізації у професійній діяльності судді, прокурора, слідчого, начальника слідчого відділу, органу дізнання, особи, яка здійснює дізнання, інших уповноважених кримінально-процесуальним законом суб'єктів, в основу якого покладено практичні дії і логіко-аналітичні операції, спрямовані на формування, перевірку й оцінку доказів для обґрунтування та мотивування відповідних процесуальних рішень із метою встановлення істини у кримінальній справі, вирішення завдань кримінального судочинства»².

А. Ю. Спусканюк у своєму визначенні акцентує увагу на тому, що доказування полягає в збиранні, перевірці й оцінці доказів шляхом проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та реалізації інших процесуальних заходів представниками органів досудового розслідування, прокурором³. Тобто автор виходить із сутності такої діяльності, користуючись при цьому термінами кримінального процесуального права.

На сутності діяльності щодо доказування акцентує увагу О. В. Баганець. Автор пропонує під ним розуміти «регламентовану кримінальним процесуальним законодавством пізнавально-практичну, розумову діяльність уповноважених суб'єктів сторони обвинувачення, сутність якої полягає в отриманні доказів учинення службовою особою прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди, та

¹ Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 63. URL: vkslaw.knu.ua/ua/1-2015-rik-problemy-dosudovoho-rozsliduvannia/34-problemy-kryminalnoho-protsesu/111-nova-kontseptsiia-kryminalnoho-protsesualnoho-dokazuвання.

² Корсун В. Я. Суд як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. С. 12.

³ Спусканюк А. Ю. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з проведенням державних закупівель: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. С. 191–192.

подальшому використанні цих доказів з метою обґрунтування ними своєї правової позиції або прийнятих процесуальних рішень, котра зумовлена власним об'єктом, предметом, метою, а також завданнями, засобами доказування і суб'єктом для досягнення бажаного результату»¹. На нашу думку, попри те, що за загальним правилом обов'язок доказування покладається на сторону обвинувачення, не слід обмежуватися у сформульованих дефініціях цими положеннями. Такий підхід суттєво обмежує сутність процедури доказування, навіть у контексті розуміння діяльності слідчих, прокурорів тощо. Тим паче, що сторона обвинувачення займається не просто збиранням доказів вини особи, а намагається з'ясувати всі обставини, пов'язані з подією кримінального правопорушення та надати їм кримінально-правову оцінку.

Нам імпонує підхід М. А. Погорецького, відповідно до якого доказування має зовнішню та внутрішню структури. Зовнішня структура знаходить свій прояв у діяльності щодо отримання та використання доказів, а внутрішня представлена об'єктом, предметом, суб'єктом, метою, завданнями, засобами, результатом².

Ціль доказування визначають, як «приведення в передбаченому законом порядку неочевидного (недоступної нам події) до стану очевидного»³, проте кожен суб'єкт залучений до цієї діяльності формує власну теоретико-інформаційну модель власного розуміння доказової діяльності і бачення перспектив реалізації такої моделі⁴. Визначальним у цьому контексті безумовно є той перелік обставин, котрі підлягають обов'язковому доказуванню в кримінальному провадженні, а їх зміст конкретизується особливостями механізму конкретного кримінального правопорушення, кримінально-правової кваліфікації діяння і конкретних завдань кримінального провадження щодо кожної зі стадій його розслідування та подальшого судового розгляду⁵.

Група кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи охоплює доволі вагому кількість злочинів і кримінальних проступків, які за низкою обставин є декілька відмінними. Відрізняються вони за кримінально-правовими характеристиками, механізмом злочинної діяльності тощо. Суттєва їх відмінність засвідчується підходами до класифікації окресленої групи кримінально-караних діянь. Передусім виокремлюють серед них дві групи: 1) які створюють загрозу життю особи; 2) що посягають на здоров'я особи. Більш розгалуженою є система

¹ Баганець О. В. Доказування стороною обвинувачення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 208.

² Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 70–74.

³ Вапнярчук В. В. Теоретичні основи кримінального процесуального доказування : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. С. 75–76.

⁴ Вапнярчук В. В. Теоретичні основи кримінального процесуального доказування : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. С. 75–76.

⁵ Романюк В. В. Предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо економічних злочинів. *Наукові перспективи*. 2023. № 2 (32). С. 417. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2\(32\)-413-422](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2(32)-413-422).

кримінальних правопорушень проти здоров'я особи, наприклад, В. О. Гацелюк серед них виділяє такі групи: 1) які спричиняють шкоду здоров'ю людини; 2) створюють шкоду здоров'ю людини та вчинюються у сфері охорони життя та здоров'я людини від окремих видів небезпечних інфекційних хвороб; 3) які спричиняють шкоду здоров'ю людини, які вчинюються у сфері надання медичних послуг; 4) котрі заподіюють шкоду здоров'ю людини внаслідок залишення особи без допомоги або в результаті неналежного виконання винним своїх обов'язків; 5) у сфері охорони здоров'я людини, пов'язані з незаконним розголошенням лікарської таємниці¹. Таким чином, відмінними є і видовий об'єкт, і безпосередній предмет посягання, і суб'єкт учинення цих кримінальних правопорушень.

Предмет доказування знаходить свою конкретизацію в обставинах, котрі підлягають установленню під час розслідування. Так, під час розслідування вбивств, як слушно визначили М. І. Панов та В. Ю. Шепітько, такими обставинами є: 1) безпосередня причина смерті; 2) установлення того, що сталося – насильницьке заподіяння смерті чи смерть настала з інших причин (нешасний випадок, хвороба); 3) у який спосіб, за допомогою яких знарядь вчинене вбивство; 4) час настання смерті; 5) місце вчинення кримінального правопорушення; 6) обставини, за яких вчинено вбивство; 7) особа жертви; 8) співучасники вбивства та роль кожного з них у вчиненні злочину; 9) особа вбивці; 10) мотиви вбивства; 11) обставини, що сприяли вбивству (умисному чи необережному), заходи, яких треба вжити для попередження таких злочинів². Подібним є перелік обставин, що підлягають доказуванню під час розслідування факту заподіяння тілесних ушкоджень.

Серед обставин, котрі підлягають доказуванню під час досудового розслідування домашнього насильства, виокремлюють ті, що пов'язані з подією кримінального правопорушення, місце і час учинення кримінального правопорушення, спосіб скоєння насильства, систематичність учинення насильницьких дій, винуватість особи у вчиненні домашнього насильства, відомості про особу, яка вчинила домашнє насильство, мотиви та мета, якими керувався кривдник, вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, інші обставини³.

До обставин, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо злочинів, скоєних медичними працівниками, відносять такі: 1) особливості надання медичних послуг, зокрема, чи правильно та своєчасно їх проведено з точки зору їх відповідності основним, загальноновизнаним й обов'язковим правилам, розробленим у медицині;

¹ Гацелюк В. О. Щодо класифікації злочинів проти здоров'я у КК України 2001 року. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн*: матер. міжн. наук.-практ. конф. (13–14 жовтня 2011 р.) / за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова та ін. Харків: Право, 2011. С. 394–400.

² Панов М. І. Розслідування вбивств на замовлення // Настільна книга слідчого / Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ: Ін Юре, 2011. С. 195.

³ Обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування домашнього насильства [Текст]: *практ. посібник* / [І. А. Ботнаренко, Ю. Б. Комаринська, О. М. Джужа, Я. О. Дякін, Д. М. Тичина]. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2023. 52 с.

2) види наслідків (у вигляді смерті або істотної шкоди здоров'ю пацієнта); 3) наявність причинного зв'язку між встановленими діями медичного працівника і несприятливими наслідками для здоров'я хворого; 4) соціальні, професійні та криміналістичні відомості про медичного працівника; 5) виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину, і заходи, яких необхідно вжити для їх усунення¹. Окреслений перелік за своєю суттю є результатом застосування криміналістичного підходу до визначення категорії «обставини, що підлягають установленню», а тому включає ще й ті, котрі мають криміналістичне значення, однак не підлягають обов'язковому доказуванню під час розслідування.

Узагальнюючи підходи вчених до сутності предмету доказування, слід зауважити, що вони вдаються до групування та класифікації обставин, що його складають. Цей підхід передусім стосується обов'язкового включення до предмету доказування елементів складу кримінального правопорушення та обставин, визначених ст. 91 КПК України.

Узагальнюючи викладене зауважимо, що до обставин, котрі становлять загальний предмет доказування у кримінальних правопорушеннях проти життя та здоров'я особи, належать:

- відомості про особу потерпілого (анкетні дані, соціальний статус, рід занять тощо);
- подія кримінального правопорушення й обставини, що передували їй (час, місце вчинення, обстановка тощо);
- спосіб учинення злочину, застосовані знаряддя та засоби, а також ті, що використовувалися на етапах підготовки та приховування злочину;
- відомості про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення (анкетні дані, рід занять, особливості способу життя, відомості про факти антисоціальної поведінки, фізіологічний і психологічний стан на момент учинення кримінального правопорушення та після цього, тип і характер зв'язків, що пов'язують його з потерпілим, наявність обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання;
- суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення (форма вини, мотив і мета вчинення суспільно небезпечного діяння);
- наявність співучасників злочину, роль кожного з них, особливості умислу кожного співучасника або члена групи;
- вид, характер й інші особливості домовленостей між замовником і виконавцем, якщо злочин учинено на замовлення;
- вид і розмір спричиненої потерпілому шкоди (зокрема, ступінь і характер заподіяних ушкоджень, вид і форма застосованого насильства, ;
- обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, покарання, є підставами для закриття кримінального провадження;
- вид і розмір витрат на залучення експерта². Ці обставини, на нашу

¹ Дунаєвська Л. Г. Особливості початкового етапу розслідування злочинів, скоєних при наданні медичної допомоги : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. С. 10.

² Шарова-Айдаєва О. О. Предмет доказування й особливості збирання доказів під час

думку, становлять загальний предмет доказування у кримінальних правопорушеннях проти життя та здоров'я особи. Водночас з огляду на їх відмінність, не можна спростувати, що стосовно окремих груп кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, притаманний ще й локальний предмет доказування. Окреслений перелік обставин суттєво змінюватиметься, якщо наприклад, встановлено буде достатність підстав для подальшого проведення кримінального провадження в особливому порядку.

Стосовно локального предмету доказування, то його доктринальна модель пов'язана із прийняттям окремих процесуальних рішень, що визначають рух кримінального провадження, проте не вирішують його по суті. На цьому етапі з'ясовують обставини, які є об'єктивно необхідними для прийняття процесуального рішення відповідним суб'єктом та яке має на меті спрямувати пізнавальну активність суб'єктів правозастосування у визначених законом межах, забезпечивши правову визначеність, передбачуваність та, як наслідок, обґрунтованість таких процесуальних рішень¹. На підставі аналізу низки підходів до визначення сутності локального предмету доказування, нашу увагу привертає той факт, що вчені при наведенні різновидів процесуальних рішень оминають таке, як повідомлення про підозру. Вважаємо, що окреслене питання потребує свого додаткового осмислення, адже незрозумілим залишається як тоді співвідносяться загальний і локальний предмет доказування.

Висновки. Для кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи об'єднуючим є родовий об'єкт, на підставі особливостей видового об'єкта вони можуть бути класифіковані на ті, що пов'язані із охороною життя особи та які пов'язані з охороною здоров'я людини. Майже для всіх них безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують охорону тілесної недоторканості людини, а додатковим факультативним переважною стають честь і гідність особи. Суттєві відмінності кримінальних правопорушень окресленої групи полягають в особливостях кримінально-правових характеристик цих складів кримінальних правопорушень, механізмах кримінально протиправної діяльності тощо. Ці обставини дозволяють стверджувати про специфічні особливості процедури доказування в групі кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи. Попри вагомий внесок процесуалістів у розроблення проблематики доказування, досі поза увагою залишилися питання доказування та судового розгляду кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, розслідування та судовий розгляд яких в умовах дії особливих правових режимів суттєво ускладнився низкою об'єктивних чинників.

Узагальнення теоретичних підходів до розуміння сутності

розслідування злочинів, учинених щодо працівників правоохоронних органів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4 (103). С. 297–298.

¹ Завтур В. А. Методологічні та праксеологічні засади вчення про локальний предмет доказування у кримінальному провадженні. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С. 155.

доказування та його змістовних компонентів як процесуальної діяльності, стало підставою для формулювання тези про необхідність диференціації його зовнішнього та внутрішнього змісту, недоцільності посилання на те, що обов'язок доказування лежить виключно на стороні обвинувачення, тому що він передусім суттєво обмежує сутність процедури доказування. Тим паче, що сторона обвинувачення займається не просто збиранням доказів вини особи та «обвинуваченням», а залучена до з'ясування всіх обставин, пов'язаних із подією кримінального правопорушення та надання їм кримінально-правової оцінки. Аргументовано, що предмет доказування знаходить свою конкретизацію в обставинах, котрі підлягають установленню під час розслідування. Узагальнюючи підходи вчених до сутності предмету доказування, наведено перелік обставин, що становлять загальний предмет доказування у злочинах проти життя та здоров'я особи. Вважаємо, що перспективи подальших досліджень мають полягати у з'ясуванні змісту локального предмету доказування в кримінальних провадженнях досліджуваної нами категорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баганець О. В. Доказування стороною обвинувачення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 269 с.
2. Вапнярчук В. В. Теоретичні основи кримінального процесуального доказування : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 524 с.
3. Гацелюк В. О. Щодо класифікації злочинів проти здоров'я у КК України 2001 року // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 13-14 жовтня 2011 р.) / за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова та ін. Харків: Право, 2011. С. 394–400.
4. Дунаєвська Л. Г. Особливості початкового етапу розслідування злочинів, скоєних при наданні медичної допомоги : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 18 с.
5. Завтур В. А. Методологічні та праксеологічні засади вчення про локальний предмет доказування у кримінальному провадженні. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С. 149–156.
6. Корсун В. Я. Суд як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 20 с.
7. Національна стратегія у сфері прав людини: Указ Президента України №119/2021 від 24.03.2021 // Президент України: офіційне Інтернет-представництво: сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537> (дата звернення: 28.11.2024).

8. Обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування домашнього насильства : практ. посібник / [І. А. Ботнарченко, Ю. Б. Комаринська, О. М. Джужа, Я. О. Дякін, Д. М. Тичина]. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2023. 52 с.

9. Панов М. І. Розслідування вбивств на замовлення // Настільна книга слідчого / Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Ін Юре, 2011. С. 192–198.

10. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. №3. С. 63–79.

11. Романюк В. В. Предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо економічних злочинів. *Наукові перспективи*. 2023. № 2(32). С. 413–422. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2\(32\)-413-422](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2(32)-413-422).

12. Спусканюк А. Ю. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з проведенням державних закупівель : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 258 с.

13. Шарова-Айдаєва О. О. Предмет доказування й особливості збирання доказів під час розслідування злочинів, учинених щодо працівників правоохоронних органів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4 (103). С. 297–298.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2024

Vitalii R. SALAMAKHA,
Postgraduate Student
(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute», Kharkiv, Ukraine)

SUBJECT OF EVIDENCE IN CRIMINAL OFFENCES AGAINST PERSON LIFE AND HEALTH

The article substantiates the thesis that for criminal offenses against the life and health of a person, the unifying factor is a generic object, based on the features of the specific object they can be classified into those related to the protection of the life of a person and those associated with the protection of human health, but despite this, most of them differ in several other criminal-legal and forensically significant features. It is substantiated that these circumstances allow us to state the specific features of the procedure for proving the group of criminal offenses against the life and health of a person. It was found that despite the significant contribution of proceduralists to the development of the problem of proof, the issues of evidence and trial of criminal offenses against the life and health of a person have still been ignored, the investigation and prosecution of which, under the conditions of special legal regimes, has been significantly complicated by several objective factors.

The generalization of theoretical approaches to understanding the essence of proof and its substantive components as a procedural activity became the basis

for formulating the thesis about the need to differentiate its external and internal content, the inexpediency of referring to the fact that the burden of proof lies exclusively with the prosecution because it primarily significantly limits the essence of the proof procedure. Moreover, the trial is not simply engaged in collecting evidence of the person's guilt and "accusing". Still, it is involved in clarifying all the circumstances related to the event of a criminal offense and providing them with a criminal-legal assessment.

Key words: *criminal offense, life and health of a person, subject of proof, procedural methods of collecting evidence, general provisions of judicial proceedings.*

Євген Юрійович СУП,
кандидат юридичних наук
(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України, м. Харків)

ПРОТИПРАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСІЙНИХ УЧАСНИКІВ СУДОЧИНСТВА ЯК ОБ'ЄКТ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ І НАУКОВЦІВ

У статті визначено, що пізнавальна діяльність слідчого має складний і ретроспективний характер, а також пов'язана із використанням низки криміналістичних засобів задля збирання доказів, котрі в кінцевому результаті (після їх перевірки й оцінки), будуть покладені в основу відповідного процесуального рішення. Виявлення та розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, які вчиняються професійними учасниками судочинства, як обґрунтовано, найскладніші напрями діяльності, адже до їх учинення причетні переважно службові особи, зокрема, слідчі, дізнавачі, прокурори, працівники оперативних підрозділів та ін., тобто особи, рівень обізнаності яких у питаннях методів і специфіки кримінальної процесуальної діяльності є професійним, а тому може використовуватися в питаннях протидії розслідуванню.

На підставі аналізу статистичних показників встановлено, що правозастосовна діяльність потребує свого вдосконалення, зокрема, в аспекті впровадження апробованих методик розслідування, котрі поки що науковою спільнотою не розроблено. Наголошено, що у наукових дослідженнях слід приділяти увагу ґрунтовному дослідженню криміналістичної характеристики та класифікації кримінальних правопорушень, які вчиняються професійними учасниками судочинства, типізації слідчих ситуацій, що формуються на всіх етапах розслідування кримінальних правопорушень цього виду, алгоритмів розслідування, тактичних рекомендацій проведення слідчих (розшукових) дій і використання спеціальних знань, засобів подолання протидії розслідуванню злочинів цієї групи.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, слідча діяльність,

правосуддя, слідчий, дiзнавач, оперативний працівник, суддя, прокурор.

Постановка проблеми. Право на справедливе правосуддя гарантоване низкою міжнародно-правових актів, Конституцією України, а також іншими нормативно-правовими положеннями. Відповідно до них кожній особі мають бути гарантовані: реальний доступ до суду, справедливість і безсторонність судового розгляду, об'єктивність, чесність і невідкупність, старанність і компетентність суддів, а також повага до їх прав.

Фактично у правовій, соціальній і демократичній державі судова влада, а також органи, залучені до здійснення правосуддя, повинні бути тією крайньою інстанцією, професійна діяльність яких спрямована на захист прав і свобод фізичних і юридичних осіб, тобто які фактично задовольняють їх потреби, забезпечують реалізацію їхніх прав. Проте мають місце і непоодинокі факти порушення чинного законодавства, зокрема, і кримінального законодавства тими особами, які сприяють здійсненню судочинства, а тому також потребують відповідного реагування. Виявлення та розслідування злочинів проти правосуддя, котрі вчиняються професійними учасниками судочинства – це досить складні напрями діяльності, що передусім полягають у дотриманні специфічних процедур кримінального та судового провадження, опрацювання запобіжних механізмів від порушення принципів діяльності таких учасників судочинства (провадження). Наявність певних стримувань і противаг у цій системі не дає очікуваного результату суспільству щодо прозорості роботи судових і правоохоронних органів, зменшення рівня корупції в цих органах та їх очищення від непрофесійних кадрів.

Будь-які протиправні діяння, учинені представниками органів правосуддя та осіб, які сприяють його провадженню, підлягають об'єктивній і компетентній оцінці в процесі досудового розслідування. Водночас виявлення та розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, котрі вчиняються професійними учасниками судочинства – багатоаспектна та складна діяльність. Як зауважують вчені, лише невелика частина з них виявляється та розслідується, що передусім пояснюється професійним і процесуальним статусом цих учасників судочинства (провадження), а отже, і володінням ними правовими знаннями, перебуванням у сфері правосуддя та здійсненням професійних функцій. Окрім цього, наявні стримування й противаги щодо забезпечення й охорони їх діяльності стають суттєвою проблемою у виявленні та розслідуванні злочинів проти правосуддя, що вчиняються професійними учасниками судочинства (провадження)¹.

Мету статті сформульовано як визначення перспектив і проблемних питань, що виникають у діяльності слідчих підрозділів під час досудового

¹ Шепітько М. В. Проблеми виявлення та розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються професійними учасниками судочинства (провадження). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 19. С. 55.

розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються професійними учасниками правосуддя, окреслення перспектив їх наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Криміналістика має своїм головним завданням пізнання слідчої діяльності, що насамперед здійснюється у процесуальному, психологічному та тактичному аспектах. Слідча діяльність також має характер пізнавальної, спрямованої на встановлення факту наявності або відсутності злочину, винності особи, котра вчинила це діяння й інших обставин, котрі мають значення для вирішення завдань кримінального провадження і забезпечать реалізацію функцій кримінального права. Попри те, що більшість держав намагаються відійти від ототожнення цілей правосуддя як встановлення об'єктивної істини у справі, це не спростовує того, що фактично діяльність слідчих підрозділів пов'язана зі збиранням, дослідженням, оцінкою та використанням доказів щодо окремих обставин учиненого кримінального правопорушення.

Пізнавальна діяльність слідчого – складана та багатоаспектна. Як слушно зауважує В. Ю. Шепітько, вона відбувається у взаємодії між такими суб'єктами й об'єктами:

1. Слідчим та особою, котра вчинила протиправне діяння (чи іншою особою). Така взаємодія має характер безпосередньої, а за її результатами здійснюється вплив на підозрюваного чи інших осіб (свідків, потерпілих та інших).

2. Слідчим і матеріальними об'єктами (носіями матеріальних відображень про злочин і його учасників). Вона має характер опосередкованої та спрямована на одержання слідчим інформації про дії, що вчинені злочинцем під час підготовки кримінального правопорушення, його вчинення та приховування¹.

Іманентними ознаками пізнавальної діяльності слідчого є такі:

«1) ретроспективний характер діяльності (здійснюється після вчинення злочинної події);

2) пізнання проводиться у формі доказування (за допомогою кримінально-процесуальних засобів);

3) здійснення спеціальним суб'єктом (дізнавач, слідчий, прокурор);

4) пізнання має на меті одержання інформації, що має значення для встановлення істини у справі;

5) застосування під час практичного провадження спеціальних засобів, визначених у кримінально-процесуальному законі»².

Кримінальні правопорушення, що вчиняються професійними учасниками судочинства, на нашу думку, охоплюють групу діянь, передбачених:

- ст. 371 КК України «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою»;

¹ Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків юридичний, 2007. С. 87–88.

² Шепітько В. Ю. Указана праця. С. 88.

- ст. 372 КК України «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності»;
- ст. 373 КК України «Примушування давати показання»;
- ст. 374 КК України «Порушення права на захист»;
- ст. 376-1 КК України «Незаконне втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя»;
- ст. 380 КК України «Невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист»;
- ст. 381 КК України «Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист»;
- ч. 2 ст. 387 КК України «Розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, вчинене суддею, прокурором, слідчим, дізнавачем, працівником оперативно-розшукового органу незалежно від того, чи приймала ця особа безпосередню участь в оперативно-розшуковій діяльності, досудовому розслідуванні»¹. До їх учинення, як правило, причетні слідчий, дізнавач, прокурор, працівник оперативного підрозділу, рідше – суддя, інша службова особа. Тобто вчинення кримінальних правопорушень окресленої групи завжди пов'язане з порушенням приписів закону особами, на яких покладається функція щодо забезпечення судочинства. Така ситуація відбувається попри те, що згадані особи є представниками органів державної влади і на них поширюється дія положень ст. 19 Конституції України, згідно з якою «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України»².

У науковій літературі групу кримінальних правопорушень, досліджувану нами, також називають «злочинами, які посягають на відносини, що забезпечують належну реалізацію конституційних принципів здійснення правосуддя», відносячи до неї ще і втручання в діяльність захисника чи представника особи³. Такий підхід, на нашу думку, не є абсолютно безспірним, адже загально визнано, що принцип справедливого правосуддя також можна вважати конституційним, хоча прямо і не визначений в Основному Законі України. За таким підходом усі ті кримінальні правопорушення, що посягають на діяльність суддів, можуть визнаватися до приналежних цій групі. Водночас виокремлення цієї групи кримінальних правопорушень, здійснено не тільки за ознаками об'єкту, але ще і суб'єкта. Зауважимо, що майже усім їм притаманний спеціальний суб'єкт, за винятком кримінального правопорушення, передбаченого ст.

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.12.2024).

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.12.2024).

³ Тютюгін В. І. Злочини проти правосуддя. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2017. Т. 1. № 8. С. 259.

376-1 КК України, котре може вчинятися і особою, яка відповідає ознакам загального суб'єкта.

Недоцільність віднесення до групи кримінальних правопорушень, досліджуваних нами, втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК України), ми можемо пояснити ще й посередньою судовою перспективою, що встановлюється за результатами пізнавальної діяльності слідчого та підтверджується статистичними даними Офісу Генерального прокурора України. Так, упродовж 2020 р. розпочато 123 кримінальних провадження за ст. 397 КК України, а закрито за п.п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України – 87 проваджень; у 2021 р. розпочато – 87, закрито – 85; у 2022 р. розпочато – 51, закрито – 51; у 2023 р. розпочато – 77, закрито – 56, упродовж січня-листопада 2024 р. розпочато – 88, закрито – 19. У Єдиному державному реєстрі судових рішень, за вибіркою кримінальні справи з 01.01.2019 взагалі не міститься жодного вироку, а до цього – лише один вирок. Відповідно до обставин справи начальник виправної колонії на дозволив зустріч засудженого із його захисником, призначеним з кола близьких родичів, а саме дружини, за що був засуджений до основного покарання у вигляді штрафу в розмірі 5100 грн¹.

Щодо поширеності інших кримінальних правопорушень, які увійшли до групи досліджуваних нами, то протягом останніх 5 років їх учиняється десь у середньому по 500 за один календарний рік². Превалюють незаконне затримання, привід, домашній арешт, тримання під вартою та притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності. Відносно рідко вчиняються нежиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист і розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (як правило, сукупно не більше 10 випадків на рік). Проте обліковані дані, як вже було наголошено раніше, не завжди відповідають реальному станові речей, а тому і правозастосовна практика має вдосконалюватися в напрямках виявлення та розслідування кримінальних правопорушень цієї групи, і наукова спільнота має докладати зусиль до розроблення рекомендацій щодо ефективного розслідування цих кримінальних правопорушень.

На етапі практичної діяльності, пов'язаній із пізнанням протиправних діянь, учинених професійними учасниками судочинства, то тут слід наголосити на необхідності синергетичного використання процесуальних і криміналістичних засобів (слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій і тактичних комбінацій, техніко-криміналістичних і тактичних прийомів тощо). Пильну увагу слід приділити збиранню доказів, котрі засвідчують наявність у діях особи ознак складу кримінального правопорушення та обставин, які становлять предмет

¹ Вирок Сосницького районного суду Чернігівської області від 10.09.2015. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50054995> (дата звернення: 01.12.2024).

² Статистична інформація за 2011–2020 роки // Офіс Генерального прокурора: сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> (дата звернення: 01.11.2024).

доказування. Саме на їх пізнання передусім має бути спрямована діяльність представників органів досудового розслідування.

Криміналістика, як прикладна наука, має пропонувати діяльності слідчих (і дізнавачів) найбільш оптимальні та раціональні криміналістичні прийоми, їх алгоритми, відповідні програми розслідування для вирішення завдань розслідування (стратегічних і проміжних). Такі рекомендації найчастіше покладаються в основу окремих криміналістичних методик, коті можна визначити як творчий результат роботи вчених щодо опрацювання проблем правозастосовної діяльності, вироблення й уніфікації рекомендацій щодо криміналістичного забезпечення розслідування цих кримінальних правопорушень.

Стан наукової розробленості розслідування кримінальних правопорушень, котрі вчиняються професійними учасниками судочинства поки що не може бути охарактеризований як достатній. Хоча окремим з них вітчизняними науковцями приділялася увага¹, монографічних досліджень, котрі увібрали б у себе рекомендації стосовно забезпечення їх виявлення та ефективного розслідування досі не проведено. Отже, перед науковцями постало завдання визначити й охарактеризувати елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, які вчиняються професійними учасниками судочинства з урахуванням їх криміналістичної класифікації, типізувати слідчі ситуації, що формуються на всіх етапах розслідування цих кримінальних правопорушень, розробити оптимальні алгоритми розслідування, тобто визначити які процесуальні дії найбільш доцільно провести у відповідній слідчій ситуації задля вирішення відповідних тактичних завдань розслідування. Окрім цього, оптимізація слідчої діяльності відбудеться за рахунок визначення ефективних тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій, котрі найчастіше проводяться під час розслідування кримінальних правопорушень цієї групи, використання спеціальних знань, а також подолання протидії розслідуванню.

Висновки. Пізнавальна діяльність слідчого має складний і ретроспективний характер, а також пов'язана із використанням низки криміналістичних засобів задля збирання доказів, котрі в кінцевому результаті, на підставі їх перевірки й оцінки, будуть покладені в основу відповідного процесуального рішення.

Виявлення та розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, які вчиняються професійними учасниками судочинства – більш

¹ Див. Мірошніченко С. Класифікація злочинів проти правосуддя. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 237–246; Мазур А. П. Побудова криміналістичних версій на початковому етапі розслідування окремих видів злочинів проти правосуддя. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (2). С. 193–198; Книженко С. О. Розслідування злочинів, що вчиняються службовими особами правоохоронних органів шляхом порушення порядку здійснення або забезпечення правосуддя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 30. Т. 2. С. 94–97; Христова Ю. Актуальні питання інформаційно-аналітичного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти правосуддя в сучасних умовах. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 10 (38). С. 317–329. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10\(38\)-317-329](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10(38)-317-329).

складні напрями діяльності, адже до їх учинення причетні переважно службові особи, зокрема, слідчі, дізнавачі, прокурори, працівники оперативних підрозділів та ін., тобто рівень їх обізнаності щодо методів і специфіки кримінальної процесуальної діяльності є професійним, що і визначає складність пізнавальної діяльності слідчих, які розслідують ці кримінальні правопорушення.

Аналіз статистичних показників засвідчує, що правозастосовна діяльність потребує свого вдосконалення, зокрема, в аспекті впровадження апробованих методик розслідування, котрі поки що науковою спільнотою не вироблені. Тому перспективи подальших наукових досліджень мають стосуватися криміналістичної характеристики та класифікації кримінальних правопорушень, які вчиняються професійними учасниками судочинства, типізації слідчих ситуацій, що формуються на всіх етапах розслідування кримінальних правопорушень цього виду, алгоритмів розслідування, тактичних рекомендацій проведення слідчих (розшукових) дій і використання спеціальних знань, засобів подолання протидії розслідуванню злочинів цієї групи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вирок Сосницького районного суду Чернігівської області від 10.09.2015. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50054995> (дата звернення: 01.12.2024).
2. Книженко С. О. Розслідування злочинів, що вчиняються службовими особами правоохоронних органів шляхом порушення порядку здійснення або забезпечення правосуддя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 30. Т. 2. С. 94–97.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.12.2024).
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.12.2024).
5. Мазур А. П. Побудова криміналістичних версій на початковому етапі розслідування окремих видів злочинів проти правосуддя. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (2). С. 193–198.
6. Мірошниченко С. Класифікація злочинів проти правосуддя. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 237–246.
7. Статистична інформація за 2011–2020 роки // Офіс Генерального прокурора: сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> (дата звернення: 01.11.2024).
8. Тютюгін В. І. Злочини проти правосуддя. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2017. Т. 1. № 8. С. 258–262.

9. Христова Ю. Актуальні питання інформаційно-аналітичного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти правосуддя в сучасних умовах. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 10 (38). С. 317–329. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10\(38\)-317-329](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10(38)-317-329).

10. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Харків: Харків юрид., 2007. 432 с.

11. Шепітько М. В. Проблеми виявлення та розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються професійними учасниками судочинства (провадження). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 19. С. 48–57. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.04>.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2024

Yevhen Yu. SUP,

PhD in Law

(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute», Kharkiv, Ukraine)

ILLEGAL ACTIVITIES OF PROFESSIONAL PARTICIPANTS' LITIGATION AS AN OBJECT OF THE SCIENTISTS AND INVESTIGATORS' COGNITIVE ACTIVITY

The article determines that the cognitive activity of an investigator is complex and retrospective, and is also associated with the use of several forensic tools to collect evidence, which in the end (after its verification and evaluation) will be the basis for the relevant procedural decision. Detection and investigation of criminal offenses against justice committed by professional participants in judicial proceedings are, as is justified, the most complex areas of activity since their commission is mainly carried out by officials, in particular, investigators, inquirers, prosecutors, employees of operational units, etc., that is, persons whose level of awareness in the methods and specifics of criminal procedural activity is professional, and therefore can be used in matters of countering the investigation. Based on the analysis of statistical indicators, it was established that law enforcement activities need to be improved, particularly in implementing approved investigation methods, which the scientific community has not yet developed. It is emphasized that scientific research should pay attention to a thorough study of the forensic characteristics and classification of criminal offenses committed by professional participants in the judicial process, the typification of investigative situations that are formed at all stages of the investigation of criminal violations of this type, investigation algorithms, tactical recommendations for conducting investigative (detective) actions and using special knowledge, means of overcoming resistance to the investigation of crimes of this group.

Key words: *criminal offense, investigative activity, justice, investigator, investigator, operational officer, judge, prosecutor.*

Віталій Олександрович УСАТИЙ,
кандидат юридичних наук
(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса», м. Харків)

НАУКОВА РОЗРОБЛЕНІСТЬ ПРОБЛЕМАТИКИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті, на підставі узагальнення низки теоретичних напрацювань, проведених у межах юридичних та економічних наук, констатовано, що українські вчені розроблюють, удосконалюють та розвивають наукові положення у межах проблематики використання спеціальних знань під час розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. З'ясовано, що низка теоретичних положень, розроблених упродовж останнього двадцятиріччя, стосуються загальних засад використання спеціальних знань у кримінальному провадженні або ж окремих галузевих засад, як-то участь спеціаліста в слідчих (розшукових) діях чи залучення експерта до проведення певного виду експертного дослідження. Визначено, що досі недослідженими є питання використання спеціальних знань під час розслідування контрабанди, протидії господарській діяльності, доведення до банкрутства та банку до неплатоспроможності, маніпулювання на енергетичному й організованому ринках, розголошення комерційної, банківської та інсайдерської інформації, кримінальних правопорушень, пов'язаних із приватизацією та пов'язаних із обігом цінних паперів.

Визначено, що стан наукової розробленості проблематики використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності та їх судового розгляду є недостатнім, тому що в теорії вітчизняної науки переважно дослідженню піддавалися лише окремі її складові, а тому потребує активізації. Окреслено напрями подальших наукових розвідок.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, господарська діяльність, економічна злочинність, банківська діяльність, спеціальні знання, криміналістичне забезпечення, експерт, спеціаліст.

Постановка проблеми. Положеннями Конституції України, Господарського кодексу України, а також низки інших законодавчих актів гарантовано право кожного на здійснення незабороненої законом підприємницької діяльності, закріплено загальні принципи господарювання тощо. Такі засади мають на меті забезпечити належний рівень економічної безпеки, реальні можливості провадження господарської діяльності будь-яким суб'єктом господарювання незалежно від організаційної форми, статутного капіталу тощо. Попри вагомість цих гарантій, розроблених і впроваджених правових механізмів гармонійного функціонування суб'єктів господарювання, у правозастосовній практиці залишаються чисельними факти протиправних посягань на суспільні відносини у сфері господарської діяльності, тобто які виникають в процесі виробництва всією сукупністю галузей господарства суспільного продукту, його розподілу й обміну, виконання робіт і надання послуг вартісного характеру, а також у процесі формування та виконання бюджетів. Поширеність протиправних посягань, учинених у сфері господарської діяльності, зумовлює потребу розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо їх розслідування. Одним із важливих і майже завжди обов'язкових компонентів криміналістичного забезпечення розслідування є рекомендації щодо використання спеціальних знань.

Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності є доволі чисельними, які попри низку спільних ознак суттєво відрізняються за особливостями предмету посягання, способами вчинення, а також іншими ознаками. Це закономірно зумовлює той факт, що проблематика використання під час їх розслідування спеціальних знань також характеризується низкою специфічних особливостей, а тому її пізнання має відбуватися на підставі застосування комплексного підходу, із дотриманням принципів об'єктивності, історизму й узагальнення раніше проведених розробок.

Мета статті – визначити сучасний стан наукового забезпечення проблематики використання спеціальних знань під час розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності класифікують у юридичній літературі за різними підставами. Саме застосування криміналістичної класифікації сприяє їх пізнанню, а отримані результати покладаються в основу науково обґрунтованих рекомендацій щодо їх розслідування. На нашу думку, такою, що характеризується найбільшим криміналістичним значенням є класифікація, розроблена на підставі врахування статусу суб'єкта (у сфері господарських правовідносин) стосовно якого вчинено кримінальні

правопорушення. За цим критерієм ми пропонуємо виокремлювати такі групи кримінальних правопорушень: 1) учинені проти окремих суб'єктів господарювання; 2) скоєні в сфері захисту інтересів кредиторів; 3) учинені в сфері захисту інтересів споживачів товарів і послуг; 4) реалізовані у сфері захисту інтересів акціонерів; 5) скоєні проти економічних інтересів держави; 6) вчинені проти інтересів держави в сфері обігу товарів; 7) скоєні проти інтересів держави в сфері обігу грошей; 8) які посягають на інтереси держави в сфері приватизації та ін. З огляду на визначені групи, пропонуємо узагальнити науковий доробок вчених, присвячений цій проблематиці, на підставі чого з'ясувати стан наукового забезпечення цих проблем.

До групи кримінальних правопорушень, скоєних проти економічних інтересів держави, на нашу думку, передусім належать ті, що традиційно визначають як податкові і вчинені в бюджетній сфері. Одним із перших монографічних напрацювань, присвяченому криміналістичному забезпеченню розслідування податкових злочинів належить робота В. В. Лисенка (2006). Також суміжні питання досліджувалися в роботах Г. Л. Чигриної «Джерела доказів у кримінальних справах про ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» (2004), Р. С. Довбаша «Методика розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість» (2009) та ін.

Розслідуванню бюджетних злочинів присвячені дисертаційні дослідження Р. Л. Степанюка, Г. В. Мудрецької, В. В. Кікінчука, В. А. Бідняка, О. Ю. Камишанського, І. В. Писарчука, А. П. Затопоцького, В. А. Лилика, Ю. О. Ліпін та ін. Структура проведених наукових розробок майже завжди залишалася класичною і обов'язково включала в себе завдання щодо розроблення тактичних та організаційних засад використання спеціальних знань у межах досліджуваної проблематики. Своєю чергою комплексним монографічним дослідженням теоретико-прикладних основ використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері є робота В. Л. Діденка (2024). У позитивному аспекті слід відмітити, що запропоновані автором доповнення ч. 1 ст. 71 КПК України, ч. 2 ст. 72 КПК України та ст. 101 КПК України. Як і у більшості досліджень подібного виду розкрито також елементи механізму кримінально протиправної діяльності, пов'язаної з посяганням на бюджетні кошти, поняття спеціальних знань, форми їх використання, особливості залучення спеціаліста, тактичні особливості призначення і проведення судових експертиз, що є типовими для цієї категорії кримінальних правопорушень¹.

У дослідженнях А. Ф. Волобуєва², В. В. Кікінчука та В. О. Гусєвої³,

¹ Діденко В. Л. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2024. С. 175–183.

² Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2001. 407 с.

³ Кікінчук В. В., Гусєва В. О. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) : наук.-метод. рек. Харків, 2020. 58 с.

С. А. Тюленєва¹, С. С. Трача² визначено окремі аспекти призначення судових експертиз та залучення спеціалістів до участі в розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із протиправними посяганнями на законні інтереси й активи суб'єктів господарювання.

Проблематика криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів стала предметом монографічного дослідження О. В. Шаповал (2017). Авторка зауважує, що типовим під час розслідування економічних злочинів є призначення комплексної техніко-криміналістичної, судово-почеркознавчої експертизи, рідше: судово-економічна експертиза (бухгалтерська, фінансово-кредитна та фінансово-економічна), психологічна, дактилоскопічна та ін.³

Концептуальні положення в розрізі вивчення інституту спеціальних знань, його використання, сформували В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, І. І. Когутич, М. В. Костицький, О. М. Костенко, А. В. Кофанов, В. К. Лисиченко, О. М. Моїсєєв, Г. М. Надгорний, І. А. Петрова, І. В. Пиріг, Е. А. Разумов, М. Я. Сегай, В. В. Семенов, З. М. Соколовський, В. В. Циркаль, Ю. М. Черноус та ін. Не можна оминати ті напрацювання, що стосуються процесуальних аспектів використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні та під час судового розгляду, проведені в умовах чинного КПК України. Присвятили свої дослідження загальним процесуальним аспектам використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування, тобто і спеціалістів, і експертів (як носіїв спеціальних знань) К. А. Садчікова (2017), Д. В. Куриленко (2017), А. М. Тимчишин (2023) та ін.

За предметом наукових досліджень пропонуємо розподілити ці дослідження залежно від носія спеціальних знань, на правовому статусі якого зосереджували свою увагу науковці. Процесуальні й тактичні аспекти участі спеціалістів у кримінальному провадженні в цілому та в слідчих (розшукових) діях зокрема, на монографічному рівні досліджували О. О. Бондаренко (2004), В. В. Коваленко (2004), О. О. Волобуєва (2006), О. А. Кравченко (2012), Є. Є. Демидова (2013), В. О. Яремчук (2014), Є. О. Даніч (2018), О. О. Коваленко (2023) та ін.

Правовий статус експерта, порядок його залучення до кримінального провадження, призначення та проведення експертиз ґрунтовно розроблені В. М. Абрамовою (2004), С. П. Лаптою (2006), В. М. Ревакою (2006), В. Д. Юрчишиним (2007), Б. В. Романюком (2009), М. Г. Щербаковським (2015), А. В. Дудич (2016), Е. Б. Сімакової-Єфремян (2017), А. В. Шульженко

¹ Тюленєв С. А. Можливості почеркознавчої експертизи у розслідуванні рейдерства. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2023. №14. С. 29–41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-9656/2024-14-3>; Тюленєв С. А. Призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 112–122. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.10>.

² Трач С. С. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні : монографія. Одеса : Гельветика, 2023. 452 с.

³ Шаповал О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 15–17.

(2021), В. В. Бажанюком (2023) та ін.

Ураховуючи, що низка досліджуваних кримінальних правопорушень вчиняється в сукупності з іншими кримінальними проступками та злочинами, не можна оминати увагою дослідження, проведені в межах суміжної проблематики. Вважаємо, що науковий інтерес представляють комплексні дослідження з питань:

- використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, вчинених із застосуванням комп'ютерних технологій (Д. В. Пашнєв (2007), Л. П. Паламарчук (2005));

- теоретичні та практичні аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності (О. С. Кофанов (2011));

- використання спеціальних товарознавчих знань під час досудового розслідування (І. А. Петрова (2012), О. В. Шевченко (2017));

- використання спеціальних бухгалтерських знань під час розслідування злочинів у сфері сільськогосподарського виробництва» ();

- використання спеціальних знань під час розслідування фальшивомонетництва (А. В. Мироська (2012));

- використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень (Ю. Ю. Ковальов (2021), О. В. Шрамко (2021));

- використання спеціальних знань у розслідуванні службових злочинів (Н. В. Копча (2022));

- використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених із використанням підроблених документів (І. М. Осика (2006)).

Комплексно до розробки проблематики використання спеціальних знань в діяльності адвоката-захисника підійшов А. В. Сідельников у роботі «Спеціальні знання в діяльності адвоката-захисника» (2019).

Щодо розробки суміжної проблематики, то вважаємо за потрібне звернутися до напрацювань Г. К. Прокопанич, предметом дослідження якої стали процесуальні й організаційні питання використання спеціальних знань у господарському судочинстві. Спеціальними знаннями в господарському судочинстві, на думку авторки є «знання і навички, одержані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, які використовуються визначеними законом учасниками господарського процесу в межах наданих кожному з них повноважень для вирішення за певною процедурою процесуальних завдань». Також вона вважає допустимим проведення експертизи з правових питань, яка є втіленням методу експертних оцінок. Акцентувала авторка увагу ще й на тому, що сучасні умови господарського процесу зумовлюють потребу у вузьких спеціалістах-юристах (експертах) із проблемних питань, пов'язаних із порушеннями банківського, фінансового, податкового, екологічного, господарського, земельного й іншого законодавства. Окрім цього, при розгляді справ у господарських судах, як вважає авторка, виникає потреба в дослідженні спорів, де однією зі сторін є

іноземні суб'єкти господарювання, через що існує необхідність у використанні висновків фахівців-правознавців¹.

Оскільки одним із процесуальних джерел доказів є висновок експерта, не можна оминати увагою ті комплексні дослідження, що присвячені тактиці проведення тих експертних досліджень, що є типовими до призначення під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. У цьому контексті визначальними є роботи в яких розкрито сутність почеркознавства та можливості почеркознавчих досліджень. Тож важливими є комплексні наукові доробки:

- Е. О. Івакіна «Теоретичні та методичні питання неідентифікаційних досліджень в судовому почеркознавстві» (2002);

- Н. О. Комісарової «Криміналістичне дослідження підписів, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю» (2003);

- С. Г. Качуріна «Тактика проведення судово-почеркознавчої експертизи» (2006);

- Т. Ю. Копильченко «Експертні помилки у почеркознавчому дослідженні та шляхи їх подолання» (2010);

- В. А. Іщенка «Становлення та розвиток почеркознавства» (2012);

- Д. В. Мельника «Дослідження малоінформативних підписів методом структурно-геометричних характеристик» (2012);

- М. А. Григи «Криміналістичне дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів» (2016) та ін.

Теоретико-методологічні засади судово-економічної експертизи та вдосконалення організаційних підходів експертної оцінки обліково-аналітичної інформації щодо економічних злочинів для цілей правосуддя дослідив В. М. Іванков (2024). Внесок вченого полягає у розробці низки концептуальних положень, серед яких: нашу увагу привертають модель судово-економічної експертизи шахрайства; сукупність теоретичних чинників стратегії розвитку економічної експертизи, обумовлених реалізацією двох типів гіпотетичних реалій: бухгалтерських рішень і небухгалтерських факторів, з'ясування природи електронних об'єктів судово-економічної експертизи діджиталізованого облікового середовища².

Щодо правового осмислення теоретичних і загальнометодичних положень судової економічної експертизи, то тут також спостерігається певна наукова розробленість. Ці питання в контексті економічної експертизи документів фінансово-кредитних операцій вивчала К. І. Говорова (2021).

У галузі бухгалтерського обліку, аналізу й аудиту проведено теоретико-практичні аспекти організації судово-бухгалтерської експертизи. Цим питанням та деяким іншими присвячено роботи Н. А. Остап'юк (2006), І. А. Панченко (2007), Н. Є. Стельмах (2016) та ін. Правові аспекти

¹ Прокопанич Г. К. Використання спеціальних знань в господарському судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. С. 167–168.

² Іванков В. М. Методологія, організація та обліково-аналітичне забезпечення судово-економічної експертизи : дис. ... д-ра економ. наук : 08.00.09. Житомир, 2024. С. 28–30.

використання спеціальних бухгалтерських знань під час розслідування злочинів, зокрема, економічних досліджено в роботах Н. Я. Дондик (2006), Г. П. Дондик (2011) та ін.

Висновки. Представники юридичних та економічних наук уже тривалий час визнаючи актуальність проблематики використання спеціальних знань у розслідуванні та судовому розгляді кримінальних правопорушень, розроблюють, удосконалюють та розвивають наукові положення у межах цієї проблематики. Низка теоретичних положень, розроблених упродовж останнього двадцятиріччя, стосуються загальних засад використання спеціальних знань у кримінальному провадженні або ж окремих галузевих засад, як-то участь спеціаліста в слідчих (розшукових) діях чи залучення експерта до проведення певного виду експертного дослідження. Досі недослідженими є питання використання спеціальних знань під час розслідування контрабанди, протидії господарській діяльності, доведення до банкрутства та банку до неплатоспроможності, маніпулювання на енергетичному й організованому ринках, розголошення комерційної, банківської та інсайдерської інформації, пов'язаних із приватизацією та пов'язаних із обігом цінних паперів. Не розроблено наразі і наукові рекомендації щодо використання спеціальних знань під час судового розгляду досліджуваної групи кримінальних правопорушень.

Стан наукової розробленості проблематики використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності та їх судового розгляду є недостатнім, тому що в теорії вітчизняної науки переважно дослідженню піддавалися лише окремі її складові. З огляду на це, в умовах реформування правової системи, задля вдосконалення правозастосовної практики, набуло актуальності завдання щодо розроблення теоретико-правових і праксеологічних основ використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності та їх судового розгляду на підставі системного розгляду та юридичного аналізу доктринального доробку, міжнародного та національного законодавства і практики його застосування. Вирішення цього завдання сприятиме якісному вдосконаленню теоретичних положень і практичних засад використання спеціальних знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... доктора юрид. наук. Харків, 2001. 407 с.

2. Діденко В. Л. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Дніпро, 2024. 236 с.

3. Іванков В. М. Методологія, організація та обліково-аналітичне забезпечення судово-економічної експертизи : дис. ... д-ра економ. наук: 08.00.09. Житомир, 2024. 445 с.

4. Кікінчук В. В., Гусева В. О. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) : наук.-метод. рек. Харків, 2020. 58 с.

5. Прокопанич Г. К. Використання спеціальних знань в господарському судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 197 с.

6. Трач С. С. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні : монографія. Одеса : Гельветика, 2023. 452 с.

7. Тюленев С. А. Призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Право і безпека*. 2024. №1 (92). С. 112–122. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.10>.

8. Тюленев С. А. Можливості почеркознавчої експертизи у розслідуванні рейдерства. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2023. №14. С. 29–41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-9656/2024-14-3>.

9. Шаповал О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 22 с.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2024

Vitalii OI. USATII,

PhD in Law

(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute», Kharkiv, Ukraine)

SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE PROBLEM USING SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES IN THE ECONOMIC ACTIVITY SPHERE

The article, based on the generalization of several theoretical developments carried out within the framework of legal and economic sciences, states that Ukrainian scientists develop, improve, and develop scientific provisions within the framework of the problems of using special knowledge during the investigation and trial of criminal offenses in the sphere of economic activity. It is found that several theoretical provisions developed over the past twenty years relate to the general principles of using special knowledge in criminal proceedings or to individual industry principles, such as the participation of a specialist in subsequent (detective) actions or the involvement of an expert in conducting a certain type of expert research. It was determined that the issues of using special

knowledge during the investigation of smuggling, countering economic activity, bringing to bankruptcy and insolvency of a bank, manipulation in the energy and organized market, disclosure of commercial, banking, and insider information, and criminal offenses related to privatization. and associated with the circulation of securities are unexplored.

It was determined that the state of scientific development on the issue of using special knowledge during the investigation of criminal offenses in the field of economic activity and their judicial review is insufficient. In the theory of domestic science, only its individual components were mainly studied, and therefore, activation is required. Directions for further scientific research are outlined.

Key words: *criminal offense, economic activity, economic crime, banking activity, special knowledge, forensic support, expert, specialist.*

Дмитро Олегович ЦИПЛИЧКИЙ

(Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків)

ВІДБРАННЯ ПОЯСНЕНЬ ЗАХИСНИКОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЯК СПОСІБ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ: ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті обґрунтовано позицію реформатування розподілу повноважень сторони обвинувачення та сторони захисту у збиранні доказів, зокрема, запровадження можливості проведення опитування захисником і віднесення зібраних пояснень до процесуальних джерел доказів. Окреслено шляхи запровадження механізму правового регулювання такої діяльності, зокрема, шляхом: 1) внесення змін до ч.2 ст. 84 КПК України щодо доповнення процесуальних джерел доказів поясненнями; 2) доповнення глави 4 «Докази і доказування» параграфом, який би визначав процесуальний механізм відібрання пояснень, документальне оформлення результатів їх отримання у вигляді протоколу, та такого реквізиту як згода на участь в опитуванні тощо; 3) виключення з ч. 8 ст. 84 КПК України формулювання «які не є джерелом доказів, крім випадків, передбачених цим Кодексом». Аргументовано, що такі нормативні зміни збалансують процесуальні можливості сторони захисту й обвинувачення, що в свою чергу виведе принцип змагальності зі стану правової фікції, стане ефективним інструментом для досягнення мети кримінального провадження та втілення на практиці симетричної процедури формування доказової бази опонуючих сторін.

Ключові слова: кримінальне процесуальне законодавство, кримінальне провадження, сторона захисту, адвокат, норма права, пояснення, джерело доказу.

Постановка проблеми. Аналіз окремих аспектів участі сторони

захисту у процесі збирання доказового матеріалу у кримінальному провадженні дав змогу констатувати наявність проблем законодавчої техніки та прогалин у сучасному Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України). Незважаючи на те, що законодавець наділив сторону захисту правом збирати докази, однак механізм реалізації цього права не був належним чином врегульованим, це призвело до виникнення дисбалансу можливостей сторони обвинувачення та захисту у процесі збирання та подання доказів задля доведення власної правової позиції.

Така ситуація формується попри те, що однією з основних засад кримінального провадження в Україні визнається принцип змагальності, який знайшов своє відображення у статті 22 КПК України, згідно з яким сторона захисту та обвинувачення повинні бути наділені рівними процесуальними правами, зокрема, у процесі подання до суду своїх доказів і доведення перед судом їх переконливості¹.

У цьому контексті слід згадати, що неодноразово і Європейський суд з прав людини звертав увагу на те, що головними компонентами концепції справедливого судового розгляду є здійснення судочинства на засадах рівності та змагальності сторін. Так, у п. 24 рішення ЄСПЛ у справі «Надточій проти України» та п. 23 рішення ЄСПЛ у справі «Гурепка проти України №2» наголошується на тому, що кожна сторона повинна мати розумну можливість відстоювати свою позицію у справі в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище в порівнянні з опонентом^{2,3}. У розумінні концепту «справедливого балансу» кожній стороні повинна надаватися розумна можливість представити справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону у суттєво не вигідне становище відносно другої сторони (рішення у справі «Ankerl v. Switzerland»)⁴.

Мета статті – сформулювати пропозиції щодо забезпечення можливості проведення опитування захисником і визнання зібраних пояснень як процесуальних джерел доказів.

Виклад основного матеріалу. Змагальність, як правове явище, має певну структуру, котру пов'язують з чотирма взаємопов'язаними елементами, серед яких: «1) наявність сторони обвинувачення та сторони захисту; 2) наявність у сторони обвинувачення та сторони захисту рівних процесуальних прав; 3) наявність та чітке відокремлення функцій державного обвинувачення, захисту та судового розгляду; 4) наявність

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 01.08.2024).

² Справа «Надточій проти України» (Заява № 32899/13). Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Рішення, Справа, Заява від 20.09.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_h34 (дата звернення: 01.08.2024).

³ Справа «Гурепка проти України (№ 2)» (Заява N 38789/04). Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Рішення, Справа від 08.04.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_565 (дата звернення: 01.08.2024).

⁴ Case of Ankerl v. Switzerland (Application no. 17748/91). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58067%22%5D%7D> (дата звернення: 01.08.2024).

об'єктивного та неупередженого суду»¹. Окреслені складові мають знаходити своє об'єктивне вираження та закріплення у нормах кримінального процесуального законодавства.

Наразі деякі положення чинного КПК України сформульовані всупереч вітчизняному та міжнародному тлумаченню принципу змагальності, що призводить до утиску й обмеження права сторони захисту на відстоювання своїх прав під час досудового розслідування. Тому, незважаючи на те, що захисник нарівні зі слідчим та прокурором є однією з центральних фігур у процесі збирання доказів, процесуальні можливості опонуючих сторін не є рівними.

У свою чергу, діяльність захисника щодо отримання доказів стає подекуди вирішальною для долі його підзахисного. Однак, для того, щоб певна інформація, яка на думку як сторони захисту, так і обвинувачення, має доказове значення, була врахована на стадії досудового розслідування та набула процесуальної форми доказу, необхідно, щоб вона відповідала обов'язковим критеріям. Серед них такі:

- 1) належний (уповноважений) суб'єкт проведення процесуальних дій, спрямованих на одержання доказів;
- 2) належне (передбачене законом) джерело даних, які утворюють зміст доказу;
- 3) належна (передбачена законом) процесуальна дія, що застосовується для одержання доказів;
- 4) належний (встановлений законом) порядок проведення процесуальної дії та форма фіксації її результатів².

У практиці найбільш поширеним джерелом доказів, без якого не обходиться жодне кримінальне провадження, є показання, тобто відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження³.

Зважаючи на те, що показання отримуються під час слідчої (розшукової) дії – допиту, сторона захисту позбавлена можливості самостійно збирати докази із цього процесуального джерела.

У той же час КПК України надає право стороні захисту отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення (ч. 8 ст. 95), а Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» уповноважує адвоката опитувати осіб за їх згодою (п. 7 ст. 20)⁴. Однак,

¹ Стрілецька О. В., Габрелян А. Ю. Реалізація принципу змагальності в ході проведення досудового розслідування. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2024. Т. 81. № 1. С. 171.

² Степанов О. С. Належність та допустимість доказів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 26 с.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 01.08.2024).

⁴ Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 01.08.2024).

отримані в такому порядку відомості, не будуть доказами, оскільки пояснення відповідно до кримінального процесуального законодавства не віднесені до процесуальних джерел доказів.

Крім того, як вбачається з вищенаведеного, законодавство в певній мірі є неузгодженим та має прогалини, оскільки передбачене спеціальним законом, який регламентує діяльність адвокатів, «опитування» зовсім не знайшло свого відображення в КПК України. А якщо взяти до уваги передбачене ч. 8 ст. 95 КПК України право сторони захисту отримувати показання, то процесуальний механізм відібрання в такий спосіб відомостей від особи взагалі відсутній у кримінальному процесуальному законі.

Також необхідно звернути увагу на те, що показання, які визнаються джерелом доказів, отримуються в ході проведення передбаченої законом процесуальної дії – допиту, та відомості, отримані під час вказаної слідчої дії, мають відповідну процесуальну фіксацію у вигляді протоколу допиту.

У свою чергу, до пояснень, які має право відбирати захисник, жодних вимог щодо процедури проведення такого відбору та процесуального оформлення КПК України не ставить, а лише зазначає, що вони не визнаються джерелом доказів, а тому на практиці виникають проблеми у використанні такої інформації під час обстоювання власної правової позиції сторони захисту та опонуванню стороні обвинувачення.

Особливо вказана нерівність сторін проявляється на стадії обрання підозрюваному запобіжного заходу, яке слідчий суддя зобов'язаний розглянути невідкладно, але не пізніше 72 годин з моменту затримання підозрюваного (ст. 186 КПК України)¹.

Законодавець фактично встановив стороні захисту максимум 72 години для збирання доказів та надання їх слідчому судді в обґрунтування заперечень проти клопотання сторони обвинувачення. Проте, навіть у випадку віднайдення свідків стороною захисту, остання позбавлена надати до суду в якості доказів їх показання. При цьому, сторона обвинувачення у переважній більшості випадків обґрунтовує необхідність застосування запобіжного заходу протоколами допитів свідків.

Кримінальним процесуальним законом визначено можливість стороні захисту клопотати перед слідчим суддею про виклик і допит свідків (п. 7 ч. 2, ч. 4 ст. 193 КПК України), проте, таке право все одно не ставить сторону обвинувачення та сторону захисту у рівні умови. Слідчий суддя може відмовити стороні захисту у виклику свідків або їх фізично буде неможливо допитати у встановлені 72 години, а протоколи допитів свідків, надані стороною захисту, будуть прийматися судом як належні та допустимі докази навіть без надання свідчень свідками особисто в суді.

За таких обставин, можна цілком впевнено говорити про наявність нерівного процесуального становища сторони обвинувачення та захисту у процесі збирання доказів, що призводить до порушення принципу

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 01.08.2024).

змагальності сторін кримінального провадження.

Зазначену проблему не можна назвати суто теоретичною, оскільки в судовій практиці вже наявні прецеденти, коли суд приймав до уваги пояснення осіб, отримані стороною захисту в якості допустимого доказу. Взірцевим для вирішення питання можливості використання пояснень, відібраних стороною захисту, як доказу, є висновок Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, викладений у постанові від 15.08.2018 р. по справі № 750/2282/15-к. У цій справі прокурор просив скасувати ухвалу апеляційного суду у зв'язку з істотним порушенням кримінального процесуального закону через те, що суд першої інстанції послався у вирокі на позасудові пояснення свідка, надані захисником, а в свою чергу, апеляційний суд не задовольнив доводи прокурора.

Верховний Суд вказав, що відповідно до «точного» змісту ч. 8 ст. 95 КПК України пояснення, надані стороною, не можуть бути використані як джерело доказів, однак, ВС відзначив, що суд першої інстанції у вирокі послався не виключно на оскаржені пояснення свідка, а в сукупності з показаннями того ж свідка, які він давав під час минулого судового розгляду, тобто під час змагального процесу за повної можливості для всіх сторін піддати свідка перехресному допиту. За таких обставин Верховний Суд вважає, що згадка оскаржених пояснень свідка у сукупності з посиланням на його судові показання не суперечить ч. 8 ст. 95 КПК і не може розглядатися як істотне порушення процесуального закону¹.

Аналіз вищевказаного рішення дає можливість зробити висновок, що суди приймають до уваги пояснення, відібрані захисником, виключно у випадку, якщо вони будуть перевірені шляхом дачі такою особою показань під час судового розгляду. Тільки за сукупністю вказаних обставин пояснення будуть вважатися допустимими доказами.

Окремо необхідно звернути увагу на неоднаковий підхід законодавця щодо визначення процесуальних джерел доказів під час розслідування кримінальних проступків та злочинів.

Так, статтею 298-1 КПК України передбачено, що процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених ст. 84 КПК України, також є пояснення осіб, результати медичного освідчення, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- й кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- й кінозйомки, відеозапису. Проте такі процесуальні джерела доказів не можуть бути використані у кримінальному провадженні щодо злочину, окрім як на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора².

Однак, кримінальне процесуальне законодавство не має визначення

¹ Постанова ВС/ККС № 750/2282/15-К від 15.05.2018 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74218746> (дата звернення: 01.08.2024).

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 01.08.2024).

поняття «пояснення» та не передбачає процедуру їх відібрання й процесуального оформлення органами досудового розслідування під час розслідування кримінальних проступків, що призводить до проблеми розмежування понять «пояснення» та «показання» під час правозастосування.

Таким чином, невід'ємною частиною діяльності адвоката щодо здійснення ефективного захисту підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні є збирання та подача доказів для відстоювання власної правової позиції та спростування фактів, зібраних стороною обвинувачення. Однак, законодавча регламентація в аспекті реалізації процесуальних можливостей сторони захисту з приводу збирання доказового матеріалу є недосконалою, що в результаті на практиці ставить під сумнів зібрані стороною захисту матеріали за критеріями допустимості та достовірності.

Крім того, закріплення законодавцем принципу змагальності, як однієї з основних засад кримінального провадження, має суто декларативний характер, оскільки процесуальні права сторони захисту і обвинувачення мають певний дисбаланс у частині формування доказової бази. Так, положення частини 2 статті 84 та частини 8 статті 95 КПК України суперечать принципу змагальності, оскільки пояснення отримані стороною захисту, не визнаються джерелом доказів, а тому їх не можна використати для обстоювання правової позиції сторони захисту та для спростування обставин, покладених стороною обвинувачення для підтвердження підозри чи обвинувачення особи.

В свою чергу, показання, які відбираються стороною обвинувачення, мають процесуальне оформлення та визначену законодавством процедуру їх отримання, а тому мають доказове значення й визнаються джерелом доказів у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування.

Висновки. Задля вирішення досліджуваної нами проблеми, спрямованої на врегулювання рівномірності у розподілі процесуальних можливостей сторони обвинувачення та захисту в збиранні доказів, вважаємо за доцільне внести зміни до чинного Кримінального процесуального кодексу України, зокрема:

1) викласти частину 2 статті 84 КПК України в наступній редакції: «Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів та пояснення»;

2) доповнити Главу 4 «Докази і доказування» КПК України, параграфом, яким передбачити процесуальний механізм відібрання пояснень, документальне оформлення результатів їх отримання у вигляді протоколу, в якому обов'язково передбачити фіксацію факту згоди проведення опитування тощо;

3) виключити з частини 8 статті 84 КПК України слова «які не є джерелом доказів, крім випадків, передбачених цим Кодексом».

Вважаємо, що лише після внесення зазначених змін можна збалансувати процесуальні можливості сторони захисту й обвинувачення,

що в свою чергу виведе принцип змагальності зі стану правової фікції, стане ефективним інструментом для досягнення мети кримінального провадження та втілення на практиці симетричної процедури формування доказової бази опонуючих сторін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 01.08.2024).
2. Постанова ВС/ККС № 750/2282/15-К від 15.05.2018 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74218746> (дата звернення: 01.08.2024).
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 01.08.2024).
4. Справа «Гурепка проти України (N 2)» (Заява N 38789/04). Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Рішення, Справа від 08.04.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_565 (дата звернення: 01.08.2024).
5. Справа «Надточій проти України» (Заява № 32899/13). Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Рішення, Справа, Заява від 20.09.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_h34 (дата звернення: 01.08.2024).
6. Степанов О. С. Належність та допустимість доказів у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 26 с.
7. Стрілецька О. В., Габрелян А. Ю. Реалізація принципу змагальності в ході проведення досудового розслідування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Т. 81. № 1. С. 168-179. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.25>.
8. Case of Ankerl v. Switzerland (Application no. 17748/91). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58067%22%5D%7D> (дата звернення: 01.08.2024).

Стаття надійшла до редакції 08.11.2024

Dmytro OI. TSYPLITSKYI,
Postgraduate Student
(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute», Kharkiv, Ukraine)

INTERVIEW BY LAWYER IN CRIMINAL PROCEEDINGS AS A METHOD OF COLLECTING EVIDENCE: PROSPECTS FOR IMPROVING THE LEGAL REGULATION MECHANISM

The article substantiates the position of reformatting the division of powers of the prosecution and the defense in gathering evidence, in particular, introducing the possibility of conducting an interview by the defense attorney and assigning the collected explanations to the procedural sources of evidence. The ways of introducing the mechanism of legal regulation of such activities are outlined, in particular, by: 1) making changes to Part 2 of Art. 84 of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding supplementing procedural sources of evidence with explanations; 2) supplementing Chapter 4 "Evidence and proof" with a paragraph that would determine the procedural mechanism for selecting explanations, documenting the results of their receipt in the form of a protocol, and such requisites as consent to participate in the survey, etc.; 3) exclusion from Part 8 of Art. 84 of the Criminal Procedure Code of Ukraine wording "which is not a source of evidence, except for the cases provided for by this Code." It is argued that such regulatory changes will balance the procedural capabilities of the defense and the prosecution, which in turn will remove the principle of competition from the state of legal fiction, will become an effective tool for achieving the goal of criminal proceedings and implementing in practice a symmetrical procedure for forming the evidence base of the opposing parties.

Key words: *criminal procedural legislation, criminal proceedings, defense party, lawyer, rule of law, explanation, source of evidence.*

Костянтин Володимирович ЩЕРБАК*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОВНОВАЖЕНЬ ПРОКУРОРА ПІД ЧАС ЗУПИНЕННЯ ДІЗНАННЯ

Досліджено характер повноважень прокурора під час зупинення дізнання через його функціональне призначення у кримінальному провадженні, надано їх перелік. На підставі їх аналізу констатовано, що вони здебільшого стосуються реалізації функції процесуального керівництва, яка полягає у нагляді за додержанням закону дізнавачем при вирішенні питання про зупинення та відновлення дізнання, дотриманням прав та інтересів підозрюваного, потерпілого та інших учасників кримінального провадження, чії права та інтереси стосуються прийняття таких процесуальних рішень.

Автор дійшов висновку, що при реалізації повноважень із погодження постанови дізнавача щодо зупинення дізнання (ч. 4 ст. 280 КПК України) прокурор повинен: 1) встановити факт повідомлення про раніше повідомлену підозру особі у цьому кримінальному провадженні; 2) встановити наявність однієї підстав для зупинення дізнання, визначених у ч. 1 ст. 280 КПК України та 3) перевірити, чи були проведені усі необхідні та можливі процесуальні дії дізнавачем у цьому кримінальному провадженні до прийняття рішення про його зупинення.

Встановлено, що окрему групу повноважень прокурора під час зупинення дізнання становлять ті, які пов'язані із його відновленням. Вони полягають у:

1) можливості прокурором самостійно приймати рішення щодо відновлення дізнання; 2) перевірки законності прийняття такого рішення дізнавачем та у разі необхідності – скасування відповідної постанови та 3) перевірки дотримання вимоги закону щодо направлення копії постанови про відновлення дізнання стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, про внесення відомостей про відновлення до ЄРДР або самостійне вчинення таких дій.

Ключові слова: *кримінальне провадження; дізнання; прокурор; функції; повноваження, зупинення дізнання.*

Постановка проблеми. Зупинення дізнання є вельми важливим процесуальним рішенням для всього ходу кримінального провадження і торкається інтересів багатьох його учасників: підозрюваного, потерпілого їх захисників та представників, цивільних позивачів, відповідачів. Крім того, ризик зловживання цим рішенням з боку сторони обвинувачення за для зупинення перебігу строків досудового розслідування та не закриття кримінального провадження залишається доволі суттєвим. Отже,

актуальним є питання процесуального нагляду та контролю за законністю та обґрунтованістю таких процесуальних рішень, у чому керівну роль законодавець відводить саме прокурору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання здійснення повноважень прокурором під час досудового розслідування висвітлювався у працях таких відомих вчених як С. А. Альперт, Ю. П. Аленін, В. М. Бабкова, Є. М. Блажівський, В. І. Бояров, Т. В. Варфоломеєва, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, Ю. М. Грошевий, В. В. Долежан, В. А. Колесник, М. В. Косюта, О. М. Ларін, В. І. Малюга, В. Т. Маляренко, І. Є. Марочкін, О. Р. Михайленко, М. І. Мичко, М. М. Михеєнко, В. В. Назаров, В. Т. Нор, М. В. Руденко, М. А. Погорецький, В. М. Савицький, О. В. Сапін, Г. П. Середа, М. І. Смирнов, А. В. Столітній, В. В. Сухонос, О. Ю. Татаров, В. Я. Тацій, О. М. Толочко, В. М. Юрчишин, О. В. Копіца, Ю. Н. Коробко, А. В. Холостенко, О. О. Цимбалістенко, М. В. Черноусько, О. О. Шпак, Н. І. Щегель та інших. Вказані праці як правило торкаються проблем участі прокурора у процесі досудового слідства, та лише інколи з урахуванням особливостей провадження дізнання. Тому проблема нормативного регулювання та реалізації прокурором повноважень під час зупинення дізнання залишається майже не дослідженою.

Метою стаття є визначення та аналіз кола повноважень прокурора під час зупинення дізнання.

Виклад основного матеріалу. Прокурор є активним учасником кримінального провадження на всіх його стадіях та етапах, у тому числі і під час зупинення дізнання. Слід відзначити, що Кримінальний процесуальний кодекс України не містить визначення поняття зупинення досудового розслідування чи зупинення дізнання, як однієї із можливих його форм. Законодавець лише обмежився переліком підстав зупинення розслідування, які закріпив у ст. 280 КПК України. Так само КПК України не містить особливих правил зупинення та відновлення дізнання у порівнянні із досудовим слідством. У статті 298-1 Кодексу міститься відсильна норма яка визначає, що перебіг строку дізнання зупиняється у випадку, передбаченому статтею 280 цього Кодексу та аналогічне, як і для досудового слідства, правило про те, що строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею або винесення постанови про відновлення кримінального провадження не включається до строків, передбачених цією статтею¹.

На наше переконання, *зупинення дізнання* слід розглядати як вимушене тимчасове припинення кримінальної процесуальної діяльності дізнавача, прокурора та слідчого судді, що засноване на передбачених у законі об'єктивних обставинах, які унеможливають продовження процесуальних дій, зумовлюють необхідність у зупиненні перебігу строку

¹Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20230824#Text>.

дизнання та оформлюється шляхом прийняття відповідної постанови дізнавачем за погодженням з прокурором або прокурором.

Слід відзначити, що визначені у ст. 280 КПК України підстави для зупинення дізнання, являють собою перелік юридичних фактів, поява яких зумовлює трансформацію кримінальних процесуальних відносин у певний момент кримінального провадження. Тобто, слід вести мову про виникнення кримінальних процесуальних відносин, які пов'язані із зупиненням дізнання. Невід'ємним учасником таких правовідносин є прокурор, який здійснює процесуальне керівництво ходом проведення дізнання. Раніше, ми відзначали, що на наше переконання прокурор під час дізнання здійснює три функції, із яких дві є основними: публічного обвинувачення і процесуального керівництва та одна носить факультативний характер: досудового слідства, вона відіграє допоміжну роль щодо функції процесуального керівництва. Та, оскільки зупинення дізнання є складовою цієї досудової стадії кримінального провадження щодо кримінальних проступків, ми можемо стверджувати, що і у цій частині прокурор виконує зазначені функції. Проте, якщо проаналізувати перелік його повноважень, які законодавець передбачив стосовно вирішення питання про зупинення дізнання, можна побачити, що вони здебільшого стосуються реалізації функції процесуального керівництва, яка полягає у нагляді за додержанням закону дізнавачем при вирішенні питання про зупинення та відновлення дізнання, дотриманням прав та інтересів підозрюваного, потерпілого та інших учасників кримінального провадження чиї права та інтереси торкаються прийняттям таких процесуальних рішень.

Будучи наділений повноваженнями щодо погодження постанови дізнавача щодо зупинення дізнання (ч. 4 ст. 280 КПК України), прокурор таким чином здійснює нагляд за додержанням вимог закону в частині наявності та обґрунтованості умов та підстав для прийняття такого процесуального рішення. Зокрема, у зазначеній нормі значиться, що досудове розслідування зупиняється вмотивованою постановою прокурора або слідчого, дізнавача *за погодженням з прокурором*, відомості про що вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Таким чином, прокурор наділений повноваженнями щодо попередження порушень закону під час прийняття рішення про зупинення дізнання дізнавачем. Нагадаймо, що у фаховій літературі із дослідження проблем прокурорського нагляду прийнято виокремлювати повноваження, спрямовані на виявлення, усунення та попередження порушень закону¹. Так, прокурор повинен перевірити наявність законних умов та підстав для зупинення дізнання у кожному конкретному випадку, а саме:

1) встановити факт повідомлення про раніше повідомлену підозру особі у цьому кримінальному провадженні;

¹ Луцик В. В., Кордіяка Т. В. Повноваження прокурора, спрямовані на виявлення порушень закону в ході досудового розслідування, у кримінальному процесі України та Польщі. *Університетські наукові записки*. 2016. № 57. С. 194.

2) наявність одного з фактів – підстав для зупинення дізнання, визначених у ч. 1 ст. 280 КПК України та

3) перевірити, чи були проведені усі необхідні та можливі процесуальні дії дізнавачем у цьому кримінальному провадженні до прийняття рішення про його зупинення. Для реалізації цього завдання, прокурор має право повного доступу до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються дізнання, зокрема, і тих які вказують на наявність чи відсутність умов та підстав для його зупинення (п. 2 ч. 2 ст. 36 КПК України).

У літературі також слушно відзначається, що забезпечення прокурором законності підстав зупинення досудового розслідування пов'язане із забезпеченням засади розумності строків у кримінальному процесі. Під час зупинення досудового розслідування, його фактичний строк з визначених законом двох місяців можна значно «розтягнути». Така можливість «штучного подовження» строку досудового розслідування може призводити до певних зловживань у практичній діяльності у частині безпідставного «продовження» строку досудового розслідування¹.

Крім того, закон передбачає обов'язок повідомити сторону захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження про зупинення дізнання шляхом направлення копії постанови, що також забезпечує можливість її оскарження слідчому судді (ч. 4 ст. 280 КПК України)². Хоча, у цій нормі не значиться, хто саме має надіслати копію такої постанови згаданим учасникам кримінального провадження, видається логічним, що цей обов'язок покладається на ту службову особу, яка прийняла відповідне рішення. Це може бути як прокурор, так і дізнавач. Прокурор же у цій ситуації зобов'язаний перевірити дотримання дізнавачем зазначеної вимоги закону. Поряд із цим, він як процесуальний керівник, у разі невиконання цієї вимоги дізнавачем повинен самостійно повідомити таких осіб. Якщо ж прокурор приймає рішення про зупинення дізнання самостійно, то обов'язок щодо такого повідомлення покладається безпосередньо на нього. Водночас, це стосується й питання внесення відповідних відомостей до ЄДР щодо зупинення дізнання, що теж постає предметом прокурорського нагляду.

У літературі із приводу реалізації прокурором повноважень щодо погодження постанови дізнавача або слідчого про зупинення досудового розслідування слушно відзначається, що закріплена процедура дозволить прокурору здійснювати контроль над прийняттям рішення про зупинення розслідування більш ретельно, не допускати безпідставного зупинення кримінального провадження. Проте, лунають з цього приводу і протилежні думки. Зокрема про те, що необхідність отримання погодження прокурора змусить слідчого витратити додатковий час на погодження з прокурором як

¹ Колот Н.М. Забезпечення прокурором реалізації засади законності під час зупинення досудового розслідування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 644.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20230824#Text>.

з процесуальним керівником досудового розслідування. Крім цього, за висновками окремих науковців, як свідчить практика, прокурори неохоче погоджуються на винесення постанови про зупинення провадження. Це призведе до зменшення кількості зупинених кримінальних проваджень, а натомість до збільшення кількості проваджень, по яким продовжуються строки розслідування. В решті-решт лунає думка, що дана новела законодавця взагалі є недоцільною, оскільки слідчий (дізнавач), який здійснює кримінальне провадження, більш детально володіє інформацією щодо ситуації, яка склалася в процесі розслідування, здатен планувати час та доцільність проведення тих чи інших процесуальних дій, а тому повинен мати право самостійно приймати таке важливе рішення, як зупинення досудового розслідування¹.

Слід не погодитись із цими судженнями, адже нами вже зазначалось, що зупинення досудового розслідування є вельми важливим процесуальним рішенням для всього ходу кримінального провадження і торкається інтересів багатьох його учасників: підозрюваного, потерпілого їх захисників та представників, цивільних позивачів, відповідачів. Крім того, ризик зловживання цим рішенням з боку сторони обвинувачення за для зупинення перебігу строків досудового розслідування та не закриття кримінального провадження залишається доволі суттєвим.

Ще одним засобом реалізації прокурором функції процесуального керівництва під час вирішення питання про зупинення дізнання слід визнати його право скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови дізнавача, що визначено у п. 7 ч. 2 ст. 36 КПК України. Хоча, це повноваження прямо не передбачено у главі 23 КПК України «Зупинення досудового розслідування», таке право залишається за прокурором у разі прийняття дізнавачем постанови про зупинення дізнання всупереч вимог закону, наприклад, у ситуації коли дізнавач не погодив її із своїм процесуальним керівником. По це значиться у Наказі Офісу Генерального прокурора «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 30.09.2021 № 309, положення якого покладають обов'язок на прокурорів *скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови дізнавачів*, слідчих і прокурорів, зокрема про закриття кримінальних проваджень, *зупинення досудового розслідування*, незалежно від їх оскарження учасниками кримінального провадження, та вживати вичерпних заходів реагування до осіб, винних у порушенні вимог Кримінального процесуального кодексу України чи Кримінального кодексу України, наслідком якого стало незаконне притягнення громадян до кримінальної відповідальності чи порушення інтересів держави (п. 9.11)². Правовими наслідками скасування прокурором постанови дізнавача

¹ Василенко О. Питання взаємодії оперативного підрозділу, слідчого та координуюча роль прокурора як процесуального керівника у кримінальному провадженні. *Вісник прокуратури*. 2013. № 2. С. 26.

² Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні : наказ Офісу Генерального прокурора від 30.09.2021 № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21#Text>.

про зупинення дізнання є аналогічними із ситуаціями, коли такі постанови скасовуються слідчим суддею за скаргою сторони захисту, потерпілого чи представника юридичної особи. Ці наслідки викладені у абз. 2 ч. 5 ст. 219 КПК України, де передбачено, що у разі скасування слідчим суддею постанови про зупинення кримінального провадження строк із дня її винесення до дня її скасування слідчим суддею включається у строки досудового розслідування. Такого висновку дійшов Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду: «Колегія суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду вважає, що процесуальні рішення прокурора про скасування постанови слідчого про зупинення досудового розслідування за своєю правовою природою є аналогічними з ухвалами слідчих суддів, якими скасовуються такі постанови про зупинення досудового розслідування».

Рішення слідчого судді є формою судового контролю за дотриманням процесуального законодавства стороною обвинувачення на етапі досудового розслідування. Проте кримінальний процесуальний закон не позбавляє саму сторону обвинувачення можливості виправити ті помилки, які були допущені шляхом скасування прийнятих процесуальних рішень.

Однак процесуальні наслідки після скасування що слідчим суддею, що прокурором постанови слідчого про зупинення досудового розслідування повинні бути однаковими. Процесуальні помилки сторони обвинувачення не можуть обмежувати права та інтереси сторони захисту.

Отже, колегія суддів ККС ВС дійшла висновку, що в разі скасування прокурором постанови про зупинення кримінального провадження строк із дня винесення відповідної постанови слідчого до дня її скасування прокурором включається у строки досудового розслідування»¹.

Положення кримінального процесуального законодавства в частині процедури зупинення дізнання також визначають правило відповідно до якого забороняється проведення *слідчих (розшукових) дій* після зупинення досудового розслідування, однак за винятком крім тих, які спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного у разі зупинення дізнання на підставі оголошення його у розшук (ч. 5 ст. 280 КПК України). У зв'язку із цим, прокурор має повноваження щодо здійснення нагляду за додержанням дізнавачем і цієї норми: доручати дізнавачу проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, спрямованих на розшук підозрюваного. Крім того, оскільки закон не містить обмеження щодо проведення інших процесуальних дій, окрім слідчих (розшукових) дій, за прокурором залишається право давати доручення дізнавачеві щодо проведення процесуальних дій інших видів, наприклад, заходів забезпечення кримінального провадження або проведення витребування документів чи інших доказів у фізичних та юридичних осіб. А так само брати участь у таких процесуальних діях, а в необхідних випадках - особисто

¹ Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 6 червня 2023 року у справі № 343/828/22 (провадження № 51-2574км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111524530>.

проводити слідчі (розшукові) дії, спрямовані на розшук підозрюваного та інші процесуальні дії (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України).

Може прокурор й оголошувати у розшук підозрюваного та надавати доручення оперативним працівникам щодо його розшуку в силу положень ч. 3 ст. 281 КПК України та п. 2 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»¹. Так, ч. 1 ст. 281 КПК України передбачає, якщо під час досудового розслідування місцезнаходження підозрюваного невідоме або він виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України чи за межами України та не з'являється без поважних причин на виклик слідчого, прокурора за умови його належного повідомлення про такий виклик, слідчий, *прокурор оголошує розшук такого підозрюваного*. Поряд із цим, ч. 3 зазначеної статті визначає, що здійснення розшуку підозрюваного може бути доручено оперативним підрозділам. Хоча, у цій нормі прямо і не визначається, хто може надавати відповідне доручення оперативним працівникам, такі дії, на нашу думку, рівнозначно відносяться як до повноважень дізнавача, так і прокурора. Про це вказує й положення п. 2 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», відповідно до змісту якого *підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані виконувати письмові доручення слідчого, вказівки прокурора та ухвали слідчого судді суду і запити повноважних державних органів, установ та організацій про проведення оперативно-розшукових заходів*. В частині вирішення питання про розшук підозрюваного прокурор зобов'язаний дослідити, чи були вжиті дізнавачем необхідні заходи щодо встановлення його місцезнаходження або вжити такі заходи самостійно чи надати відповідне доручення дізнавачеві у разі, якщо такі заходи не було вжито або вони є недостатніми. Такий висновок можна зробити на підставі аналізу ст. 281 КПК України. Однак, тут ситуація може мати два варіанти розвитку: 1) коли рішення про оголошення в розшук підозрюваного зазначається у постанові про зупинення дізнання та 2) коли приймається окрема постанова про оголошення розшуку підозрюваного. Різниця полягає у тому, що прокурор не вправі погоджувати постанову дізнавача про оголошення розшуку підозрюваного, таке рішення згідно ч. 1 ст. 281 КПК України, дізнавач приймає самостійно: «Якщо під час досудового розслідування місцезнаходження підозрюваного невідоме або він виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України чи за межами України та не з'являється без поважних причин на виклик слідчого, прокурора за умови його належного повідомлення про такий виклик, *слідчий, прокурор оголошує розшук такого підозрюваного*». У цій нормі не згадується процедура погодження рішення дізнавача із прокурором, що вказує на можливість самостійного прийняття ним такого рішення. Фактично прокурор у цій ситуації не може проконтролювати рішення дізнавача у момент прийняття такого рішення, проте він може його

¹ Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>

скасувати після його прийняття в силу п. 7 ч. 2 ст. 36 КПК України.

Поряд із цим, прокурор наділений повноваженнями щодо нагляду за дотриманням дізнавачем заборони на проведення слідчих (розшукових) дій інших видів, тобто тих, які не спрямовані на розшук підозрюваного. Особливого значення це право набуває у разі проведення дізнавачем тих слідчих (розшукових) дій, які не потребують дозволу суду, наприклад, допиту чи слідчого експерименту тощо, оскільки проведення таких дій позбавлено судового контролю щодо їх законності. Однак, тут виникає проблема, яка полягає у тому, що КПК України не містить механізму скасування результату проведення слідчої (розшукової) дії, яка була незаконною. Тобто, прокурор не може скасувати протокол її проведення, на відміну, від постанови дізнавача. Негативним наслідком у таких ситуаціях повинно бути неврахування результату таких дії при формулюванні обвинувачення.

Виключним повноваженням прокурора є виділення дізнання і його зупинення стосовно окремих підозрюваних, якщо у кримінальному провадженні їх два або декілька, а підстави для зупинення стосуються не всіх (ч. 3 ст. 280 КПК України).

Наступною групою повноважень прокурора під час зупинення дізнання слід розглянути ті, які пов'язані із його відновленням. Аналогічно, вони полягають у: 1) можливості прокурором самостійно приймати рішення щодо відновлення дізнання; 2) перевірці законності прийняття такого рішення дізнавачем та у разі необхідності – скасування відповідної постанови та 3) перевірці дотримання вимоги закону щодо направлення копії постанови про відновлення дізнання стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, внесення відомостей про відновлення до ЄРДР або самостійне вчинення таких дій.

Зазначене, зокрема, передбачає й встановлення фактів, що визначені законом як підстави для відновлення дізнання: 1) перестали існувати підстави для його зупинення (підозрюваний видужав, його місцезнаходження встановлено, завершено проведення процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва, припинено чи скасовано військовий стан, обмін підозрюваного як військовополоненого проведено або такий обмін не відбувся) або 2) наявна можливість подальшого проведення досудового розслідування за таких умов чи 3) у разі потреби проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій. Вказане полягає у необхідності дослідження доказів, які підтверджують зазначені факти та їх обґрунтованість у постанові дізнавача. У цій частині підхід законодавця видається нелогічним, адже він передбачив, що зупинення дізнання (а так само і слідства) здійснюється дізнавачем за погодженням із прокурором, а в той же час прийняття рішення про його відновлення дізнавачем (слідчим) не потребує узгодження із прокурором. По своїй суті – ці рішення є рівнозначними, тому не зрозуміло, чому законодавець використав саме

такий підхід. Більш логічним було б узгоджувати відновлення досудового розслідування із прокурором, оскільки в основі такого процесуального рішення повинні лежати визначені законодавцем підстави, які, доречі викладені досить абстрактно (наприклад, така підстава як «необхідність проведення слідчих (розшукових) дій»), що може стати предметом зловживання з боку дізнавача та потребує неупередженого нагляду з боку прокурора. У зв'язку із цим, пропонуємо внести зміни до ч. 1 ст. 282 КПК України, виклавши її у такі редакції: «Зупинене досудове розслідування відновлюється постановою слідчого, *погодженого із прокурором або прокурора...*».

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що прокурор наділений комплексом повноважень для здійснення належного нагляду за прийняттям та виконанням рішення про зупинення дізнання, які спрямовані на забезпечення законності прийняття цього процесуального рішення: нагляд за дотриманням умов та підстав зупинення дізнання, а так само його відновлення, дотриманням дізнавачем обмежень щодо проведення слідчих (розшукових) дій у зупиненому кримінальному провадженні, а так само й виконання ним обов'язків щодо розшуку підозрюваного. На виконання цієї функції прокурора наділений такими повноваженнями: погоджувати постанови дізнавача щодо зупинення дізнання, приймати таке рішення самостійно; скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови дізнавача про зупинення чи відновлення дізнання; мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються підстав прийняття рішення про зупинення чи відновлення дізнання; оголошувати у розшук підозрюваного, надавати доручення дізнавачеві на проведення слідчих (розшукових) дій та оперативним працівникам на проведення оперативних заходів, спрямованих на розшук підозрюваного, приймати участь у таких слідчих (розшукових) діях; виділяти дізнання і зупиняти його стосовно окремих підозрюваних, якщо у кримінальному провадженні їх два або декілька, а підстави для зупинення стосуються не всіх, повідомляти сторону захисту, потерпілого та юридичну особу, відносно якої здійснюється кримінальне провадження про зупинення та відновлення дізнання; вносити відомості про зупинення дізнання, оголошення розшуку підозрюваного та відновлення дізнання до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василенко О. Питання взаємодії оперативного підрозділу, слідчого та координуюча роль прокурора як процесуального керівника у кримінальному провадженні. *Вісник прокуратури*. 2013. № 2. С. 24–28.
2. Колот Н. М. Забезпечення прокурором реалізації засади законності під час зупинення досудового розслідування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 641–646.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20230824#Text>.

4. Луцик В.В., Кордіяка Т.В. Повноваження прокурора, спрямовані на виявлення порушень закону в ході досудового розслідування, у кримінальному процесі України та Польщі. *Університетські наукові записки*. 2016. № 57. С. 191–204.

5. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 6 червня 2023 року у справі № 343/828/22 (провадження № 51-2574км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111524530>.

6. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.

7. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: наказ Офісу Генерального прокурора від 30.09.2021 № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21#Text>.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2024

Kostiantyn V. SHCHERBAK,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CHARACTERISTICS OF THE PROSECUTOR'S AUTHORITIES DURING THE SUSPENSION OF THE INVESTIGATION

The nature of the powers of the prosecutor during the suspension of the investigation due to his functional purpose in criminal proceedings was investigated, and his list was provided. On the basis of their analysis, it was established that they mostly relate to the implementation of the function of procedural management, which consists in the supervision of compliance with the law by the inquirer when deciding the question of stopping and resuming the inquiry, observing the rights and interests of the suspect, the victim and other participants in the criminal proceedings whose rights and interests are affected by the adoption such procedural decisions.

The author came to the conclusion that when exercising the authority to approve the decision of the investigator to stop the investigation (Part 4 of Article 280 of the Criminal Code of Ukraine), the prosecutor must: 1) establish the fact of notification of the previously notified suspicion to a person in this criminal proceeding; 2) to establish the presence of one of the facts - grounds for stopping the investigation, defined in Part 1 of Article 280 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and 3) check whether all unnecessary and possible procedural actions were carried out by the inquirer in this criminal proceeding before the decision to stop it was made.

It was determined that the legal consequences of the prosecutor's cancellation of the decision of the investigator to stop the investigation are similar

to the situations when such decisions are canceled by the investigating judge on the complaint of the defense party, the victim or the representative of a legal entity: the period of investigation from the day of the decision to stop the investigation to the day of its cancellation by the prosecutor is included in terms of pre-trial investigation.

Keywords: *criminal proceedings; inquiry; public prosecutor; functions; authority, stopping the inquiry.*

Роман Іванович ЯКИМОВИЧ*(Національний університет «Одеська юридична академія», м. Одеса)*

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИННОГО ВПЛИВУ: СУТНІСТЬ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ОЗНАК

У статті проаналізовані сутність та окремі характеристики спеціального суб'єкта злочину – суб'єкта підвищеного злочинного впливу. Наголошено, що наразі тривають жваві наукові дискусії щодо визначення сутності цієї категорії, віднесення конкретних осіб до такої класифікаційної групи, а також виокремлення типових ознак таких осіб. Звернута увага на те, що відсутність чіткої визначеності щодо змісту цієї категорії створює значну кількість проблемних питань під час правозастосування, зокрема щодо точної кваліфікації відповідного кримінального правопорушення, а також визначення системи обставин, які підлягають встановленню та доказуванню під час розслідування конкретних кримінальних проваджень. Наголошено, що вказана категорія осіб доволі детально досліджувалась у межах кримінології та криміналістики як лідери кримінального середовища, переважно у контексті вивчення діяльності злочинних угруповань різної спрямованості. Проаналізовані наявні наукові підходи щодо визначення лідерів кримінального середовища, а також їх класифікації за відповідними ознаками. Досліджені запропоновані науковцями типові ознаки лідерів злочинних угруповань етнічної спрямованості. Особлива увага приділена аналізу авторитету як однієї із ключових ознак аналізу суб'єкта злочинного впливу, яка фактично й визначає межі встановлення та поширення останнього. Виокремлені показники за якими повинен формуватися авторитет таких осіб. Обґрунтовано, що у контексті характеристики суб'єкта злочинного впливу, необхідно акцентувати увагу на сукупному авторитеті. Виокремлені основні параметри, які характеризують такий вид авторитету та надана їх характеристика. Детально проаналізовані організаторські здібності як складова авторитету суб'єкта злочинного впливу, а також місце особи у неформальній класифікації лідерів кримінального середовища як чинник котрий визначає межі встановлення та поширення злочинного впливу.

Ключові слова: лідер кримінального середовища, злочинний вплив, авторитет, суб'єкт злочинного впливу, «вор в законі».

Постановка проблеми. Закріплення у кримінальному законі норм, спрямованих на здійснення кримінально-правової протидії діяльності лідерів кримінального середовища призвело до введення у правовий обіг нової категорії – суб'єкт злочинного впливу. Аналіз наукових джерел та слідчо-оперативної практики свідчить, що, наразі, тривають жваві наукові

дискусії щодо сутності цієї категорії, зокрема віднесення конкретної особи до суб'єктів злочинного впливу. Аналіз наукових джерел слідчо-оперативної та судової практики свідчить, що, наразі, тривають жваві дискусії щодо сутності цієї категорії, зокрема віднесення конкретної особи до суб'єктів злочинного впливу, адже сам кримінальний закон не встановлює чіткої системи ознак, які висувають до такого суб'єкта. Зважаючи на це, слушно звернути увагу, що такий стан справ створює певні прикладні проблеми у контексті здійснення кримінально-правової кваліфікації відповідних діянь, формування чіткої системи обставин, які підлягають встановленню під час розслідування таких кримінальних правопорушень тощо. Зважаючи на викладене, необхідно відзначити, що, нині, актуальною є проблема наукового забезпечення якісного та коректного застосування практиками відповідних норм кримінального закону щодо протидії діяльності лідерів кримінального середовища, що у зумовлює актуальність піднятої у статті проблематики.

Протягом останніх років питання організованої злочинної діяльності, зокрема й к контексті діяльності лідерів кримінального середовища досліджувались Л. Аркушею, Є. Горобцем, А. Вознюком, Д. Никифорчуком, А. Нікітіним, О. Подобним, В. Севруком, Д. Цеханом, Р. Яцкевичем та іншими науковцями.

Метою статті є дослідження сутності спеціально суб'єкта такого кримінального правопорушення, виокремлення його типових ознак, а також проблемних питань, які виникають під час конкретної особи до відповідної класифікаційної групи під час здійснення кримінального провадження.

Викладення основного матеріалу. Аналізуючи окремі проблемні питання щодо сутності суб'єктів злочинного впливу, необхідно відзначити, що й до встановлення кримінальної відповідальності за вчинення таких діянь, вченими досліджувалась особа лідера кримінального середовища та лідерів злочинних угруповань, зокрема й на монографічному рівні. Так, доволі детально вказана проблема проаналізована Р. В. Яцкевичем,¹ який відзначає, що лідер кримінального середовища – це особа, яка у процесі розвитку злочинної кар'єри та наявності необхідних особистих якостей, досягла високого рівня у структурі злочинної ієрархії та може поширювати злочинний вплив на значну частину кримінального середовища. Продовжуючи свій аналіз, дослідник використав і різні криміналістично значимі критерії для класифікації лідерів кримінального середовища та виокремив такі їх види:

За критерієм формування кримінальної кар'єри: а) лідери кримінального середовища, які досягли відповідного статусу у злочинній ієрархії у результаті поступової злочинної кар'єри; б) лідери кримінального середовища, які отримали відповідний статус за відсутності злочинної

¹ Яцкевич Р. В. Виявлення та розслідування злочинної діяльності лідерів кримінального середовища у місцях позбавлення волі : дис.... докт. філософії : 081 «Право». Одеса. 2020. 223 с.

кар'єри.

За критерієм визнання лідера іншими представниками кримінального середовища: а) осіб, які визнаються лідерами усіма представниками кримінального середовища; б) осіб, які визнаються лідерами частиною кримінального середовища, що характерно для осіб кавказької національності, які отримали статус «вор в законі» без проходження кримінальної кар'єри і тому їх статус як лідерів кримінального середовища ставиться під сумнів іншими представниками злочинної ієрархії; в) особи, які втратили статус лідера кримінального середовища внаслідок порушення неформальних норм кримінальної субкультури, але продовжують позиціонувати себе як лідери кримінального середовища.

За рівнем поширення злочинного впливу: а) поширюють злочинний вплив на виключно у межах функціонування кримінального середовища як антисуспільного соціального явища; б) поширюють злочинний вплив як на кримінальне середовище, так і на легально функціонуючі соціально-економічні інститути; в) поширюють злочинний вплив на окремі складові функціонування кримінального середовища.

За критерієм територіальних меж поширення злочинного впливу: а) особи, які поширюють злочинний вплив на регіональному рівні; б) особи, які поширюють злочинний вплив на національному рівні; в) особи, які поширюють кримінальний вплив на міжнародному рівні.

Слушно звернути увагу, що у контексті формування класифікацій лідерів кримінального середовища за криміналістично значимими ознаками розроблена вчиним класифікація є найбільш розгорнутою та загалом нами підтримується.

Також слушно звернути увагу й на інші наявні підходи щодо класифікації та характеристики лідерів кримінального середовища. Так, досліджуючи проблематику протидії функціонуванню організованих злочинних угруповань, які сформовані на етнічній основі В. Г. Севрук, відзначає, що за результатами проведеного дослідження можна виокремити такі основні характеристики лідерів злочинних угруповань, зокрема етнічної спрямованості: організаторські здібності; значний кримінальний та життєвий досвід; отримання доходів лише злочинним шляхом; високі вольові якості, дотримання «воровський ідеалів»; аналітичний розум; наявність авторитету серед інших лідерів злочинного світу; надання матеріальної допомоги кримінальним угрупованням; знання воровський законів та відданість їм; швидке заміщення складу групи та перерозподіл ролей; відновлення втрачених злочинних зв'язків.¹ Можна також підтримати позицію П. С. Єпринцева, який відзначає, що у контексті діяльності організованих злочинних угруповань сама характеристика лідера відрізняється від інших злочинців. Його безперечний авторитет у такій групі зумовлює колективний зв'язок злочинної діяльності всіх членів

¹ Севрук В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика: монографія. Київ. «Видавництво Людмила». 2022. 1092 с.

злочинного угруповання.¹

Інші науковці відзначають, що лідер злочинного середовища – це особа, яка користується значним авторитетом, спрямовує напрями кримінальної діяльності, є активним ідеологом кримінального середовища. До його основних характеристик можна віднести: злочинний професіоналізм; організаторські та управлінські здібності; комунікабельність; швидке пристосування до нових умов (реалій); відмова від законслухняної поведінки; вміння об'єднати осіб антисуспільної спрямованості і підкорювати їх відповідній ідеї; здатність протистояти правоохоронним органам і соціальному контролю; добре знання звичаїв і традицій злочинного світу.²

Підсумовуючи викладені наукові підходи, слушно відзначити, що за змістовною основою та визначенням відповідної системи ознак дослідники відносно тотожно підходять до розуміння сутності особи лідера кримінального середовища, а також системи його типових ознак. Водночас, необхідно звернути увагу на те, що дослідження таких осіб переважно здійснювалось крізь призму функціонування злочинних угруповань різних типів, що не заважає загалом екстраполювати відповідні положення й на дослідження «суб'єкта злочинного впливу», який може не входити до структури конкретного злочинного угруповання, а здійснювати автономну злочинну діяльність.

Аналіз відповідної примітки до ст. 255 КК України свідчить, що під суб'єктом злочинного впливу, фактично необхідно розуміти особу, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям сприяє, спонукає, координує або здійснює розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності. Аналізуючи вказане визначення залишимо поза увагою функціональну спрямованість такої особи, а звернімось до аналізу типових характеристик, які визначені законодавцем. Перед початком аналізу, слушно звернути увагу й на те, що до таких характеристик законодавцем не віднесено «досвід злочинної діяльності» та «належність до відповідної страти кримінального середовища».

Так, перш за все, звернімось до аналізу такої ознаки як наявність авторитету, який дозволяє особі встановлювати або поширювати злочинний вплив. Наведене вимагає звернення до розуміння сутності категорії «авторитет» у загальноприйнятому значенні. У контексті психології управління авторитет – це інтегральна властивість особистості, яка формується на базі її професійних, моральних, інтелектуальних якостей як результат відображення у свідомості людей наявної значимості, цінності та корисності таких характеристик.³

¹ Єпринцев П. С. Організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Одеса : Видавництво «Юридика». 2023. 560 с.

² Цехан Д. М. Оперативно-розшукова протидія злочинності у місцях позбавлення волі: монографія. Одеса: Юридична література. 2021. 296 с.

³ Примак М. Д. Психологія управління в організації : навчальний посібник. Вінниця : ВНТУ. 2016. 150 с.

Екстраполюючи вказаний підхід на поняття «авторитет» у контексті суб'єкта злочинного впливу можна відзначити, що він повинен формуватися на основі таких показників:

а) професійний, що фактично вимагає наявності у суб'єкта значного досвіду злочинної діяльності (професіоналізму) та відповідної кримінальної кар'єри;

б) морально-інтелектуальних якостей, уміння організовувати людей, чітке дотримання відповідного морального імперативу, розсудливість тощо. Слушно зауважити, що набуття та наявність у особи таких навиків прямо корелює із певним життєвим досвідом, зокрема й відбуванням покарання у виді позбавлення волі;

в) відображення у свідомості людей значимості такого авторитету, тобто фактичне сприйняття його іншими. Щодо останньої позиції, то у наукових дослідженнях, як правило, звертається увага, що суб'єкт злочинного впливу володіє авторитетом у структурі кримінального середовища – визнається таким іншими особами, які усвідомлено ведуть протиправний спосіб життя. Водночас, у межах сучасних реалій такий підхід видається дискусійним, оскільки для реалізації відповідних функцій, такий авторитет має поширюватись та визнаватись й іншими членами суспільства, які загалом не дотичні до кримінального середовища, особливо у контексті застосування норми, яка встановлює кримінальну відповідальність за звернення за застосуванням злочинного впливу.

У той же час, звернімо увагу, що вивчення матеріалів кримінальних проваджень свідчить, що не всі особи, які притягуються до кримінальної відповідальності відповідним ознакам. Зважаючи на викладене у контексті авторитету як характеристики суб'єкта злочинного впливу слушно використати обґрунтований у психології підхід «сукупного авторитету», який щодо суб'єкта злочинного впливу, на нашу думку, включати такі показники:

а) наявність досвіду злочинної діяльності та відбування кримінального покарання;

б) система кримінальних зв'язків, зокрема й з «ворами в законі», а також іншими лідерами кримінального середовища;

в) наявність відповідних організаторських здібностей, які дозволяють:
а) організувати цілеспрямовану та систематичну діяльність, великої кількості людей, наприклад, з метою дезорганізації роботи установ виконання покарань; б) чітке функціонування кримінальні процесів, наприклад, постачання у установу заборонених предметів та речовин, організація поповнення та розпорядження «общаком» тощо.

Загалом, необхідно звернути увагу, на організаторські здібності у даному випадку мають значно ширше трактування ніж організаторська функція лідера конкретного злочинного угруповання, оскільки остання спрямовується на планування та координацію конкретної злочинної діяльності конкретного угруповання.

У випадку організаторських здібностей суб'єкта злочинного впливу,

слушно, вести мову про фактичний менеджмент складних систем, зокрема місць позбавлення волі, що вимагає ефективного неформального управління різними сферами життя установи – від організації праці засуджених до вирішення конфліктів та підтримки збалансованого існування в установі виконання кримінальних покарань різних груп засуджених негативної спрямованості. Наведене підтверджується й відповідною системою дій, які, як правило, вчиняють особи, котрі притягуються до кримінальної відповідальності за ст. 255-1 КК України, а саме: прийняття на себе усієї повноти неформальної влади в установах виконання покарань під статусом «смотрящого»; встановлення серед засуджених правил поведінки відповідно до злочинських законів та традицій та спонукання їх неухильного дотримання засудженими; призначення окремих осіб, які користуються авторитетом серед засуджених «смотрящими за бараками»; забезпечення та контроль за надходженням до установи виконання покарань заборонених для користування речей, речовин, грошових коштів та їх розподіл серед засуджених; прийняття рішень щодо протиправної видачі ув'язненим засобів зв'язку; організація азартних ігор на території установи з метою отримання доходу; визначення місця засудженого у неформальній стратифікації, а також можливості переходу в іншу касту; вирішення спорів між засудженими на основі злочинських традицій, ведення переговорів від імені засуджених з іншими особами, зокрема й поза межами установи виконання покарання; сприяння у переведенні засуджених у межах відділень; участь у злочинному зібранні «сходці».

г) належність до відповідної страти лідерів кримінального середовища. У контексті цього, слушно відзначити, що така належність може мати «неформально нормативний характер» у випадку коли місце особи у структурі кримінального середовища визначається «вором в законі», або фактичний характер – особа починає фактично виконувати функції, які характерні для представника відповідної ієрархічної ланки представника кримінального середовища і після цього отримує відповідний неформальний статус за рішенням інших представників кримінального середовища. Як відзначає Д.М. Цехан, за вказаним критерієм до суб'єктів злочинного впливу слушно відносити осіб, які у неформальній стратифікаційній системі кримінального середовища, зокрема й у місцях позбавлення волі, займають положення – «смотрящий», «положенець», «кримінальний авторитет», а до суб'єктів підвищеного злочинного впливу осіб, які у неформальній стратифікації кримінального середовища займають положення «вор в законі»¹. У контексті цього, слушно також звернути увагу й на те, що відповідні категорії та рівень їх авторитету, який прямо корелює із масштабами встановлення або поширення злочинного впливу відносяться до неформальних та не визначені законодавчо, що вимагає під

¹ Цехан Д. М. Оперативно-розшукова протидія злочинності у місцях позбавлення волі : монографія. Одеса : Юридична література. 2021. 296 с.

час досудового розслідування приділення особливої уваги доказуванню належності особи до відповідної статі у структурі кримінального середовища. Необхідно звернути увагу, що використання неформальних термінологічних конструкцій, зокрема й «вор в законі» може призводити до окремих проблем із кваліфікацією таких кримінальних правопорушень. Наприклад, наразі, у зв'язку із відсутністю відповідної судової практики не має однозначного підходу як діяти коли злочинний вплив встановлює або поширює особа, яка перебувала у статусі «вор в законі», але в силу порушень неформальних правил поведінки, встановлених для такої категорії осіб втратила такий статус і не визнається «вором в законі» іншими представниками злочинного середовища. У даному випадку виникає обґрунтоване питання щодо можливості кваліфікації діянь такої особи за ч.2 ст.255-1 КК України, оскільки вона не користується авторитетом, але може здійснювати відповідну систему дій, які характерні для встановлення або поширення злочинного впливу шляхом застосування погроз, насильства та інших засобів, які утворюють самостійні склади кримінальних правопорушень.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно звернути увагу, що категорія «лідер кримінального середовища», яка традиційно використовувалась у наукових джерелах як узагальнена термінологічна конструкція, нині, фактично знайшла своє відображення у нормах КК України – «суб'єкт злочинного впливу». У той же час, визначення такого спеціального суб'єкта злочину видається доволі узагальненим, оскільки для виокремлення його характеристик законодавець використав відповідний перелік оціночних понять, які доволі складно однозначно трактувати під час правозастосовної практики, зокрема й щодо розуміння такої категорії як «наявність авторитету», що є оціночним поняттям та потребує встановлення та доказування під час розслідування кожного кримінального провадження щодо меж такого авторитету, кола осіб на яких він розповсюджується тощо для визначення можливості віднесення конкретної особи до відповідної категорії – «суб'єкт злочинного впливу» або «суб'єкт підвищеного злочинного впливу».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єпринцев П. С. Організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика». 2023. 560 с.
2. Примак М. Д. Психологія управління в організації: навчальний посібник. Вінниця : ВНТУ. 2016. 150 с.
3. Севрук В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика: монографія. Київ. «Видавництво Людмила». 2022. 1092 с.

4. Цехан Д. М. Оперативно-розшукова протидія злочинності у місцях позбавлення волі : монографія. Одеса : Юридична література. 2021. 296 с.

5. Яцкевич Р. В. Виявлення та розслідування злочинної діяльності лідерів кримінального середовища у місцях позбавлення волі : дис.... докт. філософії : 081 «Право». Одеса. 2020. 223 с.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2024

Roman I. YAKUMOVUCH,

Postgraduate Student

(National University «Odesa Law Academy», Odesa, Ukraine)

SUBJECT OF CRIMINAL INFLUENCE: ESSENCE AND CHARACTERISTICS OF INDIVIDUAL SIGNS

The article analyses the essence and individual characteristics of a special subject of crime - a subject of increased criminal influence. It is emphasized that currently there are lively scientific discussions on determining the essence of this category, assigning specific individuals to such a classification group, as well as identifying typical features of such individuals. Attention is drawn to the fact that the lack of clear definition of the content of this category creates a significant number of problematic issues during law enforcement, in particular regarding the exact qualification of the relevant criminal offense, as well as determining the system of circumstances that are subject to establishment and proof during the investigation of specific criminal proceedings. It is emphasized that this category of individuals has been studied in quite detail within criminology and forensics as leaders of the criminal environment, mainly in the context of studying the activities of criminal groups of various orientations. The existing scientific approaches to determining leaders of the criminal environment, as well as their classification according to the relevant features, are analysed. The typical characteristics of leaders of ethnic criminal groups proposed by scientists are studied. Special attention is paid to the analysis of authority as one of the key characteristics of the analysis of the subject of criminal influence, which actually determines the limits of its establishment and spread. The indicators by which the authority of such persons should be formed are highlighted. It is justified that in the context of the characteristics of the subject of criminal influence, it is necessary to focus on the total authority. The main parameters that characterize this type of authority are highlighted and their characteristics are given. The organizational abilities are analysed in detail as a component of the authority of the subject of criminal influence, as well as the place of the person in the informal classification of leaders of the criminal environment as a factor that determines the limits of the establishment and spread of criminal influence.

Keywords: *criminal environment leader, criminal influence, authority, subject of criminal influence, «thief in law».*

КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ОПТИЦІ

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.42>

Іммілейла Хаганіївна АДАМОВА

(Науково-дослідний інститут публічного права,
м. Київ)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗДІЙСНЕННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЙОГО АДАПТАЦІЯ ДО ВІТЧИЗНЯНОЇ СИСТЕМИ АДВОКАТУРИ

В статті представлено результати наукового аналізу досвід адвокатської діяльності провідних демократичних країн світу, на основі чого напрацьовано рекомендації практичного характеру спрямовані на покращення функціонування останньої. Досліджено особливості адміністративно-правового регулювання адвокатури в країнах ЄС, проведено його співставний та порівняльний аналіз з нормами чинного українського законодавства, що регулює адвокатську діяльність в країні. Дослідження світового досвіду адвокатської діяльності розвинених країн світу є необхідним та обумовленим потребою реформування даного органу в рамках поступового переформатування українського правового поля, спрямованого на майбутню його синхронізацію з юридичною екосистемою Європейського союзу, так як Європейський шлях розвитку для нашої країни є безальтернативним. Від ефективності роботи українських правників, залежить ступінь реалізації громадянами їх конституційних прав, і як наслідок можна констатувати факт, того, що діяльність адвокатури є однією з головних основ будь якої демократичної країни, тому дослідження має неабияку актуальність, є важливим і відповідає потребам сьогодення.

Ключові слова: адвокатура, адвокатська діяльність, правник, законодавство, правове поле, реформа, цифровізація, штучний інтелект, юридична екосистема.

Постановка проблеми. Не зважаючи на невпинне зближення України та цивілізованого Європейського світу проблеми належної реалізації права на захист та ефективного виконання своїх функціональних обов'язків представниками адвокатури стоїть достатньо гостро. Рівень довіри населення до вищевказаної незалежної професійної діяльності адвоката є не достатньо високим, в порівнянні з країнами ЄС. Однією з причин цього є саме юридична екосистема в якій існує українська адвокатура. Вона потребує більш глибокої демократизації та цифровізації, що по своїй суті є тектонічними змінами, які необхідно впроваджувати в країні та її законодавстві.

Адвокатура молодій країні перебуває в процесі свого формування, невпинно розвивається та видозмінюється. В порівнянні з Україною, Європейські країни сотнями років формували свою правову культуру та законодавство, тому запозичення їх досвіду може зекономити роки, а може й десятки років завдяки аналізу готових нормативно-правових механізмів діяльності адвокатури, практичної реалізації особливостей процесуального порядку її діяльності. Європейські юридичні надбання в даній сфері, що формувалися світовою та Європейською правовою спільнотою упродовж сотень років, є надзвичайно цінними та такими, що представляють практичний інтерес для наукових досліджень. Отриманні знання заслуговують подальшої адаптації та впровадження їх в національне законодавство, що власне й буде реалізовано в рамках даного дослідження, шляхом створення відповідних рекомендацій практичного характеру.

Питання надбання зарубіжного досвіду здійснення адвокатської діяльності та його адаптація до вітчизняної системи адвокатури є достатньо глибоко розкритим українськими вченими, такими як : Ю. Оніщик, який вивчав досвід адвокатури Польщі та перспективи, його впровадження в Україні¹. М. Косенко спрямувала свої наукові пошуки на з'ясування досвіду зарубіжних країн щодо організаційно-правових засад діяльності дисциплінарних органів адвокатури². І. Фоміна, яка вивчала взаємини між адвокатом та клієнтом через призму зарубіжного досвіду³. В. Святоцька розглянула стандарти організації та професійної діяльності адвокатури⁴. Т. Вільчик здійснила комплексне дослідження теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних із правовою регламентацією та функціонуванням інституту адвокатури у країнах Європейського Союзу та в Україні⁵. Не

¹ Оніщик Ю.В. Правові засади діяльності адвокатури: досвід Польщі та перспективи України. Multidimensionality of Ukrainian-Polish cooperation: genesis, particularities and prospects: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. P. 267-278.

² Косенко М.С. Досвід зарубіжних країн щодо організаційно-правових засад діяльності дисциплінарних органів адвокатури. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 2. С. 151–158.

³ Фоміна І.Ф. Взаємини між адвокатом та клієнтом: зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 297.

⁴ Святоцька В.О. Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2021. С. 58.

⁵ Вільчик Т.Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: автореф. дис. доктора юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2016. С 18.

зважаючи на істотну вивченість даного питання не розкритими залишаються певні аспекти адвокатської діяльності, які потребують додаткового вивчення, такі як розвиток адвокатської діяльності за рахунок цифровізації та впровадження новітніх технологій в юридичну екосистему країни, водночас синхронізуючи цей вектор розвитку з впровадженням в законодавство найпрогресивніших світових практик адвокатської діяльності.

Мета статті полягає в напрацюванні дієвих практичних рекомендацій на основі вивчення іноземного досвіду щодо змін та доповнень до чинного законодавства, яке регулює адвокатську діяльність в країні, з метою підвищення рівня довіри до даної інституції, його демократизації та підвищення ефективності його роботи, створення покрокового плану адаптації позитивного світового досвіду в українське правове поле, яким регулюється адвокатська діяльність.

Виклад основного матеріалу. Очевидним та зрозумілим фактом, який є аксіомою сучасної реальності і не потребує доведення, є те, що адвокатура є фундаментальною опорою будь-якого правового суспільства, так як правники захищають інтереси всіх людей в не залежності від їх соціального статусу, расової чи культурної приналежності, рівня матеріального достатку, обізнаності, тощо. Це дає змогу всім громадянам мати рівний доступ до вищевказаної не державної інституції, і успішно реалізовувати право на захист передбачене Конституцією України. Саме з цією метою створено інститут безоплатної правової допомоги, який допомагає громадянам, що в силу різних життєвих обставин не мають фінансової спроможності оплачувати послуги платного адвоката, реалізовувати своє право на захист, бути обізнаними з усіма процесуальними діями в яких вони беруть участь, а також їх можливими наслідками. Основна функція адвокатури – це забезпечення справедливості, законності, неупередженого ставлення до громадян, встановлення істини по кожній окремій справі, не допущення того, щоб не винний був підданий не законно покаранню, забезпечення належності процесуально-правових процедур, що здійснюються правоохоронцями та прокуратурою під час проведення досудового розслідування кримінальних проваджень, суддею в ході судового розгляду матеріалів та також у всіх інших можливих випадках. Від того на скільки ефективно працює адвокатура залежить рівень демократичності та добробуту населення. Радянське минуле України є негативним фактором, що наклав серйозний слід на роботу всіх державно-владних інституцій. В особливості варто виділити відбиток радянських тоталітарних методів управління країною, що на практиці виглядають, як схильність до використання спеціальних служб та правоохоронних органів в цілях, що не відповідають їх повноваженням, та не властиві їх правовій природі, а саме придушенню свободи слова та інакомислення, боротьба з особами здатними до критичного мислення і транслявання їх точок зору на маси, відсутність справедливих демократичних процедур. Очевидно, що інституту адвокатури було важко функціонувати в таких умовах, належно

виконувати свої функціональні обов'язки. Задля повної ліквідації впливу вищеописаних авторитарних механізмів на країну, владі необхідно вивчати та запозичувати досвід адвокатської діяльності країн, які вже станом на сьогодні збудували успішні демократичні моделі органів державної влади, сформували належні правові процедури, і нормативно-правову базу загалом, яка дозволяє реалізувати судочинство та правоохоронну діяльність належним чином, так, щоб винні були притягнуті до справедливої, співмірної вчиненому діянню, юридичної відповідальності, і в такий спосіб, щоб не порушувалися права і свободи людини і громадянина, а покарання було рівнозначне скоєному діянню. Тому вивчення міжнародного досвіду здійснення адвокатської діяльності з метою запозичення його кращих аспектів та впровадження їх в українське законодавство, враховуючи особливості реалій нашої країни, є необхідністю обумовленою сьогоднішнім часом.

В межах наукової праці слушним є розгляд досвіду США щодо роботи даної інституції. «У Сполучених Штатах Америки, організація та діяльність адвокатури вимагає складання відповідних екзаменів, умови яких встановлюються Верховним судом кожного окремого штату. Адвокати мають право здійснювати свою діяльність лише в межах власного штату. Цікаво, що для представлення інтересів клієнта в судах іншого штату потрібно або скласти новий іспит, або отримати спеціальний дозвіл. Самі ж асоціації адвокатури в США можуть бути декількох видів: 1) асоціації адвокатів штату – офіційне об'єднання всіх адвокатів штату, що займається ліцензуванням, контролює дотримання адвокатами професійної етики та накладає дисциплінарні стягнення; 2) добровільні асоціації – об'єднання адвокатів, що діють на рівні міста, штату, країни в цілому, які займаються підвищенням кваліфікації своїх членів, наданням безкоштовної юридичної допомоги на добровільних засадах»¹. Враховуючи особливості американського законодавства, яке переважно спирається на прецедентне право, дуже важливою виглядає співпраця в рамках обміну досвідом українських та їх заокеанських колег. В США корпоративна культура правників знаходиться на іншому рівні, впорядкованість і системність системи правосуддя викликають захоплення. Українські адвокати змогли б перейняти цей прекрасний досвід саме шляхом безпосереднього стажування, прийняття участі в різного роду правничій діяльності в США. Також варто відзначити важливість впливу адвокатів на законотворчу діяльність. Оскільки рушійною силою змін в країні є органи законодавчої влади, то очевидною є важливість взаємодії представників даної гілки влади та адвокатури, напрацювання спільних змін та доповнень в чинне законодавство, які були б спрямовані на демократизацію органів державної влади, процесуальних процедур, домінації верховенства права над корупційними схемами. Участь адвокатів в формуванні правового поля

¹ Личенко І. Загальні засади організації та функціонування адвокатури зарубіжних країн. *Вісник Національного університету «Львівська З політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. № 1. С. 157; Котелевська В. Р. Зарубіжний досвід організації та діяльності адвокатури. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/21dfed1e-6685-4fbc-831a-229921834574/content>.

автоматично означає його демократизацію, врахування більшої кількості інтересів громади а також зменшення простору для можливих маніпуляцій. Водночас іноземний досвід адвокатури був би безцінним та конче необхідним задля створення дійсно якісних перетворень в країні. Тому поглиблення взаємодії по вищеприписаному типу є безальтернативним вектором розвитку як адвокатури, так і всього правового поля в країні.

При детальному вивченні діяльності адвокатів у провідних демократичних та економічно успішних країнах світу, можна прийти до висновку, що вона спирається на схожі базові організаційно-регулятивні патерни. Варто виділити, що «в багатьох країнах світу існують так звані адвокатські палати – некомерційні та недержавні організації, засновані на обов'язковому членстві адвокатів чи палат адвокатів. Такою в Україні є Національна асоціація адвокатів України. В США також є схожа організація, що має назву Американської асоціації адвокатів¹. Обов'язковою умовою для зайняття адвокатською діяльністю в 32 штатах та Вашингтоні, окрузі Колумбія, є членство саме в цій організації. Отже, історія американської адвокатури мусить розглядатися крізь призму розвитку Американської асоціації юристів, адже, таким чином, можна помітити в певній мірі схожість між організацією адвокатури в Україні та Сполучених Штатах Америки. У своїй діяльності адвокати США керуються звичаями, положеннями прецедентного права та корпоративних норм. Законодавством більшості штатів передбачені іспити претендентам, які бажають вести адвокатську діяльність. Зобов'язання, щодо організації та проведення подібних іспитів покладено на суди. Юристи, допущені до адвокатської практики на підставі складеного іспиту, отримують патент, що дає право на виступ у судових засіданнях у всіх судах на території штату, де отримано патент. Для того, щоб отримати право виступати в судах інших штатів, адвокату необхідно скласти новий іспит і отримати ще один патент. В іншому випадку він може виступати на судовому засіданні лише у присутності адвоката з патентом на практику в цьому штаті та лише з дозволу голови суду»². Така особливість викликана тим, що законодавство в США різниться в залежності від штату, де відбулася подія, тому абсолютно логічною є вимога володіти законодавством того штату де відбувається розгляд справи по суті. Якщо розглядати американську адвокатуру, як модель для перейняття позитивного досвіду та найкращих надбань, то варто виділити наступні напрямки: адвокатська етика та культура поведінки, цифровізація діяльності адвокатури та всієї судової системи загалом, до того ж можливість впровадження прецедентного права в Україні є досить цікавою, але дискусивною, і за своєю глибиною і ступенем важливості заслуговує

¹ Котелевська В. Р. Зарубіжний досвід організації та діяльності адвокатури. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/21dfed1e-6685-4fbc-831a-229921834574/content>.

² ABA Timeline: About the American Bar Association. URL: https://www.americanbar.org/about_the_aba/timeline/?q=&wt=json&start=0; Касаткін В.В. Генезис та сучасний стан адвокатури в США. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11 листопада 2022 р.) / редкол.:Н. М. Бакаянова (гол.) ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2022. С. 457-460.

розгляду в рамках окремої наукової праці.

Активний розвиток технологій неминує призведе до адаптації нормативно-правової бази на якій ґрунтується діяльність адвокатури під нові реалії сьогодення. В рамках нової реальності, невинної глобалізації процесів особливо важливим стає співвідношення стратегії розвитку правового поля, що імплементується державою, до потреб народу обумовлених такими чинниками як війна, економічні проблеми, можливі сценарії нових глобальних воєн та пандемій, що неминує можуть вплинути і на Україну. В таких умовах найбільш гостро стоїть запит на збереження законності, втриманні порядку, не допущенні анархії та зловживань, в тому числі з боку державно-владних інституцій. Нові виклик потребують і нових методів реагування задля успішного нівелювання існуючих загроз. Тому важливо успішно рухатися вперед в ногу з часом. Прикладом такого руху є впровадження штучного інтелекту в діяльність системи судочинства, і не тільки, що зменшить вплив «людського фактору» на результати розгляду справи, зменшить можливості потенційних зловживань. Загалом цифровізація органів державної влади зменшує вплив людського фактору на прийняття тих чи інших рішень, а значить зменшує простір для можливих зловживань, створює сувору процедуру, яку не можливо порушити, ігнорувати чи нівелювати. Повний контроль та гласність діяльності судової системи – це шлях в тому числі до прозорості і ефективної адвокатської діяльності, так, як ці речі взаємопов'язані і являються структурними складовими всеохоплюючої правової системи країни. В рамках воєнного стану українське правове поле частково втратило свою синхронізованість з його світовим аналогом, через відступ України від дотримання певних прав і свобод людини і громадянина. Тому адаптація світового досвіду, саме в таких реаліях є досить проблемною, але можливою, при правильному розподілі пріоритетів та професійно вибудованій стратегії реалізації.

Вагомим фактором на шляху до використання зарубіжного досвіду в реформуванні адвокатури є дослідження співпраці між адвокатськими об'єднаннями та судами, в тих же США та Європейському союзі. Одним з базових аспектів, який варто було б перейняти в наших зарубіжних партнерів є прийняття суддями участі в підготовці адвокатів, залучення їх до викладання предметів в академії адвокатури. Такий підхід обумовлений тим, що вони є професіоналами практиками, які на регулярній основі працюють з діючим законодавством, знають його переваги та недоліки.

Задля більш предметного аналізу правил адвокатської діяльності Європейського союзу розглянемо особливості функціонування адвокатури в Німеччині, як провідної Європейської економіки та лідеру союзу в багатьох напрямках діяльності. «В Німеччині колегії адвокатів утворюються за територіальним принципом і об'єднують правників, приписаних до суду однієї й тієї землі. Виконавчим органом колегії є правління, що зазвичай складається із семи осіб. Якщо при виборі членів правління не подано більшості голосів за того чи іншого кандидата, вирішальним є не голос

голови, а жеребкування. Цікавим аспектом є те, що в Німеччині адвокати можуть займатись і нотаріальною справою, якщо у них є досвід більше 5-ти років, з яких щонайменше три роки – у конкретному регіоні країни, в якому вони планують отримати ліцензію на право провадження нотаріальної діяльності»¹.

Велика Британія, як найближчий та один з найпотужніших партнерів Європейського союзу має значний досвід в формуванні системи адвокатів та правничої діяльності. «У Сполученому Королівстві Великобританії та Північної Ірландії адвокатський стан ділиться на барристерів, солісіторів і атторнеїв. Історично склалося, що Велика Британія «поділена на 2 юридичні полюса. Кожен штат формує асоціацію юристів, що складається з адвокатів, корпоративних юристів та державних атторнеїв. Правила більшості штатів передбачають обов'язкове членство всіх юристів-практиків в асоціації, про що вже йшлося вище. У США поняття адвокатури та асоціації адвокатів тотожні. У вигляді добровільних організацій асоціації існують лише в деяких штатах та великих містах. Добровільною організацією загальнонаціонального масштабу є Американська асоціація адвокатів, про яку вже багато разів згадувалося». Якщо Англія і Уельс користуються послугами солісіторів і барристерів, то судові системи Північної Ірландії та Шотландії мають деякі відмінності². Правовий статус солісітора передбачає самостійне виконання особою, віднесеним до цієї групи професійних юристів, своїх обов'язків. Барристери, як друга категорія професійних адвокатів в Англії, являє собою сукупність осіб, правовий статус яких ближчий до прав та обов'язків адвокатів в умовах національних правових систем континентальної правової сім'ї. У свою чергу, з числа барристерів зазвичай призначається Генеральний атторней – вище адвокатське звання в Великобританії, що присуджується адвокату, який представляє Британську Корону. Наявність у Британії двоступінчастої системи надання правової допомоги значно збільшують витрати на ведення справи, а також у ряді випадків робить процес вирішення правового спору досить тривалим»³. Вузька специфікація британських правників є однією з особливостей адвокатури даного регіону, але необхідність її запозичення і впровадження в Україні є вкрай дискусійною, і справедливо заслуговує проведення окремого дослідження х цієї проблематики. Враховуючи, що об'єднане королівство включає Англію, Ірландію, Британію і Уельс, можна прийти до висновку, що дана система стала історичним надбанням, що з'явилося на перетині різних правових культур країн членів об'єданого

¹ Котелевська В. Р. Зарубіжний досвід організації та діяльності адвокатури. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/21dfed1e-6685-4fbc-831a-229921834574/content>.

² Котелевська В. Р. Зарубіжний досвід організації та діяльності адвокатури. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/21dfed1e-6685-4fbc-831a-229921834574/content>; Рибкіна Ю. Є. Особливості адвокатури Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. *Адвокатура: минуле та сучасність* : матеріали III Міжнар. наук. конференції молодих вчених, аспірантів та студентів. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 265.

³ Котелевська В. Р. Зарубіжний досвід організації та діяльності адвокатури. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/21dfed1e-6685-4fbc-831a-229921834574/content>.

королівства. Загалом системність і впорядкованість діяльності адвокатів Великої Британії є надбанням однієї з найстаріших світових демократій, яка шляхом природнього багатівічного розвитку перетворилася в гармонійну структуровану систему з пріоритетом на підтримання правого ладу в країні, встановлення істини та справедливості, в кожного окремого випадку, який розглядається в її рамках, домінації верховенства права над будь-якими можливими негативними факторами.

Серед найближчих та найвідданіших партнерів України в Європейському союзі є Польща. Реформування економіки та правової системи шляхом синхронізації з Європейською нормативно-правовою базою викликає захоплення, та обумовлює практичний інтерес до особливостей законів та правил, що діють на території цієї країни. Варто виділити, що «Польща є однією з перших країн, яка створила умови для працевлаштування українських адвокатів. Національна асоціація адвокатів України оприлюднила відповідну інформацію, яка описує процедуру доступу для заняття адвокатською діяльністю в Польщі. Зокрема, для внесення до списку адвокатів необхідна довідка про те, що іноземний адвокат зареєстрований в Україні як особа, уповноважена на здійснення адвокатської діяльності. До заяви також має додаватися завірена копія документа, що підтверджує громадянство заявника»¹. Така можливість для українських правників є абсолютним кроком вперед, який дає змогу вивчити особливості адвокатури Польщі, що базуються на правилах діяльності адвокатів ЄС, прийняти участь в судочинстві Європейського зразка, оцінити його переваги та недоліки, сформувавши прекрасний практичний досвід інтернаціональної правничої діяльності. Також таким чином можна дослідити та зрозуміти базові аспекти функціонування Європейської адвокатури в цілому. Збільшення інтеграції українських адвокатів в правове поле Польщі та Європейського союзу – це значний крок вперед для української держави в напрямку її демократизації та зближення з цивілізованим світом.

«Процеси всесвітньої глобалізації зумовлюють необхідність зміни орієнтирів і концептуальних підходів. Україна, яка бере активну участь у глобалізаційних процесах, коригує свою правову політику відповідно до світової правової політики інших держав. Це відбувається шляхом проведення судово-правової реформи, яка здійснюється з урахуванням міжнародного та європейського досвіду. Вітчизняна правова система приводиться у відповідність до правових стандартів міжнародного та регіонального рівнів, що дедалі більше підштовхує Україну орієнтуватися на міжнародні та регіональні (європейські) правові стандарти, які, зі свого боку, слугують еталонами, загальноновизнаними та уніфікованими зразками. Такі вказівники є дуже важливими для України, адже передбачають як вплив міжнародних орієнтирів на вітчизняну правову систему, так і навпаки

¹ Здійснення адвокатської діяльності: досвід Польщі. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/zdijsnennya-advokatskoyi-diyalnosti-dosvid-polshhi>.

– української правової системи на світові юридичні процеси. Запровадження міжнародних та європейських правових стандартів у національну правову систему є необхідністю і на шляху євроінтеграції нашої держави та також вони є одним із чинників удосконалення правової системи України»¹.

Висновки. Адвокатура – це той елемент, що слугує запорукою внутрішнього балансу правової системи країни, який також зберігає демократичність держави, є базовою фундаментальною підвалиною верховенства права та людської моралі. Тому успіх в створенні по справжньому людино-орієнтованої демократичної адвокатури реалізується, в першу чергу, шляхом вивчення та запозичення найкращих алгоритмів діяльності правників, що існують в демократичному світі, а також переформатування та впровадження даного досвіду в Україні спираючись на її особливості.

Цифровізація та адвокатська етика є дійсно важливими напрямки, що варті уваги. Впровадження цифрових технологій в судочинство зменшить можливості для зловживань, пришвидшить обробку інформації, зменшить навантаження на суддів та апарат суду, а розвиток адвокатської етики приведе до формування нової проєвропейської ментальності правників в Україні, що дозволить нашій країні зробити ще один вагомий крок в напрямку зближення з цивілізованим світом.

Можна дійти висновку, що майбутнє української адвокатури – це глибока інтеграція в правову систему ЄС, шляхом змін та доповнень до чинного законодавства, що регулює дану сферу. До того ж впровадження всеохоплюючої цифровізації є альтернативою можливим зловживанням, а також вона б сприяла розвантаженням суддів, так, як обробка інформації та прийняття рішень і їх процесуально-документальне оформлення займало б значно менше часу. Практична реалізація процесу цифровізації мусить проходити на базі штучного інтелекту, який зміг би забезпечувати як швидко і ефективну обробку даних, так і їх захист від злочинних не санкціонованих посягань. Водночас дуже важливим фактором є загальна демократизація правового поля України і наявних в ньому процесуальних механізмів, по Європейському прикладу, так, як діяльність адвокатури відбувається саме в його рамках. Тому реформа адвокатури і запровадження досвіду провідних країн світу в українське законодавство, що регулює діяльність даної інституції мусить відбуватися разом з глибокими системними змінами юридичної екосистеми країни, впровадженням технологічних інновацій в тому ж числі. Найбільш значущі шляхи вивчення зарубіжного досвіду адвокатури це збільшення стажувань наших правників за кордоном, вивчення ними практичних аспектів роботи законодавства провідних країн світу, накопичення досвіду і створення практичних рекомендацій по результатам такої роботи, щодо адаптації нових знань та досвіду в вітчизняну правову систему.

¹ Вільчик Т., Святоцька В. Міжнародні стандарти адвокатури: проблеми імплементації у національну правову систему. *Право України*. 2019 № 12. С. 61.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вільчик Т., Святоцька В. Міжнародні стандарти адвокатури: проблеми імплементації у національну правову систему. *Право України*. 2019 № 12. С. 54–69.
2. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: автореф. дис. доктора юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2016. 42 с.
3. Здійснення адвокатської діяльності: досвід Польщі. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/zdijsnennya-advokatskoyi-diyalnosti-dosvid-polshhi>.
4. Касаткін В. В. Генезис та сучасний стан адвокатури в США // Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11 листопада 2022 р.) / редкол.: Н. М. Бакаєнова (гол.) ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2022. С. 457–460.
5. Косенко М. С. Досвід зарубіжних країн щодо організаційно-правових засад діяльності дисциплінарних органів адвокатури. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 2. С. 151–158.
6. Котелевська В. Р. Зарубіжний досвід організації та діяльності адвокатури. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/21dfed1e-6685-4fbc-831a-229921834574/content>.
7. Личенко І. Загальні засади організації та функціонування адвокатури зарубіжних країн. *Вісник Національного університету «Львівська З політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. № 1. С. 153–159.
8. Оніщик Ю. В. Правові засади діяльності адвокатури: досвід Польщі та перспективи України // *Multidimensionality of Ukrainian-Polish cooperation: genesis, particularities and prospects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. Р. 267–278.
9. Рибкіна Ю. Є. Особливості адвокатури Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. *Адвокатура: минуле та сучасність* : матеріали III Міжнар. наук. конференції молодих вчених, аспірантів та студентів. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 264–266.
10. Святоцька В. О. Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2021. 553 с.
11. Фоміна І. Ф. Взаємини між адвокатом та клієнтом : зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 296–299.
12. ABA Timeline: About the American Bar Association. URL: https://www.americanbar.org/about_the_aba/timeline/?q=&wt=json&start=0.

Стаття надійшла до редакції 08.12.2024

Immileila Kh. ADAMOVA,

Postgraduate Student

(Research Institute of Public Law, Kyiv, Ukraine)

FOREIGN EXPERIENCE OF ADVOCACY AND ITS ADAPTATION TO THE DOMESTIC ADVOCATE SYSTEM

This article studies the experience of advocacy in leading democratic countries of the world, on the basis of which practical recommendations have been developed aimed at improving the functioning of this body in Ukraine. The features of administrative and legal regulation of advocacy in EU countries have been studied, its comparative and comparative analysis with the norms of current Ukrainian legislation regulating advocacy in the country has been conducted. The study of the world experience of advocacy in developed countries of the world is necessary and conditioned by the need to reform this body within the framework of the gradual reformatting of the Ukrainian legal field, aimed at its future synchronization with the legal ecosystem of the European Union, since the European path of development for our country is without alternative. The degree of realization of their constitutional rights by citizens depends on the effectiveness of the work of Ukrainian lawyers, and as a result, it can be stated that the activity of the advocacy is one of the main foundations of any democratic country, therefore the study is of great relevance, is important and meets the needs of the present.

Keywords: *advocacy, legal practice, European Union, lawyer, legislation, legal field, reform, digitalization, artificial intelligence, legal ecosystem.*

Людмила Олександрівна ГОЛИНСЬКА
(Одеський державний університет внутрішніх
справ, м. Одеса)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УКРАЇНІ

Наголошено, що на сторінках фахової наукової літератури основна увага приділяється у цілому правовому регулюванню поліцейської діяльності, тоді як нормативно-правові основи професійного навчання поліцейських дослідженні не достатньо. Здійснено аналіз підходів учених-правознавців щодо розуміння сутності та значення нормативно-правових основ функціонування відповідної сфери суспільного життя. З урахуванням чого сформовано авторське бачення розуміння сутності нормативно-правових основ професійного навчання поліцейських. Доведено, що в цілому чинне національне законодавство, в тому числі нормативно-правові акти, що регламентують питання професійного навчання поліцейських, останнім часом зазнали суттєвих змін, як з огляду на прагнення нашої держави відповідати визнаним світовим стандартам, так і з огляду на запровадження правового режиму воєнного стану. Обґрунтовано, що аналіз нормативно-правових актів, на основі яких здійснюється професійна підготовка поліцейських в Україні дозволить виявити недоліки та законодавчі прогалини в цій сфері суспільних відносин, що може бути взято за основу вдосконалення такого законодавства. Здійснено аналіз нормативно-правових актів, що регламентують питання професійного навчання поліцейських з урахуванням юридичної сили окремого з таких актів – від акта законодавства найвищої юридичної сили до найменшої: Конституція України, міжнародні договори України, закони України, підзаконні нормативно-правові акти. Доведено, що з огляду на кількість суб'єктів видання підзаконних нормативно-правових актів, які регламентують питання професійного навчання поліцейських, вони в сукупності можуть бути представлені як окрема система. Встановлено, що суб'єктами видання підзаконних нормативно-правових актів, положення

яких регламентують питання професійного навчання поліцейських є: Президент України, Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади – Міністерство освіти і науки України та Міністерство внутрішніх справ України.

Ключові слова: нормативно-правова основа, підготовка поліцейських, навчання поліцейських, правові засади, поліцейська діяльність.

Постановка проблеми. Функціонування будь-якої сфери суспільних відносин пов'язано із дією багатьох факторів, які мають як зовнішні, так і внутрішні прояви. При цьому, в межах будь-яких суспільних відносин встановлені правила поведінки їх учасників, відхилення від яких або ж взагалі порушення буде мати наслідком недейсне вчинення відповідного правочину, притягнення особи до міри юридичної відповідальності. Такі правила об'єктивізовані в чисельних нормативно-правових приписах, що в сукупності становить нормативно-правову основу функціонування відповідної сфери суспільних відносин. Від того наскільки повно і якісно здійснюється нормативно-правова регламентація відповідної сфери суспільних відносин, настільки ефективною буде діяльність її суб'єктів щодо виконання поставлених перед ними державою завдань. Ось чому особливого значення набувають питання щодо визначення сутності нормативно-правових основ професійного навчання поліцейських і здійснення характеристики їх складових елементів.

Нормативно-правові основи поліцейської діяльності, в тому числі питання професійного навчання поліцейських неодноразово досліджували з різних аспектів О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, М. В. Джафарова, В. О. Невядовський, О. М. Музичук, О. О. Панова, В. Б. Пчелін, О. Ю. Салманова, Є. Ю. Соболев, В. В. Чумак, С. О. Шатрава, Д. В. Швець та інші. Однак, не озираючись на безспірно вагомий внесок указаних фахівців у вирішення низки проблем теоретичного та практичного характеру, пов'язаних із здійсненням професійного навчання поліцейських, питанню визначенню її нормативно-правових основ увага приділена недостатня. Так, наприклад, досліджуючи особливості адміністративно-правового забезпечення професійної підготовки поліцейських в Україні А. В. Потопальський окремих підрозділ своєї наукової праці приділяє питанням правового забезпечення функціонування даної сфери суспільних відносин. Разом із тим, основну увагу вчений приділяє визначенню поняття категорії «правове регулювання»¹, тоді як аналіз самих нормативно-правових актів, на підставі яких здійснюється правове регулювання професійної підготовки поліцейських здійснює фрагментарно². При цьому слід зазначити й на те, що в цілому чинне національне законодавство, в тому числі нормативно-правові акти, що регламентують питання професійного навчання

¹ Потопальський А. В. Адміністративно-правове забезпечення професійної підготовки поліцейських : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. С. 53–65.

² Потопальський А. В. Адміністративно-правове забезпечення професійної підготовки поліцейських : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. С. 66–67.

поліцейських, останнім часом зазнали суттєвих змін, як з огляду на прагнення нашої держави відповідати визнаним світовим стандартам, так і з огляду на запровадження правового режиму воєнного стану. Також слід зазначити й на той факт, що аналіз нормативно-правових актів, на основі яких здійснюється професійна підготовка поліцейських в Україні дозволить виявити недоліки та законодавчі прогалини в цій сфері суспільних відносин, що може бути взято за основу вдосконалення такого законодавства.

З огляду на що *метою* представленого дослідження є визначення сутності нормативно-правових основ професійного навчання поліцейських і здійснення характеристики їх складових елементів.

Виклад основного матеріалу. Науковці під нормативно-правовими основами будь-якої діяльності розуміють систему державно-правових настанов (юридичних норм), що містяться в актах різної юридичної сили та визначають параметри належного функціонування будь-якої діяльності¹. При цьому, як цілком слушно зауважує С.З. Чорна, нормативно-правові основи – це по суті видима складова частина об'єктивного юридичного права, представлена у вигляді сукупності різнопланових правових норм, відображених у змісті зовнішніх їх носіїв, зазвичай письмових документів – джерел права, що визнаються державою. Правові основи комплексні та різнопланові за своїм призначенням: одні норми закладають основи реформування, розвитку різноманітних інституцій, інші – є засадою для правильної реалізації відповідного напряму діяльності уповноважених державою суб'єктів під час виконання ними своїх завдань та функцій². З огляду на що, під нормативно-правовими основами професійного навчання поліцейських слід розуміти сукупність нормативно-правових актів, з урахуванням юридичної сили окремих з яких здійснюється професійне навчання поліцейських за відповідними напрямами.

Так, на сьогодні нормативно-правову основу професійного навчання поліцейських складає значна кількість актів національного законодавства, з огляду на що вони можуть бути розглянуті як певна система. Структурними елементами такої системи будуть власне нормативно-правові акти, які регламентують питання професійного навчання поліцейських, а їх системоутворюючим зв'язком – юридична сила окремого з них. Як відмічають на сторінках юридичної енциклопедичної літератури, юридична сила – це основна властивість правових актів діяти та породжувати правові наслідки: виникнення, зміну, припинення правовідносин. Учені підкреслюють той факт, що юридична сила має два аспекти: співвідношення правових актів між собою й обов'язковість до виконання. Зі співвідношенням встановлюється ієрархія, тобто система підпорядкованості нормативно-правових актів. Це означає, що кожний акт

¹ Муратова Д. Б. Адміністративно-правове регулювання перебування мігрантів у пунктах тимчасового утримання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. С. 37.

² Чорна С. З. Трансформація правозахисної функції судової влади в ході проведення судової реформи в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 70.

займає своє місце в загальній системі правових актів¹. З огляду на що здійснимо аналіз нормативно-правових актів, що регламентують питання професійного навчання поліцейських з урахуванням юридичної сили окремого з них – від акта законодавства найвищої юридичної сили до найменшої.

Загальновідомо, що нормативно-правовим актом найвищої юридичної сили є Основний Закон України – Конституція України від 28 червня 1996 року. Звичайно, в приписах даного нормативно-правового акта відсутні згадки як про професійне навчання поліцейських, так і про Національну поліцію в цілому. Разом із тим визначено ряд важливих аспектів функціонування даної сфери суспільних відносин. Зокрема, по-перше, як зазначено в ст. 8 Основного Закону України, закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй². Це означає, що Конституція України є правовою основою для прийняття всіх інших нормативно-правових актів, які регламентують питання професійного навчання поліцейських. По-друге, приписами Конституції України визначено ряд загальноправових принципів, на яких ґрунтується діяльність зі здійснення професійного навчання поліцейських, а також права людини та громадянина в цій сфері суспільних відносин. Зокрема, як зазначено в ст. 43 Конституції України, держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб³. По-третє, на рівні Основного Закону України закріплено й основи правового статусу суб'єктів професійного навчання поліцейських.

Окрема група нормативно-правових актів, які регламентують питання професійного навчання поліцейських представлена міжнародними договорами України, якими відповідно до ст. 2 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року є укладені в письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо)⁴. Наголошуючи на значенні даного роду нормативно-правових актів О.І. Безпалова цілком слушно відмічає, що сучасні тенденції до глобалізації різноманітних процесів суспільного розвитку, виникнення нових загроз теперішньому стану безпеки (як національної, так і

¹ Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 6 : Т-Я. 2004. С. 476.

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

³ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

⁴ Про міжнародні договори України : закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

міжнародної) зумовлюють необхідність запровадження якісно нових взаємовідносин між державами, налагодження ефективного співробітництва, вироблення та запровадження єдиних стандартів управління в найбільш значущих сферах суспільного життя¹. Не викликає сумніву, що однією з таких значущих сфер суспільного життя є сфера професійного навчання.

Міжнародні договори України в дещо схожий на наведений вище спосіб будуть регламентувати питання професійного навчання поліцейських, тобто встановлювати загальноправові засади функціонування даної сфери суспільних відносин. Серед таких міжнародних договорів, як приклад, слід назвати наступні: Загальна декларація з прав людини від 10 грудня 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року тощо. Разом з тим, дія ряду міжнародних договорів, спрямована на регламентацію суспільних відносин у сфері професійного навчання, в тому числі поліцейських. Яскравим прикладом такого роду міжнародних договорів є Конвенція про визнання кваліфікації з вищої освіти в європейському регіоні від 11 квітня 1997 року, головна ідея якої – надати всім людям європейського регіону можливість повною мірою користуватися джерелом різноманіття систем освіти, максимально полегшити доступ жителям кожної держави й учням навчальних закладів до освітніх ресурсів інших держав². Тобто міжнародні договори України можна розподілити в дві групи, зокрема з загальних питань професійного навчання поліцейських, а також ті, якими регламентовано окремі аспекти функціонування даної сфери суспільних відносин.

У дещо схожий спосіб можна розподілити наступну групу нормативно-правових актів, які регламентують питання професійного навчання поліцейських. У цьому випадку мова йде про численні закони України, які як цілком слушно підкреслює В.В.Марков, мають надзвичайне важливе значення для регулювання суспільних відносин та їх різноманітність³. Так, у такому випадку мову слід вести про закони України, які визначають загальні питання професійного навчання поліцейських як то: Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року; Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року; Закон України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» від 10 лютого 1998 року; Закон України «Про фахову передвищу освіту» від 6 червня 2019 року; Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року тощо. Законами України

¹ Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : монографія. Харків : НікаНова, 2014. С. 211.

² Міжнародні нормативно-правові акти про освіту та їхній вплив на формування державної політики в галузі освіти України. *Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій. Верховна Рада України*. URL: ogy.de/liom

³ Марков В. В. Адміністративно-правові засади діяльності підрозділів внутрішньої безпеки щодо забезпечення законності і дисципліни в ОВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2009. С. 86.

визначено правовий статус суб'єктів професійного навчання поліцейських: Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року; Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 року; Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року тощо.

Окрім цього слід назвати ряд законів України, якими регламентовано найрізноманітніші питання, пов'язані з професійним навчанням поліцейських, як то: Закон України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 20 листопада 2012 року; Закон України «Про застосування англійської мови в Україні» від 4 червня 2024 року; Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року тощо.

Найчисельнішу групу нормативно-правових актів, якими регламентовано питання професійного навчання поліцейських складають акти підзаконного законодавства. Як цілком слушно зауважують у цьому контексті, підзаконний рівень нормативно-правового регулювання відповідних суспільних відносин дозволяє в більш оперативний спосіб визначати компетенцію різних органів управління, права й обов'язки їх посадових осіб¹. При цьому підзаконні нормативно-правові акти, будучи частиною системи нормативно-правового регулювання професійного навчання поліцейських, самі можуть бути представлені як окрема система, з огляду на кількість суб'єктів їх видання. Зокрема, мову слід вести про нормативно-правові акти, які приймає Президент України з питань в цілому функціонування сфери професійного навчання. Прикладом такого роду нормативно-правових актів можуть бути наступні: указ Президента України «Про деякі питання підтримки розвитку освіти, науки та спорту» від 2 червня 2021 року № 223/2021, яким затверджено Положення «Про Раду Фонду Президента України з підтримки освіти, науки та спорту»; указ Президента України «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» від 8 листопада 2019 року № 837/2019; указ Президента України «Про пріоритетні заходи щодо розвитку професійної (професійно-технічної) освіти» від 30 березня 2021 року № 130/2021 тощо.

Значний масив нормативно-правових актів, що регламентують питання професійного навчання поліцейських становлять акти Кабінету Міністрів України, які можна розподілити зокрема на ті що визначають правовий статус суб'єктів даних суспільних відносин як то: постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року № 630, якою затверджено Положення «Про Міністерство освіти і науки України»; постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 878, якою затверджено Положення «Про Міністерство внутрішніх справ України»;

¹ Пчелін В. Б. Перегляд адміністративних актів органів внутрішніх справ : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2011. С. 18.

постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 877, якою затверджено Положення «Про Національну поліцію» тощо.

Також слід назвати правові акти Кабінету Міністрів України, якими регламентовані найрізноманітніші напрями професійного навчання поліцейських: постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2024 року № 734, якою затверджено Порядок проведення базової загальновійськової підготовки громадян України, які здобувають вищу освіту, та поліцейських; постанова Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року № 635, якою затверджено Порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти; розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 червня 2019 року № 419-р, яким схвалено Концепцію реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року; постанова Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2015 року № 579, якою затверджено Порядок реалізації права на академічну мобільність; постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2017 року № 261, якою затверджено Порядок відшкодування особами витрат, пов'язаних з їх утриманням у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України тощо.

Наступну групу підзаконних нормативно-правових актів, положеннями яких регламентовані питання професійного навчання поліцейських складають ті, що виданні центральними органами виконавчої влади. У цьому контексті, в першу чергу, слід назвати накази Міністерства освіти і науки України (МОН України), якими затверджені стандарти освіти. Як приклад такого роду нормативно-правового акта слід назвати наказ МОН України від 30 квітня 2020 року № 578, яким затверджено стандарт вищої освіти зі спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Окрім цього нормативно-правовими актами МОН України регламентовано найрізноманітніші питання професійного навчання поліцейських. Зокрема, мову слід вести про: наказ МОН України від 6 березня 2024 року № 266, яким затверджено Порядок прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2024 році; наказ МОН України від 9 травня 2024 року № 653, яким затверджено Положення про порядок відрахування, переривання навчання, поновлення і переведення осіб, які навчаються у закладах фахової передвищої освіти, та надання їм академічної відпустки тощо.

З огляду на те, що професійне навчання поліцейських здійснюється в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України (МВС України) або ж на базі підрозділів Національної поліції, дана сфера суспільних відносин буде підпадати під регулюючий вплив, що здійснюється шляхом прийняття нормативно-правових актів МВС України. На рівні даних нормативно-правових актів питання професійного навчання поліцейських регламентовано найбільш детально. Як приклад таких нормативно-

правових актів слід назвати наступні: наказ МВС України від 24 грудня 2015 року № 1625, яким затверджено Положення «Про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції»; наказ МВС України від 18 лютого 2016 року № 105, яким затверджено Положення «Про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції»; наказ МВС України від 26 січня 2016 року № 50, яким затверджено Положення «Про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України» тощо.

Отже, як впливає з аналізу вищенаведеного матеріалу, нормативно-правова основа професійного навчання поліцейських представлена сукупністю нормативно-правових актів, виданими найрізноманітнішими суб'єктами, які з урахуванням юридичної сили окремого з таких актів, здійснюють нормативно-правову регламентацію даної сфери суспільних відносин. Такі нормативно-правові акти визначають як загальні засади професійного навчання поліцейських, так і здійснюють нормативно-правову регламентацію даної сфери по окремим напрямкам як то: визначають правовий статус суб'єктів даних суспільних відносин; встановлюють правові засади забезпечення належного функціонування даної сфери; регламентують особливості здійснення окремих різновидів професійного навчання поліцейських; тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : моногр.. Харків : НікаНова, 2014. 544 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
3. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Марков В. В. Адміністративно-правові засади діяльності підрозділів внутрішньої безпеки щодо забезпечення законності і дисципліни в ОВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2009. 217 с.
5. Муратова Д. Б. Адміністративно-правове регулювання перебування мігрантів у пунктах тимчасового утримання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. 221 с.
6. Потопальський А. В. Адміністративно-правове забезпечення професійної підготовки поліцейських : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. 221 с.
7. Про затвердження Положення про Національну поліцію : постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877. *Офіційний вісник України*. 2015. № 89. Ст. 2971.
8. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

9. Пчелін В. Б. Перегляд адміністративних актів органів внутрішніх справ : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2011. 190 с.

10. Чорна С. З. Трансформація правозахисної функції судової влади в ході проведення судової реформи в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 67–71.

11. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 6 : Т–Я. 2004. 768 с.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2024

Lyudmila OI. GOLYNSKA

(Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)

REGULATORY AND LEGAL BASIS OF PROFESSIONAL TRAINING OF POLICE OFFICERS IN UKRAINE

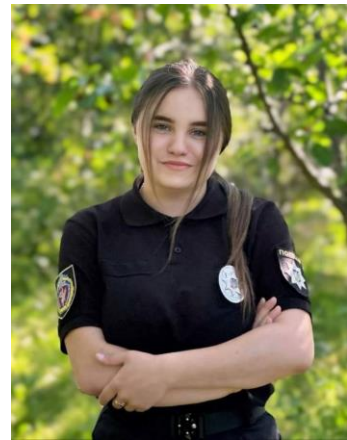
It is emphasized that on the pages of professional scientific literature, the main attention is paid to the legal regulation of police activities in general, while the regulatory and legal foundations of professional training of police officers are not sufficiently studied. An analysis of the approaches of legal scholars to understanding the essence and significance of the regulatory and legal foundations of the functioning of the relevant sphere of public life was carried out. Taking this into account, the author's vision of understanding the essence of the regulatory and legal foundations of professional training of police officers was formed. It is proved that in general, the current national legislation, including regulatory and legal acts regulating the issues of professional training of police officers, have recently undergone significant changes, both in view of the desire of our state to comply with recognized world standards and in view of the introduction of the legal regime of martial law. It is substantiated that the analysis of regulatory and legal acts on the basis of which professional training of police officers in Ukraine is carried out will allow identifying shortcomings and legislative gaps in this area of public relations, which can be taken as a basis for improving such legislation.

An analysis of regulatory legal acts regulating the issues of professional training of police officers was carried out, taking into account the legal force of a separate act of the following acts - from the highest legal force to the lowest: the Constitution of Ukraine, international treaties of Ukraine, laws of Ukraine, subordinate regulatory legal acts. It was proved that, given the number of subjects of the issuance of subordinate regulatory legal acts regulating the issues of professional training of police officers, they can be presented as a separate system in total. It was established that the subjects of the issuance of subordinate regulatory legal acts, the provisions of which regulate the issues of professional training of police officers are: the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine and the central executive bodies - the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Key words: *regulatory legal framework, police training, police training, legal principles, police activity.*

Іван Васильович КРИЦАК,
кандидат юридичних наук, доцент
*(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)*

Анна Анатоліївна ГАВРИСЬ
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

РОЛЬ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ КАСАЦІЙНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ У СКЛАДІ ВЕРХОВНОГО СУДУ У ПІДГОТОВЦІ ПРАВНИКІВ- ПРАВООХОРОНЦІВ У ЗВО МВС

Судова практика займає чільне місце у розумінні/тлумаченні норм кримінального права. Хоча офіційно судовий прецедент не є джерелом права в Україні, однак у реальності, спираючись на ЄДРСР, тобто рішення попередніх судів завжди є можливість зважити усі «за» і «проти» з метою однакового і правильного розуміння та застосування; справедливого, доцільного та необхідного призначення покарання й винесення індивідуально-владного рішення по справі – вироку, який і буде кінцевим вердиктом у судах загальної юрисдикції до моменту його оскарження у вищестоящих апеляційній та касаційній інстанції, а також ЄСПЛ, МКС тощо.

Виникає запитання, чому дедалі частіше наші громадяни звертаються до міжнародного комерційного арбітражу шукаючи захисту своїх прав. Тому, що вони не довіряють національним українським судам, де діє корупція та все

взаємопов'язано між собою. З іншого боку, така корумпованість присутня і в інших країнах, коли є можливість вплинути на суд в Італії, Британії чи багатьох інших країнах. Все у цьому світі відносно та тісно взаємопов'язане/переплетене між собою. Ще однією дилемою є практика визнання рішень іноземних судів на засадах міжнародного принципу «взаємності та ввічливості», який не завжди спрацьовує у вітчизняних реаліях.

Ключові слова: *судова практика, кримінальне право, судова система, правова система, тіньовий звіт, освітній процес, якість освіти.*

Постановка проблеми. Повторення – це матір навчання, так говорить народна мудрість. За нинішніх умов великих потоків інформації сучасна людина стає дещо задурманеною. А тому виокремити найбільш раціональне зерно, запам'ятати його, утримати у пам'яті є одним із непростих завдань. Тут виникає важливе запитання: яким повинен бути викладач з кримінального права? Скоріше як лікар-хірург, який не має права на помилку та в долі секунди повинен прийняти доленосне рішення, особливо коли фонтан крові з аорти може сягати 16 метрів. Тоді вже не має часу думати й слід спрацювати інстинктивно. Якщо такі знання закарбовані у серці юриста, викладача-лектора, тоді його будь-які виступи, лекції чи семінарські заняття будуть надзвичайно цікавими, адже кожен лектор архітектор, і ніколи не знаєш, який приклад із життя чи судової практики прийдеться застосувати, щоб утримати аудиторію. Цим прийомам педагогічної майстерності передує велика праця над собою з метою постійного вдосконалення. З іншого боку викладач з кримінального права, який готує майбутніх юристів, адвокатів, слідчих, прокурорів, суддів, може бути прирівняним до математика, який не має права на помилку, адже повинен зважити скільки обставин за і проти, а ще крім усього сказаного особу кримінального правопорушника (ст. 65 КК України), щоб не схибити та розвинути найтонші детермінанти юридичної та людської логіки, лиш би вийти переможцем, не втратити високі якості людини.

Бачимо, що закон може бути за тих чи інших соціальних умов не те, що не справедливим, а безглуздим, коли він приймається органами влади, однак повністю суперечить народній волі, що спричиняє бунт та обурення у свідомості багатьох. Таких прикладів в історії та сьогоденні дуже багато, зокрема закон про «десять колосків», коли людина викрадає горстку зерна заради того, щоб прогодувати 10 голодних дітей. Японська та світова кінематографія багата такими прикладами, що висвітлюють кримінологічні позиції тієї чи іншої життєві ситуації. Тому юристом повинні керувати дві складові: професіоналізм та людяність, як права і ліва рука, щоб ніколи не безчестити вказану професію, навіть якщо прийдеться зняти мантію чи мундир, щоб висловити свою збуреність державній владі, несправедливим законам, особливо коли йдеться про найсвятіше, релігійні цінності, що зачіпають до глибин серця і душі, є вистражданими та найсокровеннішим, що може бути у людини. Саме тому релігійні/священні війни є

найстрашнішими у світі, адже йде боротьба до останнього з молитвою на устах. Як відомо з канонічного права, яке споконвіку було особливо авторитетним у Київській Русі, й надто, що стосується інституту сім'ї, як малої держави, що формує загальне державне життя, – найвища влада у цьому земному світі передана Ісусом Христом апостолам та єпископам, яка повинна спрямовувати волевиявлення державних мужів у правильне русло, не боячись, сказати правду, постраждати за христову Істину. Тому симфонія та гармонія церковної та світської/державної влади може бути хорошою моделлю державно-церковних відносин, що здатні зробити неабиякий вплив в етиці та моралі поведінки посадовця й людини щодо всього кращого і святого в державно-політичному та суспільному житті. Утримання засадничих передумов розвитку кримінального права у його ціннісно-духовному руслі та єдності із суспільною мораллю є одним з важливих завдань реформування вітчизняного кримінального законодавства, практики його застосування. І цей процес цілком закономірно потребуватиме фахових правозастосувачів, що актуалізує питання про використання передового досвіду Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду для підготовки правників-правоохоронців у закладах вищої освіти (далі – ЗВО) зі специфічними умовами навчання в системі МВС України.

Проблеми удосконалення кримінально-правової політики України у її реальному вимірі, в контексті формування особливого типу правового мислення у правоохоронців неодноразово ставали предметом уваги Ю. В. Бауліна, О. М. Литвинова, М. І. Мельника, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка та інших дослідників. Водночас сучасний період державотворення, гострокризова її фаза, пов'язана із необхідністю протидіяти російській агресії ставить на порядок денний принципів питання щодо зміни парадигми правозастосування та, відповідно, належної підготовки кадрів – носіїв фахової правосвідомості.

Мета статті – виявити та обґрунтувати перспективні напрями використання практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у підготовці правників-правоохоронців у ЗВО МВС

Виклад основного матеріалу. Як відомо, судова система в Україні поділяється на суди загальної та конституційної юрисдикції. Виникає запитання, яка роль конституційної юрисдикції щодо прийняття рішень у кримінальних провадженнях та як судова практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду співвідноситься з практикою Конституційного Суду України?

Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Конституційний Суд України не входить до системи судів загальної юрисдикції. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди. Систему судів загальної юрисдикції утворюють: місцеві суди; апеляційні суди; Верховний Суд. Конституційний Суд України здійснює юрисдикцію лише щодо

нормативних актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України і Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Перевірку індивідуальних актів зазначених органів здійснюють суди загальної юрисдикції.

Конституційна юрисдикція в Україні, представлена Конституційним Судом України (КСУ), що має важливу роль у контексті кримінальних проваджень. Основна функція КСУ – забезпечення конституційного контролю за відповідністю законів і інших нормативно-правових актів Конституції України, що впливає на законодавчу базу і правозастосування в кримінальній юстиції. Проте КСУ не вирішує конкретних кримінальних справ та не надає безпосередньо оцінок щодо фактів у конкретних кримінальних провадженнях. Роль КСУ полягає в іншому:

- *визнання неконституційними положень законів.* КСУ може визнавати неконституційними ті чи інші положення КК України або інших законів, що регулюють кримінальну відповідальність. Якщо таке рішення ухвалено, відповідні норми втрачають силу, і це зобов'язує суди загальної юрисдикції, включаючи Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду (ККС ВС), припинити їх застосування.

- *тлумачення Конституції та гарантій прав і свобод.* КСУ надає офіційні тлумачення положень Конституції, що мають важливе значення для захисту прав людини у кримінальних провадженнях. Наприклад, тлумачення права на захист, презумпції невинуватості або гарантій недоторканності особи можуть впливати на оцінку суддями загальної юрисдикції певних процесуальних і матеріальних аспектів кримінальних справ.

- *захист конституційних прав учасників кримінальних проваджень.* КСУ може розглядати конституційні скарги від фізичних осіб, якщо вони вважають, що певний закон або нормативний акт порушує їхні конституційні права. Це рішення впливає на судову практику ККС ВС, адже зобов'язує його враховувати такі рішення і забезпечувати відповідність норм кримінального права конституційним принципам.

Взаємодія судової практики ККС ВС і КСУ. ККС ВС у своїй діяльності обов'язково враховує рішення КСУ. Якщо КСУ визнає певні положення неконституційними, суди загальної юрисдикції, включаючи ККС ВС, повинні змінювати свою практику відповідно до нових конституційних стандартів. Це може вплинути на перегляд судової практики або навіть перегляд раніше ухвалених рішень у кримінальних справах, якщо ці рішення ґрунтувалися на нормах, які втратили чинність. Водночас, ККС ВС може виступати ініціатором звернень до КСУ, якщо виникають сумніви щодо конституційності певних положень кримінального законодавства.

Тому практика КСУ формує загальну конституційну рамку для кримінального права та процесу, а ККС ВС забезпечує її дотримання та адаптацію через свої рішення у кримінальних справах.

Яка роль Великої Палати Верховного Суду у судовій практиці Касаційного Кримінального Суду? Велика Палата Верховного Суду є

своєрідним касаційним судом, який вирішує юридичні спори за наявності конфлікту юрисдикцій, що є особливо важливим для сталості та єдності правосуддя в Україні через видання рішень-дайджестів.

Велика Палата Верховного Суду (ВП ВС) виконує важливу роль у практиці Касаційного кримінального суду (ККС), забезпечуючи єдність судової практики та вирішуючи питання щодо виключності та неоднозначності тлумачення норм права. Основні функції та завдання ВП ВС:

- *забезпечення єдності судової практики.* ВП ВС розглядає справи, коли існує неоднозначна чи суперечлива судова практика між різними палатами Верховного Суду (зокрема, між колегіями ККС) або коли потрібно вирішити питання, що має фундаментальне значення для правозастосування.

- *розгляд справ за виключними обставинами.* Звернення до ВП ВС можливе у випадках, коли нововиявлені чи виключні обставини потребують перегляду рішень касаційної інстанції або коли в процесі касаційного провадження виявляються правові позиції, що суперечать одна одній.

- *захист конституційних прав і свобод.* ВП ВС займається справами, що мають особливу важливість для забезпечення прав людини, що можуть мати прецедентний вплив на майбутні рішення касаційної інстанції. Зокрема, це включає випадки, коли необхідно захистити права обвинувачених і потерпілих у кримінальних провадженнях.

- *інтерпретація норм права в контексті практики ЄСПЛ.* ВП ВС враховує міжнародні стандарти захисту прав людини, зокрема рішення Європейського суду з прав людини, що є важливими для забезпечення відповідності національної судової практики європейським правовим стандартам.

- *правозастосування у справах, де піднімаються важливі питання права.* У випадках, коли йдеться про застосування нових чи недостатньо визначених норм кримінального права, ВП ВС формує правові позиції, які надалі використовуються як керівні для судів нижчих інстанцій, зокрема ККС.

Таким чином, Велика Палата Верховного Суду сприяє розвитку стабільної і послідовної практики в Касаційному кримінальному суді, особливо в питаннях, що потребують авторитетного тлумачення або стосуються неоднозначних аспектів кримінального права.

Як співвідносяться між собою місцеві суди, апеляційні суди, Верховний Суд, Конституційний Суд України, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), Міжнародний кримінальний суд (МКС) та інші міжнародні судові інституції у контексті їхньої юрисдикції, призначення та основних функцій:

- *місцеві суди* – це суди першої інстанції в Україні, що розглядають більшість справ, що стосуються адміністративних, цивільних, кримінальних, господарських та інших порушень законодавства. Вони є основною ланкою судової системи, де розпочинається розгляд справ, і їхні рішення можуть бути оскаржені до апеляційного суду;

- *апеляційні суди* – це наступна інстанція, що переглядає рішення місцевих судів, якщо сторони подали апеляцію. Апеляційні суди можуть змінити, скасувати або залишити в силі рішення судів першої інстанції, забезпечуючи таким чином додатковий рівень захисту прав учасників процесу;

- *Верховний Суд* – це найвища судова інстанція в Україні, що здійснює касаційний перегляд рішень апеляційних судів. Верховний Суд забезпечує однакове застосування норм права на всій території України, а також має можливість виносити постанови, що враховуються судами нижчих інстанцій. У випадку незгоди з рішенням Верховного Суду, справу можна передати до ЄСПЛ, але лише у випадках порушення прав, гарантованих Європейською конвенцією з прав людини;

- *Конституційний Суд України*. Має особливу роль, адже забезпечує відповідність законів і нормативно-правових актів Конституції України. Не є частиною системи судів загальної юрисдикції. Не переглядає рішення місцевих, апеляційних судів або Верховного Суду у конкретних справах. Здійснює конституційний нагляд за діяльністю органів державної влади, але рішення Конституційного Суду мають загальнообов'язковий характер;

- *Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ)* — судова інстанція Ради Європи, до якої можуть звертатися громадяни України після вичерпання всіх національних засобів правового захисту. ЄСПЛ розглядає справи, пов'язані з порушенням прав людини, закріплених у Європейській конвенції з прав людини. Його рішення є обов'язковими для виконання державами-учасницями, включаючи Україну, однак ЄСПЛ не є додатковою апеляційною інстанцією національних судів і не скасовує їхніх рішень.

- *Міжнародний кримінальний суд (МКС)* – це постійний міжнародний суд, створений для розгляду справ, пов'язаних із воєнними злочинами, злочинами проти людства та геноцидом. МКС діє незалежно від національних судових систем і втручається лише тоді, коли країна не може або не бажає самостійно розслідувати і карати за ці злочини. МКС не є апеляційною інстанцією для національних кримінальних справ, а розглядає лише ті, що підпадають під його юрисдикцію;

- *інші міжнародні судові інституції*.

Міжнародний Суд ООН (МС ООН). Розглядає спори між державами, що стосуються порушення міжнародного права. Юрисдикція цього суду залежить від згоди сторін.

Міжнародні трибунали ad hoc (наприклад, трибунали щодо колишньої Югославії та Руанди) – тимчасові судові органи, створені для розгляду воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду в конкретних регіонах.

Загалом слід відзначити, що національні суди (місцеві, апеляційні, Верховний Суд) є першочерговими для вирішення спорів та забезпечення правосуддя на рівні держави. Рішення національних судів є обов'язковими, а ЄСПЛ може залучатися лише у випадках порушень прав людини, коли національна система вже не може допомогти. Міжнародні інституції, як-от

МКС, втручаються лише у випадках порушень міжнародного права або злочинів глобального значення. Міжнародний комерційний арбітраж виконує функцію спеціалізованого механізму для приватного розгляду міжнародних комерційних спорів. Таким чином, національні, міжнародні та регіональні інституції діють незалежно, але в межах визначених сфер правовідносин та юрисдикції, які зрештою створюють цілісну систему правосуддя.

Таким чином, національні суди забезпечують основний процес правосуддя, Конституційний Суд гарантує дотримання Конституції, а міжнародні суди (ЄСПЛ, МКС) надають додаткові засоби правового захисту та контролю, коли національна система не може забезпечити справедливість або порушені міжнародні норми.

*Україна як правова держава: сучасні виклики, перспективи за міркуваннями академіка С. М. Прилипка, який з липня 2015 р. по липень 2019 р. працював у Вищій кваліфікаційній комісії суддів України*¹. Правова система України є складним механізмом, основою якого є Конституція, як основний закон держави. Саме вона визначає принципи, на яких будується система права, владні повноваження й обов'язки громадян, що задає вектор суспільного розвитку. Конституція – це документ найвищої юридичної сили, і жоден інший нормативний акт, ухвалений парламентом чи урядом, органами місцевого самоврядування не може їй суперечити. Так, одним із ключових викликів для розвитку правової держави в Україні є недостатній рівень правової обізнаності громадян. Багато громадян не розуміють, як працює Конституція і чому її дотримання є основою для стабільного розвитку держави. У світі є країни, які не мають письмової конституції, – це Великобританія, Ізраїль, Канада та Австралія. Так, Конституція США складається з преамбули, 7 статей і 27 поправок, але рівень демократії у них на високому щаблі. Сучасне українське законодавство являє собою велику кількість нормативно-правових актів, які часто суперечать один одному і є складними для розуміння, що створює хаос і ускладнює їх застосування. Тут виникає необхідність у професійних фільтрах з-поміж кращих науковців, які дозволять на етапі створення закону оцінити його відповідність Конституції, міжнародним стандартам та реальним потребам суспільства. Залучення академічних експертів НАПрН України, створення інноваційних науково-дослідних центрів у практичних підрозділах (*авт.*), які здатні найбільш ефективно оцінити той чи інший законопроект, дозволить запобігти прийняттю законів, які суперечать Конституції або порушують права громадян. Війна та сучасні виклики показали, наскільки важливою є міцна правова система. Конституція – це не просто текст, а інструмент, який має працювати на благо суспільства. Проте для її ефективної реалізації потрібна правова свідомість, політична воля та системний підхід до реформ.

¹ Чи існує правова система в Україні? - Сергій Прилипка / Телевсесвіт. 19 листопада 2024 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PINf52PDr9k>; Правова система. Закони. Реформи. - Сергій Прилипка / Телевсесвіт. 20 листопада 2024 р. URL: https://www.youtube.com/watch?v=8fSWwHu_9Tk

Лише через підвищення правової культури та свідомості громадян ми зможемо побудувати правову державу.

Сучасна правова система України стикається з численними викликами, які потребують негайного вирішення. На сьогодні існує значна кількість нормативно-правових актів, однак їхня системність і узгодженість залишають бажати кращого. Часто підзаконні акти суперечать законам, а іноді й Конституції України, що створює правову невизначеність і ускладнює їхнє застосування. Це є наслідком недостатньої компетенції деяких осіб, залучених до нормотворчого процесу, і вказує на потребу в ґрунтовній кодифікації законодавства. Кодифікація – це систематизація законодавства, що передбачає зведення розрізаних нормативних актів до єдиних кодексів у конкретних сферах. Наприклад, у сфері інноваційної діяльності наразі діє понад 900 нормативно-правових актів, що створює хаос і стримує розвиток інновацій. Аналогічно в пенсійному законодавстві існує близько 27 законів, не враховуючи підзаконні акти, що ускладнює процес їхнього застосування. Особливо важливою є проблема правового забезпечення осіб з інвалідністю, які залишаються соціально незахищеними через фрагментарність відповідних правових норм. У післявоєнний період, коли частка осіб з інвалідністю може досягти 10–12% від усього населення, це питання набуває критичного значення. Забезпечення гідного життя осіб з інвалідністю – це не лише моральний обов'язок держави, а й важливий крок до створення інклюзивного суспільства. В цьому контексті слід брати приклад із міжнародного досвіду. Наприклад, Генрі Форд добровільно залучав осіб з інвалідністю до роботи на своїх підприємствах, показуючи, що вони можуть бути не менш ефективними, ніж інші працівники. Водночас примусове створення робочих місць для інвалідів, як це передбачено в Україні, нерідко викликає опір і не сприяє інтеграції таких осіб у суспільство. Ще однією важливою проблемою є низький рівень юридичної підготовки як депутатів, так і їхніх помічників. У 1990-х роках депутати Верховної Ради активно здобували юридичну освіту, але сьогодні вимоги до компетентності значно знижено. Деякі помічники депутатів навіть не мають вищої освіти, що негативно впливає на якість законотворчої діяльності. Необхідно повернутися до ідеї підвищення кваліфікації державно-політичних діячів, що дозволить створювати якісніші закони, які відповідають Конституції України та міжнародним стандартам.

В умовах сучасних викликів, зокрема післявоєнного відновлення України, необхідно критично оцінити ефективність і доцільність функціонування окремих державних інституцій, зокрема Конституційного Суду. Якщо цей орган при належному фінансуванні не виконує своїх функцій, постає питання, чи має сенс його подальше існування в нинішньому форматі. Можливими шляхами вирішення можуть бути зменшення фінансування, створення відповідної палати у складі Верховного Суду або забезпечення ефективної роботи Суду. Конституційний Суд є важливим, особливо для розгляду ключових нагальних питань, таких як земельна реформа тощо. Водночас, варто

враховувати досвід наукових установ, як-от Академії правових наук, у процесі розробки законодавчих ініціатив. У соціальній сфері існує низка проблем, що вимагають нагального вирішення. Зокрема, студенти, які навчаються у ЗВО, виключені з програм соціального страхування, а період навчання не зараховується до страхового стажу. Це негативно впливає на їхні перспективи при призначенні пенсій. Наприклад, навчання в університеті може тривати до п'яти років, що виключає значну частину потенційного страхового стажу. Окрім цього, внески до пенсійного фонду не здійснюються, оскільки студенти не перебувають у трудових відносинах із навчальними закладами. Подібна ситуація є проявом соціальної несправедливості, яка потребує законодавчого вирішення. Пропоноване впровадження накопичувальної пенсійної системи також викликає сумніви через відсутність розвиненого фондового ринку в Україні. Досвід інших країн свідчить про ризики таких систем, якщо вони впроваджуються без належного економічного підґрунтя. Наприклад, у Чилі накопичувальна система зазнала краху через нестабільність фондового ринку. Натомість солідарна система, яка залишається основою пенсійного забезпечення в багатьох розвинених країнах, має бути доповнена обов'язковими накопиченнями та додатковими добровільними заощадженнями. Соціальні програми повинні стати пріоритетом державної політики, особливо в умовах післявоєнного відновлення. Доцільно перейняти практику Нідерландів, де перед затвердженням державного бюджету приймається соціальний бюджет, який включає витрати на підтримку вразливих категорій населення, студентів, інвалідів та інших. В Україні також є можливості для оптимізації державних витрат, зокрема шляхом перегляду кількості ЗВО, яка значно перевищує потреби. Це сприятиме підвищенню якості освіти та її відповідності потребам ринку праці. Особливу увагу слід приділити молоді, яка масово виїжджає за кордон через відсутність перспектив. Забезпечення доступу до соціальних гарантій, включення до програм страхування, створення умов для самореалізації в Україні – усе це критично важливо для збереження людського капіталу та відновлення економіки країни.

Вступ до ЗВО – важливий етап у житті молоді, однак сучасна система має низку проблем, які потребують вирішення. Для вступу на бюджетну форму навчання необхідно набрати високі бали на зовнішньому незалежному оцінюванні (ЗНО), що є цілком логічною вимогою. Однак ситуація, коли через низькі результати ЗНО навіть на контрактну форму навчання вступити неможливо, виглядає несправедливою. Іноді це призводить до того, що ЗВО приймають усіх охочих, але після першої сесії або першого курсу значна частина студентів відсіюється через небажання або неспроможність навчатися. Особливо відчутним це стає для молоді з сільської місцевості. Через обмежені можливості для вивчення мов і відсутність доступу до якісної освіти такі студенти часто поступаються випускникам елітних гімназій. Проте варто відзначити, що ці студенти засвідчують надзвичайну старанність і наполегливість: уже на третьому

курсі вони нерідко досягають рівня своїх більш підготовлених однолітків. Цей прогрес свідчить про високий потенціал нашої молоді. Водночас, якщо не здійснити реформу освітньої системи, багато талановитих студентів продовжать виїжджати за кордон, обираючи навчання в країнах, де є можливість безплатного здобуття освіти державною мовою (наприклад, у Німеччині чи Чехії). Це створює ризики як для інтелектуального потенціалу країни, так і для її майбутнього розвитку. Україна має багатий інтелектуальний спадок. Багато світових відкриттів і розробок мають українське походження. Наприклад, розщеплення атома відбулося в Харкові. Це вчергове підкреслює необхідність інвестування в освіту, науку та інновації в Україні. Якщо суспільство не хоче будувати тюрми, воно має будувати школи й університети. Пріоритетом має стати якісне фінансування освітніх закладів, залучення найкращих фахівців, створення сприятливого середовища для розвитку науки й впровадження сучасних методик навчання. Лише так можна забезпечити конкурентоспроможність країни на міжнародній арені. Однак освіта не може існувати ізольовано від політичної та законодавчої систем. Закони, які регулюють усі аспекти нашого життя, мають ухвалювати компетентні й морально відповідальні люди. Нині ж, на жаль, ми нерідко стикаємося з прикладами недолугого законодавства, яке стає приводом для мемів і жартів. У мирний час це могло б викликати лише посмішку, але під час війни такі помилки в законодавстві коштують людських життів і втрати дорогоцінного часу.

Правові відносини супроводжують людину від моменту народження й до завершення життя. Наприклад, соціальне забезпечення охоплює виплати при народженні дитини, забезпечення лікування під час хвороб, соціальний захист у разі непрацездатності, а також підтримку після смерті у вигляді компенсацій. Так само цивільно-правові відносини присутні у повсякденному житті: кожна покупка, використання транспорту, договірні зобов'язання та навіть питання захисту інтелектуальної власності – усе це нерозривно пов'язане з правовим середовищем. Однією з ключових проблем залишається реформування судової системи, органів прокуратури та МВС, яке нині просувається повільно. Велика кількість органів, як-от ДБР, НАБУ чи НАЗК, потребують не лише належного фінансування, але й координації дій, чітких механізмів взаємодії та дієвості. Однак самою лише кількістю структур проблему не вирішити. Варто зосередитися на якості управління, оптимізації функцій і зміцненні довіри суспільства до цих інституцій. Не менш важливим є питання оптимізації законодавчого органу. В Україні давно назріло обговорення двопалатного парламенту, який міг би служити фільтром для ухвалення важливих рішень, запобігаючи порушенню Конституції та перетягуванню каната між Заходом і Сходом України, як це було у недалекій ретроспективі. За умов такої системи, можливо, вдалося б уникнути деяких катастрофічних рішень, які вплинули на територіальну цілісність держави. Що стосується виконавчої влади, слід звернути увагу на реформу президентської інституції. Якщо президент концентрує у своїх руках виконавчі функції, то роль прем'єр-міністра значною мірою

знецінюється. Раціональним було б передати більшу частину управлінських повноважень виконавчій гілці влади на чолі з прем'єром тощо. А можливо, було б доцільно перейти до президентської форми правління, що дозволить національному лідеру оперативно ухвалювати ефективні рішення, уникнувши затягувань і політичних маніпуляцій. Ситуація в судах є критичною: у багатьох з них кількість суддів значно нижча за необхідну. Потрібно залучати провідних юристів і науковців для розв'язання нагальних питань судової та правової реформи. Академія правових наук може стати важливим майданчиком для наукового супроводу цих змін. Ухвалення недолугих законів, що порушують права громадян, має бути неможливим завдяки створенню ефективних бар'єрів у законодавчому процесі. Таким чином, Україна потребує комплексного реформування всіх напрямів, пов'язаних із захистом прав людини, правосуддям і законотворчістю. Лише об'єднавши зусилля всіх відповідальних інституцій, ми зможемо досягти істотних змін.

Як бачимо, академік С. М. Прилипко, з огляду на досвід роботи у Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, наголошує на потребі залучення науковців і експертів для створення якісних законів, відповідних Конституції та міжнародним стандартам. Війна та післявоєнне відновлення висувають нові виклики перед правовою системою. Серед них особливу увагу слід приділити соціальним питанням. Водночас реформи судової системи мають бути спрямовані на підвищення довіри до суддівського корпусу, боротьбу з корупцією та оптимізацію функцій державних органів. Важливим є реформування системи освіти, яка повинна враховувати потреби ринку праці та сприяти збереженню інтелектуального потенціалу країни.

Аналіз тіньового звіту до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році. В умовах сьогодення постає важливе питання: якою має бути судова система України, щоб відповідати сучасним викликам і очікуванням суспільства? Задля розуміння її поточного стану було проведено аналіз розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» із звіту Європейської комісії щодо України за 2023 рік¹. Цей звіт дає змогу оцінити ситуацію у судовій та правоохоронній системах, а також у суспільному житті загалом. Не можна оминати увагою випадки корупційних скандалів, що суттєво підірвали довіру до судової системи. Зокрема дії одного з колишніх голів Верховного Суду (будучи у статусі голови) стали яскравим прикладом проблеми етичної відповідальності та добросовісності в суддівському корпусі. Питання етики та прозорості залишаються одним із ключових для формування довіри суспільства до правосуддя. Водночас варто зазначити, що судді України пройшли через суворі випробування на своєму професійному шляху. Відбір, заснований на відкритих конкурсах, численних

¹ Тіньовий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році / ZMINA. URL: <https://zmina.ua/publication/tinovyj-zvit-do-rozdilu-23-pravosuddya-ta-fundamentalni-prava-zvitu-yevropejskoyi-komisiji-shhodo-ukrayiny-u-2023-roczii/>

тестах та іспитах, дав змогу обрати кращих із кращих. Це сприяло підвищенню якості судових рішень, які сьогодні часто відповідають європейським стандартам гуманності, професіоналізму та виваженості. Хоча система не позбавлена недоліків, зокрема корупції, яка продовжує залишатися серйозною проблемою, слід визнати, за словами С. М. Прилипка, що Верховний Суд України засвідчує високий рівень професіоналізму. Його рішення є підставою для гордості, адже вони втілюють найкращі принципи верховенства права. Треба розуміти, що на судову систему, особливо на Верховний Суд, лягло значне навантаження, однак судді поступово справляються з поставленими завданнями. Для подальшого розвитку необхідне вдосконалення системи управління, побудованої на основі духовних та етичних цінностей, а також створення ефективних механізмів контролю та впливу. Загалом, судова система України має потенціал для подальшого розвитку та зміцнення довіри з боку суспільства. Важливо підтримувати і розвивати професійну спільноту, яка здатна відповідати сучасним викликам і забезпечувати правосуддя на найвищому рівні.

Так, Указом Президента України затверджено Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки¹ (далі – Стратегія), в якій окреслені пріоритети вдосконалення законодавства щодо судоустрою, статусу суддів, судочинства та інших інститутів правосуддя, а також невідкладні заходи для покращення діяльності правових інститутів. Водночас визначені й проблеми, які необхідно розв'язати для подальшого вдосконалення функціонування судової влади та здійснення правосуддя. Президент України (Президент) доручив Комісії з питань правової реформи (далі – Комісія) забезпечити розроблення та схвалення Плану дій щодо реалізації Стратегії, щорічне інформування Президента про стан реалізації положень Стратегії, а також щорічне проведення публічного обговорення результатів реалізації положень Стратегії за попередній рік².

Вища рада правосуддя (ВРП) є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування добросовісного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів³. ВРП вносить Президенту України подання про призначення судді, ухвалює рішення про переведення судді з

¹ Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11.06.2021 № 231. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>.

² Тінювий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році. 523 с. URL: <https://zmina.ua/publication/tinoviy-zvit-do-rozdilu-23-pravosuddya-ta-fundamentalni-prava-zvitu-yevropejskoyi-komisiyi-shhodo-ukrayiny-u-2023-roczii/>

³ Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII, ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>.

одного суду до іншого, звільняє суддю з посади, притягає його до дисциплінарної відповідальності, відстороняє суддю від здійснення правосуддя, надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою або арештом тощо. ВРП складається з 21 члена, з яких 10 обирає з'їзд суддів України з числа суддів чи суддів у відставці, по два члени – Верховна Рада України (Верховна Рада), з'їзд адвокатів України, всеукраїнська конференція прокурорів, з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ. Ще два члени призначаються Президентом України. Голова ВС входить до складу ВРП за посадою¹.

Протягом січня-червня 2024 року до ВРП надійшло понад 4000 дисциплінарних скарг. Середня кількість скарг, що надходять за місяць – близько 700. Члени ВРП в середньому розглядають 900 скарг на місяць. Із листопада 2023 року до червня 2024-го розглянуто близько 5000 дисциплінарних скарг²

Щодо ролі судової практики Касаційного кримінального суду (ККС) у складі Верховного Суду у навчальному процесі закладів вищої освіти (ЗВО), які готують фахівців за спеціальностями «Право» та «Правоохоронна діяльність», а також підвищенні якості викладання кримінального права України:

- *збагачення теоретичного навчання практичними прикладами.* Завдяки аналізу рішень ККС, курсанти/студенти отримують можливість ознайомитися з реальними випадками застосування кримінального права. Це дозволяє не лише зрозуміти теоретичні положення, а й побачити, як вони реалізуються в конкретних ситуаціях;

- *формування навичок правового аналізу та критичного/аналітичного мислення і юридичної логіки.* Вивчення рішень ККС вчить курсантів/студентів аналізувати і критично оцінювати правові позиції, враховувати як формальні, так і фактичні обставини у справах. Це допомагає їм розвивати здатність до правового мислення та інтерпретації законодавства;

- *ознайомлення з тенденціями правозастосування.* Судова практика ККС розкриває сучасні тенденції в правозастосуванні, зокрема нові підходи до кваліфікації злочинів, призначення покарань, обставин, що виключають кримінальну відповідальність тощо. Це дозволяє курсантам/студентам орієнтуватися в актуальних проблемах та змінюваних позиціях суду;

- *застосування практики у підготовці до правозастосовної діяльності.* Курсанти/студенти, які вивчають практику ККС, краще готові до майбутньої професійної діяльності. Вони навчаються розуміти, як виносяться рішення у конкретних справах, а також як підходити до

¹ Тіньовий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році. URL: <https://zmina.ua/publication/tinovyj-zvit-do-rozdilu-23-pravosuddya-ta-fundamentalni-prava-zvitu-yevropejskoyi-komisiyi-shhodo-ukrayiny-u-2023-roczii/>

² Протягом січня-червня 2024 року надійшло понад 4 тис. скарг. Вища рада правосуддя. 2024. URL: <https://hcj.gov.ua/news/yes-bude-naybilsh-vymoglyvym-u-pytanniah-vykonannya-ukrayinoyu-yevrointegracijnoho-procesu>.

подібних ситуацій у своїй роботі, що є особливо важливим для майбутніх юристів і правоохоронців;

- *поглиблення розуміння принципів кримінального права та процесу.* Вивчення постанов ККС дозволяє курсантам/студентам глибше зрозуміти основні принципи кримінального права, такі як принцип справедливості, рівності перед законом, індивідуалізації покарання тощо. Це підвищує їхню обізнаність у правових стандартах і цінностях, які повинні дотримуватися у практиці;

- *узгодження навчального процесу з судовою практикою.* Викладачі ЗВО можуть використовувати судову практику ККС як основу для оновлення та вдосконалення навчальних матеріалів. Це робить програму підготовки правників і правоохоронців більш релевантною та сучасною, що важливо для конкурентоспроможності випускників на ринку праці.

Отже, судова практика ККС є важливим навчальним ресурсом, що допомагає курсантам/студентам не лише отримати глибші знання з кримінального права, але й сформувати навички, необхідні для роботи у правозахисній сфері.

Висновки. Судова практика, попри відсутність статусу офіційного джерела права, відіграє важливу роль у формуванні підходів до правозастосування та наданні суддями певної правової визначеності, що особливо важливо в кримінальному праві, де завжди є прагнення до справедливості й доцільності.

Звернення українських громадян до ЄСПЛ, міжнародного арбітражу та іноземних судів свідчить про наявність глибоких проблем з довірою до національної судової системи. Недовіра може бути пов'язана з різними факторами, такими як корупція, упередженість, недостатня незалежність суддів. У цьому контексті, міжнародні інстанції часто сприймаються як об'єктивніші та професійніші, хоча, корупція і політичний вплив можуть мати місце і в інших юрисдикціях.

Що стосується визнання рішень іноземних судів за принципами «взаємності та ввічливості», на яких базується міжнародне приватне право, слід сказати, що вони не завжди ефективно працюють у національних та міжнаціональних умовах. Суди інших країн та наші/вітчизняні суди найчастіше з обережністю ставляться до таких рішень, особливо якщо вони не враховують національних правових норм чи суспільних інтересів. Тому питання адаптації правосуддя в Україні до сучасних викликів залишається відкритим і потребує реформування для забезпечення правової визначеності, захисту прав громадян та подолання корупційних ризиків.

Ідея/метафора про асоціацію викладача кримінального права з хірургом та математиком вимагає одночасно точності й творчості, щоб зацікавити курсантів/студентів і розвивати в них критичне мислення:

- *інтерактивні методи навчання.* Включення інтерактивних вправ, обговорень, судових кейсів і симуляцій судових процесів дозволяє студентам навчатися на практиці, моделюючи реальні ситуації;

– *використання реальних прикладів*. Власний досвід або знання з судової практики можуть оживити лекції, роблячи матеріал зрозумілішим та ближчим до життя;

– *закріплення знань*. Постійне повторення ключових понять і їх практичне застосування підсилює розуміння та запам'ятовування;

– *розвиток критичного мислення*. Провокувати курсантів/студентів на обговорення різних підходів до одного й того ж питання, оцінку доказів і моральних дилем;

– *самовдосконалення та актуальність*. Постійне оновлення знань, інтеграція новітніх досліджень, судових рішень та змін у законодавстві робить лекції актуальними і живими.

Кожен виступ викладача, без перебільшення, є актом педагогічної майстерності, адже саме на таких заняттях формується не лише професійна підготовка, а й ціннісні орієнтири майбутніх юристів. Про значення людяності та професіоналізму в діяльності юриста на тлі законів, які можуть викликати не лише обурення, але й, за своєю суттю, суперечити етичним та моральним цінностям суспільства. Приклад закону про «десять колосків» підкреслює, як соціальні умови можуть перетворити правові норми на джерело несправедливості, коли законодавство стоїть вище за базові потреби та людяність. Це резонує із японською та світовою кінематографією та іншими культурними формами, що висвітлюють подібні моральні дилеми.

Поєднання людяності та професіоналізму як необхідних компонентів для юриста добре відображає сутність правосуддя, де юрист має виконувати обов'язок і зберігати етичні принципи. Етика на засадах канонічного права й акцент на необхідності гармонійної взаємодії між церквою і державою сьогодні є надзвичайно важливими. Ідея симфонії церковної і державної влади може бути прикладом того, як духовні цінності могли б впливати на державотворчі процеси, закладаючи основи етики у сфері управління, де правдива справедливість стає фундаментом людяності в політичному і суспільному сенсі життя.

Ідея аналізу постанов пленуму, узагальнень практики Верховного Суду з акцентом на проблемні та спірні питання, а також запровадження спеціального курсу у ЗВО, спрямованого на аналіз судової практики Касаційного кримінального суду сприятиме не лише поглибленню розуміння матеріалу курсантами/студентами, але й розвитку критичного мислення та навичок правового аналізу, що, безумовно, відобразиться на якості підготовки майбутніх фахівців. Розробка коментарів та практичних задач до кожного з рішень Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду спрямовані на покращення розуміння та засвоєння кримінального права. Детальне дослідження постанов Пленуму Верховного Суду, включаючи рішення останніх років (2020-2024), з метою поглибленого аналізу їхнього впливу на формування та розвиток кримінального права є досить важливим за нинішніх умов. Віримо, що наша робота сприятиме кращому розумінню сутності кримінального права як на

національному, так і на міжнародному рівнях, що стане цінним внеском у правову науку та освіту в Україні.

З огляду на важливу роль постанов Верховного Суду у вирішенні складних питань кримінального права, пропонуємо запровадити в закладах вищої освіти (ЗВО) спеціалізований курс, присвячений вивченню та аналізу судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, що загалом сприятиме глибшому засвоєнню принципів та засад кримінального права і стане вагомим інструментом у підготовці майбутніх правників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11.06.2021 № 231. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>.

2. Тіньовий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році. 523 с. URL: <https://zmina.ua/publication/tinovyj-zvit-do-rozdilu-23-pravosuddya-ta-fundamentalni-prava-zvitu-yevropejskoyi-komisiyi-shhodo-ukrayiny-u-2023-rozci/>

3. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII, ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>.

4. Протягом січня-червня 2024 року надійшло понад 4 тис. скарг. Вища рада правосуддя. 2024. URL: <https://hcj.gov.ua/news/yes-bude-naybilsh-vumoglyvum-u-pytannyah-vykonannya-ukrayinoyu-yevrointegratsiynogo-procesu>.

5. Касаційний кримінальний суд / Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/kas_krim/

Стаття надійшла до редакції 05.12.2024

Ivan V. KRITSAK,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Anna An. GAVRYS

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE ROLE OF THE COURT OF CASSATION CRIMINAL COURT IN THE SUPREME COURT IN THE TRAINING OF LAWYERS-LAW ENFORCEMENT OFFICERS IN THE UNITED STATES OF THE MINISTRY OF INTERPRETATION

Court practice occupies a prominent place in the understanding/interpretation of criminal law norms. Although officially judicial precedent is not a source of law in Ukraine, in reality, relying on the Unified State System of Criminal Procedure, that is, the decisions of previous courts, there is

always an opportunity to weigh all the pros and cons for the purpose of uniform and correct understanding and application; fair, expedient and necessary imposition of punishment and making an individual-authoritative decision on the case - a verdict, which will be the final verdict in courts of general jurisdiction until it is appealed to higher appellate and cassation instances, as well as the ECHR, the ICC, etc.

The question arises as to why our citizens are increasingly turning to international commercial arbitration in search of protection of their rights. Because they do not trust the national Ukrainian courts, where corruption operates and everything is interconnected. On the other hand, such corruption is also present in other countries, when there is an opportunity to influence the court in Italy, Britain or many other countries. Everything in this world is relatively and closely interconnected/intertwined with each other. Another dilemma is the practice of recognizing decisions of foreign courts on the basis of the international principle of "reciprocity and civility", which does not always work in domestic realities.

Keywords: *case law, criminal law, judicial system, legal system, shadow report, educational process, quality of education.*

Іван Васильович КРИЦАК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Ігор Сергійович ПОЛЯКОВ,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Тетяна Анатоліївна ШЕВЧУК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬТВА Й ЦЕРКВИ У СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Стаття присвячена аналізу ролі інститутів громадянського суспільства та церкви у протидії злочинності. Виявлено тенденції та перспективи його розвитку на сучасному етапі державного життя через

кримінологічну ретроспективу. Кримінологічний аналіз проблем громадянського суспільства дозволяє розкрити його наступальний вплив на політичні та соціальні процеси в Україні. Основні тенденції включають зростання активності громадян, посилення громадського контролю та розвиток правової освіти. Перспективи полягають у впровадженні кращих світових практик, інновацій та посиленні взаємодії з міжнародною спільнотою, що сприятиме зниженню рівня злочинності та зміцненню громадянського суспільства в Україні. Встановлено, що значущою у механізмах неформального соціального контролю у протидії злочинності є роль церкви.

Ключові слова: злочинність, протидія злочинності, запобігання кримінальним правопорушенням, громадянське суспільство, церква, духовно-ціннісний підхід, кримінологічний аналіз, війна.

Постановка проблеми. За сучасних умов розвитку громадянського суспільства особливу роль відіграють глобальні процеси, що впливають або на його посилення, або на послаблення. Громадянське суспільство є своєрідним запобіжником злочинності, корупції та багатьох інших негативних явищ, адже перемогти нації та народності, що об'єднані одним духом у відстоюванні традиційних цінностей, національної ідентичності, звичаїв, національної самобутності не так вже й просто новими «хрестовими походами», які історія вже переживала і, по суті, й досі відбуваються такі завоювання лише можливо в інших формах, чи є більш завуальованими. Таким зразком у відстоюванні своїх цінностей можуть бути народи мусульманського світу, куди ідеологія/релігія прав людини («інша сторона прав людини» за визначенням французького філософа Алена де Бенуа) у всій своїй красі гріховності не змогли наступати. В жодній країні світу не побудовані ідеальні зразки громадянського суспільства. Громадянське суспільство – це суспільство ідеальних громадян. Зважаючи на те, що людина недосконала, світ недосконалий такий зразок може бути хіба що як еталон, до якого хотілося б досягти. Однак ми прагнемо до кращого, і це головна ціль життя людини – зробити все можливе, щоб сьогоднішній день був кращим за вчорашній. Кожного разу покращення людини, прагнення до висот, приходять до вищих рівнів/щаблів такого ідеалу. Мотиваційні фактори на цьому шляху найрізноманітніші: бажання працювати, глибокі ціннісні основи на засадах молитовних станів вихолощення гріховних генних модифікацій людини, віра, релігія, Церква тощо. Отож, головним завданням на цьому шляху є максимальне вдосконалення кожної людини та суспільства. Через неформальний соціальний контроль засобами активізації інститутів громадянського суспільства, церкви можливо істотно знизити рівень криміногенних загроз.

Принагідно зауважимо, що питання використання потенціалу громадянського суспільства у протидії злочинності неодноразово потрапляли до фокусу уваги В. С. Батиргарєєвої, В. В. Голіни, О. М. Джужи,

М. Г. Колодяжного, О. М. Литвинова, С. С. Шрамко та інших дослідників. Втім, у сучасних умовах триваючої війни та у перспективі миру, перехідного періоду, проблеми кримінологічної специфікації інструментів впливу громадянського суспільства й церкви на детермінаційний комплекс злочинності мають бути переосмислені.

Мета статті полягає у встановленні, описі та поясненні можливостей і проблем використання інститутів громадянського суспільства та церкви для виконання задач у сфері протидії злочинності в оптиці духовно-ціннісного кримінологічного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Громадянське суспільство – це суспільство політично свідомих, небайдужих до цінностей проблем спільноти громадян. Таке суспільство є відкритим соціальним середовищем, в якому забезпечуються свобода слова, гласність, самовираження, доступ до інформації. Це система, яка завжди знаходиться в русі та трансформації. Вона регулюється відповідно до зовнішніх умов та моральних конструктів громадян, які є включеними в соціальну спільноту. Дане явище є сферою приватних інтересів, яка сконцентрована в недержавних інститутах, що співпрацюють між собою та з державою задля досягнення консенсусу¹. З політичною системою взаємодіють різноманітні сфери громадського життя, усі вони в тому чи іншому ступені беруть участь у формуванні політичної культури, визначають основні напрямки цього процесу. До основних функцій організацій громадянського суспільства належать так звані видимі й приховані. До першої категорії відносять відстоювання інтересів громадян на управлінському рівні, лобювання та контроль за дотриманням громадських прав. До прихованих функцій відносять розбудову моральної складової суспільства, об'єднання громадян, формування громадянського суспільства, зміцнення віри у власні сили та довіри до представницьких організацій².

Варто погодитись із позицією Л. М. Кінга, який, на відміну від класичних лібералів XVII–XIX ст., зокрема Дж. Локка, А. Сміта, котрі наголошували на індивідуалістичних основах єднання людей у суспільстві, виходить з органічного бачення суспільства (та людства загалом). Він розглядає людство як особливий єдиний та неподільний соціальний організм, якому за природою притаманні мир, кооперація різнофункціональних частин і членів між собою з метою реалізації загальносуспільного блага, подолання перешкод до матеріального та духовного удосконалення³. Це й забезпечує його стійкість і виживання.

¹ Гетьман С. А., Мерник А. М. Сучасні теоретико-правові концепції громадянського суспільства. Теорія й історія держави і права. Вип. №3, 2011. С. 9.

² Колька Л. М. Роль організацій громадянського суспільства як бустера розвитку демократичної політичної культури на прикладі Закарпатської області *Politology bulletin*. 2023. Iss. 91. С. 331.

³ William Lyon Mackenzie King, *Industry and Humanity: A Study in The Principles Underlying Industrial Reconstruction*. Toronto, Boston and New York: Houghton Mifflin Company, 1918. P. 86; Reg Whitaker. *The Liberal Corporatist Ideas of Mackenzie King*. Labour / Le Travailleur 2. 1977. P. 161; Єремеев О. Громадянське суспільство, громадянська освіта та громадська думка в концепції корпоративного лібералізму Вільяма Лайона Макензі Кінга. *Empirio* 1. 2024. № 2. С. 27. DOI: <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2024.1.2.25-34>.

Відповідно до цього, фундаментальні інтереси різноманітних суспільних груп з різними інтересами, статками та відмінним становищем у системі виробництва є спільними, а конфлікти другорядних інтересів – такими, що їх можна подолати завдяки застосуванню належних підходів до примирення та встановлення комунікації і кооперації. Такими механізмами автор «Індустрії та людяності» вважав примирення, арбітраж та публічне розслідування. На його думку, кооперація та координація зусиль, базовані на довірі й усвідомленні різними групами загального блага як спільної мети, і творять соціальну гармонію¹.

Поряд із визнанням індивіда найвищою суспільною цінністю В. Л. М. Кінг засуджував надмірний індивідуалізм як чинник породження конфліктів, переважання деструктивних егоїстичних інтересів над міркуваннями про загальне благо, наголошував на самореалізації людини передовсім на шляху служіння іншим. Цим він керувався і протягом своєї політичної кар'єри, що й пояснює значною мірою його успішність як державного діяча. На його думку, самореалізація індивіда відбувається через інтеграцію до соціальної групи (професійної тощо), а через цю групу – до громади загалом. В. Л. М. Кінг визначав громаду як сферу взаємин, де реалізується загальний інтерес людей. Прикладами такої громади можна вважати локальну спільноту, місто, національну спільноту та людство загалом. Державу (публічну владу) мислитель розглядав як похідну складову громади, носія суверенної влади та найвищого представника всього населення, що перебуває під її юрисдикцією, який закріплює загальносуспільні уявлення про справедливість у формі закону. При цьому державна влада має бути підконтрольною і підзвітною решті громади, що постає внаслідок довготривалої еволюції, спрямованої на розширення простору соціальної свободи та політичного представництва. Отже, процеси, що відбуваються в громаді, є первинними та визначальними щодо процесів на державному рівні².

Дослідження форм і методів взаємодії поліції з інститутами громадянського суспільства з позицій М. П. Гурковського та С. С. Єсімова проявляється наступним чином:

- взаємодія поліції з інститутами громадянського суспільства в Україні здійснюється за різними моделями. Найпоширеніша – патерналістська модель, яка характеризується тим, що представники поліції прагнуть керувати інститутами громадянського суспільства та контролювати їхню діяльність;

- найбільш поширеними формами взаємодії поліції з інститутами громадянського суспільства є різноманітні зустрічі (круглі столи, семінари, конференції, зустрічі з представниками діаспор тощо), робочі групи за участю представників інститутів громадянського суспільства, спільна

¹ Єремеев О. Громадянське суспільство, громадянська освіта та громадська думка в концепції корпоративного лібералізму Вільяма Лайона Макензі Кінга. *Empirio* 1. 2024. № 2. С. 28. DOI: <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2024.1.2.25-34>.

² Там само. С. 28.

діяльність, спостереження;

- найпоширенішими методами взаємодії поліції з інститутами громадянського суспільства є: консультування; інформування; узгодження; обговорення; опитування; анкетування; координація; спільне планування; спільне патрулювання;

- у країнах ЄС використовують різні форми та методи взаємодії поліції з інститутами громадянського суспільства, що передбачають формування громадських організацій правоохоронної спрямованості за ініціативою поліції у контексті Community Policing (CoP). Увагу зосереджують на інформаційній взаємодії з окремими громадянами. Водночас реалізується ідея зближення поліції з народом; - найбільш затребуваними є партнерські моделі взаємодії поліції з інститутами громадянського суспільства, що характеризуються активними формами та методами взаємодії (діяльність робочих груп, спільна практична робота, взаємний контроль; координація, узгодження, спільне патрулювання); - правова регламентація вимагає нових для поліції форм взаємодії з інститутами громадянського суспільства – йдеться про фінансову підтримку на конкурсній основі соціально орієнтованих громадських організацій, що здійснюють діяльність правоохоронної спрямованості¹.

Кримінологами Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса НАПрН України встановлено, що участь громадськості у запобіганні злочинності є процесом, що відбувається в межах громади і полягає в організації зусиль громадян у досягненні їх цілей через діяльність недержавних організацій для здійснення впливу на процес стримання злочинності. Діяльність громадськості щодо запобігання злочинності представляє собою широкий спектр прямих і непрямих форм участі. Пряма форма участі представляє собою, поперше, безпосереднє фізичне залучення громадян до охорони громадського порядку, у тому числі через діяльність громадських формувань правоохоронної спрямованості щодо: патрулювання територій відповідно до зазначеного маршруту; виставлення постів; проведення рейдів із виявлення правопорушників; здійснення індивідуальних профілактичних заходів; огляду місць скупчення осіб із відхиляючою поведінкою; виявлення причин й умов, що сприяють вчиненню злочинів; проведення агітаційно-пропагандистської роботи. По-друге, активно застосовуються такі форми діяльності громадян та їх об'єднань, спрямовані на випередження, відвернення та припинення злочинних намірів, як: самостійне розслідування фактів учинення злочинних діянь та оприлюднення доказів; доведення до відома вищого керівництва держави випадків порушення чинного законодавства; висування вимог щодо відкритості використання бюджетних коштів на державному та місцевих рівнях; перевірка, а в деяких випадках втручання в обставини, що потенційно мають загрозливі злочинні наслідки; контроль за

¹ Гурковський М. П. Адміністративно-правові форми та методи взаємодії з інститутами громадянського суспільства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2018. Вип. 4.С. 131-132.

діяльністю органів влади, зокрема правоохоронних; участь у законотворчому процесі¹.

Непряма форма участі полягає у роботі неспеціалізованих суб'єктів запобігання злочинності, спрямованої на: інформування (повідомлення про факти злочинів, що готуються, вчиняються та вже вчинені); здійснення комплексу заходів виховного, навчального характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків; забезпечення певної рівноваги у суспільстві шляхом створення атмосфери стабільності, впливаючи на чинники негараздів в економічній, політичній, духовній, сімейно-побутовій та інших сферах².

З позицій духовно-ціннісного підходу у кримінологічному аналізі громадянське суспільство має на меті виявлення зла на планеті Земля, усунення багатьох недоліків його функціонування на рівні криміногенності багатьох мікро-, макрорівнів чого одними нормативними механізмами не можливо досягти – потрібна міцна ідеологія, віра, стійкість, переконання.

Основні кримінологічні виклики:

- криміногенний потенціал суспільства виникає не лише через порушення законів, але й через слабкість моральних засад, що формують поведінку громадян;

- недоліки функціонування державних, інших соціальних механізмів часто не дозволяють належним чином реагувати на проблеми, пов'язані зі злочинністю, бідністю, корупцією та соціальною несправедливістю;

- ідеологічні та моральні фактори відіграють центральну роль у протидії злочинності, адже лише через міцну ідеологію, віру та переконання можна забезпечити стійкість громадян перед злом.

Роль ідеології, віри та переконань у розбудові громадянського суспільства:

- міцна ідеологія є основою формування стійкого суспільства, що здатне протистояти негативним впливам. Без чіткого світогляду і розуміння етичних стандартів будь-яке суспільство залишається вразливим до злочинних і корупційних схем;

- віра є джерелом духовної сили, що стимулює громадян до морального самоконтролю та утримання від скоєння злочинів. Це особливо важливо у моменти кризи або спокуси, коли людина може опинитися перед вибором між добром і злом;

- стійкість та переконання допомагають громадянам не піддаватися впливу злочинної ідеології або тиску з боку криміногенних елементів. Чітке усвідомлення своєї ролі в суспільстві й високі моральні стандарти дозволяють протистояти зовнішнім загрозам і внутрішнім спокусам;

Отже, громадянське суспільство, крім нормативних та правових

¹ Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Х. : Право, 2017. С. 258.

² Там само. С. 259.

механізмів, має спиратися на міцні моральні та ідеологічні засади. Лише через поєднання віри, переконань і соціальної відповідальності можна створити ефективні інститути, що здатні виявляти зло, усувати криміногенні фактори та забезпечувати стабільність і безпеку на всіх рівнях суспільного життя. При цьому, якщо громадянське суспільство визначається як суспільство ідеальних громадян, то, безсумнівно, церква здатна підготувати таких громадян через моральне виховання, зосереджене на цінностях:

- православна віра закликає до милосердя та жертвовності. Такі чесноти формують не лише духовну досконалість, але й роблять людей відповідальними й справедливими громадянами;

- віра навчає поваги до Божого Закону, що переплітається з людськими законами правди, чесності та справедливості;

- церква закликає своїх вірян бути прикладом для інших. Ідеальні громадяни – це ті, хто не лише виконує закони держави, але ті, хто живе за духовними принципами Закону Совісті, створюючи взірець для наслідування;

Церква неодноразово доводила свою здатність відновлювати суспільство, коли вона переживає духовні кризи або втрату моральних орієнтирів. У періоди важких випробувань віра стає тим стрижнем, навколо якого згуртовується народ, а істинна жива православна віра, що проявляється в діях людей, оживляє суспільство.

Як сказано в Євангелії: «У людей це неможливо, Богові – все можливо» (Мф. 19:26). Отож, через глибоку духовну працю над собою та виконання добрих справ людина може досягти не лише особистого спасіння, але й змінити світ навколо себе, сприяючи розвитку ідеального громадянського суспільства.

Громадськість є перспективним резервним суб'єктом запобіжної діяльності, можливості якого в Україні до кінця не реалізовані. Громадяни (як у складі об'єднань, так й індивідуально) можуть впливати на запобігання різним видам злочинності: злочинам, що вчиняються у громадських місцях; злочинам проти власності; злочинності неповнолітніх; пенітенціарному та постпенітенціарному рецидиву злочинів; фоновим для злочинності явищам (алкоголізм, наркоманія, проституція, лудоманія, безпритульність, бездоглядність та ін.) тощо. Тобто це саме ті сфери, які є найближчими до життя пересічного громадянина. Кожний із зазначених напрямів запобігання злочинності втілюється у властивих йому індивідуальних та групових формах. Ефективність діяльності громадськості у запобіганні злочинам залежить від раціонального та своєчасного поєднання їх різних видів. Ключовим моментом форм участі громадськості у запобіганні злочинам є взаємодія з представниками правоохоронних органів. Зближення держави та громадськості, інституційне взаємопроникнення, створення широкої платформи спільних нерепресивних методик нейтралізації потенціалу криміналізації суспільства

має стати одним із головних завдань держави на найближчий час¹.

Найбільш прогресивною участю громадськості у запобіганні й протидії злочинності визнано в США, Великій Британії та Японії. Це пояснюється фінансовою, організаційною та науковою державною підтримкою реалізації запобіжної стратегії «community policing» (політика орієнтування на місцеві громади). Поширеними формами антикриміногенної діяльності громадськості у зазначених країнах є: вуличне патрулювання у складі добровільних дружин на безоплатній основі; участь у програмах профілактики злочинності; добросесне інформаторство щодо повідомлення громадянами поліцію про відомі факти вчинених злочинів; участь у просвітницьких заходах тощо².

Розвиток громадянського суспільства в Україні є важливою умовою зниження рівня злочинності та зміцнення демократичних процесів. Впровадження кращих світових практик потребує як реформування державних інституцій, так і активної підтримки з боку суспільства. Це допоможе Україні досягти стабільності, прозорості та забезпечити права й свободи громадян. Тут слід вказати наступне:

- в Україні існують серйозні проблеми в побудові громадянського суспільства через політичні, соціальні та економічні чинники, а особливо нинішню російсько-українську війну. Кримінологічний аналіз дозволяє дослідити не лише сучасний стан громадянського суспільства, але й перспективи його розвитку та впровадження кращих світових практик.

- громадянське суспільство являє собою відносини що виникають також поза межами держави, включаючи різні організації, асоціації, рухи, засновані на спільних інтересах громадян у інших країнах. Тому важливим завданням на цьому шляху є здатність запобігати злочинності, знизити рівень соціальної напруги, особливо коли такі організації продукують гріховні/негативні моделі поведінки. Важливим тут є розвиток правової культури, громадська відповідальність, громадський контроль, підтримка активних громадян у боротьбі зі злом.

- низький рівень правової культури та недовіра до державних інституцій, що спричиняє слабку активність громадян у боротьбі з корупцією та злочинністю.

- недостатність ефективних механізмів громадського контролю, адже попри існування громадських організацій, вони часто не мають впливу на політичні процеси чи не здатні реально запобігати корупційним проявам.

- економічні проблеми, безробіття та бідність сприяють соціальній нерівності, що є однією з причин підвищеного рівня злочинності.

- геополітичні виклики та агресія РФ значно знижують ефективність інститутів громадянського суспільства, зокрема в регіонах, охоплених нинішньою війною.

¹ Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Х. : Право, 2017. С. 259.

² Там само. С. 260.

- у зв'язку з війною українці стали більше об'єднаними/мобілізованими, попри те, існує багато проблем на теренах розбудови громадянського суспільства в Україні, через нинішню російсько-українську війну. Ми бачимо, яку велику роль відіграли волонтери у розвитку громадянського суспільства у перші дні війни й до сьогодні продовжують допомагати армії, в той час, як чиновники грабують державу. У рамках розвитку громадянського суспільства пропонується зробити щотижневий суботник з прибирання та допомоги бідним, знедоленим, усім, хто потребує.

Висновки. Держава відповідає за забезпечення правопорядку та справедливості в суспільстві, а інститут церква – за духовне та моральне виховання громадян. Така модель сприяє формуванню громадянського суспільства високого рівня цивілізованості, де кожен інститут виконує свою функцію для досягнення загального блага. На глобальному рівні Церква Христова є одним з ключових чинників збереження традиційних морально-етичних цінностей, що протистоять культурній та духовній деградації. В умовах сучасних глобальних викликів, де відбуваються нові «хрестові походи» – приховані форми завоювання через нав'язування антицінностей, Церква зберігає свої позиції у відстоюванні національної ідентичності та самобутності.

Мусульманські країни засвідчують успішний приклад збереження моральних норм та протистояння зовнішнім впливам, які намагаються впровадити гріховні моделі поведінки. В цих країнах збереження релігійних принципів і моральних засад є сильним фактором, що допомагає уникати багатьох соціальних та кримінальних проблем.

Попри те, що ідеальне громадянське суспільство в жодній країні світу є недосяжною ідеєю та деякою мірою утопічною концепцією, все ж, слід невпинно прагнути до високих зразків і моделей поведінки людини та соціуму. Церква Христова є тим духовним джерелом, маяком та орієнтиром, що допомагає суспільству прагнути до ідеалу. Її вплив на формування моральних норм, виховання відповідального громадянина та протидія злочинності є ключовими у побудові цивілізованого суспільства. Церква надихає людей до вдосконалення, що в кінцевому підсумку сприяє формуванню спільнот, де панує справедливість, порядок та милосердя.

З позицій кримінології, громадянське суспільство відіграє важливу роль у протидії злочинності на різних рівнях суспільного життя. Воно допомагає ідентифікувати та усувати недоліки у функціонуванні суспільства, що сприяють розвитку криміногенних явищ на мікро- та макрорівнях. Водночас, одних нормативних механізмів для досягнення таких високих цілей організованості державного життя недостатньо. Причини злочинності приховані набагато глибше, аніж недосконалість законодавства через моральну та духовну деградацію окремих осіб і груп.

Громадянське суспільство, засноване на релігійних законах має глибоку ціннісно-мотиваційну базу конвенційності, є більш стійким та виявляє вищу адаптивність неформальних механізмів соціального

контролю, які в тому числі здатні бути успішно використані для нейтралізації окремих груп криміногенних факторів, зміцнення національно-патріотичних засновків усупільнення. З метою розвитку громадянського суспільства, заснованого на релігійних цінностях важливо активно популяризувати приклади служіння ближнім. Один зі способів – створення соціальних і соціально-мережових відео-роликів, що засвідчують допомогу бідним, знедоленим та всім, хто потребує. Така ініціатива може стати не лише нагадуванням про необхідність виконання заповідей на практиці, але й мотиватором для інших долучитися до справ милосердя.

Російсько-українська війна значно вплинула на українське суспільство, мобілізувавши його для допомоги армії та жертвам війни. Волонтерський рух став яскравим прикладом того, як громадянське суспільство може діяти в умовах кризи, виявляючи віктимолого-профілактичні властивості. Соціальні ініціативи та волонтерство мають стати невіддільною частиною розвитку громадянського суспільства, особливо в умовах війни. Спільна робота над розв'язанням соціальних проблем підсилює єдність нації та показує силу колективної солідарності.

Зрештою, громадянське суспільство, побудоване на заповідях Божих, має величезний потенціал для досягнення гармонії та справедливості в суспільстві. Війна показала, що єдність і солідарність можуть перетворити націю на непереможну силу, а Церква Христова допомагає формувати найкращих громадян через служіння ближнім і виконання Святого Євангелія на практиці. Об'єднання людей навколо цінностей віри та служіння є ключем до розвитку успішного громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гетьман Є. А., Мерник А. М. Сучасні теоретико-правові концепції громадянського суспільства. Теорія й історія держави і права. Вип. №3, 2011. С. 5–9.
2. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Х. : Право, 2017. 284 с.
3. Гурковський М. П. Адміністративно-правові форми та методи взаємодії з інститутами громадянського суспільства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична.* 2018. Вип. 4. С. 121–133.
4. Єремеев О. Громадянське суспільство, громадянська освіта та громадська думка в концепції корпоративного лібералізму Вільяма Лайона Макензі Кінга. *Empirio* 1. 2024. № 2. С. 25–34. DOI: <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2024.1.2.25-34>.
5. Колодяжний М. Г. Реалізація стратегії громадського впливу на злочинність у зарубіжних країнах. *Проблеми законності.* 2015. Вип. 129. С. 217–223.

6. Колодяжний М. Г. Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні : монографія. Харків : Право, 2018. 228 с.

7. Колька Л. М. Роль організацій громадянського суспільства як бустера розвитку демократичної політичної культури на прикладі Закарпатської області *Politology bulletin*. 2023. Iss. 91. С. 328–340.

8. Horbatenko V. Sources and research methodology of modern Ukrainian-Polish relations. *Studia Politologica Ukraino-Polona. Rocznik nauk politycznych*. 2018. № 8. P. 51–57.

9. King W. *Industry and Humanity: A Study in The Principles Underlying Industrial Reconstruction*. Toronto, Boston and New York: Houghton Mifflin Company, 1918. 226 p.

10. Whitaker R. The Liberal Corporatist Ideas of Mackenzie King. *Labour / Le Travailleur* 2. 1977. 316 p.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2024

Ivan V. KRITSAK,

Phd in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Ihor S. POLYAKOV,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Tatiana An. SHEVCHUK,

PhD in Law, Associated Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CIVIL SOCIETY AND CHURCH INSTITUTIONS IN THE SYSTEM OF COMBATING CRIME

In total, we analyzed more than 25 scientific articles in the Ukrainian scientometric space devoted to civil society. Trends and prospects for its development at the current stage of state life were identified through criminological retrospective. Criminological analysis of civil society problems allows us to reveal its offensive influence on political and social processes in Ukraine.

The main trends include the growth of citizen activity, strengthening public control and the development of legal education. The prospects lie in the implementation of best world practices, innovations and increased interaction with the international community, which will contribute to reducing the level of crime and strengthening civil society in Ukraine. It was established that the role of the church is significant in the mechanisms of informal social control in combating crime.

Key words: *crime, combating crime, civil society, spiritual and value approach, criminological analysis, war.*

Олександр Анатолійович ПРИСЯЖНЮК,

кандидат юридичних наук

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ ДИСКРЕЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВИХ ФУНКЦІЙ

У статті проаналізовано поняття, завдання, принципи, функції контрольно – наглядових повноважень правоохоронних органів України. Зауважено, що метою контрольно – наглядової діяльності вбачається забезпечення національних інтересів та цінностей, що охороняються державою, а також фактичний стан справ у певному процесі. Вказаний механізм реалізуються шляхом зіставлення відповідності цього стану наміченим цілям і, в разі необхідності, застосування корегуючих заходів з приведення підконтрольного об'єкта до належного стану.

Наголошено, що реалізація контрольно-наглядової діяльності є безкомпромісним правом та обов'язком органів державної влади, вона провадиться із суворим дотриманням норм чинного законодавства, забезпечує реалізацію конституційних принципів народовладдя, верховенства права і закону та розподілу влади з метою ефективного функціонування держави. Виділено особливий критерій контрольно-наглядової діяльності - спрямованість на забезпечення законності у публічному управлінні та правопорядку у суспільстві.

Підкреслено, що дискреційні повноваження правоохоронних органів під час здійснення контролю і нагляду передбачає широкі можливості для їх застосування. Зауважено, що загальні підходи до впровадження дискреційних повноважень правоохоронними органами щодо об'єктів контролю і нагляду мають аналогічну правову природу з іншими напрямками їх застосування під час реалізації правоохоронної діяльності.

Ключові слова: правоохоронні органи, контроль, нагляд, правила, стандарти, дискреційні повноваження.

Постановка проблеми. Завдання щодо забезпечення законності в публічному управлінні загалом та в окремих його напрямках виконується в процесі повсякденної діяльності різних державних органів, а в деяких випадках – громадян, і знаходить своє зовнішнє відображення в припиненні порушень законів; застосуванні заходів щодо ліквідації причин та умов, які їх породжують; відновленні порушених прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб; покаранні осіб, винних у порушенні законності; у створенні атмосфери неминучості покарання за порушення вимог законності й у вихованні працівників апарату управління в дусі суворого

дотримання закону.

Слід зазначити, що окреслені вище завдання вкрай ефективно можуть бути виконані за допомогою контрольно-наглядової діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. При цьому контрольно-наглядова діяльність є окремими різновидом соціальної діяльності взагалі та юридичної зокрема¹.

Мета статті – визначити теоретичні засади застосування правоохоронними органами дискреційних повноважень під час здійснення контрольно-наглядових функцій

Виклад основного матеріалу. Розмірковуючи над кінцевими результатами контрольно-наглядової діяльності правоохоронних органів, слід підкреслити, що основними векторами тут уявляються забезпечення національних інтересів та цінностей, що охороняються державою, а також фактичний стан справ у певному процесі. Вказаний механізм реалізуються шляхом зіставлення відповідності цього стану наміченим цілям і, в разі необхідності, застосування корегуючих заходів з приведення підконтрольного об'єкта до належного стану. Природно, що найефективнішою є така організація контрольно-наглядової діяльності, яка допомагає завчасно виявляти причини тих чи інших порушень².

При цьому важливим фактом для розуміння сутності контрольно – наглядової діяльності правоохоронних органів є те, що її мету не можна досягнути тільки за допомогою позитивного контролю. У разі виявлення порушень вимог законодавства виникає необхідність в реалізації заходів негативного (юрисдикційного) характеру, властивих нагляду. Діяльність, метою якої є попередити, виявити, припинити порушення вимог законодавства, усунути наслідки, поєднує контроль і нагляд³.

У вказаному розрізі слушною вбачається думка Л.С. Гаркуші, який зазначає, що контрольно – наглядова діяльність правоохоронних органів, на відміну від інших процедур, які реалізуються ними під час адміністративної правоохоронної діяльності, характеризується максимальним рівнем імперативності, іншими словами у більшій мірі відбиває владний вплив держави у цій сфері, що пояснюється можливістю застосування юридичних санкцій до порушників відповідних легальних режимів у межах реалізації зазначених процедур⁴.

У той же час В. А. Бондаренко та Н. О. Пустова зазначають, що законодавча регламентація дефініції державного контролю (нагляду)

¹ Судові, правоохоронні, контрольно-наглядові та правозахисні органи України : підручник / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. М. Гусарова ; [С. М. Гусаров, О. Ю. Салманова, А. Т. Комзюк та ін.]. Харків, 2020. С. 26.

² Макачук В. В. Контрольно-наглядова діяльність правоохоронних органів при реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони *Держава та регіони. Серія: Право.* 2022. № 4 (78) С. 48.

³ Сkochиляс-Павлів О. Співвідношення контролю та нагляду в діяльності органів системи Міністерства внутрішніх справ України. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2020. № 3 (27). С. 166–172.

⁴ Гаркуша Л. С. Контрольно-наглядова процедура. *Журнал східноєвропейського права.* 2019. № 6. С. 205–210.

включає у собі поєднання зовнішнього державного контролю з елементами адміністративного нагляду. Контроль і нагляд – це дуалістичний елемент одного феномену, тому вони уявляються як функції органів виконавчої влади, а в процесуальному спектрі як дві стадії одного контрольного процесу. Контрольно – наглядова діяльність державних органів, у тому числі правоохоронних, відіграє вкрай важливу роль у процесі державного регулювання всіх сфер життя суспільства. Якщо забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина, охорона правопорядку, забезпечення законності, громадської безпеки – це зміст правоохоронної функції держави, то контроль і нагляд – це методи, в результаті використання яких проявляється її правоохоронна функція¹.

У процесі здійснення контрольно-наглядової діяльності забезпечується ефективність правового регулювання. Вказаний критерій є оціночною категорією, який визначає рівень функціональності правового регулювання в динаміці. Він має відповідати ряду умов, які дозволяють визначити співвідношення реальних результатів правового регулювання з його метою².

Цікавою вбачається позиція С. А. Кулинич, який зауважує, що контрольно-наглядова діяльність правоохоронних органів – це передбачене адміністративно-процедурними нормами здійснення перевірок, періодичного спостереження і встановлення відповідності додержання підконтрольними їм суб'єктами встановлених правил у цій сфері з метою своєчасного реагування на загрози національним інтересам, попередження їхньому виникненню та оперативної ліквідації негативних наслідків³.

В свою чергу підкреслимо, що реалізація контрольно-наглядової діяльності є безкомпромісним правом та обов'язком органів державної влади, вона провадиться із суворим дотриманням норм чинного законодавства, забезпечує реалізацію конституційних принципів народовладдя, верховенства права і закону та розподілу влади з метою ефективного функціонування держави. Окреслене дає підстави виділити такий особливий критерій контрольно-наглядової діяльності, як її спрямованість на забезпечення законності у публічному управлінні та правопорядку у суспільстві загалом.

Ретроспективний аналіз наукової спадщини доктрини адміністративного права дає підстави вважати, що забезпечення законності слід розуміти як діяльність відповідних державних установ та організацій, основною метою якої є: профілактика порушень у діяльності органів державної влади їх посадовими особами тих вимог і приписів, які

¹ Bondarenko V. A., Pustova N. O. Osnovni funktsii derzhavnogo nahliadu ta kontroliu u sferi osvity v Ukraini. [Main functions of state supervision and control in the field of education in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya yurydychna*. 2018. № 3. P. 119–128.

² Судові, правоохоронні, контрольно-наглядові та правозахисні органи України : підручник / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. М. Гусарова ; [С. М. Гусаров, О. Ю. Салманова, А. Т. Комзюк та ін.]. Харків, 2020. С. 74.

³ Кулинич С. А. Контрольно-наглядові управлінські процедури в органах прокуратури. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. Вип. 36. С. 269.

регламентовані чинними нормативно – правовими актами та є законодавчим базисом у повсякденній роботі; виховання працівників апарату управління в суворому дотриманні законності та державної дисципліни; своєчасне та оперативне виявлення, припинення і встановлення таких порушень; відновлення порушених прав і законних інтересів громадян, суспільних організацій; установа причин та умов, які цьому сприяють; притягнення до визначеного виду юридичної відповідальності винних у порушенні законності та дисципліни; розроблення та прийняття заходів, спрямованих на усунення причин і умов порушення законності й дисципліни; створення умов невідворотності відповідальності в разі їх порушення¹.

При цьому К. О. Голікова законність визначає як принцип діяльності держави, принцип публічного управління, метод публічного управління, режим суспільних відносин, мета та функція публічного управління тощо. Контрольно-наглядова діяльність як складова публічного управління має свою особливість, яка полягає в тому, що, виконуючи свої функції та завдання, органи виконавчої влади тим самим послідовно забезпечують законність у державі².

Слід наголосити, що результатом законності є встановлення правопорядку як в управлінській діяльності, так і в суспільстві загалом. Установлення правопорядку у суспільстві, який досягається за допомогою законності, є кінцевим результатом функціонування всієї правової системи держави, що здійснюється крізь призму правових форм державної діяльності, серед яких визначальне місце посідає контрольно-наглядова діяльність. Означений факт дає підстави вважати контрольно-наглядову діяльність особливим видом правоохоронної діяльності.

Вказану тезу підтверджують С.М. Гусаров, А.Т. Комзюк, О.Ю. Салманова та ін., які виділяють ряд критеріїв, що поєднують правоохоронну діяльність із контрольно-наглядовою:

1) різноманіття суб'єктів, які здійснюють контрольно-наглядові повноваження (органи держави та їх посадові особи, органи місцевого самоврядування);

2) суб'єкти контрольно-наглядових проваджень наділено широким колом контрольних повноважень, у деяких випадках включно з правом втручання в оперативну діяльність підконтрольного суб'єкта;

3) безпосереднім об'єктом контрольно-наглядових правовідносин виступає діяльність підконтрольних (піднаглядних) суб'єктів;

4) офіційне документальне закріплення результатів контрольно-наглядової діяльності здійснюється в правових актах – документах, які можна водночас віднести як до категорії правозастосовних (таких, які є результатом реалізації державно-владних повноважень компетентних

¹ Гарашук В. М. Деякі питання характеристики способів забезпечення законності та дисципліни в державному управлінні. *Проблеми законності*. 1998. С. 41.

² Голікова К. О. Дисципліна та законність у державному управлінні: поняття та способи їх забезпечення. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 112.

контрольних органів), так і до категорії правоохоронних актів (що містять правову оцінку діяльності підконтрольного суб'єкта)¹.

Підсумовуючи вищенаведене, контрольно-наглядову діяльність правоохоронних органів можна охарактеризувати як специфічний напрям публічно-управлінської діяльності, метою якого є забезпечення законності і правопорядку в різних сферах суспільного життя, що має свій прояв в однаковій за змістом діяльності уповноважених державних органів щодо своєчасного виявлення проблем, створення умов для їх вирішення й усунення конфліктів між владними і підлеглими структурами, що здійснюється за допомогою спеціальних правових засобів.

Зауважимо, що контрольно – наглядовій діяльності правоохоронних органів, як і іншим напрямам адміністративної правоохоронної діяльності, притаманні власні стадії, в яких ініціатором контрольно-наглядової процедури завжди виступає суб'єкт владних повноважень - правоохоронний орган.

Окрім вказаного особливістю охарактеризованої діяльності є те, що у процесі її реалізації обов'язок зі збору доказів, їх аналізу та оцінки належить посадовій особі контрольно-наглядового правоохоронного органу. Він зобов'язаний забезпечити встановлення об'єктивної істини у справі, аргументувати, довести висновки. Рішення, прийняте за результатами заходів з контролю і нагляду, безпосередньо залежить від того, яким шляхом, з використанням яких засобів була отримана інформація про діяльність підконтрольного суб'єкта, наскільки вона є об'єктивною та достовірною, яким способом була закріплена. Отримані результати підлягають закріпленню і офіційному оформленню у відповідних актах, таких як пояснення, протоколи відбору зразків, проб, протоколи проведених досліджень, випробувань, експертиз, спеціальних розслідувань².

Зауважимо, що правоохоронні органи як суб'єкти контрольно – наглядової діяльності реалізують вказаний процес виключно у рамках статутного законодавства, що визначає їх компетенцію і повноваження.

Також мають вплив на функціонування правоохоронних органів як суб'єктів контрольно – наглядової діяльності правила, норми та стандарти, контроль за виконанням яких здійснюють вказані установи.

Як зауважує В. В. Макарчук найширший спектр встановлених законодавством правил, норм та стандартів, контроль за виконанням яких здійснюють правоохоронні органи, пролягає у сфері національної безпеки і оборони. Контрольно – наглядові процедури у вказаному кластері державної діяльності вчений пропонує згрупувати за наступними напрямками:

- 1) в економічній сфері (виробництво, розподіл, обмін і споживання

¹ Судові, правоохоронні, контрольно-наглядові та правозахисні органи України : підручник / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. М. Гусарова ; [С. М. Гусаров, О. Ю. Салманова, А. Т. Комзюк та ін.]. Харків, 2020. С. 27.

² Бортник Н., Єсімов С. Процесуальна діяльність Національної поліції під час реалізації контрольно-наглядової функції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2020. № 4 (28). 2020. С. 180.

товарів і послуг); розповсюдження зброї та товарів подвійного використання (обладнання та технології придатні для виробництва зброї); обіг підакцизних товарів);

2) контроль та нагляд за реалізацією міграційних процесів (захист державного кордону, порядку в'їзду в Україну та виїзду за кордон, перебування на її території іноземців та осіб без громадянства, прикордонного режиму тощо);

3) контрольно – наглядові процедури, спрямовані на забезпечення правового режиму воєнного та надзвичайного стану (особливий період, а також ліквідація наслідків стихійного лиха, значних аварій, катастроф, епідемій, епізоотій та інших надзвичайних ситуацій);

4) в сфері обігу інформації з обмеженим доступом (додержання порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв, що містять державну таємницю, службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідальної діяльності, у сфері оборони країни)¹.

Слід зауважити, що у реаліях повномасштабного вторгнення російської федерації особливої важливості набуває діяльність правоохоронних органів як суб'єктів контрольно – наглядової діяльності у сфері забезпечення режиму воєнного та надзвичайного стану в разі їх оголошення, а також ліквідації наслідків стихійного лиха, значних аварій, катастроф, епідемій, епізоотій та інших надзвичайних ситуацій. Відзначимо, що вказаний процес має свої специфічні особливості.

В першу чергу наголосимо, що контрольно – наглядова діяльність правоохоронних органів у окресленому напрямку є загалом обмежувальною як прав окремого індивідуума, так і групи індивідумів, оперативною та такою, що не передбачає стадійності². Так, в разі введення надзвичайного стану можуть проводитися додаткові контрольно-наглядові заходи. Наприклад, під час запровадження комендантської години контролювати перебування на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень особи у встановлені години доби, а в разі порушення встановлених заборон – застосовувати заходи примусового характеру³. Контрольно – наглядовими повноваженнями у вказаній сфері наділені Служба безпеки України, Національна поліція України, Національна гвардія України, Військова служба правопорядку України тощо.

Також необхідно підкреслити, що широкий спектр специфічних контрольно – наглядових функцій має Державна прикордонна служба

¹ Макарчук В. В. Правоохоронні органи як суб'єкти формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони: адміністративно-правовий аспект : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2023. С. 287.

² Безпалова О. І., Осипчук І. І. Сутність адміністративних процедур в діяльності Служби безпеки України як суб'єкта забезпечення критичної інфраструктури. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 2 (16). С. 150.

³ Макарчук В. В. Контрольно-наглядова діяльність правоохоронних органів при реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони *Держава та регіони. Серія: Право*. 2022. № 4 (78) С. 50.

України, метою яких є захист державного кордону, порядку в'їзду в Україну та виїзду за кордон, перебування на її території іноземців та осіб без громадянства, прикордонного режиму і митних правил. Цей напрямок контрольно-наглядових процедур вказаного правоохоронного органу наразі є вкрай актуальним в умовах постійного зростання кількості незаконного перетину кордону особами, які ухиляються від мобілізації та несення воїнської служби.

Розмірковуючи над можливістю використання вказаними вище правоохоронними органами дискреційних повноважень під час здійснення контролю і нагляду за дотриманням окреслених вище правил, норм та стандартів, слід зауважити, що вказаний особливий вид правоохоронної діяльності передбачає широкі можливості для їх застосування. У той же час відмітимо, що загальні підходи до впровадження дискреційних повноважень правоохоронними органами щодо об'єктів контролю і нагляду мають аналогічну правову природу з іншими напрямками їх застосування під час реалізації правоохоронної діяльності.

Нагадаємо, що дискреційні повноваження правоохоронних органів вбачаються одним із видів їх повноважень, що надає останнім певну свободу дії, оскільки вказаний уповноважений орган може здійснювати вибір між декількома допустимими під кутом зору закону рішеннями. Орган правоохорони або контрольно – наглядовий орган може діяти або не діяти, а коли він діє, то обирає один або декілька з можливих варіантів дій¹.

Принагідно відзначимо, що дискреція є необхідною та безальтернативною для адміністративної (в тому числі і контрольно – наглядової) діяльності правоохоронного органу юридичною конструкцією, завдяки якій виконується ряд ключових функцій, центральними з яких є забезпечення справедливої, ефективної та орієнтованої на індивідуальні потреби приватної особи правозастосовної та правотворчої діяльності названих суб'єктів.

Після проведеної наукової розвідки можна стверджувати, що у процесі реалізації контрольно – наглядової діяльності можна виділити три напрями застосування правоохоронними органами дискреційних повноважень у вказаній сфері:

1. Дискреційні повноваження щодо прийняття конкретного рішення або дії. Відповідний правоохоронний або контрольно – наглядовий орган має право самостійно обрати рішення щодо реалізації або нереалізації того чи іншого рішення за результатами контрольно – наглядової діяльності².

До прикладу згідно ч. 4 ст. 41-1 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», Державна інспекція архітектури та містобудування України, яка, згідно ст. 6 того ж нормативного акту є суб'єктом архітектурно – будівельного контролю та нагляду, у випадку

¹ ЗВІТ: «Дискреція адміністративних органів і судовий контроль за її реалізацією». URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/602/a7b/15b/602a7b15b362e496299034.pdf>.

² Кучерявенко М. П. Особливості розсуду в податково-правовому регулюванні. *ScienceRise: Juridical Science*. 2017. № 1 (1). С. 41.

виявлення порушень об'єктами нагляду вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, може ініціювати притягнення посадових осіб цього об'єкта до дисциплінарної відповідальності, іншими словами вказаний державний орган має право як порушувати дисциплінарне провадження щодо винних осіб так і не робити цього. Прийняття такого рішення знаходиться у межах дискреції головного інспектора архітектурно – будівельного контролю та нагляду¹.

2. Дискреція щодо обрання одного з декількох можливих варіантів рішення або дії. Правоохоронний або контрольно – наглядовий орган під час своєї діяльності має право прийняти одне з юридично допустимих рішень або вчинити одну із юридично допустимих дій².

3. Дискреція щодо обрання способу контрольно – наглядової дії. Правоохоронному або контрольно – наглядовому органу надається можливість самостійно вирішити, яким чином він буде діяти у конкретній під час провадження вказаної діяльності³.

Необхідно підкреслити, що важливою особливістю контрольно – наглядової діяльності правоохоронних органів, є максимальний рівень її імперативності, що обумовлюється можливістю застосування юридичних санкцій до порушників відповідних юридичних правил у межах реалізації зазначених процедур.

З огляду на вказане процес застосування дискреційних повноважень правоохоронними органами під час вказаної діяльності балансує між правом приймати максимально зважені та справедливі рішення під час правозастосування та зловживанням цими повноваженнями, оскільки реалізуються вони на власний розсуд правоохоронного органу – суб'єкту контрольно – наглядової діяльності.

Підкреслимо, що незаконна реалізація дискреції може відбиватися у таких формах як зловживання дискреційними повноваженнями або їх перевищення; незастосування або умисне недостатнє застосування дискреції тощо.

Висновки. Підбиваючи підсумки дослідження слід наголосити, що під час реалізації дискреційних повноважень правоохоронними органами як суб'єктами контрольно – наглядової діяльності, вказаним державним інституціям слід пам'ятати, що можливість прийняття рішень на власний розсуд в жодному разі не може вважатися абсолютним правом. Обов'язковою умовою для її застосування є підпорядкованість дискреційного повноваження діючому нормативно – правовому масиву, що, як логічний наслідок, виключає існування розсуду за межами закону.

Правоохоронний орган під час використання права діяти на власний

¹ Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України 3038-VI від 17 лютого 2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#n49>; Селіванов А. О. Адміністративний процес в Україні: реальність і перспективи розвитку правових доктрин. К. : Ін Юре, 2000 С. 61.

² Євсєєв О. П. Процедури в конституційному праві України : дис. ... канд. юрид. наук / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. С. 90

³ Резанов С. Класифікація адміністративного розсуду: поняття та його види. *Митна справа*. 2015. № 5 (101). Ч. 2. С. 182.

розсуд у контрольно – наглядовій діяльності зобов'язаний реалізовувати вказані повноваження виключно у парадигмі їх цілей і меж, декларованих діючим законодавством. У разі коли правоохоронний орган не виконує цих юридичних зобов'язань, він діє з помилковим застосуванням дискреції і, як наслідок, протиправно»¹.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалова О. І., Осипчук І. І. Сутність адміністративних процедур в діяльності Служби безпеки України як суб'єкта забезпечення критичної інфраструктури. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 2 (16). С. 143–156.
2. Бортник Н., Єсімов С. Процесуальна діяльність Національної поліції під час реалізації контрольно-наглядової функції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2020. № 4 (28). 2020. С. 177–184.
3. Гаращук В. М. Деякі питання характеристики способів забезпечення законності та дисципліни в державному управлінні. *Проблеми законності*. 1998. С. 37–43.
4. Гаркуша Л. С. Контрольно-наглядова процедура. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 6. С. 205–210.
5. Голікова К. О. Дисципліна та законність у державному управлінні: поняття та способи їх забезпечення. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 112–116.
6. Євсєєв О. П. Процедури в конституційному праві України : дис. ... канд. юрид. наук / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 228 с.
7. ЗВІТ: «Дискреція адміністративних органів і судовий контроль за її реалізацією». URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/602/a7b/15b/602a7b15b362e496299034.pdf>.
8. Кулинич С. А. Контрольно-наглядові управлінські процедури в органах прокуратури. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. Вип. 36. С. 267–275.
9. Кучерявенко М. П. Особливості розсуду в податково-правовому регулюванні. *ScienceRise: Juridical Science*. 2017. № 1 (1). С. 37–41.
10. Макаруч В. В. Контрольно-наглядова діяльність правоохоронних органів при реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони *Держава та регіони. Серія: Право*. 2022. № 4 (78) С. 48–53.
11. Макаруч В. В. Правоохоронні органи як суб'єкти формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони:

¹ Maurer H. Allgemeines Verwaltungsrecht. Verlag C.H. Beck, München, 2011. S. 148.

адміністративно-правовий аспект : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2023. 426 с.

12. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України 3038-VI від 17 лютого 2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#n49>.

13. Резанов С. Класифікація адміністративного розсуду: поняття та його види. *Митна справа*. 2015. № 5 (101). Ч. 2. С. 181–184.

14. Селіванов А. О. Адміністративний процес в Україні: реальність і перспективи розвитку правових доктрин. К. : Ін Юре, 2000. 68 с.

15. Скочиляс-Павлів О. Співвідношення контролю та нагляду в діяльності органів системи Міністерства внутрішніх справ України. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2020. № 3 (27). С. 166–172.

16. Судові, правоохоронні, контрольні-наглядові та правозахисні органи України : підручник / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. М. Гусарова ; [С. М. Гусаров, О. Ю. Салманова, А. Т. Комзюк та ін.]. Харків, 2020. 508 с.

17. Шило С. М. Контроль як спосіб забезпечення законності та дисципліни в публічному управлінні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 41. Том 3. 2016. С. 171–176/

18. Bondarenko V. A., Pustova N. O. Osnovni funktsii derzhavnoho nahliadu ta kontroliu u sferi osvity v Ukraini. [Main functions of state supervision and control in the field of education in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia yurydychna*. 2018. №. 3. P. 119–128.

19. Maurer H. Allgemeines Verwaltungsrecht. Verlag C.H. Beck, München, 2011. 226 s.

Стаття надійшла до редакції 28.11.2024

Oleksandr An. PRYSYAZHNYUK,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

SOME THEORETICAL PRINCIPLES OF THE APPLICATION OF DISCRETIONARY POWERS BY LAW ENFORCEMENT BODIES WHEN PERFORMING CONTROL AND SUPERVISORY FUNCTIONS

The article analyses the concept, tasks, principles and functions of control and supervisory powers of law enforcement agencies of Ukraine. It is noted that the purpose of control and supervision is to ensure national interests and values protected by the State, as well as the actual state of affairs in a particular process. This mechanism is implemented by comparing the compliance of this state with the intended goals and, if necessary, applying corrective measures to bring the controlled object to the proper state.

The author emphasises that the implementation of control and supervision activities is an uncompromising right and obligation of public authorities, and it is carried out in strict compliance with the provisions of current legislation, and ensures the implementation of the constitutional principles of democracy, the rule of law and the separation of powers for the effective functioning of the State. The author highlights a special criterion of control and supervision activities - focus on ensuring the rule of law in public administration and law and order in society. It is stated that the control and supervisory activities of law enforcement agencies can be characterised as a specific area of public administration aimed at ensuring law and order in various spheres of public life, which is manifested in the same content of the activities of authorized state bodies to timely identify problems, create conditions for their resolution and eliminate conflicts between the authorities and subordinate structures, which is carried out with the help of special legal means.

It is emphasised that the discretionary powers of law enforcement agencies in the course of control and supervision provide for wide opportunities for their application. It is noted that general approaches to the exercise of discretionary powers by law enforcement agencies with regard to the objects of control and supervision have a similar legal nature to other areas of their application in the course of law enforcement activities.

Keywords: *law enforcement agencies, control, supervision, rules, standards, discretionary powers.*

Олександр Іванович ЧЕРВЯКОВ,

кандидат юридичних наук

(Інститут Служби безпеки України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ ЯК ПРОВІДНОЇ СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті наголошено на тому, що сучасне розуміння феномену національної безпеки постає у єдності декількох складових, які охоплюють воєнну безпеку, публічну безпеку, економічну безпеку, енергетичну безпеку, екологічну безпеку, інформаційну безпеку, державну безпеку та кібербезпеку. Остання виступає інтегруючою складовою по відношенню до всіх інших, адже у сучасних умовах використання відповідних технологій та комп'ютерних програм є основою здійснення операцій у будь-якій сфері суспільного життя.

Наголошено, що необхідно бути свідомими того, що в останні десятиліття проблема кібербезпеки суттєво трансформувалася з рівня окремого комп'ютера на рівень держави, окремих організацій, сфер економіки та об'єктів критичної інфраструктури. З огляду на це дана проблема тепер не є суто технічною, а має розглядатися саме з точки зору адміністративно-правового забезпечення функціонування цілісного механізму забезпечення кібербезпеки держави, створення відповідних інституцій, центральних органів виконавчої влади, відповідальних за даний напрямок, а також структурних підрозділів (посадових осіб) на рівні окремих підприємств, установ, організацій.

Зазначено, що до особливостей забезпечення кібербезпеки як провідної складової національної безпеки України доречно віднести формування нормативно-правової основи кібербезпеки, визначення її концептуального бачення та стратегії розвитку на рівні держави; тісний зв'язок між кібербезпекою та розвитком вітчизняної освіти; формування так званої кіберкультури як системи цінностей, стійких уявлень про сутність та значення кібербезпеки у повсякденній життєдіяльності людей, їх об'єднань та суспільства в цілому.

Ключові слова: національна безпека України, особливості забезпечення кібербезпеки, адміністративно-правове забезпечення, кіберкультура.

Постановка проблеми. Ми живемо в кіберпросторі з безпрецедентно швидким розширенням простору та його елементів. Уся інтерактивна інформація обробляється та обмінюється у цьому просторі. Очевидно, що добре побудована система кібербезпеки є життєво необхідною для

забезпечення безпеки кіберпростору. Однак визначення та обсяги як кіберпростору, так і кібербезпеки все ще не є чітко сформованими, і це ускладнює створення надійних моделей безпеки та механізмів для захисту цього простору¹. Водночас сьогодні все більше банківських, торговельних та інших розрахункових чи логістичних операцій як усередині однієї країни, так і в міжнародних відносинах здійснюються з використанням сучасних комп'ютерних, телекомунікаційних та інших інноваційних технологій і пристроїв². У таких умовах актуалізується осмислення кібербезпеки, як провідної складової національної безпеки України, яка постійно вдосконалюється, адаптуючись до нових викликів у кіберпросторі.

Дослідження комплексу питань, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки держави, ставали сферою наукових пошуків таких провідних вітчизняних науковців у царині права, як В. О. Антонов, О. І. Безпалова, О. С. Бодрук, О. С. Власюк, Т. В. Вставська, О. П. Гетманець, І. І. Дейнега, П. В. Діхтієвський, О. В. Джафарова, В. П. Ємельянов, О. І. Миколенко, А. М. Михненко, А. Г. Мосейко, О. М. Музичук, В. П. Приходько, О. Ю. Салманова, В. В. Сокурєнко та ін. Проте останнім часом національна безпека стає все більше пов'язаною з кібербезпекою, підходи до забезпечення якої постійно вдосконалюються в світлі актуальних кіберзагроз, що потребує проведення нових наукових пошуків, у тому числі в адміністративно-правовій доктрині.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити основні особливості забезпечення кібербезпеки як провідної складової національної безпеки України. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: узагальнити думки вітчизняних і зарубіжних науковців щодо сутності кібербезпеки у сучасній державі; визначити та ретельно проаналізувати особливості забезпечення кібербезпеки як провідної складової національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Сучасне розуміння феномену національної безпеки постає у єдності декількох складових, які охоплюють воєнну безпеку, публічну безпеку, економічну безпеку, енергетичну безпеку, екологічну безпеку, інформаційну безпеку, державну безпеку та кібербезпеку. Остання виступає інтегруючою складовою по відношенню до всіх інших, адже у сучасних умовах використання відповідних програм є основою здійснення операцій у будь-якій сфері суспільного життя. З огляду на це кібербезпека по праву може вважатися провідною складовою національної безпеки України.

Кібербезпека означає захист апаратного забезпечення, програмного забезпечення, масивів даних (інформації) від кібератак з боку зловмисників, підключених до всесвітньої мережі Інтернет систем, Забезпечення

¹ Le N., Hoang D. Can maturity models support cyber security? 35th IEEE International Performance Computing and Communications Conference (IPCCC). Las Vegas, 09–11 December 2016. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Can-maturity-models-support-cyber-security-Le-Hoang/2aff05eb3f7b453430ea3a60d79735b67ea1674f>.

² Pchelina O. V., Skulysh Y. D., Buglak I., Myroniuk R. V. International experience of ensuring cybersecurity in the country and possibility of its application in Ukraine. *DIXI*. 2021. № 23 (2). P. 2.

кібербезпеки необхідне для захисту інформаційних технологій разом із комп'ютерними системами, а також захисту компаніями своїх систем та інформації від кібератак. Можливі кілька типів кібератак, як-от віруси, фішинг, троянські коні, хробаки, атаки на відмову в обслуговуванні (DDoS), незаконний доступ (наприклад, викрадення інтелектуальної власності чи конфіденційної інформації), а також атаки на систему керування¹.

Кібербезпека сьогодні є найважливішим аспектом нашого технологічно заснованого життя. Державні установи, банківський сектор, державні та приватні служби, атомні електростанції, оператори електромереж, постачальники води та очисні компанії використовують інформаційні технології у своїй повсякденній діяльності. Усе, що використовує технології, базується на комунікаційних та інформаційних системах, а це означає, що це залежить від кібербезпеки. Державний і приватний сектори щороку витрачають мільйони доларів на технології, програмне забезпечення безпеки та апаратні пристрої, які підвищують кібербезпеку в компаніях, але вони все ще вразливі. Основна проблема цієї ситуації полягає в тому, що кібербезпека все ще зазвичай розглядається як технічний аспект або технологія, яку можна легко впровадити всередині організації, і ця реалізація гарантуватиме кібербезпеку. Це ставлення має змінитися, тому що кібербезпека сьогодні – це щось більше, ніж просто технології².

Необхідно бути свідомими того, що в останні десятиліття проблема кібербезпеки суттєво трансформувалася з рівня окремого комп'ютера на рівень держави, окремих організацій, сфер економіки та об'єктів критичної інфраструктури. З огляду на це дана проблема тепер не є суто технічною, а має розглядатися саме з точки зору адміністративно-правового забезпечення функціонування цілісного механізму забезпечення кібербезпеки держави, створення відповідних інституцій, центральних органів виконавчої влади, відповідальних за даний напрямок, а також структурних підрозділів (посадових осіб) на рівні окремих підприємств, установ, організацій.

Американські дослідники S. Ganapati, M. Ahn, C. Reddick стверджують, що існує дихотомія у трактуванні кібербезпеки як технічної проблеми чи проблеми управління. Вчені з публічного управління вважали кібербезпеку, імовірно, технічною проблемою, хоча політика безпеки діє з середини 1980-х років. Технічні проблеми еволюціонували від проблем окремих комп'ютерів (наприклад, віруси) до проблем системної мережі (наприклад, атаки програм-вимагачів). Останні публікації демонструють розгляд кібербезпеки саме як проблеми управління³.

¹ Srinivas J., Das A., Kumar N. Government regulations in cyber security: Framework, standards and recommendations. *Future Generation Computer Systems-The International Journal of Escience*. 2019. № 92. P. 178.

² Limba T., Pleta T., Agafonov K., Damkus M. Cyber security management model for critical infrastructure. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2017. № 4 (4). P. 559.

³ Ganapati S., Ahn M., Reddick C. Evolution of Cybersecurity Concerns: A Systematic Literature Review. In: 24th Annual International Conference on Digital Government Research (DGO) – Together in the Unstable World - Digital Government and Solidarity. Gdansk, 11–14 July 2023. P. 90.

Окремі вітчизняні дослідники акцентують увагу на необхідності визначення ключових аспектів публічного управління для забезпечення кібербезпеки в сучасних умовах соціально-економічного розвитку. Для вирішення проблем кібербезпеки необхідна значна комунікація та координація між різними приватними та державними структурами різних країн та організацій. Метою кібербезпеки є досягнення та забезпечення того, щоб як організація, так і активи користувача залишалися в стані безпеки від загроз безпеці, ризиків у кіберсередовищі¹.

Щодо особливостей забезпечення кібербезпеки, як провідної складової національної безпеки України, то першою такою особливістю є формування нормативно-правової основи кібербезпеки, визначення її концептуального бачення та стратегії розвитку на рівні держави. Як зазначають О. Пчеліна, Є. Скулиш, Ю. Буглак, Р. Миронюк, формування надійної системи кібербезпеки держави, здатної захистити як саму державу, так і всіх без винятку суб'єктів її правовідносин, потребує вдалого поєднання кількох елементів. Так, має бути чітка та недвозначна стратегія (або план) для досягнення успіху в забезпеченні надійної системи кібербезпеки. Така стратегія має включати ряд успішних рішень, які функціонували в аналогічних стратегіях, прийнятих розвиненими країнами Західної Європи протягом останніх кількох років. Також необхідно створити відповідну нормативно-правову базу, головним завданням якої буде забезпечення ефективного та безперервного функціонування національної системи кібербезпеки. Розробку відповідних нормативно-правових актів слід доручати видатним вітчизняним правознавцям з обов'язковим залученням вітчизняних юридичних шкіл. Крім того, уряд має забезпечити належний рівень постійного зовнішнього та внутрішнього фінансування кіберсектору².

Ще однією важливою особливістю є тісний зв'язок між кібербезпекою та розвитком вітчизняної освіти. Так, обізнаність у кібербезпеці є темою, яка становить особливий інтерес у кібербезпеці. Люди є центральними фігурами в кібербезпеці, і спосіб зменшити ризик у кіберпросторі – це зробити людей більш обізнаними про безпеку. Хоча було проведено численні дослідження щодо різних аспектів обізнаності про кібербезпеку, вони непослідовні та залежать від середовища. Науковці виявили, що знання виявилися домінуючим фактором усвідомлення кібербезпеки, і хоча студенти є вихідцями з цифрових технологій, вони не почуваються в безпеці в кіберсередовищі; вони не поводяться безпечно та не мають належних знань, щоб захистити себе в кіберпросторі³.

У цьому контексті С. Торго зазначає, що сфера кібербезпеки є і ще

¹ Kryshchanovych M., Andriyash V., Bondar H., Kushnir Y., Ozarko K. Public Administration Mechanisms for Ensuring Cybersecurity in Modern Conditions of Socio-Economic Development. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. № 22 (3). P. 606.

² Pchelina O. V., Skulysh Y. D., Buglak I., Myroniuk R. V. International experience of ensuring cybersecurity in the country and possibility of its application in Ukraine. *DIXI*. 2021. № 23 (2). P. 14–15.

³ Kovacevic A., Putnik N., Toskovic O. Factors Related to Cyber Security Behavior. *IEEE Access*. 2020. № 8. P. 140.

довго буде міцним зв'язком між секторами освіти, промисловості та військовими¹. Важливу роль у вивченні здобувачами основ кібербезпеки відіграють різноманітні продукти, які може надати заклад освіти, такі як: освітні курси, університетські програми, конференції, семінари, виставки, візити тощо². Водночас здобуття освіти за курсами може охоплювати відповідні теми в широкому діапазоні: від стратегій і політики до суто технічних галузей. Деякі з тем, які S. Topor пропонує включити до початкової підготовки та орієнтаційних курсів з кібербезпеки, можуть охоплювати: структури та організації на національному рівні та в інституціях ЄС і НАТО, які мають відношення до сфери кібербезпеки та мають завдання у сфері кібербезпеки; планування та управління кіберопераціями під час кризи; технічні теми для тих, хто менше знайомий із різними рівнями кіберзахисту: від фізичної інфраструктури до віртуального домену чи «кіберідентичності»; деякі аспекти щодо можливостей кіберпростору, з акцентом на оборонні; законодавча база та політики, що застосовуються до кіберконфлікту тощо³.

Незважаючи на те, що багато університетів запровадили програми отримання дипломів з кібербезпеки, основна увага цих програм зосереджена на розвитку технічних навичок, а деякі дослідницькі звіти вказують на те, що випускникам цих курсів не вистачає більш м'яких навичок і ділової хватки. Проте управління кібербезпекою є темою, де студенти можуть розвивати такі навички⁴. З огляду на це постає важливість розуміння освітніх програм із кібербезпеки як таких, коли їх напрямок залежить від адміністративно-правових основ, врахування організаційно-управлінських особливостей забезпечення кібербезпеки на рівні підприємства, установи та організації. У світлі такого бачення постає важливість забезпечення фінансування досліджень, спрямованих на аналіз адміністративно-правових засад кібербезпеки в різних сферах життєдіяльності, налагодження державно-приватного партнерства в даній сфері, надання стипендій та грантів на реалізацію ініціатив, спрямованих на вдосконалення адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки у різних сферах та галузях, налагодження міцніших зв'язків у даній сфері між закладами вищої освіти та дослідницькими установами по всій країні.

Ще однією особливістю забезпечення кібербезпеки, як провідної складової національної безпеки України є формування так званої кіберкультури як системи цінностей, стійких уявлень про сутність та значення кібербезпеки у повсякденній життєдіяльності людей, їх об'єднань та суспільства в цілому. Одним із напрямків поширення високих стандартів

¹ Topor S. Education in the cyber security field and implications for national security. *Annals: Series on Military Sciences*. 2020. №12 (1). P. 94.

² Topor S. Education in the cyber security field and implications for national security. *Annals: Series on Military Sciences*. 2020. №12 (1). P. 95.

³ Topor S. Education in the cyber security field and implications for national security. *Annals: Series on Military Sciences*. 2020. №12 (1). P. 96.

⁴ Allison J. Devising a cyber security management module through integrated course design. *Journal of Further and Higher Education*. 2023. № 47 (10). P. 1389.

кіберкультури серед значної кількості населення є національні змагання з кібербезпеки. Такі змагання забезпечують широкомасштабну обізнаність про проблеми кібербезпеки та мотивують людей дотримуватися вимог кібербезпеки. На початку 2014 року ENISA (European Network and Information Security Agency) мотивувала європейські країни організувати змагання з кібербезпеки національного рівня, подібні до змагань національного рівня з футболу. Після цього ENISA організувала змагання європейського рівня, подібні до футбольної ліги УЄФА, в яких кілька країн брали участь зі своїми національними командами. Це змагання з кібербезпеки відоме як ECSC (European Cyber Security Challenge). Люди віком від 14 до 25 років намагаються вирішити різні проблеми кібербезпеки, пов'язані з Інтернетом, криптографією, OSINT (розвідкою з відкритим кодом) тощо¹.

Висновки. Сучасне розуміння феномену національної безпеки постає у єдності декількох складових, які охоплюють воєнну безпеку, публічну безпеку, економічну безпеку, енергетичну безпеку, екологічну безпеку, інформаційну безпеку, державну безпеку та кібербезпеку. Остання виступає інтегруючою складовою по відношенню до всіх інших, адже у сучасних умовах використання відповідних програм є основою здійснення операцій у будь-якій сфері суспільного життя. З огляду на це кібербезпека по праву може вважатися провідною складовою національної безпеки України.

Необхідно бути свідомими того, що в останні десятиліття проблема кібербезпеки суттєво трансформувалася з рівня окремого комп'ютера на рівень держави, окремих організацій, сфер економіки та об'єктів критичної інфраструктури. З огляду на це дана проблема тепер не є суто технічною, а має розглядатися саме з точки зору адміністративно-правового забезпечення функціонування цілісного механізму забезпечення кібербезпеки держави, створення відповідних інституцій, центральних органів виконавчої влади, відповідальних за даний напрямок, а також структурних підрозділів (посадових осіб) на рівні окремих підприємств, установ, організацій.

До особливостей забезпечення кібербезпеки як провідної складової національної безпеки України нами віднесено формування нормативно-правової основи кібербезпеки, визначення її концептуального бачення та стратегії розвитку на рівні держави; тісний зв'язок між кібербезпекою та розвитком вітчизняної освіти; формування так званої кіберкультури як системи цінностей, стійких уявлень про сутність та значення кібербезпеки у повсякденній життєдіяльності людей, їх об'єднань та суспільства в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Yamin M., Erdodi L., Torseth E., Katt B. Selecting and Training Young Cyber Talent: A Recurrent European Cyber Security Challenge Case Study. *Augmented Cognition*. 2022. № 13310. P. 304.

1. Allison J. Devising a cyber security management module through integrated course design. *Journal of Further and Higher Education*. 2023. № 47 (10). P. 1389–1403.
2. Ganapati S., Ahn M., Reddick C. Evolution of Cybersecurity Concerns: A Systematic Literature Review. In: 24th Annual International Conference on Digital Government Research (DGO) – Together in the Unstable World - Digital Government and Solidarity. Gdansk, 11–14 July 2023. P. 90–97.
3. Kovacevic A., Putnik N., Toskovic O. Factors Related to Cyber Security Behavior. *IEEE Access*. 2020. № 8. P. 140–148.
4. Kryshtanovych M., Andriyash V., Bondar H., Kushnir Y., Ozarko K. Public Administration Mechanisms for Ensuring Cybersecurity in Modern Conditions of Socio-Economic Development. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. № 22 (3). P. 606–610.
5. Le N., Hoang D. Can maturity models support cyber security? 35th IEEE International Performance Computing and Communications Conference (IPCCC). Las Vegas, 09–11 December 2016. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Can-maturity-models-support-cyber-security-Le-Hoang/2aff05eb3f7b453430ea3a60d79735b67ea1674f>.
6. Limba T., Pleta T., Agafonov K., Damkus M. Cyber security management model for critical infrastructure. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2017. № 4 (4). P. 559–573.
7. Pchelina O. V., Skulysh Y. D., Buglak I., Myroniuk R. V. International experience of ensuring cybersecurity in the country and possibility of its application in Ukraine. *DIXI*. 2021. № 23 (2). P. 1–16.
8. Srinivas J., Das A., Kumar N. Government regulations in cyber security: Framework, standards and recommendations. *Future Generation Computer Systems-The International Journal of Escience*. 2019. № 92. P. 178–188.
9. Topor S. Education in the cyber security field and implications for national security. *Annals: Series on Military Sciences*. 2020. №12 (1). P. 81–98.
10. Yamin M., Erdodi L., Torseth E., Katt B. Selecting and Training Young Cyber Talent: A Recurrent European Cyber Security Challenge Case Study. *Augmented Cognition*. 2022. № 13310. P. 304–321.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2024

Oleksandr Iv. CHERVYAKOV,

PhD in Law

(Institute of the Security Service of Ukraine, Yaroslav the Wise National Law University, Kharkiv, Ukraine)

PECULIARITIES OF ENSURING CYBER SECURITY AS A LEADING COMPONENT OF UKRAINE'S NATIONAL SECURITY

The article emphasizes that the modern understanding of the phenomenon of national security appears in the unity of several components, which include military security, public security, economic security, energy security,

environmental security, information security, state security and cyber security. The latter acts as an integrating component in relation to all others, because in modern conditions, the use of appropriate programs is the basis of operations in any sphere of social life.

It was emphasized that it is necessary to be aware of the fact that in recent decades the problem of cyber security has significantly transformed from the level of a single computer to the level of the state, individual organizations, spheres of the economy and objects of critical infrastructure. In view of this, this problem is now not purely technical, but should be considered precisely from the point of view of administrative and legal support for the functioning of an integrated mechanism for ensuring state cyber security, the creation of relevant institutions, central bodies of executive power responsible for this area, as well as structural subdivisions (official persons) at the level of individual enterprises, institutions, organizations.

It is noted that the formation of the regulatory and legal basis of cyber security, the definition of its conceptual vision and development strategy at the state level should be included among the peculiarities of ensuring cyber security as a leading component of Ukraine's national security; the close connection between cyber security and the development of domestic education; formation of the so-called cyber culture as a system of values, stable ideas about the essence and significance of cyber security in the everyday life of people, their associations and society as a whole.

Key words: *national security of Ukraine, features of cyber security, administrative and legal support, cyber culture.*

ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ФОКУСИ ПРАВНИЧИХ СТУДІЙ

УДК 342.951:614.2

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.48>

Денис Сергійович АСТАФ'ЄВ,
кандидат економічних наук
(Державна установа «Інститут економіко-
правових досліджень імені В. К. Макутова НАН
України», м. Київ)

ПРАВОВІ ЗАСАДИ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ ІНОЗЕМЦЯМ, ЯКІ ТИМЧАСОВО ПЕРЕБУВАЮТЬ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Наукова стаття присвячена особливостям укладення договорів про надання медичних послуг іноземним громадянам, які тимчасово перебувають на території України. Встановлено, що законодавство України не регулює особливості укладення договорів про надання медичних послуг. Зауважено, що медична допомога іноземним громадянам, які тимчасово перебувають на території України, надається на платній основі, але методики розрахунку вартості медичних послуг, наданих іноземним громадянам, не затверджено. Зроблено висновок, що заклад охорони здоров'я, який надає медичні послуги на платній основі, повинен мати підтвердні документи, тобто укладений у письмовій формі договір про надання медичних послуг.

Запропоновано внести низку змін до національного законодавства, яке регулює укладення договорів про надання медичних послуг іноземним громадянам. Вказано, що у Цивільному кодексі України та Законі України «Про туризм» варто закріпити особливості укладення договорів про надання медичних послуг та особливості провадження діяльності з лікувально-оздоровчого туризму. Запропоновано у Законі України «Про правовий статус іноземців» передбачити, що медичні послуги іноземним громадянам, які тимчасово перебувають на території України, надаються на платній основі на підставі договору про надання медичних послуг, який укладається у

письмовій формі.

Ключові слова: *правове регулювання, договір, медичні послуги, іноземні громадяни, заклад охорони здоров'я, медичний туризм, лікування.*

Постановка проблеми. Заклади охорони здоров'я в Україні виконують важливу соціальну функцію, забезпечуючи охорону здоров'я громадян. Водночас надання медичних послуг іноземним громадянам, які відвідують Україну з метою лікування, може стати вагомим джерелом додаткових доходів для таких закладів. У рамках програми медичних гарантій регулюється перелік медичних послуг, які доступні громадянам України. Проте надання медичних послуг іноземним пацієнтам потребує укладення окремих договорів.

На сьогодні умови укладення договорів про надання медичних послуг іноземним громадянам залишаються недостатньо врегульованими у цивільному законодавстві України, що створює певні правові та практичні труднощі. З огляду на це, дослідження особливостей укладення таких договорів є актуальним і важливим для розвитку медичного туризму та підвищення економічної спроможності закладів охорони здоров'я.

Правові засади медичного туризму та укладення договорів про медичне обслуговування з громадянами України та іноземцями висвітлено у працях багатьох дослідників. Зокрема, В. І. Теремецький та А. О. Подзіров аналізували правове становище суб'єктів владних повноважень у сфері медичного туризму¹. Крім того, групою вітчизняних науковців було здійснено дослідження сучасного стану та перспектив розвитку правового регулювання надання косметологічних послуг в Україні, зокрема іноземним громадянам². Інша група українських науковців приділила увагу визначенню адміністративно-правових вимог до закладів охорони здоров'я в Україні, які надають послуги сурогатного материнства³.

Загальні аспекти укладення договорів про надання медичних послуг знайшли відображення у працях таких авторів, як Р. В. Майданик, Н. М. Зільник, Н. О. Абрамович, І. В. Горіславська, В. П. Маковій, Т. В. Блашук, О. В. Темченко, А. Р. Андрощук.

Водночас особливості укладення договорів про надання медичних послуг саме іноземцям у закладах охорони здоров'я України не були предметом спеціального дослідження в жодній із зазначених наукових праць. Це вказує на необхідність поглибленого аналізу цього питання для

¹ Теремецький В. І., Подзіров А. О. Правове становище суб'єктів владних повноважень у сфері медичного туризму. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 1. С. 169–181.

² Teremetskyi V., Stefanchuk M., Muzyka A., Cherniak O., Liubchenko O., Subina T., Pasichnyk, V. Current State and Development Perspectives of Legal Regulation for Providing Cosmetological Services in Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Vol. 24, Special Issue 1: Business Ethics and Regulatory Compliance. 1-8. <https://www.abacademies.org/articles/current-state-and-development-perspectives-of-legal-regulation-for-providing-cosmetological-services-in-ukraine.pdf>.

³ Теремецький В. І., Батрин О. В., Косиця О. О. Адміністративно-правові вимоги до закладів охорони здоров'я в Україні, які надають медичні послуги сурогатного материнства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. Т. 30 № 3. С. 398–409. <https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.36>.

вдосконалення правового регулювання та практики укладення таких договорів.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей укладення договорів про надання медичних послуг іноземним громадянам, які прибувають до України з метою лікування.

Виклад основного матеріалу. Правові засади надання медичних послуг іноземним громадянам в Україні визначені Основами законодавства про охорону здоров'я України (далі – Основи), а також іншими законодавчими та підзаконними актами. Відповідно до ч. 2 ст. 11 Основ права й обов'язки іноземців та осіб без громадянства в сфері охорони здоров'я, які тимчасово перебувають на території України, регулюються законами України та відповідними міжнародними договорами¹.

Згідно з ч. 4 ст. 4 Закону України «Про туризм» одним із видів туризму в Україні є лікувально-оздоровчий туризм². Водночас, як зазначають В. І. Теремецький та А. О. Подзіров, законодавство про туризм встановлює загальні засади здійснення туристичної діяльності, але не встановлює специфіку окремих видів туризму³.

Таким чином, надання медичних послуг іноземним громадянам у закладах охорони здоров'я України здійснюється на підставі положень законодавства про охорону здоров'я та про туризм, що вимагає чіткого узгодження нормативних актів і врахування особливостей лікувально-оздоровчого туризму.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про правовий статус іноземців» іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі ж обов'язки, як і громадяни України. Водночас згідно з ч. 1 ст. 11 цього ж Закону, відсутність дійсного полісу медичного страхування може бути підставою для відмови у наданні візи⁴.

Отже, громадянин іноземної держави, який бажає отримати візу для відвідування України, зобов'язаний мати поліс медичного страхування. На основі цього поліса страхова компанія може забезпечити оплату медичних послуг, наданих іноземному громадянину в закладах охорони здоров'я України. Водночас слід враховувати, що громадяни окремих держав мають право в'їжджати на територію України без оформлення візи, що створює додаткові проблеми при організації надання медичних послуг.

Особливості надання медичної допомоги іноземцям, які тимчасово перебувають на території України, регулюються окремою постановою уряду

¹ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

² Про туризм : Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>.

³ Теремецький В. І., Подзіров А. О. Правове становище суб'єктів владних повноважень у сфері медичного туризму. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2022. № 1. С. 179.

⁴ Про правовий статус іноземців : Закон України від 22.09.2011 № 3773-IV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17/find?text>.

України (далі – Постанова № 121). Згідно з п.п. 2–7 Постанови № 121 встановлені такі умови надання медичної допомоги іноземцю:

- медична допомога надається на платній основі;
- вартість медичної допомоги, наданої іноземцю, визначається самостійно закладом охорони здоров'я;
- оплата медичної допомоги здійснюється в безготівковій формі в національній валюті;
- у разі надання іноземцю екстреної медичної допомоги за рахунок коштів державного бюджету, він зобов'язаний компенсувати її вартість на рахунок закладу охорони здоров'я;
- надавач медичних послуг зобов'язаний надати іноземцю рахунок із зазначенням суми, яка підлягає компенсації¹.

Отже, надання медичної допомоги іноземному громадянину повинно здійснюватися на платній основі, а заклад охорони здоров'я повинен надати йому рахунок із вказівкою суми, яка підлягає оплаті. Варто врахувати, що гроші повинні перераховуватися на певній правовій підставі, зокрема, для оплати послуг, наданих за договором. Згідно зі ст. 208 ЦК України правочини між фізичною та юридичною особою повинні бути вчинені у письмовій формі². Відповідно до ст. 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» здійснення бухгалтерського обліку потребує відповідних первинних документів³. Згідно з абз. 3 пп. 2 п. 4 постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання послуг з медичного обслуговування населення за плату від юридичних і фізичних осіб» від 05 липня 2024 року (далі – Постанова № 781) надання платних послуг фізичним особам з медичного обслуговування повинно оформлюватися підтвердними документами⁴. Отже, для надання медичних послуг іноземцю заклад охорони здоров'я повинен укласти відповідний договір із пацієнтом у письмовій формі.

Водночас ні Постанова № 121, ні Основи не передбачають обов'язковості укладення договору про надання медичної допомоги між українським закладом охорони здоров'я та іноземним громадянином. Така прогалина в українському законодавстві створює правову невизначеність у

¹ Порядок надання медичної допомоги іноземцям та особам без громадянства, які постійно проживають або тимчасово перебувають на території України, які звернулися із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, та яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, та компенсації вартості медичних послуг і лікарських засобів, наданих іноземцям та особам без громадянства, які тимчасово проживають або перебувають на території України : постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.2014 № 121. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121-2014-п>.

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

³ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.

⁴ Деякі питання надання послуг з медичного обслуговування населення за плату від юридичних і фізичних осіб : постанови Кабінету Міністрів України від 05 липня 2024 року № 781. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/781-2024-п>.

питаннях регулювання взаємовідносин між іноземними пацієнтами та закладами охорони здоров'я. Це вказує на необхідність внесення відповідних змін до національної нормативно-правової бази з метою усунення існуючого недоліку.

Відповідно до ч. 3 ст. 14 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» забороняється вилучення анатомічних матеріалів у живих осіб, які є іноземцями, що незаконно перебувають на території України¹. Це єдина заборона, яка передбачена у законодавстві України, щодо участі іноземців у медичних операціях.

Теоретичні засади укладення договору про надання медичних послуг були досліджені у працях вітчизняних науковців. Так, однією з перших наукових праць, присвячених вивченню основних теоретико-практичних проблем, що виникають під час запровадження договірної регулювання правовідносин між пацієнтом та лікувальним закладом охорони здоров'я в контексті реформи системи охорони здоров'я, є стаття В. І. Теремецького у співавторстві з іншими українськими науковцями. У цій роботі на основі аналізу договірної регулювання правовідносин між лікарем та пацієнтом в інших країнах, запропоновано врахувати позитивний досвід реформування системи охорони здоров'я в Англії, який на думку авторів, є найбільш оптимальним і ефективним для впровадження в Україні².

І. В. Чеховська та В. І. Теремецький у колективній монографії зосередили увагу на проблемі забезпечення рівного доступу до медичних послуг і медикаментів. На думку вчених, ця проблема є актуальною не лише для країн, що розвиваються, але й для розвинених європейських держав³.

Р. В. Майданик зазначає, що сторонами договору про надання медичних послуг є медичний заклад і пацієнт. Отримувачем медичних послуг є пацієнт, тобто людина, яка звернулася до медичного закладу з метою надання медичної допомоги. Надавачем медичної послуги є медичний працівник, який працює у закладі охорони здоров'я, до якого звернувся пацієнт⁴. Н. М. Зільник зауважує, що виконавцем договору про надання медичних послуг повинен бути той заклад охорони здоров'я або практикуючий лікар, які мають ліцензію на медичну практику⁵. Н. О.

¹ Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19/find?text>.

² Теремецький В. І., Муzychук А. Н., Салманова Е. Ю., Казначеева Д. В., Кныш С. В. Укрепление договорных начал в правоотношениях между пациентом и лечебным заведением при реформировании системы здравоохранения в Украине. *Georgian Medical News.* 2018. No 11 (284) С. 155–159. URL: https://repository.ndippp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/830/Teremetsky_Georgian%20Medical%20News%20No%2011.pdf?sequence=3&isAllowed=y.

³ Чеховська І. В., Теремецький В. І. Система гарантій захисту прав людини у приватних відносинах, що виникають у зв'язку із наданням медичних послуг (підрозділ 3.7). Приватно-правові засади захисту прав людини у соціальній державі: *монографія* / за заг. ред. І. В. Чеховської. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. С. 461. URL: <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/625>

⁴ Майданик Р. В. Договір про надання медичних послуг. *Медичне право.* 2010. № 5. С. 63.

⁵ Зільник Н. М. Договір про надання медичних послуг. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 9. С. 75.

Абрамович наголошує, що предметом договору про надання медичних послуг є сукупність певних дій медичного характеру, які надаються закладом охорони здоров'я або лікарем з метою задоволення потреб людини у покращенні або відновленні її стану здоров'я, за які така особа зобов'язана сплатити погоджену суму коштів¹.

Цю позицію підтримує І. В. Горіславська, яка акцентує увагу на специфічному предметі договору про надання медичних послуг, яким є саме медична послуга. Специфічною характеристикою такої послуги є те, що вона споживається в процесі провадження медичної діяльності та не передбачає отримання визначеного медичного результату². Така особливість вимагає детального нормативного регулювання для забезпечення правової визначеності та ефективного захисту прав як пацієнтів, так і медичних закладів. Таким чином, договір медичної послуги укладається між пацієнтом та закладом охорони здоров'я стосовно надання медичних послуг, тобто певних дій лікувального характеру, які споживаються у процесі надання.

В. К. Маковій наголошує, що укладення і виконання договору про надання медичних послуг регулюється нормами цивільного законодавства та Закону України «Про захист прав споживачів»³. Дійсно, правові засади укладення, виконання і розірвання договорів про надання послуг встановлені у ст. ст. 901–907 ЦК України. Відповідно до ст. 901 ЦК України за договором про надання послуг виконавець зобов'язується за завданням замовника надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу⁴.

Виходячи з положень ст. ст. 901, 903, 905 ЦК України, істотними умовами договору про надання послуг є характеристика самої послуги, розмір плати по договору та строк її надання. Названі норми цивільного законодавства поширюються також і на договори про надання медичних послуг. Зазначимо, що згідно з п. 17 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» послугою вважається діяльність виконавця з надання споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб⁵. Вказане поняття характеризує також і медичну послугу. Н. М. Зільник вважає, що до істотних умов договору про надання медичної допомоги слід віднести також вимоги

¹ Абрамович Н. О. Особливості укладення, зміни та припинення договору про надання медичних послуг. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 5.

² Горіславська І. В. Окремі питання договору про надання медичних послуг. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. Vol. 11. № 1. С. 87.

³ Маковій В. П. Співвідношення публічного та приватного інтересу у сфері надання медичних послуг за програмою медичних гарантій. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія «Право»*. 2020. № 10 (22). С. 121.

⁴ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

⁵ Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>.

до якості медичної послуги¹. Але вважаємо, що вимоги до якості медичної послуги охоплюються предметом договору. Отже, ЦК України не містить окремої глави, яка б регулювала особливості укладення договору про надання медичних послуг. Але загальні положення цивільного законодавства і законодавства про захист прав споживачів повинні застосовуватися під час укладення і виконання договорів про надання медичних послуг.

Норми Основ містять поняття договору про медичне обслуговування населення. Але відповідно до ст. 18 Основ цей договір укладається між розпорядником бюджетних коштів та закладом охорони здоров'я, який надає медичну і реабілітаційну допомогу за рахунок бюджетних коштів². Тобто такий договір не може бути укладений з окремим громадянином, в тому числі громадянином іноземної держави.

Водночас згідно з ч. 3 ст. 79 Основ заклади охорони здоров'я та реабілітаційні заклади мають право самостійно укласти договори з іноземними фізичними та юридичними особами, а також здійснювати зовнішньоекономічну діяльність відповідно до законодавства³. Водночас зазначена норма не уточнює, які саме види договорів можуть бути укладені з іноземними контрагентами. Імовірно, під цим положенням можуть розумітися, зокрема, договори про надання медичних послуг, що потребує чіткого нормативного закріплення для усунення правової невизначеності.

Також норма права, закріплена у ч. 3 ст. 79 Основ, надає закладам охорони здоров'я право здійснювати зовнішньоекономічну діяльність. Однак у ст. 4 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» серед видів такої діяльності не зазначено надання медичних послуг⁴. Водночас серед різновидів зовнішньоекономічної діяльності вказано надання туристичних послуг.

Враховуючи, що ч. 4 ст. 4 Закону України «Про туризм» визначає лікувально-оздоровчий туризм як один із видів туризму в Україні, можна дійти висновку, що здійснення зовнішньоекономічної діяльності закладами охорони здоров'я потенційно охоплює надання медичних послуг іноземним громадянам. Проте для вдосконалення правового регулювання у цій сфері доцільно внести зміни до ст. 4 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», доповнивши її положенням про надання медичних послуг іноземним громадянам як окремий вид зовнішньоекономічної діяльності. Це сприятиме усуненню правових колізій та створенню чітких умов для розвитку медичного туризму.

Р. В. Майданик стверджує, що в українському законодавстві відсутні

¹ Зільник Н. М. Договір про надання медичних послуг. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 76.

² Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

³ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

⁴ Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 № 959-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>.

типові умови договору про надання медичних послуг, тому різні медичні заклади практикують укладення із пацієнтами різних договорів з урахуванням специфіки лікування¹. Т. В. Блащук звертає увагу на те, що у медичній практиці приватно-практикуючих лікарів та приватних закладів охорони здоров'я відносини між пацієнтом і лікарем регулюються шляхом підписання готових форм договору, які розробляються безпосередньо в закладі охорони здоров'я. Однак в Україні відсутні типові офіційні умови договору про надання медичних послуг, що ускладнює уніфікацію підходів до їх укладення². Отже, кожен заклад охорони здоров'я має самостійно розробляти типові форми договорів, керуючись загальними положеннями цивільного законодавства, що регулюють укладення договорів про надання послуг. Це вимагає врахування особливостей медичних послуг, прав та обов'язків сторін, а також забезпечення відповідності таких договорів загальним принципам цивільного права. Уніфікація типових форм договорів могла б сприяти підвищенню правової визначеності та ефективності правового регулювання у сфері медичних послуг.

Відповідно до ст. 16 Основ в Україні можуть бути створені державні, комунальні та приватні заклади охорони здоров'я³. Медичні заклади, засновані на приватній формі власності, не обмежені у можливості надавати медичні послуги за плату окремим фізичним особам, зокрема й іноземцям. Водночас державні та комунальні заклади охорони здоров'я надають медичні послуги на підставі договорів з Національною службою охорони здоров'я України в межах програми державних медичних гарантій.

Перелік випадків, за яких заклади охорони здоров'я державної або комунальної форми власності можуть надавати послуги з медичного обслуговування населення за плату, визначений у Постанові № 781. До таких випадків належать надання медичних послуг, які не покриваються програмою державних гарантій медичного обслуговування населення, а також надання медичних послуг без направлення лікаря⁴. Відповідно до цих умов, медичні послуги можуть надаватися і іноземцям.

Згідно зі ст. 4 Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення»⁵, держава гарантує надання медичної допомоги за рахунок коштів державного бюджету лише громадянам України та іноземцям, які постійно проживають на території України. Таким чином, іноземці, які тимчасово відвідують Україну, не мають

¹ Майданик Р. В. Договір про надання медичних послуг. *Медичне право*. 2010. № 5. С. 64.

² Блащук Т. В. Договір про надання медичних послуг (медичного обслуговування) в умовах реформи медичної галузі. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2017. № 2 (16). С. 3.

³ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

⁴ Деякі питання надання послуг з медичного обслуговування населення за плату від юридичних і фізичних осіб : постанови Кабінету Міністрів України від 05 липня 2024 року № 781. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/781-2024-п>.

⁵ Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>.

права на безоплатне медичне обслуговування в рамках програми державних гарантій. Це означає, що такі особи можуть отримувати медичні послуги у закладах охорони здоров'я України лише за власний рахунок або коштом третіх осіб, наприклад, страхових компаній. Тому у тексті Постанови № 781 варто передбачити окремий пункт, що конкретизує надання медичних послуг іноземцям за рахунок коштів фізичних або юридичних осіб. Така норма сприятиме підвищенню правової визначеності та дозволить чітко врегулювати порядок оплати медичних послуг для іноземних громадян.

Істотні та звичайні умови договору про надання медичних послуг встановлені у законодавстві. Так, відповідно до ст. 638 ЦК України істотною умовою договору є його предмет. Згідно зі ст. ст. 903 і 905 ЦК України істотними умовами договору про надання послуг є строк надання таких послуг і плата виконавцеві¹. Стосовно договорів про надання медичних послуг слід зазначити, що вони мають особливий предмет – медичну послугу. Визначення медичної та реабілітаційної послуги закріплено у ст. 1 Основ. Вимоги до якості надання медичних послуг встановлені у медичних стандартах, клінічних протоколах і протоколах надання реабілітаційних послуг, що передбачено ст. 14-1 Основ. Крім того, у ст. ст. 35, 35-1 і 35-2 Основ встановлені вимоги до надання екстреної, первинної та спеціалізованої медичної допомоги². Таким чином, законодавство встановлює низку вимог до предмета договору про надання медичних послуг, які повинні виконуватися у кожному закладі охорони здоров'я.

Н. М. Зільник підкреслює, що пацієнт через відсутність спеціальних знань рідко може впливати на визначення переліку медичних послуг, необхідних для його лікування. Як правило, вибір таких послуг здійснює лікар. Пацієнт укладає договір про лікування з певним закладом охорони здоров'я, однак конкретний перелік медичних послуг визначає медичний працівник у процесі лікування³. І. В. Горіславська зазначає, що на якість медичних послуг впливають як зовнішні, так і внутрішні чинники. Зокрема, до зовнішніх чинників належать вимоги законодавства, тоді як серед внутрішніх чинників варто відзначити рівень професійної кваліфікації медичних працівників та належне матеріально-технічне забезпечення закладів охорони здоров'я⁴. Отже, можна погодитися з дослідниками, що договір про надання медичних послуг зазвичай передбачає лікування конкретного пацієнта в певному закладі охорони здоров'я, тоді як конкретні медичні послуги уточнюються під час лікувального процесу.

Згідно із абз. 2 п. 2 Постанови № 121 вартість медичної допомоги, наданої іноземцю, який тимчасово перебуває на території України,

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

² Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

³ Зільник Н. М. Договір про надання медичних послуг. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 77.

⁴ Горіславська І. В. Окремі питання договору про надання медичних послуг. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. Vol. 11. № 1. С. 86.

визначається закладом охорони здоров'я, який її надав, у встановленому МОЗ порядку¹. Отже, порядок визначення вартості медичних послуг повинно встановити МОЗ України. Вартість таких послуг відіграє роль ціни у договорі про надання медичних послуг.

Методика розрахунку вартості послуги з медичного обслуговування населення дійсно затверджена окремою постановою уряду України у 2017 році². Але цей підзаконний акт регулює умови розрахунку вартості медичних послуг, які надаються в межах програми державних гарантій медичного обслуговування населення. Тобто розрахунок вартості медичних послуг, які надаються іноземцеві в українських закладах охорони здоров'я, на підставі цього підзаконного акта здійснити не можна. Отже, потрібно розробити і затвердити окрему методику розрахунку вартості послуг з медичного обслуговування іноземних громадян у закладах охорони здоров'я України.

Стосовно строку договору про медичне обслуговування населення науковці висловлюють різні точки зору. О. В. Темченко та Н. О. Абрамович стверджують, що строк договору про медичне обслуговування пацієнта визначається тривалістю лікування³. І. В. Горіславська та А. Р. Андрощук зауважують, що договір про надання медичних послуг може передбачати виконання конкретних медичних операцій, а може укладатися для тривалого лікування⁴. Таким чином, залежно від потреб пацієнта у наданні конкретних медичних послуг строк договору про надання медичних послуг може бути різним.

Висновки. Укладення договору про надання медичних послуг іноземцям регулюється такими законодавчими актами України, як Цивільний кодекс України, Основи законодавства України про охорону здоров'я, Закон України «Про захист прав споживачів», «Про туризм», «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», «Про правовий статус іноземців», а також підзаконними актами, які встановлюють особливості надання медичної допомоги іноземцям. Специфіка укладення договорів про надання медичних послуг іноземцям в українських закладах охорони здоров'я полягає в наступному:

¹ Порядок надання медичної допомоги іноземцям та особам без громадянства, які постійно проживають або тимчасово перебувають на території України, які звернулися із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, та яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, та компенсації вартості медичних послуг і лікарських засобів, наданих іноземцям та особам без громадянства, які тимчасово проживають або перебувають на території України : постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.2014 № 121. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121-2014-p>.

² Про затвердження Методики розрахунку вартості послуги з медичного обслуговування : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1075. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-2017-p>.

³ Темченко О. В., Абрамович Н. О. Пацієнт як учасник договору про надання медичних послуг. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2015. Випуск 32. Том 2. С. 90.

⁴ Горіславська І. В., Андрощук А. Р. До питання суб'єктного складу договору про надання медичних послуг. *Молодий вчений.* 2020. № 12 (88). С. 204.

– законодавство України встановлює загальні умови укладення договорів про надання послуг, але не регулює особливості укладення договорів про надання медичних послуг;

– законодавство про туризм встановлює такий вид туризму, як лікувально-оздоровчий, але детально не регулює порядок здійснення такої діяльності;

– медична допомога іноземним громадянам, які тимчасово перебувають на території України, надається на платній основі, але методики розрахунку вартості медичних послуг, які надані іноземцям в українських закладах охорони здоров'я, досі не затверджено;

– заклад охорони здоров'я, який надав медичні послуги на платній основі, повинен мати підтвердні документи, тобто укладений у письмовій формі договір про надання медичних послуг;

– типова форма договору про надання медичних послуг іноземним громадянам не розроблена і не затверджена жодним органом влади.

Для вдосконалення правового регулювання укладення договорів про надання медичних послуг іноземцям доцільно внести такі зміни та доповнення до українського законодавства:

– закріпити у ЦК України особливості укладення договорів про надання медичних послуг;

– детально врегулювати у Законі України «Про туризм» особливості провадження діяльності з лікувально-оздоровчого туризму;

– у Законі України «Про правовий статус» іноземців передбачити, що медичні послуги іноземцям, які тимчасово перебувають на території України, надаються на платній основі на підставі договору про надання медичних послуг, який укладається у письмовій формі;

– розробити і затвердити методики розрахунку вартості медичних послуг, які надаються іноземцям в українських закладах охорони здоров'я;

– розробити і затвердити типову форму договору про надання медичних послуг іноземцям;

– у постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання послуг з медичного обслуговування населення за плату від юридичних і фізичних осіб» від 5 липня 2024 року № 781 слід передбачити окремий вид платного медичного обслуговування, а саме надання медичних послуг іноземним громадянам, які тимчасово перебувають на території України.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть бути спрямовані на розробку пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання медичного туризму загалом, а також на вивчення особливостей укладення договорів про надання медичних послуг іноземним громадянам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович Н. О. Особливості укладення, зміни та припинення договору про надання медичних послуг. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 4–7.

2. Блащук Т. В. Договір про надання медичних послуг (медичного обслуговування) в умовах реформи медичної галузі. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2017. № 2 (16). С. 1–14.

3. Горіславська І. В. Окремі питання договору про надання медичних послуг. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. Vol. 11. № 1. С. 85–91. URL: <https://doi.org/10.31548/law2020.01.010>.

4. Горіславська І. В., Андрощук А. Р. До питання суб'єктного складу договору про надання медичних послуг. *Молодий вчений*. 2020. № 12 (88). С. 202–205. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-12-88-40>.

5. Деякі питання надання послуг з медичного обслуговування населення за плату від юридичних і фізичних осіб : постанови Кабінету Міністрів України від 05.07.2024 № 781. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/781-2024-п>.

6. Зільник Н. М. Договір про надання медичних послуг. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 73–76. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/16>.

7. Майданик Р. В. Договір про надання медичних послуг. *Медичне право*. 2010. № 5. С. 52–66.

8. Маковій В. П. Співвідношення публічного та приватного інтересу у сфері надання медичних послуг за програмою медичних гарантій. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія «Право»*. 2020. № 10 (22). С. 118–124. URL: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.10.22.118-24>.

9. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

10. Порядок надання медичної допомоги іноземцям та особам без громадянства, які постійно проживають або тимчасово перебувають на території України, які звернулися із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, та яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, та компенсації вартості медичних послуг і лікарських засобів, наданих іноземцям та особам без громадянства, які тимчасово проживають або перебувають на території України : постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.2014 № 121. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121-2014-п>.

11. Про туризм : Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>.

12. Про правовий статус іноземців : Закон України від 22.09.2011 № 3773-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17/find?text>.

13. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>.

14. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.

15. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19/find?text>.

16. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 № 959-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>.

17. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>.

18. Про затвердження Методики розрахунку вартості послуги з медичного обслуговування : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1075. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-2017-п>.

19. Темченко О. В., Абрамович Н. О. Пацієнт як учасник договору про надання медичних послуг. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Випуск 32. Том 2. С. 88–92.

20. Теремецький В. І., Муzychук А. Н., Салманова Е. Ю., Казначеева Д. В., Кныш С. В. Укрепление договорных начал в правоотношениях между пациентом и лечебным заведением при реформировании системы здравоохранения в Украине. *Georgian Medical News*. 2018. No 11 (284) С. 155–159. URL: https://repository.ndippp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/830/Teremetsk_y_Georgian%20Medical%20News%20No%2011.pdf?sequence=3&isAllowed=y.

21. Теремецький В. І., Батрин О. В., Косиця О. О. Адміністративно-правові вимоги до закладів охорони здоров'я в Україні, які надають медичні послуги сурогатного материнства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. Т. 30. № 3. С. 398–409. <https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.36>.

22. Теремецький В. І., Подзіров А. О. Правове становище суб'єктів владних повноважень у сфері медичного туризму. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 1. С. 169–181. DOI:10.33766/2524-0323.97.169-181.

23. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

24. Чеховська І. В., Теремецький В. І. Система гарантій захисту прав людини у приватних відносинах, що виникають у зв'язку із наданням медичних послуг (підрозділ 3.7, С. 459–504). Приватно-правові засади захисту прав людини у соціальній державі: монографія / за заг. ред. І. В. Чеховської. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. 566 с. URL: <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/625>.

25. Teremetskyi V., Stefanchuk M., Muzyka A., Cherniak O., Liubchenko O., Subina T., Pasichnyk, V. Current State and Development Perspectives of Legal Regulation for Providing Cosmetological Services in Ukraine. Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. 2021. Vol. 24, Special Issue 1: Business Ethics and Regulatory Compliance. 1-8. <https://www.abacademies.org/articles/current-state-and-development-perspectives-of-legal-regulation-for-providing-cosmetological-services-in-ukraine.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2024

Denys S. ASTAFIEV,

PhD in Economics

(State organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv, Ukraine)

LEGAL PRINCIPLES OF CONCLUDING A CONTRACT FOR THE PROVISION OF MEDICAL SERVICES TO FOREIGNERS TEMPORARILY STAYING IN UKRAINE

The article focuses on the specifics of contract agreements for medical services offered to foreigners temporarily residing in Ukraine. The legislation of Ukraine does not specifically address contract details for medical service provision. Medical care for foreign citizens temporarily staying in Ukraine is provided for a fee; however, the methodology for calculating the cost of medical services for foreigners has not been approved yet. Healthcare institutions that offer medical services for a fee must have supporting documents and a written contract.

Amendments are proposed to Ukrainian legislation regarding contracts for medical services to foreigners. It is suggested that the Civil Code of Ukraine and the Law of Ukraine on Tourism should outline the specific provisions for entering into contracts for medical services and address the unique aspects of medical and health tourism activities. The proposed Law of Ukraine On the Legal Status of Foreigners stipulates that medical services for foreigners temporarily residing in Ukraine are offered on a paid basis. These services will be provided in accordance with a written contract.

Key words: *legal regulation, contract, medical services, foreigners, health care institution, medical tourism, treatment.*

Віктор Миколайович ДОВГАНЬ,

кандидат юридичних наук

(Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова НАН України», м. Київ)

Ігор Петрович ХАРКЕВИЧ

(Університету економіки та права «КРОК», м. Київ)

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ НАСЕЛЕННЯ ДО ЖИТЛА ЯК ЕЛЕМЕНТ
ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Стаття присвячена визначенню сучасного стану забезпечення доступу населення до житла як елемента відбудови України в умовах воєнного стану. Вказано, що право на житло гарантовано нормами національного і міжнародного законодавства, а саме Конституцією України, Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права, Європейською соціальною хартією, Європейською конвенцією з прав людини. Беручи до уваги те, що житло за будь-яких умов є одним із основних матеріальних благ необхідних для успішної організації життєдіяльності людини, забезпечення доступу населення до житла є одним із соціальних зобов'язань держави особливо в умовах воєнного стану, коли саме житловий сектор зазнає істотних руйнувань, що підтверджується статистичними даними. Зазначено, що попри продовження війни в Україні вже ведуться активні роботи над відновленням інфраструктури, насамперед щодо забезпечення доступу населення до житла. Запропоновано під забезпеченням доступу населення до житла розуміти сукупність елементів, що сприяють

забезпеченню короткострокових і довгострокових житлових потреб населення постраждалого від війни, зокрема: надання тимчасового житла; забезпечення найуразливіших категорій населення житлом; реконструкція зруйнованого житлового фонду; будівництво нового доступного житла; програми фінансової підтримки населення; спрощення дозвільних / реєстраційних процедур в будівельній та суміжних галузях зважаючи на умови воєнного стану; використання технологій підвищення енергоефективності житла, врахування екологічних стандартів; залучення громадськості та співпраця з міжнародними організаціями. Наголошено, що продовження військової агресії РФ збільшуватиме руйнування житлового сектору держави, відповідно оновлення засад державної житлової політики України має стати основною для забезпечення доступу населення до житла в умовах воєнного стану та подальшої відбудови у повоєнний час.

Ключові слова: доступ до житла, житлова політика, відбудова, воєнний стан, відновлення інфраструктури, житловий фонд, будівництво.

Постановка проблеми. В умовах війни забезпечення доступу населення до житла є критично важливим елементом відбудови України. Будівництво та відновлення житла стимулює розвиток економіки країни через створення робочих місць та зростання податкових надходжень до місцевих бюджетів, зменшує рівень соціального напруження, сприяє збереженню населення в країні, поверненню громадян закордоном, особливо працездатного, яке відіграє ключову роль у відновленні держави. Відповідно до Стратегії державного регіонального розвитку на 2021–2027 роки до цілей держави з урахуванням викликів війни та рекомендації ЄС віднесено створення умов для повернення українців додому, відновлення й розбудова інфраструктури¹.

Крім того, забезпечення житлом є проявом виконання державою своїх завдань щодо захисту основоположних прав людини і громадянина. Так, відповідно до ст. 47 Конституції України кожен має право на житло², а держава створює умови, за яких кожен громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Стаття 11(1) Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права гарантує право на житло як частину права на належний рівень життя³. Право на житло розглядається також у ст. ст. 16 та 31 Європейської соціальної хартії⁴, а Європейська конвенція з прав людини серед іншого закріплює право кожного на повагу до свого житла⁵. Очевидно, що за будь-

¹ Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.

² Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

³ Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права: міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

⁴ Європейська соціальна хартія (переглянута): міжнародний документ від 03.05.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.

⁵ Європейська конвенція з прав людини: міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL:

яких умов житло є одним із основних матеріальних благ, необхідних для успішної організації життєдіяльності людини та реалізації її життєвих цілей. Потреба в житлі є базовою, вона виникає з народження людини і зберігає вагоме значення впродовж усього життя, а його основні характеристики є індикаторами якості життя¹. Зважаючи на це, держава захищає житлові права через: задоволення житлових потреб осіб, які через матеріальне становище, хворобу, безробіття не можуть її задовольнити самостійно; набуття права на соціальне житло; створення умов для запобігання бездомності; забезпечення стабільного та безпечного користування житлом; відновлення, визнання житлових прав і відшкодування в разі їх порушення тощо². В сучасних умовах розвитку України зважаючи на руйнування і шкоду завдану країною-агресором саме житловому сектору питання забезпечення доступу до житла набуває ще більшої актуальності.

Враховуючи вищевказане питання забезпечення доступу до житла як елемент відбудови України є актуальним і таким, що відповідає сучасним умовам розвитку країни, зважаючи на руйнування і шкоду завдану країною-агресором саме житловому сектору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що питання державної житлової політики, забезпечення населення житлом в умовах воєнного стану, відбудови житлового сектору в поствоєнний період, були предметом дослідження вітчизняних науковців не лише в сфері права, але й економіки, управління, технічних наук, географії, серед яких: Бутов А. М., Заяць В. С., Когатько Ю. Л., Комнатний С. О., Костецький В. В., Реут А. Г., Роговой А. В., Язлюк Б. О. та інші. Крім того громадськість та міжнародну спільноту цікавить також прозорість фінансування заходів забезпечення доступу населення до житла в умовах воєнного стану, що додатково підтверджує важливість подальшого наукового розроблення цього питання.

Метою статті є визначення сучасного стану забезпечення доступу населення до житла як елемента відбудови України в умовах воєнного стану та напрямів його подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. З початком повномасштабної військової агресії Україна стикнулась одночасно з двома проблемами: зі зниженням показників будівельної галузі та руйнуванням житлового сектора, що істотно позначилось на забезпеченні доступу населення до житла. Зокрема, суттєво знизився обсяг будівництва саме житлових будівель. У січні–березні 2023 року цей показник становив 13,6 % порівняно з відповідним періодом 2022 року – до 3,88 млрд грн, що пояснюється необхідністю відновлення зруйнованих через військову агресію

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

¹ Заяць В. С. Розвиток житлового будівництва як фактор формування житлових умов населення. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 2(3). С. 141.

² Teremetskiy V., Avramova O., Svitlychnyy O., Sloma V., Bodnarchuk O., Telestakova A., Kokhan V. Housing Rights Protection in the Context of Legislation and Judicial Practice of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Vol. 24, Special Issue 1, P. 8–9. URL: <https://www.abacademies.org/abstract/housing-rights-protection-in-the-context-of-legislation-and-judicial-practice-of-ukraine-11392.html>

транспортних, промислових споруд, мостів, доріг, трубопроводів тощо¹. Одночасно зі зниженням показників будівництва щодня саме житловий сектор зазнає істотних руйнувань. Станом на червень 2023 року зруйновано 5 400 багатоквартирних та 59 000 приватних та пошкоджено 13 200 багатоквартирних і 144 000 приватних будинків (8,6 % від загальної площі житлового фонду країни), а його збитки складають понад 54 млрд. доларів². За інформацією на вересень 2023 року 14 % респондентів в країні володіють будинком або квартирою, які були пошкоджені або зруйновані внаслідок військової агресії. Цей показник значно вищий на сході (23 %) та півдні (20 %), а також серед ВПО (47 %)³. Наведені дані свідчать, що житловий сектор зазнає великих втрат, а нагальна потреба у його відновленні зростає.

Відновлення житлового фонду є громіздким у часі, а реалізація житлової політики щодо відбудови та реконструкції житла має бути поетапною. При цьому насамперед важливо приділити увагу відновленню об'єктів критичної інфраструктури житлового сектора національної економіки, до якого належать як підприємства у сфері водопостачання, водовідведення, виробництва, транспортування та збуту теплової та електричної енергії, розподілу та транспортування газу, так і водогрійні та газопостачання житлових будинків, а також як ліфти та мережі, що забезпечують зв'язок⁴.

Для пришвидшення цього процесу житлову політику необхідно сфокусувати на: пільговому кредитуванні громадян; активації програм із забезпечення житлом військовослужбовців; впровадженні програм надання тимчасового житла малозабезпеченим громадянам; підвищенні енергоефективності будівництва та реновації старого житлового фонду; ефективному регулюванні орендних відносин; сприяння розвитку будівельної галузі⁵. Так, розуміючи надзвичайну роль будівельної галузі у відновленні інфраструктури країни та забезпеченні житлових потреб населення вже у травні 2022 року було внесено зміни до деяких законів щодо першочергових заходів реформування сфер містобудівної діяльності, зокрема Закону України «Про надання будівельної продукції на ринку» від 02.09.2020 № 850 та спрощено імпорт будівельних матеріалів⁶, а в червні

¹ Коба О. В. Будівельний бізнес України: сучасний стан, проблеми та шляхи їх вирішення. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського*. Серія: Економіка і управління. 2023. Т. 34(73). № 2. С. 14.

² Касіян В. KSE оцінила збитки житлового фонду від війни: десятка найбільш постраждалих областей. ЛІГА.net: сайт. 27.06.2023. URL : <https://biz.liga.net/ua/all/nedvizhimost/novosti/kse-otsenilauscherb-jili schnogo-fonda-ot-voyny-desyatnaibolee-postradavshih-oblastey>.

³ Ukraine – Thematic Brief – Winterization – General Population Survey Round 14 (September – October 2023). URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-thematic-brief-winterization-general-population-survey-round-14-september-october>.

⁴ Loiko V., Teremetskiy V., Maliar S., Rudenko M., Rudenko V. Critical infrastructure of the housing sector of the national economy: economic and legal aspect. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10. Issue 44. 278. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.44.08.27>.

⁵ Роговий А. Вплив воєнного стану на формування та реалізацію житлової політики України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2022. № 4 (32). С. 123–124.

⁶ Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності: Закон України від 12.05.2022 № 2254-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2254-20#Text>.

2022 р. спрощено дозвільні / реєстраційні процедури у будівництві, а саме: дозволено будівництво індивідуальних (садибних) житлових будинків, садових, дачних будинків не вище двох поверхів без отримання будівельного паспорта забудови земельної ділянки; дозволено перенесення строків виконання окремих видів робіт з оздоблення фасадів та благоустрою території (крім транспортних проїздів, пішохідних комунікацій), у разі ненадання містобудівних умов та обмежень забудови земельної ділянки у визначений законодавством строк; проектування об'єкта будівництва здійснюватиметься без отримання містобудівних умов та обмежень за умови дотримання містобудівної документації на місцевому рівні та обмежень у використанні земель, визначених законодавством про охорону культурної спадщини та ін.¹ Сьогодні будівельний бізнес в Україні, зокрема й завдяки законодавчим змінам, міжнародній фінансовій підтримці, поступово відновлює діяльність і має великі перспективи за умови економічної стабільності.

Незважаючи на воєнний стан в Україні вже ведуться роботи над відновленням інфраструктури та забезпеченням доступу населення до житла. Основними векторами вирішення житлового питання для внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) та осіб, що втратили житло через бойові дії, є: самостійний та допомога держави². На Конференції з питань відновлення України (м. Лугано, Швейцарія) в липні 2022 року було презентовано проект Плану відбудови держави, в якому актуальною оперативною задачею держави визначено забезпечення будівництва тимчасових споруд та містечок, викуп у забудовників непроданих квартир, реконструкція нежитлових у житлові будівлі та швидке будівництво. Втім критичність та масштаб житлової проблеми змусили уряд переглянути пріоритетність соціальних зобов'язань держави та взяти більшу ініціативу у вирішенні питань щодо забезпечення доступу населення до житла ще в перші місяці військової агресії рф.

У контексті забезпечення житлом одразу великої кількості людей постало питання збільшення обсягів фонду соціального житла та його ефективного розподілу. У квітні 2022 року урядом України було визначено порядок формування фонду житла, призначеного для тимчасового проживання ВПО. Зокрема, передбачено, що вказаний фонд формується сільськими, селищними, міськими радами або уповноваженими ними органами через: викуп житла, будівництво нового житла; будівництво (реконструкцію) будівель для тимчасового проживання ВПО; реконструкцію наявних будинків і гуртожитків, переобладнання нежитлових приміщень на житлові; передачу безхазяйного або відумерлого житла у комунальну власність; капітальний ремонт об'єктів житлового

¹ Деякі питання здійснення дозвільних та реєстраційних процедур у будівництві в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 22.06.2022 № 722. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722-2022-%D0%BF#Text>.

² Реут А.Г., Когатько Ю.Л. Житлова проблема в Україні на тлі війни 2022 року. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 3 (49). С. 127.

фонду; передачу міжнародними організаціями, юридичними особами України та інших країн, громадянами та іноземцями житла, що перебуває у їх приватній власності, в комунальну власність; набуття права власності або права користування на житло на інших підставах передбачених законом¹.

З метою забезпечення доступного житла для певних категорій громадян України з жовтня 2022 року почала діяти програма пільгового іпотечного кредитування «єОселя». З метою стимулювання будівельної та суміжних галузей уряд змінив умови програми, змістивши акцент на ринок первинного житла, що мало стимулювати будівельній галузі та сприяти відновленню України. Зокрема, за весь час дії програми вже 14,1 тис. родин отримали кредити на житло на суму 22,8 млрд грн². Програма «єОселя», що дає нагоду отримати іпотеку до 20 років з початковим внеском від 20 % вартості житла, виконує соціальну (можливість для громадян з низькими доходами придбати житло, при цьому представники ключових соціальних професій і особи, які мають право на пільги, отримують від держави компенсацію за базовими ставками, що знижує вартість іпотеки до 3 %) та економічну (підтримка розвитку ринку нерухомості через стимулювання іпотеки під 7 %) функції³.

Держава також підтримує власників приватного житла, розташованого на контрольованій Україною території, яке було пошкоджене / зруйноване через війну в рамках програми «єВідновлення». За законодавством компенсація за пошкоджений / знищений об'єкт нерухомого майна полягає у: 1) виконанні робіт, пов'язаних з будівництвом, на пошкодженому об'єкті нерухомого майна з метою його відновлення та/або надання будівельної продукції для виконання таких робіт або наданні коштів з метою його відновлення та/або придбання будівельної продукції для виконання таких робіт, в тому числі як компенсації отримувачу за виконані ним ремонтні роботи та/або придбану ним будівельну продукцію; 2) наданні коштів отримувачу для будівництва будинку садибного типу, садового або дачного будинку; 3) фінансуванні придбання житла з використанням житлового сертифіката; 4) передачі у власність об'єкта нерухомого майна, відновленого в рамках реалізації місцевих програм відновлення на заміну знищеного об'єкта нерухомого майна⁴. Завдяки програмі «єВідновлення» за один рік виплати для

¹ Порядок формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання, обліку та надання житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб.: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 № 495. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2022-%D0%BF#Text>.

² єОселя: З початку року українці отримали доступні кредити на житло на 13,3 млрд грн. Урядовий портал. URL: <http://surl.li/cndcvm>.

³ Язлюк Б. О., Костецький В. В., Бутов А. М. Соціальні та економічні ефекти розвитку ринку іпотечного кредитування в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2024. Т. 9. № 3. С. 38.

⁴ Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>.

відбудови пошкодженого житла на загальну суму понад 5,8 млрд грн отримали 54,5 тис. громадян, а 2,8 тис. придбали нові домівки за житлові сертифікати, отримані як компенсацію за знищене житло. Як наголошують експерти «ЄВідновлення» стало важливим складником відбудови країни. Завдяки використанню цифрових інструментів і технологій Україна налагодила та оптимізувала низку заходів з відновлення, сприяючи соціально-економічному розвитку та стійкості під час війни¹.

Необхідно зазначити, що виплата компенсацій за пошкоджене чи знищене житло можлива за рахунок Фонду ліквідації наслідків збройної агресії, створеного восени 2022 року. У 2023 році фонд фінансували за рахунок: активів, примусово вилучених або конфіскованих Україною та перерахованого Національним банком України прибутку до бюджету. Впродовж 2023 року до фонду було акумульовано 61,9 млрд грн, з яких 11,7 млрд грн (19 %) – компенсації за пошкоджене і зруйноване житло, 9,2 млрд грн – регіональні поректи відбудови, 3,5 млрд грн – будівництво та відновлення житлової та громадської інфраструктури². Програму «ЄВідновлення» продовжено на 2025 рік з фінансуванням 4 млрд грн, що за оцінкою експертів є катастрофічно низьким. Тому продовжуються перемовини з міжнародними партнерами щодо фінансування програми, зокрема за рахунок передачі Україні прибутків від заморожених активів рф закордоном. Окрім цього нагальними питаннями також залишаються: розширення дії програми, зокрема на тимчасово окуповані території³, надання доступу до Реєстру зруйнованого та пошкодженого майна, де знаходиться інформація про розмір компенсацій, перелік осіб, які її отримують. Оскільки без відкритого доступу до неї неможливо оцінити добросовісність розподілу фінансування для компенсацій за пошкоджене та зруйноване майно, а це дозволяє зробити висновок, що такі програми поки що є найбільш непублічними сферами відновлення⁴.

Необхідно зазначити, що у 2023 році з коштів Фонду ліквідації наслідків збройної агресії було виділено 3,3 млрд грн на експериментальний проєкт з комплексного відновлення постраждалих населених пунктів. В рамках проєкту планувалось відновити низку об'єктів, зокрема 268 житлових об'єкта в таких населених пунктах як Посад-Покровське, Ягідне, Бородянка, Тростянець, Циркуни, Мощун. Але перший рік експерименту був неуспішний через: прогалини в умовах, зокрема невизначеність чітких вимог і критеріїв прийнятності проєктів

¹ Річниця програми «ЄВідновлення». Фонд Східна Європа. 2024. URL: <https://eef.org.ua/richnytsya-programy-yevidnovlennya/>.

² A Year Since the Launch of the Remediation Fund. Transparency International Ukraine. 2024. URL: <https://ti-ukraine.org/en/research/a-year-since-the-launch-of-the-remediation-fund/>.

³ «ЄВідновлення» продовжать на 2025 рік: скільки коштів заклали на програму. Економічна правда. URL: <https://epravda.com.ua/news/2024/11/12/721731/>.

⁴ Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>.

відновлення, не включення обласних військових адміністрацій як посередників до процедури відбору проєктів; затримки з фінансуванням; урядові процедури і політичну нестабільність; ігнорування суб'єктами управління об'єктами державної / комунальної власності, власниками об'єктів приватної власності обов'язку передачі функцій замовника будівництва службам відновлення¹.

Крім вказаних програм необхідно звернути увагу на програму відбудови пошкодженого житла, що сприяє використанню технологій енергоефективності та фінансується за рахунок коштів ЄС і уряду України – «ВідновиДім». Ця програма доступна для об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, що створені та діють згідно із Законом України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» від 29.11.2001 р. та фінансує витрати, пов'язані зі заміною або ремонтом пошкоджених світлопрозорих огорожувальних конструкцій (вікна або/та балконні двері, зовнішні двері), ремонтом пошкоджень фасадів будівлі, ремонтом пошкоджень покриття будівлі, ремонтом пошкодженого обладнання дахових котелень та інженерних мереж². Не вдаючись до детального аналізу специфіки реалізації цієї програми зазначимо, що офіційні дані свідчать про її ефективність, зокрема, за 2 роки повністю або частково завершено 729 проєктів вартістю 1.8 млрд грн³.

Загалом у вересні 2023 року 23 % респондентів на загальнонаціональному рівні повідомили про те, що скористалися державною підтримкою у вигляді ремонту житла, надання нового житла, компенсацій чи інших видів допомоги. Респонденти з осіб, які повернулися, частіше повідомляли про отримання такої підтримки (30 %), тоді як на сході про таку допомогу повідомили 28 %⁴. Але, незважаючи на фінансову підтримку держави у відновленні пошкодженого житла, компенсації за знищене житло тощо, в Україні все ще зберігається критично низька частка соціального житла, що знижує можливості державної допомоги ВПО. З 1469 територіальних громад, лише 11 % мають житловий фонд соціального призначення, а з 924 одиниць соціального житла, придатними для проживання є 825, а 722 – заселені. Наразі в соціальному житлі проживає 2515 осіб⁵.

Такий розрив між потребою в житлі та можливостями є однією з

¹ Experiment on Comprehensive Restoration of Settlements: Achievements in a Year. Transparency International Ukraine. 2024. URL: <https://ti-ukraine.org/en/research/experiment-on-comprehensive-restoration-of-settlements-achievements-in-a-year/>.

² «ВідновиДім»: допомога у відбудові пошкоджених будинків. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України: сайт. 19.11.2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vidnovy-dim-dopomoha-u-vidbudovi-poshkodzhenykh-budynkiv>.

³ Програми «ВідновиДім» – два роки: головне про реалізацію. Фонд енергоефективності. 2024. URL: <http://surl.li/yoicua>.

⁴ Комнатний С. Нове житлове законодавство: яким воно буде? *Юридична газета Online*. 16.02.2024. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/nove-zhitlove-zakonodavstvo-ukrayini-yakim-vono-bude-.html>.

⁵ У Комітеті обговорили концептуальні засади законопроекту про соціальне житло. Комітет Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів: сайт. URL: https://komspip.rada.gov.ua/news/main_news/77328.html.

причин початку Міністерством розвитку громад та територій України реформи житлової політики, що передбачена законопроектом «Про основні засади житлової політики» розробленим в квітні 2024 року. З його прийняттям Житловий кодекс України втратить чинність, але останній був розроблений ще в 1984 році та базується на принципах планової економіки, регулює надання і використання житлового фонду, який на той час перебував лише у державній власності. З 1991 року до нього вносились зміни, які істотно не вплинули на регулювання житлових правовідносин.

Житлова політика невід’ємна частина соціальної політики держави, що включає зусилля органів державної влади та місцевого самоврядування щодо полегшення доступу населення до житла, управління житловим фондом, покращення житлової інфраструктури через ініціативи з модернізації, і спрямована на створення сприятливого для реалізації конституційного права на житло середовища¹. Тому прийняття законопроекту «Про основні засади житлової політики» має вирішити такі завдання: 1) облік житла і визначення потреби у формуванні житлових фондів. Аудит житлових фондів територіальних громад, державного і приватного житлового фонду дозволить визначити реальні обсяги житла, яке може бути надане у користування громадянам і визначити потребу у формуванні такого житлового фонду; 2) цифровізація процесів забезпечення житлом громадян, що сприятиме їх відкритості та прозорості, надання людям права відкрито обирати, в який спосіб вони бажають розв’язати свої житлові питання: оренда житла чи набуття його у власність; 3) визначення механізму вирішення громадянами житлового питання, насамперед через запровадження заборони на приватизацію, викуп, суборенду житла з державного фонду і фонду територіальних громад; 4) врегулювання питання гарантій і захисту права на житло².

Висновки. Забезпечення доступу населення до житла як елемент відбудови України в умовах воєнного стану є сукупністю елементів, що сприяють забезпеченню коротко- і довгострокових житлових потреб населення постраждалого від війни, серед яких: надання тимчасового житла; забезпечення найуразливіших категорій населення житлом; реконструкція зруйнованого житлового фонду; будівництво нового доступного житла; програми фінансової підтримки населення, зокрема надання доступних кредитів на купівлю або будівництво нового житла; спрощення дозвільних / реєстраційних процедур в будівельній та суміжних галузях зважаючи на воєнний стан; використання технологій підвищення енергоефективності житла, врахування екологічних стандартів; залучення громадськості та співпраця з міжнародними організаціями. Водночас

¹ Teremetskyi, V., Avramova, O., Maikut, K., Tserkovna, O., & Kramar, R. (2024). Current situation and transformation ways of housing policy in Ukraine. *Social & Legal Studios*, 7(1), 171. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals1.2024.164>.

² Комнатний С. Нове житлове законодавство: яким воно буде? *Юридична газета Online*. 16.02.2024. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/nove-zhitlove-zakonodavstvo-ukrayini-yakim-vono-bude-.html>.

передумовою успішної реалізації цих елементів є перегляд засад державної житлової політики, що вже розпочато проектом Закону України «Про основні засади житлової політики». Очевидно, що продовження військової агресії РФ буде збільшувати руйнування житлового сектору в Україні, відповідно оновлення засад державної житлової політики має стати основою для забезпечення доступу населення до житла в умовах воєнного стану та відбудови у повоєнний час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «ВідновиДІМ»: допомога у відбудові пошкоджених будинків. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України: сайт. 19.11.2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vidnovydim-dopomoha-u-vidbudovi-poshkodzhenykh-budynkiv>.
2. Деякі питання здійснення дозвільних та реєстраційних процедур у будівництві в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 22.06.2022 № 722. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722-2022-%D0%BF#Text>.
3. Заяць В. С. Розвиток житлового будівництва як фактор формування житлових умов населення. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 2(3). С. 137–151.
4. Європейська соціальна хартія (переглянута): міжнародний документ від 03.05.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.
5. Європейська конвенція з прав людини: міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
6. «ЄВідновлення» продовжать на 2025 рік: скільки коштів заклали на програму. Економічна правда: сайт. URL: <https://epravda.com.ua/news/2024/11/12/721731/>.
7. «Оселя»: з початку року українці отримали доступні кредити на житло на 13,3 млрд грн. Урядовий портал. URL: <http://surl.li/cndcvm>.
8. Касіян В. KSE оцінила збитки житлового фонду від війни: десятка найбільш постраждалих областей. ЛІГА.net: сайт. 27.06.2023. URL : <https://biz.liga.net/ua/all/nedvizhimost/novosti/kse-otsenila-uscherb-jilischnogo-fonda-ot-voyny-desyat-naibolee-postradavshih-oblastey>.
9. Коба О. В. Будівельний бізнес України: сучасний стан, проблеми та шляхи їх вирішення. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського*. Серія: Економіка і управління. 2023. Т. 34 (73). № 2. С. 13–18.
10. Комнатний С. Нове житлове законодавство: яким воно буде? *Юридична газета Online*. 16.02.2024. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/nove-zhitlove-zakonodavstvo-ukrayini-yakim-vono-bude-.html>.
11. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

12. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права: міжнародний документ від 16.12.1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

13. Порядок формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання, обліку та надання житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб: постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 № 495. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2022-%D0%BF#Text>.

14. Програмі «ВідновиДІМ» – два роки: головне про реалізацію. Фонд енергоефективності. 2024. URL: <http://surl.li/yoicua>.

15. Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності: Закон України від 12.05.2022 № 2254-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2254-20#Text>.

16. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.

17. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>.

18. Реут А.Г., Когатько Ю.Л. Житлова проблема в Україні на тлі війни 2022 року. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 31 (49). С. 123–144.

19. Роговий А. Вплив воєнного стану на формування та реалізацію житлової політики України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2022. № 4(32). С. 123–124.

20. Річниця програми «Відновлення». Фонд Східна Європа: сайт. 2024. URL: <https://eef.org.ua/richnytsya-programy-yevidnovlennya/>.

21. У Комітеті обговорили концептуальні засади законопроекту про соціальне житло. Комітет Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів. URL: https://komspip.rada.gov.ua/news/main_news/77328.html.

22. Язлюк Б. О., Костецький В. В., Бутов А. М. Соціальні та економічні ефекти розвитку ринку іпотечного кредитування в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2024. Т. 9. № 3. С. 36–40.

23. A Year Since the Launch of the Remediation Fund. Transparency International Ukraine. 2024. URL: <https://ti-ukraine.org/en/research/a-year-since-the-launch-of-the-remediation-fund/>.

24. Experiment on Comprehensive Restoration of Settlements:

Achievements in a Year. Transparency International Ukraine. 2024. URL: <https://ti-ukraine.org/en/research/experiment-on-comprehensive-restoration-of-settlements-achievements-in-a-year/>.

25. Loiko V., Teremetskyi V., Maliar S., Rudenko M., Rudenko V. Critical infrastructure of the housing sector of the national economy: economic and legal aspect. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10. Issue 44. 278–287. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.44.08.27>.

26. Teremetskyi V., Avramova O., Svitlychnyy O., Sloma V., Bodnarchuk O., Telestakova A., Kokhan V. Housing Rights Protection in the Context of Legislation and Judicial Practice of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Vol. 24, Special Issue 1, P. 1–9. URL: <https://www.abacademies.org/abstract/housing-rights-protection-in-the-context-of-legislation-and-judicial-practice-of-ukraine-11392.html>.

27. Teremetskyi V., Avramova O., Maikut K., Tserkovna O., Kramar R. Current situation and transformation ways of housing policy in Ukraine. *Social & Legal Studios*. 2024. № 7(1). P. 171–173. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals1.2024.164>.

28. Ukraine – Thematic Brief – Winterization – General Population Survey Round 14 (September – October 2023). URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-thematic-brief-winterization-general-population-survey-round-14-september-october>.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2024

Viktor M. DOVHAN,

PhD in Law

(*State Enterprise «Institute of Economic and Legal Research named V. K. Mamutov National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv, Ukraine*)

Igor P. KHARKEVYCH,

Postgraduate Student

(*«KROK» University, Kyiv, Ukraine*)

ENSURING THE POPULATION'S ACCESS TO HOUSING AS AN ELEMENT OF THE RECONSTRUCTION OF UKRAINE UNDER THE MARTIAL STATE

The article is devoted to determining the current state of ensuring the population's access to housing as an element of the reconstruction of Ukraine under martial law. It is emphasized that the right to housing is guaranteed by the norms of national and international legislation, namely the Constitution of Ukraine, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the European Social Charter, the European Convention on Human Rights. Taking into account that housing under any conditions is one of the main material goods necessary for the successful organization of human life, ensuring the population's access to housing is one of the social obligations of the state, especially in conditions of martial law, when it is the housing sector that suffers significant

destruction, which is confirmed by statistical data. It is noted that despite the continuation of the war in Ukraine, active work is already underway to restore the infrastructure, primarily to ensure the population's access to housing. It is proposed to understand the set of elements that contribute to ensuring the short-term and long-term housing needs of the population affected by the war, in particular: the provision of temporary housing; providing the most vulnerable categories of the population with housing; reconstruction of the destroyed housing stock; construction of new affordable housing; financial support programs for the population; simplification of permit/registration procedures in the construction and related industries taking into account the conditions of martial law; use of technologies to increase the energy efficiency of housing, taking into account environmental standards; involvement of the public and cooperation with international organizations. It was emphasized that the continuation of the Russian Federation's military aggression will increase the destruction of the housing sector of the state, accordingly, updating the principles of the state housing policy of Ukraine should become the main one for ensuring the population's access to housing in conditions of martial law and further reconstruction in the post-war period.

Keywords: *access to housing, housing policy, reconstruction, martial law, infrastructure restoration, housing stock, construction.*

Роман Олександрович КОЗАК*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ПОНЯТТЯ АЕРОКОСМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УКРАЇНІ

Розвиток авіаційної та аерокосмічної галузі в Україні та в інших країнах все більше прискорюється. Це пов'язано із черговим етапом науково-технічної революції та бажанням дослідження космічного простору, розвитком міжнародних відносин (зокрема, економічних та туристичних), удосконаленням систем озброєння та ін. Актуальне врегулювання відносин у сфері функціонування аерокосмічної промисловості в Україні є одним з головних завдань особливо в контексті військової агресії. Відсутність сучасного розуміння змісту понять у сфері аеронавігаційної промисловості є підґрунтям для проведення наукових розробок понятійного апарату. В статті запропоноване авторське розуміння змісту та сутності поняття «аерокосмічна промисловість», що дозволить удосконалити майбутній і необхідний процес оновлення нормативно-правового забезпечення у даній сфері.

Ключові слова: аерокосмічна промисловість, авіаційна промисловість, промисловість, аерокосмічна галузь, аерокосмічна діяльність.

Постановка проблеми. Актуальна соціально-політична ситуація в Україні вимагає активної роботи усіх галузей промисловості в державі. Виклики, які виникли за останні роки значно підвищили актуальність розвитку та використання новітніх технологій та обладнання для забезпечення національної безпеки і оборони. Аерокосмічні технології широко використовуються у різних напрямках діяльності держави. Особливо актуальними напрямом, де повсякденно використовуються досягнення та технології аерокосмічної промисловості все ж таки є сфера забезпечення безпеки та оборони, сфера транспортування та зв'язку.

Окремої уваги потребує питання актуалізації наукових розробок в галузі організаційно-правового регулювання діяльності держави та окремих її інституцій, в тому числі приватних, у сфері функціонування аерокосмічної сфери промисловості. Важливо відмітити, що значна частина наукових розробок у галузі аерокосмічної діяльності реалізована в наукових працях, які тим чи іншим чином (або у співавторстві, або з посиланням на роботи російських науковців, або з аналізом проєктів чи програм, в яких приймали участь представники рф) пов'язана із діяльністю російської федерації. З урахуванням збройної агресії останньої, а тим паче тим, що дійсним зразковим прикладом для у галузі аерокосмічного машинобудування та обслуговування техніки та програмного забезпечення, що використовується в цій сфері, є більш технологічно розвинені країни

Заходу та далекого Сходу, потреба у оновленні векторів для формування дієвої системи аерокосмічної промисловості в Україні не викликає сумнівів.

Сфера наукової розробки питань пов'язаних із функціонуванням та забезпеченням аерокосмічної промисловості не є новою для нашої держави. Функціонування відомого на весь світ заводу «Антонов», ряду інших підприємств аерокосмічної галузі, розвиток авіаційної освіти, а також прагнення України забезпечити високий рівень конкуренції іншим державам на вказаному поприщі вже довгий час є підґрунтям для наукових досліджень у сфері аерокосмічної діяльності. Питанням організаційно-правового забезпечення аерокосмічної галузі в цілому в тій чи іншій мірі присвячені публікації українських вчених і дослідників таких як М. О. Псюк, М. П. Безпарточний, Т. Л. Шестаковська, С. Я. Лихова, П. Д. Біленчук, І. О. Геєць, Н. В. Жмур та ін. Однак в сучасній науковій спільноті повною мірою відсутнє розуміння поняття та змісту аерокосмічної промисловості, як елементу національної економіки.

Мета статті – визначити поняття аерокосмічної промисловості.

Виклад основного матеріалу. Варто на початку дослідження акцентувати увагу на останніх даних щодо розвитку та попиту на об'єкти аерокосмічної промисловості у світі. Ці показники, в першу чергу, і обумовлюють зростання акценту на розвитку цієї сфери в Україні. А враховуючи, що правова держава характеризується нормативною урегульованістю сфер публічних та приватних відносин, важливо розробити підходи до форм та методів державного впливу (регулювання у нормотворчій сфері). Тим паче, нагальним питанням є аналіз та співставлення міжнародно-правових положень, дотримання яких є обов'язковим під час формування внутрішньої політики в державі.

Дослідження проведене Precedence Research and Defence Experts свідчить, що розмір світового аерокосмічного ринку становив 373,61 мільярда доларів США у 2024 році, зростає до 402,75 мільярда доларів США у 2025 році та, за прогнозами, перевищить приблизно 791,78 мільярда доларів США до 2034 року, що становить величезний CAGR (англ. Compound annual growth rate – сукупний середньорічний темп росту¹) у 7,8% між 2024 та 2034 роками. Аерокосмічний ринок — це глобальна галузь, що охоплює проектування, виробництво та технічне обслуговування літальних та космічних апаратів а також відповідних систем. Він включає комерційний і військовий сектори, а також сферу дослідження космосу. Ключові гравці включають виробників аерокосмічної продукції, оборонних підрядників і космічних агентств. Цей ринок передбачає розробку передових технологій, від передових матеріалів і силових систем до супутникового зв'язку та ініціатив з дослідження космосу. Попит визначається такими факторами, як пасажирські та транспортні перевезення, оборонні потреби та зростання інтересу до дослідження космосу. Це висококонкурентна та динамічна

¹ Estimating compound growth rate, instability index and annual fluctuation of cotton in Pakistan / S. Rani et al. *Asian Journal of Agriculture and Rural Development*. 2017. Vol. 7, no. 4. P. 86–91. URL: <https://doi.org/10.18488/journal.1005/2017.7.4/1005.4.86.91> (date of access: 15.11.2024)

галузь, де постійні інновації та міжнародна співпраця відіграють вирішальну роль у формуванні її майбутнього¹. Такий стрімкий процес додатково обумовлюється новою хвилею науково-технічної революції, яка характеризується стрімким розвитком автоматизації та комп'ютеризації виробничої діяльності, оволодіння новими джерелами енергії, освоєння космосу (в тому числі розвиток аерокосмічної промисловості), створення штучних матеріалів, розвиток новітніх технологій (штучний інтелект, автоматизація процесів: «людина-комп'ютер»)².

З огляду на зазначене, вирішальним для кожної держави є діяльність щодо активної участі у цій «гонці», щоб не залишитися на «світових задвірках» на краю розвиненого світу. Навіть попри те, що конкуренція у приватній сфері є найвагомим (після попиту) інструментом розвитку виробництва, відсутність регулювання в сфері аерокосмічної промисловості може призвести до жорсткої конфронтації між державним та приватним сектором через те, що оборонна промисловість тісно пов'язана із аерокосмічним сектором та повітряним простором. А в умовах найбільшого на початку XXI століття збройного конфлікту у світі, першочерговою потребою у спрямованості розвитку аерокосмічної галузі промисловості в Україні є сфера національної безпеки і оборони.

З огляду на зазначене слушною є думка Дмитра Наталухи³, який наголошує, що розвиток аерокосмічної промисловості не тільки забезпечує потреби в зазначеній сфері, а й значно підвищує ВВП в державі. Створення нових робочих місць є дуже важливим аспектом для функціонування економіки держави. А нагальна потреба та актуальність розвитку аерокосмічної промисловості, особливо у сфері національної безпеки та оборони, в умовах воєнного стану, хоча і ускладнює систему функціонування виробничих потужностей в Україні, однак в той же час створює можливість об'єктивного та систематичного випробування продукції в реальних умовах. Тому розвиток аерокосмічної промисловості є запорукою не тільки ефективного функціонування економіки, а й значно підвищить рівень обороноздатності країни.

Для повного та всебічного опрацювання методології процесу нормотворення у сфері аерокосмічної промисловості важливо повноцінно окреслити весь спектр діяльності, яку можна характеризувати як аерокосмічну промисловість, а також, з огляду на комплексність та широку сферу застосування технологій в аерокосмічній сфері, необхідно розділити більш комплексне поняття на складові елементи, які у своїй сукупності і

¹ Aerospace Market Size To Reach USD 791.78 Billion By 2034. *Precedence Research - Statistics Platform for Market Intelligence, Market Research and Insights*. URL: <https://www.precedenceresearch.com/aerospace-market> (date of access: 15.11.2024)

² Жданюк Є. Науково-технічна революція і проблеми людського існування. *Соціокультурні та політичні пріоритети української нації в умовах глобалізації*: щоріч. наук. пр. / відп. за вип. Т. В. Гончарук. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. С. 631-633 URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/22002> (дата звернення: 15.11.2024)

³ Наталуха Д. Підтримка України економічно вигідна США, адже вона вивела оборонний сектор країни на історичні рекорди. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/244778.html (дата звернення: 27.11.2024)

представляють собою аерокосмічну галузь промисловості або сферу діяльності в Україні.

Наразі важко однозначно говорити про визначення терміну аерокосмічної промисловості як сталого поняття, тому, в першу чергу, варто з'ясувати його сутність та складові елементи. Нормативно використовується прикметник «аерокосмічний» у таких словосполученнях як «аерокосмічна сфера»¹, «аерокосмічні зображення/технології»², «аерокосмічний (система) моніторинг (-у)», «аерокосмічні дані»³, «аерокосмічна індустрія»⁴, «аерокосмічна техніка»⁵, «аерокосмічні матеріали»⁶ і навіть «аерокосмічна освіта»⁷. В переважну більшість запропонованих понять вкладається сукупність понять та значень, які вкрай важко охопити більш конкретними поняттями авіаційної, космічної, навігаційної, ракетно-космічної, супутникової, машинобудівної та високотехнологічної діяльності. Іншими словами, аерокосмічна промисловість/галузь/сфера діяльності являє собою сукупність видів діяльності та окремих «явищ», що мають спільні ознаки. В той же час Енциклопедія сучасної України визначає, що під авіаційно-космічною промисловістю розуміють галузь промисловості, яка розробляє, випробовує та виробляє авіаційні та космічні літальні апарати й обладнання до них, засоби спорядження льотного складу (льотчиків і космонавтів), а також обладнання для наземного обслуговування й ремонту авіаційної та космічної техніки⁸.

Л. М. Гейко, Н. В. Сментина відзначають, що «особлива роль промисловості в розвитку й підвищенні ефективності всієї економіки держави визначається тим, що від рівня її розвитку залежить технічне переозброєння й інтенсифікація всіх галузей економіки, підвищення рівня

¹ Стратегія зовнішньополітичної діяльності України: Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 448/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#top> (дата звернення: 23.10.2024).

² Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності галузевого рівня на 2023 рік : постанова Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2017 р. № 980 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.10.2024).

³ Про затвердження Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2013-2017 роки : Закон України від 05.09.2013 № 439-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-18#top> (дата звернення: 23.10.2024).

⁴ Деякі питання підготовки до реалізації національного проекту «Технополіс» - створення інфраструктури інноваційного розвитку та високих технологій» і його складових : постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 р. № 1014 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1014-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.10.2024).

⁵ Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва : постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 р. № 1130 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1130-2011-%D0%BF#top> (дата звернення: 25.10.2024).

⁶ Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#top> (дата звернення: 25.10.2024).

⁷ Про затвердження Критеріїв для визначення Державним космічним агентством України підприємств, установ і організацій, які мають важливе значення для функціонування космічної галузі: наказ ДКА України від 09.05.2023 № 84 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0974-23#top> (дата звернення: 25.10.2024).

⁸ Авіаційно-космічна промисловість. *Енциклопедія Сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-42354> (дата звернення: 27.10.2024).

життя населення, зміцнення обороноздатності країни. Крім того, промисловість визначає масштаби й темпи розвитку інших галузей матеріального виробництва – транспорту й зв'язку, будівництва, торгівлі й громадського харчування й ін.»¹. Тобто промисловість в цілому, є сукупністю процесів, що відповідають за забезпечення функціонування економіки держави. Виходячи з наведених енциклопедичних визначень «промисловість — провідна галузь національної економіки, в якій створюються знаряддя праці, предмети праці й предмети споживання»². Іншими словами, промисловість – є частиною економіки держави, головною задачею якої є виробництво різноманітних товарів та інших об'єктів, які в переважній більшості випадків забезпечують функціонування інших галузей економіки. Це здійснюється шляхом створення певних ресурсів та знарядь, які використовуються в інших галузях та сферах діяльності держави, окремих організацій чи суспільства.

В той же час, класичним розумінням промисловості є сукупність підприємств, установ та організацій, що виробляють (здійснюють повний цикл виробництва) матеріальні блага у різних сферах. «Ця галузь справляє найбільший мультиплікативний ефект на економіку країн з різним рівнем економічного розвитку, виробляючи значну частину ВВП, стимулюючи інноваційну діяльність, гарантуючи одержання великої частки експортних доходів, створюючи та підтримуючи мільйони робочих місць, наповнюючи податковими платежами державну скарбницю, формуючи тим самим фундамент для сталого соціально-економічного розвитку країн»³. Варто погодитись із тим, що промисловість важко однозначно трактувати як окреме визначення, адже промисловість є сукупністю не тільки виробничої сфери (устаткування та обладнання для виробництва, робочої сили та ресурсного забезпечення), а ще й охоплює супутні сфери економіки. Отже, промисловість не варто розглядати виключно як обмежений ланцюг виробництва. Пропонується зобразити усю систему промисловості наступним чином (рис. 1).

¹ Гейко Л. М., Сментина Н. В. Національна економіка: Навчальний посібник. Одеса: ротапринт, 2012 р. 315 с. С. 221–222.

² Посилкіна О. В. Промисловість // Фармацевтична енциклопедія. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/974/promislovist> (дата звернення: 28.10.2024).

³ Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки : науково-аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Л. В. Дейнеко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». К., 2018. С. 8.

Рис. 1

Іншими словами, промисловість варто розглядати як сукупність засобів необхідних для безпосереднього функціонування національної економіки. В першу чергу до промисловості необхідно відносити саме виробничий потенціал, який безпосередньо забезпечує виробництво певних благ, адже головна мета промисловості – виробництво необхідного продукту. В контексті аерокосмічної промисловості важливо відмітити те, що сфера аерокосмічної діяльності і окреслює межі аерокосмічної промисловості. Виходячи із цього під аерокосмічною промисловістю є сукупність засобів та виробничих потужностей, необхідних для виробництва об'єктів аерокосмічної діяльності.

Враховуючи це, можна стверджувати, що різнобічність та комплексність наповнення визначення «аерокосмічної промисловості», варто узагальнити, що останнє не можливо охопити єдиним розгорнутим терміном. А потребує визначення його змісту шляхом тлумачення його ознак, сфери використання, структури та системи понять, які розкривають вищевказаний термін. Тому наразі дуже актуальним залишається питання наукової розробки питань державного регулювання у сфері авіаційної та аерокосмічної діяльності.

Для більш повного розуміння необхідно окреслити межі аерокосмічної діяльності/сфери. Це в першу чергу можна пояснити досить мультипредметним призначенням об'єктів виробництва, а також сферами подальшого застосування цих об'єктів. Галуззю аерокосмічної діяльності охоплюється сфери забезпечення використання аерокосмічного простору, виробництво та обслуговування аерокосмічної техніки, аерокосмічна інженерія як частина науково-виробничого комплексу, а також окремі

елементи оборонної промисловості, які тим чи іншим чином є дотичними до повітряного чи космічного простору. Враховуючи це, Manuel Soler Arnedo наголошує, що аерокосмічна промисловість виконує три види діяльності: аеронавтика (інтегрована дирижаблями, рушійними установками та інфраструктурою та обладнанням); космос і ракети. В основному, авіаційна промисловість становить близько 80-90% від загальної аерокосмічної діяльності¹. Тобто головними елементами аерокосмічної діяльності є аеронавтика, використання космічного простору, а також діяльність пов'язана із виробництвом та використанням (застосуванням) об'єктів ракетної промисловості.

Серед характерних рис, що охоплюються поняттям «аерокосмічна галузь/сфера/діяльність» варто виділити:

- належність робочих процесів до роботи пов'язаної із використанням повітряного та космічного простору, супутникових технологій;
- відображає світові закономірності спільного використання повітряного та космічного простору;
- є високотехнологічною та недостатньо розвиненою (наразі процес удосконалення та плинності розвитку тільки наростає) галуззю економіки;
- потребує великої і розгалуженої системи виробництва і науково-дослідницьких установ;
- гарантованість державного регулювання аерокосмічної галузі/сфери/діяльності;
- активний процес наростання потреби у використанні аерокосмічних технологій у найрізноманітніших процесах виробництва/економіки, а також у суспільно-політичному житті держави;
- високий рівень секретності розробок, що пов'язаний, в першу чергу, із їх використанням у сфері національної безпеки і оборони, а також із комерційною таємницею.

Аерокосмічна промисловість, як комплексне та багатоцільове поняття, забезпечує виробництво устаткування, обладнання та безпосередньо машин, сфера використання яких тим чи іншим чином пов'язана із повітряним та космічним простором. Саме сфера використання результатів промислового виробництва і окреслює один із аспектів специфіки аерокосмічної діяльності. Особливості застосування вироблених благ безпосередньо пов'язане не тільки використанням повітряного та космічного простору, що в свою чергу завжди є актуальним в контексті міжнародного міжурядового співробітництва, а й забезпечує належний рівень розвитку інших галузей національної економіки України.

Аерокосмічна діяльність має транснаціональний характер. Це пояснюється тим, що нормативно-правове регулювання використання повітряного та космічного простору, в першу чергу, визначається міжнародними правовими нормами та спільними міжурядовими

¹ Soler M. Fundamentals of Aerospace Engineering: An introductory course to aeronautical engineering. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2017. P. 6.

документами. По-друге, сам процес використання літальних та/або космічних апаратів з великою ймовірністю може або завдавати шкоди інтересам інших країн, або ж ускладнювати інші види міжнародних відносин.

Як уже наголошувалось, сфера застосування результатів виробництва аерокосмічної промисловості є дуже широкою і зачіпає значну частину суспільних відносин в державі: від мобільного зв'язку і інтернету до перевезення пасажирів і товарів та використання ракетноносіїв і озброєння. В умовах сучасної хвилі науково-технічної революції та збільшення комерційної конкуренції у сфері технологій, все важливішими стають технологічні новації і формат їхнього застосування. Сфера використання літальних та космічних апаратів (а також обладнання, що забезпечує їх функціонування) вимагає від виробників найшвидшого пристосування до вимог ринку та суспільних потреб. Так нові технології, умовно кажучи, «на землі» все частіше забезпечуються за рахунок ефективного залучення досягнень аерокосмічної галузі. Це вимагає найдосконалішого науково-практичного підходу до функціонування зазначеної галузі. В той же час, забезпечення безпеки для суспільства та держави під час користування благами аерокосмічної промисловості є актуальним аспектом функціонування економіки держави та національної безпеки. Виклики та ініціативи, які сприяють розвитку аерокосмічної галузі спонукають до максимального використання новітніх технологій у цій сфері. В свою чергу відсутність в Україні серійного виробництва в даній галузі промисловості, а також висока вартість кінцевого продукту, а також сировини та потужностей для виробництва, сприяють політиці максимальної ефективності в даній сфері. Тобто, якщо продукт в результаті і так має значну вихідну вартість потреба у тому, щоб максимально наситити їх новітніми технологіями є актуальною. В додаток до цього аерокосмічна промисловість, за загальним правилом, є важкою промисловістю, яка в свою чергу повсякчас використовує продукцію високотехнологічних та дуже специфічних галузей виробництва. В цілому, аерокосмічна галузь є високотехнологічною та такою, що систематично змінюється, а тому вона потребує постійно перебуває у перманентному стані розвитку та удосконалення.

Розгалужена система забезпечення діяльності аерокосмічної промисловості серед іншого забезпечує функціонування інших, більш вузькопрофільних галузей, від виробництва мікро-чипів до виробників авіаційного та ракетного пального. Така структура та особливість цілісного процесу аерокосмічної промисловості потребує ретельного контролю за якістю та сертифікованістю продуктів на різних етапах виробництва, адже забезпечення безпеки під час використання аерокосмічної продукції є першочерговою задачею.

Висновки. Враховуючи наведені особливості варто говорити, що, у вузькому сенсі, аерокосмічну промисловість можна трактувати як галузь національної економіки України, які охоплює сукупність підприємств,

установ і організацій, які забезпечується виробництво і використання повітряних та космічних літальних апаратів і об'єктів забезпечення їх використання та ремонту. У широкому ж розумінні, аерокосмічна промисловість є сукупність підприємств, установ та організацій, які забезпечують комплексний завершений процес розробки, тестування, виробництва, ремонту, удосконалення, використання та утилізації об'єктів аерокосмічної діяльності.

Отже, враховуючи те, що зміст та сутність аерокосмічної промисловості варто розуміти як сукупність дій та заходів спрямованих на виробництво авіаційної, космічної техніки (в тому числі ракет), а також додаткового обладнання, яке забезпечує функціонування вказаної техніки. Подальші дослідження у сфері удосконалення нормативного врегулювання функціонування аерокосмічної промисловості варто здійснювати виходячи з мультипредметного та досить широкого розуміння терміну «аерокосмічної промисловості» в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авіаційно-космічна промисловість. *Енциклопедія Сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-42354> (дата звернення: 27.10.2024).
2. Гейко Л. М., Сментина Н. В. Національна економіка: Навчальний посібник. Одеса: ротапринт, 2012 р. 315 с. С. 221–222.
3. Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності галузевого рівня на 2023 рік : постанова Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2017 р. № 980 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.10.2024).
4. Деякі питання підготовки до реалізації національного проекту «Технополіс» - створення інфраструктури інноваційного розвитку та високих технологій» і його складових : постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 р. № 1014 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1014-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.10.2024).
5. Жданюк Є. Науково-технічна революція і проблеми людського існування. *Соціокультурні та політичні пріоритети української нації в умовах глобалізації*: щоріч. наук. пр. / відп. за вип. Т. В. Гончарук. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. С. 631-633 URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/22002> (дата звернення: 15.11.2024).
6. Наталуха Д: Підтримка України економічно вигідна США, адже вона вивела оборонний сектор країни на історичні рекорди. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/244778.html (дата звернення: 27.11.2024).

7. Посилкіна О. В. Промисловість // Фармацевтична енциклопедія. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/974/promislovist> (дата звернення: 28.10.2024).

8. Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва : постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 р. № 1130 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1130-2011-%D0%BF#top> (дата звернення: 25.10.2024).

9. Про затвердження Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2013-2017 роки : Закон України від 05.09.2013 № 439-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-18#top> (дата звернення: 23.10.2024).

10. Про затвердження Критеріїв для визначення Державним космічним агентством України підприємств, установ і організацій, які мають важливе значення для функціонування космічної галузі: наказ ДКА України від 09.05.2023 № 84 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0974-23#top> (дата звернення: 25.10.2024).

11. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#top> (дата звернення: 25.10.2024).

12. Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки : науково-аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Л. В. Дейнеко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К., 2018. 158 с

13. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України: Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 448/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#top> (дата звернення: 23.10.2024).

14. Aerospace Market Size To Reach USD 791.78 Billion By 2034. *Precedence Research - Statistics Platform for Market Intelligence, Market Research and Insights*. URL: <https://www.precedenceresearch.com/aerospace-market> (date of access: 15.11.2024).

15. Estimating compound growth rate, instability index and annual fluctuation of cotton in Pakistan / S. Rani et al. *Asian Journal of Agriculture and Rural Development*. 2017. Vol. 7, no. 4. P. 86–91. URL: <https://doi.org/10.18488/journal.1005/2017.7.4/1005.4.86.91> (date of access: 15.11.2024).

16. Soler M. *Fundamentals of Aerospace Engineering: An introductory course to aeronautical engineering*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2017. 502 p.

Стаття надійшла до редакції 08.12.2024

Roman Ol. KOZAK,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

THE CONCEPT OF AEROSPACE INDUSTRY IN UKRAINE

The development of the aviation and aerospace industry in Ukraine and other countries is increasingly accelerating. This is due to the next stage of the scientific and technological revolution and the desire to explore outer space, the development of international relations (in particular, economic and tourist), the improvement of weapons systems, etc. The current regulation of relations in the sphere of the functioning of the aerospace industry in Ukraine is one of the main tasks, especially in the context of military aggression. The lack of a modern understanding of the content of concepts in the sphere of the aeronautical industry is the basis for conducting scientific developments of the conceptual apparatus. The article proposes the author's understanding of the content and essence of the concept of "aerospace industry", which will allow improving the future and necessary process of updating the regulatory and legal framework in this area.

Key words: *aerospace industry, aviation industry, industry, aerospace sector, aerospace activity.*

Роман Анатолійович САВЧЕНКО

(Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова НАН України», м. Київ)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЛІЦЕНЗУВАННЯ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ МЕДИЦИНИ

Наукова стаття присвячена встановленню особливостей одержання ліцензії тими страховими компаніями, які бажають надавати фінансові послуги з медичного страхування. Вивчено законодавчі та підзаконні акти, які встановлюють особливості діяльності страхових компаній та одержання ними ліцензії. Проаналізовано праці дослідників, які вивчали сутність та особливості медичного страхування.

Запропоновано визначення медичного страхування як різновиду договору страхування, який передбачає захист особи від несподіваних витрат на медичну допомогу за рахунок платежів у вигляді страхових внесків у разі травми, захворювання або завдання шкоди здоров'ю внаслідок протиправних дій.

Вказано, що для здійснення діяльності з медичного страхування страхова компанія повинна розробити і затвердити певні документи: правила надання фінансових послуг можуть включати норми про особливості укладення договорів медичного страхування, розробити загальні умови страхового продукту – медичного страхування, тарифну політику медичного страхування, положення про порядок розгляду повідомлень про захворювання і травми у разі медичного страхування, необхідно розробити і затвердити методику розрахунку страхових тарифів під час медичного страхування тощо.

Запропоновано розробити окремі ліцензійні умови медичного страхування.

Ключові слова: *медичне страхування, правове регулювання, ліцензування, ліцензійні вимоги, договір, страхова компанія.*

Постановка проблеми. Конституція України у ст. 49 гарантує право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Проте, незважаючи на численні обговорення та дискусії щодо необхідності запровадження ефективної системи медичного страхування, така система досі повністю не сформована¹. Передусім це викликано безсистемністю державної політики у сфері охорони здоров'я, що, на жаль, унеможливорює імплементацію будь-якої з існуючих моделей такого страхування².

Медичне страхування є важливим видом страхової діяльності, який дозволяє зменшити витрати на лікування пацієнта у разі завдання шкоди здоров'ю. Належне правове регулювання медичного страхування дозволяє залучити кошти заможної частини суспільства для фінансування галузі охорони здоров'я. При цьому повинні бути встановлені спеціальні вимоги до тих страхових компаній, які планують надавати послуги у сфері медичного страхування. Перелічені аргументи обумовлюють актуальність обраної теми дослідження.

Проблеми правового регулювання обов'язкового та добровільного страхування досліджені у працях багатьох науковців у галузі права та економіки. Зокрема, загальна характеристика страхової діяльності висвітлена у працях Д. О. Малиш, І. П. Івашової, Н. Б. Пацурія, І. М. Войцеховської та А. С. Головачової. Специфіка медичного страхування досліджена І. М. Федорович, О. А. Юрченко, О. А. Свиридою, С. С. Ковальчуком, Я. С. Новосад, В. І. Теремецьким, В. Ю. Стеценком, Д. В. Криловим. Однак у працях вказаних науковців не висвітлено особливі вимоги до тих страхових компаній, які бажають одержати ліцензію для надання фінансових послуг з медичного страхування.

Мета дослідження полягає у визначенні особливих вимог для отримання ліцензії тими страховими компаніями, які бажають надавати послуги з медичного страхування.

Виклад основного матеріалу. Правові засади медичного страхування регулюються низкою законодавчих і підзаконних актів. Згідно з п. 39 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про страхування» прямим страхуванням визнаються праввідносини з передачі ризику від страхувальника страховику за плату на умовах, визначених договором страхування або законодавством, з метою захисту страхового інтересу фізичних та юридичних осіб³. Відповідно до ч. 1 ст. 980 ЦК України предметом договору страхування є передача страхувальником за плату ризику, пов'язаного з об'єктом страхування, страховику на умовах, визначених договором страхування або

¹ Чеховська І. В., Теремецький В. І. Система гарантій захисту прав людини у приватних відносинах, що виникають у зв'язку із наданням медичних послуг. Приватно-правові засади захисту прав людини у соціальній державі: монографія / за заг. ред. І. В. Чеховської. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. С. 488. URL: <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/625>.

² Теремецький В. І., Астаф'єв Д. С., Савченко Р. А., Сеньків О. І. Правові засади обов'язкового медичного страхування в Україні. *Приватне право і підприємництво*. 2024. Вип. 24. Ч. 1. С. 30–31. <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24.4>.

³ Про страхування : Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20/find?text> (дата звернення: 02 грудня 2024 року).

законодавством України¹. Отже, ризик певних витрат, які може понести застрахована людина внаслідок завдання шкоди її здоров'ю, на підставі договору страхування передається з бюджету людини до страхової компанії.

Варто зазначити, що згідно з ч. 1 ст. 980 ЦК України одним із об'єктів страхування є життя людини². Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про страхування» серед класів страхування визначено два види страхування, які пов'язані із відшкодуванням витрат на лікування. Можна назвати страхування від нещасних випадків, у тому числі від виробничої травми та професійного захворювання, а також страхування на випадок хвороби, у тому числі медичне страхування³. Варто відзначити, що ні ЦК України, ні Закон України «Про страхування», ні Основи законодавства України про охорону здоров'я не містять визначення поняття «медичне страхування», але визнають існування такого виду страхування.

Водночас сутність і визначення медичного страхування достатньо докладно розроблені науковцями у галузях права та економіки. Зокрема, І. М. Федорович пропонує розуміти медичне страхування як систему соціального захисту, яка забезпечує захист особи від несподіваних витрат на медичну допомогу за рахунок платежів у вигляді страхових внесків⁴. О. А. Юрченко визначає добровільне медичне страхування як вид фінансово-комерційної діяльності, при здійсненні якої кожен з учасників ринку має власні економічні інтереси. Зокрема, застрахована особа може зменшити свої витрати у разі настання страхового випадку, а страхова компанія одержує прибуток за рахунок страхових платежів⁵. Я. С. Новосад зауважує, що добровільне медичне страхування на відміну від обов'язкового є галуззю не соціального, а комерційного страхування.

Добровільні страхові медичні послуги, як правило, доповнюють той набір медичних послуг, які можна одержати у закладах охорони здоров'я у межах обов'язкового медичного страхування⁶. В. І. Теремецький уточнює, що обсяг і повнота добровільного медичного страхування залежить від конкретної страхової програми, передбаченої договором про страхування, який укладений між страховиком і страхувальником⁷. В. Ю. Стеценко

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 02 грудня 2024 року).

² Там само.

³ Про страхування : Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20/find?text> (дата звернення: 02 грудня 2024 року).

⁴ Федорович І. М. Медичне страхування: досвід іноземних держав та можливості для України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 6. С. 73.

⁵ Юрченко О. А., Свирида О. А., Ковальчук С. С. Медичне страхування як інструмент забезпечення демографічної безпеки країни. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2022. № 2. С. 145.

⁶ Новосад Я. С. Сутність, принципи та правові основи медичного страхування в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. Випуск 7. Ч. 5. С. 63.

⁷ Теремецький В. І. Медичне страхування як складова соціального захисту населення (правовий аспект). Соціальне спрямування економічної діяльності в умовах викликів воєнного стану та повоєнного відновлення України: правові та організаційні проблеми: Матеріали науково-практичного круглого столу. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. м. Київ – Хмельницький, 30 листопада 2023 р., С. 200.

стверджує, що медичне страхування є особливим різновидом страхових договорів, де ризик настання страхового випадку пов'язаний не з майном, а з особою застрахованого. При цьому обов'язковим учасником страхових відносин є заклад охорони здоров'я¹. Д. В. Крилов наголошує, що головна мета медичного страхування полягає в оплаті медичних витрат із заздалегідь сформованих страхових резервів у разі настання страхового випадку². Отже, можна визначити медичне страхування як різновид договору страхування, який передбачає захист особи від несподіваних витрат на медичну допомогу за рахунок платежів у вигляді страхових внесків у разі травми, захворювання або завдання шкоди здоров'ю внаслідок протиправних дій.

Правовий статус і вимоги до страхових компаній визначено законодавчими та підзаконними актами. Д. О. Малиш та І. П. Івашова стверджують, що правовий статус страхових компаній складає сукупність правових норм, які регулюють порядок створення та ліцензування страхових компаній, здійснення ними діяльності на ринку страхування з метою отримання прибутку³. Дослідники визначають страхову компанію як фінансову установу, яка здійснює на підставі ліцензії страхову діяльність шляхом надання страхової послуги щодо захисту майнових інтересів зацікавлених осіб. При цьому страхова компанія має необхідні резервні фонди та майно, здійснює діяльність з метою отримання прибутку⁴.

Згідно зі ст. ст. 8, 9, 10, 17 і 40 Закону України «Про страхування» страхові компанії можуть бути створені у формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю. Засновниками страховика не можуть бути громадські організації, політичні партії, релігійні та благодійні організації. Страхова компанія повинна мати встановлений розмір статутного капіталу і отримати ліцензію⁵. Згідно зі ст. ст. 4 і 13 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» страхування є різновидом фінансових послуг, а діяльність з надання фінансових послуг потребує ліцензування⁶. Відповідно до п. 9-1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Національний банк України»⁷ та п. 41 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про

¹ Стеценко В. Ю. Медичне страхування у загальній системі страхування: правовий вимір. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 18 «Право». 2017. Випуск 32. С. 124.

² Крилов Д. В. Медичне страхування в Україні: сучасний стан та основні проблеми. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія економіка та управління*. 2023. № 10. С. 56.

³ Малиш Д. О., Івашова І. П. До визначення поняття правового статусу суб'єктів страхових правовідносин. *Право і суспільство*. 2018. № 3. Ч. 2. С. 60.

⁴ Пацурія Н. Б., Войціховська І. М., Головачова А. С. Правове регулювання діяльності у сфері страхування і перестраховання : проблеми теорії та практики: монографія. Київ : Вид-во Ліра-К. С. 70.

⁵ Про страхування : Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20/find?text> (дата звернення: 02 грудня 2024 року).

⁶ Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20/find?text> (дата звернення: 02 грудня 2024 року).

⁷ Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14/find?text> (дата звернення: 02 грудня 2024 року).

страхування»¹ страхова компанія повинна бути зареєстрована у Реєстрі страховиків Державного реєстру фінансових установ. Всі перелічені вимоги стосовно організаційно-правової форми, розміру статутного капіталу, внесення до реєстру фінансових установ і ліцензування стосуються також і тих страхових компаній, які надають фінансові послуги з медичного страхування.

Вимоги щодо отримання ліцензії страховою компанією закріплені у низці законодавчих актів. Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 11 Закону України «Про страхування» юридична особа набуває статусу страховика і право на здійснення діяльності зі страхування виключно після отримання відповідної ліцензії, яка видається Регулятором². Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 2 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» ліцензуванню підлягає діяльність з надання фінансових послуг. Видача ліцензій здійснюється Національним банком України³. Як вказано у п. 1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» одним із видів фінансових послуг є страхування. Згідно з ч. 1 ст. 13 цього Закону України надавати фінансові послуги мають право саме ті фінансові установи, які отримали ліцензію. При цьому виключно фінансові установи, які одержали ліцензію, можуть здійснювати діяльність зі страхування⁴. Тож для здійснення діяльності зі страхування фінансова установа повинна одержати ліцензію в Національному банку України.

Загальні вимоги до порядку видачі ліцензії на здійснення страхування, особливостей оформлення необхідного пакету документів, розгляду цих документів та видачі ліцензії встановлені у ст. ст. 11 – 13 Закону України «Про страхування». Важливо зазначити, що згідно з ч. 3 ст. 11 цього Закону України ліцензія може бути видана на здійснення страхування саме за певним класом страхування, які перелічені у ст. 4 цього ж Закону України⁵. Таким чином, в ліцензії страхової компанії, яку видає Національний банк України, може бути зазначено, що вона має право здійснювати медичне страхування або страхування від нещасного випадку. Утім страхова компанія може отримати ліцензію на здійснення цих двох видів страхування одночасно.

Більш детально вимоги до страхових компаній та інших фінансових

¹ Про страхування : Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20/find?text> (дата звернення: 02 грудня 2024 року).

² Про страхування : Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20/find?text> (дата звернення: 02 грудня 2024 року).

³ Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19/find?text> (дата звернення: 02 грудня 2024 року).

⁴ Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20/find?text> (дата звернення: 02 грудня 2024 року).

⁵ Про страхування : Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20/find?text> (дата звернення: 02 грудня 2024 року).

установ, які бажають одержати ліцензію на свою діяльність, встановлені у Положенні про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг, затвердженому постановою правління Національного банку України (далі – Положення про ліцензування фінансових послуг)¹. Вказаний підзаконний нормативно-правовий акт регулює загальні умови здійснення діяльності з надання фінансових послуг, вимоги до використання торговельних марок, веб-сайту надавача фінансових послуг, загальні вимоги до приміщень, установчих документів та облікових систем. Також у розділі 8 Положення про ліцензування фінансових послуг передбачено додаткові вимоги до здійснення діяльності зі страхування.

Під час підготовки документів для отримання ліцензії на здійснення страхування можна визначити такі особливості ліцензування саме медичного страхування:

1. Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 12 і ст. 21 Закону України «Про страхування» серед документів, які подаються для отримання ліцензії, вказано стратегію та план діяльності заявника на наступні три календарні роки, а також наступні квартали поточного року². Вказані документи можуть передбачати започаткування і розвиток діяльності щодо медичного страхування.

2. Відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 12 і ст. 21 Закону України «Про страхування» для одержання ліцензії необхідно надати копії політик та внутрішніх положень заявника, які передбачені законодавчими і підзаконними актами³. Зокрема, серед таких внутрішніх локальних нормативно-правових актів страхової компанії можна назвати такі документи:

2.1. Згідно з п. 18 і п. 19 Положення про вимоги до системи управління страховика страхова компанія повинна розробити такий документ, як політика з врегулювання подій, що мають ознаки страхових випадків в цілому, так і за класами страхування. Відповідно до п. 23 цього Положення, зазначений документ має включати умови визнання певного випадку страховим, підстави для відмови у здійсненні страхової виплати, а також процедуру оцінки завданих збитків⁴.

Крім того, згідно з п. 75 Положення про ліцензування фінансових послуг у страховій компанії має бути затверджений порядок розгляду

¹ Про затвердження Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг : постанова правління Національного банку України від 29.12.2023 № 199. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0199500-23?find> (дата звернення: 02 грудня 2024 року).

² Про страхування : Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20/find?text> (дата звернення: 02 грудня 2024 року).

³ Про страхування : Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20/find?text> (дата звернення: 25 грудня 2024 року).

⁴ Про затвердження Положення про вимоги до системи управління страховика : постанова правління Національного банку України від 27.12.2023 № 194. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0194500-23#Text> (дата звернення: 02 грудня 2024 року).

звернень споживачів¹. Отже, страхова компанія зобов'язана розробити та затвердити положення про порядок розгляду повідомлень про захворювання і травми у разі медичного страхування. Такий документ може мати іншу назву, проте його зміст повинен відповідати зазначеним вимогам. Він має містити умови визнання окремого захворювання або травми страховим випадком, а також процедуру проведення оцінки шкоди здоров'ю, завданої конкретному клієнту.

2.2. Відповідно до п. 19 і п. 21 Положення про вимоги до системи управління страховика, страхова компанія повинна розробити політику з андеррайтингу, яка має включати умови та порядок прийняття страхових ризиків, обсяг інформації, який необхідний для прийняття страхових ризиків, визначення характеристик об'єктів страхування, які можуть бути застраховані. Однією зі складових частин політики андеррайтингу може бути методика розрахунку страхових тарифів². Таким чином, в політиці андеррайтингу необхідно передбачити умови укладення договорів медичного страхування, способи оцінки стану здоров'я майбутнього клієнта, особливості визначення страхової виплати у разі настання тих або інших захворювань, травм, встановлення інвалідності. Методика розрахунку страхових тарифів під час медичного страхування може бути як складовою частиною політики андеррайтингу, так і окремим документом.

2.3. Важливо зазначити, що згідно з п. 94 Положення про вимоги до системи управління страховика страхова компанія повинна розробити і затвердити правила внутрішнього контролю. Цей документ має включати особливості контролю за розглядом повідомлень громадян про страхові випадки та контроль за дотриманням прав споживачів фінансових послуг³. Отже, у цьому локальному акті слід передбачити специфіку контролю за розглядом повідомлень громадян про страхові випадки, передбачені договорами медичного страхування.

2.4. Відповідно до п. 202 Положення про вимоги до системи управління страховика, страховій компанії варто розробити стратегію та політику управління ризиками. Вказані документи мають включати перелік видів ризиків за кожним класом страхування⁴. Отже, у стратегії та політиці управління ризиками варто передбачити особливі види ризиків за договорами медичного страхування.

3. Важливим документом, який регулює правила надання фінансових послуг в окремій страховій компанії, повинні бути внутрішні правила надання фінансових послуг, що передбачено п. 74 Положення про

¹ Про затвердження Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг : постанова правління Національного банку України від 29.12.2023 № 199. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0199500-23?find> (дата звернення: 02 грудня 2024 року).

² Про затвердження Положення про вимоги до системи управління страховика : постанова правління Національного банку України від 27.12.2023 № 194. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0194500-23#Text> (дата звернення: 02 грудня 2024 року).

³ Там само.

⁴ Там само.

ліцензування фінансових послуг¹. Вказаний локальний нормативний акт повинен регулювати перелік та опис видів фінансових послуг, а також порядок їх надання. Окремий розділ правил надання фінансових послуг може включати норми про особливості укладення договорів медичного страхування.

4. Згідно з пп. 3 п. 76 Положення про ліцензування фінансових послуг страхова компанія зобов'язана розробити та затвердити політику інформаційної безпеки, а також інші документи, що забезпечують захист інформації клієнтів, яка стала відома працівникам страховика². Цей документ має особливе значення для клієнтів, які уклали договори медичного страхування, оскільки інформація про стан здоров'я особи становить медичну таємницю та не може бути передана іншим особам без згоди такої особи.

5. Як передбачено у п. 90 Положення про ліцензування фінансових послуг страхова компанія зобов'язана розробити і затвердити політику з андеррайтингу, тарифну політику за окремим страховим продуктом, внутрішню політику з розроблення і затвердження страхових продуктів, політику врегулювання подій, що мають ознаки страхового випадку, політику перестраховування та політику надання індивідуальних консультацій, загальні умови страхового продукту³. Окремі з вказаних документів вже передбачені у Положенні про вимоги до системи управління страховика. Однак вказаний вище підзаконний акт передбачає розробку загальних умов страхового продукту у вигляді медичного страхування, тарифної політики у сфері медичного страхування, а також особливостей проведення індивідуальних консультацій у випадку медичного страхування.

Важливо зазначити, що відповідно до національного законодавства страхова компанія повинна на веб-сайті опублікувати інформацію про особливості медичного страхування. Зокрема, згідно з п. 4 ч. 2 ст. 50 Закону України «Про страхування»⁴ та п. 61 Положення про ліцензування фінансових послуг⁵ страхова компанія зобов'язана оприлюднити на власному веб-сайті інформацію про умови та порядок надання будь-яких

¹ Про затвердження Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг : постанова правління Національного банку України від 29.12.2023 № 199. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0199500-23?find> (дата звернення: 02 грудня 2024 року).

² Про затвердження Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг : постанова правління Національного банку України від 29.12.2023 № 199. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0199500-23?find> (дата звернення: 02 грудня 2024 року).

³ Там само.

⁴ Про страхування : Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20/find?text> (дата звернення: 02 грудня 2024 року).

⁵ Про затвердження Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг : постанова правління Національного банку України від 29.12.2023 № 199. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0199500-23?find> (дата звернення: 02 грудня 2024 року).

страхових послуг, у тому числі з медичного страхування.

Необхідно звернути увагу на відсутність затверджених бланків документів, які подаються для одержання ліцензії на здійснення фінансових послуг. Зразок заяви про видачу ліцензії та інших додаткових документів, які необхідні для одержання ліцензії на здійснення страхування були затверджені як додатки до Положення про ліцензування та реєстрацію надавачів фінансових послуг, ухваленого постановою Національного банку України у 2021 році. У зразку заяви на одержання ліцензії для надання фінансових послуг у разі обрання такого виду діяльності, як страхування, заявник повинен був зазначити конкретний вид страхової діяльності, який він буде здійснювати¹. Однак чинне Положення про ліцензування фінансових послуг не передбачає жодних зразків заяви та інших документів, які необхідно оформлювати для одержання ліцензії на здійснення страхової діяльності.

Висновки. Медичне страхування – це різновид договору страхування, який передбачає захист особи від несподіваних витрат на медичну допомогу за рахунок платежів у вигляді страхових внесків у разі травми, захворювання або завдання шкоди здоров'ю внаслідок протиправних дій. Для здійснення медичного страхування у ліцензії страхової компанії повинно бути вказано, що вона має право здійснювати страхування здоров'я або страхування від нещасних випадків.

Особливості правового регулювання ліцензування медичного страхування полягають у тому, що страхова компанія повинна розробити та затвердити такі документи:

- загальні умови страхового продукту – медичного страхування та тарифну політику медичного страхування;

- положення про порядок розгляду повідомлень про захворювання та травми у разі медичного страхування, яке повинно включати умови визнання окремого захворювання або травми страховим випадком, а також процедуру проведення оцінки шкоди здоров'ю, завданої конкретному клієнту;

- стратегію та план розвитку страхової компанії, які можуть передбачати запровадження та розвиток медичного страхування;

- правила надання фінансових послуг, що можуть включати положення про особливості укладення договорів медичного страхування;

- положення про політику андеррайтингу, яке має визначати умови укладення договорів медичного страхування, способи оцінки стану здоров'я майбутнього клієнта, особливості визначення страхової виплати у разі настання певних захворювань, травм або встановлення інвалідності;

- положення про політику інформаційної безпеки, яке повинно встановлювати гарантії та засоби збереження медичної таємниці клієнтів,

¹ Про затвердження Положення про ліцензування та реєстрацію надавачів фінансових послуг : постанова Національного банку України від 24.12.2021 № 153. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0153500-21#top> (дата звернення: 02 грудня 2024 року).

які уклали договори медичного страхування;

- методика розрахунку страхових тарифів для медичного страхування;
- правила внутрішнього контролю страхової компанії, які мають передбачати особливості контролю за розглядом повідомлень про страхові випадки за договорами медичного страхування;

- стратегію та політику управління ризиками, які повинні враховувати специфічні ризики за договорами медичного страхування;

- положення про індивідуальні консультації, яке повинно регламентувати особливості проведення індивідуальних консультацій для осіб, які бажають укласти договір медичного страхування.

Для вдосконалення правового регулювання одержання ліцензії страховою компанією на здійснення медичного страхування необхідно розробити окремий підзаконний акт – ліцензійні умови медичного страхування.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть полягати у розробці пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання процедур видачі ліцензій страховим компаніям для здійснення медичного страхування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Крилов Д. В. Медичне страхування в Україні: сучасний стан та основні проблеми. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія економіка та управління*. 2023. № 10. С. 53–61. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-10-03-01>.

2. Малиш Д. О., Івашова І. П. До визначення поняття правового статусу суб'єктів страхових правовідносин. *Право і суспільство*. 2018. № 3. Ч. 2. С. 55–61.

3. Новосад Я. С. Сутність, принципи та правові основи медичного страхування в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. Випуск 7. Ч. 5. С. 60–63.

4. Пацурія Н. Б., Войціховська І. М., Головачова А. С. Правове регулювання діяльності у сфері страхування і перестраховування : проблеми теорії та практики: монографія. Київ : Вид-во Ліра-К, 2017. 256 с.

5. Про страхування : Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20/find?text>.

6. Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20/find?text>.

7. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14/find?text>.

8. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19/find?text>.

9. Про затвердження Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг : постанова правління Національного банку України від 29.12.2023 № 199. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0199500-23?find>.

10. Про затвердження Положення про вимоги до системи управління страхувика : постанова правління Національного банку України від 27.12.2023 № 194. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0194500-23#Text>.

11. Про затвердження Положення про ліцензування та реєстрацію надавачів фінансових послуг : постанова Національного банку України від 24.12.2021 № 153. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0153500-21#top>.

12. Стеценко В. Ю. Медичне страхування у загальній системі страхування: правовий вимір. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 18: Право. 2017. Вип. 32. С. 119–125.

13. Теремецький В. І., Астаф'єв Д. С., Савченко Р. А., Сеньків О. І. Правові засади обов'язкового медичного страхування в Україні. *Приватне право і підприємництво*. 2024. Вип. 24. Ч. 1. С. 29–36. <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24.4>.

14. Теремецький В. І. Медичне страхування як складова соціального захисту населення (правовий аспект). *Соціальне спрямування економічної діяльності в умовах викликів воєнного стану та повоєнного відновлення України: правові та організаційні проблеми*: матеріали науково-практичного круглого столу. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. М. Київ – Хмельницький, 30 листопада 2023 р., С. 197–201.

15. Федорович І. М. Медичне страхування: досвід іноземних держав та можливості для України. *Інвестиції : практика та досвід*. 2023. № 6. С. 72–76. DOI: 10.32702/2306-6814.2023.6.72.

16. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

17. Чеховська І. В., Теремецький В. І. Система гарантій захисту прав людини у приватних відносинах, що виникають у зв'язку із наданням медичних послуг (підр. 3.7). *Приватно-правові засади захисту прав людини у соціальній державі: монографія / за заг. ред. І. В. Чеховської*. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. С. 459–504. URL: <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/625>.

18. Юрченко О. А., Свирида О. А., Ковальчук С. С. Медичне страхування як інструмент забезпечення демографічної безпеки країни.

Цифрова економіка та економічна безпека. 2022. № 2. С. 142–147. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.2-24>.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2024

Roman An. SAVCHENKO,

Postgraduate Student

(State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv, Ukraine)

LEGAL REGULATION OF LICENSING OF INSURANCE COMPANIES OPERATING IN MEDICINE

The scientific article is devoted to establishing the features of obtaining a license by insurance companies that wish to provide financial services in medical insurance. It studies the legislative and by-laws that establish the features of insurance companies' activities and obtaining a license by them. The works of researchers who studied the essence and features of medical insurance are analyzed.

The definition of medical insurance is proposed as a type of insurance contract that protects a person from unexpected medical expenses through payments in the form of insurance premiums in the event of injury, illness, or harm to health resulting from illegal actions.

To carry out health insurance activities, an insurance company must develop and approve certain documents: the rules for the provision of financial services may include regulations on the features of concluding health insurance contracts, to enhance general conditions of the insurance product - health insurance, a health insurance tariff policy, rules on the procedure for considering reports of diseases and injuries in the case of health insurance, it is necessary to develop and approve a methodology for calculating insurance tariffs during health insurance, and others. It is proposed that separate licensing conditions for health insurance be enhanced.

Key words: *health insurance, legal regulation, licensing, licensing requirements, contract, insurance company.*

Сергій Станіславович ЛУКАШ,

доктор юридичних наук, професор

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

Катерина Сергіївна НАУМЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

Ірина Петрівна ПУРІГА,

кандидат економічних наук

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

Оксана Володимирівна ПАНАСЮК,

доктор юридичних наук, доцент

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

ДО ПИТАННЯ ВПЛИВУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НА ЦИВІЛЬНІ, ГОСПОДАРСЬКІ ТА ТРУДОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ

У статті узагальнено сучасні виклики, що постають перед людством на рівні цивільних, господарських та трудових правовідносин і нерозривно пов'язані з формуванням нової епідеміологічної ситуації та безпекового середовища в умовах пандемії COVID-19, а також інноваційної активності з огляду на досягнення науково-технічного прогресу. Досліджено вплив нової цифрової реальності на сучасний ринок праці, що призвело до появи поряд із стандартними трудовими відносинами також новітніх форм зайнятості. Наголошено, що використання новітніх технологій підприємствами, установами та організаціями, з одного боку, загострило проблему безробіття, а з іншого - дозволило отримувати заробіток за допомогою альтернативних видів зайнятості (фріланс, крауд-зайнятість). Зазначено, що в царині господарського права відбуваються трансформаційні процеси в умовах цифровізації, що призводить до подальшого розвитку Інтернету речей, виникнення смарт-контрактів. Акцентовано увагу на тому, що у цивільних правовідносинах у таких умовах суттєво розширюється перелік об'єктів цивільних прав, цифрових технологічних платформ, нових видів цифрових послуг, суб'єктів цивільного права.

Ключові слова: *цифровізація, цивільні, господарські та трудові правовідносини, зайнятість, безробіття, Інтернет речей, смарт-контракт,*

цифрова річ, цифрові послуги.

Постановка проблеми. Питання цифровізації набуває наразі всеохоплюючого змісту. Адже наразі ціла низка процесів у щоденній діяльності підприємств, установ та організацій переходять саме у цифровий формат, що забезпечує їх максимальне спрощення для виконавців, економію часових, фінансових і матеріальних ресурсів.

Як стверджують Я. В. Сімутіна та М. М. Шумило, «сучасні виклики, спричинені, з одного боку, глобалізацією, розвитком цифрової економіки, діджиталізацією бізнесу, а з другого – повномасштабною війною РФ проти нашої держави, зумовили необхідність формування нової політики зайнятості та соціального захисту для забезпечення якості життя населення, зокрема трудового. Окрім того, обмеження трудових і соціальних прав в Україні, запроваджене на період воєнного стану, посилює актуальність їх належної реалізації, адже ефективний соціальний захист громадян, тим паче у таких складних умовах, повинен залишатися одним із основних пріоритетів держави»¹.

Особливої динаміки процеси цифровізації набули з початком пандемії коронавірусу, в умовах якої зазнали сутнісного переосмислення уявлення про безпеку, комфорт, продуктивність праці та безбар'єрність простору навколо. Пандемія COVID-19 стала одним із найактуальніших викликів як для світової економіки, так і для економіки України. Пандемія вже вплинула на всі сфери суспільного життя і, можливо, стала каталізатором зміни напрямків розвитку світової спільноти. Досвід показує, що не лише органи державної влади у світі, а й великий та малий бізнес мають відійти від традиційних моделей діяльності та зосередитися на впровадженні інновацій². Водночас такі інновації охоплюють не лише ідеї та рішення у повсякденній діяльності людини, але й встановлені на нормативно-правовому рівні можливості їх реалізації, у тому числі у трудовій, господарській, цивільно-правовій площині.

Слід бути свідомими того, що невпинний науково-технічний прогрес призводить до того, що постають все нові інновації, які задля збалансованого розвитку суспільства та держави мають знаходити своє відображення у національному трудовому, господарському та цивільному законодавстві. Штучний інтелект і його вдосконалення перетворюють межі складності, доступні людям, на систематично розширювані. Це особливо важливо в сучасну епоху, коли суспільство не може успішно розвиватися без раціонального управління складними і надскладними системами. Розвиток проблем штучного інтелекту є вагомим внеском у пізнання людиною закономірностей зовнішнього і внутрішнього світу, у їх використання в

¹ Соціально-трудова права і виклики цифровізації: монографія / кол. авт.; за ред. Я. В. Сімутіної, М. М. Шумила. Київ : Ніка-Центр, 2023. С. 5.

² Vovk V., Denysova A., Rudoi K., Kyrychenko T. Management and legal aspects of the symbiosis of banking institutions and fintech companies in the credit services market in the context of digitization. *Estudios de Economia Aplicada*. 2021. № 39 (7). DOI: <https://doi.org/10.25115/eea.v39i7.5013>.

інтересах суспільства і тим самим у розвиток свободи людини¹.

Так, на міждисциплінарному рівні постає потреба у визначенні впливу цифровізації на цивільні, господарські та трудові правовідносини, осмисленні його ключових особливостей і характерних рис, які є найбільш визначальними з огляду на їх значення для державної політики, публічного управління та соціального розвитку в його широкому розумінні.

Слід відмітити, що питання щодо впливу цифровізації на трудові правовідносини осмислювали у своїх наукових дослідженнях О. І. Кучерина, К. Ю. Мельник, Я. В. Сімутіна, М. М. Шумило та інші дослідники. У царині господарського права вплив цифровізації досліджували Г. І. Жекало, А. О. Крупнова, М. В. Марченко, О. С. Орлова та інші. Водночас у сфері цивільно-правових досліджень даною проблематикою цікавилися В. Логойда, Р. Майданик, А. Сліпченко, Н. Федосенко та ін. Проте проблема цифровізації є надзвичайно багатогранною, мінливою у сучасному середовищі невпинного науково-технічного прогресу.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати вплив цифровізації на цивільні, господарські та трудові правовідносини. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: дослідити сучасні виклики, що постають перед людством на рівні цивільних, господарських та трудових правовідносин; охарактеризувати вплив нової цифрової реальності на сучасний ринок праці; проаналізувати трансформаційні процеси в царині господарського права в умовах цифровізації; розглянути особливості перебудови цивільних правовідносин в умовах становлення цифрового середовища.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що авторським колективом було вперше у вітчизняній науковій думці розглянуто питання впливу цифровізації на цивільні, господарські та трудові правовідносини. Такий міждисциплінарний підхід дозволив комплексно підійти до досліджуваної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Новітня цифрова реальність накладає свій відбиток на ринок праці. Д. Якобс стверджує, що швидкий прогрес сучасних революційних технологій і штучного інтелекту та їх численні застосування на кожній фазі системи виробництва змінюють правила в глобальному масштабі, що значно впливає на кожен аспект роботи підприємств, установ і організацій. Оскільки нові технології змінюють моделі роботи та тип доступних робочих місць – знищуючи одні, створюючи інші – і навіть характер виконуваних завдань, виникають численні юридичні проблеми, які є складними для законодавців і вчених-юристів, що повинні знайти для них відповідні рішення².

Окремі дослідники звертають увагу на те, що цифрова трансформація

¹ Kronivets T., Tymoshenko Y., Diachenko O., Shabelnyk T., Ivanchenko N., Iasechko S. Artificial intelligence as a key element of digital education. *International journal of computer science and network security*. 2021. № 21 (10). P. 72. DOI: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2021.21.10.9>.

² Jacobs D. Labour Law and the Gig Economy: Challenges Posed by the Digitalisation of Labour Processes. *Work Employment and Society*. 2022. № 36 (3). P. 580.

та цифровізація економічної діяльності є постійними тенденціями, які глибоко формують світову економіку. Цифровізація відображає цифрові вкладення у виробничий процес і нові способи функціонування домогосподарств і уряду, інвестиційні можливості та фінансові інструменти, які все більше визначаються цифровими технологіями та інструментами. Це також впливає на ринки праці, з одного боку, замінюючи машинами робочу силу для рутинних завдань і зменшуючи попит на робочу силу з м'якими навичками, але, з іншого боку, збільшуючи потребу в нових професіях, що обертаються навколо нових модальностей виробництва, споживання та цифрових навичок¹.

Я. В. Сімута та М. М. Шумило наголошують, що «з початком XXI століття в сучасному лексиконі міцно закріпилися поняття «гіг-економіка», «онлайн-платформи» тощо, а найбільш характерні ознаки трудових правовідносин у повному обсязі залишаються притаманними лише для обмеженого кола найманих працівників за трудовим договором. Без сумніву, поняття трудових відносин з часом змінюється. У своїй домінуючій або класичній формі трудові відносини еволюціонували разом з економічною організацією праці в «стандартні трудові відносини». Ця концепція стосується роботи, яка виконується в рамках повного робочого дня, формальних і безстрокових (не прив'язаних до часу) домовленостей. Головною особливістю стандартних трудових відносин є їх ієрархічна сутність, а саме роботодавець має повноваження керувати роботою працівників, контролювати її виконання і притягувати останніх до дисциплінарної відповідальності за неналежне виконання роботи»².

Водночас частка працівників, праця яких організована за концепцією «стандартних трудових відносин», постійно скорочується. О. В. Сорока та О. І. Кучерина звертають увагу на те, що робота стає більш автономною, мобільною, а виконання трудових функцій стає пов'язаним з оволодінням багатьма компетенціями, пріоритетними з яких стають навчання впродовж життя, змішане навчання та цифрова грамотність. Тенденції, що виникли у трудовій сфері, виступають драйвером трансформації форм зайнятості від традиційних до нестандартних. Результатом стає виникнення і все більше поширення гнучких форм зайнятості. Відбувається формування нового виду зайнятості – цифрової, що поширюється у глобальному вимірі, відмінним відзнакою якої стає віддаленість від основного місця роботи та цифровий формат спілкування з роботодавцем. Професійна діяльність не асоціюється з конкретним роботодавцем і прив'язкою до певного виду і місця праці, а порівнюється з якою-небудь сферою діяльності і сприймається як вторинна. Під впливом цифрових технологій все більше висококваліфікованих програмістів, спеціалістів у сфері реклами, маркетологів, бухгалтерів, лікарів, педагогів, адміністративних та управлінських працівників

¹ Sandri S., Alshyab N., Sha'Ban M. The effect of digitalization on unemployment reduction. *New Medit.* 2022. № 21 (4). P. 29.

² Соціально-трудова праця і виклики цифровізації: монографія / кол. авт.; за ред. Я. В. Сімута, М. М. Шумила. Київ : Ніка-Центр, 2023. С. 15.

переходять на видалену роботу»¹.

Безумовно, така ситуація на ринку праці позначається і на проблемі безробіття. Як зазначають науковці, від безробіття страждають приблизно 73 мільйони молодих людей, що становить 17,9% світової молодіжної робочої сили у 2022 році. Хоча існує кілька стратегій запобігання безробіттю серед молоді, цифровізація, здається, є однією з найпотужніших². Цифровий простір надає можливість отримувати заробіток за допомогою альтернативних видів зайнятості (фріланс, крауд-зайнятість), а також можливостей самореалізації та здійснення корисної для суспільства діяльності в умовах цифрової економіки (реалізація соціальних проєктів; волонтерство, участь у соціальних проєктах; у вихованні дітей та догляді за людьми похилого віку тощо)³.

Водночас питання безробіття в умовах цифровізації має й інший бік, значно менш позитивний за своїм змістом. У результаті Четвертої промислової революції глобальне поширення цифрових технологій і процесів автоматизації призвело до постійного зниження потреб у персоналі. Таким чином, у найближчому майбутньому лише найбільш конкурентоспроможна частина працездатного населення матиме можливість продуктивної, добре оплачуваної і стабільної зайнятості⁴.

Слід бути свідомими, що і в царині господарського права відбуваються трансформаційні процеси в умовах цифровізації. О. С. Орлова влучно зауважує, що «завдяки процесу цифровізації господарської діяльності з'являється також Інтернет речей (*internet of things*) – клас пристроїв та приладів, які можуть функціонувати спільно за допомогою бездротового зв'язку й спрощувати таким чином побутові та промислові процеси. Ці технології успішно впроваджуються, наприклад, у сфері енергетики, охорони здоров'я, сільського господарства, транспортування вантажів. Незважаючи на свою очевидну користь, технології Інтернету речей, як і технології великих даних, здійснюють безконтрольний збір інформації, а тому становлять небезпеку конфіденційного характеру. Передовсім йдеться про можливий витік особистих (у тому числі біометричних) даних, платіжних реквізитів, перехоплення управління над пристроями Інтернету речей, шантаж та вимагання, протиправне використання отриманої інформації загалом»⁵.

¹ Сорока О. В., Кучерина О. І. Трансформація зайнятості в умовах цифровізації: перспективи та ризики. *Економіка та Суспільство*. 2024. Вип. 62. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3951>.

² Basol O., Sevgi H., Yalçın E. The Effect of Digitalization on Youth Unemployment for EU Countries: Treat or Threat? *Sustainability*. 2023. № 15(14). URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/14/11080>.

³ Brintseva O., Glybovets V. Alternative types of employment in the context of human possibilities extension in the digital economy (case of Ukraine). *Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*. 2020. № 6. P. 114.

⁴ Brintseva O., Glybovets V. Alternative types of employment in the context of human possibilities extension in the digital economy (case of Ukraine). *Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*. 2020. № 6. P. 114.

⁵ Орлова О. С. Правове регулювання господарської діяльності в умовах цифровізації. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023. Вип. 77. С. 196–197.

Як наголошує дослідниця, «ще одним цікавим явищем цифрової економіки став смарт-контракт – програмний код, що забезпечує автономність та самоздійсненність умов договору, коли настають заздалегідь визначені у ньому обставини. Видається можливим закріпити смарт-контракт як окрему форму письмової угоди, що дає змогу внести зміни до Цивільного кодексу України. Одночасно законодавцю необхідно врахувати всі нюанси, пов'язані із використанням смарт-контрактів. Незважаючи на мінімізацію ризиків невиконання, головною вразливістю такого виду договору являється ймовірність виникнення помилки всередині коду, що неминуче потягне за собою неможливість виконання всіх закріплених у ньому зобов'язань. Тому важливо передбачити справедливий розподіл ризиків між сторонами або встановити заходи відповідальності щодо розробника такого програмного коду»¹.

Зарубіжні науковці стверджують, що блокчейн привернув широку увагу. Смарт-контракт - це програма, яка працює на блокчейні, і є докази того, що більшість смарт-контрактів на *Ethereum* дуже схожі, оскільки вони мають багато спільного коду, що повторюється. Диференційований код визначається як вихідний код, за винятком повторюваних у двох подібних смарт-контрактах, який зазвичай ілюструє, як реалізується функція програмного забезпечення або вирішується проблема програмування².

З моменту розробки Blockchain 2.0 смарт-контракт став ядром блокчейну. Однак розумні контракти з неточними або нестандартними кодами та налаштуваннями можуть спричинити вразливість системи безпеки, додаткові витрати та втрату обчислювальних ресурсів. Щоб уникнути цих проблем і допомогти користувачам створити новий смарт-контракт або застосувати існуючий смарт-контракт більш ефективним способом, науковці пропонують рекомендації щодо смарт-контракту, розглядаючи смарт-контракт як особливу форму програмного обслуговування в системі блокчейн³.

Слід бути свідомими і того, що цифрові технології накладають свій відбиток на цивільні правовідносини. М. Д. Матвейкін зауважує, що «сьогодні впровадження цифрових технологій у юридичну практику, зокрема у цивільні правовідносини, дозволяє автоматизувати низку процесів, які раніше могли здійснюватися лише за прямої участі суб'єкта права. У сучасних умовах все частіше можна почути про впровадження електронного правосуддя, при якому рішення щодо типових справ може приймати робот, а не живий суддя. Але в той же час, важко уявити, що так звані типові справи почне розглядати суддя-автомат. Цілком імовірно, що механізм, наділений штучним інтелектом, здатний здійснювати

¹ Орлова О. С. Правове регулювання господарської діяльності в умовах цифровізації. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023. Вип. 77. С. 198.

² Huang Y., Kong Q., Jia N., Chen X., Zheng Z. Recommending Differentiated Code to Support Smart Contract Update. In: 27th IEEE/ACM International Conference on Program Comprehension. Montreal, 25 May 2019. P. 260.

³ Jiang Z., Zheng Z., Chen K., Luo X., Tang X., Li Y. Exploring Smart Contract Recommendation: Towards Efficient Blockchain Development. *IEEE Transactions on Services Computing*. 2023. № 16 (3). P. 1822.

систематизацію та попередню підготовку документів, необхідних для аналізу будь-якої конфліктної ситуації та виконання типових процедур»¹. Водночас «сучасні процеси цифровізації суспільних відносин зачіпають, а в окремих випадках і прямо впливають на обсяг та зміст цивільних правовідносин та зазнають значних змін та коригування. Цифровізація поширюватиметься насамперед на речові права, оскільки вони вже мають певний правовий режим, який можливо шляхом доповнення поширити на їх цифрові аналоги»².

А. С. Сліпченко та С. О. Сліпченко звертають увагу на те, що «авторами Концепції оновлення Цивільного кодексу України була висловлена думка, що з розвитком цивільного обороту перелік об'єктів цивільних прав, визначених Цивільним кодексом України, необхідно розширити. У зв'язку із цим теоретики права почали обговорювати коло об'єктів, за рахунок яких має розширитися згаданий перелік. Одним з об'єктів цивільних прав, яким доповнили наявне коло, є цифрова річ»³.

У міру розвитку технологій все більше і більше «речей» почали з'являтися в цифровому форматі, наприклад: квитки, розкладки, книги, електронні гаманці тощо. Інтернет речей заохочує спілкування та інтеграцію фізичних об'єктів один з одним і людьми для автоматизації завдань і покращення ефективності. Цифрові об'єкти мають бути частиною Інтернету речей, але різні структури цих цифрових об'єктів спричиняють те, що в більшості випадків ці цифрові об'єкти можуть взаємодіяти лише з окремими програмами⁴.

Н. А. Федосенко наголошує, що «вплив цифрових технологій потребує розвитку сучасного цивільно-правового регулювання з допомогою цифрових технологічних платформ, нових видів цифрових послуг, суб'єктів цивільного права. Широке використання сучасних цифрових технологій, технічних можливостей сприяє формуванню нового технологічного середовища регулювання та водночас актуалізує проблему адаптації цивільно-правового регулювання до можливостей застосування цифрових технологій, правової охорони та використання сучасних результатів інтелектуальної діяльності у сфері цифрових технологій»⁵.

Так, на основі впливу цифровізації на цивільні, господарські та трудові правовідносини слід відмітити, що цифровий розвиток суспільства

¹ Матвейкін М. Д. Проблеми впливу цифровізації на цивільні правовідносини // Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку : матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.) / уклад.: В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук. І. С. Радковська [та ін.] ; за ред. М. Р. Аракеяна, К. І. Спасової. Одеса, 2022. С. 116.

² Матвейкін М. Д. Проблеми впливу цифровізації на цивільні правовідносини // Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку : матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.) / уклад.: В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук. І. С. Радковська [та ін.] ; за ред. М. Р. Аракеяна, К. І. Спасової. Одеса, 2022. С. 118–119.

³ Сліпченко А. С., Сліпченко С. О. Цифрова річ як «новий» об'єкт «нових» цивільних правовідносин. *Право і безпека*. 2023. № 4 (91). С. 68. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.4>.

⁴ Espada J., Martínez O., García-Bustelo B., Lovelle J. Virtua Objects on the Internet of Things. *International Journal of Interactive Multimedia and Artificial Intelligence*. 2011. № 1 (4). P. 24.

⁵ Федосенко Н. А. Використання цифрових технологій у цивільних правовідносинах. *Часопис Цивільстики*. 2022. Вип. 45. С. 69.

визначається тим, що всі аспекти розвитку технічного середовища та формування на цій основі рівноважного процесу суспільного розвитку можна виокремити як структурну ознаку національної безпеки¹.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що цивільні, господарські та трудові правовідносини в умовах цифровізації зазнають сутнісних перебудов, пов'язаних із поступовим переходом економічної активності в усьому світі в цифровий формат. Особливо цей перехід пришвидшився та набув нових форм в умовах пандемії COVID-19. Наразі ж людство успішно опановує технології штучного інтелекту, що вже спричиняє невідворотні зміни у зайнятості та діловій активності населення. Водночас в умовах воєнного стану в Україні в царині трудових правовідносин актуалізуються питання ефективного соціального захисту громадян, впливу новітніх технологій на ринок праці, еволюції трудових правовідносин в умовах автономності, мобільності та поширення гнучких форм зайнятості, загострюється проблема безробіття. Щодо цифровізації господарської діяльності, то вона на пряму пов'язана з виникненням та розвитком Інтернету речей, а також смарт-контрактів. Цифровізація також трансформує цивільні правовідносини, впливаючи на обсяг та зміст цивільних правовідносин, розвиток цивільного обороту і нових видів цифрових послуг, суб'єктів цивільного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Матвейкін М. Д. Проблеми впливу цифровізації на цивільні правовідносини // Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку : матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.) / уклад.: В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук. І. С. Радковська [та ін.] ; за ред. М. Р. Аракеяна, К. І. Спасової. Одеса, 2022. С. 114–119.
2. Орлова О. С. Правове регулювання господарської діяльності в умовах цифровізації. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023. Вип. 77. С. 195–201.
3. Сліпченко А. С., Сліпченко С. О. Цифрова річ як «новий» об'єкт «нових» цивільних правовідносин. *Право і безпека*. 2023. № 4 (91). С. 68–81. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.4>.
4. Сорока О. В., Кучерина О. І. Трансформація зайнятості в умовах цифровізації: перспективи та ризики. *Економіка та Суспільство*. 2024. Вип. 62. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3951>.
5. Соціально-трудова праця і виклики цифровізації: монографія / кол. авт.; за ред. Я. В. Сімутіної, М. М. Шумила. Київ : Ніка-Центр, 2023. 348 с.
6. Федосенко Н. А. Використання цифрових технологій у цивільних правовідносинах. *Часопис Цивілістики*. 2022. Вип. 45. С. 69–74.

¹ Abakumova J.V., Andrushchenko H.S., Semchuk O.O., Ananieva I.A., Samsin R.I. Issues of ensuring budget security as a legal category in the digital age. *Informatologia*. 2021. № 53 (3-4). P. 157. DOI: <https://doi.org/10.32914/I.53.3-4.3>.

7. Abakumova J.V., Andrushchenko H.S., Semchyk O.O., Ananieva I.A., Samsin R.I. Issues of ensuring budget security as a legal category in the digital age. *Informatologia*. 2021. № 53 (3-4). P. 157–170. DOI: <https://doi.org/10.32914/I.53.3-4.3>.
8. Basol O., Sevgi H., Yalçin E. The Effect of Digitalization on Youth Unemployment for EU Countries: Treat or Threat? *Sustainability*. 2023. № 15(14). URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/14/11080>.
9. Brintseva O., Glybovets V. Alternative types of employment in the context of human possibilities extension in the digital economy (case of Ukraine). *Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*. 2020. № 6. P. 114–119.
10. Espada J., Martínez O., García-Bustelo B., Lovelle J. Virtua Objects on the Internet of Things. *International Journal of Interactive Multimedia and Artificial Intelligence*. 2011. № 1 (4). P. 24–30.
11. Huang Y., Kong Q., Jia N., Chen X., Zheng Z. Recommending Differentiated Code to Support Smart Contract Update. In: 27th IEEE/ACM International Conference on Program Comprehension. Montreal, 25 May 2019. P. 260–270.
12. Jacobs D. Labour Law and the Gig Economy: Challenges Posed by the Digitalisation of Labour Processes. *Work Employment and Society*. 2022. № 36 (3). P. 580–585.
13. Jiang Z., Zheng Z., Chen K., Luo X., Tang X., Li Y. Exploring Smart Contract Recommendation: Towards Efficient Blockchain Development. *IEEE Transactions on Services Computing*. 2023. № 16 (3). P. 1822–1832.
14. Kronivets T., Tymoshenko Y., Diachenko O., Shabelnyk T., Ivanchenko N., Iasechko S. Artificial intelligence as a key element of digital education. *International journal of computer science and network security*. 2021. № 21 (10). P. 67–72. DOI: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2021.21.10.9>.
15. Sandri S., Alshyab N., Sha'Ban M. The effect of digitalization on unemployment reduction. *New Medit*. 2022. № 21 (4). P. 29–39.
16. Vovk V., Denysova A., Rudoi K., Kyrychenko T. Management and legal aspects of the symbiosis of banking institutions and fintech companies in the credit services market in the context of digitization. *Estudios de Economia Aplicada*. 2021. № 39 (7). DOI: <https://doi.org/10.25115/eea.v39i7.5013>.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2024

Serhii S. LUKASH,

Doctor of Science in Law, Professor

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Kateryna S. NAUMENKO,

PhD in Law, Associate Professor

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Iryna P. PURIHA,

PhD in Economy

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Oksana V. PANASIUK,

Doctor of Science in Law, Associate Professor

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

ON THE IMPACT OF DIGITALIZATION ON CIVIL, COMMERCIAL AND LABOR RELATIONS

The article summarizes the current challenges facing humanity at the level of civil, economic and labor relations and is inextricably linked to the formation of a new epidemiological situation and security environment in the context of the COVID-19 pandemic, as well as innovative activity in view of the achievements of scientific and technological progress. The impact of the new digital reality on the modern labor market was studied, which led to the emergence of new forms of employment alongside standard labor relations. It was emphasized that the use of new technologies by enterprises, institutions and organizations, on the one hand, exacerbated the problem of unemployment, and on the other - allowed to earn money through alternative types of employment (freelance, crowd-employment). It is noted that transformational processes are taking place in the field of commercial law in the context of digitalization, which leads to the further development of the Internet of Things and the emergence of smart contracts. Attention is drawn to the fact that in civil legal relations under such conditions, the list of objects of civil rights, digital technological platforms, new types of digital services, and subjects of civil law is significantly expanding.

Key words: *digitalization, civil, commercial and labor relations, employment, unemployment, Internet of Things, smart contract, digital thing, digital services.*

Яна Олександрівна ПОНОМАРЬОВА,

кандидат юридичних наук

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

Оксана Миколаївна СІТАЛО

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

Андрій Олексійович СЯДРИСТИЙ

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

Валерій Вячеславович МАТУС

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

**ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ**

У статті проаналізовано історичне становлення міжнародних стандартів адвокатської етики на основі дослідження права Шумерської та Вавилонської імперій, перших судових промов ораторів Стародавньої Греції та Риму та впливу англо-саксонських правових традицій на подальшу професіоналізацію діяльності адвокатів. Розглянуто зміст окремих висловлювань з питань адвокатської етики таких знаних діячів держави та права США, як Чарльз Коллін, Джадсон Лендон і Джон Франклін. Охарактеризовано положення Загальної декларації прав людини, Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства і Хартії основних принципів європейської адвокатської професії, які лягли в основу вітчизняних Правил адвокатської етики та правових норм, що регламентують процесуальний статус захисника у кримінальному провадженні.

***Ключові слова:** міжнародні стандарти, адвокатура, історичний розвиток, етичні вимоги до правничої професії, кримінальне процесуальне законодавство, міжнародне публічне право.*

Постановка проблеми. Адвокати в усьому світі є професіоналами, які ставлять інтереси своїх клієнтів вище за свої власні та прагнуть домогтися поваги до верховенства права. Вони повинні поєднувати постійне врахування правових змін із обслуговуванням своїх клієнтів, повагою до

судів і законним прагненням підтримувати прийнятний рівень життя¹.

Адвокатська діяльність потребує особливого рівня правосвідомості та правової культури, здатності адвоката поставити інтереси підзахисного вище своїх власних, вийти за рамки усталених підходів до праворозуміння, зберігаючи при цьому високу професійну культуру, честь та гідність у найвищому їх розумінні. Адже «адвокатура України - недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів професійної правничої (правової) допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури. Надзвичайна важливість функціонального навантаження адвокатури вимагає від адвокатів слідування високим етичним стандартам поведінки. При цьому специфіка, комплексний характер обов'язків, що покладені на адвокатуру, обумовлюють необхідність збалансування засад служіння адвоката інтересам окремого клієнта та інтересам суспільства в цілому, дотримання принципів законності і верховенства права»².

З огляду на це з давніх часів існували певні стандарти адвокатської етики, що з плином часу набули міжнародного характеру на загальноєвропейському та світовому рівні, лягаючи в основу цієї складної, ризикованої, але при цьому цікавої і творчої професії. Як стверджував ще у далекому 1918 році Кларенс А. Лайтнер, етиці як науці бракує натхнення. Обмежена правилами поведінки, тема суха і нецікава. Але людська поведінка (прикладна етика) – це саме життя. У цьому значенні етика охоплює весь спектр мистецтва і є цікавішою та повчальнішою за історію³. Подібно до того, як суспільство викликає захоплення через його етичні звички, мораль, а не через його багатство чи прогрес у наукових дослідженнях, так само й професія справді вирізняється своєю етикою, своїми традиціями, своїми спогадами, ніж своїми інтелектуальними досягненнями. Те, що людина робить є більш важливим і має більший вплив на суспільство, ніж те, що вона думає чи радить⁴.

З-поміж науковців, які присвячували свої дослідження актуальним проблемам міжнародних етичних стандартів різних правничих професій, слід вказати О. М. Гончарову, Н. М. Бакаянову, І. В. Бондар, Т. Б. Вільчик, Я. М. Жукорську та інших вчених. З точки зору кримінальної процесуальної думки, адвокатську діяльність досліджували С. Є. Абламський, Є. Є. Демидова, О. М. Дуфенюк, М. В. Капустіна, Т. Г. Фоміна, К. О. Чаплинський та інші. Проте перед людством постають все нові виклики, які впливають і на професійну діяльність адвокатів, у світлі

¹ IBA International Principles on Conduct for the Legal Profession. Adopted on 28 May 2011 by the International Bar Association. 35 p. URL: https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/10/IBA_International_Principles_on_Conduct_for_the_legal_prof.pdf.

² Правила адвокатської етики: затверджені Звітню-виборним з'їздом адвокатів України 09 червня 2017 року. 33 с. URL: https://umba.org.ua/assets/uploads/8354a317c5dd15913f18_file.pdf.

³ Lightner C. A. Legal Ethics. *Michigan Law Review at University of Michigan Law School Scholarship Repository*. 1918. № 16 (6). P. 422.

⁴ Там само.

цифровізації актуалізуються все нові етичні питання адвокатської діяльності.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити питання формування міжнародних стандартів адвокатської етики. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати історичне становлення міжнародних стандартів адвокатської етики; розглянути зміст окремих висловлювань знаних діячів держави та права з питань адвокатської етики; охарактеризувати положення Загальної декларації прав людини, Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства і Хартії основних принципів європейської адвокатської професії.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автором було вперше у вітчизняній науковій думці розглянуто глибинні історичні витоки міжнародних стандартів адвокатської етики; досліджено сутність актуальних питань, що постають у цій сфері в умовах сучасності.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні стандарти адвокатської етики сягають часів Стародавньої Греції та Риму, де знані оратори проголошували свої судові промови, демонструючи народу високе ораторське мистецтво.

Професія юриста зародилася за часів Шумерської та Вавилонської імперій, де було встановлено правило суду, яке передбачало, що воно могло застосовуватися лише кваліфікованою особою, яка забезпечувала дотримання закону та порядку. У міру подальшого розвитку суспільства, особливо в такі періоди, як Стародавня Греція та Рим, з'явилися офіційні правові системи. У період середньовіччя поява юридичної освіти, юридичних університетів і католицької церкви призвела до більш спеціалізованої юридичної професії¹.

При цьому саме оратори Стародавньої Греції першими почали використовувати риторику та аргументацію, заклавши основу для майбутнього розвитку адвокатської діяльності. Досить навести такі імена, як Антифон (бл. 480–411 рр. до н. е.), Лісій (бл. 445–380 рр. до н. е.), видатний логограф і оратор, відомий судовою риторикою, Демосфен (384–322 до н. е.), відомий своїм ораторським стилем у справах щодо захисту Афін від македонського урядування². Цікаво звернути увагу на те, що «оратори Давньої Греції проголошували свої промови зі спеціального узвишся, звідки їх варта інколи і стягувала. Крім того, оратору приписувалася певна поведінка на ньому»³.

Безсумнівно, у подальшому розвитку міжнародних стандартів адвокатської етики важливу роль відіграли англо-саксонські правові традиції. Так, за свідченнями окремих дослідників, у Англії адвокатська

¹ Kaur R. Famous Ancient and Medieval Lawyers: A Brief History of Legal Profession. CaseFox: сайт. URL: <https://www.casefox.com/blog/history-of-famous-ancient-medieval-lawyers/>

² Там само.

³ Гончарова О. М. Ораторське мистецтво: особливості становлення. *Культура України*. 2010. Вип. 31. URL: https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/rio_old_2017/ku/kultura31/06.pdf.

діяльність регулюється з середини XIII століття. Наприкінці 13-го століття було прийнято три важливі правила – а. Вестмінстерський статут I, глава 29 (1275); б. Лондонський ордонанс 1280 р.; і с. ордонанс 1292 р. Крім того, британські судді завжди використовували властиві їм повноваження контролювати діяльність адвокатів і перевіряти їх неправомірну поведінку¹. Спочатку адвокати, які допомагали сторонам, були аматорами. Проте з часом ці особи почали неодноразово з'являтися для допомоги учасникам судового процесу. Таким чином, ці особи набули досвіду і згодом до них уже зверталися сторони, пропонуючи плату за надані послуги².

Водночас, на наше глибоке переконання, на становлення міжнародних стандартів адвокатської етики вплинули не лише певні події у державах світу, знакові для розвитку правових систем, але й також окремі персоналії, зокрема їх висловлювання з питань адвокатської етики. Так, у межах дослідження ми вважаємо доречним навести цитати окремих адвокатів та інших громадських і політичних діячів, які доклали значних зусиль до розвитку адвокатської діяльності в США. Так, як зазначає Ю. Сазерленд, адвокат є представником не звичайної сторони в суперечці, а суверенітету держави, обов'язок якого неупереджено захищати є таким же важливим, як і обов'язок захищати взагалі; і чий інтереси, таким чином, у кримінальному переслідуванні не в тому, щоб виграти справу, а в тому, щоб правосуддя було здійснене. Як такий, він є в особливому і дуже визначеному сенсі слугою закону, подвійна мета якого полягає в тому, щоб винний був притягнутий до відповідальності та невинний не постраждав. Він може переслідувати з серйозністю та енергією – справді, він повинен це робити. Але, хоча він може завдавати сильних ударів, він не має права завдавати незаконних. Його обов'язок - утримуватися від неналежних методів, спрямованих на винесення неправомірного вироку, так само, як і використовувати всі законні засоби для забезпечення справедливості³.

Варті уваги й інші такі висловлювання: «Канони етики створені не для пробудження сумнін, а для просвітлення розуміння». Чарльз Коллін, адвокат Нью-Йорка; «Правильний дух – це життя професійної честі, і для тих, хто цього не відчуває, правила – лише слова». Дžadсон Лендон, суддя апеляційного суду Нью-Йорка; «Правила не можуть зробити з юристів людей розуму чи честі. Основою всієї етики є правильні спонукання. Якщо ми робимо брудні речі нашими ідеалами, ми ніколи не досягнемо жодного ступеня досконалості. Ми можемо отримати гроші, можливо, високе становище та тимчасову честь, але професійним ідеалам не буде місця в нашому житті». Джон Франклін, член колегії адвокатів Нью-Джерсі, губернатор⁴.

¹ History of the legal profession // Bar Council of India: сайт. URL: <https://www.barcouncilofindia.org/info/history-of-the-legal-profession>.

² Там само.

³ History of the U.S. Attorneys // Executive Office for United States Attorneys / U.S. Department of Justice: сайт. URL: <https://www.justice.gov/usao/history>.

⁴ Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

На основі історичних традицій, а також розвитку адвокатської діяльності у провідних державах світу були розроблені міжнародні документи, що регламентують основи адвокатської етики. У першу чергу, слід торкнутися аналізу змісту таких загальних документів, як Загальна декларація прав людини, Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства і Хартія основних принципів європейської адвокатської професії.

Загальною декларацією прав у статті 7 визначено, що «всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації»¹. Водночас згідно зі ст. 11 «кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту»².

Даний міжнародно-правовий документ у контексті адвокатської діяльності, яка за своїм основним покликанням спрямовується саме на захист прав і свобод людини, набуває особливого значення, адже Декларація: «1) фундаментальний, основоположний та універсальний міжнародно-правовий акт ООН з прав людини; 2) закріплює систему основоположних прав людини; 3) визначає загальну систему основоположних міжнародних стандартів з прав людини; 4) визначає засади правосуб'єктності людини; 5) визначає основоположні засади та принципи міжнародного-правового регулювання у сфері захисту прав людини; 6) виступає міжнародно-правовою основою ухвалення новітнього законодавства про захист прав людини; 7) виступає міжнародно-правовою основою кодифікації законодавства про права людини»³.

Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятий делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 року, закріплює, що «у будь-якому правовому суспільстві адвокату відведено особливу роль; його призначення не обмежено сумлінним виконанням свого обов'язку у межах закону. Адвокат має діяти в інтересах права в цілому так само, як і в інтересах тих, чії права і свободи йому довірено захищати; не лише виступати в суді від імені клієнта, а й надавати йому юридичну допомогу у вигляді порад і консультацій. У цьому зв'язку на адвоката покладено цілий комплекс зобов'язань як юридичного, так і морального характеру, які часто вступають у взаємну суперечність. Зобов'язання умовно поділяють на такі категорії: перед клієнтом; перед судом та іншими

¹ Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

² Там само.

³ Кузенко У. І. Загальна декларація прав людини як джерело універсальних міжнародно-правових стандартів прав людини. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2020. № 9 (21). С. 36.

органами влади, з якими адвокат контактує, виступаючи як довірена особа клієнта або від його імені; перед іншими представниками даної професії в цілому і перед будь-ким з колег зокрема; а також перед суспільством, для членів якого існування свободної незалежної професії поряд з додержанням правових норм є найважливішою гарантією захисту прав людини перед державною владою та іншими інтересами суспільства»¹.

Хартія основних принципів європейської адвокатської професії від 25 листопада 2006 року визначає Кодекс поведінки європейських адвокатів Ради асоціацій адвокатів та правових товариств Європи, у якому виражені «основні принципи, спільні для всієї європейської адвокатської професії: а) незалежність адвоката і свобода адвоката щодо ведення справи клієнта; б) право та обов'язок адвоката зберігати конфіденційність справ клієнта і дотримуватися професійної таємниці; с) уникнення конфлікту інтересів як між різними клієнтами, так і між клієнтом і адвокатом; д) честь та гідність адвокатської професії, добросовісність та бездоганна репутація окремого адвоката; е) лояльність до клієнта; ф) справедливе ставлення до клієнтів у питаннях гонорару; г) професійна компетентність адвоката; h) повага до колег по професії; i) повага до верховенства права та справедливого здійснення правосуддя; j) саморегулювання адвокатської професії»².

В Україні проголошені на міжнародному рівні стандарти лягають в основу Правил адвокатської етики, затверджених Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09 червня 2017 року, які визначають такі принципи адвокатської етики, як: незалежність та свобода адвоката у здійсненні адвокатської діяльності; дотримання законності; пріоритет інтересів клієнта; неприпустимість конфлікту інтересів; конфіденційність; компетентність та добросовісність; повага до адвокатської професії; чесність та добропорядна репутація³.

Очевидно, що певною мірою етичні стандарти адвокатської професії, визнані на міжнародному рівні, знаходять свій вияв і у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві. Так, ст. 46 Кримінального процесуального кодексу України визначено, що «захисник не має права взяти на себе захист іншої особи або надавати їй правову допомогу, якщо це суперечить інтересам особи, якій він надає або раніше надавав правову допомогу. Неприбуття захисника для участі у проведенні певної процесуальної дії, якщо захисник був завчасно попереджений про її проведення, і за умови, що підозрюваний, обвинувачений не заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, не може бути

¹ Хартія основних принципів європейської адвокатської професії Ради асоціацій адвокатів та правових товариств Європи від 25 листопада 2006 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU06301>.

² Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства: прийнятий 28 жовтня 1988 року, з наступними змінами, ухваленими на пленарних засіданнях РААПТЕ 28 листопада 1998 року, 6 грудня 2002 року та 19 травня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343#Text.

³ Правила адвокатської етики: затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09 червня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>.

підставою для визнання цієї процесуальної дії незаконною, крім випадків, коли участь захисника є обов'язковою»¹.

При цьому варто звернути увагу на те, що перелік принципів, які визначають міжнародні стандарти адвокатської етики, не є та не може бути вичерпним. Окремі науковці, осмислюючи доречність принципу громадської непокори адвоката в ситуації несправедливості положень законодавства, зазначають, що юристи, як і всі громадяни, неминуче стикаються з конфліктами між відповідальністю перед законом і моральними зобов'язаннями. Однак адвокати мають унікальний набір варіантів вирішення таких конфліктів. Вони не тільки мають владу та привілеї в правовій системі, яких не вистачає іншим громадянам, але й беруть на себе підвищений обов'язок перед цією системою та законом². Громадянська непокора адвоката навряд чи є чимось новим. Людина, яка продемонструвала світові силу громадянської непокори, Магатма Ганді, навчався англійській системі загального права та працював у сфері права понад двадцять років. Юридична підготовка Ганді не була перешкодою для його моральних рішень, а відіграла важливу роль у розвитку ненасильницького опору британському імперському контролю над Індією³. Так, моральні міркування можуть замінити навіть юридичні обов'язки адвоката. Наше суспільство очікує, що юристи, які залишаються найважливішими охоронцями чесності та справедливості закону, виявлятимуть моральне судження на благо нашої правової системи. Як вчить нас приклад Ганді, адвокату не потрібно жертвувати своєю повагою до закону чи підривати свою роль у правовій системі, вчиняючи громадянську непокору⁴.

При цьому значення міжнародних стандартів адвокатської етики зростає в умовах, коли все більше адвокатів практикують за кордоном, що є результатом зростання світового ринку. Зокрема, змінюються вимоги до адвокатів: окрім знання закону, транснаціональні адвокати також повинні розуміти культуру, традиції та мови іноземних суспільств, у яких вони практикують⁵.

Варто також звернути увагу на те, що у різних правових традиціях етичні стандарти, які регулюють юридичну професію, кодифіковані в кодексах поведінки, положеннях, настановах, процедурних правилах і законодавстві. Проаналізувавши етичні стандарти в різних правових традиціях, можна вивести кілька основних принципів, якими керуються юридичні професії в усьому світі, включаючи незалежність, чесність,

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

² Palumbos R. Within each Lawyer's conscience a touchstone: Law, morality, and attorney civil disobedience. *University of Pennsylvania Law Review*. 2005. № 153 (3). P. 1057.

³ Там само. P. 1058.

⁴ Palumbos R. Within each Lawyer's conscience a touchstone: Law, morality, and attorney civil disobedience. *University of Pennsylvania Law Review*. 2005. № 153 (3). P. 1096.

⁵ Frank L. Ethical responsibilities and the international lawyer: Mind the gaps. *University of Illinois Law Review*. 2000. № 3. P. 957

порядність, лояльність, конфіденційність, справедливе ставлення, старанність, відвертість і компетентність. Незважаючи на те, що багато основних принципів є спільними для правових систем, їхнє тлумачення та розуміння юристом формується та змінюється правовою системою, у якій він чи вона працює¹. При цьому жоден кодекс не може дати рецептів на будь-який випадок. Неминуче бувають обставини, коли юристам доведеться виходити за межі приписів кодексу, виявляючи виважену обережність, стриману досвідом і здоровим глуздом. У таких ситуаціях надзвичайно важливо, щоб юристи надихалися і керувалися цими центральними й універсальними принципами².

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що певні витоки стандартів адвокатської етики закладалися ще в часи Шумерської та Вавилонської імперій, Стародавньої Греції та Риму. З плином часу адвокатська діяльність все більше набувала ознак самостійної професії, що з поглибленням міжнародного партнерства призвело до прийняття таких фундаментальних документів, як Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства і Хартія основних принципів європейської адвокатської професії. У цих міжнародних документах сформовані базові етичні принципи адвокатської діяльності, які лягли в основу окремих положень вітчизняних Правил адвокатської етики та правових норм, що регламентують процесуальний статус захисника у кримінальному провадженні. Водночас багато основних принципів є спільними для різних правових систем, проте їхнє тлумачення та розуміння багато в чому залежить від правової системи, у межах якої здійснює свою діяльність адвокат. Ці принципи не є та не можуть бути вичерпними. Саме на правову доктрину і покладається надважливе завдання пошуку та осмислення цих нових принципів на основі актуального стану суспільних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончарова О. М. Ораторське мистецтво: особливості становлення. *Культура України*. 2010. Вип. 31. URL: https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/rio_old_2017/ku/kultura31/06.pdf.
2. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства: прийнятий 28 жовтня 1988 року, з наступними змінами, ухваленими на пленарних засіданнях РААПТЕ 28 листопада 1998 року, 6 грудня 2002 року та 19 травня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343#Text.

¹ Karnavas M. G. *Lawyer's Ethics*. Skopje: OSCE Mission to Skopje, 2016. P. 98. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/e/315081.pdf>

² Там само. С. 101.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Кузенко У.І. Загальна декларація прав людини як джерело універсальних міжнародно-правових стандартів прав людини. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2020. № 9 (21). С. 36–42.
6. Правила адвокатської етики: затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09 червня 2017 року. 33 с. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/8354a317c5dd15913f18_file.pdf.
7. Правила адвокатської етики: затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09 червня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>.
8. Хартія основних принципів європейської адвокатської професії Ради асоціацій адвокатів та правових товариств Європи від 25 листопада 2006 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU06301>.
9. Frank L. Ethical responsibilities and the international lawyer: Mind the gaps. *University of Illinois Law Review*. 2000. № 3. P. 957–995.
10. History of the legal profession // Bar Council of India: сайт. URL: <https://www.barcouncilofindia.org/info/history-of-the-legal-profession>.
11. History of the U.S. Attorneys // Executive Office for United States Attorneys / U.S. Department of Justice: сайт. URL: <https://www.justice.gov/usao/history>.
12. IBA International Principles on Conduct for the Legal Profession. Adopted on 28 May 2011 by the International Bar Association. 35 p. URL: https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/10/IBA_International_Principles_on_Conduct_for_the_legal_prof.pdf.
13. Karnavas M. G. Lawyer's Ethics. Skopje: OSCE Mission to Skopje, 2016. 104 p. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/e/315081.pdf>.
14. Kaur R. Famous Ancient and Medieval Lawyers: A Brief History of Legal Profession. CaseFox: сайт. URL: <https://www.casefox.com/blog/history-of-famous-ancient-medieval-lawyers/>.
15. Lightner C. A. Legal Ethics. *Michigan Law Review at University of Michigan Law School Scholarship Repository*. 1918. № 16 (6). P. 421–428.
16. Palumbos R. Within each Lawyer's conscience a touchstone: Law, morality, and attorney civil disobedience. *University of Pennsylvania Law Review*. 2005. № 153 (3). P. 1057–1096.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2024

Yana OI. PONOMAROVA,
PhD in Law
(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy,
Ukraine)
Oksana M. SITALO

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Andrii Ol. SIADRYSTYI

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Valerii V. MATUS

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

ON THE ISSUE OF FORMING INTERNATIONAL STANDARDS OF LEGAL ETHICS

The article analyzes the historical formation of international standards of legal ethics based on the study of the law of the Sumerian and Babylonian empires, the first court speeches of ancient Greek and Roman orators, and the influence of Anglo-Saxon legal traditions on the further professionalization of lawyers. The content of individual statements on legal ethics by such well-known figures of the US state and law as Charles Collin, Judson Landon, and John Franklin is examined. The provisions of the Universal Declaration of Human Rights, the Common Code of Conduct for Lawyers of the European Community, and the Charter of Fundamental Principles of the European Legal Profession, which formed the basis of the domestic Rules of Legal Ethics and legal norms regulating the procedural status of a defense attorney in criminal proceedings, are characterized.

Key words: *international standards, advocacy, historical development, ethical requirements for the legal profession, criminal procedural law, public international law.*

Юрій Анатолійович ХАТНЮК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх
справ, м. Львів)

Оксана Богданівна ЧОРНОМАЗ,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх
справ, м. Львів)

ДОКАЗИ ТА ДОКАЗУВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Стаття присвячена вивченню інституту доказів та доказування в адміністративному процесі, проаналізовано зміст деяких норм КАСУ, які регламентують процес доказування та особливості застосування доказів. В статті підтримується наукова позиція вчених, що інститут доказів та доказування є невід'ємною складовою частиною внутрішньої системи будь-якої процесуальної галузі права, адже право регламентує суспільні відносини, що опосередковують порядок встановлення наявності або відсутності обставин, які мають значення для вирішення справи. За допомогою правового механізму цього інституту забезпечується чітка стадійність доказової діяльності, а також відповідність процесуальної форми доказів установленим у законі вимогам.

Доведено, що доказування – це врегульована адміністративно-процесуальними нормами діяльність суб'єктів доказування, спрямована на збирання, подання, оцінку, огляд забезпечення, дослідження, витребування або тимчасове вилучення доказів із метою об'єктивної істини та

справедливого розв'язання публічно-правового спору.

Ключові слова: *адміністративна справа, доказ, адміністративне судочинство, інформація, джерела доказів, доказування.*

Постановка проблеми. Поняття доказів належить до основних, вихідних у теорії доказів і доказовому праві. Тому, правильне визначення поняття доказу є необхідною умовою досягнення істини, забезпечення законності й обґрунтованості рішень адміністративного суду.

Докази відіграють важливу роль в процесі розгляду справи, оскільки містять будь-які суттєві факти, які можуть вплинути на прийняття рішення в адміністративній справі, та в подальшому на життя певних людей. Крім того, не може вважатися доказом будь-який факт отриманий неналежним засобом та без додержання вимог, передбачених законодавством¹.

Питання з'ясування поняття доказів як правової категорії досліджували такі науковці: О. Б. Абросімова, А. А. Безуглов, М. В. Джафарова, В. М. Кондратенко, В. В. Король, І. Є. Марочкін, А. І. Марущак, О. О. Овсяннікова, С. В. Праскова, О. Г. Свида, О. І. Харитонов та ін.

Мета статті – надати правову характеристику інституту доказів та доказування в адміністративному процесі, проаналізувати та описати зміст норм КАСУ, які регламентують процес доказування та особливості застосування доказів.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, задля ефективного вирішення адміністративної справи, рішення суду має бути законним та обґрунтованим, ґрунтуватися на засадах верховенства права, тобто бути таким, що ухвалене на підставі повного та всебічного розгляду обставин в справі, підтверджених відповідними доказами².

Адміністративно-процесуальні норми, закріплені у Главі 5 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) «Докази та доказування» (ст. ст. 72–117 КАСУ) і Главі 6 «Розгляд справи по суті» (ст. ст. 209–221 КАСУ), регламентують обсяг процесуальних прав та обов'язків учасників доказування, окреслюють вимоги до доказів та процедури доказування, визначають послідовність і зміст процесуальних дій у процесі отримання, дослідження й оцінки доказів. У цьому аспекті неможливо не підтримати окремих учених, які підкреслюють, що інститут доказів та доказування є невід'ємною складовою частиною внутрішньої системи будь-якої процесуальної галузі права, адже право регламентує суспільні відносини, що опосередковують порядок встановлення наявності або відсутності обставин, які мають значення для вирішення справи. За допомогою правового механізму цього інституту забезпечується чітка стадійність доказової діяльності, а також відповідність процесуальної

¹ Колеснікова М. В. Докази та доказування в адміністративному судочинстві. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 379.

² Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

форми доказів установленим у законі вимогам¹.

Як зазначає М. В. Джафарова необхідність усебічного вивчення інституту доказів та доказування в адміністративному судочинстві зумовлюється постійним оновленням процесуального законодавства відповідно до стрімких реформаційних процесів, що торкаються судової гілки влади, посиленням ефективності судового захисту прав, свобод та інтересів особи, який би забезпечував якісний механізм реалізації правосуддя².

Безумовно, для всіх галузей мають місце спільні способи збирання, дослідження й оцінки доказів, схожі способи доказування і дефініції самих доказів, що зумовлюється походженням цих видів судочинства з однієї процедури вирішення спору, яка раніше не мала поділу на кримінальну, цивільну та адміністративну.

Досліджуючи поняття доказу, необхідно приділити увагу тлумаченню цього терміна саме в науці адміністративного судочинства, оскільки є велика кількість підходів до його визначення.

І. В. Бойко вважає, що докази – це певна інформація, якою учасники адміністративної процедури обґрунтовують свої вимоги, а адміністративний орган установлює відсутність чи наявність даних про факти та обставини справи³.

Своє бачення поняття доказів пропонує Т. О. Рекуненко, визначаючи, що доказ є засобом установлення істини у справі, а також інших обставин, що мають значення для правильного розв'язання справи, отриманим відповідно до процесуальних норм⁴.

Я. С. Калмикова говорить про те, що доказами в адміністративному судочинстві є інформація, на підставі якої особи, які беруть участь у справі, обґрунтовують або спростовують позовні вимоги, а суд установлює наявність чи відсутність даних про факти, обставини, дії або події, що мають значення для правильного розв'язання справи⁵.

Схожої думки дотримується М. П. Мельник, визначаючи, що доказами в адміністративному судочинстві України є відомості, інформація про факт, на підставі якої адміністративний суд у визначеному законом порядку (отримання, дослідження та оцінки) встановлює наявність чи відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення осіб, які беруть участь у справі, та інші обставини, що мають значення для правильного розв'язання

¹ Чурпіта Г. В. Правове регулювання інституту доказів і доказування у цивілістичних судочинствах: компаративістичний аспект. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 1 (21). С. 38.

² Джафарова М. В. Окремі питання доказів та доказування в адміністративному судочинстві в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2022. № 1 Том 33 (72). С. 54.

³ Бойко І. В., Зима О. Т., Соловйова О. М. Адміністративна процедура: конспект лекцій / за ред. І. В. Бойко. Харків : Право, 2018. С. 74.

⁴ Рекуненко Т. О. Доказування в процесі розгляду справ про адміністративне правопорушення. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 172.

⁵ Калмикова Я. С. Докази та доказування в адміністративному судочинстві : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2013. С. 4.

справи, які одержують на підставі засобів доказування (пояснень сторін, третіх осіб та їх представників, показань свідків, письмових речових доказів, висновків експертів)¹.

На думку А. Т. Комзюка та О. М. Бандурки, доказами в адміністративному судочинстві в конкретній адміністративній справі є будь-які фактичні дані, які добуваються або встановлюються судом під час розгляду справи за допомогою джерел і засобів доказів, про наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення осіб, які беруть участь у справі та занесенні до документів або технічних засобів, які фіксують адміністративний процес у конкретній справі, що мають значення для правильного розв'язання справи, а також доведенні в судовому засіданні як докази у цій справі².

В. Л. Миронченко та Р. О. Кубійда визначають, що доказами є інформація про обставини у справі, одержана судом із визначених ч. 1 ст. 69 Кодексу адміністративного судочинства України джерел – засобів доказування³.

Е. Ф. Демський вважає, що доказами є не факти й обставини, а фактичні дані, на підставі яких суд, орган (посадова особа) чи вповноважений суб'єкт установлюють наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення осіб, які беруть участь у справі. Тобто фактичні дані – це інформація, відомості про акти, дії чи бездіяльність, за допомогою яких можна встановити обставини, що мають значення для правильного розв'язання адміністративної справи⁴.

У цьому аспекті хотілося б зауважити, що визначення доказів міститься не лише в адміністративному законодавстві, але і в інших процесуальних галузях права. Так, Господарський процесуальний кодекс у ст. 32 передбачає, що доказами у справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких господарський суд у визначеному законом порядку встановлює наявність чи відсутність обставин, на яких ґрунтуються вимоги і заперечення сторін, а також інші обставини, які мають значення для правильного розв'язання господарського спору⁵.

У Кримінальному процесуальному кодексі України у ст. 84 визначається, що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд установлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та

¹ Мельник М. П. Поняття доказів у адміністративному судочинстві України. *Держава і право*. 2010. Вип. 48. С. 273.

² Кодекс адміністративного судочинства України: науково-практичний коментар / Н. О. Армаш та ін.; за заг. ред. А. Т. Комзюка. Київ : Прецедент; Істина, 2009. С. 280.

³ Кодекс адміністративного судочинства України: науково-практичний коментар / за заг. ред. Р. О. Кубійди. Київ : Юстиніан, 2009. С. 336.

⁴ Демський Є. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 147.

⁵ Козинець І. Г., Кравченко В. Я. Окремі питання доказів та доказування в адміністративному судочинстві на сучасному етапі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 174.

підлягають доказуванню.

Цивільний процесуальний кодекс України у ст. 76 визначає докази як будь-які фактичні дані, на підставі яких суд установлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Безумовно, для всіх галузей мають місце спільні способи збирання, дослідження й оцінки доказів, схожі способи доказування і дефініції самих доказів, що зумовлюється походженням цих видів судочинства з однієї процедури вирішення спору, яка раніше не мала поділу на кримінальну, цивільну та адміністративну¹.

Підсумовуючи погляди науковців, звертаючи увагу на думку І. Г. Козинець, В. Я. Кравченко, доказами є інформація, яка застосовується учасниками провадження в адміністративному судочинстві для встановлення наявності або відсутності певних фактів, обставин, подій і використовується для здійснення процедури доказування, що включає в себе такі складники, як дослідження та оцінка цих доказів².

Деякі науковці вважають, що інформація може розглядатися як доказ за наявності двох умов. По-перше, якщо така інформація містить дані про наявність або відсутність адміністративного правопорушення, винуватість особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного розв'язання справи. По-друге, якщо вона одержана в порядку та з джерел, передбачених законом.

Проаналізувавши різні визначення науковців, можна сформувати такі ознаки доказів: 1) це будь-які фактичні дані, на підставі яких суд установлює наявність або відсутність оспорюваних обставин; 2) це відомості, які є відображенням реальних фактів, їх відтворенням, яке дозволяє судити про властивість цих фактів уже після того, як вони стали надбанням минулого; 3) завжди отримуються у встановленій законом формі. Недотримання правил отримання доказів є підставою для того, щоб ці докази не брались до уваги судом; 4) докази можуть бути представлені у різних формах: пояснення сторін, показання свідків, письмові, речові докази, висновки експертів; 5) докази завжди повинні бути належними і допустимими, тобто повинні відповідати певним вимогам; 6) жоден доказ не має заздальгідь установленої сили³.

Законодавець передбачив, що невід'ємною ознакою доказової інформації (відомостей) має бути їх належність, за допомогою якої можна встановити обставини, що становлять предмет доказування. Ч. 2 ст. 73 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) закріплено норму-дефініцію, яка роз'яснює, що потрібно мати на увазі під терміном «предмет доказування»: «обставини, які підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають

¹ Козинець І. Г., Кравченко В. Я. Окремі питання доказів та доказування в адміністративному судочинстві на сучасному етапі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 174.

² Там само. С. 175.

³ Там само. С. 175.

встановленню під час ухвалення судового рішення»¹.

Належність доказів складається з таких елементів:

1) належного суб'єкта, що є правомочним проводити процесуальні дії, спрямовані на одержання доказів (такі особи повинні володіти відповідним процесуальним статусом); 2) належного джерела фактичних даних (відомостей, інформації), які становлять зміст доказів (вичерпний перелік яких установлений законом); 3) належної процесуальної дії, яка використовується як засіб для одержання доказів; 4) належного порядку проведення процесуальної дії (слідчої чи судової), що використовується як засіб збирання доказів; 5) певної форми (доказ повинен існувати у певній матеріально-фіксованій формі, наприклад, речові докази).

Формулою перевірки належності доказу до справи є така: доказ + підтвердження обставини події = належний доказ (якщо доказ підтверджує певну обставину, зазначену в позовній заяві або в запереченнях проти позову, яка збігається з відповідною обставиною, передбаченою у законодавчій нормі, та на яку також має зробити посилання той суб'єкт, який подає відповідний доказ, то такий доказ можна вважати належним до справи)².

Встановлення предмету доказування є завданням адміністративного суду, який під час розгляду справи визначає відомості, що необхідно встановити для вирішення публічно-правового спору, з'ясовує їх достатність, комплексно досліджує та оцінює, за потреби забезпечує їх витребування за власною ініціативою. Поряд із цим межі предмету доказування визначаються також і процесуальними діями учасників справи у процесі доказування³.

Про остаточно сформований предмет доказування можна вести мову лише після виходу суду в нарадчу кімнату для складання судового рішення, коли зібраною вважається вся сукупність фактичних даних, які мають значення для вирішення справи. Зазначене свідчить, що «належність» як обов'язкова властивість доказу характеризує взаємозв'язок інформації (відомостей), які складають його зміст, із обставинами, що підлягають доказуванню в адміністративній справі.

Докази і засоби доказування повинні відповідати принципу допустимості, зміст якого полягає в тому, що зобов'язаний суб'єкт пізнання (суд) відбирає в якості доказів лише ту інформацію, яка міститься у формі, передбаченій законом. У випадку недотримання такої форми інформація не береться до уваги судом як доказ, про що вказується в мотивувальній частині судового рішення⁴.

Із цією ознакою тісно пов'язана й ознака достатності доказів, яка

¹ Там само. С. 175.

² Там само. С. 175.

³ Джафарова М. В. Окремі питання доказування в адміністративному судочинстві в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 69.

⁴ Джафарова М. В. Окремі питання доказування в адміністративному судочинстві в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 69.

також визначається відповідно до внутрішнього переконання суду, про що свідчить ч. 2 ст. 76, ч. 1 ст. 90 КАСУ. Вивчаючи достатність як характерну ознаку доказу в адміністративному судочинстві, Я. С. Калмикова зазначає, що вона складається з: 1) здатності сформулювати переконання суду щодо обставин справи, зважаючи не тільки на доказовий факт, а й на випадки, коли відомості, які містяться в доказі, і є таким шуканим фактом, як підстава позову; 2) якісного відбору доказів, на підставі яких можна зробити висновок про наявність або відсутність фактів, які підлягають установленню; 3) певної цінності, корисності (обсягу інформації, що становить зміст доказу, і якості останньої); 4) необхідності доказів (різних офіційних документів, які висвітлюють певні події й орієнтовний перелік яких може бути наведено в постановах Пленуму Верховного Суду України й Вищого адміністративного суду України); 5) підсумку результатів дослідження й остаточної оцінки доказів у справі¹.

Отже, під допустимістю доказу будемо розуміти таку якість доказу, яка гарантує законність і правомірність його використання для вирішення завдань і цілей адміністративного судочинства уповноваженим суб'єктом на його отримання, належним засобом одержання та процесуально закріпленою формою фіксації відповідно до норм адміністративно-процесуального законодавства².

Козинець І.Г., Кравченко В.Я. стверджують, що повна сукупність належних, допустимих і достовірних доказів повинна відповідати остаточній властивості – достатності, що забезпечить переконливе встановлення наявності або відсутності обставин, які підлягають доказуванню в адміністративній справі. Аналізуючи різні підходи до визначення поняття доказування в адміністративному процесі, можна визначити, що доказування – це врегульована адміністративно-процесуальними нормами діяльність суб'єктів доказування, спрямована на збирання, подання, оцінку, огляд забезпечення, дослідження, витребування або тимчасове вилучення доказів із метою об'єктивної істини та справедливого розв'язання публічно-правового спору³.

Варто звернути увагу й на те, що у ч. 3 ст. 90 КАСУ законодавцем встановлено імперативне правило, яке зобов'язує суд оцінювати належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Суд має право надавати оцінку як зібраним у справі доказам загалом, так і кожному доказу окремо (групі однотипних доказів), які містяться у справі, а також мотивувати відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів) (ч. 4

¹ Калмикова Я. С. Докази та доказування в адміністративному судочинстві : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2013. С. 8.

² Джафарова М. В. Окремі питання доказування в адміністративному судочинстві в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 69.

³ Козинець І. Г., Кравченко В. Я. Окремі питання доказів та доказування в адміністративному судочинстві на сучасному етапі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 174.

ст. 90 КАСУ)¹.

На сторінках правничої літератури категорію «доказування» розглядають як пізнавальну діяльність, яка здійснюється з метою встановлення обставин, що мають значення для справи; процесуальні дії, які полягають у збиранні і наданні суду доказів особами, які беруть участь у справі²; діяльність, яка утворює динамічний процес з виявлення, збирання, дослідження й оцінки доказів, що дозволяють встановити факти і обставини, які мають значення для вирішення по суті справи, яку розглядає суд³; врегульовану процесуальним законодавством, підпорядковану законам логіки та психологічним процесам діяльність адміністративного суду та учасників адміністративної справи, спрямовану на встановлення фактичних обставин публічно-правового спору, дійсних прав та обов'язків учасників спірних правовідносин, необхідних для правильного вирішення такого спору по суті⁴. Остання позиція поєднує процесуальний і пізнавально-розумовий аспекти діяльності суб'єктів доказування, що сприяє всесторонньому вивченню усіх фактичних даних, дозволяє провести їх точну кваліфікацію судом відповідно до норм КАСУ⁵.

Що стосується обов'язку доказування в адміністративному судочинстві, то нині продовжує діяти загальне правило, за яким кожна сторона повинна доводити ті обставини, на яких ґрунтуються їх вимоги і заперечення (ч. 1 ст. 77 КАСУ), окрім справ про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, в яких обов'язок доказування покладається на відповідача, навіть якщо він не заперечує проти позову (ч. 2 ст. 77 КАСУ).

У таких справах відповідач не може посилатися на докази, які не були покладені в основу оскаржуваного рішення, окрім випадків, якщо він доведе, що ним було вжито всіх можливих заходів для їх отримання до прийняття оскаржуваного рішення, але вони не були отримані з незалежних від нього причин. У справах щодо застосування суб'єктом владних повноважень чи створення ним загрози застосування негативних заходів впливу до позивача (звільнення, примушування до звільнення, притягнення до дисциплінарної відповідальності, переведення, атестація, зміна умов праці, відмова в призначенні на вищу посаду, зменшення розміру заробітної плати тощо) у зв'язку з повідомленням ним або його близькими особами про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання

¹ Джафарова М. В. Окремі питання доказування в адміністративному судочинстві в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 73.

² Цюра Т. В. Суб'єкти доказування та оцінки доказів у цивільному процесі : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2005. С. 6-7.

³ Чурпіта Г. В. Правове регулювання інституту доказів і доказування у цивілістичних судочинствах: компаративістичний аспект. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 1 (21). С. 38.

⁴ Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України : навч. посіб. Київ : Прецедент, 2007. С. 277.

⁵ Джафарова М. В. Окремі питання доказування в адміністративному судочинстві в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 73.

корупції» іншою особою обов'язок доказування, що прийняті рішення, вчинені дії є правомірними і не були мотивовані діями позивача чи його близьких осіб щодо здійснення цього повідомлення, покладається на відповідача¹. Отже, розподіл обов'язків по доказуванню здійснюється на підставі принципів змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин справи (ст. 9 КАСУ)².

Нормотворець визначив досить суворі імперативні вимоги щодо процедури подання доказів: у точно встановлений законом строк; одночасно з позовною заявою (для позивача), відзивом (для відповідача), письмовим поясненням (для третьої особи); копії доказів (крім речових доказів) повинні бути заздалегідь надіслані або надані особою, яка їх подає, іншим учасникам справи. У разі неможливості подання доказу у встановлений строк, учасник справи зобов'язаний проінформувати письмово про це суд із зазначенням причин, з яких доказ не може бути отриманий і поданий, повідомивши, що ним були здійснені усі необхідні дії, спрямовані на його отримання та подання (ч. 4 ст. 79 КАСУ)³.

Висновки. Як ми бачимо, більша частина процесуальної діяльності учасників адміністративного судочинства спрямована на встановленням істини в адміністративній справі, доведенням та перевіркою фактичних обставин публічно-правового спору. Таку діяльність називають доказуванням. Під час розгляду й вирішення публічно-правового спору фактичні обставини справи встановлюються за допомогою чітко визначеного кола засобів доказування.

Доведено, що доказами в адміністративному судочинстві є інформація, яка застосовується учасниками провадження в адміністративному судочинстві для встановлення наявності або відсутності певних фактів, обставин, подій і використовується для здійснення процедури доказування, що містить такі складники, як дослідження та оцінка цих доказів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко І. В., Зима О. Т., Соловйова О. М. Адміністративна процедура: конспект лекцій / за ред. І. В. Бойко. Харків : Право, 2018. 132 с.
2. Демський Є. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 496 с.
3. Джафарова М. В. Окремі питання доказування в адміністративному судочинстві в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 69–76.

¹ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

² Джафарова М. В. Окремі питання доказування в адміністративному судочинстві в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 73.

³ Там само. С. 73.

4. Джафарова М. В. Окремі питання доказів та доказування в адміністративному судочинстві в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2022. № 1. Том 33 (72). С. 54–59.

5. Калмикова Я. С. Докази та доказування в адміністративному судочинстві : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2013. 20 с.

6. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

7. Кодекс адміністративного судочинства України: науково-практичний коментар / за заг. ред. Р. О. Кубійди. Київ : Юстиніан, 2009. 976 с.

8. Кодекс адміністративного судочинства України: науково-практичний коментар / Н. О. Армаш та ін.; за заг. ред. А. Т. Комзюка. Київ : Прецедент; Істина, 2009. 823 с.

9. Козинець І. Г., Кравченко В. Я. Окремі питання доказів та доказування в адміністративному судочинстві на сучасному етапі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 173–178.

10. Колеснікова М. В. Докази та доказування в адміністративному судочинстві. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 4. С. 378–384.

11. Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України : навч. посіб. Київ : Прецедент, 2007. 531 с.

12. Мельник М.П. Поняття доказів у адміністративному судочинстві України. *Держава і право*. 2010. Вип. 48. С. 269–274.

13. Рекуненко Т. О. Доказування в процесі розгляду справ про адміністративне правопорушення. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 169–173.

14. Цюра Т. В. Суб'єкти доказування та оцінки доказів у цивільному процесі : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2005. 24 с.

15. Чурпіта Г. В. Правове регулювання інституту доказів і доказування у цивілістичних судочинствах : компаративістичний аспект. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 1 (21). С. 38–44.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2024

Yurii An. HATNYUK,

PhD in Law, Associated Professor

(Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine)

Oksana B. CHORNOMAZ,

PhD in Law, Associated Professor

(Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine)

EVIDENCE AND PROOF IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

The article is devoted to the study of the institution of evidence and

substantiation in the administrative process, the content of some norms of the Code of Civil Procedure of Ukraine, which regulate the process of substantiation and the features of the use of evidence, is analyzed. The article supports the scientific position of scientists that the institution of evidence and substantiation is an integral part of the internal system of any procedural branch of law, because the law regulates social relations that mediate the procedure for establishing the presence or absence of circumstances that are important for resolving the case. With the help of the legal mechanism of this institution, a clear phasing of evidentiary activity is ensured, as well as compliance of the procedural form of evidence with the requirements established by law.

It is proved that substantiation is an activity of subjects of substantiation regulated by administrative and procedural norms, aimed at collecting, submitting, evaluating, reviewing the provision, researching, requesting or temporarily removing evidence for the purpose of objective truth and fair resolution of a public-legal dispute.

Key words: *administrative case, evidence, administrative proceedings, information, sources of evidence, proof.*

ЗМІСТ

СТАТТЯ НОМЕРА

ЯЩЕНКО Андрій Миколайович

НЕЗАКОННЕ ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ: АНАЛІЗ ОЗНАК СКЛАДУ, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ОБ'ЄКТИВНУ СТОРОНУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ТА ЇХ ВПЛИВУ НА СТУПІНЬ СУВОРОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ОБТЯЖЕННЯ.....5

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

БІЛА Вікторія Миколаївна

ВЕРХОВНИЙ ГОЛОВНОКОМАНДУВАЧ КРАЇНИ-АГРЕСОРА ЯК ВІЙСЬКОВА ЦІЛЬ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ.....17

КАРІДА Максим Юрійович

ПОКАРАННЯ ЗА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ВЖИВАННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ.....28

ЛИЗОГУБ Ярослав Григорович

ЩЕ РАЗ ПРО «ТРИВАЛИЙ ЧАС» У СТАТТІ 146 КК УКРАЇНИ: БУТИ ЧИ НЕ БУТИ.....37

ЛИТВИНОВ Олексій Миколайович,

ОРЛОВ Юрій Володимирович

СПЕЦІАЛЬНІ ОЗНАКИ СУБ'ЄКТУ НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ: ЗМІСТ ТА ВПЛИВ НА КВАЛІФІКАЦІЮ.....49

МИТРОФАНОВА Юлія Сергіївна

СТАТЕВА СВОБОДА Й СТАТЕВА НЕДОТОРКАНИСТЬ ЯК ОБ'ЄКТИ КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНИХ ПОСЯГАНЬ: ЗМІСТ ТА МЕЖІ.....61

ЧЕРЕВКО Кирило Олександрович,

ГОРАШ Олена Сергіївна

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ДІЙ ТАК
ЗВАНИХ «ДРОПІВ» («ГРОШОВИХ МУЛІВ»).....72

ШЕВЧУК Тетяна Анатоліївна

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСАД ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД
ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРОСТУПКІВ.....92

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

ЗАХОЖАЙ Костянтин Сергійович

МОБІНГ В УКРАЇНІ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ107

КРИЦАК Іван Васильович

КРИМІНОЛОГІЯ ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА: ДО СУТНОСТІ
КРИЗЬ АТРИБУТИ.....114

ЛУК'ЯНЕНКО Сергій Вікторович

КРИМІНОЛОГ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ – СПЕЦІАЛІСТ З ПИТАНЬ
ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....135

ЛУЦЕНКО Ірина Геннадіївна,

АВРАМЧУК Георгій Вадимович

ЖЕРТВИ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ У ФОКУСІ ПЕРЕХІДНОГО
ПРАВОСУДДЯ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....143

ЛУЦЕНКО Ірина Геннадіївна

СТАТЕВА СВОБОДА В УМОВАХ НЕСВОБОДИ АБО СЕКСУАЛЬНЕ
НАСИЛЬСТВО ЯК СПОСІБ ВЕДЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ
ВІЙНИ.....151

ОРЛОВ Юрій Володимирович,

ПОЛЯКОВ Ігор Сергійович

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ У СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ ТА
ОБОРОНИ УКРАЇНИ У ФОКУСІ ЗАДАЧ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ:
ЗАКОНОПРОЄКТНІ КОНЦЕПТИ.....168

ПОКЛАД Василь Іванович

ПРО СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ У
ЗВО МВС УКРАЇНИ.....179

СТАХОВСЬКИЙ Тарас Васильович

ЖЕРТВА ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ:

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ.....	190
ТУРСЬКА Валерія Миколаївна СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН МОДИ У ФОКУСІ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ.....	198
ЧЕРЕВКО Кирило Олександрович, БЕРЕЖНА Ольга Максимівна ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....	208
ШЕВЧУК Тетяна Анатоліївна, МУСІЙКО Альона Андріївна ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ ВЧИНЕННЯ ВОЄННИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗВІРСТВАМИ.....	223

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

БОГДАНИЮК Руслан Ігорович КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЙ ЩОДО ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	237
ГЛОБЕНКО Геннадій Іванович ІНСТИТУТ УГОДИ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА КОМПРОМІС У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	246
ГРИЦЕНКО Володимир Володимирович КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ.....	256
ГУНЬКО Аліна Андріївна ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ, ПЕРЕДБАЧЕНОЇ СТ. 245-1 КПК УКРАЇНИ, ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ АБО ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ.....	267
ЄМЕЦЬ Іван Олександрович РОЛЬ І МІСЦЕ ПРЕДСТАВНИКА ПОТЕРПІЛОГО У ВСТАНОВЛЕННІ МАЙНОВОЇ ШКОДИ ТА ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ЙОМУ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....	276
ЄФІМЕНКО Тетяна Сергіївна ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ.....	284

КІКІНЧУК Василь Васильович, ПРІБИТКОВА Наталія Олександрівна СУТНІСТЬ ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	295
КОЛОМОЙЦЕВ Микола Миколайович ФУНКЦІЯ ТА ЦІЛІ ЗАХИСТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	305
МАКАРОВА Олена Павлівна МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ: МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	315
НЕЧАЄВА Ірина Олексіївна ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ЗАХИСНИКА ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	324
ПЕДОС Юрій Володимирович СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО УЧАСТІ ЕКСПЕРТА ТА СПЕЦІАЛІСТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	331
ПІДДУБНА Аліна Валентинівна ПОРЯДОК ПЕРЕДАЧІ ПРЕДСТАВНИКАМИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ПОТЕНЦІЙНИХ ДОКАЗІВ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ОРГАНАМ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	341
ПОПЕЛЬНЮК Юрій Павлович ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ НА ЕТАПІ ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК КОРИСЛИВО- НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ.....	350
ПОПОВ Володимир Юрійович ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВТРУЧАННЯМ У ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ.....	360
ПЧЕЛІНА Оксана Василівна, ПЧЕЛІН Віталій Борисович ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ З'ЯСУВАННЮ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	370
РОДЮК Олег Володимирович ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ І ЗНАЧЕННЯ ДОПИТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ	

ПРОЦЕСІ: ВИДИ, ПІДГОТОВКА ТА ОСОБЛИВОСТІ.....382

САЛАМАХА Віталій Русланович

ПРЕДМЕТ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ
ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ.....396

СУП Євген Юрійович

ПРОТИПРАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСІЙНИХ УЧАСНИКІВ
СУДОЧИНСТВА ЯК ОБ'ЄКТ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ І
НАУКОВЦІВ.....406

УСАТИЙ Віталій Олександрович

НАУКОВА РОЗРОБЛЕНІСТЬ ПРОБЛЕМАТИКИ ВИКОРИСТАННЯ
СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....416

ЦИПЛІЦЬКИЙ Дмитро Олегович

ВІДБРАННЯ ПОЯСНЕНЬ ЗАХИСНИКОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ ЯК СПОСІБ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ: ПЕРСПЕКТИВИ
ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....423

ЩЕРБАК Костянтин Володимирович

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОВНОВАЖЕНЬ ПРОКУРОРА ПІД ЧАС ЗУПИНЕННЯ
ДІЗНАННЯ.....431

ЯКИМОВИЧ Роман Іванович

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИННОГО ВПЛИВУ: СУТНІСТЬ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА
ОКРЕМИХ ОЗНАК.....442

КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ОПТИЦІ

АДАМОВА Іммілейла Хаганіївна

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗДІЙСНЕННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА
ЙОГО АДАПТАЦІЯ ДО ВІТЧИЗНЯНОЇ СИСТЕМИ АДВОКАТУРИ.....450

ГОЛИНСЬКА Людмила Олександрівна

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ
ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УКРАЇНІ.....461

КРІЦАК Іван Васильович,

ГАВРИСЬ Анна Анатоліївна

РОЛЬ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ КАСАЦІЙНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ У
СКЛАДІ ВЕРХОВНОГО СУДУ У ПІДГОТОВЦІ ПРАВНИКІВ-
ПРАВООХОРОНЦІВ У ЗВО МВС.....471

**КРИЩАК Іван Васильович,
ПОЛЯКОВ Ігор Сергійович,
ШЕВЧУК Тетяна Анатоліївна**
ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА Й ЦЕРКВИ У СИСТЕМІ
ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....488

ПРИСЯЖНЮК Олександр Анатолійович
ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВООХОРОННИМИ
ОРГАНАМИ ДИСКРЕЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ
КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВИХ ФУНКЦІЙ.....500

ЧЕРВЯКОВ Олександр Іванович
ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ ЯК ПРОВІДНОЇ
СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....511

ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ФОКУСІ ПРАВНИЧИХ СТУДІЙ

АСТАФ'ЄВ Денис Сергійович
ПРАВОВІ ЗАСАДИ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ МЕДИЧНИХ
ПОСЛУГ ІНОЗЕМЦЯМ, ЯКІ ТИМЧАСОВО ПЕРЕБУВАЮТЬ НА ТЕРИТОРІЇ
УКРАЇНИ.....519

**ДОВГАНЬ Віктор Миколайович,
ХАРКЕВИЧ Ігор Петрович**
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ НАСЕЛЕННЯ ДО ЖИТЛА ЯК ЕЛЕМЕНТ
ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ533

КОЗАК Роман Олександрович
ПОНЯТТЯ АЕРОКОСМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УКРАЇНІ.....546

САВЧЕНКО Роман Анатолійович
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЛІЦЕНЗУВАННЯ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ, ЯКІ
ЗДІЙСНЮЮТЬ ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ МЕДИЦИНИ.....557

**ЛУКАШ Сергій Станіславович,
НАУМЕНКО Катерина Сергіївна,
ПУРИГА Ірина Петрівна,
ПАНАСЮК Оксана Володимирівна**
ДО ПИТАННЯ ВПЛИВУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НА ЦИВІЛЬНІ, ГОСПОДАРСЬКІ ТА
ТРУДОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ.....569

**ПОНОМАРЬОВА Яна Олександрівна,
СІТАЛО Оксана Миколаївна,
СЯДРИСТИЙ Андрій Олексійович,
МАТУС Валерій Вячеславович**
ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ.....579

**ХАТНЮК Юрій Анатолійович,
ЧОРНОМАЗ Оксана Богданівна**
ДОКАЗИ ТА ДОКАЗУВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ
СУДОЧИНСТВІ.....589

НАШІ АВТОРИ

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ» № 3 (33) 2024.....614

ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ, ЯКІ ПУБЛІКУЮТЬСЯ
В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ
УКРАЇНИ»620

TABLE OF CONTENTS

THE ARTICLE OF THE ISSUE

Andrei M. YASHCHENKO

ILLEGAL USE OF HUMANITARIAN AID, CHARITABLE DONATIONS OR FREE AID FOR PROFIT: ANALYSIS OF THE ELEMENTS CHARACTERISING THE OBJECTIVE SIDE OF THE CRIMINAL OFFENCE AND THEIR IMPACT ON THE DEGREE OF SEVERITY OF THE CRIMINAL LAW PENALTY..... 5

MODERN THEORETICAL AND APPLIED PROBLEMS OF CRIMINAL LAW OF CRIMINAL LAW

Viktoriya M. BILA

SUPERHIGH COMMANDER OF THE AGRESSOR COUNTRY AS A MILITARY TARGET: DEFINITION PROBLEMS AND CRIMINAL-LEGAL SIGNIFICANCE..... 17

Maksym Yu. KARIDA

PUNISHMENT FOR COMMITTING CRIMINAL OFFENCES IN THE FIELD OF ILLEGAL USE OF DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES OR THEIR ANALOGUES..... 28

Yaroslav H. LYZHUB

ONCE AGAIN ABOUT «DURATIONAL TIME» IN ARTICLE 146 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE: TO BE OR NOT TO BE..... 37

**Oleksii M. LYTVYNOV,
Yurii V. ORLOV**

SPECIAL CHARACTERISTICS OF THE SUBJECT OF ILLEGAL USE FOR THE PURPOSE OF OBTAINING PROFIT OF HUMANITARIAN AID, CHARITABLE DONATIONS OR FREE AID: CONTENT AND IMPACT ON QUALIFICATION..... 49

Yuliia S. MYTROFANOVA

SEXUAL FREEDOM AND SEXUAL INVIOLENCE AS OBJECTS OF CRIMINAL OFFENCES: CONTENT AND LIMITS..... 61

**Kyrylo Ol. CHEREVKO,
Olena S. HORASH**

PECULIARITIES OF CRIMINAL-LAW QUALIFICATION OF DROPS'S ACTIONS..... 72

Tatiana An. SHEVCHUK

PECULIARITIES OF APPLICATION OF SPECIAL PRINCIPLES OF RELEASE FROM SERVING A SENTENCE FOR CRIMINAL OFFENCES.....	92
--	----

**MODERN THEORETICAL AND APPLIED PROBLEMS OF
CRIMINOLOGY**

Kostyantyn S. ZAKHOZHAI

MOBING IN UKRAINE: CRIMINOLOGICAL ASPECT.....	107
---	-----

Ivan V. KRITSAK

CRIMINOLOGY AS A SCIENCE AND ACADEMIC DISCIPLINE: TOWARDS THE ESSENCE THROUGH ATTRIBUTES.....	114
--	-----

Serhiy V. LUKYANENKO

CRIMINOLOGIST OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES – A SPECIALIST IN CRIME PREVENTION AND COUNTERMEASURES.....	135
---	-----

Iryna H. LUTSENKO,**George V. AVRAMCHUK**

VICTIMS OF ARMED CONFLICT IN THE FOCUS OF TRANSITIONAL JUSTICE: CRIMINOLOGICAL ASPECT.....	143
---	-----

Iryna H. LUTSENKO

SEXUAL FREEDOM IN CONDITIONS OF CAPTIVITY OR SEXUAL VIOLENCE AS A WAY OF CONDUCTING THE RUSSIAN- UKRAINIAN WAR.....	151
---	-----

Yurii V. ORLOV,**Ihor S. POLYAKOV**

COMBATING CORRUPTION CRIME IN THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF UKRAINE IN THE FOCUS OF TRANSITIONAL JUSTICE TASKS: LEGISLATIVE CONCEPTS.....	168
--	-----

Vasyl Iv. POKLAD

ABOUT THE STATE AND PROSPECTIVE DIRECTIONS OF CRIMINOLOGY EDUCATION AT THE UNIVERSITY OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE.....	179
---	-----

Taras V. STAKHOVSKY

VICTIM OF INVOLVEMENT IN ILLEGAL ACTIVITIES: MAIN CHARACTERISTICS.....	190
---	-----

Valeriia M. TURSKA THE SOCIOCULTURAL PHENOMENON OF FASHION IN THE FOCUS OF CRIMINOLOGICAL ANALYSIS.....	198
Kyrylo A. CHEREVKO, Olga M. BEREZHNA PROBLEMS OF COMBATING HUMAN TRAFFICKING IN THE CONTEXT OF WAR IN UKRAINE.....	208
Tatiana An. SHEVCHUK, Alyona An. MUSIYKO FEATURES OF THE MECHANISM OF COMMITMENT OF MILITARY VIOLENT CRIMES RELATED TO ATROCITIES.....	223

CURRENT PROBLEMS OF CRIMINAL JUSTICE

Ruslan I. BOHDANIUK CRIMINAL CHARACTERISTICS OF COUNTERMEASURES PERFORMED DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITIES.....	237
Hennadii Iv. HLOBENKO INSTITUTE OF AGREEMENT AS A FORM OF IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO COMPROMISE IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	246
Volodymyr V. GRYTSENKO CRIMINAL CLASSIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST JUSTICE.....	256
Alina An. HUNKO CHARACTERISTICS OF CONDUCT OF INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTION PROVIDED FOR BY ART. 245-1 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE, DURING THE INVESTIGATION OF VIOLATIONS OF ROAD SAFETY RULES OR VEHICLE OPERATION.....	267
Ivan Ol. IEMETS THE ROLE AND PLACE OF THE VICTIM'S REPRESENTATIVE IN THE DETERMINATION OF PROPERTY DAMAGE AND DAMAGES CAUSED BY A CRIMINAL OFFENSE.....	276
Tetiana S. YEFIMENKO FEATURES OF PROOF IN CRIMINAL PROCEEDINGS	

CONCERNING WAR CRIMES.....	284
Vasyl V. KIKINCHUK, Natalia Ol. PRIBYTKOVA THE ESSENCE OF MEANS OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	295
Mykola M. KOLOMOITSEV FUNCTION AND GOALS OF DEFENSE IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	305
Olena P. MAKAROVA INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF FORENSIC PSYCHIATRIC EXAMINATIONS: OPPORTUNITIES FOR UKRAINE.....	315
Iryna Ol. NECHAIEVA FEATURES OF THE PROCEDURAL STATUS OF THE DEFENDER DURING THE PRE-TAIAL INVESTIGATION.....	324
Yuriy V. PEDOS ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF NATIONAL LEGISLATION REGARDING EXPERT AND SPECIALIST PARTICIPATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	331
Alina V. PIDUBNA PROCEDURE FOR TRANSFER OF POTENTIAL EVIDENCE OF WAR CRIMES BY REPRESENTATIVES OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE TO PRE-JUDICIAL INVESTIGATION BODIES.....	341
Yurii P. POPELNIUK FEATURES OF DETECTING AND OVERCOMING COUNTERMEASURES AT THE STAGE OF DETECTING SIGNS OF SELFISH AND VIOLENT CRIMES.....	350
Volodymyr Yu. POPOV USING PRINCIPLES OF FORENSIC METHODOLOGY IN THE CRIMINAL OFFENSES INVESTIGATION RELATED TO INTERFERENCE IN THE STATE AUTHORITY BODIES ACTIVITIES.....	360
Oksana V. PCHELINA, Vitaly B. PCHELIN CIRCUMSTANCES TO BE INVESTIGATED DURING THE INVESTIGATION OF COLLABORATIVE ACTIVITIES.....	370

Oleg V. RODYUK

TACTICS AND SIGNIFICANCE OF INTERROGATION IN A CRIMINAL PROCESS: TYPES, PREPARATION, AND FEATURES.... 382

Vitalii R. SALAMAKHA

SUBJECT OF EVIDENCE IN CRIMINAL OFFENCES AGAINST PERSON LIFE AND HEALTH..... 396

Yevhen Yu. SUP

ILLEGAL ACTIVITIES OF PROFESSIONAL PARTICIPANTS' LITIGATION AS AN OBJECT OF THE SCIENTISTS AND INVESTIGATORS' COGNITIVE ACTIVITY..... 406

Vitalii Ol. USATII

SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE PROBLEM USING SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES IN THE ECONOMIC ACTIVITY SPHERE..... 416

Dmytro Ol. TSYPLITSKYI

INTERVIEW BY LAWYER IN CRIMINAL PROCEEDINGS AS A METHOD OF COLLECTING EVIDENCE: PROSPECTS FOR IMPROVING THE LEGAL REGULATION MECHANISM..... 423

Kostiantyn V. SHCHERBAK

CHARACTERISTICS OF THE PROSECUTOR'S AUTHORITIES DURING THE SUSPENSION OF THE INVESTIGATION..... 431

Roman I. YAKUMOVUCH

SUBJECT OF CRIMINAL INFLUENCE: ESSENCE AND CHARACTERISTICS OF INDIVIDUAL SIGNS..... 442

CRIMINOLOGICAL SECURITY IN INTERDISCIPLINARY OPTICS**Immileila Kh. ADAMOVA**

FOREIGN EXPERIENCE OF ADVOCACY AND ITS ADAPTATION TO THE DOMESTIC ADVOCATE SYSTEM..... 450

Lyudmila Ol. GOLYNSKA

REGULATORY AND LEGAL BASIS OF PROFESSIONAL TRAINING OF POLICE OFFICERS IN UKRAINE..... 461

Ivan V. KRITSAK,**Anna An. GAVRYS**

THE ROLE OF THE COURT OF CASSATION CRIMINAL COURT

IN THE SUPREME COURT IN THE TRAINING OF LAWYERS- LAW ENFORCEMENT OFFICERS IN THE UNITED STATES OF THE MINISTRY OF INTERPRETATION.....	471
Ivan V. KRITSAK, Ihor S. POLYAKOV, Tatiana An. SHEVCHUK CIVIL SOCIETY AND CHURCH INSTITUTIONS IN THE SYSTEM OF COMBATING CRIME.....	488
Oleksandr An. PRYSYAZHNYUK SOME THEORETICAL PRINCIPLES OF THE APPLICATION OF DISCRETIONARY POWERS BY LAW ENFORCEMENT BODIES WHEN PERFORMING CONTROL AND SUPERVISORY FUNCTIONS.....	500
Oleksandr Iv. CHERVYAKOV PECULIARITIES OF ENSURING CYBER SECURITY AS A LEADING COMPONENT OF UKRAINE'S NATIONAL SECURITY....	511

INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS IN THE FOCUS OF LAW STUDIES

Denys S. ASTAFIEV LEGAL PRINCIPLES OF CONCLUDING A CONTRACT FOR THE PROVISION OF MEDICAL SERVICES TO FOREIGNERS TEMPORARILY STAYING IN UKRAINE.....	519
Viktor M. DOVHAN, Igor P. KHARKEVYCH ENSURING THE POPULATION'S ACCESS TO HOUSING AS AN ELEMENT OF THE RECONSTRUCTION OF UKRAINE UNDER THE MARTIAL STATE.....	533
Roman Ol. KOZAK THE CONCEPT OF AEROSPACE INDUSTRY IN UKRAINE.....	546
Roman An. SAVCHENKO LEGAL REGULATION OF LICENSING OF INSURANCE COMPANIES OPERATING IN MEDICINE.....	557
Serhii S. LUKASH, Kateryna S. NAUMENKO,	

Iryna P. PURIHA, Oksana V. PANASIUK ON THE IMPACT OF DIGITALIZATION ON CIVIL, COMMERCIAL AND LABOR RELATIONS.....	569
Yana Ol. PONOMAROVA, Oksana M. SITALO, Andrii Ol. SIADRYSTYI, Valerii V. MATUS ON THE ISSUE OF FORMING INTERNATIONAL STANDARDS OF LEGAL ETHICS.....	579
Yurii An. HATNYUK, Oksana B. CHORNOMAZ EVIDENCE AND PROOF IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....	589

OUR AUTHORS

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS OF THE SCIENTIFIC WORK ASSEMBLY « BULLETIN OF THE CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE» № 3 (33) 2024.....	614
---	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ
збірника наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації
України» № 3 (33) 2024

АВРАМЧУК Георгій Вадимович – курсант навчально-наукового інституту № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ.

АДАМОВА Іммілейла Хаганіївна – здобувачка Науково-дослідного інституту публічного права.

АСТАФ'ЄВ Денис Сергійович – кандидат економічних наук, докторант Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова НАН України».

БЕРЕЖНА Ольга Максимівна – курсантка навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

БІЛА Вікторія Миколаївна – здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

БОГДАНЮК Руслан Ігорович – аспірант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса».

ГАВРИСЬ Анна Анатоліївна – курсантка навчально-наукового інституту № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГЛОБЕНКО Геннадій Іванович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГОЛИНСЬКА Людмила Олександрівна – Одеський державний університет внутрішніх справ.

ГОРАШ Олена Сергіївна – викладач кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГРИЦЕНКО Володимир Володимирович – аспірант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса».

ГУНЬКО Аліна Андріївна – ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДОВГАНЬ Віктор Миколайович – кандидат юридичних наук, докторант Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова НАН України».

ЄМЕЦЬ Іван Олександрович – кандидат юридичних наук, докторант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса».

ЄФІМЕНКО Тетяна Сергіївна – ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЗАХОЖАЙ Костянтин Сергійович – аспірант відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

КАРІДА Максим Юрійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

КІКІНЧУК Василь Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ.

КОЗАК Роман Олександрович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

КОЛОМОЙЦЕВ Микола Миколайович – кандидат юридичних наук, докторант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

КРІЦАК Іван Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛИЗОГУБ Ярослав Григорович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛИТВИНОВ Олексій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, в.о. ректора Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський

авіаційний інститут».

ЛУКАШ Сергій Станіславович – доктор юридичних наук, професор, директор Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛУК'ЯНЕНКО Сергій Вікторович – кандидат юридичних наук, викладач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛУЦЕНКО Ірина Геннадіївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

МАКАРОВА Олена Павлівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики та судової експертології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

МИТРОФАНОВА Юлія Сергіївна – старший викладач кафедри кримінального права та кримінології навчально-наукового інституту № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ.

МАТУС Валерій Вячеславович – старший викладач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

МУСІЙКО Альона Андріївна – курсантка навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

НАУМЕНКО Катерина Сергіївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

НЕЧАЄВА Ірина Олексіївна – викладач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ОРЛОВ Юрій Володимирович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПАНАСЮК Оксана Володимирівна – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри спеціальних поліцейських дисциплін та базової загальновійськової підготовки Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПЕДОС Юрій Володимирович – ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПІДДУБНА Аліна Валентинівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПОКЛАД Василь Іванович – кандидат філософських наук, доцент, Центр українських правових досліджень.

ПОЛЯКОВ Ігор Сергійович – кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПОНОМАРЬОВА Яна Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПОПЕЛЬНЮК Юрій Павлович – аспірант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса».

ПОПОВ Володимир Юрійович – кандидат юридичних наук, докторант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса».

ПРИСЯЖНЮК Олександр Анатолійович – кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПРІБИТКОВА Наталія Олександрівна – старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем правового забезпечення діяльності поліції та протидії злочинності навчально-наукового інституту № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПУРІГА Ірина Петрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПЧЕЛІН Віталій Борисович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративної діяльності навчально-наукового інституту № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПЧЕЛІНА Оксана Василівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства

навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

РОДЮК Олег Володимирович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

САВЧЕНКО Роман Анатолійович – аспірант Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова НАН України».

САЛАМАХА Віталій Русланович – аспірант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса».

СІТАЛО Оксана Миколаївна – старший викладач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

СТАХОВСЬКИЙ Тарас Васильович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

СУП Євген Юрійович – кандидат юридичних наук, докторант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса».

СЯДРИСТИЙ Андрій Олексійович – старший викладач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

ТУРСЬКА Валерія Миколаївна – аспірантка Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «Харківській авіаційний інститут».

УСАТИЙ Віталій Олександрович – кандидат юридичних наук, докторант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса».

ХАРКЕВИЧ Ігор Петрович – аспірант кафедри теорії та історії держави і права Університету економіки та права «КРОК».

ХАТНЮК Юрій Анатолійович – кандидат юридичних наук, доцент, Львівський державний університет внутрішніх справ.

ЦИПЛИЦЬКИЙ Дмитро Олегович – аспірант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса».

ЧЕРЕВКО Кирило Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового

інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЧОРНОМАЗ Оксана Богданівна – кандидат юридичних наук, доцент, Львівський державний університет внутрішніх справ.

ЧЕРВЯКОВ Олександр Іванович – кандидат юридичних наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

ШЕВЧУК Тетяна Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЩЕРБАК Костянтин Володимирович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЯКИМОВИЧ Роман Іванович – аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія».

ЯЩЕНКО Андрій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ

ВИМОГИ до оформлення наукових статей, що публікуються в збірнику наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України»

1. Загальні вимоги до структури наукових статей

- постановка проблеми в загальному вигляді, визначення мети;
- аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено цю статтю;
- виклад основного матеріалу;
- висновки із цього дослідження або рекомендації щодо поліпшення ситуації, що склалась, чи вирішення існуючої проблеми.

2. Вимоги до оформлення тексту наукових статей

- обсяг статті/публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова), як правило, не повинен перевищувати 15 сторінок (інтервал – 1,5, шрифт Times New Roman, кегль 14, поля: верхнє, нижнє, праве, ліве – 2 см);
- перший рядок (ліворуч) – УДК статті;
- другий рядок (ліворуч) – фото, ім'я, по батькові, прізвище автора (співавторів) (шрифт напівжирний);
- третій (за необхідності) і четвертий рядки (ліворуч) – науковий ступінь, вчене звання, почесне звання, членство в НАПрН України (за наявності), місце роботи автора (співавторів);
- нижче (посередині рядка) – назва публікації великими літерами (шрифт напівжирний);
- коротка (150 слів) анотація українською мовою з ключовими словами (5–7 слів);
- текст статті – через 2 інтервали;
- СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»;
- коротка анотація (150 слів) та ключові слова (5–7 слів) англійською мовою;
- посилання у тексті здійснюються посторінково (посторінкові виноски) з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015

«Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

2. **Вимоги до надання матеріалів до редакції**

До редакції мають подаватись такі матеріали:

- роздрукований примірник наукової статті (підписаний у кінці автором, із зазначенням дати надання статті до редакції). На час дії воєнного стану ця вимога є факультативною;
- електронний варіант статті;
- довідка про автора (співавторів) із зазначенням П. І. Б. (повністю), наукового ступеня, вченого звання, членства в НАПрН України (за наявності), місця роботи й посади, контактного номера телефону, електронної пошти та поштової адреси з індексом, на яку необхідно направити примірник збірника наукових праць, розділу наукового збірника (нижче перелічено розділи), в якому доцільніше розмістити статтю;
- фото автора 3.5x4.5 у форматі jpg.

Усі матеріали підлягають обов'язковому рецензуванню членами редакційної колегії.

Усі матеріали мають надсилатися на електронну пошту (kpik.univd@gmail.com).

ТЕРМІНИ ПОДАВАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДО РЕДАКЦІЇ:

Вісник КАУ № 1	Вісник КАУ № 2	Вісник КАУ № 3
до 10 квітня	до 10 вересня	До 10 грудня

Відповідальність за достовірність поданої інформації та використаних джерел покладається на авторів. Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Авторів поінформовано про те, що електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України в розділі «Наукова періодика України», а також на офіційному сайті видання (<https://visnikkau.webnode.com.ua>).

Розділи збірника наукових праць:

1. Стаття номера.
2. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінального права.
3. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінології.
4. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінально-виконавчого права.
5. Питання кримінальної юстиції.
6. Кримінологічна безпека у міждисциплінарній оптиці.
7. Відгуки та рецензії.
8. Інституційні трансформації у фокусі правничих студій.

Адреса:

61080, Харківська обл., м. Харків, просп. Льва
Ландау, 27, Харківський національний університет
внутрішніх справ, корп. 4, каб. 407.

Контактні телефони:

+38 (050) 954-72-28, Орлов Юрій Володимирович

Більш детальна інформація міститься на офіційному веб-сайті
збірника наукових праць
«Вісник Кримінологічної асоціації України»
<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>

Наукове видання

ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць
№ 3 (33) 2024

Українською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ № 18944-7734ПР

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо відповідають автори публікацій.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського Національної академії наук України у розділі «Наукова періодика України», а також на офіційному сайті видання (<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>).

Переклад англійською: *авторський*
Дизайн обкладинки, верстка: *А. С. Тяпкін*

Підписано до друку 30.12.2024 р. Формат 70×100 1/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 22,43. Обл. вид. арк. 20,1. Наклад 50 прим.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ, 61080,
Україна, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27. Тел.: +38 (057) 7398-031.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008